

MEMORIA PARTEKATU BATERANTZ

**ARRASATE 1936-1956.
GERRA, ERRESISTENTZIA
ETA FRANKISMOA**

MIREN ALTUNA RECIO

JUAN RAMON GARAI BENGOA

J. Galartza

**Memoria
partekatu baterantz**

**Arrasate 1936-1956.
Gerra, erresistentzia eta frankismoa**

Miren Altuna Recio

Juan Ramon Garai Bengoa

Izenburua: Memoria Partekatu Baterantz- Arrasate 1936-1956. Gerra, Erresistentzia eta Frankismoa

Egileak: Miren Altuna Recio, Juan Ramon Garai Bengoa

Edizioa: Arrasateko Udala, Intxorta 1937 kultur Elkarte

Itzulpenak: Maite Uranga Díaz

Orrazketa: Karmel Uribarren Munitxa

Laguntzaileak: Lucia Cabrero Arranz, Arrate Landa Bidaburu, Marga Garmendia Ginea, Angel Balzategi Olazagoitia, Julia Monge Sarabia, José Ángel Barrutiabengoa Uranga.

Lehenengo edizioa: Otsaila 2019

Azala: Julio Galarta Bengoa

Kontrazala: Cándida Rodríguez Barbero eta Angela Lumbreras Rodríguez

Maketazioa: Gertu Inprimategia, Oñati

Imprimaketa: Gertu Inprimategia, Oñati

ISBN: 978-84-09-08051-9

Lege Gordailua: SS-1473-2018

AURKIBIDEA

ARGITALPEN-OHARRA

1. HITZAURREAK	13
2. PRIMO DE RIVERAREN DIKTADURATIK BIGARREN ERREPUBLIKARA	19
3. ARRASATEKO ALKATEAK ETA ZINEGOTZIAK 1931TIK 1956RA	23
3.1. Errepublika garaian	23
3.2. Diktadura Frankistan	23
3.3. Alkateak eta zinegotzientzako errepresioa	23
4. ALDERDI POLITIKOAK ETA SINDIKATUAK ARRASATEN	25
4.1. Abertzaletasuna Arrasate	25
4.2. Sozialismoa Arrasaten: sorrera eta bilakaera	33
4.3. Errepublikanoak	36
4.4. Karlistak	37
5. BIGARREN ERREPUBLIKA	39
5.1. Lehenengo liskarrak	41
5.2. Gatazka erligiosoak	42
5.3. Maiatzaren Lehena	43
5.4. Gatazka gehiago	45
5.5. Gestoren estatutua	46
5.6. 1933ko hauteskundeak Gorteetarako diputatuak aukeratzeko	46
5.7. Ardoaren estatutua	46
5.8. Eskumaren garaipena. Gobernuaren bira eskumara. Patronalaren harrokeria	48
5.9. Gazte Sozialisten erradikalizazioa	49
6. 1934KO URRIKO IRAULTZA	51
6.1. Sei hilabete gerra egoeran: errepresioa eta torturak	59
7. FRENTE POPULARRA	71
8. EMAKUMEAK HISTORIAN ZEHAR	77
8.1. Errepublika eta emakumea	77
8.2. Eskolan. Mojetatik, eskola laikoetara	77
8.3. Emakumeen boto eskubidea	80
8.4. Emakumea lan-munduan	82
8.5. Lanik ez burla artean	85
8.6. EMAKUMEAK GERRAN	86
8.6.1. Eraildako emakume errepresaliatuak	86

8.6.2.Emakume presoak.....	87
8.6.3.Ilea moztu eta kaskamotz utzi zituzten.....	87
8.6.4.Espedientea irekita zuten maistrak	88
8.6.5.Deportatuak	89
8.6.6.Konfiskazioen biktimak.....	89
8.6.7.Garbitasun-lanetara behartuak: 21	89
8.6.8.Union Cerrajeratik kaleratutako emakumeak.....	89
8.6.9.Eraso sexualak	90
8.7.Emakumeen egoera Diktaduran	91
9.GERRA ARRASATEN, 1936-1939.....	97
9.1.Kolpe Militarraren ondorioak Arrasaten.....	101
9.2.Gerraren kontakizuna.....	103
9.3 Karlisten atxiloketak.....	105
9.4. Erreketeak, guda ekintzak eta hildakoen zerrenda. Kintak harrapatutakoak eta hildakoen zerrenda	109
9.5.Gerraren hastapena.....	123
9.6 Arrasateko Zutabea	124
9.7 EAJ eta altxamendua.....	128
9.8. Funtzionarioen depurazioa	131
9.9.Arlabango frontearen hasiera.....	131
9.10.Arrasateko gertakariak.....	132
10. FRONTEA 7 HILABETEZ EGONKORTU ZEN	
10.1. 1936ko urriak 4. Elgeta-Kanpazar aldean matxinatuak garaitu zituztenean.....	141
10.2. Autonomia Estatutua eta Eusko Jaurlaritzza	141
11.ARRASATEKO BATAILOIAK.....	146
11.1.Dragoien batailoia	147
11.2. Amayur batailoia.....	147
11.3. Beste batailoi batzuk.....	171
11.4. Arrasate aldean hildako gudariak eta milizianoak.....	183
12.ERRUGABEAK HILTZEN	189
13. GERRAKO IZENAK eta AHOTSAK.....	193
13.1. Gerrako testigantzak.....	203
13.2. Hildakoak zibilen artean	223
13.3 Gerraren ondorioz hildako arrasatearrak.....	226
13.4.Herritik ihes egin zutenen testigantzak.....	227

13.5. Testigantzak. Kartzela, lan behartuak eta erbestea	247
13.6. Gerrako umeak	259
14. UDAL FUNTZIONARIOEN KANPORATZEA	263
15. ESPAINIA BAKARRA ETA EUSKERARIK GABE	265
15.1. Jazarpena euskararen kontra	266
16. HEZKUNTZA ERREPUBLIKA GARAIAN	269
16.1 Maisu-maistren garbiketa	269
17. ERANTZUKIZUN POLITIKOEI BURUZKO LEGEA	273
18. KAUSAK MILITARRAK	277
19. KARTZELARATUAK, HERIOTZERA KONDENATUAK ETA LANGILE BATAILOIAK	301
20. 1940tik 1956ra BORROKAN FRANCOREN KONTRA	311
20.1. 1940. Ez ziren egon soilik exekuzio-pelotoiak	311
20.2. 1941. Frankisten kausa generala	316
20.3. 1942tik 1946ra: Gertaera garrantzitsuak Arrasaten	317
20.4. 1947. Borroken eta mobilizazioen urtea	325
20.5. 1948. Atxiloketak. Kontraesanak antifrankisten artean	334
20.6. 1949. Franco Arrasaten	335
20.7. 1950. Celestino Uriarte ihesa Martutenetik	336
20.8. 1951tik 1956ra: Grebak. Gertaera garrantzitsuak Arrasaten	337
21. ERANSKINAK	341
I. Arrasateko Biztanleria datuak	
II. Alderdi Sozialista eta Juventudes Sozialisteko militanteak	
III. 1934ko Urriko Iraultza bultzateagatik Arrasateko 132 auzipetuen zerrenda	
IV. Eusko Alderdi Jeltzaleko gudariak	
V. Unión Cerrajeratik 1936ko Urriaren 1ean Kaleratutako Pertsonak: 581(horietatik 101 emakume)	
VI. ELMA fabrikatik ihes egindako langileen Zerrenda	
VII. UCEMek kaleratutako langileen zerrenda, 1934ko urriko mugimendu iraultzailearen Ondorioz	
VIII. Milizianoen zerrendak	
IX. Erreketeen taldeen zerrendak	
22. ELKARRIZKETATUAK	368
23. ORRI-OINAK	371
24. BIBLIOGRAFIA: Liburuak. Artxiiboak	381
25. EPILOGOA	385

Zorigaitza izan zen, hondamendia. Jende asko hil zen ...¹
Gero, gabezia askorekin bizimodu latz eta gogorra aurrera eta behar ...²
Haurdun zegoela hil zuten. Horrelakorik ere!³
Erljioa bai, erlijioa ez endredatu egin gintuzten ...⁴
Nik kontu hauek ahaztuta ditut. Zoratu egingo nintzateke egunero hauek gogoratuko banitu.⁵

Ia 90 urte ditut eta ez dakit Zuzenbidezko Estatu bat zer den. Lanean hasi nintzenean, Primo de Rivera Diktadorea zen gobernuburua eta bereari diktadura biguna esaten zioten. Honen ostean, Errepublikak iritsi zen eta orduan ere istilu baten edo bestean sartuta nengoen ... Errepublika eta gero Gerra Zibila eta gerraren ostean beste haren Diktadura. Nik ez dakit askatasuna zer den. Pertsona orok pentsatzen duena pentsatzen duela, lasaitasunez bizitzea zer den ez dakit. Gaur egun, demokratizat jotzen dut nire burua, baina demokrazia zer den ere ez dakit. ⁶

Argitalpen-oharra

Arrasate 1936-1956. Gerra, Erresistentzia eta Frankismoa, liburu hau izan behar zen Arrasate 1936. Belaunaldi Etena liburuaren hirugarren edizioa, -1987an eta 2003an argitaratutako edizioak agortuta daude-, baina pentsatu dugu liburua hasi beharrean XX. mendearen hasieran, hastea hain zuzen ere Primo de Ribera-ren diktadura eta Monarkia erori zirenean, eta Errepublika ezarri zenean. Gainera, edizio berriak barne hartzen ditu, 1956ra arte, azken 16 urte horiek, zeintzuk, gerra bukatutzat ematen denetik, estu-estu loturik dauden faxismoari eutsi zion belaunaldi bereari, pertsona ugari hil zen, beste batzuk emigratu egin zuten betiko, eta beste batzuk kartzela eta tratu txarrak jasan zituzten; baina baldintzapean aske egon arren, berriro borrokatu zuten ideia haien alde diktaduraren kontra.

Arrasateko 43 emakumeren eta 61 gizonen testigantzak, gertaera haien lekukoak; dokumentazio lana hainbat udal artxibotan, probintzietako eta militarren artxiboetan; bilaketa lana hemerroteketan eta liburu irakurketa. Laguntza handia eman zigun gure Jose Letona historiagileak 1986an, Oktubre Taldeari emandakoa, eta asko lagundu digute beste historiagilea Jose Maria Urangaren historiagilearen oharrek, 1987ko lehen ediziori eginak. Horrek guztiak ekarri du aurreko bi edizio haietan aurkeztutakoa aberastu eta hobetzea.

Gure eskerrik beroenak, modu batean edo bestean laguntza eman diguzuen pertsona guztiei

Intxorta1937 kultur Elkartea

1. Hitzaurreak

Lehen Prologoa

Arrasateko EAJ, Arrasateko EHBildu, Arrasate-Mondragón-eko PSE-EE, Arrasateko Baleike Udaltaldea eta Irabazi-Arrasate.

2016ko irailean, Arrasateko Udaletxean ordezkari politikoak zuten alderdi guztiek osaturiko Memoria eta Bizikidetzaren mahaia abian jarri zen: EAJ-PNV, EHBildu¹, PSE-EE, Baleike eta Irabazi²ko ordezkariak osatutakoa. Mahaiko kideak jabetzen ziren, gertatutakoaren memoria lantzeak, hau da, jasandako giza eskubide urraketa larriari eta sufrimenduari erreparatzeak, gaur egun oraindik oso bizirik diren zauriak eta zenbaitetan ukatuak edo isilduak izandako sufrimenduak izendatzea suposatzen zuela. Bai eta egindako lanak, bizikidetzaren berreraikuntzari ekarpen bat egin ziezaiola iraganarekiko begiradaren inguruko kontsentsua ezinbestekoa zela ere jabetzen ziren.

Azkenean eta hilabeteetako elkarrizketa sakonen ondoren –non Argituz eta Intxortako adituen aholkularitza nahitaezkoa bilakatu den-, memoria partekatua eraikitzeak beharrezkoak ziren oinarriko kontsentsuak lortzea posible izan da. Aurkezten diren liburuetan jasota gelditu den memoria alegia.

Bide honi ekiteak elkarren arteko eskuzabaltasun ariketa bat suposatu du, non bakoitzak izan ditzakeen iraganarekiko irakurketa desberdinetatik harago, bizikidetzaren bideari ekiteko akordioa lehenetsi egin da.

Guzti honek fokua irekitzea suposatu du, gureak bezala bizitu izan ditugun sufrimenduez harago jo eta urrunago sentitu ahal izan ditugun horiengana hurbilduz. Ezer berdindu edo nahastu nahi gabe, baizik eta gertatutako guztiari tokia emateko, ahanzturan erori gabe. Lan hauen bitartez biktima guztiei dagozkien egia, justizia eta erreparaziorako oinarriak jarri nahi dira, bai eta Udalerriko sufrimendu egoera guztiak ikustarazten lagundu ere.

Gertatutako guztiari zentzua emateko, memoria lanketa II. Errepublikaren ezarpenetik abiatu eta gaur egunera arte heldu behar zela adostu ondoren, arrazoi metodologikoengatik lana bi garaietan banatzea adostu zen. Intxorta 1937 kultur elkarteak, Memoria Historikoa berreskuratzen eskarmentu handikoa eta jada Arrasaten lan handia aurreratuta zuena, 1936-1956 garaian gertatutakoa jaso du. Ikuspegi historiko zabal batetik, II. Errepublikaren aurkako Alzamentu militarrek eta Frankismoak Arrasateko emakume eta gizonengan izandako eragina jasotzen saiatu den lana gauzatu du.

¹ EHBildu, Sortu, EA, Alternatiba eta independenteak osaturiko koalizioa.

² Irabazi Ezker Anitza-IU, Equo eta independenteak osaturiko koalizioa.

Bestalde, Argituzek, giza eskubideen aldeko Elkartek, jada Udalerrri desberdinetan egindako lan desberdinek frogaturiko eskarmentua izanik, 1956-2018 garaiko memoria lanketa egin du. Bere lanean eta Giza Eskubideen Nazioarteko Zuzenbidearen ikuspegitik, Udalerrian izandako giza eskubideen urraketak eta indarkeria-ekintzak jasotzen dira.

Lan bakoitzak, testuinguru bakoitzari dagokion berezko hurbilketa metodologikoa errespetatu nahi izan du, baina zenbait elementu komun partekatuz: egiaztaturiko eta onarturiko metodologia bat erabili, gertatutakoaren egiazko memoria zehatza jaso, eta memoria inklusiboa eta ez partziala jaso. Hau da, bi lanek gure Udalerriko bizikidetzaren eraikuntzari ekarpen bat egitea izan dute helburu.

Beraz, Intxortak eta Argituzek egindako bi liburuak izenburu berarekin aurkezten dira, hau da, "Memoria partekatu baterantz". Jabeturik - urte luzetako konfrontazioaren ondoren - izandako indarkeria-ekintzen eta giza eskubideen urraketen egiaren eremu komun eta partekatu baterantz abiatzea prozesu dinamiko bat dela.

Azkenik, hilabete hauetan zehar Memoria eta Bizikidetzaren mahaia osatu dugun kideok, bihotzez eskertu nahi dugu bai euren testigantza emanez edo informazioa, dokumentazioa edo datuak erraztuz euren laguntza eta konfiantza adierazi duten pertsona oro. Jasotako narratiba pertsonalak eta bizipen zintzoak dira, zalantzarik gabe, Udalerrian hamarkadetan gertatutako guztia dimentsionatzen laguntzen dutenak, euren ekarpena ere bizikidetzari ekarpen bat bilakatuz. Aldi berean mahaiak, Intxorta 1937 eta Argituzeko kideek egindako dokumentazio bilketa izugarria, azterketa eta erredakzio lanak eskertu nahi ditu. Euren lanari esker mahai kideen borondatea eta konpromisoa egingarria bilakatu delako.

Jakinda lan hauek ez direla prozesuaren bukaera, gure nahia Udalerriko bizikidetzaren berreraikuntzan aurrera egiten jarraitzeko lagungarria izango zaigun oinarri partekatua izatea da.

Bigarren Prologoa

1934: ESNATU ZIRENEAN, SATORRA HANTXE ZEGOEN

Sarritan esan ohi da, fede onez baina seriotasun gutxirekin, irakurtzeak norbera eraldatzen duela, norabide on batean gainera. Bistan da, irakurketatik ezer onik atera nahi bada nolabaiteko inteligentzia behar dela, nolabaiteko gogo bat eta, gainera, aurrean duguna probetxuzkoa izan behar dela. Bada bai, zorionez hala da, Arrasate 1936-1956 liburu horietako bat da, probetxuzkoa. Inteligentziaz eta gogoz hartzeko gai bagara hemen dagoena ez da «kronika» bat zentzu axalekoan, ez da agure eta atsoen kontuez ari den liburu bat, liburu honek garrantzi kapitala dauka, gutxienez, orain azaltzen ahaleginduko naizen bi zentzutuan.

Hau historia liburu bat da

Modaren kontra, are liburu hau barnebiltzen duen bildumaren izenaren kontra, esango nuke ezetz, hau ez dela «memoria» liburu bat. Ez da memoria liburu bat ulertzen badugu memoria dela behin eta berriro geure buruei kontatzen –eta aldi bakoitzean berre-raikitzen– dugun kontakizun bat. Ez da memoria liburu bat zeren memoria jukutriaren oso laguna da, esaterako, gogora dezakezu zure familiaren atal batean gertakizun latz bat gertatu zela, eta ahazten ahal zaizu zure familiaren beste adar batek zer erantzukizun izan zituen gertakizun latz horrekiko.

Arrasate 1936-1956, beraz, historia liburu bat da. Bereziki lehen mailako iturriekin eta bigarren mailako iturri batzuekin eraikitako lan fin bat delako. Tartekatzen dira jatorrizko dokumentuen aipuak, elkarrizketak, garaiko prentsaren oharra, historialarien irakurketak. Informazioa ordenatua dago eta, bai, historiaren krudeltasun osoa dago. Alegia, jende xeheak galtzen duenean dagoen krudeltasun guztia. 1934koa galdu zutenak daude, 1936koa galdu zutenak, nazionalen eta karlisten garaipena jasan zutenak daude. Gizonak, emakumeak, gudariak, milizianoak, militanteak, sindikalistak, umezurtzak, jaiotzera iritsi ez ziren seme-alabak eta bilobak (hil zirenak oso gazteak zirelako). Memoria pertsonalaren kontra: hau historia liburu bat da. Baina, era berean, sarritan egungo euskal erakunde publikoetatik egiten den memoriaren kontrako liburu bat ere bada: hau historia liburu bat da. Alegia, sarritan, egun hainbeste aipatzen den «demokrazia eta bizikidetz» ez dago 1934an, 1936an eta 1939an askatasuna –eta berdintasuna– nahi zuten borrokalarien eta beren erakundeen bulkadetan. Ez, 34an iraultza egin zutenek eta 36an Errepublikaren, Euzkadiren, sozialismoaren ala anarkismoaren alde egin zutenek ez zuten «demokrazia»ren alde egin. Arrasateko Alderdi Sozialistaren egoitzan Leninen irudi nabarmen bat zegoen 1930eko hamarkadan, ez Bernsteinena.

Rosa Luxemburg Udalatzen

Lehen Mundu Gerra bukatu eta naziak gobernura iritsi arteko garaian Joseph Roth nobelista eta kaze-

tariak Berlin hirian kokatutako kronikak idatzi zituen egunkarietan. 1921eko maiatzaren 24an hala idatzi zuen Berliner Börsen-Courier-en: «Dakusadana da kalearen eta egunaren gainalde irrigarriki gatzgabea. Zaldi bat, burua makur, oloz betetako zaku baten barruan bila ari da, gurdi batera lotuta dago eta ez daki existentziaren hasieran zaldiak gurdirik gabe zetoze la mundura.⁷» Halakoa zen Weimarreko errepublikako giroa: zaldi bat zaldiak gurdirik gabe jaiotzen zirela ez zekiena. Eta metaforak balio du Weimarrerako, baina balio du beste garai eta toki askotarako. Baita egun bizi dugun 1978ko ziklo konstituzionalerako ere bai. Weimarreko errepublika, azken batean, Alemaniako 1918-1919ko iraultzen errautsen gainean eraiki zen. Iraultza eta zuztarreko eraldaketa soziala nahi zutenak likidatu zituzten (Rosa Luxemburg eta Karl Liebknecht buru). 1934ko Asturias eta EHko iraultzan bezala Alemaniakoan foku asko izan zituen (Suttgart, Halle, Hanau, Ruhr bailara, Munich, Berlin, Poznan). Eta, beraz, hipotesi iraultzaileak topografia aberats bat izan zuen, baina gerora egongo zen porrotak ere, porrot eta min politikoaren geografia zabal bat utzi zuen.

Horregatik, berdin 1919 osteko Alemanian ala 1934-1939-1978 osteko Arrasaten, memoria ezin da izan ariketa pasibo bat. Ezin da ere izan lehenaldiko bitxikerien bilduma bat. Memoria hori, askatasun erradikalaren eta berdintasunaren alde, jende xehearen bizitzen hobetze iraultzailearen alde egon zirenen aldarrikapen bat izan behar da.

Ala Rosa Luxemburgek, hil aurreko iluntzean idatzi bezala:

Europako lehenengo klase borroka sugarrak amaitu ziren 1831n Lyongo zeta ehuleen altxamenduan porrot nabarmen batekin. Ingalaterrako mugimendu kartistak ere porrot batekin bukatu ziren. Parisko proletarioen insurrekzioak, 1848ko ekaineko egunetan, porrot suntsitzaile batekin bukatu ziren. Parisko Komuna porrot izugarri batekin itxi zen. Sozialismora gidatzen duten bide guztiak –borroka iraultzaileak badira– porrot handiekin erein dira⁸.

Alegia: porrot horietatik gatoz. Porrot horiek ikertu behar ditugu. Eta aztertutakotik ikasita erai-kiko dugu garaipena. Hobeto huts eginda jakingo dugu behingoz irabazten.

Bestea, nostalgiara lerratzen den memoria, iraultza lehenaldiarekin lotzen duena, kapitalismoari eta

kultura autoritarioari soilik etorkizuna ikusten diona da 34ko, 36ko eta 58ko porrot luzeei eman dakiekeen bizkarrik hotzena. Memoria ez da garaipen bat. Memoria ez da omenaldi bat. Ez badu aktibatzen bidean gelditu ziren proiektuek zuten ambizioa pizteko adinako kemena.

Dena ikasteke, dena iraultzeke

Alemaniako iraultzaren mendeurrena betetzen den egunotan, normala da, Udalatxera, San Kristobalera begiratzen dugunean bezala, eztarria es-tutzea eta minak begiak hartzea. Jasandako zapal-kuntza haietatik gatoz. Gure aiton-amonek erre-presioa jasan zuten. Baina okerrenarekin batera, galdu ziren bizitzekin, erbesteekin, lapurtutako ondasunekin, hautsitako bizitzekin batera, zekarten hoherena aldarrikatzeko ezintasuna etorri zen, proiektuak zekartzaten, mundua sortzeko bestelako moldeak.

Eta ez, ezin diogu ezetz esan mundu eder horri, ezin diegu ezetz esan Biteriren eskoletan ikasitakoei, euskal dantzak egiten zituztenei, zinera txakur txiki-ekin joaten zirenei, futboleko jokatu eta ikustera joaten zirenei «arbitrillo» garrasi egitera, Angiolillo heroizat zuen belaunaldi hari, Unión Cerrajeran lan egiten zuten gizon eta emakumeei. Haiei ezetz esatea gure alabei ezetz esatea delako. Bonbak ez dituzte Arrasatera botatzen orain, baina Yemenen lehertzen dira. Ez dira afiliazio politikoagatik zerrrenda beltzak egiten, baina lan prekarioa da gazteek jasotzen duten saria, baita Debagoienean ere. Eta Habana oso batek zeharkatzen du Mediterrenea egunero errefuxiatu eta migranteekin. Esateak ere lotsa ematen digu gaur, baina Warren Buffett enpresari estatubatuarrak argi esan zuen 2011n: «klase borroka egon da, eta nire klaseak irabazi du».

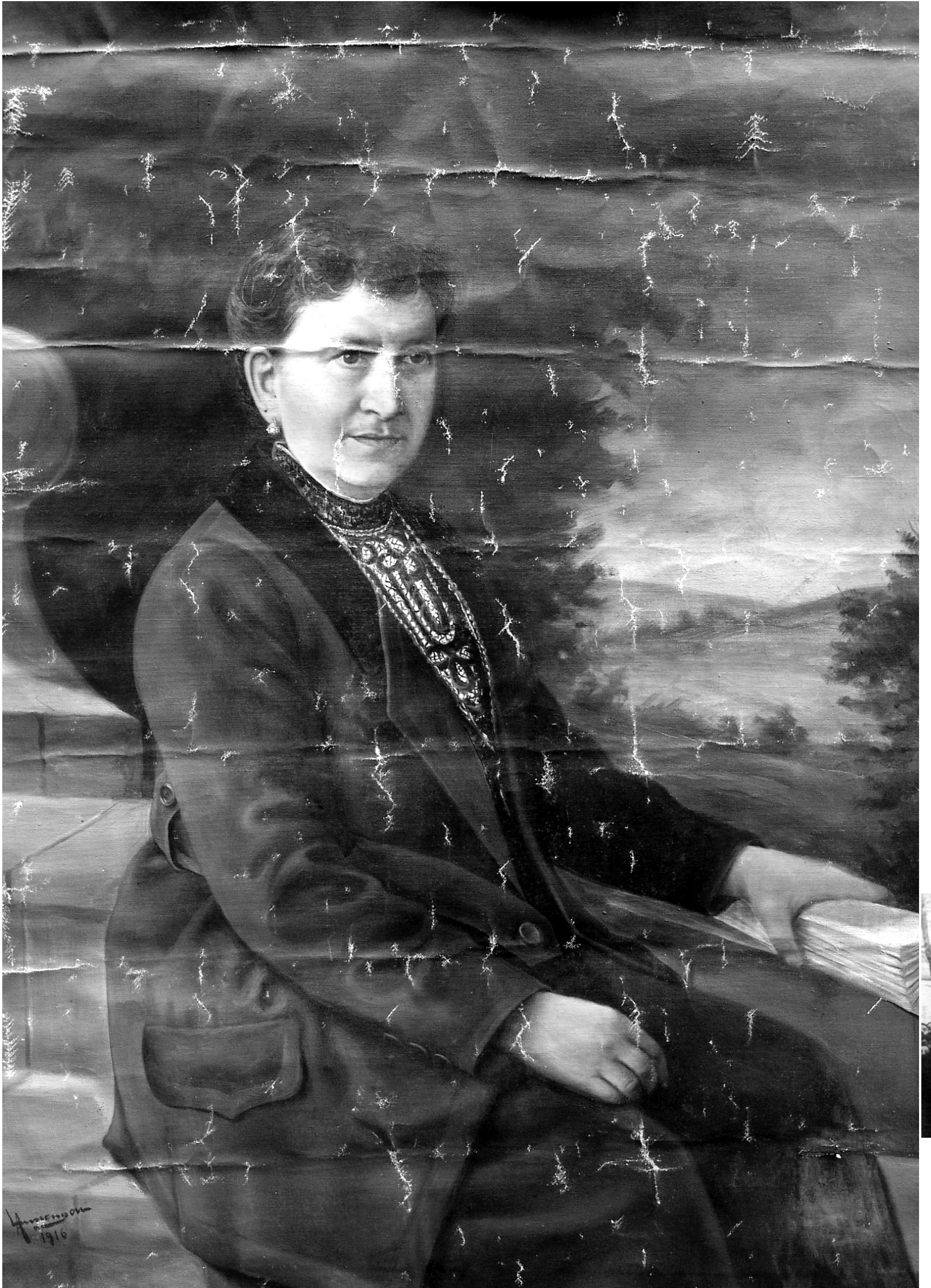
XX. mendean iraultzaren satorra sarritan atera zen Arrasaten, itzuliko da gure mendean ere, eta ordurako, liburu honetakoak ongi ikasiak behar ditugu. Garaipenera iritsi diren iraultzetan aurreko porrotak ikasi zituzten mimo eta miresmen berarekin.

Hedoi «Errekalde» Etxarte⁹
2018ko urrian, Iruñean

⁹ Bere senideek Errekaldetarrak matxinatuek oso bortizki errepresialatu zituzten.

Juan, Lucio Berezibar Ormazabal, eta Eusebio Berezibar Otadui gerrako frontean hil zituzten; Amadeo Berezibar Aspe, Barcelonara ihesi joandakoa, bonbardeo batean hil zuten; Román Berezibar Ormazabal eta bere emaztea, Francisca Ojanguren Iribecanpos, atxilotuak eta epaitu gabe erailak.

Beste zazpi senideak Unión Cerrajeratik kaleratuak izan ziren: María, María Juana, Victor, Cecilia eta Gabriela Berezibar Ormazabal anai arrebak; Ciriaco Berezibar Aspe eta Lucio Berezibar Galdos. Maria Berezibar Ormazabal eta bere anaia Victor Arrasatetik kanpora bizitzera joan behar ziren.

1916

2. Primo de Riveraren Diktaduratik Bigarren Errepublikara

1923ko abuztuaren 13an Primo de Rivera jeneralak estatu kolpea eman zuen, eta 1930era arte iraungo zuen diktadura ezarri. Estatu kolpe horrek ez zuen ustekabean harrapatu Estatuako klase politikoa, bistan zegoen gauza baitzen politikak zekarren hondamendia Estatuaren Gobernuan gertatzen ari ziren elkarren segidako aldaketekin. Horregatik Jerezen jaiotako jeneralak “Aberria salbatzeko” ahalegin bat egin zuen, nahiz eta azkenerako lehen bezain gaizki edo okerrago utzi zuen.

Bi izan ziren arrazoi nagusiak Armadak diktaduraren alde egiteko: Marokoko gerra eta biztanleriaren oposizioa gerraren aurka. Arrasaten, herritarrek ez ezik, instituzioek ere gerra hura gaitzesten zuten. Herritar asko beste herrialde batzuetara joan zen Amerika edo Frantziara, gerrara joan behar ez izateko. 1922an 34 arrasatear Marokon zeuden. Urte honetan Mojategi baserriko semea hil zen.¹⁰

Manifestazioa Donostian gerraren aurka.

Maroko, hauen artean bi arrasatear daude.

Irailaren 30ean udal kargu guztiak kendu ziren, eta udalaren lehendakaritza Guardia Zibilaren postuko komandantea Ceferino Diez Francok hartu zuen. Baina urriaren 2rako beste udal korporazio bat izendatu zen “goitik”; udal gizon berriek hartu zuten lehendabiziko erabakia izan zen elizkizun batean parte hartzea, Jainkoari eskerrak emateko eta aberriaren onura eskatzeko.

Eusko Langileen Alkartasunaren Organoak orduko gertakizunen inguruan zuen iritzia eman zuen “El Obrero Vasco”k:

Estatuaren aitzinkontuen zatirik handiena gerrarako da; hezkuntzarako, aldiz, (irakaskuntzarako) hondarrak. Hainbestearainoko pobrezia intelektuala dugu Espainian, oster, non horrelako gobernu duen nazioan beste inon ezin gerta bailiteke, hemen bezala, hondamendira eraman duten berberak jarraitzea etorkizunaren jabe eta gidari.

*Gainera, herri libre bat menderatzea, askatasunaren harrotasuna duen herri bat bortxaz eta indarrez mende hartzea, hori ez dakite gobernariak, dominatzaileak, zenbat kostatzen den, ideiarik ez baitute; ezin da neurtu askatasuna zenbat kostatzen den; oso gutxi gastatu du oraindik Espainiak, askoz ere gehiago kosta behar zaio, Iraultza baten kostua ekarri behar dio. Denek dakite hori horrela dena.*¹¹

Beti egon izan da batasun estu bat, eten ezin den ezkontza bat, botere politikoaren eta militarismoaren artean. Espainiaren ustelkeria honetan, bistan dago botere hori militarrei utzi zaiela; haiek ere usteldu egin ditu ordea.

1923ko urriaren 2a. Primo de Riveraren diktaduraren lehenengo udala

- Zinegotziak ezkerretik eskumara
- 1.- Ignacio Mondragón (zinegotzia)
 - 2.- Alejandro Alcelay (zinegotzia)
 - 3.- Emeterio Erguin (zinegotzia)
 - 4.- Francisco Pildain (zinegotzia)
 - 5.- Melquiades Jauregibarria (alkatea)
 - 6.- Julian Urrategi (zinegotzia)
 - 7.- Simon Arrieta (aguazila)
 - 8.- Laureano Arana (aguazila)
 - 9.- Prudencio Iraeta (idazkaria)
 - 10.- Jerónimo Mendicute (zinegotzia)

- Apaizak eskumatik ezkerrean
- A- Lorenzo Orue.
 - B- Hilario Lasaga.
 - C- José Joaquín Arin.
 - D- Francisco Imaz.
 - E- Prudencio Balerdi.
 - F- Pedro Eizagirre.

Ikusi besterik ez dago zenbaterainoko ezintasunean dauden Estatuak dituen arazo sozialak konpontzeko. Egunean bizi dira, zirkunstantziak nola aginduko, halaxe; eta indarra erabiltzen dute jainkoen goreneneko arrazoia balitz bezala; militarrek badakite hori ondo, eta diktaduraren mehatxua darabilte hitzetik hortzera. Boterea badute; botereari eusteko Marokon fantasma sortu dute, eta hor gaude gu ere loturik, josirik, bel-durrez...

*Horren guztiaren atzean burgeseria diruduna dago, militarismoa noiz gailenduko zain, eta ba al dakizu zergatik irabazten duten mairuek? Badutelako ideal bat, beren aberriaren defentsa, hain zuzen.*¹²

Hurrengo urtean, 1924ko martxoaren 29an, beste udal korporazio bat izendatu zuten, Unión Patriotikako bazkideez osatuta, haien buru alkatetzan Dagoberto Resusta: Ricardo Azkoaga, Demetrio Luco, Sandalio Hevia, Juan Goñi, Bonifacio Maidagan, Benito Abarrategi, Domingo Altuna, Marcelino Amozarrain, Victoriano Heriz, Nicomedes Mendizabal, Agustin Aguirreurreta eta Melquiades Jauregibarria, zinegotziak. Udal korporazio horrek diktaduraren bukaerara arte jarraitu zuen bere karguan. Biltzen ziren hiru hilean behin, eta egune

neko egitaraua aurrez erakutsi behar zitzaion herriko autoritate militarri, Guardia Zibilari, alegia.

Diktaduraren etorrerarekin alderdi politiko guztiak legez kanpo geratu ziren, eta agintetik bertatik beste alderdi politiko bat sortu zen: Unión Patriótica. Nahiz eta herrian, behintzat, aparteko ondoriorik ez izan, esan beharra dago 1924ko urte horretan bertan Arrasaten somatena eratu zela. Somatena zen jende armatuzko talde bat, ez zena, ez armada-koa, ez poliziakoa; "kriminalak" harrapatzeko elkartzen ziren. Jatorriz, badirudi Erdi Aroko Katalunian sortua dela erakunde hori, baina Primo de Riverak Estatu osora zabaldu zuen, era horretara gizartearen kontrol politikoa areagotzeko. Erakunde hori desegin zen 1931n, bigarren Errepublikan sartu eta gero.

Primo de Rivera jenerala Arrasaten 1925. urtean. Ezkerrean Toribio Agirre, eta eskuman Ricardo Azcoaga.

Primo de Riveraren diktadura ekonomia egoera on baten garaikide gertatu zen; eta aprobetxatu zen azpiegiturretan inbertsio publiko handiak egiteko. Gure herri honetan izan zenaren zenbait adibide ateratzeko, zenbait erabaki ikus litezke, 1925ean hartuak: enkargua egin zen ferialeku berriaren planoak eta aurrekontuak egiteko, eta erabakia hartu zuten herrian konpondu beharreko espaloi guztiak neurtzeko. Bi lan horietarako onartu ziren aitzinkontuak iritsi ziren 64.456,24 pezetara.

1928ko ekainaren 21ean Dagobertok alkate eta zinegotzi karguetan dimisioa eman zuen. Ricardo Azcoaga izendatu zuten hurrengo alkate.

Enpresa pribatuek ere aprobetxatu zuten ekonomia egoera egoki hori, ELMA enpresa sortzen da 1925an eta horrela lana ugaldtu, eta mozkinak neurri handian metatu; horren ondorioz, adibidez Unión Cerrajerak, Roneo enpresa ingelesarekin batera, fabrika bat sortu zuen metalezko altzariak egiteko, Estatuan eraiki zen lehenengoa; 1926 urtea zen. Azpimarratzekoa da garai horretan ez zela izan garrantzi handiko lan liskarrik, alde batetik lan ugari zegoelako eta, bestetik, sindikatuak aginte politikoak hurbiletik kontrolatzen zituelako, gaitasun handirik ez zutelako maniobrarako.

Arrasateko Udalak Alfonso XII.aren gurutzera eskatu zuen Felix Arano irakaslearentzat, hura artean bizi zela, 1924an, Primo de Riveraren diktadura ga-

raian eta herriko alkate Dagoberto Resusta zela, eta 1925ean eman zioten gurutzera hura. Urte hartan ekainean eskatu zuten Felix Aranorentzat herriko seme kuttun izendatzeko, eta kale nagusiari (Erdiko kaleari) haren izena jartzeko, *urte askoan herriko gazteak hezten eta haiei irakasten izandako merituengatik, Arrasateko herria eta aurreramendu eta hobetzeko nahia sentitzen dituzten guztiak zordun izango baitzaizkio beti.*

Hiru anaiak Biteri eskolan ibili ziren, Pedro, Tomas eta Francisco

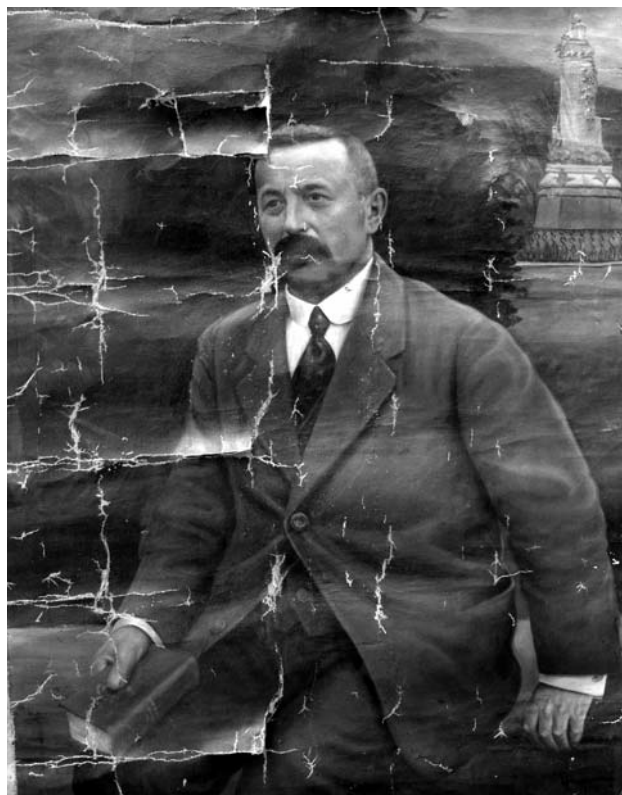
Aranokin, amistade haundixa eukien... hamen bizi zan famelixia, bertan (Biterixen) etxien bizi ziren. Apumarejo zan haren suña, osea, Aranon alabakin ezkondata euen. Eta harek gura izan euen gure Tomas, gerra ostien,... ipini euen tailer bat, Deuston, edo Sestao... eta hara eruetia gura euen gure Tomas. Eta Tomasek esan eutson ya ordurako ya Asamen abilen, da ondo euen, da, ez doiala herrixa ixten. Gainera famelixia zelan geratu biegingtzen: anai bi hildda, aitta ya edadekua, ahizta eta bixok... ez euela gura famelixia alde batera ixteik, eta bera inora ez zoiala. Ya, Asamen lanian be ba abilen, da, hamen geratu zan.¹³

Belaunaldi bat baino gehiago ibili zen ikasten Aranorekin, izan ere, irakasten aritu zen 28 urtean; bai pedagogian bai ideologian ekarri zituen irakaspenerriak, berrikuntza handiak ekarri zituen garai hartako pentsaera atzerakoian. Horrela zioen Tomas Ruiz de Alegriak, Felix Aranoren ikaslea: *Ikasleei transmititzen jakin zuen bizitzaren esparru guztietarako baliogarriak ziren ideia liberalak. Inolako zalantzarik gabe, lagundu zuen herri bat eraikitzen, sentsiblea izango zena Estatuaren arazo sozio-ekonomiko eta politikoekin. Nire ustez, modu zehatzean aztertu behar da Viteri Eskolak zer ekarri zuen, fenomeno hura zer inportantea izan zen Arrasateko garapen historikoan XX. mendeko lehen zatian.*

Bestalde, 1925. urtean, eskola honek parte aktiboa izan zuen ELMA Industriaren sorreran. Enpresa horretako langileen % 90 Viteri eskolakoa zen, eta Felix Aranoren ikasleak ziren. Arano izan zen ELMAko lehenengo akziodunetako bat. Viteri eskolaren fenomeno garrantzi handikoa izan zen Arrasateren garapen historikoan, XX. mendearen lehen zatian.¹⁴ Viteri eskolako maistra eta bere bikotea Teresa Garcia, arrazoi bazuengatik zein besteengatik, albo batera geratu zen.¹⁵

Teresa García, koadroa pintatu zuen Luis Armengouren Viteri eskolako marrazketa irakasleak.

Félix Arano, koadroa pintatu zuen Luis Armengouren Viteri eskolako marrazketa irakasleak.

Lehen lerroan eskumatik ezkerrera: Félix Arano, Teresa García, Angelita Arano García eta José Luis Martínez Pumarejo. Azken lerroan ezkerrean, txapelakin, Rafael Ariza.

3. Arrasateko alkateak 1931tik 1956ra

3.1. Errepublika garaian

Jarraian dituzue, diktadura frankistan 1931tik 1956ra, biak barne, Arrasatek izan zituen alkateak. Nabarmentzekoa, 1936ko urritik 1937ko abuztura bitartean, bi udaletxe egon zirela: bata Bizkaian eta Santanderren errefuxiatuta, eta bestea Arrasaten, Errepublikaren aurka altxatutakoek okupatua.

Herritarrek hautatutako alkateak:

Eugenio Resusta Olañeta, 1931ko apirilak 14 - 1933ko uztaila

Luis Martinez de Ubago Milicua, 1933ko uztaila - 1936ko martxoak 11

Nicolas Uriarte Ceberio, 1936ko martxoak 11 - 1937ko maiatza

Jesus Uranga Urrutia, 1937ko maiatza - 1937ko abuztuak 26

3.2. Diktadura Frankistan

Agintari militarrek edo Gobernadore Zibilak izendatutako alkateak:

Jose Añibarro Resusta, 1936ko urriak 8 - 1936ko urriak 16

Jesus Gorosabel Mendia, 1936ko urriak 16 - 1938ko uztailak 18. Masailezurreko minbizia zuenez, Isidoro Echevarría Maidaganek jardun zuen alkate lanetan.

Domingo Arzamendi Aranzabal, 1938ko urriak 8 - 1948ko urriak 6

Isidoro Echevarría Maidagan, 1948ko urriak 8 - 1949ko martxoak 1

Santiago Bastida Mondragón, 1949ko martxoak 1 - 1952ko apirilak 30

Julio Otaduy Riviere, 1952ko maiatzak 1 - 1961eko martxoak 17

3.3 Alkate eta zinegotzientzako errepresioa

Genozidio Frankistaren biktima zuzenak izan ziren Kolpe Faxistaren kontra erresistentzian parte hartu zuten zinegotziak, hautatuak 1931ko apirileko hauteskundeetan, errepublikar ordenaren defendatzaileek. Ordea, kartzela zigorrarekin erreprimitu zituzten zinegotzi karlistak.

Jesus Uranga Urrutia. Sozialista. UGTko militantea. Futsilatu zuten epaiketa fartsa baten ondorian, akusazio faltsuetan oinarrituta.

Bernardo Gomez Otxoa, "Renteria". Sozialista. UGTko militantea. Ebroko batailan hil zuten.

Felipe Letona Mugika. Errepublikanoa. Ezker Errepublikako kidea. Heriotza zigorrera kondenatua eta kommutatua. Urteak igaro zituen kartzelan. Unión Cerrajeratik kaleratua eta herritik desterratua, Zumarragara joan behar izan zuen bizi eta lan egitera.

Eustasio Markaide Larrañaga. ANV eta Solidaridad de Obreros Vascosekoko kidea. Heriotza zigorrera kondenatua eta Kommutatua eta 30 urteko kartzelara zigortua. Urteak igaro zituen

kartzelan. 11 urte geroago, berriz hartu zuten Unión Cerrajeran lanean.

Nicolas Uriarte Ceberio. EAJko kidea. Herriko alkatea zen altxamendu faxista gertatu zenean. Euskal Solidarioa. Gerrako elbarria. Erbestean (Baionan) egon zen.

Cecilio Garro Arriola. Errepublikanoa. Udaltxean sereno kaboia. Lanetik kaleratu zuten.

Patricio Osinaga Urrutia. EAJko kidea. 5.000 pezetako isuna jarri zioten.

Lau zinegotzi karlistetatik hiru kartzelan sartu zituzten Arrasaten, Bergaran eta Bilbon: Robustiano Zubillaga Agirre, José Zulueta Aranzabal eta Antonio Pagoaga Maquibar, hau jipoitu egin zuten Arraten.

4. Alderdi politikoak eta sindikatuak Arrasaten

4.1 Abertzaletasuna Arrasaten

EAJ, ELA, ANV, eta Jagi-Jagi izan ziren Arrasaten gerra aurretik antolatu ziren erakunde abertzaleak.

EAJ

1903rako aldizkari nazionalista batek bazituen 52 harpidedun; baina 1908ko apirilean hartu zuen lehendabiziko aldiz parte Arrasatear batek EAJren Gipuzku Buru Batzarraren bilera batean: Benigno de Altube izan zen.

1908ko abenduaren 5ean Batzokia zabaltzeko arautegia aurkeztu zuten Gobernu Zibilean. Batzokia zabaldu zen egunari dagokionez, *El Guipuzkoarra* aldizkariaren 1909ko uztailaren 3ko aleak hitz egiten zuen ordurako zabalik balego bezala; “Euskadi” aldizkariaren 1922ko abenduaren 9ko aleak, berriz, 12 urte bete zituela, 1910eko abenduaren 8an zabaldu izan balute bezala. Batzoki horretako lehenengo idazkaria izan zen Agustin Maidagan. Udal batzordea osatu zuten, idazkariak gain, Miguel de San Pedro y Altubek, Patricio Osinagak, Jose A. Palacios Otaduik eta Benigno de Altubek.

Guk ezagutu dugun hurrengoko Udal Buru Batzarra 1917an hautatu zen; lehendakaria: Luis Osinaga; idazkaria: Felix Ugalde, eta diruzaina: Patricio Osinaga. Lehen zinegotzia Esteban de Garai (Banco Gipuzkoanoko zuzendaria). Zinegotzi lanetan hasi zen 1906an, eta 1912tik 1914ra bitartean, herriko alkatea izan zen; 1923ra arte zinegotzi jarraitu zuen, eta urte horretan Felipe Maiztegi hautatu zuten kargu horretarako.

Lehen hauteskunde orokorrak izan ziren 1918ko Gorteetarakoak; 163 boto lortu zuten hauteskunde horietan. Haien ekintza guztien iparra eta asmoa izan zen Jaungoikoa eta Lege Zarra; horretxan ondorioz, hain zuzen, urteak joan ahala alderdiaren bizitzan nahastu izan dira erlijioa eta ekintza politikoa.

1921eko uztailaren 10ean batzokia lekuz aldatu zen, Maria San Romanek igo zuen bandera. Ordura arte, urte batzuetan Mendikuteneko tabernaren ondoan egon zen.

1923ko irailaren 15ean Primo de Rivera jeneralak estatu kolpea eman eta garaile atera zen. Euzko Alderdi Jeltzaleak mendian egin zituen bere biltzarrak. Bien bitartean Zentro Obrero Katolikoko Gaztedi Katolikoa gazte abertzalez dago ia osorik osatua, eta Or-Konpon koadrila osatu zuten.

1928an Arrasateko Uri Batzarreko lehendakari Felipe Maiztegi aukeratu zuten, diruzain Dionisio Urkiola. EAJak 75 afiliatu zituen.¹⁶

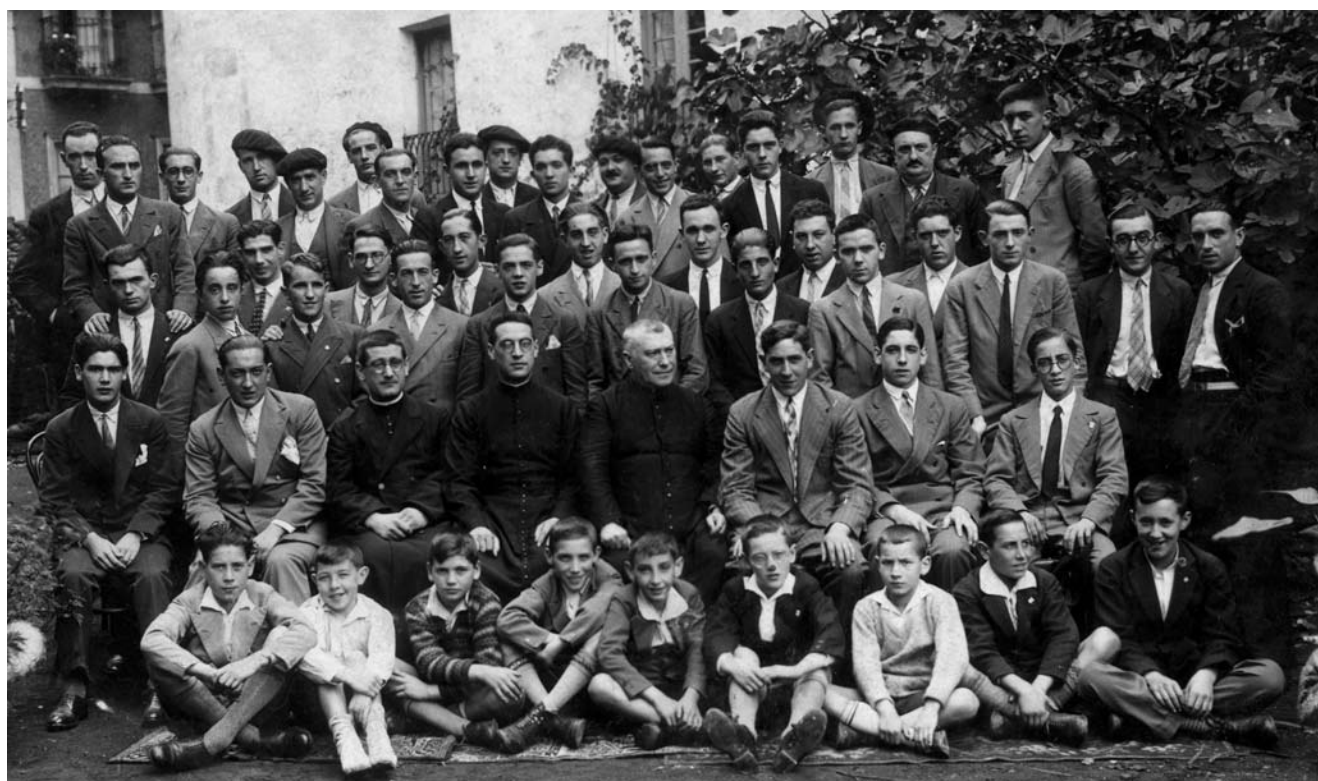
Lorenzo Arambarri eta Victoriano Balerdi fusi-latuak Centro Obrero Católico.¹⁷

Jarraian Murgiako alkateak Or-konpon koadrilari eskainitako poesia. Balerdik jarri zion musika poesiari:

*Desde la cumbre del Gran Gorbea contemplo el mundo,
y en la falda frondosa miro mi aldea meditabundo
quien, picas azañas, de los abuelos quien fueros vió.
No eran meras patrañas, vanos anhelos que soñe, yo.
De Aitor los descendientes rudos y valientes
mucho hay que contar, del Ebro al mar.*

Arrasateko EAJkoek Gernikan.

Zentro Obrero Katoliko Gaztedia Besre batzuen artean hiru pertsona erailak izan zirenak: Jose Markiegi, Leonardo Guridi, Joseba Zeziaga

*México, La Argentina, la América Latina,
toda poblada está, por vascongados ya.
Hoy tu grandiosa historia, tu excelso nombre con saña im-
pía,
borrar de la memoria pretende Euskera mía.
Titánicos peñascos que eternamente podáis decir,
la raza de los vascos gloriosamente supo existir.
Un acto infame y bruto puso a Euskadi de luto,
tan solo está en la unión hoy nuestra salvación.
Feliz llegar el día para la Euskal Herria,
si llegáis a entender y a entender vascos vuestro deber.*¹⁸

Diktadura erori zenean (1930/01/29), alderdi bizitza publikoa egiten hasi zen berriro EAJ. 1930eko azaroaren 16an, EAJaren bi adarrek bat egin zuten Bergaran, Arrasateko ordezkari Felipe Maiztegi parte hartu zuen batzar batean.

Batzoki berria Banco Guipuzcoanoren lehen solairuan inauguratu zen; zuzendari Victoriano Balerdi aukeratu zuten, Adan de Yarza jaunak utzitako lekua betetzeko; lehen hitzaldia Carlos Linazasoro "Altzetak" eman zuen.

Uri Batzar berria: Tiburtzio Arregi, Pedro Mendizabal, Joseba Uriarte, Felix Ugalde eta Venancio Gastañarez; 1930eko abenduaren 14an hautatu ziren.

Garai hartan EAJk telegramak bidaltzen hasi zen, Kontzertu Ekonomikoaren kontrako erasoari aurre egiteko:

Euskaldun gisa kontzertu ekonomikoen uraketaren aurka erantzun irmo bat eman behar dugu.

Batzokiko presidente - Balerdi.

Euskal Herriak ezinbestekoa du pazientzia izatea kontzertu ekonomikoaren kontrako erasoan aurrean, hau izan baitaiteke sutea eragin dezakeen txinparta.

Juventud Católica-ko presidente - Balerdi.

Errepublikaren etorrerarekin hazkunde handia izango zuen Arrasaten, bai EAJk, bai Alderdi horren eta euskal gizartearen artean lotura eragiten zuten

erakunde sektorialek: ELA, Euzko Gaztedi, Mendigoizale Batza eta Emakume Abertzale Batza.

Emakume Abertzale Batza

Erakunde sortu zen 1931ko uztailaren 31n (San Inazio egunean). Sorrerako bileran 60 emakume elkartu ziren; lehendakariak izan ziren Elisa Garai eta Bitori Luco. Urtea amaitu orduko bikoiztu egin ziren bazkideak, eta 120 izatera iritsi; horien artean oso gutxi ziren ezkonduak.

Lau batzorde antolatu ziren: antzerkia, abestia eta musika, propaganda eta Euskara-Ikastola. Directiva de EAB en 1935-36: Lehendakaria: Paula de Múgica (Oartzunen eraila). Lehendakari-ordea: Prudencia Gonzalez de Gorroñoitia. Diruzaina:

Emakume abertzale batza Gernikan

1. lerroan: ezkerretik hasita: Andresa "Tigre", Teresa Mendizabal eta Eugeni Bolinaga.
 2. lerroan: Maria Zumelaga, X, Paulatxo Mugika Arregi (fusilatua), X, Pilar Unzueta, X, Aurea Aranburu, Resu Letona.
 3. lerroan: Juli Barrutia, X, X, X, Isabel Zaitegi, Maria Oro-bengoa (Muzibarko Etxabetarren ama).
 4. lerroan: X, X, Josepa Lasagabaster (Trola), X, Cresen Axpe, Luisa Etxaurre.
 5. lerroan: X, X, X, X, X, Juaristin ama, Trini Zaitegi, Rafaela de Etxaurre, Pastora Sagasta (Mojategi), X, Maria San Pedro, Carmen García eta Maritxu Lasagaster.
- Fani Garaik emandako izen-abizenak

Jose Antonio Agirrekin Gernikan 1931ko urte amaieran. Ezkerrean: Gregorio Orobengoa. Eskuman: Alejandro Mendizábal eta Sebero Altube. Makurtuta dagoen lehenengoa Sabin Arrieta, bigarrena Venancio Castañares. Baita daude Pedro Murgoitio eta Belarro.

Maria de Urionabarrenetxea. Idazkaria: Aurora de Untzueta. Batzordekideak: Margarita de Urrutia, Crescen de Axpe, Dolores Jauregibarria. Bandera-duna: Encarnacion Altuna Ortuoste. *Maria Oro-*

*bengoa nere ama, Oxiña baserrikoa zan, abertzalia Emakume Abertzale Batzako.*¹⁹

Euzko Gaztedi

Erakundearen patroia Deun Iñaki (San Inazio) egunean Euskal Jaiak bultzatu zituen. 1933ko uztailaren 31n jai egitaraua izan zen:

7:00etan eta 7:30ean dultzaineroak.

8:30ean Meza eta jaunartzea.

16:30ean frontoian antzerkia eta esku pilota, eta horien ostean, dantza.

1936ko urtarrilaren 9an aukeratu zen Euzko Gaztedi erakundearen zuzendaritza batzorde berria

Presidentea: Nicolas Uriarte. Presidenteordea: Pedro Lekube. Idazkaria: Antonio Vitoria. Diruzaina: Joaquin Garmendia. Kontaduria: Pedro Murgoitio. Administraria: Felipe Agirre. Bokaleak: Román Ortubai, Jose Aguirre, Dionisio Urkiola eta Felipe Maiztegi.

Apirilean dei bereziko biltzar bat egin zuten; 234 bazkidek hartu zuten parte; Nicolas Uriartek

Ziurlako batzokian Telesforo Monzonekin.

Frontoia eraikitzeko betebeharrak. Idazkariaren sinadura: Mikel Castañares. Arrasateko batzokian.

lehendakaritza utzi zuen, eta Pedro Lekubek hartu zuen haren kargua. Uri Buru Batzarreko idazkaria Joseba Ceciaga zen, eta presidentea Juan Arregi.

Urte horietan guztietan egiten diren ekintza, hitzaldi, mitin, irteera eta abarrek ondo baino hobeto islatzen dute nazionalismoak zer-nola egin zuen gora Errepublikara garaian; Irujo, Aguirre, Monzon, Lasarte, Lauaxetak eta beste askok hartu zuten parte haietan.

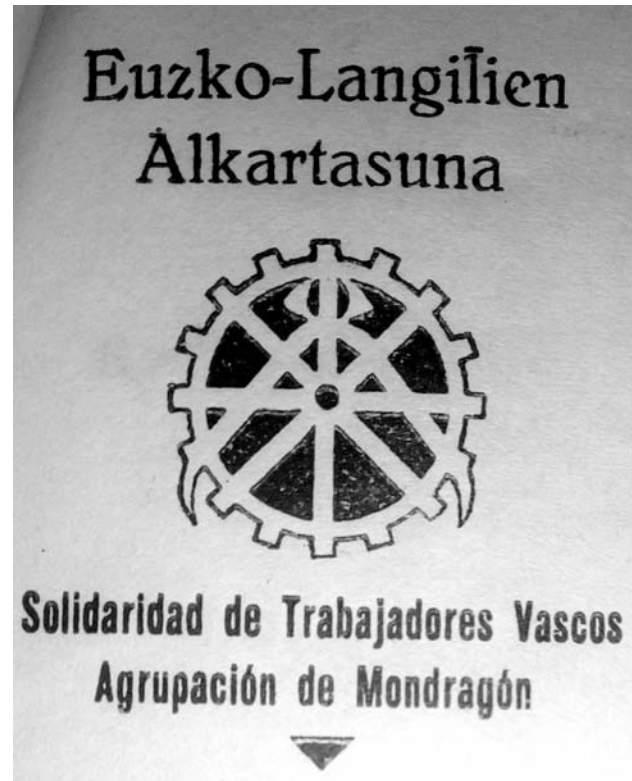
1936ko otsaileko hauteskundeak zirela-eta dei hau egin zuten herrirako urtarrilaren 19an: *Arrasateko jeltzaleak Zutik! Kristau zibilizazioarengatik, aberriaren askatasunarengatik eta euskal justicia sozialarengatik.*

Urte horretako uztailean milaren bat arrasatearrek hartu zuten parte Oñatiko Andre Mariaren Kongregazioan. Uztailaren 19an, Euzko Gaztedi Kiroltzaleak antolatutako mendietan finalista geratutakoiei dominak banatu zitzaizkien.

Euzko Langileen Alkartasuna

1918ko azaroaren 17an Zumarragan Gipuzkoako Euzko Langileen federazioa sortu zelarik, 1919aren hasieran herriko Elkarteak antolatu zen Arrasaten; lehendabiziko presidentea Lucas Querejeta izan zen.

Handik urte batzuetara, 1924ko otsailaren 29an beste zuzendaritza batzorde bat aukeratu zuten: Presi-

ELaren zigilua.

dentea: Andres Agiriano. Idazkaria: Gregorio Aranburu. Diruzaina: Fermin Bidaburu. Bokaleak: Juan Bengoa eta Eugenio Bilbao.

Euzko Langileen Alkartasuna Elkarteak gero eta bazkide gehiago zituen. 1931 urte amaierarako 500 bazkideak zituen. Egunkariak, ordea, oso

Katuska antzerki emaitza, Bedia antzerkian ELA-STVkoek antzeztua.

Ikastolako ikasleak eta irakasleak.

gutxi saltzen ziren eta Arrasateko langileak kritikak jaso zituzten egunkari hau ez erosteagatik.

Ordurako, EAJren Batzokia beste leku batean zegoen. Eusko Langileen Alkartasunaren egoitza egon zen Iturriotz kalean farmaziaren ondoko lokalean. *Solidarioetan eman nuen izena Lokala plazaren ondoan zegoen, Zaiteginean. Han egon zen gerra hasi arte.*²⁰

1933an Gasteizen egin zen kongresuan Solidaridad de Trabajadores Vascos - Euzko Langileen Alkartasuna izena hartu zen. ANVko sektore batzuk bazeuden ELAn bazkidegurik, baina EAJkoak ziren bazkide gehienak. Arrasaten, bazkide sektore horrek sindikatuaren independentzia eskatu zuen alderdiaren aurrean.

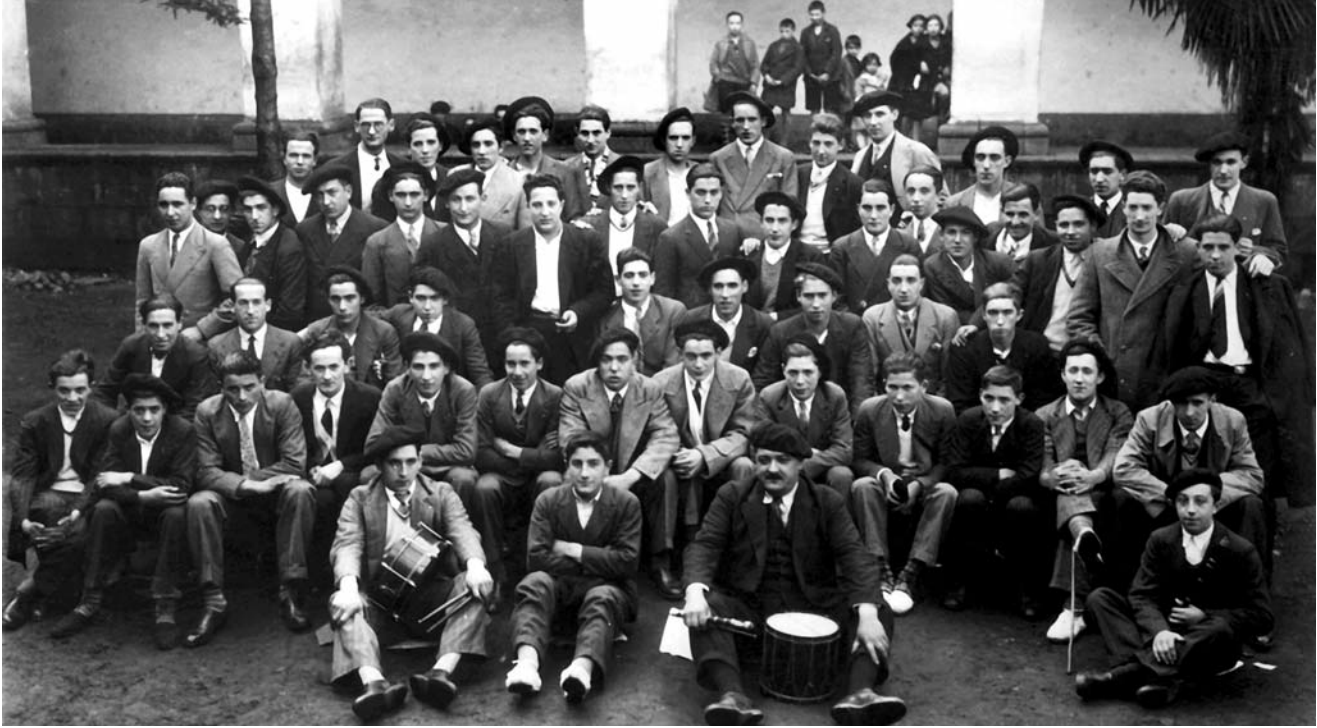
1935ean zuzendaritza batzorde berria aukeratu zuten. Presidente: Romualdo Uribe txabarria. Presidenteorde: Otadui. Batzarkideak: Madinabeitia eta Joakin Atxa. Aholkularia: Jose Gorroño goitia. Garai hartako sindikatuaren oinarria zen; metalurgiako taldeaz gainera, bazeuden enplegatuen

eta nekazarien taldeak ere. Enplegatuen idazkaria Juan Pedro Azkoaga zen 1936ko otsailean.²¹

Urte horietan, ELA eta UGT hazten ari ziren bitartean, sindikatu librea garrantzia galtzen ari zen. Gerra hasi zen garaian langile gehienak sindikatuaren bazkidegurik zeuden. Arrasateko lehenengo ikastola ere

Ikastolako ikasleak eta Jose Markiegi txango batean. Argazkia Julio Galartak utzitakoa.

Eusko Gaztedikoak.

sortu genuen; 30en bat ikasle bildu ziren bertara; eta Etxebarria eta "Hilarion" ziren irakasleak.²²

Jeltzaleek iniziatiba bat hartu zuten Euskal Eskola Katolikoa sortzeko. Eskola bat sortu nahi zuten, euren idealekin bat etorriko zena. Horretarako, adostasun batera iritsi ziren Jose Joaquin Arin parrokoarekin eta Jose Marquiegui eta Leonardo Guridi laguntzaileekin. Resusta kaleko 43an abade etxearen ondoko etxabea

Udala auzoko batzokikoak.

egokitu, eta maisuak aukeratu zituzten, kideko izaera zutenak, eskola martxan jartzeko.

Karlistek, baina, ez zekiten zer egin beren seme-ala-bekin. Aukera bi zituzten: lehenengoa zen bidaltzea eskola publiko laikora edo maisuek esaten zioten bezala eskola antikristaura, eta bigarrena zen eskolatzea Euskal Eskola Katolikoan, nazionalismoaren menpe zegoena.

Gauzak horrela, berehala mobilizatu eta patronatua eratu zuten, euren pentsamendura egokitutako eskola bat sortzeko. Pentsamendu karlistara hurbiltzen ziren Ignacio Chacón, Jesus Gorosabel eta Pilar Resustaren laguntzarekin eratutako patronatuaren bitartez, Eskola Katoliko berri bat eraiki zuten seme-ala-bentzat. Jesus Gorosabelek Santa Barbarako magalean, Gazteluondoko errebaletan, bere etxearen aurrean, lursail batzuk eman zizkien Eskola Katolikoa eraiki zezaten lehenbailehen. Erabaki hark konpromiso ederrean sartu zuen gure kleroa. Parrokoa abade etxeke eskolaren alde zegoen. Gasteizko gotzainarekin, Mateo Mugica y Urrestarazurekin zuen adiskidetasun pertsonalari esker, lortu zuen eskola ez zabaltzea eta karlisten proiektua bertan behera geratzea.

Batzokian San Andres egunean.

Poxpolinak.

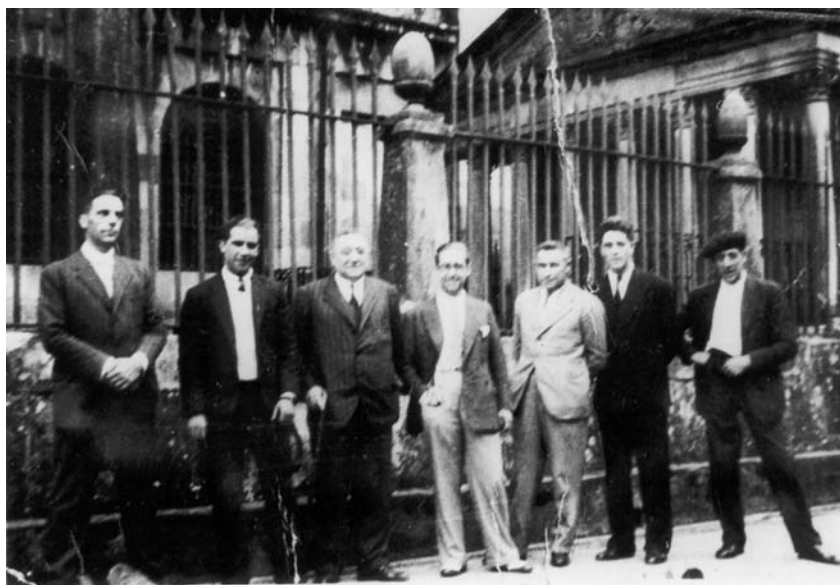
VI. Oleri eguna 1935eko ekainaren 2an, Bedoñan Juan Arana Ezpeleta, "Loramendi"ren gorazarrean. Argazkian arrasatearrak Juan Periko Azcoaga, Txomin Arrieta, Tigre Uriarte, Adoracion Gorosabel, Victoriano Balerdi... Estepan Urkiaga Lauaxetarekin..

*Gertaera hura oso erabakigarria izan zen hiru apaizak atxilotu, inoiz justifikatu ezin izango dutena, Donostiara eramane eta ondoren Oiartzunen fusilatzeke.*²³

Eusko Abertzale Ekintza

1930eko azaroen 30ean sortu zen. Arrasaten sortu zutenetako bat Gabriel Goitia izan zen. Arrasaten 50 bazkide izateraino iritsi zen. 1936ko ekainaren 28an ANVren Biltzar Nazionala egin zuten Bilbon; bertako idazkaria Gabriel izan zen, eta Batzorde Nazionaleko bazkide hautatu zuten han.

ANVek programa politikoa prestatu zuen, eta Euskal Estatu independentea, batua, liberala eta konfesio gabea, errepublikanoa eta demokratikoa, unitarioa eta deszentralizatu sortzearen alde agertu zen; haren proiektu sozio-ekonomikoaren arabera kapitalismoa sozialismoak ordezkatu behar zuen, eta horretarako Estatu eta langileen sindikatuak indartu.

Arrasateko Banco Guipuzcoanoko langileak Gernikan. Langile bi fusilatu egin zituzten. Eskumatik bigarrena Gabriel Goitia.

Jagi-Jagi

Une hartan zabaldu zuen berriro Jagi-Jagik bere estrategia “Euskadiko Fronte Nazionala, Euskadiren askatasunaren alde”; estrategia horren arabera euskal abertzale guztiek bat egin behar zuten ezker

eta eskuin espainolisten kontra 1936ko otsailaren hauteskundeetarako. 1936ko urtarrilaren 25ean, “diputatu nazionalistak hautatu eta gero proposatu zuten Espainiako Parlamentuan esertzeari jende aurrean uko egitea, ez baitzitzaion onartzen esku-biderik Euskadin legeak ezartzeko”. Une hartan azaldu zen Arrasaten erakunde hori, eta Jagi-Jagi aldizkaria saltzen hasi ziren.

Dozena erdi arrasatearrek hartu zuten parte gerran erakunde horren Lenago-il batailoian.²⁴ Hango komisarioa izan zen Iñaki Gorospe Zabala. Beste batzuk, han sartu zirenak, Benito Echevarria, Pedro Garai Igartua, Lucio Berecibar..²⁵

4.2 Sozialismoa Arrasaten, sorrera eta bilakaera

Herri honetan sozialismoaren lehen aztarnak agertu ziren 1910ean Gorteetako diputatuen hauteskundeetako emaitzetan; izan ere, hauteskunde horietan sozialisten hautagai Sorianok 84 boto lortu zituen, eta horrenbestez ez zen hautagai izendatu.

1919ko uztailaren 13an Evaristo Arzamendi eta José Leozek baimena eskatu zioten alkateari, Metalurgiako Langileen Sindikatuaren izenean eta haren ordezkari moduan, Olarte kaleko 22ko lehen solairuan arratsaldeko 9etan bilera bat ospatzeko, elkarte antolatutzat deklaratu eta zuzendaritza batzordea hautatzeko.

Hurrengo urtean 44 boto lortu zituen sozialisten hautagai zerrendak Gorteetarako hauteskundeetan; ikusten denez sozialismoa ez zegoen oraindik oso itsatsia herrian; 1922an, ordea, apirilaren lehenengoan udal korporazio berria eratzean, Evaristo Arzamendik ere parte hartu zuen zinegotzi moduan. Hamarkada horretan ordura arte Ferrerías kaleko 46an Sindicato Unicoren egoitza izana zen lokala herri etxe bihurtu zen.

Primo de Riveraren diktaduraz geroztik hasi zen sozialismoa herrian indartzen eta eragin handiagoa izaten. Sozialismoaren indartze ueña izan zen,

Arrasateko Elkarte Sozialistako partaideak, Arrasateko udalean 1936an, Frente Popularrak hauteskundeak irabazita gero.

Zutik ezkerretik eskumara: Pedro Gallastegi, Celestino Uriarte, Puyun, (?), Segundo Olazagoitia, Felipe Anduaga, (?), Ismael Diez, Pedro Ruiz de Alegria, Satur Abarrategi, Marcos Vitoria.

Eserita: Martzelo Vitoria, Jesús Uranga (Kirru), Angel Iturmendi

batez ere, Largo Caballero 1924an diktaduraren Estatu Kontseilaritzan sartu zenetik Errepublikako lehen urteetara bitarteko garaian. Indarberritze horren ondorioz, lokalak eraman zituzten Oken-dokuara edo Trinketera, Maalako errabalean.

Hazkunde horren oinarria eta iturburua Metalurgiako Sindikatua izan zen.

Era berean, Talde sozialista sortu zuten 1927-1928 urteetan, lehen 11 kide fundatzaileekin. Afiliatu kopuru eskasa izan zuen betik.

Bigarren Errepublikan, Arrasateko Agrupacion Socialistak ez zeukan 60 militante baino gehiago, gutxi, konparatu ezker UGTko afiliazioarekin. Horren bazkide gutxi izateko arrazoia izan liteke bazkide izan nahi zutenei eskatutako lana, diziplina eta kemena zirela maila handikoak. 1932an Arrasaten banatzen ziren *Lucha de Clases-en* 75 ale, 21 ale Aretxabaletan eta Bergaran, eta 14 ale Oñatin. Egunkari hura ez omen zen igarotzen alderdiko militanteetatik harago. Langileen artean, hara iristeko bidea izan zen sindikatua, eta Juventudes Socialistas, gazteen artean. Tomas Ruiz de Alegriaren testigantziari esker, lehen zerrenda batean jaso ditugu talde sozialistaren 29 kideren izenak eta Juventudes Socialistas-eko 23 militanteren izenak.²⁶ Adierazi behar dugu Agrupacioneseko eta Juventudeseko lehen militante haietatik

guztira 16, hau da, % 32 hil zirela borrokatzen edo fusilatu egin zituztela 1936ko gerran.

Hala eta guztiz ere, Arrasaten lan handia egin zuen ideia sozialistak zabaldu eta finkatzeko. Zabalkunde hori lanpostuan egin zen lehendabiziko egunetan, sindikalgintzaren bidez; baina zabalkunde hori indartzeko modurik garrantzitsuena hezkuntza eta kultura zabalkundeak izan ziren batez ere, hitzaldiak, mahai inguruak eta propagandazko mitinak antolatuz. Hezkuntza horri berebiziko garrantzia ematen zioten, haien ustez langileria ezjakintasunean edukitzea bere askatasun sozialerako bidea ixtea baitzen. Horrexegatik, hain zuzen, lokaletan gehien zaintzen zuten puntua liburutegia hornitzea izaten zen.

Herriko etxea Mendiako artxiboko argazkia, Arrasate Zientzia Elkarteak utzitakoa.

Langileen artean UGT sindikatoa zen idea horiek sartzeko baliabidea. Gazteen artean berriz Gazte Sozialistak. Sozialismoaren ideiak sartu ahala trauma handiak gertatu ziren Arrasateko gizartearen zenbait sektoretan, batez ere bertako familietan semea sozialista bihurtuta. Ideia horiek itsasten zirenean izan ere, batez ere elizaren bitartez indarrean zegoen ordenu sozialaren eusgarri ziren balore tradizionalak eztanda batean hausten baitziren. Bestalde, elizak edozein errebolaren aurrean hartu ohi zuen gaitzespeneko jarrera zapuzkeriazkoak geroago eragin zuen antiklerikalismo bortitza Estatu osoko ezkerrean, eta horixe izango zen, baita ere, Arrasateko Elkarte Sozialistaren politikaren oinarri eta zutabeetako bat. Kanposantua hilerrri zibil bihur zedila, udaletxeko bilera aretotik Jesusen Bihotzaren irudia kenaraztea, eliza jaiak kendu eta haien ordez jai laikoak antolatu (bai batzuetan, bai besteetan jaiaren alde bandoak edo jai hartzen zuen edo lanera joaten zen, eta lantegitik irteeran itxoi ten zion kontrarioari irainez eta jantzirik dotoreenez jantzita), eguen eta egubakoitz santuz dantzak antolatu eta arkume afariak ospatzea; horrelako ekintzak egiten ziren elizaren kontra.

Kleroari zegokion gai honetan eta Errepublikari zegokion ideal abstraktuetan: demokrazia, askatasuna, justizia... Arrasateko sozialistak printzipioz ados zetozen aldameneko lokaleko jendearekin, errepublikanoekin, hain zuzen.

Berehala ohartu ziren, ordea, bien bereizgarri zituzten oinarrizko desberdintasunez. Errepublikanoen erradikaltasuna antiklerikalitasunean zetzan, hain zuzen, eta ez gizarte antolamenduzko alorrean.

Zenbait gertakariren ondorioz geroz eta gehiago urrundu ziren bi indar horiek: sozialistek barren barrenetik sentitzen zuten zenbait errebindikaziori errepublikanoek zer jaramon gutxi egiten zioten, eta egoerak berak sozialisten politikari eragiten zion geroz eta jite erradikalgooa, adibidez.

Lehendabizi esan dugunari buruz aipatzekoa da errepublikanoek ez zutela eman nahi izan laguntzarik "Laneko Eskola" bat sortzeko. Proiektua egin zen. Gestioak egin ziren Fer-

nando de los Rios Irakaskuntza Publikoko ministroaren aurrean eta probintziako Gestoran. Ministroak agindu zuen inbertsioaren erdia ordainduko zuela laguntza moduan, eta bigarrenak % 16. Udalak, berriz, ez zuen hartu nahi izan gainerakoaren karga. Sozialisten politika geroz eta ezkertiarra goa bihurtzeko eragiten zuten faktoreen artean, lehenengo aipatu beharko litzateke mundu osoko ekonomiaren krisia, eta bigarrenik haren ondorio bereziak Espainiako Estatuan sortuak.

UGTko zigilua.

UGT

UGT sindikatuak erregimena aldatu aurretik 200 bazkide inguru baldin bazuen, Errepublikan 500era iritsi zen. Sozialismoaren presentziak batez ere indarra hartu zuen 1927/28 urteetan Elkarte Sozialista sortu zenetik, eta bere izatea herrian finkatu zen garai horretatik aurrera, nahiz eta talde

Errepublikanoak.

Toribi Garay Albistegui.

horrek iraun zuen bitartean oso bazkide kopuru urria izan zuen.

Herriko sindikalismoaren lehen urte haietan, UGTk gehiengo zuen, Elman ez ezik udaleko eta Union Cerrajerako langileen artean ere bai. Buruzagiak ziren: Lehendakaria, Segundo Azcoaga, Diruzaina, Saturnino Abarrategui, eta bokalak Felix Herrera, Gurmensindo Alvarez, Jose Maria Olazagotia, Donato Arana, Roman Uribesalgo, Jose Urranga eta Victoriano Ormaechea.²⁷ Bitori Garay Albistegui. UGT sindikatoa, eta Unión Cerrajerako langilea, estandar eramailea zen.

4.3 Errepublikanoak

Zentro Errepublikanoa zetorren. Arrasateko liberal talde batek etxe hartan hartu zuen lokala egoitza jartzeko. Beheko solairu osoa areto ederra zen eta barreneko paretan alegoriazko koadro handi bat zegoen Errepublika irudikatuz margotuta; emakume gazte bat txano frijioa jantzita, alde banatara bandera bat zuela eta errepublikaren dibisa: IGUALDAD, LIBERTAD, FRATERNIDAD. Jaiak antolatu ohi zituzten eta tronpetaz *Marseillesa* joz amaitu ohi zuten beti. Herriko serora eta eliza zuloentzat

(eta ez ziren gutxi) aste osorako kritikagaia izaten ziren; eta etxearen aurretik igarotzen ziren bakoitzeko, seguru gaude asko eta askok aitaren egiten zuela.

Gazte horien artean, esan dugu, oso elementu onak ziren batzuk, horien artean inor aipatzekotan, Manuel Isasi "Manolo sopas" gaitzizenez ezagunagoa aipatuko genuke, gizon on eta abegikorra bera, eta olerkaria ere bai batzuetan. Ez dituzue bada ahaztuko "Fortunatxo" ekipoaren balentriak, zelan irabazi zion Atletici, Arenasi eta Errealari, makina bat garaipen izan zuena eta zorionez "Uarkapeko Portuan" lehorreratu zuena. A ze inauteriak haiek! Ekipo horren sorrera, "Sopas"ek asmatu zuen.²⁸

Garai hartan liskar handiak izaten ziren liberalen eta karlisten, edo karlisten disidente ziren jaimisten artean. Hainbestearino iritsi ziren, musika bandak plazan polka bat dantzarako jotzean, elkarri zirikatzeko, koplak hau kantatzen zioten, eta elkarren kontra abesten zuten:

Liberalek Karlistek

Gora, Gora, Gora ... Viteristak ... Karlistak

Behera, Behera, Behera...Karlistak ... Viteristak

"Behera, Behera, Behera, Gizon Onak ...

Ez Faltsuak eta Hipokritak ...

Infernuak ez ditu hartuko Karlistak ... Viteristak

Errepublikar Zentroan jarraitu zuten elkarrekin. Egoitza eraman zuten Felix Arano kaleko (Erdiko kalea) 50. zenbakiaren etxabera. "Liberal antiklerikal

Errepublikanoak.

eta viterista” haiek isilpeko Liberal Kontserbadoreen atxikimendua zuten, elkartzen zirenak Erdiko kaleko 42. zenbakian Viteri Kasinoan.²⁹ 1929an, alderdi biak elkartu eta Alderdi Erradikala sortu zuten. Eugenio Resusta alderdi horretako kidea zen, Arrasatek II. Errepublikan izan zuen aurreneko alkatea. Hauteskunde haietara, Alderdi Erradikala koalizioan aurkeztu zen Alderdi Sozialistarekin batera. Errepublikaren aldekoek egoitza soziala ireki zuten Monte taberna gaineko lehenengo solairuan, Madalenako errebalak eta Biteri etorbideak osatzen duten angeluan.

1934ko apirilean, Alderdi Errepublikarrean gertatu zen banaketa baten ostean, Ezker Errepublikarra alderdi berria sortu zuten banatu zirenek. Felipe Letona zinegotzia alderdi berri honetan integratu zen. Hilabete batzuk geroago, irailean, Alderdi Erradikala Alderdi Errepublikarra bihurtu zen.

4.4 Karlistak

Hogeigarren hamarkadaz geroztik, hiru zinegotzi izan zituzten karlistek Arrasateko udaletxean. Círculo Carlistaren egoitza zegoen Erdiko kaleko 28an lehenengo solairuan. Ekintza Sindikalari zegokionez, karlisten gehiengoa afiliatuta zegoen Sindicato Libre Profesionalean, Ferrerías kaleko 16an. 1916n lehendakaria zen Juan Miguel García, eta elkarrekin ziharduten hark eta Alejandro Echevarriak, Asociación de Obreros errepublikar-liberalak biltzen zituen elkartearen burua.

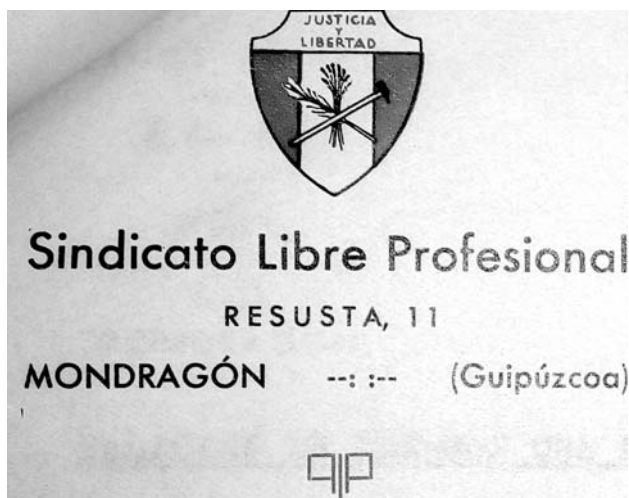
Karlistak katolikoak ziren Trentoko Kontzilio osteko kleroak irakasten zuen hezkuntza erlijiosoa-arentzat; foralista probintzialak, espainolak. Carlos Varen dinastiarekiko monarkiko-lejitimistak. Isabelo-Alfonsina dinastiaren kontrakoak ziren, eta haiek Koroaren usurpatzailetzat jotzen zituzten.³⁰ Haien ikurrak ziren jaungoikoa, foruak, aberria eta erregea. Erabat klerikalak ziren. Elizaren irakaskuntza itsu-itsuan obeditzeaz gain, saiatzen ziren XIX. mendeko Gerrate Karlisten txinpartak piztuta mantentzen.³¹

Asko Arrasateko langile eta nekazariak ziren. Bazen ere euren artean Ugarte y Cia.ko nagusirik.

Gazteriak-ek (La Juventud) antolaketa autonomoa zuen. 110 bazkide zituen eta *Paramilitar* edo *Erre-*

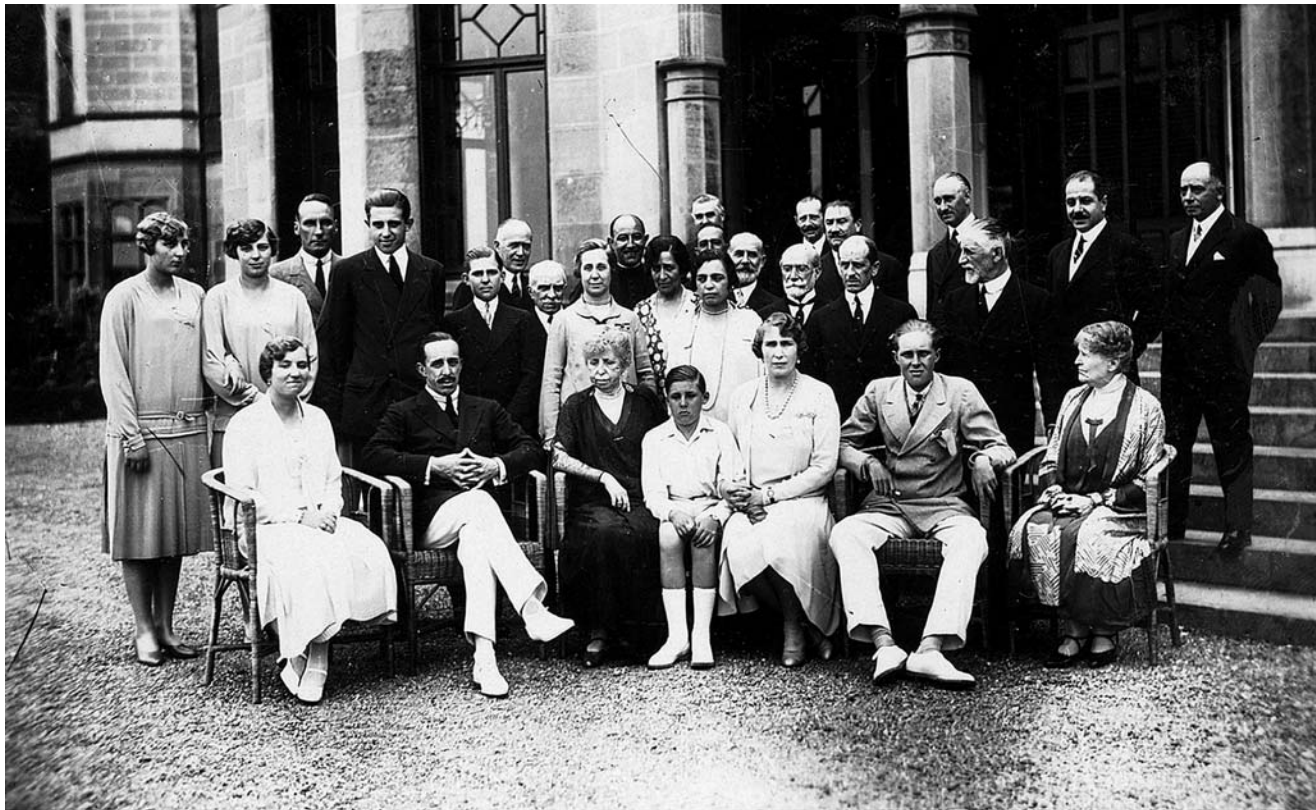
Margaritak.

Sindikatu Libreko zgilua.

Margaritak.

Erregeak Donostian, Miramarren.

keteen sail autonomo bat ere bazuen. Carlos VII.aren emaztearen omenez, taldeko emakumeek Margarita izeneko sail propioa sortu zuten.

Sociedad de Socorros Mutuos izeneko elkarte bat zuten. Elkarte hura asko handitu zen 1933. urtean. Aurrerago, *Zarrontzale Zintzotasuna* aseguru bihurtu zen. Lehendik aseguratzeko zuen gaixotasun pentsioaz gain, aseguru berri hark aseguratzeko zituen botika asistentzia eta ebakuntza kirurgikoak.³²

*ELMA*n hiru sindikatu zeuden gerra aurretik: *UGT*, *Solidaridad de Trabajadores Vascos* eta *Sindikatu Libre*. Ni *Sindikatu Libre*ko afiliatua nintzen. Urtero

*egiten genuen Batzar Orokorrean, berrizten genituen karguak. Uste dut gehiengoak Euskaldun Solidarioek zutela. UGTk ere afiliatu asko zituen. Gu ginen kopuruz txikiena.*³³

Margariten Batzar Orokorra

1937ko urtarrilaren 19an, Margaritek euren Batzar Orokorra egin eta Zuzendaritza Batzordea eratu zuten: lehendakaria zen Pía Ergüin, lehendakariordea Fidela Garaizábal, idazkaria Rita Arroitia, diruzaina Isidora Beltrán, eta bokalak ziren Rita Arzamendi, María Ochandiano, Rosalia Vitoria, Concha Arregui eta Arzamendi andereñoa.³⁴

5. Bigarren Errepublika

1930eko urtarrilaren 30ean izan zuen azken eguna Primo de Rivera jeneralaren diktadurak, eta trantsizio garai bati ekin zioten Berenguerren gobernuaren menpean; trantsizio horretan herriak zituen justizia eta askatasun nahiak printzipio horien antitesiaren isla zen sinboloa eraustea lortu zuten: Monarkiak. Arrasaten ere nahikunde horiek bizi ziren.

Horrexek eraginik, parte hartu zuten protestazko huelgan, 1930eko abenduan Estatu osoan, Galan eta García Hernández fusilatu zituztelako, Errepublikaren alde Jacan egin zuten altxamendu arrakastarik gabearen ondoren. Hiru arrasatear (Damaso Azkoaga, Julio Barandiaran eta Bizente Etxeberria) soldadutza egiten ari ziren Jacan. Errepublika iritsi

zen arte Marokora eraman zituzten zigor batailoi batera.

*Erregia fan dala? Orduen, etxe barruen jakinez gero norberak, segituan batzen zien emakumiak eskileretan, eta hasten zien komentetan, batzuk pozik eta beste batzuk negarrez. Batzuk egoten zien penaz urten egin euelako, beste batzuk, barrez, GORA EUSKADI LIBRE!*³⁵

Oposizioa erregimen monarkikoaren kontra batez ere bildu zen herriaren indar politiko eta sindikal aurrerakoiaren inguruan: errepublikanoak, sozialistak, eta UGTko Metalurgiako Sindikatuak. Horiek hazkunde bizkorra izan zuten urte haietan. Baina gauzak aldatu zitezzen nahia jende askok zuen; horrela, 1931ko apirilaren 14ko udal hauteskundeetan erregimen monarkikoaren gaitzespena agertuz bigarren Errepublika aldarrikatu zenean, jendea berez eta masiboki kaleratu zen bere poza agertzera.

Arrasaten 600 pertsonatik gora ibili zen manifestazioan; Zentro Errepublikanotik irten (Txurrero etxetik) eta udaletxeraino iritsi zen. Herriko Musika Banda zuen buru, eta guztien aurrean emakume bat txano frijioaz jantzia, eta eskuetan zuela Errepublikaren bandera. Errepublikano banderadunak ziren Julia Uriarte eta Elena Echeverria.

Goguan dauket etorten ziela ikurriña handi bateaz. Han esaten hauen GO-

Herriaren argazkia.

Alcalá Zamora Errepublikako lehendakaria Arrasaten.

*RA ERREPUBLIKA! Eta guk, androk, esaten gauen be GORA!*³⁶

Udaletxien Bernardo Gómez-ek, kontzejal sozialistia, berba batzuk esan zien hara batu zienei: *Jaun-andreok! etorri da espero genuen Errepublika, eta akabau da urria, sablia ta sotanan inperriua; ta ekitaldixa amaitu zan gora Errepublika askotan esanda.*

Errepublikak aldaketa handiak ekarri zituen. Emakumeek bozkatzeko eskubidea lortu zuten aurrenekoz. Gai publikoetan handitu egin zen biztanleriaren parte hartzea.³⁷ Alderdi politiko zein langile sindikatuetao afiliazioek gora egin zuten. Euskara eta euskal kultura sustatu zituzten lehenengo Ikastola sortuz. 7 eguneko oporraldiak ezarri zituzten ingeles larunbatarekin (sábado ingles) batera.

Astian 6 egun lana, gero etorri zan sábado ingles, egun erdi jai, gerra aurretik ezautu gauen. Hori kost

*jakuen tragetan. Guretako ondo, baina ugexabandako ezin auen hori onartu. Eta bakaziñuen dekretoa etorri zan, derrigor emun behar zaiuen, Errepublika aurretik bakazinorik ez gauen euki. Horren kontura, izan zan bengantza bat, Republika triunfau auenian sartu zien soldauak etorri zien eta ez zittun hartu. Kinta bat eta erdi, urte terdikuek. Cerrajeran terkuek izen die, soberbiuek.*³⁸

Errepublikaren etorrerak plazaren ateak zabaldu zizkien justizia gehiago eta berdintasun handiagoko gizarte bat lortu nahi zutenei. Gizarte mailarik eta

talderik abantailatsuenek, berriz, militarren eta beste zenbait indar sozialen laguntzarekin beren pribilegioen defentsa temati eta zitakeriaz egitean, liskar sozial asko sortarazi zituzten, eta estatu kolpe bati ekin zioten azkenik, Errepublikaren proiektua erabat desegiteko.

- Apirilaren 14ko udal hauteskundeon ondoren honela antolatu zen udal korporazioa Arrasaten:
- Lau errepublikano: Eugenio Resusta Olañeta, Cecilio Garro Arriola, Luis Martínez De Ubago eta Felipe Letona Mugica.
- Bi sozialista: Bernardo Gomez Ochoa eta Jesus Uranga Urrutia.
- ANVko bat.: Eustasio Marcaide Larrañaga.
- Lau karlista: Isidoro Echevarría Maidagan, Antonio Pagoaga Maquibar, Robustiano Zubillaga Agirre eta José Zulueta Aranzabal.
- Hiru EAJkoak: Patricio Osinaga Urrutia, Nicanor Axpe Leanizbarrutia eta Nicolas Uriarte Ceberio.

5.1 Lehenengo liskarrak

Lehenengo bileran bertan, alkatetzarako Eugenio Resusta errepublikanoa hautatu ondoren -13 boto alde, eta bat kontra-, talde politikoez zer interesgune zuten erakutsi zuten; Gómez, Markaide eta Letonak Errepublikaren aldeko agur eta onespenez mozioak aurkeztu eta erregimen iraganaren kontrakoak proposatu zituzten bitartean, nazionalistek Autonomiarekin zituzten ardurak guztiak; tradizionalistek, berriz, eskuinera jo zuten nabarmen, Primo de Rivera eta Agidoren erretratuak kendu zirenean, eta haiek abertzale moduan jokatu zutelatik aditza eman, baina erregimen berriarekin ere ados agertu ziren, erlijiozko sinesteak errespetatuz gero.

Karlisten antierrepublikanismo ageriko hari jokoak egin zion EAJk Errepublikaren lehen urtean; tradizionalistekin bat egin zuen erlijio katolikoaren etengabeko defentsan eta haiek Lizarrako Estatutuari eman zioten babesagatik. Eskuinaren blokea osatu Errepublikanoek, Sozialistek eta ANVkoek ezkerreko blokea osatu zuten, 1933ra arte loturik iraun zuena, urte horretan errepublikanoek eskuin aldera ihes egin baitzuten.

Liskarrak jarrai

Bi talde horien arteko enfrentamenduak Lizarrako Estatutuaren inguruan gauzatu ziren, karlistak eta EAJren aldekoak baitira; eta ezkerre, berriz, kontrakoak.

Sozialistek EAJri irain egin zioten JEL, “ondo JAN, ERAN da LO” interpretatuz;

EAJkoek “zozolistuek” esaten zieten sozialistei.

Estatutuaren arabera lortu zen autonomia maila oso altua, baina immigratuak diskriminatu egiten ziren, eta erlijio gaietan ez zuten betetzen Errepublikak beretzat hartua zuen akonfesionalitatezko printzipioa Euskadi katolikotzat ematean, eta, gainera, proposatzean Euskadiren eta Vaticanoaren bitarteko harreman zuzenekoak ezartzea. Euzko Alderdi Jeltzaleak mozio bat aurkeztu zuen 1930eko maiatzaren 18an udaletxean, Arrasateko Udalak Lizarrako Estatutuari atxikimendua agertzeko, eta garrantzak izan ziren. Bozketara iritsi aurretik alkateak amaitutzat eman zuen bilera; Guardia Zibilak sartu beharra izan zuen bertaratuen protestak isilarazteko. Nazionalistak, protesta modura, ez ziren agertu hurrengo bi bileretara. Ekainaren 14an udalen biltzarrak Estatutua onartu egin zuen; baina zenbait udal falta zen, eta horien artean Arrasatekoa.

Bigarren Errepublikako lehen parlamentua osatzeko, hauteskunde orokorrak egin ziren 1931ko ekainean. Koalizio bi aurkeztu ziren hautagai: bata, Estatutuaren aldekoa, EAJk eta Karlistek osatua, eta bestea ezkerreko koalizioa, errepublikanoak, sozialistak eta ANV. Arrasaten garaile atera zen lehenengo koalizioa, Leizaola jaunak lortu zuen botorik gehien, 905 boto; ezkerreko koaliziotik Usabiaga jaunak lortu zituen boto gehienak, 597 boto. Horretara, Arrasateko herria, zinegotziek erabakiaren kontrara, Lizarrako Estatutuaren alde agertu zen. Hauteskundeon garbitasuna, hala ere, zalantzan jartzekoa da, garai horretako egunkari batek adierazi bezala. Hala eta guztiz ere, hauteskunde haien gardentasuna ez zen erabatekoa izan. Hona hemen, garaiko egunkari batek argitaratu zuena:

Borrokak hemen ez du zailtasun handirik eskumarentzat, haren egitura Karlo-Integrista-Monarkikoa-rengatik eta baserri jendeak egitura honekin duen kon-

*fiantzarengatik. Garagartzako eta Gesalibarko auzotar ugari: haien jarraitzaileak. Auzo bi horietako jende asko joan zen bozkatzeko, inguru haietako apaiz eta fraide guztien babes eta laguntzarekin...*³⁹

Egun hartan bertan iskanbila gogorra gertatu zen Zarugaldeko hauteskunde lekuan, lekua ixteko orduan karlista batek ez zuelako gura irten, eta errepublikano batzuek hura ateratzen joan zirenean, hark pistola bat atera eta tiro egin zuen, inor zauritu barik. Gero, jipoitu egin zuten; geroxeago, jendea beroturik zegoen-eta, istilu gehiago izan ziren eskuineko eta ezkerreko jende taldeen artean, eta kolpe ugari banatu ziren alde batera eta bestera. Egun hartan bertan, Bergaran, Eibarko sozialista talde batek Aramburu karlista hil zuen.⁴⁰

5.2 Gatazka erlijiosoak

Uztailean une hartan Ezkion “*Amabirjina azaldu eta bi haurri euskaraz mintzatu zitzairen*” tokira erromes zihoazen zenbait auto igaro zirela eta, liskarrak izan ziren herriko ezkerreko eta eskuinaren artean. Istilu horien ondorioz herriko agintariak kezkatuta zeuden, eta erabakia hartu zuten, gobernariak erabakita alkateak emandako bando batean adierazten zenez, *debekaturik geratzen zela autoak zihoazen kaleetan jendea geldirik egotea, eta baita alde bateko eta beste oihuak eta manifestazioak egitea.*

Udaletxean abuztuan hasi ziren lehen eztabaidak, gerora liskar larriagoetarako bidea eta arrazoiak izango zirenak: erlijio gaia. Erlijioa, izan ere, aspalditik ari zen eskuinaren alde agertzen, 1931ko ekaineko azkeneko hauteskundeetan agertu zen bezala, zeren Arrasaten behintzat, pulpitutik karlista eta nazionalisten arteko koalizioarentzat eskatu baitzen botoa. Erlijioak garrantzi handia zuen euskal gizartean, horixe erakusten zuen indar politiko katolikoek zuten gehiengoak. Noraino iritsiko zen hori horrela izatera, non *Jesusen Bihotzaren Errepublika librea* deitzen baitzuten batzuek Euskadi. Errepublikako sektorerik erreazionarioenak aprobeztatu zuten eraso egiteko Errepublikaren kontra -tradizionalistek adibidez-, eta bide batez ahalegindu ziren Euskadi lagatzen erreforma errepublikanoetatik aparte. Hala, ezkerreko antiklerikalismoa areagotu egin zen, zeina zetorren, beste zenbait gauzaren artean, eskuinaren eta erlijioaren artean interes batasun hura ulertzetik.

1931n eztabaidek jarraitu egin zuten, 1931ko azaroaren 28an Brigida Monje eta Gregorio González zibiletik ezkondu ziren. Hona zer zioen “Euzkadi” egunkariaren korrespondentsalak ospakizun hartaz urte hartako azaroaren lean: *La civilización en cifras, orain arte Euzkadi gañetik agiri da gauza guztietan, baña erri ontan apurtu gaitue. Ebrotik arunztik etorritako bi “civil” ezkondu dira. Diñuenez, lenengoa da Arrasaten.* 1932 hasiera aldera udalaren gehiengoak ez zuen onartu Arantzazura erromes joatea, eta 1933 eta 1934an ere izan ziren zenbait eztabaida.

Arazoak era askotakoak ziren: Apaizgoak herrian zituen abantailak kentzea, elizako jai ziren zenbait egun lanegun deklaratzeko, eskoletatik eta udaletxetik erlijiozko sinboloak kentzea. Gai haietan guztietan, lan gehien eman zuen Jesusen Bihotzaren irudia erretiratzeak, udaletxeko bilera aretoan jarririk baitzegoen. Lehen proposamenak, irudi hori handik kentzeko, sozialistek egin zituzten abuztuan. Errepublikanoek hala proposaturik, alkateak erabaki zuen gai hura ez eztabaidatzea lege bat atera arte, gai hura arautuko zuena. Azaroan eta abenduan Bernardo Gómez zinegotzi sozialista berriro ahalginduko zen irudia handik kentzen, baina ez zituen proposamena onartu.

1931ko irailean ospakizun bat egin zen Pablo Iglesias eta Fermín Galán kale izenen plakak agirian jartzeko. Resustak, Gomez-ek eta Letonak hitz egin ondoren, manifestaldia egin zuten Herriko Musika Banda Riegoren himnoa joz zihoala, eta amaieran Internazionala abestu zuten. Abenduaren bukaeran neurriak hartuta zeuden arren, iskanbila gogorrak izan ziren goizean eta arratsaldean, 4 pertsonak Riegoren himnoa katolikoek kontrariotzat hartzen zutenenez, txapela ez zutelako kendu (1932. urterako aitzinkontuen partidarik handiena irakaskuntza publikorako izan zen).

1932an eskoletan kendu ziren Jesusen Bihotzaren irudiak eta gurutzeak. Egun horietan, irudi horiek kendu zituztelako, zenbait haur eskolara joan barik geratu ziren. Eskuinak protesta egin zuen behin edo birritan, eta eskatu zuen irudiak berriro lehengo lekuan jartzeko. Horretan gehien ahalegindu zen Etxebarria zinegotzi tradizionalista. Marxoan zinegotzi hark, konbentziturik nonbait Je-

susen Bihotzarenak erremediorik ez zuela, proposatu zuen haren lekuan Segura Kardinalaren erretratu bat jartzeko, aurreko urtean gutun pastoral bat argitaratu baitzuen, zeinetan poztu egiten zen eskuinak monarkiarekin bat egin zuelako eta katolikoei aholkua ematen zien hauteskunderetan bat egin zezaten elizaren eskubideak eta ordena soziala defenditzeko. Publikoaren artean norbaitek galdera egin zion, ea argazki hori zaldiz jarri behar zen. Alkateak eztabaida eten eta Etxebarria jaunari isiltzeko eskatu zion; hark, ordea, berbetan jarraitu zuen. Alkateak berriro agindu zion isiltzeko, baina Etxebarriak ez zuen protesta isildu. Bukatu zuenean publikotik talde batek irain egin zion eta iskanbilak izan ziren bertaratu batzuen artean.

Urte horretako garizuman ere zenbait aldaketa izan ziren, Udalak baimena eman baitzuen urte osoko beste jai guztietan ospatzen zen dantza garizumako jaietan ere ospa zedin. Baina askoz ere jende gutxiago joan zen igande horietan urteko besteetan baino. Dantza saio horiek garai hartako entretenimendurik handietakoak ziren, batez ere gazteen artean; udaletxean egin zen bileran errepublikanoek, sozialistek eta EAJk musika jotzearen alde eman zuten botoa. Egun pasarako beste entretenimendu ohiko bat pasioak ziren; zinema ere bai, Bedia edo Cinema Popular zinetokietan. Denbora pasarako modurik ohikoena ere ez zen falta: tabernak, alegia. 1932. urtearen hasieran protestak izan ziren udaletxean eskuineko zinegotzien aldetik, urte horretako aurrekontu handia ordaindu ahal izateko zuzeneko zergak ezarri zirelako.

Horien arabera herriko jaberik aberatsenek gehiago ordaindu behar zuten, eta horregatik hartu zuten jarrera hori, zeren ordezkari politikoez ez zuten izenpetu nahi izan bilera horretako akta. Hilerriak sekularizatu zirelarik hilerri zibilean ehortzirik zegoen gorpu bakarra hilerri katolikora eramane zuten. Hilerrian iragarki berria jarri zen: *Udal Hilerria*, fatxadan zegoen oroitarrian, latinez eta gazteleraz zegoen inskripzioan idatzirik *por aquí solo pasan las obras*.

Garai hartan bazen arazo larri bat, jende askorentzat benetan larria: soldadutzara joan beharra; eta batzuek ahaleginak egiten zituzten hara ez joa-

teko, 1932ko otsaileko aktetan agertu bezala; zenbait mutilek gaixo zirela esaten baitzuten, soldadutzatik libratzeko (Celestino Uriarte, Pedro Gastañarez, Guillermo Ruiz de Alegria).

5.3 Maiatzaren Lehena

Horretako, Maiatzaren Leheneko ospakizunetan, Metalurgia Sindikatuak lokal berri bat inauguratu zuen Maalako errabala kalean. Sindikatu horren jarraitzaileentzat Maiatzaren Lehenak jai eta errebindikazio egunak ziren egiaz; Sindikatuan bildurik manifestaldian joaten ziren plazaraino; han delegatuek eskakizunak irakurtzen zituzten, eta alkateari eman gero. Geroago, pilota partiduak izaten ziren. Eguerdian handi bat ospatzen zen, eta ilunabarrean dantza.

1931n egin zen manifestaldian kartelak zeuden gerraren kontra, kulturaren alde, UGTren alde, Pablo Iglesiasen omenezkoak eta mundu osoko langile guztien batasuna eskatzeko.

*Bai, primero de mayon eiten zien. Jai, dana jai, eta orduan manifestazinoak eiten zien. Asko, obrero danak! Orduan obrero danak bat zien, manifestazinoak irteten zauenian obrero danak alde eiten zauen, orduen batzuk egoten zien: gorrixak eta bestiak klaruak. Gorri partian zienak, 1º de mayon manifestazinora, baina beste aldekuak zienak, errege aldekuak, harek ez zien faten. Erdiko kaliatik denak estazinora, eta estazinotik buelta etxe txikietatik, Maalatik gora. Hori zan.*⁴¹

ELAk ere ospatzen zuen Maiatzaren Leheneko jaiak, baina ez zen horren errebindikazialea. Urte horretan musika eta artezko ospakizun bat egin zuten.

ELA eta UGTren artean zeuden diferentzien adierazgarri, egokiak izan litezke bi ohar hauek:

*Gure herriak merezi dituen euskal langileak zuengandik izurritea bazinaten bezala urrundu behar dira, zuen jokabidearekin kausarik hoberenak porrotera daramatzazuenak baitzarete.*⁴²

Hipocresia de los solidarios izenburupean honela dio UGTek 1933/3/23ko *Lucha de Clases* alean: *S.O.V. (Eusko Langileen Elkartasuna) aurrerapenari eta langileen libratzeari trabak jartzeko misioa betez ... patronalaren morroi hauek.*

Maiatzaren lehena. Bazkaria Herriko Etxeko trinketean.

5.4 Gatazka gehiago

Maiatzean iskanbilak izan ziren berriro kalean, Aramaion egindako ekintza batetik itzuleran tradizionalistek herrian zehar manifestaldia egin nahi izan zutelako. Kolpe ugari izan ziren plazan.

Urrian eztabaida bortitzak gertatu ziren berriro udaletxean, zuzeneko zergak zirela eta. Etxebarriak nahiko nahasirik irten zuen bilera hartatik, batzordeko kide izendatu baitzuten etxalde banaketako batzordean, zeina arduratu behar zen eskuinak onartzen ez zituen zerga berri haien administrazioaz. Azaroan arrekontu berriak aurkeztu ziren; eta Benardo Gómez zinegotzi sozialistak honela proposatu zuen haietan:

- Armada eta Guardia Zibilen hornidurarako partida kendu, eta hori ezinezkoa baldin bada legeak agindua baita, partida hori gutxitzea 4.500 pezetatik 25 pezetara.
- Guardia Zibila ez dadila hartu familia pobretzat, eta horrenbestean dagokien kontsignazioa kendu dakiela.
- Diru partidak haur pobreentzat oinetakoetarako.
- Partida bat langile langabeei laguntzeko.

Bernardo Gómez hori arduratzen zen langabezia zeudenen egoeraz. Ez zegoen langile asko langabezia. 1932an 40 langile zegoen langabe, eta 1933an 75 langile. Udalak geroz eta ardura handiagoa hartu zuen horiekin. Horrela, 1931n eta 1932an ongintzazko ekintzak guztientzat antolatu baziren, 1933tik aurrera banakakoentzat egin ziren.

Gauzak horrela zeudela, langabe zeuden 4 langilek -Ismael Diez, Emilio Rodriguez eta "Kaxo" ziren 4 horietatik 3-, martxa bat egin zuten oinez Madrileraino, Lan Arazoetako Ministerioaren aurrean beren egoeraz protesta egiteko.

Errepublika garai osoan Arrasaten lan gatazka garrantzitsu bakarra gertatu zen 1933ko otsailean: Unión Cerrajerako torlojugintzako sekziotik zenbait langile lanetik bota zituztelako, hango Metalurgiako Sindikatuak UGTkoa, huelga egitea erabaki zuen, eta lantegiko motoreak gelditzen hasi ziren ELAko eta Sindikatu Libreko langileek lanuzte hura eten ez zezaten.

Enpresaren erantzuna izan zen beste 7 langile lanetik botatzea. Sindikatuak, ordea, erabaki zuen

lanuztea aurrera eramatea, astelehenean lanera itzultzen zenean. ELAren erantzuna izan zen lanuztearen kontra joatea, eta *mehatxu guztien gainetik lanerako eskubidea betetzea. Ez dute eskirolaren lana egingo. Bakea nahi baldin badute, bakea izango dute; eskubideak ukatzen baldin bazaizkie, ordea, berebiziko erresistentzia kementsuan topatuko dituzte.*⁴³ Idatzi horrek eta uste izatekoa zen bezala Sindikatu Librean lanuztera ez joateko hartu zuen erabakiak sutan jarri zituzten sozialistak, eta era batera ez bada bestera prest zeuden lanuztea aurrera eramateko.

Azkenean, lanera itzuli ziren, lanetik egotzita zigortu zituzten langileak, berriro lanean hartu baitzituzten, haietako bi zigortuta 2 egunean lanera joan barik, eta gainontzekoak Bergarara eramanda. Haien artean zeuden Bernardo Gomez eta Pedro Gallastegi, herriko sozialisten buruzagiak.⁴⁴

Hona hemen zergatik gertatu zen lan gatazka bakar hura: enpresek langileak langabeziara bidali ordez, askotan lanegunak gutxitzen zizkieten; horrela, adibidez 1933ko azaroan, astean 3 egunez bakarrik egin zen lana; bestalde, UGT Metalurgiako Sindikatuak zuen indarra; zenbait enpresatan, batez ere Unión Cerrajeran eta Elman; horregatik ez zen hartu neuririk langileen kontra, eta bukatzeko eratu ziren epaimahai mistoak, non langileentzat baldintza onak lortzen ziren

Nolanahi ere, lanuztearen aurretik sortu ziren tirandurak zirela bide, liskar bortitzak izan ziren nazionalisten eta sozialisten artean batzoki inguruan. Apirilean Europako gutxiengo nazionalen kongresuko ordezkarien bisitan liskar bortitzak izan ziren berriro nazionalisten eta sozialisten artean batzoki inguruan. Biltzarkideak iritsi eta zain zegoen jende artetik Gora Euskadi baten ekin ziotenean hasi ziren iskanbilak. Beste batzuk Errepublikari Goraka hasi ziren. Mikeleteak eta Guardia zibilak azaldu beharra izan zuten manifestariak apartatu eta biltzarkideak babesteko.

1934ko urriaren 2an beste lanuzte bat izan zen Unión Cerrajeran, Solidaridad de Obreros Vascosek deitua. *Ostegun goizean joan ziren euren lanpostuetara eta lan egin zuten normal Solidaridad de Obreros Vascoeko langileek, aurreko egunean Eraikuntzako 2. sailean greban egon zirenek, besoak erorita eta geldirik, bi lankide kanporatu izanagatik protestatzeko,*

*uko egin ziotelako erreleboan lan egiteari eta gero uko egin zioten enpresak ezarritako zigorra betetzeari. Horrekin mugaturik geratu da liskarra bi langile horien kanporatzerara, eta arazoa behin betiko konpontzeko, behar diren gestioak egingo ditu erakunde bakoitzak.*⁴⁵

Sindikatuak herriko lan giroan zuten eragina garbi ikusten da bazkide kopuruak begiratzen badira: STV-ak Resusta Kaleko 19. zenbakian zuen egoitza eta 1935ean 544 bazkide zituen. Sindikatu Libre Profesional Metalurgikoa UGTkoa erakina izan zuen Madalena kaleko 21ean, eta 427 bazkide lortu zuen.

5.5 Gestoren Estatutua

Uztailean, udalak erabaki zuen ordezkari bat bidaltzea udalen biltzarrerara, zeinak erabaki zuen Gasteizen Gestoren Estatutuaren alde jartzea.

Estatutu hori prestatu zen Lizarrako Estatutua Errepublikako Gorteek gaitzetsi eta gero; lehengoak baino babes politiko gehiago zuen: EAJ, ANV, errepublikanoak eta sozialistak. Gasteizko biltzarrean batzorde bat aukeratu zuten, azaroaren 5erako Estatutuari buruzko bozketetara dei egiteko.

Arrasaten 3.624 hautesleren zentsu batetik 3.448 boto Estatutuaren alde, eta 4 kontra. Estatutu hura gehiengoak onartu bazuen ere -Gipuzkoan eta Bizkaian botoen % 90 baino gehiago Estatutuaren alde- horrek ere ezin izan zuen aurrera irten, batez ere Araban Oriol diputatu tradizionalistak estatutuaren kontra hartu zuen jarreragatik.

Eugenio Resusta alkateak dimititu egin zuen, Industrial Mondragonesako zuzendari gerente lanetan lan gehiegi pilatzen zitzaiolako. Ubago izen-datu zuten alkate eta lehen alkateorde Nicolas Uriarte.

5.6 1933ko hauteskundeak Gorteetarako diputatuak aukeratzeko

Urte hartan azaroan Legebiltzarrerako hauteskundeak egin ziren berriro: alderdiak aurkeztu ziren bakoitza bere aldetik, lehendik zituzten koalizioak etenda. Ez ziren batera joan EAJko nazionalistak eta Tradizionalistak. Eta Errepublikano, Sozialista eta ANVren koalizioa ere hautsi egin zen.

Tirandura eskuineko alderdien taldea osatzen zutenen artean: EAJren eta tradizionalisten artean 1931tik zetorren, EAJ Errepublikaren alde baitzegoen, eta Gestoren alde zegoen. Ezkerreko alderdi taldean, ez errepublikanoek, ez sozialistek, ez zuten interes berezirik koalizio bati eusten jarraitzeko, halako ideologiazko diferentziak barne hartzen zituen.

Estatu osoan eskuineko partiduak nagusitu ziren. Arrasaten honako emaitza hauek izan genituen: Arrasaten EAJk iritsi zuen boto kopururik handiena: 1.059; gero, eskuineko koalizioak -karlistekin batera beste zenbait indar politiko ere bazeuden koalizio horretan-, 905 boto. Baina hauteskunde horietan interes gehien izan zuen zer banaketa gertatu zen ezkerreko alderdien blokean, sozialistek 717 boto lortu baitzuten, Alderdi Radikaleko errepublikanoek 163, eta ANVek 30.

Hauteskunde haietan garbi ikusi zen zer garrantzi gutxi zeukaten errepublikanoek, eta hutsean geratu zen alderdi erradikalaren esperantza, hau da, boto gehien irabaziko zuen alderdia izateko. Hauteskundeen ondoren porrota aitortu zuten, baina ez zuten ezkutatu porrotak zer-nolako etsimena eragin zien. 1934ko Maiatzaren Lehenean ospatu zen manifestaldian garbi azaldu zen gertatu berria, mehatxu faxistak eragiten zuen larritasuna, eta lan eskola baten errebindikazioak. Eskola horri dagokionez, 1931tik hasiak ziren eskatzen eta urte horretan bertan onartu zuten udalean eskola hori egitea, eskola graduatu batzuekin batera. Eskola graduatuak, 1934rako bukatu ziren; Pablo Iglesias kalean zeuden. Gerra garaian berean San Viatorreko fraideek berentzat hartu zituzten; ez dakigu geroztik erabili izan dituzten urte guztien ordainez ezer eman duten. Lan eskola, berriz, ez zen inoiz eraiki.

Sustatzeko Batzordeak Euzko Nekazarien Bazkunak bidalitako idatzi baten ondorioz, proposamen hauek egin zituen:

- Etxeko kontsumorako sagardoa zerga gabe uztea, hemen bildutako sagarrarekin egina bada.
- Aldundiari Arrasaterako landa zain bat eskatzea.
- Herri honek ia batere herri mendirik ez duenez gero, dauden apurrak dauden egoeran bertan uzteko.

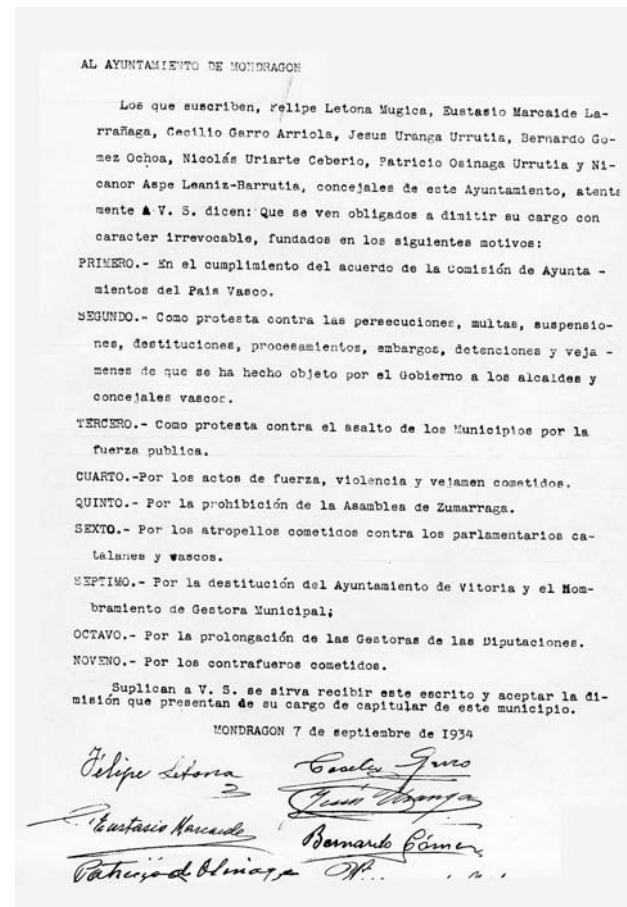
5.7 Ardoaren estatutua

Udan ardoaren estatutuaren arazoa izan zen. Gobernu zentralak, mahasti jabe eta ardogile handiek hartara beharturik, irtenbiderik eman ezin zioten ardo kopuru handiak baitzituzten gordeta, ardo zergagabetzea erabaki zuenean, udalek gogotik egin zioten kontra. Izan ere, Kontzertu Ekonomikoak zioenaren kontrakoa zen. Udan protesta mobilizazio handia egin zuten. Kontzertu ekonomikoa defendatzeko, kudeatzaileez aparte, udalek izendatutako probintziako organismo batzuk sortu ziren, foruen defentsan haien orde z jardun zezaten. hasieran nazionalistek eta foralistek bultzatu zuten mugimendu hori, baina ezkerak oro har alde egin zuten eta eskuinak kontra.

Abuztuaren 12an, udal bakoitzak bere batzordea izendatu behar zuten egunean, polizia, armada eta guardia zibileko indar kopuru handiak bildu zituen gobernuak Euskal Herriko herri guztietan. Euskal Herriko 70 alkatetik gora atxilotu zuten.

*Zumarragan egiteko, biltzar baterako deia egin zuten ardoaren estatutua eta kontzertu ekonomikoen alde-zintasunaz hitz egiteko, eta Gobernuak errepresioa areagotu zuten. Atxiloteta gehiago egin zituzten, eta Zumarraga asaltoko Guardiaz bete zen; ozta-ozta eutsi zieten Euskal Herri osoko zinegotzi eta alkateei. Udaletxeko ateak bota eta bilera egin zen. Indalecio Prietok ezkerrearen elkartasuna agertu zien udalei. Telesforo Monzonek hitzaldi bat eman zuten euskaraz, eta Kataluniako adostasun agiriak entzun ziren. Irailaren 3an, errepresiozko uhin berari jarraiki, berriro eraso zieten Gernikako Zuhaitzaren aurrean Gernikako Arbola abesten ari ziren euskal parlamentarioei. Ekintza horri erantzuteko, udal guztiek dimisioa aurkez zezatela erabaki zuten udal batzordeak. Gipuzkoan eta Bizkaian bat-batekoa da erantzuna.*⁴⁶

Euskal Herriko udal korporazio gehienek dimititu egin zuten; irailan izan zen hori. Arrasateri dagokionez, irailaren 7an EAJko zinegotzi guztiek, ANVkoek, errepublikanoetako bik eta sozialistek dimititu egin zuten. Resusta eta Ubago zinegotzi errepublikanoak, eta karlista guztiak, gobernuaren jarreraren alde azaldu ziren. (Liberal aberatsek, Errepublikaren etorrera gogotik txalotu zuten berberak, Errepublikak eskutatik alde egiten diela konturatzen hasi ziren eta ikusten dute nola poliki-poliki ezkerreko erakundeen eskuetan tresna arriskutsuegia bihurtzen ari zaiela, ezkerreko

Udal korporazioaren dimisioa.

erakunde horiek handitzen ari baitira bai kopuruz bai gizartean duten eraginaz, eta burgeseriaren eskema errepublikanoa zalantzan jartzen ari dira). Udaletxeko bilera bukatu zenean, bertara bildurik zen jendeak -alkandora ilunez jantzitako sozialistak gehienak- manifestalditxo bat egin zuten berez sakabanatu zena. Manifestaldi hori ospatu zen moduak berak zer pentsatua ematen zuten gerora ere gertakariak izango zirela.

1934ko irailaren 7an udal korporazioa egiten ari zen bileran, ez ziren ez Ubago ez 4 karlista, eta bi idatzi irakurri ziren: lehena dimisioa aurkezteko eta bigarrena Resustak zergatik ez zuten dimititu erakusteko.

Handik bost egunera Ubago, Resusta eta lau karlistak bildurik eta Ogasun Batzordearen iritziairen kontra, erabaki zuten Agirreren alargunari 60 pezeta ordaintzea, 6 egunean 4 guardia zibili ostatu emateagatik.

Irailaren 28an udalburuak protesta agertu zuen Resustaren etxearen ondoan petardo bat jarri zelako.

5.8 Eskumaren garaipena. Gobernuaren bira eskumara. Patronalaren harrokeria

1933aren bukaerako hauteskundeetan eskuina garaile atera zenean, patronalak aukera ikusi zuen jarrera gogortzeko. Inguruetakoen enpresetan askotan gertatu ziren honelakoak, lanetik botatzea, langile plantilak murriztea eta lan orduak gutxitzea. 1934ko abuztuan UCEMen 51 langile bota zituzten kalera, Industrial Mondragonesan eta Elman astean 4 egunetan egiten zen lana, eta Metalurgica Cerrajeran astean 3 egunetan.

Langileen eta lantegi jabeen artean harremanak erabat aldatu ziren, zeren, enpresen zuzendaritzan jokaerak aldatu baitziren eta autoritatea bihurtu baitzen baliozko printzipio bakarra. Toribio Agirrek Cerrajeran ezarria zuen paternalismoa berekin batera suntsitu zen. Hark erretiroa hartu zuenean, 1933an, haren suhia Marcelino Oreja Elosegik, zegoeneko aurreko urtetik Administrazio Kontseiluko lehendakaritza kargua bereturik zuenak, enpresaren gidaritza osoa bere esku hartu zuen. Lankiderik hurbilenekoen, Camilo Basterretxea eta Ignacio Chacon injineruak, hark etxetik zer agindu, huraxe betearazten zuten lantegian.

Produktibitatea jasoarazi zuten, lehen 3 langile zeuden lekuan 2 utzi; langile asko lanpostuz aldatu zuten, eta are gehiago 1916ko lanuzte garaian eskirol lana eginez enkargatu izatera iritsitako asko ere langile berezilari izatera jaitsiak ikusi zuten beren burua, 60 urte zutela; eta azkenik, beldur gehien eragiten zuena, lanetik kanpora botatzea. Eta, gainera, lekurik izan barik eztabaidatzeko.

Jokabide politikoei zegokienez ere, ez zuen askorik zaintzen bere irudia langileriaren aurrean. UCEMko langileak lanuztean zeudela, sonatuak bihurtu behar zuten zenbait esaera jaulki zituen Elorrion egindako mitin batean. 1934ko matxinadan parte hartzeagatik atxilotutako lau arrasatearrek gogoratzen zituztenak... *Nire etxean ez dago horientzako ez ogirik ez lanik, nire fabrikari ez da sartuko UGTko bazkide*

*den errepublikanoren semeirik. Belarra jan beharko dute goseak hil nahi ez badute.*⁴⁷

José Maria Uranga Elorrioko konferentzia hartan egon zela baieztatu eta aurrekoa kalumnia bat dela esaten du. Jarraitzen du esanez, honen jarrera kulturala eta bere izaera ezagututa, erabat aldrebesa eta zentzugabea da. Segurtasun osoz tinko, Katolikoa eta demokratizatzaile definitzen zuen bere burua. Gorteetako diputatu Bizkaiko tradizionalistekin. Oso erlijiosoa zen eta egunero joaten zen mezetara.

Lantegira sartu zenetik, eztabaida handiak izaten zituen presentzia handia zuten UGTkoekin eta sozialistekin. Mugimendu haren ezaugarrietako bat zen antiklerikalismoa. Jesus Trincadok esaten duen bezala: *nire ustez, erlijioak dira sarrailagile izan nahi ez zuten pertsonen sortutako istorioak. Eta infernuaren beldurrean oinarritutako ipuin horiek oso ondo datorkie esplotatzaileei, azken horiek duten izena dutela, Marcelino, Ricardo, ...*

Urte berean, 1933ko maiatzaren 15ean, onartu zuten Unión Cerrajerako tailerretako araudia. Araudi hark ordutegia arautzen zuen lantegira sartu eta irteteko. UGTkoen iritziak, araudi hura zen araudi militar bat. Artikuluetan arautzen ziren, sarrera-irteera orduak, asistentzia faltak, diziplina, baimenak eta zigorrak. Arrazoia zuten. Lanera sartzeko orduaren inguruan, honakoa idatzi zuen Jesús Trincadok: *Marcelino Orejaren proiektu bikainak*

Sozialistak Bedia antzokian antzerki saio baten ostean. Ezkerretik hasi eta 5. Celestino Uriarte da, 7.a Cosme Altuna (Txaparro). Ezkerretik hasita bigarrena behean, Pedro Gallastegi (Londres), erdian Brigida Monge eta Gregorio González Rubio.

nork bere lursailean ereiten duenean bezalakoak dira. Arautegi militar honen aurka matxinatzen naiz esaten duenean, langileen zenbakidun txapen fitxategia lanean hasi baino hamar minutu lehenago irekiko dela. Kontramaisuaren erlojuak fitxategia irekitzeko zain dauden langileek izango duten morroi itxura imajinatzen dut. Lotsagarria iruditzen zait bere planetan eman nahi duen egitismo demokratikoetarako.

Hona hemen, beste batzuen artean, diziplina atalean jasota dagoena: *Guztiz debekatuta dago laneko gaiiei buruz azalpenak jaso edo emateko ez den beste edozein gairi buruz hitz egitea. Langileek ezin izango dute euren sekzioko lan-postua utzi justifikatutako arrazoirik gabe. Debekatuta dago lan orduetan jatea edo alkoholodun edaririk edatea.*

Munduko ekonomiaren krisialdiak ekarri zituen emaitzetako beste bat izan zen Europa osoan faxismoak ezagutu zuen gorakada: 1933ko urtarrilaren 30ean Alemanian Hindenburgek Hitlerren eskuetan utzi zuen agintea; handik luzera gabe Dollfuss kantzilerrak erruki gabe zanpatu zituen Austriako sozialistak eta, 1934ko otsailean Valladoliden bat egingo zuten Falange Españolak eta Juntas Ofensivas Nacional Sindicalistas-ek (JONS), eta martxoan Erromara bidaia egin zuten Antonio Goikoetxeak, Barrera jeneralak eta beste zenbait buruzagi tradizionalista ezagunek.

Mussolinirekin bildurik dokumentu bat eman zioten sinatzeko; honela zioen bigarren puntuan: *Asmo horren (Errepublika irauli, eta monarkia jarri haren lekuan) egiazkotasunaren aurretiazko froga bezala prest dagoela berehala 20 mila fusil, 20 mila esku granada, 200 metraileta, eta 1.500.000 pezeta emateko (M. Tuñón de Lara: "La España del siglo XX"). Erromatik irten zutenerako bazuten 1.500.000 pezeta eskuetan, eta handik gutxira gainerakoa iritsiko zitzaien. Handik aurrera gazteria tradizionalistako zenbait partaide Italiara bidali zituzten arma modernoak erabiltzen ikasteko; ofizialki praktikak egiteko bidaian zeuden Peruko ofizialak ziren.*

5.9 Gazte Sozialisten erradikalizazioa

Lehen ere esan dugun bezala, horrek guztiak eragin handia zuen PSOEren baitan, eta horren ondorioz, geroz eta indar handiagoa zihoazen hartzen joera erradikalak, Francisco Largo Caballero, Araquistain eta Alvarez del Vayo gidari zituztenak. Arrasateko

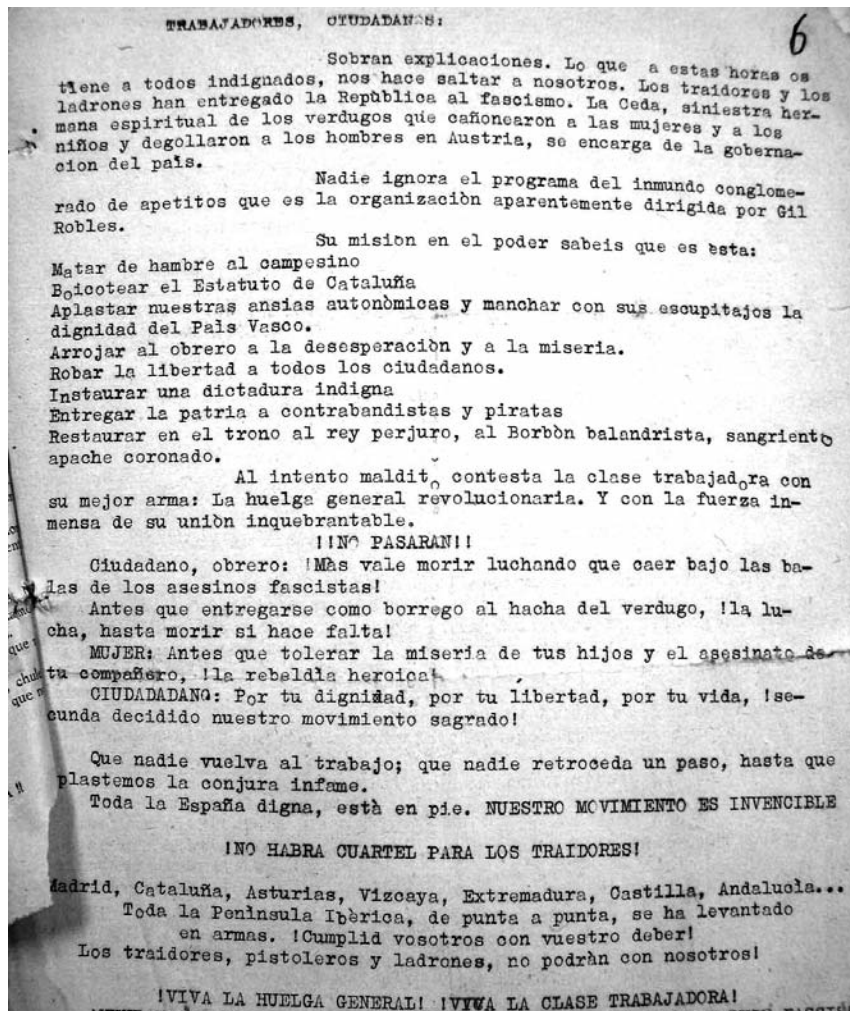

“La Lucha de Clases” en izenburua. 1933ko irailaren 28a. Egunkari berdinareneko ilustrazioa 1934ko martxoaren 22an.

Elkarte Sozialistako bazkide gehienak joera horretakoak ziren. 1933ko Maiatzaren Lehenean Arrasateko sozialistek eraman zituzten pankarten edukia zen, maiatzaren 4ko “La Voz”ek zioenez: *Viva el 1 de mayo, Control obrero, Exigimos escuelas de trabajo, Por el desarme de las naciones*; hurrengo urtean, horiez gainera faxismoaren mehatxua ere aipatu zen. SESBren miresleak ziren, iraultza sozialaren alde agertzen ziren, eta Herriko Etxean Leninen erretratua ohorezko lekuan zegoen jarria.

Largo Caballerok 1933ko azken egunean hauek esaten zituenean: *Langileriak botere politikoa eskuratuko badu, bortxaz lortu beharko du azkenean, nik diot herri osoa armatzera joan behar dugula, eta langileriak ez duela beteko bere egitekoa horretarako prestatzen ez baldin bada, ordurako bazen Arrasaten milizia talde bat, bertako talde sozialistako elementurik gazteen eta erradikalenek osatua.*

Talde hori herriko Elkarte Sozialistaren egituratik aparte antolatu zen, nahiz eta hark bazekien taldearen existentziaren berri eta ez zuen eragozten haren funtzionamendurik. Talde hori erdi militarra

1934ko grebarako deialdia.

zela dudarik ez dago, eta halaxe gogoratu dute hango partaide izan ziren batzuk, esanez mendian ikasten zutela armak eta lehergailuak zelan erabili, uniformez jantzirik ibiltzen zirela, eta herriko kaleetan formazioan sartzen zirela *Internazionala* abestuz.

Gazte Sozialisten ereserkia:

Trabajador no más sufrir

la explotación ha de sucumbir

¡Levántate pueblo leal,

al grito de revolución Social!

Juventudes Socialistas, ¡Adelante!

Juventudes socialistas, ¡Hay que armarse!

Talde horretan oinarri harturik antolatu ziren 1935ean Ondarretako kartzelan Arrasateko Gazteria

Sozialista, 1936ko martxoan komunistekin bat eginik Gazteria Sozialista Bateratua osatuko zutenak. Gerra iritsi zenean erakunde horretatik sortu zen *Dragoiak baitailoia*. 1934an 100en bat partaide zituen talde hark; ezin liteke esan herriko Elkarte Sozialistako partaideak askoz ere zaharragoak zirenik. Oso gutxi ziren 25 urtetik gorakoak. *Aitzindari talde* haren eta herriko beste bi erakunde sozialisten artean zeuden harremanak beren neurrian ezagutzeko, kon-tuan hartu behar da bertako partaideak haietako partaide ere bazirela, batez ere Metalurgiako Sindikatuari dagokionez.

1934ko apirilean Ricardo Samper, Lerrouxen titerearen Gobernua eratu zen. Gobernu horrek iraun zuen denbora laburrean, iskanbila handiak izan ziren kalean: tradizionalistek entrenamendu militarra ematen zioten bere jendeari Nafarroan, falangistek Estatu osoan erasoka erabili zituzten ezkertiarren lokalak, enfrentamendu armatuak izan ziren faxisten eta Gazteria Sozialista eta komunisten artean, lanuzteak, arma bidalketak...Gerra egoera ezarri beharra aipatzen hasi zen.

Urriaren lehenengoan Gobernua erori zen. Alcalá Zamorak, Alejandro Lerrouxi eman zion kabinete berria antolatzeke kargua. Bistan zegoen CEDAK lekua izango zuela kabinete horretan, eta sozialisten, komunisten, eta errepublikanoen ustez Errepublikaren amaia izango zen hori. Gil Robles "Hitler espainola" zela zioten.

Prietok berak ere esana zuen: *Alderdi sozialistak hitz ematen du estatu kolperik bada iraultzari ekingo diola*. Urriaren 3an tropak kuarteleratzea agindu zuten eta urriaren 4aren arratsalde erdian gobernu berria eratu zen, CEDAko 3 ministro zirela.

Gauerdirako aginduak emanak zeuden.

6. 1934ko Urriko Iraultza

1934ko urriaren 5a

Abisua Eibartik iritsi zen, goizeko ordu batean. Lehendik prestaturik zegoen bezala, harremanetarako kargua zuen talde bat ibili zen etxez etxe esnatzen indar iraultzaileetako partaideak banan-banan, eta taldeetan banaturik herriaz jabetzen hasi ziren goizaldeko 3:00ak aldera. Gauzainak eta mikeleteak, aguazilak eta lantegi zaintzaileak harrapatu zituzten beren etxeetan edo lantokietan. Armak kendu, atxilotu eta herriko etxera eraman zituzten.

Trenbideko geltokia hartu eta pare bat trenen irteera eragotzi zuten. Trenbidean karril batzuk jaso zituzten eta lokomotorak zaindu zituzten sugile talde bat utzirik, geltokiko arduraduna, langileak eta gainerako sugileak ere preso eraman zituzten. Herriko bi arma dendetan, eta ehiztarien etxeetan, eskopetaz eta kartutxoak hornitu ziren. Baserritarrei esnea kendu zieten, “casa Pio” nean ogiaz jabetu, “Napoleon” enean haragiaz, eta Unión Cerrajerako ekonomatua asaltatu zuten, eta han hartutako janari guztiak ere Trinketera eraman zituzten.⁴⁸

Aurrezki Kutzaren telefono zentrala hartu eta desbaliatu egin zuten; mikeleteen kuarteltxoaren eraikuntza berbera zen. Esan beharra dago aipatu establezimendu horietan guztietan ez zutela dirurik ezertarako ukitu, bazekitelako, ziur asko, handik ordu gutxira gidariek abolitu egin behar zutela.

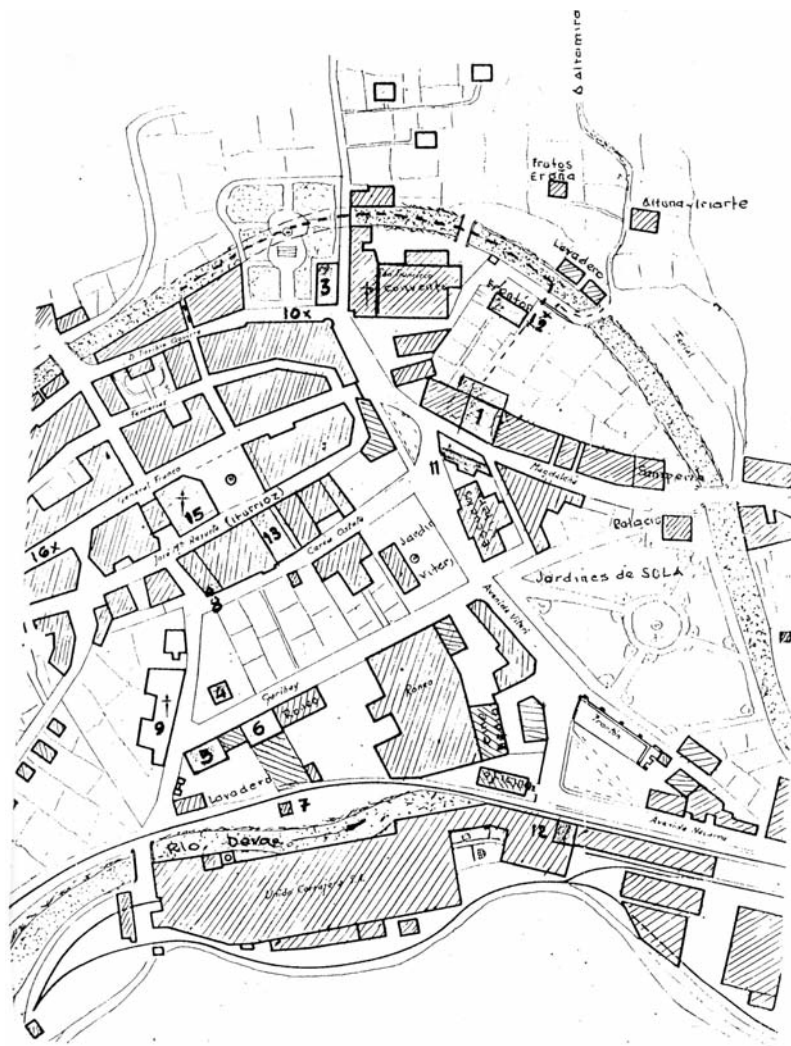
Eta azkenik patruila armatuak jarri zituzten herriko leku estrategikoetan, sarrera-irteeretan, herriarrek kalean ibili ezin izan zezaten. Goizeko 5:00etarako Arrasate ia osoa harturik zegoen. Guar-

Toribio Agirreren etxea.

dia Zibilaren kuartela falta zen, eta hura errendiaraztera joan zen sozialista taldearen gehienak.

Handik ordu laurden batera ere gabe hasi ziren lehen tiroak. Eugenio Edurra, karlista, Sindikatu Libreko bazkidea, bizikletan zihoan bere lan lekura, Bergarako Labe Garaietara; kontrol patruila batek San Frantziskoko elizaren aurrean geldiarazi zuen. Etxera itzul zedin aginduaren jaramonik egin ez, eta bideari jarraitu nahi izan zionean, patruila hartan zeudenek tiro egin zioten eta berna gainean jo zuten (lehen sendaketa Arrasaten bertan eginik, Eibarrera eraman zuten, eta han hil zen handik bizpahiru egunera). Marcelino Oreja handik metro batzuetara bizi zen, Toribio Agirreren etxean. Goizeko 8:30ean 5 gizon joan zitzaizkion bila eskopetaz eta pistolaz armaturik.

Arrasate.- 1934ko urriaren Seko iraultza.

Gertalekuaren deskripzioa:

- 1.- "Herri Etxea" eta trinketea. (Okendo jauregia).
 - 2.- Oreja eta Resusta jaunak hilik erori ziren lekua.
 - 3.- Toribio jaunaren etxea eta baratzea, Oreja jauna atxilotu zuten lekua.
 - 4.- Rikardo Azkoaga jaunaren jauregia eta ortua.
 - 5.- Guardia Zibilaren kuartela.
 - 6.- Behinolako Cucharerako etxea.
 - 7.- Unión Cerrajerako indar transformadoreko txabola.
 - 8.- Etxearen beheko paretan zabalduak zuloa.
 - 9.- Sortzez Garbiaren komentua.
 - 10.- Eugenio Edurra langilea larri zauritu zuten lekua.
 - 11.- Gipuzkoako mikeleteen kuartela eta Aurrezki Kutxa.
 - 12.- Unión Cerrajerako ataria eta goardalekua.
 - 13.- Ignacio Chacon bizi zen etxea.
 - 14.- Rikardo Azkoaga jauna, ibaiaren bestaldera igaro eta tropek hartu zuten lekua, estalia eta estali gabe.
 - 15.- San Juan Bataiatzailearen parrokia.
 - 16.- Bi soldadu zauritu zituzten lekua.
- (planoa eta argibideak Jose Letona jaunak emanak)

Lehenago izandako tiroak entzunik, familia osoa arrosarioa errezatzen ari zen. Marcelinok erresistentziarik egin gabe amore eman zuen eta Trinketeko lehen solairuko areto batean geratu zen atxiloturik, atxilotutako gainerako guztiez aparte (20koren bat), haiek beheko solairuan baitzeuden.

Gero, Ignacio Chacon injineruaren bila joan ziren, baina hura ihes egina zen. Juanito Etxeberriaren etxean zegoen ezkutaturik. Ricardo Azkoaga UCMEko administrari burua eta alkate ohia berehala joan zen Orejari lagun egitera, bere txaletean atxilo hartu zutelarik, Guardia Zibilaren kuartelaren aurrean.

Bien bitartean kuartela inguraturik zuten. Unión Cerrajerako bulegoetatik Guardia Zibilaren kuartelera zihoan telefono haritik, errenditzeko agindu zioten postuko buruari. Hark amore ez ematean asaltoari ekin zioten. "Cucharera" etxea hustu zuten (garai hartan kuartelaren ondokoa zen, geroztik kuartelaren zati bat bihurtu zena) etxe hartako leihoetatik kuartelaren defendatzaileek tirokatu eta su bonbak jaurtitzeko. Horretarako, baita ere, zulo bat egin zuten "Zerkaosteta"ko lehenengo etxearen paretan, arku duena.

Dagoberto Resustak, probintziako diputatu eta UCMEko aholkulariak, enpresa berean kargua hartua zuen Azurza bere suhiari zer gertatu ote zitzaion larriturik irten zuen "villa Amparo"tik. Inolako arazorik gabe iritsi zen haren etxeraino, Iturrioz kalean, "Morales" farmaziaren gainean; eta han jakin zuen, etxeke alabak esanda, eramana zutela. Gehiago pentsatu gabe, Herri Etxera joan zen haren bila, baina atean guardia egiten zeudenek ez zioten utzi sartzen Iraultza Batzordearekin hitz egitera, asmoa zuen bezala, eta agindu zioten etxera aldegitiko, kalean ibiltzea debekatua zegoela eta ez zegoela ezer bere kontra. Dagobertok lehian jarraitu zuen, lehia iskanbila bilakatu zen, eta

Resusta lehenengo solairuko aretoan zegoen, beste biek in batera.

Ez ziguten eman inolako programarik. Guk geuk egin genuen, arazoak sortu ahala programa egiten joan ginen. Helburua argi genuen: Iraultza Sozialista. Eta bide horretatik zihoazen hartu genituen neurriak. ⁴⁹ Hala eta guztiz ere, aditzera eman zuten bandoaren edukia bat zetorrela Estatuko beste zonalde batzuetan deklaratu zuten bandoarekin, Asturiaskoa kasu. Goizerdi aldera bando bat argitaratu zen, eta Errepublikan sozialista aldarrikatu zuten; dei egin zuten berdintasun sozialaren alde, eta dirua abolitu zuten; eskatu zieten biztanleei eratu berria zen erregimenari obeditzeko; gerra legea ezarri zuten, eta jakinarazi zuten janariaren banaketa Herri Etxetik antolatuko zela. Beste bando batean jakinarazi zuten janari premian zegoena joateko aipatutako lekura.

Egun hartan Venancia Uranga, José Antonio Lezetaren emaztea bera, hilobiratzea ospatu behar zen. Haren familiartekoek baimena eskatu kalean zebilen patruila bati, eta hark Iraultza Batzordeari galdetuta prestamenak antolatu zituen gorpua hilerrira eramateko. Hiletaren buru zihuan Jose Joaquin Arin parroko jauna, eta segizio guztia osatzen zuten gorputz eramaileak eta familiarteko banaka batzuek, bai hilerrira joaterakoan, bai handik etortzerakoan, iraultzaile armatuek eskolta egiten ziotela.

Aurrean Guardia Zibilaren kuartela, eta haren ondoan “Cu-charera”ko etxea. Atzean Rikardo Azkoagaren txaleta

Eguerdian Guardia Zibilak erasoari eusten zion oraindik. Batzordeak kanpotik zituen albisteak ez ziren onak gainera. Herri sarreran azaldu zen merkataritza batek esanda, bazekiten altxamendua ez zela zinez arrakastaz egin.

Merkatari hori, taberna batean ordaindu gabe bazkaldu ondoren (dirua bahituran kendua baitzioten), askatu egin zuten bidaian aurrera jarrai zezan, bahituran kendua zioten guztia itzuli ondoren. Azkenean kuarteletik emakumezko eta haurrei kanpora irteten utzi zieten, gero UCEMko autobonba baten bidez gasolinaz busti eta Guardia zibil guztiak barruan zirela su emateko, errenditzen ez baziren.

Horretan ari zirela dei urgente bat iritsi zen: Takolo inguruan soldaduak azaldu ziren kamioi batzuetan. Arratsaldeko ordubiak iristear ziren. Dena bertan utzirik iraultzaileak Herri Etxera joan ziren korrika; han ere larritasuna eta urduritasuna ziren nagusi. Batzuk ate aurrean kamioi bat iraultzen ari ziren bitartean barrikada moduan jartzeko, beste batzuek arduratu ziren lehenengo solairuan atxiloturik zeuzkaten hiruez. Lehenengo Madalena kalerantz eramanean zituzten, baina gero buelta emanda frontoi atzealdetik ortuetara; ortutik ortura iritsi ziren “Ferixaleku”rako bide bazterreko metro bete pasatxoko hormara, zubi ondoan. Azkoaga pareta gainera igo eta jiratu zen Marcelino Orejari laguntzeko igotzen, hura zen lodiarekin dorpe samar baitzebilen gizona. Dagoberto atzetik zetorren. Orduan entzun ziren tiroak.

Dagoberto Resusta berehala hil zen, Marcelino Oreja larriki zauritua. Geroago bere etxean hil zen. Ricardo Azkoagak, oin batean zauriturik, salto egin bidera, handik ibaira, eta uretan gora joanez, Olarte kalera irten zuen “Markiegi” eta “Uriarte Sport” tartean dagoen kantoitxoan, militarren kamioiak paretik igarotzen ari ziren une-unean. Geldiarazi zituen, eta gertatuaren berri eman zien; infanteriako konpainiako agintariek erantzun zioten Gasteizik zetozela eta aginduak zituztela Eibarrera joateko. Ricardo Azkoaga kamioi batean hartu eta haiekin eramanean zuten; ez zekiten ezer Arrasateko liskarren gainean, ez zen harritzekoa, telefonoa iraultzaileen esku zegoen eta. Bergarara eramanean eta han medikuarenean utzi zuten.

Eguerdian Jose Mª Lasagabaster eta biok geunden Bengoa taberna ondoan, tiro batzuk entzun genituen,

Dagoberto Resusta erdikoa, ezkerrean Primo de Rivera eta Ricardo Azcoaga.

Marcelino Oreja Elosegui. Industria Museoaren Fondon, Arrasateko udal artxiboa.

Ferixalekura joan ginen eta handik Txokoren albo batera, horma zati bat jausita zegoen lekura, eta horma ondoan ikusi genuen Oreja, bizirik, eta apur bat

aurrerago, frontoi ondoan, Dagoberto, hilda. Apur bat geroago, armadako konpainia bat agertu zen, Toribio Agirre kaletik zetorren; iraultzaileek pentsatu zuten Arrasate hartzen zetozela eta ihes egin zuten San Kristobal mendira, baina militarrek Eibar alderantz jarraitu zuten.⁵⁰

Oraindik bizirik zela, karlista batzuek etxera eramane zuten Oreja, Eibarrerako bidean herritik igaro ziren soldaduak zirela-eta iraultzaileen artean izandako nahasketaz baliatuta. Apur bat geroago hil zen etxean.⁵¹ Dagoberto Resustaren gorpua zegoen metro batzuk haratago, Batzokiko frontoiko hormatik gertu. Haien aurretik pasatu ziren sozialistak, erresistentzia bertan behera utzita, mendirantz ihesean, Altamirarantz. Baina konturatu zirenean soldadu taldea ez zela gelditu herrian, Eibarrerantz zihoalako, behera etorri ziren berriro. Ordurako, gainerako atxilotuak etxera itzulita zeuden.

Arratsaldeko bostetan, egoera bere onera etorrita, beste bando bat argitaratu zuten eta seietatik aurrera kalean egotea debekatu zuten. Ordu bat geroago, infanteriako bi konpainia, Flandes erregimentukoak, Camilo Alonso Vegaren agindupean, Arrasaten sartu ziren. Tiro batzuk jaurti zituzten elkarri, eta soldadu batzuk zauritu zituzten, Erdiko kalearen goialdean.⁵²

Herriko etxea inguratu zuten gau osoan, Madalenako errebaletik, Olatxoko kantoitik eta atzealdeko ortuetatik. Urriaren 6ko egunsentian, Herriko Etxea hartu zuten, erresistentziarik gabe. Metrailadore bat jarri zuten Izquierda Republicanaren egoitzaren ertzean bertan, orain Monte taberna dagoen lekuan. Soldadu tropek tiro batzuk egin zituzten etxe horren kontra, baina ez zieten erantzun. Atea zabaldu zuten ostikoz eta zartatekoz. Ez zegoen inor.

Herriko etxea inguratu zuten gau osoan, Madalenako errebaletik, Olatxoko kantoitik eta atzealdeko ortuetatik. Urriaren 6ko egunsentian, Herriko Etxea hartu zuten, erresistentziarik gabe. Metrailadore bat jarri zuten Izquierda Republicanaren egoitzaren ertzean bertan, orain Monte taberna dagoen lekuan. Soldadu tropek tiro batzuk egin zituzten etxe horren kontra, baina ez zieten erantzun. Atea zabaldu zuten ostikoz eta zartatekoz. Ez zegoen inor.

Hartu zutenean, zer aurkitu zuten, hilaren 12ko La Voz esan zuenez: 11 botila likido erregarri, 41 granada (ELMAko tuboak polboraz edo dinamitzat eta burdin eta altzairuzko bolaz beteak, metxa azkar batez pizteko prest), 244 kaxa kartutxo, 13

Elman egindako eskuko bonbak.

zaku perdigoi, pistola bat, errebolber bat, eta ehizako 13 eskopeta.⁵³

Zehaztasun batzuk

Matxinada gertatu baino hilabete batzuk lehenago erabaki zuten Alderdi Sozialistako eta Arrasateko UGTko militanteek parte hartuko zutelaren bertan: *Errepublika arriskuan zegoen erregimenaren etsaiak honen jabe egin baitziren. Alderdi Sozialistak eta UGTk elkarrekin egindako bileretan, gehiengoak erabaki zuten herria konkistatzera atera beharra. Prestaketa lanak etengabeak izan ziren esku hartzea berehalako izango zelakoan, santu-zeinak jaso bezain pronto, alegia. Hilabeteak eman genituen armak eta lehergaiak nola erabili ikasten. Aurreneko xedea: Arrasate menderatzea eta arazorik izanez gero, Eibarrera joatea.*⁵⁴

Altxamenduzko mugimendu haren gidaria izan zen Iraultza Batzordea; hura arduratu zen bandoak idazteaz, eta hark hartu zuen Arrasateko agintaritza. Bat egiten zuten borrokatzean Errepublika Sozialaren

alde, eta erabili behar zituzten bortxazko baliabideetan. Iraultzaile taldea 200 gizon inguruk osatu zuten, UGT, Gazteria Sozialista eta Elkarrekin Sozialistako bazkideak gehienak. Komunistek EPK) ere hartu zuten parte, Estatuko gainerako lekuetan bezala; Arrasaten, ordea, oso garrantzi txikia zeukaten; ez ziren iristen dozena erdira eta haien artean zeuden Jose Fernandez Barbero, Felix Arsuaga Astondoa eta Francisco Azkonaga Arana.⁵⁵ CNTko erakunderik ez zegoen. Eta, azkenik, babestu zituen ANVko kide batek, Gabriel Goitia Uralde.⁵⁶ ANVren jarreraren berri dakigu Gabriel Goitiak egindako deklarazioetatik: *Alderdi Sozialista bai zegoela jakinaren gainean... Gainerako indar politikook ez genekien ezer. Nik parte hartu nuen urriaren 3ko gauean Companysek Katalunian egindako deia entzun nuelako, jendeari eskatu baitzioen irteko eta aurre egiteko ezarri nahi zen diktadurari. Iruditu zitzaidan hori guri ere bazegokigula, eta ezin genuela geldirik egon... Gipuzkoan mugimenduari bat egin genuen bakarrik. Ordiziako batzuk eta ni izan ginene. Hori zela eta, atxilotu nindutenez gero hasi nintzen erakundearen ezagunago egiten. Horren ondoren, erakundeak bat egin zuen nire jarrerarekin, espetxean egon nintzen denbora guztian laguntza eman zidaten eta.*

ANVko Batzorde Nazionalako idazkariak, Andres Pereak idatzi zuen: *Greba Orokorrean, batera azaldu ziren bi aldeetako sozialista, komunista eta jeltzaleak. Gertaera haietan, Alderdi Jeltzalearen organoak bere erantzukizuna saihesteko modua epaitu gabe, Eusko Abertzale Ekintzak (ANV) gure erakundeak, gure afiliatuak eusten ditugu non, azken orduan, borroka gertatu zen lekuan beratu bertan behera utzi zuten. Hauetako asko kartzelan sa. rtu dituzte. Duela gutxi, Marcos San Esteban hil da Larrinagako kartzelan*⁵⁷

EAJ eta ELAren parte hartzeari dagokionez, *urrian Euskal Herrian izan ziren gertakarietako arazorik eztabaidagarrienetako bat da dio José Luis de la Granjak De las elecciones de noviembre 1933 a la revolución... liburuan. Ukatu egin zuten parte hartu zutenik; bai eskuinak bai ezkerak, aldiz, bestela zioten bitartean... dudarik ez dago EAJk eta ELAK ez zutelaren parte hartu altxamendu mugimendua prestatzen eta zuzentzen; EAJko gidariek eta buruzagiek, iraultza lehertu ondoren, nahikoa froga dira burkideei emandako aginduak:*

EAJ: Parterik ez hartu, inola ere parterik ez hartu inolako mugimendutan, eta adi egon beti

ere agintariek kasu bakoitzerako emango dituzten ordenetara. Madrilgo kongresuan parlamentuan gutxiengoa zuen EAJ-PNVko buru José Horn y Areilzak La Gaceta del Norte egunkarira gutun bat idatzi zuen bere iritziz gertatutakoa azalduz. ...Euskal ALderdi Jeltzalearen Kontseilu Gorenak parlamentuko gutxiengoaren aholkularitzarekin, entzun eta kontsultatu zuena, zurrumurru dabilen mugimenduarekin bat ez egitea erabakitzeaz gain, guttiz kontrakoa adostu zuen, hau da, greba orokor iraultzaile deitutako deialdiari ez babesik ez laguntzarik ez ematea.⁵⁸

ELA: Lanera joanez gero arriskurik ez dagoen lekuetan langile guztiak beren lanera joan daitezela; baina horretarako inolako eragozpenik edo arriskurik topatzen baldin badute, doazela berriro etxera, erakundeak agindu ez duen inolako ekin-tzetan parte hartu gabe. STV-ELAk zer ildo jarraitu markatu zien Gipuzkoako afiliatuei: 1. *Jakinaraztea Gipuzkoako euskal langileen talde guztiei eta haien afiliatuei STV-ELA erabat kanpo geratzen dela mugimendutik, eta greba honetan ez dutela izango inolako parte hartze ez zuzenik, ez zeharkakorik. 2. Aurrez aurrekorik ez izateko, eta ondorioz, odol isurketarik ez izateko, greba errespetatzea lanerako askatasuna bermatua ez den tokietan, baina greban parte hartu gabe eta inolako harremanik izan gabe greba mantentzen dutenekin. 3. Afiliatu guztiak zain egon daitezela elkartasun sentimenduen kontra erasorik egonez gero, haien egileei aurre egiteko.*⁵⁹

Mugimendua hasi zenean, ELAren Gipuzkoako Probintzia Federazioak telefonoz deitu zuen herrietara, eta eskatu zuen "lanuztea jarrera baketsuan jarraitzeko."⁶⁰ Baina haien baseek bete al zituzten, ordea, zehazki alderdi eta sindikatu nazionalistaren kontsigna horiek? 1934 urtean greba egin baino hilabete gutxi aurretik, Gobernu Zentralak ardoaren zerga jasotzea debekatu zien udalei. Gertakari hark herrietako autonomia ito zuen, eta sektore nazionalistek bat egin zuten urriko mobilizazioekin, nahiz eta ezkerreko indarrak izan bultzatzaileak.

Euskal Solidarioen sindikatuko kideek (ELA) herrialde guztietan izan zuten inplikazio aktiboa. Haietatik ondorioztatzen dugu haien jarrera praktikoa zela lanuztearekin bat egitea. Nahikoa gauza segurua da parte hartu zutela Ibaizabaleko eta Nerbioi ezker aldeko jeltzaleek eta ELAko bazkideek,

Arrasateko Batzorde Iraultzaileko kideak, Tours 1934

- 1.-Pedro Ruiz de Alegría Balanzategui15.10.1.907
- 2.-Victor Berecibar Ormazábal 26-02-1.906
- 3.- José Agirregomezcorta Echevarría 13-05-1.905
- 4.- Celestino Uriarte Bedia 15-05-1.909
- 5.- Francisco Azconaga Arana 24-12-1899
- 6.- Ismael Díez Fernández 21-05-1.898
- 7.- Jaime Uriarte Cestona 23-03-1.904
- 8.- Guillermo Lasagabaster Gorosabel 10-02-1.907
- 9.- Marcos Vitoria Goitia 25-04-1.906

Oharra: zerrendan agertzen ez dena (hamar dira argazkian) Celestino Uriarteren ondoan, hau da, goiko lerrotik hasita lehenengo dagoena. Iraultzaile bat, Hernanikoa edo Donostiakoa, muga Arrasatekoekin batera pasatu zuena, eta egin zuten harreman onari esker, batera pasatu zuten erbesteko denboraldi guztia.

Portugaleten batez ere... eta Donostian eta Gipuzkoako herri askotan (Tolosa, Bergara, Aretxabaleta, Zumarraga, Beasain, Errenteria, Pasaia...) ANVko kideek eta Mendigoizaleek parte hartu zuten hainbat

Marcelino Oreja Jose Antonio Agirreren lagun pertsonala zen. Argazkian, bigarren lerroan biak, Gernikan ospatu zen mitin autonomista batean. (1931)

herritako mobilizazioetan. EAJtik laguntza jaso zuten, baina militantzia bikoitza (EAJ eta ELA) zuten afiliatu bakar batzuen.

Eibarren eta Arrasaten ez zuten parte hartu, agian herri horietan mugimenduak hartu zuen jite iraultzaileagatik, eta gainera Arrasaten *EAJ* eta *ELA*ko lehendakariak idatzi zuten Oreja eta Resustari laguntzera iritsi ziren lehenengo jeltxak eta *ELA*ko bazkideak izan zirela, eta haien izenak eman zituzten⁶¹

Eskuinak konplize salatu zituen, oinarria hartuz ELAren batzorde eragileek agindu zutela berriro lanera itzultzeko Gipuzkoan urriaren 12an eta Bizkaian 13an, UGTek agindu zuen egun beretan alegia (nahiz eta horrek ez duen ezer frogatzen, zeren lantegietako lana gelditurik baitzegoen erabat); salaketa horren ondorioz, gobernuaren errepresioa nazionalistengana ere iritsi zen neurri batean, Bizkaian batez ere, lokalak itxi baitzizkieten han, buruzagiak atxilotu eta argitalpenak debekatu. Nolanahi ere, *urriko iraultzak krisi larri bat eragin zuen EAJren barrenean*, Landaburuk José Antonio Agirreri egindako gutunean aitortzen zuen bezala: *Gure alderdiaren bizitzan... inoiz ez da ezagutu oraingoa bezalako krisialdirik.*⁶²

Liskarrak EAJren eta Tradizionalisten artean

Nazionalisten eta tradizionalisten artean polarizazioa nabarmena da. Polarizazioa eragin zuen prentsa tradizionalistak – Pensamiento Alavés eta

La Constancia - egindako kanpaina bortitz batek. Tradizionalistek matxinada saiakeran parte hartzeaz akusatu dituzte nazionalistak, eta haiak erantzun dute beren prentsa erabiliz. Kazetarien artean halako liskarrak maiz ematen dira, eta sarri Arrasaten.⁶³

Urriaren erdialdetik aurrera, *La Voz de Guipuzcoa* egunkaria hasi zen argitaratzen hainbat ohar, eta horiek adierazten dute herrian polarizazio politikoa gertatzen ari zela, matxinadaren ondorioz. Karlisten eta nazionalisten artean sortu zen enfrontamendu bortitzeko giroa baliatu zuen armadak Arrasateko zentro Tradizionalista eta centro Nazionalista ixteko, horrela bando bien artean izaten ziren liskar etengabeak ez gertatzeko. *Herrian izandako liskarren ondorioz, dozena bat lagun baino gehiago atxilotu behar izan ditugu, eta aginte militarrek erabaki du*

*Batzokia eta Zirkulu Tradizionalista ixtea. Guardia zibilek betearazi zuten agindua, astelehenean arratsaldeko zazpi eta erdietan*⁶⁴

*Urriaren 28an, igandean, Gregorio Unamuno etxera zihoala, bi karlista bidera irten zitzaizkion, eta errebolbera eskuan zutela exijitu zioten Euzkadi egunkarian agertutako idatzi bat zuzendu zezala; igaro berri zen iraultzan Arrasateko erreketen jardunari nolako izan zen kontatzen zuten idatzian. Mehatxatutakoaren arreba batek agintariei eman zien gertatutakoaren berri, eta haiak atxilotu egin zituzten Manuel Madinabeitia, Porru kapitain, eta Modesto Otadui, Labe, azken hori mehatxuaren egilea. Gerroagoko diligentziek ekarri zuten beste tradizionalista bat atxilotzea, Leandro Agirre, hari eman baitzioten errebolbera lehen aipatu ditugun horiek.*⁶⁵

*Azaroaren Iean karlistek eta nazionalistek, uluka eta indarkeriaz, aurre egin zioten elkarri, eta ikuskizun lotsagarria eman zuten. Soldadu tropa eratu behar izan zuten, baina ez zuen esku hartu. Atxilotetak ere izan ziren: lau nazionalista eta hiru karlista, liskarrean gehien nabarmendu zirenetakoak, eta azken biei zurezko bi borra aurkitu zizkieten.*⁶⁶

Abenduaren 2an, gaueko hamaika eta erdiak aldera, liskarra sortu zen Arrasateko plaza batean. Pio Bidaburu eta Esteban Zaitegui, Palmeño, jipoitzen ari ziren pertsona bat laguntzera joan ziren. Erasotzaileen kopurua handia zen. Hauen artean, Claudio Otadui Arregui (...) isildeia hamaiketan jo zuen korneta batek Bidaburu lehenengo eta ondoren Zaitegui salatu zituen eraso egin eta GORA KOMUNISMO LIBERTA-

RIOA! oihukatzeagatik. Epaiketa sumarisimoan baina, Bidaburu eta Zaitegi absolbitu egin zituzten. Arrasateko bizitza zibileko ordezkariak hala nola Alkatea, Epaile Munizipala, Cerrajerako administratzailea, enpresa berdineko Kontseilaria eta Kontramaisuak prozesatuen akatsik gabeko aurrerariak eman zituzten aditzera. Ez zituztela asaldatuzat jotzen ezta ideia aurreratuen gizonak zirenik uste ere. Oso portaera moral onekoak zirela eta euren zein herriaren iritziz hauek ez zutela inolako erasorik ezta oihu subertsiborik egin.⁶⁷ Atxilotu biek ideia nazionalistak zituzten. Abenduaren 24an eman zieten behin-behineko askatasuna.

Gobernadore Militar Carrascok adierazi zuen prest zegoela Arrasaten bakea ezartzeko, kosta ahala kosta. Agindu zuen edari establezimenduak ixteko, igandeko istiluen sustatzaileak edanean ari zirenetan egun hartan.⁶⁸

Krisialdi horren ondorioz, EAJk harreman guztiak eten zituen 1935. Urte osoan eskuinarekin, eta

EL SEÑOR
D. Marcelino Oreja Elósegui
Ingeniero de Caminos, Diputado a Cortes por Vizcaya, Presidente del Consejo de Administración de la Unión Cerrajera de Mondragón, Vocal del Consejo de Administración de Agroman y de la Compañía de Obras y Construcciones, Ex-Gerente de "EL DEBATE"
Falleció vilmente asesinado, el día 5 del corriente mes de octubre en la villa de Mondragón
R. I. P.
Su desconsolada esposa, doña Pureza Aguirre; su padre político, don Toribio Aguirre; sus hermanos don Benigno, doña Carmen y don Ricardo; sus hermanos políticos, tios, sobrinos, primos, demás parientes y amigos,
SUPLICAN a sus conocidos encomienden su alma a Dios por lo que les quedarán eternamente agradecidos.
Domicilio, ANDIA, 2. S. S. 21 de octubre de 1934
El Emmo. Sr. Nuncio de S. S.; Los Excmos. Sres. Arzobispos de Valladolid, Burgos, Valencia; los Ilmos Sres. Obispos de Vitoria, Santander, León y Málaga han concedido indulgencias en la forma acostumbrada.

Orejaren eskela.

Mondragón

La angustiosa situación de unos obreros

Mi humilde pluma no puede relatar la magnitud de los grandes atropellos de que somos objeto un puñado de trabajadores de la Unión Cerrajera, pertenecientes a la U. G. T. por defender nuestros derechos sociales, que únicamente consisten en querer ir a bajar para poder comer.

A raíz del pasado movimiento revolucionario de octubre quedamos unos 30 obreros despedidos hasta nuevo orden, y llevamos 5 meses sin que tal orden llegue.

En nuestros hogares ha entrado el hambre y la miseria y tras de esto vendrán las enfermedades infecciosas.

El Ayuntamiento no nos socorre, y quienes deben preocuparse de estos problemas no se acuerdan de nosotros. Esto es la desesperación.

UGTKoen salaketa.

Luego nos llaman impios, traidores y canallas, cuando nuestro único delito es querer trabajar para que nuestros hijos no se mueran de hambre.

Quieren paz y luego nos llaman revolucionarios, ¿es que os creéis que porque tan hipócritamente vayais todos los días a misa y los domingos a comulgar, se os perdonan vuestras felonías y canalladas? No, porque Jesucristo jamás predicó eso.

¿Acaso creéis que porque continúa nuestro Centro clausurado dejamos de pertenecer a las filas de la Unión General de Trabajadores? Tampoco, pero día llegará que al grito de ¡Viva la Libertad!, terminemos con estas injusticias y con el boicot a que nos tienen sometidos.

¡Viva la U. G. T.!—Un cavernícola.

zentroan isolaturik geratu zen: *Bakarrik geratuko gara berriro bi blokeen kontrako borrokan: bata ezkerrekoa, berriro sektarismoz kargaturik arituko dena, eta eskuintekoa bestea, ulertzeko ezintasun suizida batez goraino bete.* (Agirreren gutuna, 1935eko uztailaren 2an).

Oreja oso gizon ezaguna zen, eta horren ondorioz Arrasateko gertakariak entzute handia izan zuten. Gorteetan bilkura nekrologiko bat ospatu zen haren omenetan, Esteban Bilbao, José María Gil Robles, Antonio Goicoetxea... eta beste zenbaiten hitzaldiekin. Estatuko prentsa guztian agertu zen gertakarien berria, idazkiak, editorialak, eta urriaren 7an, igandea, ospatu zen hilobiratze eta hiletaren kronikak argitaratu ziren.

Hona horietako zenbait:

Pensamiento Alavés, urriaren 11, Esteban Bilbao diputatu tradizionalistak sinatua: *Arima kristaua izutu egiten da ordu beldurgarri haiek oroitzean. Zigorra eta bidegabekeriaren epaiketa. Gorrotoa epailetzat, bertutea erruduntzat. Kristau zintzo baten pretorioa eta kalbarioa, pasioa eta heriotza.*

La Cruz, sinadurarik gabe: *Gure lagun ona maitasun sakon, sendo, praktiko eta aldi berean erlijio katolikoa-
rekiko idealaren epelean ezagutzen zuten toki guztietan. Edozein enpresatik igarotzen zela, edozein gestio egiten zuela, han uzten zituen bere arrasto eta perfumea.*

Urriaren 26ko La Voz-ek askoz ere doinu apalago eta neurtuagoan bildu zuen herriko giroa: *Arrasateko giroan, oraindik ere, nabaria da jasotako tragediaren amesgaiztoa. Herriaren bizitza girotzen zuen berezko grazia gertaera latz haien pisuarekin hondoratu zen. Inork ezingo luke inoiz imajinatu horrelako ondorio latzak izango zituenik. Ez da erraza biktima sakrifikatuen irudipena kentzea, ezta ere, justiziaren menpe egonik epaiaren zain daudenena. Etxe batzuk betirako lutoz jantziak eta beste batzuk luzaroan apurtuta egongo direnak...*

6.1 Sei hilabete gerra egoeran: errepresioa eta torturak

Mugimenduaren aurka errepresioaren burua izan zen armada. Errepresio horretan laguntzaile izan zuten, Guardia Zibila, Guardias de Asalto, polizia, segurtasun guardiak eta eskuineko zenbait herritar. Parte hartu zuten herritarrek, monarkikoez, tradizionalistek, falangistek edota CEDAko gazteek. Zeintzuk jaso zuten “indar biziak” izeneko atximendu morala eta materiala: banketxeak, aurrezki kutxak, enpresa handiak, entitate ekonomikoak, ugazabak...⁶⁹ Errepublikak baliogabetutako heriotza zigorra 1934ko urriaren 17an berrezarri zuten. Gerra Egoeraren iraupena 6 hilabetekoa izan zen Bizkaian, Gipuzkoan eta Nafarroan. Araban urtarrilaren 23an geratu zen bertan behera gerra egoera.

Gobernuaren aginduz, baliogabetu egin zituzten lan kontratu guztiak eta langileek berriro ere bete behar izan zituzten sarrera eskabideak.

Greba hartan Euskal Herrian hildako berrogeita hamabost pertsonatik gehienak grebalariak izan ziren, edo zibilak, indar errepresiboek tirokatuak. Beste horrenbeste gertatu zen 150 lagunekin, zaurituak eta identifikatuak, gehienak tiroz zaurituak.

Euskal Herrian, grebak iraun bitartean, 55 pertsona hil ziren; haietariko 4 Arrasatekoak:

Eugenio Edurra, tradizionalista, hilik.

Marcelino Oreja Elósegui, tradizionalista, hilik.

Dagoberto Resusta Múgica, hilik.⁷⁰

Secundino Vitoria Goitia, Juventudes Socialistas-eko kidea, hilik.⁷¹

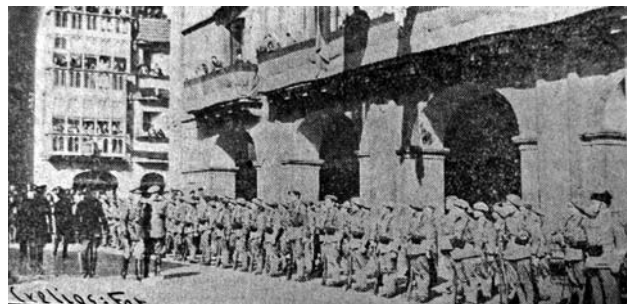
150 zaurituetatik 7 Arrasatekoak ziren. 4 Indar Errepresiboetakoak:

Secundino Vitoria Goitia.

Cleofás Martínez Cámara, soldadua. Francisco Sierra, soldadua. Teófilo Fernández, soldadua. Gregorio López Ortiz, soldadua.⁷² Eta hiru iraultzaile: Jesús Trincado, Victoriano Garcia Gonzalez *Pancorbo* eta Gerardo Ruiz de la Cuesta Gómez.

Langileen egoitza eta Ezkerreko egoitza guztiak itxi zituzten ia urtebetez. Errepresioak sindikatu nazionalista zigortu zuen, SOV sindikatua ere bai, baina apalago. Haiei ere hainbat lokal itxi zizkieten, eta ezin izan zuten adierazi ezer libreki. Itxi zituzten Herriko Etxe guztiak, Langileen Ateneo

Militarrak Arrasaten.

eta Errepublikaren aldeko zenbait zentro, EAJren Batzokiak eta ANVren Euzko Etxeak.

1934ko urriaren 5etik Gerra Egoerak iraun zuen 1935eko apirilaren 13ra arte, atxilotuak izan ziren edota erbesteratu behar izan zuten 2.207 pertsonen izenak bildu ditugu. Herrialdeka, 1.202 Bizkaian, 839 Gipuzkoan, 121 Nafarroan eta 46 Araban. Uste dugu ehunka errepresaliatu baino gehiago izan zirela, baina zoritxarrez ez dugu aurkitu informazio gehiagorik.⁷³

Gobernadoreak Udal Gestorak izendatzen zituen udaletxeetan, karlistez eta erradikalez osatuak. Gipuzkoan, mila pertsonatik gora atxilotu zuten. Lanuztea egin zuten langile guztiek eskatu behar izan zuten onartzea lanean berriro hasteko. Patronaleko zenbait sektorek betebeharrak horretaz baliatu ziren errepresalia politiko gisa langileak kaleratzeko. Alarma egoera eta herrietako okupazio militarra hainbat hilabetez luzatu zen. Langileen egunkariak debekatu zituzten, eta prentsako zentsura ezarri zuten. Atxilotuetako askok torturak eta sekulako jipoiak jasan zituzten.

Amaitzeko, bi aipamen egingo ditugu oso ondo laburtzen dutenak "Oktubre"ko atxilotuekin zer gertatu zen: José Antonio Aguirre Lecuberen hitzetan: *1934ko urria eta azaroa bitartean ziega eta prebentzioetan gertatu zen basakeria hain gogorra izan zen, derrigorrezkoa dela idazten ari den luma jasotzea, horrelako zibilizazio faltaren aurrean.* Eibarren 1934ko urriko gertakarien aurrean gutxiengo sozialistari banatutako idatziaren hasierak honela dio: *Ez da delitu larriagorik legea administratzen dutenek legez kanpo jokatzeko baina.*⁷⁴

Errepresioaren ondorioak pairatu zituen lehen iraultzailea izan zen Secundino Vitoria Goitia, Marcos Vitoriaren anaia. Tomás Ruiz de Alegría kontakatu zuen: *Urriaren seian basoan ginen ihesean. Atzetik genituen indarrek Arrasateko Barrenazar baxeritik hurbil, lurtean hilik utzi zuten Secundino Vitoria. Vitoria errepublikaren aldeko gurasoen semetzat jo eta Unión Cerrajeran lan egitea debekatu zioten. Gaueko serenoa zen Arrasateko udalean.*⁷⁵

Atxilotuetako askok torturak eta sekulako jipoiak jasan zituzten eta zenbait kasutan, indar errepresioek bahitu egin zituzten ihes egindako pertsonen senitartekoak.⁷⁶

Iraultzaileek bigarren mendira alde egin zutenean, Eibar aldera jo zuten Elgetan zehar, zerbaitek gaizki irteten bazien ere aurrez prestatua zuten bezala. Hara iritsi ezin zuten, bi taldetan banatu ziren: Mugimenduan sartuenik zeudenak Frantziara iristen saiatu ziren; itzuli eta arazo larriegirik ez zutela izango uste zutenak Arrasatera itzuli ziren berriro. Asko eta asko gau horretan bertan hartu zituzten atxilo, gaua mendian su inguruan igarotzen ari ziren bitartean. Beste batzuk etxera itzuli zirenean udaletik deitu zituzten, deklarazio ematera joateko eta hara joatean preso hartu zituzten.

*Iraultza atera zelako eta gu ere kalean geundelako iraultzailetzat hartu eta kartzelera eraman gintuzten. Hiru anaia. Zaharrena atxilotzera etxera etorri zirenean ni ohean nengoen. - Gora! Ia ez zioten janzteko astirik eman. Nire ohera begiratu eta: - Nor da hori? - Anaiak: Nire anaia. -Ba benga. Lotu egin gintuzten. Ama guztia ikusten ari zen eta zorabiatu egin zen. Ez ziguten utzi ama laguntzen, ezin izan genuen ukitu. 6 egunetara aske geunden guk ez genuelako ezer egin. Anaia zaharrena bai, preso utzi zuten, baina gu biok askatu egin gintuzten.*⁷⁷

Gertakarien hurrengo bi asteetan 170 preso inguru, kartzela beterik zeukatenak, eraman zituzten Hondarribira Guadalupeko gotorlekura, "La Voz de Gipuzkoa"ak esan zuenez.

Hilaren 6an eta 7an Luis Martínez de Ubago alkateak arratsaldeko 6:30etatik aurrera kalean ibiltzea debekatu zuen, eta Herri Etxea ere itxi egin zuen. Gerra egoera deklaratu zen, eta halaxe jarraitu zuen urte bukaera arte. Armadak abenduaren 14an alde egin zuen Arrasatek, Asaltoko Guardiak geratu ziren 1935eko otsailaren 24ra arte.

Unión Cerrajeran urriaren 18an hasi zen berriro lana; murrizturik, ordea, zeren Gobernuaren aginduz lan kontratu guztiak balio gabe geratu baitziren. Geroago, beste 44 langile onartu ziren, eta 92 bota zituzten lanetik. ELMA 35 langilek izan zuten zori berbera.

Ramiro Llamas instrukzioko epailea hilaren 19an Donostiara joan zen auziaren tramiteei ekiteko; Arrasateko 132 pertsona.⁷⁸

Handik denbora gutxira auziak ospatu aurretiko ikerketak hasi ziren. Zortzi auzipetu nagusiak, Oreja eta Resusta beren eskuz hil izana leporatu zietenak, Arrasateko kartzelara ekarri zituzten be-

Paben, gainerako lagunek muga noiz igaroko zain. Ezkerretik eskumara: Ismael Diez, Marcos Vitoria, (?), Pedro Alegria, Jose Agirregomezkorta; Gillermo Lasagabaster.

rriro, eskuak eta hankak loturik, gertakariak zelan izan ziren irudikatzeko. Rafael Garcia Fernandezi, Cristobal Lizarralderi, Paco *Chopitori*, Jose Agirregomezkortari eta Jose Maria Urzelairi. Herrian kontatzen zutenaren arabera, balarik gabeko pistola bat ematen zieten eta tiro eginarazten zieten Oreja eta Resusta hil zituzten leku berean.⁷⁹ Banan-banan Trinketera eraman zituzten, eskuetan kargatu gabeko pistola bat jartzen zieten, eta Guardia zibil bati tiro itxura egiteko agintzen zieten, argazkiak egiten zizkieten bitartean. Lekukoek diote deskarga

Erbesteraturik, Tours-en Paben zeudenez gainera, hauek ere ageri dira argazkian: Jaime Uriarte Zestona (eskuan zakurra duena), Bitor Bereibar; eskumatik hasita makurtuta dagoen lehenengo, Celestino Uriarte haren ondoan alkandora ilunez. Gainerako guztiak adiskide frantsesak dira, komunistak seguruenik.

bat entzun zutela. Exekuzio pelotoi antzekoa izan zen eta jarraian tiro solteak.

Ustez Komitekoak ziren beste batzuk ere atxilotu egin zituzten, hala nola, Gerardo Ruiz de la Cuesta⁸⁰ eta Pio Altuna.

Guadalupeko gotorlekutik Eibarrera eraman zituzten 1934ko abenduaren lehenean sei arrasatear, Jesus Trincado Baños, Gerardo Ruiz de la Cuesta, Cosme Altuna Sagasta, Vicente Etxebarria Larrañaga, Vicente Cubillo Grima eta Fermin Ibañez Azkoaga. Eibar inguruko Guardia

Zibilaren kapitainaren esku geratu ziren.⁸¹

Urte asko igaro eta geroago, Jesus Trincadok kontatu zuen zelan behin *agertu ziren eraso guardien kamioi bat eta automobil batzuk, horien artean Union Cerrajerako Chacon ingeniaria zegoela. Ikusi ninduen eta salatu zuen herriaren mapa bat egin nuela. Esan nion batetz, baina kaleena baino ez. Handik berehala eraman gintuzten Eibarko udaletxera, eraso guardiekin batera. Udaletxean sekulako jipoiak eman zizkieten eibartarrei eta haietako batek jauzi egin zuen balkoitik*

plaza aldera eta ospitalera eraman zuten hanka bat hautsita zuela. Niri ere hiru edo lau zartako eman zizkidaten. Hurrengo egunean, eraso guardiakoekin, guardia zibilekin eta bi mikelerekin batera, eraman gintuzten gaua igaro genuen lekuraino edo armak gordetzen genituen lekuraino. Elgetatik gertu gelditu gintuzten; halako baten, bultzatu egin balute bezala, Zubizarreta guardia zibila irten zen,⁸² eta nabarmendu ninduen matxinoen artean; kapitainak agindu zien lau eraso guardiei aparte eramateko eta merezi nuena emateko. Laurek inguratu ninduten eta egundokoak eman zizkidaten; besoa apurtu zidatela esan banien ere, jo eta jo jarraitu zuten, ahal bezain gogor, neuk ere neure burua defendatzea erabaki nuen arte, eta lau haietatik askatu nintzen indarrez eta urruntzen hasi

Arrasateko eta Eibarko erbesterratu talde bat, 1935ean Tours-en, sanjuanak elkarrekin ospatzen. Argazkiaren erdian: Indalecio Prieto.

Arrasateko eta Eibarko iraultzaileak Tours-en (1935).

Lehen argazkietan azaldu direnez aparte, mandolina jotzen duena eta Ismael Diezen artean dagoena Frantzisko Azkonaga da. Celestino Uriarte eta Marcos Vitoriaren artean dagoena Juan de los Toyos, betaurrekoak dituen eta gorbata argiz jantzita dagoena.

Guillermo Lasagabasterren Carte D' Identite.

nintzen. Probokatzaila apuntatzen neukan, uluak entzun ziren tirorik egin ez zezan, eta kapitainak esan zuen: “zer gertatzen da hor?”. Taldera itzuli ginen, Kanpazarreraino ibili ginen eta Arrasatera iritsi, herriko plazara, eta herriko kartzelara eraman ninduten.⁸³

Urriko gertakarien ondoren, Zubizarreta guardia zibilak hil zorian utzi arte jipoitu zuen Victoriano Garcia Gonzalez Pancorbo ere Arrasateko udaltxeko lehenengo solairuan. Hilda zegoela ematen zuen.⁸⁴

Uste dugu gainerako atxilotuekiko tratua ere antzekoa izan zela, Gerardo Ruiz bere buruaz beste egiten saiatu zen-eta Arrasateko kartzelan, bihotzean jostorraz bat sartuta.

Mendiko Batailoiko medikuak adierazi zuen abisua jaso zuela, Gerardo Ruizek laguntza behar zuela, orratz bat sartu zitzaio-lako; aztertu zuen zorrotz-zorrotz, eta igarri zuen zer edo zer bitxia, ezin zehaztu zezakeena miaketa bide ohikoen bidez, eta Donostiako Ospitale Militarera eramatea proposatu zuen.⁸⁵

Azaroan aurrez aurreko ezagutze saio bat prestatu zuten Guadalupeko gotorlekuan, Ricardo Azkoagak errudunak izendatu zitzen. Ez zuen, oster, arrakastarik izan. Epaile militarrek errieta egin zion esanez ezinezkoa zela hura, aurrez aurre ikusi zituela eta, tiro egin ziotenak. Azkoagak erantzun zion, hori baino zeregin garrantzitsuagoa zeukala. Geroztik Unión Cerrajerako administrarritza kontseiluan jarrera hori itsustu zioten batean honela erantzun zien: *Zuek ez zarete Arrasaten bizi, ni bai.*⁸⁶

Arrasateko presoak Guadalupeko gotorlekuan. Goiko ilaran ezkerretik eskumara: Santiago del Valle, “Txingolo”; Agustín Heriz (?); Gerardo Ruiz; Pedro Gallastegi “Londres”; Segundo Olazagoitia; Secundino Urionabarrenetxea “Sekun”; Jose Atxa. Beheko ilaran, idem: Anduaga; Ibarra; beheko ilaran, idem: Alejandro Sagasta “Mane”; Rikardo Zeziaga.

Atxilotu gehienak preso egon ziren Guadalupeko gotorlekuan. Heriotza zigorra eskatzen zutenentzat, abogatu eta Sorospen Gorrien laguntzarekin ihesa prestatu zuten.

1935eko martxoaren 11n, goizeko 08:00etan, guardiak konturatu ziren lau preso falta zirela; horietako hiru Arrasatekoak ziren: Gerardo Ruiz de

la Cuesta, Pedro Gallastegi Azpitarte eta Ventura Vega Gonzalez, *Carnera*. Ramiro Llamas komandante eta instrukzioko epailearen arabera, prozesaturik zeuden 106/1934 auzian, ustezko Errebelamendu delituagatik. Une hartan epaiketa plenario aldian zegoen auzi hura, eta fiskalak, behin-behineko ondorioen idatzian, eskatu zuen lehenengo bientzat eta espetxe handiko zigorra azkenarentzat.⁸⁷ Ihes egin zuen laugarrena Javier Salinas Arralde zen, Hernanikoa,⁸⁸ eta prozesaturik zegoen Errebelamendu delitu berberagatik 242/34 auzian, eta fiskalak eskatu zuen betiko kartzelalditik heriotza zigorrera pasatzeko.

Ihes horrengatik errepresalia moduan beste 2 heriotza zigor eskatu ziren Arrasateko auzipetuen kontra, eta ihes egin zuten ziegaren ondoan zeuden beste ziegetako kartzela kideak bi egunez gotorlekuaren azpipetan sartu zituzten.

Nolanahi ere, Euskadin ez zen heriotza zigorrik bete.

Angel Iturmendi maisuak, garaiko *Socialistan*, antzekotasunak komendatzen zituen Orejaren heriotzaren eta Fuenteovejuna komendadorearen heriotzaren artean: “ Nork hil zuen Oreja?, Arrasatek, jauna.

1935eko udaberrian, iritsi eta 6 hilabetera, Ondarretako kartzelara eraman zituzten.

Arrasaten, bien bitartean, 3 aldetan banatzen zen bizitza politikoa: Oreja eta Resustaren heriotzak deitoratzen ari zirenak alde batetik, kartzelan edo erbestean zituzten lagunei zer gerta zekiekeen estuasunean bizi zirenak bestetik, eta EAJ bien tartean. Lehenengo adierazgarri izan litezke 1934ko bukaera eta 1935eko hasieran udaletxean hartu ziren zenbait akordio.

1934ko urriaren 25a: Gertakari “basati eta odollezkoak” gaitzesten ziren. Doluminak Oreja, Resusta eta Edurra familiei. Zorionak militarren buruzagiari eta Guardia Zibilari, haien heroismo ausardia eta kemenagatik. Gobernari zibilak herrira egiteko zuen bisita zela-eta erabaki zen udal korporazioko ordezkariak parte hartzea ospakizunetako oturun-tzan. Herrartek eskabidea egin zion alkateari ea lanetik kanpora egotzitako langileen egoera konpontzeko zerbaitekin egin zezakeen.

Urriak 30: Eskabidea Kuartelean zeuden guardia zibilen kopurua 25eraino jasotzeko. Erabaki zen 1.000 pezetako saria ematea iraultza mugimendua ito zuen armadaren alde zabaldutako diru bilketarako.

Arrasateko presoak Guadalupeko gotorlekuan.

Lehenengo ilara makurtuta ezkerretik eskumara: bigarrena ile zuriaz Txomin Garro; azpian, bibote eta txapelaz, Pedro Uranga; Antonio Guridi; Rufino Ormaetxea

Atzean ezkerretik eskumara: Jose Ramon Azkarate; Martzelino Vitoria; Angel Iturmendi; Rodriguez; Salvador Laspiur; Ormazabal. Erdian ezkerretik eskumara: Gaztañarez; Trincado; Riviere; Rikardo Ortega.

Arrasateko presoak Guadalupeko gotorlekuan: beheko ilaran ezkerretik eskumara: Martzelo Vitoria; Tarragona; Angel Iturmendi. Martzelo Vitoriaren gainean Jose Egidazu. Erdian: Martzelino Uribesalgo. Bizartxoaz: Atilano Ramos.

Arrasateko presoak Guadalupeko gotorlekuan.

Azaroak 22: Resustak proposaturik aho batez onartu zen eskerrak ematea Arrasateko herriaren izenean herriaren parte hartu zuten indar armatuen komandantea Ricardo Iglesiasi, erakutsitako kemenagatik.

1935eko otsailaren 14a: Gobernartzako ministroari eskabidea egin zioten, urrian izandako portaeragatik ohorezko omenen bat egiteko Eme-terio Muga gobernari zibilari.

Bestaldetik, berriz, familia askotan gosea eta hotza. Haien ekonomia iturburuak geratu ziren laboraturik Gurutze Gorriaren eta lagunaren artean egiten ziren diru

bilketetara. *La Lucha de Clasesen* artikulu bat zen 1935eko martxoaren 16an. Harritzekoa da bertan 30 despeditu besterik ez aipatzea. Seguruena ez dira kontuan hartzen presoak eta ihesi alde eginak nahiz eta haiek ere lanpostutik bota zituzten (ikus UCEMen zerrenda); ez dira kontuan hartzen haien familiak ere, mantenu biderik gabe geratuak orobat.

1935eko udaberrian Sindikatu Libreko Okendo-koaren jabe egin zen. UGTk haren ondo ondoan zabaldu zuen bulegoa, "Kimetz" tabernaren gainean, eta udaletxeko biltzar aretoan egiten zituen bilerak. Herri Etxea ez zuten berreskuratu 1936ko otsaileko hauteskundeetan Frente Popularrak garaipea lortu zuen arte.

Dokumentu horietako lehenengoan aipatzen diren diru kopuruak zenbaiteraino iristen ziren aiseago ikus dadin, garai hartan Unión Cerrajeran zeuden soldatekin konparatu litezke:

- Langileak: hilabeteko 250 eta 400 pezeta bitartean, lanpostuen arabera, antzinatasuna lanean eta abar...
- Bulegariak: hilabeteko 400 eta 450 pezeta bitartean.

Hemen datozen dokumentuetan garbi ikus daitezke nolako giroa zegoen Arrasaten 1935. urtean.

"1935eko udan, Azkarragak "Lurgorri" gaitzizuenarekin "Euzkadi" egunkarian artikulu bat idatzi zuen eta esan zuen "Ya habrá otra vez revoluciones si dios no lo remedia". *Roneo lantegian, langile premiatsueneko moduan, aipatu behar da ekonomia maila altuena zuten pertsonen semeak sartu zirela; iskanbila eta zalaparta handia sortu zen Unión Cerrajerako nagusien artean; Asaltoko guardiei gu atxilotzeko agindu zieten, eta horrela egin zuten goizaldean; Juan Arregi eta ni Chaconengana eraman gintuzten, eta galdetu zigun Lurgorri nor zen, eta ea hark esaten zuenarekin ados geunden. Erantzun genioen ez genekiela Lurgorri nor zen, baina hark esaten zituen gauza asko egiak zirela. Gero, ELAkoak galdetu zidan zer iruditzen zitzaizkidan; erantzun nion, horretarako funtan bildu behar genuela. Libre utzi gintuzten, baina lantegi nagusiek presio egin zioten parroko jaunari,*

1935ean Ondarretako presoari bisitatzen: ezkerretik eskuinera, Pilar Berezibar Galdos, Nati Garmendia Berezibar, Maritxu Berezibar Otadui eta Antonia Isasa Galdos. Argazkia Aitor Etxarte Berezibarrek utzitakoa

ELAkoei kontu eskatzeko. Jose Gorroño goitia, Joaquín Atxa, Madinabeitia eta ni bildu ginen Arinekin; hark esan zigun ados zegoela ELAkoon jokabidearekin, eta ez zela ezertan sartuko. (Jokabide horregatik eta karlistek judaismoa, masonismoa eta nazionalismoa elkarrekin nahastuz argitaratu zuten panfleto bati publikoki egin zion kritikaren ondorioz, tradizionalistek berebiziko gorrotoa hartu zioten parroko jaunari.⁸⁹

Iheslarie Baionan 1935an bisitatzen. Roberto Uriartek utzitakoa.

Trini Ruiz de Alegria Balanzategiri galderak:

- Octubreko reboluzinuaz akordetan zara?

Ni akordetan naz etxe txikinetan zelan bizi gintzen, esan euskuen ez mataderixatik, ez maalarutza bez, mataderixatik ez ibiltzeko, han, etxe txikinetan ibiltzeko. Eta gu hantxe. Etxe inguruan. Eta zer pasetan zan, guk zer zan be ez gakigun. Eta gero, atsaldien “tropa datorrela”, eta, “tropa? zer tropa?”, eta, “soldauak”, eta Bitorixatik, eta horko desbandadia, horko basuetatik ihesi eindda, eta ibili ziren, eta bastante...

Oktubreko reboluziñoko denboran, danak eskopetakin, eta gero esaten que estaban armados hasta los dientes, fíjate, con escopetas de caza. La escopeta de Pedro allí voló, aquel también solía ir a cazar. Ha be, Pedron eskopetia orduan desagertu zan, baten batek begixa botako eutsan, adios muy buenas.

Anaiak preso egon ziren. Bai, Francisco, gaztiena, etxien egon zan, harek ez euen etxetik urten be ein. Baina ha be deteniru ein euien. Eta Tomas bai, Tomas deteniruta egon zan, Guadalupen. Aitta be deteniru, baina ensegida... Aittak zortzi egun bakarrik ein zittuen... bialdu euien, Guadalupetik bialdu euen nagusi batek “Y usted qué hace aquí? Pues no sé lo que hago yo aquí...” que no había nada contra él... haber qué... eta bialdu euien etxera Aitta. Baina fabrikiak ez euen hartu lanien. Zerrajeriak ez euen hartu. Aitta bez. Klaro, hiru seme euken, bueno bi, Tomasek Eskoitzan eitten euen beharra. Eta holaxe.

- Eta gero Toursera kartak idazten ibiltzen zinen?

Bai. Ba okurriru jaten, ... Ama ibiltzen zan, ahal dauen moduan, eginaz semiari kartak. Eta, “Ama, neuk be ein biotzat karta bat Pedrori?”, ta, “Ba einixon, pozik hartuko jon kartia” eta, ala, eskribiru ein notzan. Ensegida kontestaziñua...asko gustau jakola nire kartia eta berriro be jarraiketako, eskribiruteko. Ba holaxe, Amak eitten euenian, Amak bat eta nik beste bat... karta. Baina ez nintzen enterau eurak etorri arte, nire kartak mahaixen geraketan zirela. Danak batera. “Aquellas cartas no eran para Pedro sólo, eh?” Celestinok esan eustan. Tu creías que eran para Pedro, pero eran para todos, allí se leían en la mesa... primero en voz alta, y luego uno por uno pasabamos tu carta, era la que más nos gustaba” Menuda chismosa debí de ser, porque si no? No me explico... Herriko kontuak kontetan notziela, bai. Eta holaxe...

- Eta 36-ean, amnistiarekin, anaiak etorri ziren? Bai, Francisco be bai?

Ez Francisco, ensegida soltau euen. Tomas euen kartzelan, Guadalupen. Bueno, ordurako bajatu zittuen Ondarretara. Ez... Guadalupetik etorri ziren hona. Fuerte de Guadalupe. Han be egonda nau, orduen, eh! Autobus bat faten zan astien-astien, erropia eta, hainbeste pasetan gauen han preso geuken familixiak, bakotxak eukan biaje bat, ba, toketan jakonien. Eta Ama joaten zan generalmente, eta asteren batzutan neu bialketan ninduen; hamabi urte, edo, eukiko nittuen. Eta joaten gitzen, ba autobusa faten zan, eta hantxe...

- Eta egoten zineten presoakin, ala ez?

Bai bai. Jende nausixa geraketan zan beheien, hantxe, habitaziño baten. Baina ni faten nintzen gora, han, patixo haundi bat, eta Frantzia dauela han, bestien ez dakit zer, eta holan, espliketan eustien eurak, eta han ibiltzen nintzen ni, presuekin batera. Bestela anai gaztiena joaten zan generalmente. Frantzizko. Eta bestela neu, birritan, edo, fanda nau.⁹⁰

Karmele Garciaren ikuspuntua gertaturikoari buruz:

Purezaren aita Unión Cerrajerako gerentea eta akzionista nagusienetariko bat zen. Ezinbestekoa zuten enpresa honetan jauntxo bat sartzea han ezer egitea nahi bazuten. Resusta-Azcoaga Alderdi Lberal Kontserbadoreko kideak ziren. Kontserbatzaileak eta katoliko moldaerrazak. Hemendik dator harremana Orejaren eta Aguirreren artean. Madarikatua harreman hori sortu zen eguna! Batasun hori existitu izan ez balitz ez litzateke 1934ko urria existituko, eta, ezta ere, 1936ko zorigaiztoko urria.

Gauaren zati bat bere etxean igaro nuen nire aitarekin batera. Aita medikua izateaz gain, Oreja Alderdi Karlistaren buru zen une hartan fedekidea ere bazen. Gau hartan, negar egin nuen Orejaren alargunaren eta nire familiaren ondoan. Katoliko ona zela zioten. Nik horren inguruan besterik ez dakit: Arrasaten mezetara joateko, dontzeila, belus urdineko belaunalkia eta ertz urreztatudun meza liburu handi bat eramaten zituela.

Orejaren heriotzak izua sortu zidan. Eta zer esanik ez Dagoberto Resustarena. Oreja Arrasaten inoiz agertu ez eta Resusta hil ez bazuten ... Nik oso ondo ezagutzen nuen Resusta. Haren familiarekin oso harreman estua nuen. Bi alaba zaharrenekin irteerak egiten nituen.

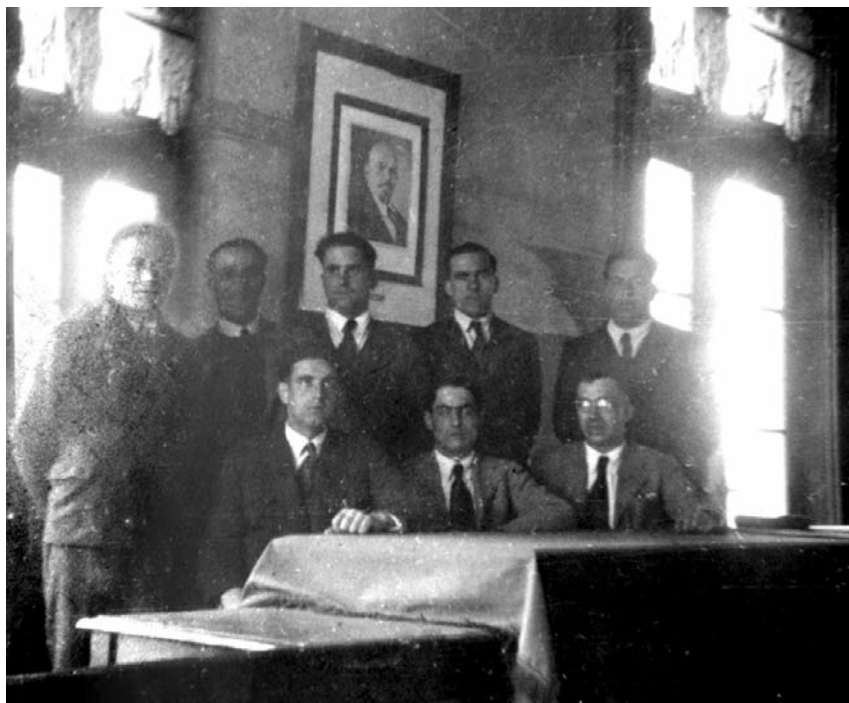
Familiarentzat eta fabrikarentzat bizi zen. Alkate eredugarria izan zen. Bere dirutik ordaintzen zituen hotelak, bidaiak, kotxeak... Oraindik ere, arrasatear guztiek gogoratzen dute Dago-berto Resusta.⁹¹

José Joaquín Arin Oiarzabal parrokoa

Arrasateko apaiz erretore Jose Joaquín Arin Oiarzabalek hau adierazi zuen eskutitz batean, Gipuzkoako Diputaziora 1934ko urriaren 15ean bidalitakoa: *Ohorea da niretzat adieraztea Diputazio probintzial agurgarri horri, nire aldetik eta Arrasateko herri osoaren izenean, eskerrak bene-benetan gure herrian hildako Resusta jaunaren oroimenez egin diren hileta elizkizunetan izateagatik; etorritako diputatuek ikusi ahal izan zuten elizkizunotan zer-nola sentitu eta gaitzetsi duen Arrasateko herriak Resusta jaunaren krimena, eta horren froga argia izan da jendetza izan dela hileta elizkizunetan, hildakoa gure herrian preziatua eta ongi ikusia zelako, gure herriko Union Cerrajera sozietatean bete izan dituen eta betetzen zituen kargu handietan erakutsi izan dituen onberatasun eta karitateko dohain eta kalitate ezin hobekak zituelako, hain zuzen ere, halako krimen beldurgarriaz bere bizia sakrifikatzeke ezin ulertuzko lotsagabekeria izan duten langile dohakabeen alde, eta korporazio probintzial horrek ondo dioen bezala, ezin da ulertu halako ekintza gorrotagarririk, ezin da justifikatu ez azaldu ere, gizonak izan dezakeen perbertsiorik lotsagarriena izan dezaketela pentsatu arren.⁹²*

Protagonista izan ziren lau pertsonen iritzia.

Protagonisten arabera, egun historiko haiek irakatsi zieten ezabatzea ezinezkoa izan zen. *Jakina da bataila hura galdu genuela, hainbat arrazoi tarteko. Uste dugu, funtsezko arrazoi moduan, PSOEko buruzagiek, orduan han baikinen militante, espediente baina ez zutela bete; ez zuten sinistu arrakasta izateko aukeretan, eta azkenean eginahalak egin zituzten mobilizazioa murrizteko. Horrela baina ezin dugu ulertu matxinada mugimenduak hain txikiak izatea. Borroka*

Talde sozialistako buruzagiak trinketeen, Leninen erretratuaren azpian, argazkia ateratzeko prestatuta. Guillermo Lasagabaster, Bitor Berezibar, Celestino Uriarte, Marcos Vitoria, (?), Jose Agirregomezkorta, Pedro Alegria, Jaime Uriarte.

armatu bati ekiteko material baliabide urriak eduki izanak ere eragin zuen, baina bigarren mailan.⁹³

Nire ustez, porrota Alderdi Sozialistako sektore batek eragin zuen. Sektore indartsua zen, eta ez zuen guk moduan pentsatzen gizarte burgesa bota beharri buruz. Haiantzat, matxinada boterea lortzeko bidea izan beharrean, presio egiteko modu bat zen Ceda gobernuan ez sartzeko. Horrela ulertzen da, bada, Greba Orokorrean hain parte hartze handia lortzea langile gune garrantzitsuenetan. Greba Orokor hark oso leku gutxitan hartu zuen matxinada izaera.⁹⁴

Arrasatera iristen ziren berriak ez ziren batere itxaropentsuak. Beste herri batzuetan, Greba Orokorra ez zen izan iraultzailea eta ez ziren armarik erabiltzen ari. Hala eta guztiz ere, arrasatearrek tropei aurre egin zieten zuten arma kopuru urriarekin. Ondoren, atzera egiteko modua antolatu zuten. Egun historiko hartan borrokalariekin lanak izan ziren, beste batzuen artean, ihesa antolatzea, koartadak lotzea eta isilean gordetzeko konpromiso solidarioa hartzea. Paben 1934ko urriaren 17an egindako gutun batean, Marcos Vitoriak⁹⁵ hau aitortu zion geroago emazte izango zenari, Mercedes

Jauregiri: *Esan behar dizut, han bizi nuen egoera ez zatorrela bat nire asmoekin, etorkizun iluna baineukan, eta urriaren Sean etorkizuna jokatu genuen abantaila batekin, ezin genuen ezer galdu, ez baikenuen ezer galtzeko, baina zer edo zer irabazteko bai (...). Honekin esan nahi dizut ez zaidala inoiz garbatu egin dugun hori.*⁹⁶

Heriotza zigorra ezarri zidaten Orejaren hilketagatik. Nik ez nuen halakorik agindu. Baina parte hartzaile

*aktiboa izan nintzen urriaren Seko gertaeretan, eta neure gain hartzen ditut egun hartan izandako ekintzak. Marcelino Oreja enpresaburua zen, baina ez edozein enpresaburu. Gorroto gupidagabea zien langileei, errepublikar eta sozialista guztiei. Hauteskunde kanpainak zirela-eta egiten zituen mitin askotan, ezagun egin ziren esaldi asko sortu zuen, eta erakusten zuen zer nolako-jarrera zuen gizon hark. "Edozein errepublikanok nire lantegia zapaldu baino lehen, belarra jan beharko du. Nire etxean ez dago ez ogirik ez lanik horientzat."*⁹⁷

7. Frente popularra

1936aren hasieran Kasino Republikano Radikala lekuz aldatzen da; Viteri etorbideko 12an zituen lokaletatik aldatu zen Arano kaleko 20.era.

Arrasateko Sindicato Obrero de Metalúrgicosen UGTkoa, 1936ko urtarrileko balantzearen arabera, hilean 50 alta eman dira eta 250 bazkide ditu.

1936ko urtarrilaren 15ean, negoziaketa luzeen ondoren, Frente Popularra antolatu zen, ezkerreko alderdi eta erakunde guztiek bat eginez -errepublikanoak, sozialistak, komunistak, POUM, Esquerra

Katalana, ANV-; CNTeko baseek ere, 1934ko preso politikoen askatasuna lortzeko alde batera utzirik betidanik hartu ohi zuten jarrera abstentzionista, Frente Popularraren aldekoak agertu ziren. Ezkerren aurrean eskuina, Gil Robles buru zuela. Eta EAJ zentroko postura bat harturik, aipatu bi multzoetatik aparte. Frente Popularraren egitarauaren oinarritzko puntua zen 1934ko iraultzaileentzako amnistia osoa eskatzea, eta lanetik botatako langile guztiak berriro hartara itzultzea.

1936ko otsailaren 16an Lege Biltzarrerako hauteskundeetan, Arrasaten hauek izan ziren emaitzak:

Tradicionalistak		Frente Popularra		EAJ-PNV	
Lojendio	1.118	Amilibia	848	T. Monzón	866
Música	1.023	Larrañaga	731	J. M ^a Lasarte	837
Pagoaga	1.093	Apraiz	855	Irujo	1.174
Ricardo Oreja	1.131	M. Anso	866	Picabea	881

Talde bakoitzak boto guztien 40% baino gutxiago lortu zuenez, bigarren buelta bat egin behar izan zuten, eta emaitzak hauek izan ziren martxoaren lean:

EAJ-PNV		Frente Popularra	
Monzón	————	Amilibia	1.338
Lasarte	1.150	Larrañaga	790
Irujo	1.159	Apraiz	827
Picabea	1.146	Anso	1.376

Lehenengo eta bigarren bozketaren artean, Estatuan garaile Frente Popularra atera zelarik, Arrasateko presoak libre geratu ziren.

Bigarren bueltarako Gazteria Sozialistak Santa Agedako gaizoen botoa eragozteko erabaki zuen, aurreko bozketetan bezala parte hartu ez zezaten. Horretarako erietxearen ate aurrean jarri eta fraide eta gaixoei handik kanpora ateratzea eragotzi zieten. Hori zela eta, Guardia Zibilak zenbait sozialista atxilotu zituen, Gillermo Lasagabaster besteen artean, baina egun berean utzi zituzten libre.

Bigarren itzuli hartan Amilibia eta Ansok boto asko jaso zuten eta presoek irten zutelako izan zen, lehenengo itzulian ez zelako kontatu haien botorik, eta lehenengo itzulian Elizako sektore baten eta jende dirudunaren presioz botorik eman ez zuen jendeak bigarren honetan Frente Popularrari eman ziolako botoa. Lehenengo eta bigarren bozketaren artean, Estatuan garaile Frente Popularra atera zenez, Arrasateko presoak libre geratu ziren.

1936ko otsailean Unión Cerrajerako langileek lanuztea egin zuten; lantegira joan ziren baina lanik egin barik, azken 20 hilabeteetan izandako lan egutegia astean 5 egunetik 4ra gutxitu zitelako.

Amnistiaren dekretua sinatu aurretik, otsailaren 20an, ikusirik probintzia osoan jendeak zer presio egiten zuen, presoak libre utzi beharra izan zuen Gipuzkoako gobernari zibilak; eta Orejaren fusilamenduan parte hartu izana salatu zituzten presoak bakarrik geratu ziren kartzelan. Hori zela eta, askatu berriak ziren presoak Donostian geratu ziren haiek askatu zituzten eskatzeko eta kartzela eraso eginez hartuko zutela mehatxu egin zien. Haiek ere libre utzi zituzten hurrengo egunean.

Arrasatera itzuli eta egin zuten lehendabiziko gauza izan zen Guardia Zibilaren kuartelean sartu eta artxibategi guztiak erre.

1934ko irailean dimititu zuten zinegotziak lehengo karguetara itzuli ziren berriro, Nikanor Axpe izan ezik, 1936ko urtarrilean hil baitzen.

Arrasateko presoak amnistia ospatzen. Tatxo Amilibia abokatu, hirugarren ilaran, hirugarrena eskumatik.

AYUNTAMIENTO DE MONDRAGÓN

PROVINCIA DE GUIPÚZCOA

AÑO DE 1936

Relación de los Sres Concejales de que se compone el Ayuntamiento de la villa de Mondragón, con expresión de la filiación política de cada uno de ellos y cargos que ejercen.

Nombre y apellidos	Filiación política	Cargos
Nicolás Uriarte Ceberio	<i>Nacionalista vasco</i>	Alcalde-Pte
Eustasio Marcaide Larrañaga	<i>Acción Nacionalista Vasca de la República</i>	1º Teniente
Felipe Letona Múgica		2º Id
Bernardo Gómez Ochoa	<i>Socialista</i>	3º Id
Luis M. de Ubago Milicua	<i>Radical</i>	Regidor 1º
Jesús Uranga Urrutia	<i>Socialista</i>	Id 2º
Eugenio Resusta Olañeta	<i>Ninguna</i>	Id 3º
Isidoro Echevarría Maidagan	<i>Tradicionalista</i>	Id 4º
Robustiano Zubillaga Aguirre	<i>Tradicionalista</i>	Id 5º
Patricio Osinaga Urrutia	<i>Nacionalista vasco</i>	Id 6º y Sind
Antonio Pagoaga Maquibar	<i>Tradicionalista</i>	Id 7º
José Zulueta Aranzabal	<i>Tradicionalista</i>	Id 8º

Conforme al artículo 39 de la Ley municipal de 31 de Octubre de 1936, á este Ayuntamiento corresponden trece Concejales, existiendo en su consecuencia una vacante.

Mondragón 15 de Mayo de 1936

El Alcalde-Pte

Arrasateko zinegotziak 1936an.

Felix Arsuaga Astondoia, komunistaren hileta zibila 1935an.

1936ko otsailaren 23an, dimititu ez zutenez gainera Nikolas Uriarte, Felipe Letona, Eustasio Marcaide eta Jesús Uranga bildu ziren. Kar-guetarako ezintasunezko zigorra zuten zinegotzientzat gobernari zibilaren amnistia komunikatua irakurri zuten. Letonak esan zuen berriro eskuratua zela Errepublikak, Errepublikak monarkiazale izatetik apirilaren 14ko Errepublikak bihurtu zela.

Ubagori konfiantza ukatu zioten eta batzorde bat sortu zen 1934ko irailaren 7tik 1936ko otsailaren 23ra bitartean udaleko gestorak egindako jardura ikertzeko; eta batzorde horrek hau erabaki zuen:

1.- Udal batzordearen lehendakartzak gehiegizko esku zabaltasunez jokatu zuela herri honetara etorritako armadako indarrei 14.198,25 pezeta emanaz, kopuru hori gehiegizkoa baitzen zeuzkan helburuetarako.

2.- Bitarte horretan hartutako erabaki guztiak baliogabetzat hartzea proposatu zuen, lege behar zen zinegotzi kopurua bertan ez zegoelako.

Martxoaren 11n Nicolas Uriarte izendatu zuten alkate.

Antonio Lopez Diezen hileta zibila, Leovigilda Diez Fernández eta Irineo Lopez Lorenzoren semea.

1936ko maiatzaren leheneko manifestazioa.

Arrasateko Bedia antzokiaren ondoan, 1936ko maiatzaren batean sozialistak. Ezkerretik lehena, Segundo Olazagoitia, jarraian, Salvador Laspiur, José Uribarren, Celestino Uriarte, Marcos Vitoria, Florencio Iracheta Quilez, (Irunen sozialista zinegotzia, faxistek eraila 1940an) Tatxo Amibilia (1934ko atxilotuen abokatua) eta Pedro Ruiz de Alegría. Trini Ruiz de Alegriak utzitakoa.

8. Emakumeak Historian zehar

8.1 Errepublikak eta emakumeak

Emakume askoren bizitza anonimo zein eroikoak ahaztu egin dira.

Bigarren Errepublikaren herritarren garaipena ematean, finkatzeko zailtasun handiak izan arren, aurrerago erabakigarriak izango ziren gai garrantzitsuak hasi ziren gorpuzten; hala nola, hezkuntza, lana, aurrerapen soziala eta berdintasuna. Ordura arte, emakumearen kondizioa gizonaren gehigarri huts bat besterik ez zen izan. Mendetan egon da emakumea bizitza publikotik marjinatuta, formaziorik gabe, erabakiak hartzeko eskubiderik gabe, ...

II Errepublikak sortu zuen emakume eta gizonen arteko parekotasuna sustatuko zuen legeria: Gizonentzako soilik ziren pribilejio eskusiboak kendu zituzten eta familia zein senar emazteen arteko harremanetarako emakumeen eskubideak zehaztu zituzten. Seme-alaben guraso-agintea amek edukitzea lortu zuten. Emakumeari bakarrik aplikatzen zitzaion adulterio delitua legeriatik kendu eta elkarren arteko adostasuna egonez gero dibortzioa legeztatu zuten. Emakumeen lan baldintzak arautu eta amatasuna babestu zuten. Ezkondu edo amatasunagatik lanetik kanporatzeko klausulak debekatu eta Amatasunaren Derrigorrezko Asegurua ezarri zuten. Baterako hezkuntza sustatu eta emakumeek botoa emateko eskubidea lortu zuten, azken hau izan daiteke, lorpen guztietatik sinbolikoena. Masifikatu egin zen emakumeen parte hartzea sindikatu eta alderdi politikoetan hala ere, eta gizon emakumeen

arteko soldatak parekatzea onartu arren, praktikan, oso nabarmena zen gizon emakumeen arteko desberdintasun: lan berdina egin arren, soldatetan desberdintasun handia zegoen eta lan kontratu bat izateko, senarraren baimena behar zuten. Emakumeek zailtasun handiak zituzten goi mailako ikasketak burutu edo kargu publikoak betetzeko, eta hau guztia gutxi balitz, hor izan da betik, emakumea etxetik atera behar ez duenaren ikusmolde tradizionala.

8.2 Eskolan. Mojetatik, eskola laikoetara

Bederatzi, zortzi-bederatzi urte arte, monjetan ibili nintzen, gero Errepublikan Eskola laikoetara.

Orduan esan nauena, ez eustiela ezer erakusten monjek, bai, ta nik ikastia gura nauela

Nik etxien emun nauen kontestaziñua horixe izan zan

Etxien, klaro, tia bat euen, aman ahizta bat, monja euen monjetan, hemen Mondrauen gainera, eta, bueno... sekulako disgustua... eta egon nintzen egunetan ezebe esan barik etxien. Baina monjek abisau auien Ama... eta ailegau nintzenian etxera bazkal orduen, bueno... holakotxe muturrekin. Eta, ze pasauko ote zan, da, bazkaitten hasi gitzenien, familixa dana, orduantxe Amak:

- Oin, gauza bat esan biotzuet zuei - Anaiei, eh... hiru anai dauzkat nik baino zaharrauak, eta...

- zer pasetan da?- ta

- gaur tia monjiak keja bat bialdu jostek

- keja? Zeaittik ba?- honen kontu.

- zer ein ddon? Zer ein ddon? - hasi ziren anaiok.
- Nik? Ezebez
- Baina... zerbait derrigor
- ta
- ba... eskolarixik ez, alde ein juat eskolatik
- alde eskolatik? Baina zelan ba?
- Ba... ez eustien ezer erakusten eta pasau nok escuelas laicas

Orduan holan esaten zan, escuelas laicas, nacionales tampoco, laicas, escuelas laicas.

- Eskola laikasetara pasau nok. Monjek ez eustien ezer erakusten, bai, ta nik ikastia gura juat.

Eta anai nausixak,

- ño, arrazoi faltaik ez daukan, hori hola badon. Ama ez eiozu hasarreik ein, ikusikou zer eitten dauen. Ama, la prueba ein deixela, aber monjak ala señoritak, nok erakusten dauen gehixau.⁹⁸

Viteri eskola.

Viteriko eskolan. Pilar Berezibar Galdosen testigantza.⁹⁹:

Zortzi urte neukela hasi nitzen Viterin sarrerako azterketatxue eindde, erozein ez zala bertan sartzen, derrigorrien zan atariko proga antzeko bat eittie. Aurretik izendako eskolako kontuek ez dittut oso onak, triste sa-

Viteri eskoletako ikasleak, 1931-1932 inguruan. Pilar Berezibar da burua azpimarratuz dagoena.

Viteri eskoletako ikasleak Debako hondartzan.

marrak zien jeneralien: mojak, toki tristie, jarduera grisak...

Lelengotan Angelita Aranori “madre” esaten nutzen, mojekin izendako ohiturie-edo. Angelitak zuzendu eitten eusten, “madre no, señořita”. Miresmen haundixe nutzen maistriai: eitten euen dana zan ona niretako.

Zigorren barri ez euen emun sekule be, rarue bada be. Ikaslien artien hartuemune zan sendue besteko laguntzailie. Neuk, adibidez, beste lankide batzuei laguntzie emuten nutzien josteko lanetan, ta matematiketan zarruek zienak niri emuten eustien. “Don Felixen” izen ona mitifikaute geuken familixa ta ezaunek zien gizonetzkuen kontuengaittik. Gaitasune euken mutil bihurrixenak zuzenketako, ta bere izen ona zan zalantza bakue inguruko herritarren artien.

Eskolako lanak zien askotaikuek. Klasien batez be gustuko nituen aritmetika lanak ta josketa. Zaletasun ta gaitasun horreik bixok betiko euki dittut on-onak. Aritmetikan eitten gauen estilo askotako ariketak: eskribirute baño gehixau ahoz, guztien aurrien, abixera azkarrekuek, esan ta ikusi bakuek, arbelan di-da baten

ikusi, buelta emun ta buruz osatzekuek... Oñarrizko eragiketak, hiruko erregelak, zenbaki lehenak, multipluak, zatitzailiek, geometria laue, bolumenak... Beti be buru kalkuluai toki nagusixe eindde, eskribiru barik.

Josteko lanetan ikasi nauen orduen denboran langile klaseko emakume batek jakin biher euen: oihalak prestau, josi, bordauek ein. Eitten gauen be herriko jauntxuen ezkontzako arreue: izenak bordau izaratan, ekarri mahai-zapixek ta eskuzapixek. Ez zan gogokue niretako, debaldeko lana zan-da.

Goguen dauket zer egiten gauen gelan ta gelaz kanpo. Gogoraketan dittut zelako txanguen egiten gauen Debara ta Zarautzera, beti be Angelita Aranorekin. “Mendire” be faten gitzen aldian behin pasiue ein ta orrixek jasoteko asmuaz. Ebalten gauen bueltan arbolak identifikaui ta botanika lantzeko.

Maixu-maistrek ikasgelan sortu euien begirune handixe animalixekin. Etxe inguruko animalixekin (txakur, katu, idi, txori...) tratu duiñe erakusten euien, ta hori zan gelakidien ezaugarrixe. Holan, akorduen dauket zelan elaixek sartzen zien afixetan, sartu-irten klasien

bertan. Angelitak eskaketan euskun ixilik egoteko txorixek trankilketako, ta ziriñe botateko... maitasunez garbiketako, koaderno ero bordauen gañien eindde be. Kasualidadie izen edo ez, etxien txorixek izen dittut, sukaldien aske batzuetan, beti kontu kontari, familixakuek izen die.

Pilarren semeak, Aitor Etxartek, askotan entzun ditu pasadizo hauek eta ama ez dagoenez jada berak gehitzen du: Zaharzaroon Viteriko kontuak zoriontasunaren parekoak ziren. Agian, Gerra segituan etorri zelako eta ondorengo guztia. Agian, Iruñera ezkondu zelako eta erbesteko moduan bizi izan zuelako. Agian, zahartzera-rakoan memoria bereziki moldagarria egiten dugulako. Kontua da etxeko sukaldean bi argazki zituela begi bistan: Arrasateko herria eta Udalaiz handi eta harroa eta Viteriko eskolako txuri-beltza. Ez zuen inoiz ulertu herriak nola onar zezakeen eskolak eraistea eta bertan ziren maisu-maistrak ahaztea.

8.3 Emakumeen boto eskubidea

Emakumeak botoa emateko eskubidea jasotzen duen legea 1931ko urriaren 1ean onartu bazen ere, haiek ezin izan zuten euren eskubidea bete 1933ra arte. Clara Campoamorren tesiak garaipena lortu zuen. Parlamentuan, orduan, bi emakume besterik ez ziren: Victoria Kent eta Campoamor bera. Bozketan, aldeko 161 boto eta kontrako 121 boto zenbatu ziren. Ezkerreko diputatu askok botoa eman zuten tesi haren kontra, emakumearen botoa errepublikaren aurkakoa zelakoan eta mesedegarria alderdi kontserbadoreentzat.

Gizartearentzat emakumea ez zen gai bere bizitza propioa eraikitzeko, eta, horren ondorioz, arriskutsutzat jotzen zuen bizitzaren arlo ezberdineta-rako.

Orokorrean, euskal emakumeak izan ziren boto eskubidea betetz aurrenekoak, 1933ko azaroan, Autonomia Estatutuaren Erreferenduma ospatu zenean. Ardura handia sortu zuen, oro har, emakumeek ba ote zuten edo ez gaitasunik erantzukizuna betetzeko. Botoa eskatzen zutenek propaganda eta aldarrikapenak erabili zituzten emakumeen bihotz eta sentimenduengan eragina izateko. Botoa eman bai, baina boto femeninoa. Hura izan zen aurreneko aldia alderdiek emakumeengana zuzenean jo zutena botoa eskatzeko.

Ez zen erraza izan praktikan jartzea eskubidea emakumeek botoa eman ahal izateko. Ez dakigu zenbakitan zenbat emakume izan ziren hautesle 1933ko apirilaren 23an. Zalantzarik gabe, asko abestenitu egin ziren jarduera politikotik baztertzen zituen pentsamolde sozialaren inertziarengatik. Baina hautesle kopuru altuak eta ideologia ezberdinetako prentsan hedatutako berriek pentsarazten digute emakumeen portzentaje on bat joan zela egun horretan hauteslekuetara, haien bizitzan aurreneko aldiz botoa ematera.

Karmele Garciak hauteskundeetan zergatik ez zuen parte hartu azaltzen digu ondorengo hitzetan:

Estatutua botatu zen, ta ni, nire horretan, ez nintzen joan botoa ematera. Ama, goizean goiz, mezetara joan zen oso monarkikoa zen lehengusina batekin eta handik, zuzenean, botoa ematera joan ziren. Gaua iritsi orduko oso atsekabetuta zeuden biak "Botoa eman dugu baina derrigortuta, hau iruzurra da ...". Nire gizona eta biok lasaitasuna adierazi nahian ginen, baina, azkenean, ezin gehiago eta amari esan nion: "Begira ama, zuk nahi izan duzulako eman duzu botoa. Hemen naukazu ni, Venancio Gastañarezen emaztea, eta ez dut botorik eman. Betidanik pentsatu izan dut emakumeak etxean egon behar dutela, nahikoa direla gizonak herriak gobernatzeko. Ez al duzu entzun parrokoak zer esan duen, ala? Obispoak baimena eman du Estatutua botatzeko."

Ni "Emakume" en lerroetan egondakoa nintzen. Hain polita zen "Emakume" izatea! Gaztetxoei erakutsi, poxpolinak prestatu, gaixorik zegoen langilea laguntzeko antzezlanak prestatu edota haurrentzako tonbola bat antolatu. Nik ez nuen ulertzen botoa ematearena. Nahi duzuen eskatu ta nik egingo dut, girlandak egingo ditut, eliza atonduko dut, antzezlanerako jantziak josiko ditut, alderdiarentzako bandera berri bat josiko dut, nahi duzuen guztia egingo dut, baina botorik ez dut emango. Entzutearekin bakarrik gaixotu egiten nintzen.

1936ko otsaileko hauteskundeak iritsi ziren eta Venaciok lan handia izan zuen. Nazionalista peto petoa, Propaganda Batzordeko kidea zen. Botoa emateko igandea iritsi zenean, a zer-nolako sorpresa hartu zuen ikustean ni gabe joan behar zuela. - Ez zaitez tematu Venancio. Zure Karmelek ez du botoa emango. Lege horiek ez dira niretzat. Politika gizonentzat da. Alderdia gizonentzat

da. Emakumeok nahikoa lan dugu etxea gobernatzen, etortzearen arropatxoak prestatzen, ama onak izaten alegia! Eta gure senarrak zaintzen! Botoa ematea zuen gizonon gauza da-. Erantzuten zidan; - Arrazoi duzu Karmele, horrela da. Baina, gaur, emakume guztiak joango dira botatzera, eta zure botoa beharrezko du alderdiak. Legeak aldatu dira, orain haiek markatzen duten bidetik joan behar dugu. Gaur emakumeen botoa legea da, gaur, zuk duzu eskubidea botoa emateko. - Ni, lege horien guztien gaineratik, emakumea naiz, eta senak esaten dit ez joateko. Nik ez nuen botorik eman eta bera isildu egin zen.

Afal ondoren jarraitu genuen egunerokotasunarekin. Nik etortzekoa zenaren arropak prestatzen nituen bitartean, era guztietako artikuluak irakurtzen zizkidan: Prentsa, Lauaxeta, Jose Antonio eta Navarro de Irujoren artikuluak, eta abar. Aizu eta horretaz ari garela, uztailearen hamazortzia hurbil zegoela, "Frantses Iraultza. Biktimak eta Borreroak" liburua irakurtzen ari ginen. Nik orduan uste nuen, idazleek idazten zituzten gauza ikaragarri haiek euren sormena zirela ...

Gure etxean aitak "Euzkadi" irakurtzen zuen eta Venanciok "El debate" irakurtzen zuen berean.¹⁰⁰

Aipatzekoa da EAJk zer-nolako indarra hartu zuen Arrasaten Bigarren Errepublikan. Bultzada harekin, alderdiaren eta gizartearen artean lotura organismoek ordura arte ezagutzen ez zen garapena izan zuten. Haien artean zen Emakume Abertzaleen Batza. 1922an sortu zen, Karmele Errazti lehendakari zuela. Baina Primo de Riveraren diktadurak isilarazi egin zuen. Errepublika hastean, berriro ekin zion bere jarduerari. Mugimenduaren arrakasta izugarria izan zen. Errepublikaren lehenengo biurtekoan, 20.000 emakume baino gehiago biltzen zuen. Emakume Abertzaleen Batzak ahalegin berezia egin zuen, gizarte-laguntzan, kulturaren, ideia nazionalistak zabaltzen eta, batez ere, formazioa sustatzen. Formazioaren esparruan izandako lorpen handiena izan zen ikastolak inplementatzea, horrela lortu baitzuten euskara hezkuntzan murgiltzea. Aurre-rapen haiek guztiek lortu ez bazuten ere emakumea ateratzea bigarren planotik, BAI lortu zuten area-gotzea emakumeen kontzientzia.

Arrasaten, 1932an sortu zen lehenengo Ikastola. Herriko abade-etxean hasi ziren eskolak ematen, baina, geroago, lekuz aldatu zuten Batzokira. Sorreran, ikasle guztiak mutilak ziren.

Kutsu kontserbadore sendoa eta familia tradizionalaren defentsa askatasun gosearekin batera nahasten ziren egunerokotasunean. Guztia egiteke zegoen sasoi hartan, eta zalantza eta zailtasun guztien gaineratik, etorkizun justuagoa izateko ametsak forma hartzen zihoazen.

Emakumezkoentzako erakundeak baina, ez ziren emakume nazionalistez osatutakoak soilik izan. Emakume tradizionalistak ere, euren baloreen defentsa egiteko antolatuta ziren. Ordezkaritza handiena izan zuen taldea Agrupación Femenina Tradicionalista edo "Margaritas" izan zen. Mª Rosa Urraca izan zen taldeko burua. Arrasaten, emakume asko zeuden Agrupación Femenina Tradicionalistan afiliatuta, eta agerikoak izan ziren haiek Emakume Abertzaleen Batzarekin izandako desadostasunak.

1934. urtean sortu zuten "Sección Femenina". Erakundearen arduraduna izan zen Pilar Primo de Rivera, Espainiako Falangearen sortzaile José Antonio Primo de Riveraren arreba. "Sección Femenina"ren lema zen "Emakumearen xedea da gizonaren osagarri bat izatea besterik ez", argi erakusten digu zein zen helburu nagusia. Erakunde haren ideia politikoez sustatzen dute amaren eta esaneko emaztearen rola, emakumearen prototipo gisa.

Jarraian dituzue ezkerreko tendentzian sortu ziren emakumezkoen talderik aipagarrienak: Emakume Sozialistak (1934an sortua), Círculo Femenino, Mujeres Libres, Mujeres del Poum eta Emakume Antifaxistak. Arrasaten, ez zuten garrantzi handirik izan baina, kontestu orokorrean, borrokatu ziren genero berdintasunarengatik, laizismoarengatik eta lana zein soldaten parekatzearengatik. Aipagarria da ere Emakumezkoen afiliazio sindikala. ELMA, Union Cerrajera eta Industrial Mondragonesan, UGTko emakume afiliatu asko zeuden lanean. Parte hartu zuten antzezlanetan eta abarretan. 1934ko urriko iraultzaren ondoren, ehunka pertsona atxilotu zituzten herrian, eta emakume haiek izan ziren egoera hartako protagonista anonimoak. Aldiz, errealitateak diosku emakume haiek han egon zirela, eta gertaeren eta haien ondorioen biktima zuzenak izan zirela. Bidelagun izango zuten, gosea, hotza eta senitartekoen egoerak sortutako larritasuna. Kartzeletara joaten ziren, eta ematen zizkieten laguntza guztiak onartzen zituzten. Epai-

keten ziurgabetasuna biziko zuten, eta etxera elikagaiak eraman ahal izateko, prest zeuden edozein lan egiteko. Ordura arte, etxe askotako bizi baldintzak oso eskasak izan ziren baina, ordutik aurrera, emakumeek bakarrik eraman behar izan zuten etxeko zama guztia. Sakrifizio handiz eta isilean beti, baina antolatuta.

Aldarrikapen eta aldaketa giro hartan, tentsioak oso nabarmenak ziren plano politiko zein sozialean. Langile familia xumeetan, soldata txikiek eragozten zuten bizitza duina izatea.

Kolpe faxistaren aurka erresistentziak iraun zuen bitartean, emakumearen parte hartze politikoa mugatu zen arlo pertsonal-familiarrera eta zaintza lanetara. Baina baditugu prest agertu ziren emakumeak ere hainbat lan egiteko. Ezkerreko pentsamendudun emakume batzuek izena eman zuten miliziana izateko.

Estatu Kolpearen hasierako egunetan, emakume batek eragotzi zuen zenbait lider sozialista eta nazionalista atxilotzea. Emakume hura zen Unión Cerrajerako telefonista. Hark jakinarazi zuen Arrasateko karlista talde batek herria ilunpean utzi nahi zuela lider batzuk atxilotzeko. Luis Balanzategi Zuluetak lantegiko zaintzaileak, uko egin zion argiak itzaltzeari. Horrela, 150 erreketek ekintza aurrera eramatea galarazi zuen. Balanzategi atxilotu egin zuten eta gero Oiartzunen fusilatu.

Estatutuaren plebiszitua egin eta egun gutxira, 1933ko azaroaren 19an, II Errepublikaren Gortetarako bigarren hauteskundeetarako deia egin zuten. Hauteskunde haietan bi berrikuntza izan zituzten: emakumeak botoa emateko eskubidea zuten, eta botoa emateko gutxieneko adina aldatu zuten 25 urte izatetik 23ra. Bi erabaki haiek ikamika handiak sortu zituen ezkerreko zein eskumako politikarien artean. Guztiak bat zetozen esatean emakumea ez zegoela prestatuta botoa emateko. Batzuen ustez, emakumeak oso manipulagarriak ziren, elizak haiengan izan zezakeen eraginarengatik eta besteen ustez, emakume izatean ez zeuden gaituta botoa emateko, haien jarduera esparrua mugatuta zegoelako eremu pribatura, etxera.

Baina emakumearen botoa emateko eskubidea onartu zuten, eta alderdi guztiek lanari ekin zioten

emakumeek ahalik eta boto "egokiena" eman zezaten. Orduan hasi ziren lehenbizikoz sortzen, eliza lehenengo¹⁰¹ eta alderdi politikoak eta sindikatuak geroago, haien erakundeetan emakumezkoen taldeak.¹⁰²

Hauteskundeak iritsi zirenean, emakume batzuek kanpainan hartu zuten parte botoa eskatzen: baserrietara joan, lekuz mugitzeko zailtasunak zituzten hautesleei lagundu, mitinetan parte hartu, hauteslekuetara hautagaitzak banatzera joan, eta beste hainbat lan egin zituzten. Hauteskundeetan emakumeak hartu zuen garrantziarengatik, arreta berezia jarri zitzaion eta hauteskunde kanpainako mezu asko eta asko izan zen haien botoa eskuratzeko.¹⁰³ Gainera, bada emakumea zirikatzen duena semearen edota senarraren botoan eragina izateko. Politikari batzuek etxean egindako lana hauteskundeetako parte hartzearekin konparatu zuten hitz hauek erabiliz: "Emakumeak botoa ematen duenean, etxeko lanekin bete besterik ez du egiten. Aberriari oldar marxistak sortu dizkion urratuak pasaratzen ditu; Legearen haria erabiliz, Espainiako eskualde guztiak lotzen ditu; eta arrastaka ibili ondoren, mendi gailur altuenetara iristen diren barraskiloak erditik kentzen ditu".¹⁰⁴

Gizartea konturatzen hasita zegoen emakumeak beharrezkoak zirela haien helburuak aurrera ateratzeko. Emakumeak berdintasunerako lehen urratsak ematen hasiak ziren, gizartea banatuta egon arren. Tradizioak eta erlijioak ere pisu handia zuten: emakumeek presio handia jasotzen zuten, txukun jantzitako etxekoandre eta ama zintzoak izan zitezten.¹⁰⁵

8.4 Emakumea lan-munduan

1933. urtean herrian 1.828 langile zeuden eta haietatik 321, % 17, emakumeak ziren. Unión Cerrajeran, 1.233 langiletik 212 emakumeak ziren. Industrial Mondragonosan, 91 langiletik 51 emakumeak ziren.¹⁰⁶

ELMAN, 295 langiletik 42 emakumeak ziren. UGTk 106 afiliatu zituen enpresan, eta haietatik 21 emakumeak.¹⁰⁷ STVko 64 afiliatutik 3 bakarrik ziren emakumeak.¹⁰⁸ Sindicato Libreko 37 afiliatutik 7.¹⁰⁹ Ez dakigu beste 13 emakumeen afiliazioa. 5 zeuden afiliatu gabe.

Roneo-Unión Cerrajera. 86 langile. 7 emakume.
 Metalurgica Cerrajera. 61 langile. 6 emakume.
 Arzamendi Berecibar y Cia. 25 gizon eta 3 emakume.
 Osinaga e Iriondo, 12 langile.
 Bibaburu y Uribechevarria, 6 langile.
 Uribe, Echevarria y Heriz, 12 langile.
 Osinaga e Iriondo, 12 langile.
 Pagalday y Bengoa, 4 langile.
 Madina Trojaola y Yarza, 3 langile.
 Isidoro Ezcurra, 2 langile.

1941ean, Altuna, Mendizabal eta Cia.n lan egiten zuten emakumeak

Acha Ugalde, Martina	16 urte
Altuna Lizarralde, Emeteria	30 urte
Arabaolaza Arriola, Marcela	26 urte
Echaguibel Otaduy, Gregoria	28 urte
Madinabeitia Arbulu, Sabina	19 urte
Perez Galvan, Carmen	19 urte
Sagasta Aguirre, Sabina	20 urte
Sanchez Garcia, Ludivina	32 urte
Urcelay Elguea, Isabel	18 urte
Uriarte Gallastegui, Juana	19 urte
Uribe Goitia, Elisa	26 urte

(Enpresak 1941eko irailaren 24an bere langileei ogi errazio estra emateko zerrendatik ateratako datuak).

Lanuztearen eragina 1934ko maiatzaren 4an: 55 lagun zeuden lanuzte totala egiten eta 1.653 lanuzte partzalean. Azkenok astean bi egun gutxiago egiten zuten lan. Lanuztearen eragina 1936ko apirilaren 15ean: 116 lagun lanuzte totalan eta 1.495 lanuzte partzalean. Guztira: 1.611.

1933. urtean, gizonen eta emakumeen arteko soldata ezberdintasuna oso handia zen. Hona hemen Unión Cerrajerako soldatak:

Gizonezkoen soldata minimoa: 12 pezeta eguneko lehen mailako ofizialentzat eta 8 pezeta eguneko peioi arruntentzat. Emakumezkoak: 4 pezeta lanean hastekoan, 4,75 sei hilera eta 5,75 pezeta margotzen, nikelatzen eta tornu birakarian. 14 urteko laguntzaileek (mutilak) 4 pezeta, 18 urtekoek 7 pezeta eta 20 urtetik gorakoek 8 pezeta lehenengo urtean, eta bigarren urtetik aurrea 8,25 pezeta.

Emakumeek gizonak bezala batailoi-tako laguntza zerbitzuetan parte hartzen zuten gerra hasierako nominetan ikusi ahal izan dugu, nola gizonezkoek eguneko 10 pezeta kobratzen zuten eta emakumezkoek 6.

Emakumeen lana ez zen behar beste baloratzen. Eskuko trebetasuna eskatzen zuten lanak egitera mugatzen ziren eta gainera lan ordu berdinak egin arren gutxiago irabazten zuten. Batzuetan lan berdina egin arren be gutxiago irabazten zuten eta hau bai gizonentzat eta bai emakumeentzat normala zen. Larriena ez zen hori, larriena zera zen: onartua zeukatela azpiko garrantzia lan munduan. Garai hontako emakumeen elkarrizketetan ugari eman den hitza honako hau izan da: “konformidadia”. Emakumeak ezkontzen zirenean lana uzten zuten, bere eginkuzuna argi zeukaten, etxeko andrea izatea zela:

Gure etxian klaro aukien eskolia emakumiak behar auela, ez zaukien klaru zertarako, hori konturaketan naz ez zaukiela oso klaru zertarako behar zan eskolia. Mutilentzako bai, oso klaru auen, baina neskientzako...nik pentsetan dot nire aita oso modernua zala eta berak pentsetan auela: emakumiak jakin behar daukiela gizonen aldamenian pareketako berbetan eta punto. Baina lanerako preparau behar zanik, ondion ez zaukien hori... bueno, ofizinarako eta prepartetan zien, ni be bai preparau nintzen ofizinarako... baina ofizinan sartzeko be behar zozun entxufia... guk ez gauken entxuferik ezetako be.¹¹⁰

Apuntau, etorri nauen Zerrajerara eta ez zala ikusten dirurik etxian, ezer ez, 17 urte edo nauken eta: “Ama, fabrikara apuntau behar naz”, “Ene! Fabrikara”, orduan fabrikia andrentzako, bueno...!, “Bueno ama, ze inporta da ba, alde baten edo bestian ein”, “Baina ume, zer esango dau jendiak!”, “Ama, jendiai begira zaz jateko ala? Banoie apuntetan. Joan nintzen apuntetan eta Añibarro, ha zelan Santa Agedan... Añibarro zan horko jefia orduan, eta aitan laguna zan, aitakin jolasian ibiltzen zan Santa Agedan. Joan nintzen Añibarrona eta: “Kornelion alabia naz”, “Kornelion alabia?”, “Bai”, “Etorri zaitex bixar lanera. Eskolarik badaukozu? Bestela ofizinarara, e?”, “Ke ba”, “Bueno ba, bixar bueltan etorri lanera. Egun batetik bestera esan zuzten, eta gero, ene! Fabrikan sartu ninduela! Ez dakit zer, badakit zer danak... Bueno, behintzet amai kintzena eramaten notzanta. Lehenengo kintzenan, ama koitaue, han drogerixia

dauena Portaloian, haraxe urtenda kapasotxuaz. Orduan astian kobretan zan ta... ez dakit 8 pezeta edo zer kobrau nauen. “Ama, zer eiten dozu hamen?”, “Kobrau dozu?”, “Bai”, “Ba errekauek eiteko dirutan”. Maja! Errekauek eiteko dirutan ama! Emon amai sobretxua eta pozixau... bueno! Ama zestua bete-bete ein eta etxera!. “Ikusten dozu ama! Ikusten dozu, zelan irabazten dan dirua eta honradamente fabrikan be”. Pentsetan zan orduan fabrika zala... bueno!¹¹¹

Apuntau eiten zan, gu apuntau gintzen. Gure amak ez zauen gure, klaro orduen ez zauen akostumbrauta, txarto ikusita auen neska gaztiak eta fabrikara joatia. Osea que kriera eta fan behar zan. gu sartu ginan batera 17 neska gazte.¹¹²

Emakumeak Cerrajeran, bonbak egiten.

Nik ez dakit, fabrikara sartu nintzen, zeatik pobre akaberakuak gintzen koiatauok, gerra denboriak hartu ginduen eta nagusiena Asamera joan zan eta ni fan nintzen Zerrajerara. Zerrajeran, hantxe lehenengo proiektilak eiten. Lehenengo erakutsi guzkuen estañetan, eta gero ikesi gauenian proiektilak eiten gerrarako. Gero gerria akabau zan eta gero ibili nintzen perniuak eiten. Perniuak eiten makinan... Hantxe urtiak ein nituen, eta gero atzamarrak harrapau nituen. Zerak jo ninduen, trokelak, atzamarrak fastidixau zuzten. Orduentxe holan adelantorik ezta ezer ez... eta hamen daukat atzamartxua (baina gutxi da)¹¹³

Gerra denboria zan eta ni ninguen lanian, orduen auen halako toki bat morteruak eta eiten zienak gerrarako, mortero asko.(...) Morteruak esaten otzauen, hareik eiten, tokau jaten kontroletia be eta...gerria akabau arte haretxeik eiten ibili nintzen. Gehixenak neska ginen, halako sala bat auken (bere etxeko sala karratua), bueno, doblia izengo zan. Inguruetan abitzzen gizakumiak, hareik eiten auien preparau, morteruak ein, gero pasetan guzkun guri montau eiteko. Gero kontrolau hareik... gero gerria akabau zanian, pasau ginen beste sezino batera, la sección 1-2. Nire kontramaistrua zan Modesto Zulueta, bueno eta han beste lan batzuk eiten, zerrailak eiten ibiltzen ginen. Hurrengo, ha akabetan zanian, emuten guzkun beste... “otra klase de trabajos” eta hantxe luzaruen.¹¹⁴

Guk igual eiten gauen 10 ordu 100 pezeta irabazteko fabrikan, eta han ez zauen kalifazinorik eta han ez zauen ezer ere ez. Eta ni egonda nau militarizauta be bonbak eiten, eta gabez lana. Eta ez zauen ezer ere ez, gabien hotzak, estufa handi bat egur zahar bat sartuta.... Gabez, eta ez gauken esne apur bat edateko bez. Hantxe, lana ta lana, gainera urakin ein behar izeten gauen lana... Morteruak bueltaka ibiltzen zien eta ura bota behar jakon. Gero ein auien halako zerrau bat, eta han egon zan Markaide. Julio Markaide auen orduan, como capitán eta guk geuken txapa bat zerena...soldauena.

Makinetan, eta gainera ni ibilita nau makinak gizonak ibiltzen dien makina haundi batzuetan. Eurak irabazten auien guk baino doble, eurei pagetan otzien 100 pieza hainbeste eta guri, erdixa. Lan berdina einda. Ba andriak beti gutxiau daukolako.

Baina nik beti gizonak baino gehiago eiten nauen, porque eurak zien gu baino nagusitxuauak be bai, baina, gu lana eiten gauen eurak beste, baina pagau eiten guzkuen gutxiau.¹¹⁵

Fabriketan ez zabitzenak zien las señoritas, eta fabriketan gabitzenok ginen las pobretonas, las bajas. Eta jentia eiten zauen asko, fabrikara joan baino lehenau, joaten zien kriera, asko. Fabrikia azkena zan. Han gizakumiakin, makinak!... Fabrikara joatia deshonna zeatik? Han lana eiten dozu. Gizakumiak zazela? Bien, gizakumiak bere zerien eta emakumiak bere

zerien. Gizakumiak eta emakumiak alkarrez eiten gauen, makinetan gizakumiak egoten zien eta emakumiak be bai. Goien be emakumiak eta gizakumiak egoten zien, lanian junto. Orduan fabrikara joatia zan! Asko joaten zien kriera, eta niretako ez zan hobiaua. Neu beste batzui aguantetia? Hoba dozu fabrikan zeure orduak ein eta gero etxera joan, eta gero libretako bazaukotzun. Eta kriera zer? Bestien zikinak garbiketara? Orduen ez zazen oin moduan, orduan esklabak zien... hemendik kanpora joaten zien. Bilbora, Donostiara eta holan faten zien. Hareik aguantau baino... esklaba! Orduak urteteko, domekan urteteten bazenun 9tarako etxera eta holan joateko fabrikan lana eitia hoba zan. Behintzet fabrikan 6tan urteteten zozun.

Gizakumiak beti gehitxuau...Betiko legia, beti emakumiak gutxitxuau. Nahiz eta lana iguala ein emakumiak gutxiago...Bai, zoziaz kejetan! Nora? Keba! Irabazten zanakin konformauta.¹¹⁶

Etorri eta esan nuen: Baietz, ni apuntatuta nengoela, "Baina, nola apuntatu?", "Zergatik ez. Mikaela eta beste batzuk ere apuntatu ziela..." Koadrila bateko emakume guztiak apuntatu ziren. Ba, hurrengo egunean, denak lanera. Ez zegoen lanerako inor. Gerran hilda ez zeuden gazteak soldaduskan zeuden. Nagusiagoak zirenak asko hilda, eta kintetatik deitzen zituztenak, ba, hara. Nire amak ez zuen nahi, baina, zer: Ama koltxoiak egitera hona eta hara, aita baratzean, eta ni etxean, lapiko artean. Beti berdina.¹¹⁷

Aita 41 urterekin zendu zen kontzentrazio-eremu batean gaixotuta. Ama? Gogor! Gogor!. Lehenengo zortzi egunetan nobenarixora joan behar zela, Mezaren irteerara joan behar zela, igandea bukatu eta astelehen goizean lanera zereginean erne ta tinko. ELMA n sartu eta tornu errebolber automatiko baten jarri zuten lanean, gizonak bezala. Goizeko seietan jaikitzen zen eta gaueko hamarretan iristen zen etxera. Nagusien eskailerak garbitu behar bazituen, garbitu egiten zituen, dutxak garbitu behar baziren, garbitu egiten zituen, bulegoak garbitu behar baziren, garbitu egiten zituen, hori bai, alabekin. Bulegoak alabekin, dutxak alabekin, dena alabekin. Guk eduki dugu... Lan eta lan egitea besterik ez digute irakatsi. Niri ez didate beste ezer irakatsi, lan egitera, obeditzera eta isilik egotera.¹¹⁸

Kalera irteteen kanpai-joaldiak entzuten genituen: "Teruel hartu dute", "Emakume gorriak Perragordara"... 1947an sartu nintzen ELMA n lanera. Senarra hango langilea izan zenez, deitu egin ninduten. (...) "Ahal

duzunean, joan zaitez lantegira, atezaintzara, eta han apuntatu lanean hasi nahi duzunean". Baina denbora haietan! Nobenarixua bete behar zenuen, ezin zenuen irten etxetik, mezetara mantua jantzita eramane behar zenuen eta ezin zenuen lanera joan. Ez zenuen zer jan, baina, horrek ez zuen inporta! Senarra hiltzean, bederatzi egunez, egunero joan behar zenuen mezetara mantelina batekin. Nobenarixua pasatu arte ezin zenuen ezer jan, baina nobenarixua bete bai. Eta igandero, mantuarekin noski, Meza Nagusia entzutea

Hil eta hamar egunera itzuli nintzen lanera. Nire zain zeuden, aurretik jakin bazekitelako, senarra hiltzean nuela. Lehenengo egunetik hasi nintzen tornu birakarian lanean eta han izan nintzen, 22 urtez, postu berdinean.¹¹⁹

Lan berdiñian be gizonai gehixau pagetan eutsien. Ni lanian nebillen eta harek lanak eukene prisa haundixa. Eta klaro, esan euzten enkargauak: "Ene Miren, paxia daukot eta beste bat ipini biher dotzut aldemenian" Eta esan notzan: "Oh, ederto, ba ondo" esan notzen bien. Eta klaro, ibili gitzen gu...gizakumia zan bestia, mutil gazte bat zan ipini auiena eta ez dakit nik. Nik pentsetan dot konfundiru egin zala eskribientie, emun biherrian nire papela, emun euzten bestian papela. Zeaittik egunero emuten guzkuen papela, ze irabazten gauen. Hari emun zotzien niria. Eta ha akordau zan zeinei emun zotzien, baña, harek ikusi zauen deskubriru zala pekatua. Klaro, ni egun guztia berena. Bueno, ni ikusi nauen nire aldian askoz ere gehixau eta bixok lan iguala eta kantidade igualak egin da. Eta ni fan eta protestau egin nutzen enkargauai.¹²⁰

8.5 Lanik ez burla artean

Gerra barruen, klaro, zelan ba egingo gauen. Fabrikan sartu behar eta horrek, Juan Perikok, gure nindduen fabrika n sartu Cerrajeran, eta esan zuzten joateko lanera Cerrajerara. Ez auien inor hartzen gainera. "Fan zaitez Cerrajerara, neuk egin dot berba, errezebiruko zaut...". fan nitzen ta ez nindduen errezebiru. Klaro esan zuztien ez ninddutela hartu bihar lanian, arrebiak galdetu zuzten: "Zer esan dotzue Benita?", "Ez noie gehiago, e?", "Ez zaittuela errezebiru!". Esan nutzen Juan Perikori, Juan Perikok barrero berba ein auen ta falteko ta fateko, barrero errezebiruko nauela, fan nitzen ta ez nindduen errezebiru. Etorri nitzen ta: "zer esan dotzue?", "Ez naue errezebiru! Ez noia gehixau eta ez zaittez nigana etorri gehixau"

Barrero etorri zan egun batzuetara, ta esan zuzten: "Fateko, baietz, ya ez dauela bestia, beste bat dauela ta

Leonor Rodríguez Sadornil

harek errezibiruko nauela". Fan nitzen ta esan zuzten: "Pues mire, Benita, no tenemos orden de coger a las mujeres de los hombres fusilados, no tenemos orden de coger, así es que..." Gero esan zuzten: "Le meteremos al chaval", "Como si no quieren meter, con dos miserables pesetas que le van a dar, somos siete de familia y no tenemos nada". Fan naz etxera ta gero Robertokin topo ein. "Roberto, niretako ez daukazu lanik?" Baina, interinak be ez gintuen hartzen, kriera be ez ginduen hartzen, ez ginduen begiraketan. Danak pentsetan auen gu monstreak edo ez dakit zer gitzela. Gauza raro batzuk moduan begiraketan guzkuen. Esan zuzten: "Bai, fan bixarko Cucharerixara". Fan nintzen Cucharerixara ta Cucharerixan hartu ginduen, geratu nitzen han ta lan ein. Han ibili nitzen han lanian, kristoren lanak eiten, andrak eta edozein neure moduan geratu zienak.nigana etorri gehixau"

Cuchareran, kristoren lanak eiten: tamborretan, aziduetan, makinetan, bazterra guztietan, esku guztiak, dana odola darixola, esku dana. Trapurik be ez bendetako, ezebez, jo! Okela bizixan hantxe, lanian, 4 pezeta miserable

jornala eta lau egun lana, 16 pezeta, eta 16 pezetakin pezeta bat kentzen guzkuen, 15 pezeta, eta 15 pezetakin faten gintzen etxera eta bat ez baino txarrago.

Amakin juntetan nitzen askotan sukaldian, 15 pezetok ailegeten nitzenian etxera ta esaten notzan: "Ez noia gehixau lanera, bihe dot goziez hiltzia holan ibiltzia baino". Konzideraziñua ezta ezer be, lanian. Buf! Zenbat burla! Zenbat burla fabrikara goiezela be! Lehenengo unian, buzua jarri nauenien, zenbat burla! Esaten eustien: "Gizona bizirik eta butrua jantzita! Gizona bizirik eta butrua jantzita! Ja, ja, ja! Lehenengo etxetik urten nauenian fabrikarako, neska zahar bat oien elizatik etxera, hasten da barrez, zelako barrie ein zuzten!"¹²¹

Jolin, gorriak ginenez ez gintuzten lanerako hartzen. "Gorriak zarie. Ezer bez. Zergatik hartu duzue bide hori". Gero, Industrial Mondragonesa nahiko ondo portatu zen. Hortik zehar ibilitakoak hartu zituen lanerako... ELMAn ere jende dexente hartu zuten. Baina Cerrajerak ez. Cerrajerakoak oso katolikoak ziren, erabat ezberdinak. Eta horrela geratu zen Cerrajera. Ez zuten inbertsiorik egiten, ondasun guztiak, urtean produktutako guztia akziodunek jasotzen zuten eta ez zuten lantegirako txikitarik uzten, ezta erratzak erosteko lain ere. Horrela joan zen Cerrajera beheranzka. Plan-teamendua egin zenerako...¹²²

Cerrajeran.... Nire senarra Cerrajerakoa zen, baina, ez zuten hartu. Baina Elma... ELMaK gerrarako kañoiak egin behar zituenenez, ELMaK Cerrajerak nahi ez zituen behargin guztiak hartzen zituen. Behin honela esan zuen Orejaren aitona: "langileak belarra jatera behartuko zaituztet. Ez dakit belarrik jan genuen edo ez, baina...."

Bai, Errepublikan hasi zen lanik ez ematen. Astean hiru lan egun jarri zituzten tartekatuta, jendea beste inora joan ahal ez izateko.

Gerra amaitu aurretik egon nintzen hemen. Gizona Santoñatik etorri zenean ELMara etorri zen (...) ni deitzeko exijitu zioten eta ni ere bertara etortzeko eskatu. Etorri nintzen bai eta Arrasatera etorri nintzenean (...). Eta esan zidan: "Hain ondo zeundela jakin izan banu ez zintuzkedan deituko, hemen ez daukagulako ezer." Arratsaldeko seieta iritsi nintzen Arrasatera. Goizeko zortzietan Goardia Zibil bikote bat hurbildu zitzaidan. Zorita eta Zubizarreta ziren. Bien artean hartu eta koartelera eraman ninduten. Galderak: Leonor Rodríguez?", "Ni neu!", "Zuk ez al zenekien ba, Goardia

Zibilaren aurrean presentatu behar zinela? Ni kaletik preso banengo bezala, koartelera iritsi eta galdera pila bat: “Zergatik joan zinen hemendik?” (...) “Ba, zu espioia izan zaitezke. Hemendik ateratzeko ibiltzeko bamen bat beharko duzu”(…). Horrela joan nintzen etxera...¹²³

Hain zaila zen gerratik itzultzean lana aurkitzea?... Gertatzen zena zen ezin zinela zuk nahi zenuen lekura joan. Jendea, Cerrajera eta abar. Cerrajeran gutxi batzuk sartzen ziren lanera. Eurak zioten bezala, hortik zehar ibilitakoak ziren, “gorriekin” ibilitakoak. Orduan, ba, beste lantegi batzuetara. Orduan bai, lan handia zegoen, baina guk lana falta genuen.¹²⁴

8.6. Emakumeak gerran

8.6.1. Eraildako emakume errepresalia-tuak

Francisca Ojanguren Iribekanos: 36 urtekoa, ezkondua. Angiozarko Zuazketa baserrikoa. Oiartzunen erail zuten 1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean. Honen senarra ere gudan hila.

Maria Areitio Arana: 56 urtekoa, 9 seme-alaben ama. Galarra baserrira igoterakoan, faszistek tirokatu zuten, eta hanka baten zaurituta suertatu zen. Ospitalean sendatu eta gero, Ondarretako kartzelara eramane zuten, eta Oiartzunen erail.

Florencia Olazagoitia Zeziaga: 40 urtekoa, 3 seme-alaben ama, 5 hilabeteko haurdun erahil zutenean. Zelataria izatea leporatu zioten. Oiartzunen fusilatu zuten 1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean.

Paula Mujika Arregi: 49 urtekoa, ezkondua. Emakume Abertzaleen Batzako kidea

Ondarretara eramane eta Oiartzunen fusilatu zuten 1936ko azaroaren 11tik 12rako gauean.

8.6.2. Emakume presoak

Felisa Murguzur Yarza eta bere ama Josepa Yarza Abalia, Dolores Mondragon, Maria Mondragon, Mauricia Alvarez, Dionisia Vega, Genoveva Garay Albistegui, Toribia Garay Albistegui. Benita Fernandez Abarrateguiaren kontrako salaketa 1937ko martxoaren 2an jarri zuten. Eulalia Altuna, Paulina Bengoa, Antonia Balanzategui, Juana Arana, Juanita Salinas, Catalina Sologaitoa, Juana Aguirre.¹²⁵

Echaurre Hermanas
Elisa Garay
Leonor Berecibar
Carmen y Ampara Balerdi
Carmen Garcia
Maria Castañares
Catalina Azcarate
Felipa Arrieta
María Echevarría
Adoración Gorosábel
Iturbe Hermanas
Julia Paparbatz
Prudencia Chapas
Andresa Tigre
Mujer de José Tigre
Teresa Mendizábal
Fany Garay
Zaitegui Hermanas

Estas se encargan de fregar y preparar la iglesia parroquial para el próximo domingo

Estas también se encargarán de traer todo lo que haga falta para dichos trabajos.

Todas las cortinas se hallan rotas y algunos pequeños arreglos de albañilería

Eruen ginduen ayuntamientora eta handik kartzelara, beste batzuk be baauzen, ama ni eta beste hiru andrakin. 14 de abril de 37 zelebrau gauen kartzelan.

Zure senargaia frontean dago.... Mutil azkarra da... nik, esaidazu ba bere izena, a zer nolako poztasuna.” Hurrengo egunien esan notzan, ama orain bai benetan eruen biher gaittuela kartzelara Herri guztixa etorri zan banan banan etxera etorri zare... zenbat negar egin gauen besakarkatuta.¹²⁶

8.6.3. Ilea moztu eta kaskamotz utzi zituzten

Borrokalari errepublikar baten alarguna edo emaztea izatea nahiko arrazoia zen umilazio publikoa sufritzeko. Emakume haiek zigortzeko, Europa guztian praktikatzen zituzten metodoak praktikatzen zituzten hemen ere, emakumeen feminitate barne-barnekoe-nean eraginez: Kaskamotz utzi eta errizino olio edatera behartzea tortura gehigarri bat izan zen. Emakumea nola iraindu bazekiten. Aukerarik gabe komunera joateko, danborraren erritmopean kaletik desfilatzera behartzen zituzten. Arrasaten, praktika haiekin gutxienez bi emakume iraindu zituzten: Modesta Bidaburu eta María Mondragón, Felix Elorza Mondragonen(morico) ama.¹²⁷ Eitzien ulea ebai eta aceite de ricino eman otzien eta kalei kale ibili zittuen bera bakarrik ez beste batzuk pe bai.¹²⁸ Eitzen zauien manifestazioa herribat edo baserri bat hartzen ba auen eta atara zotzie horreik kaskete motz einda kalera.¹²⁹ Modesta Juanito

*pintoria, haren amai ebai einotzien ulea motz motz eina. Terriblea izen zan.*¹³⁰

*Egun baten etorri zan guardia zibila etxera galdetzen Modesta Bidaburu, bai han bizi dala neuk urten nauen, gañera, atera, aitak pase pase, igerri eutzen zein zan eta ardua eman zotzen. Ama eruen hauen. Ni bittartien fan nitzen atxaldien Bakuera, eta etxera honuntza natorrela bidian, Maritxu Krisisek esan euzten, Leandro badakizu zer pasau dan, zer pasau da ba, ez dakit ezer, negarrez hasi jaten, ba amari ulia ebagi dotzie, etxera fan nintzen takarraran eta ama topau nauen negarrez ohe gañian jarrita, bezina bat egon zan berakin, mesedetzarra eittia amari, orduen bezinoak be ez zien atrebiruten gure etxera sartzen. Barberuak euki auen merito tremendua haundixa ez zauen gura ulia ebaittia amari, guardia zibilak obligau ein auen, kalez kalez bialdu zauien barberuenetik etxera Zarugalderaño ulia moztuta al cero.*¹³¹

Juli Berezibar, elkarrizketatua 102 urte egin baino egun batzuk lehenago, gogoan dauak zelan egin zuen tril Modesta “Manga”rekin kantoian. *Kantoi enoiela: agur Juli esan eusten Modesta “Manga”k. Juli harrituta zegoen, ez zuen ezagutu eta, eta zioen: a zeako itxurie, ulia moztuta, kalba, kalba... Aittaketan dau be Valentina, Zarraoakua: emun eutsien rizino olixua. Eta goguan dauko soldadu bat, esaten eutsien Pin; behin baten, plazan dantzau ebillela esan eutson dantzau ez baeuen eitten berakin bialduko nindduela ilua mozten. Zelako bildurra gutzen! Ez zan Mondrauekua. Julik dixo soldadu italiarrak zirela kastigadore hutsak, eta kontetan dau barre gaiztuaz zer esaten auen orduen: los italianos se marcharán y como recuerdo un bebé te dejarán. (italianuak fango die eta umia utziko dutzue).*¹³²

8.6.4.Espedientea irekita zuten maistrak

Isabel Balbas Garcia, Maria Gregoria Echevarria Echegaray, Catalina Garcia Michelena, Maria Rosa Echenique Aguirre, Coronacion Ramirez Veras eta Angelita Arano Garcia.

Bai, bai, kurtsua hasi barri... lehenengo egunetan ba, maistrak be kanpokuak ziren... bueno, nik neukena Donostiarra zan. Nik harekin eukin nauen amistadia hil arte. Eta bera hil eta gero be, fanda nau bere familixiana Donostiara. Catalina... Ai, zelan eukan izena, ... ez naz akordetan bere apellidiaz... ha egon zan desterrauta, Burgosko herri txiki txiki baten. Eruen euien hurrengoko egunien preguntien... “la señorita Catalina?”... “la señorita Catalina, que había bastantes, esto...” Badakizu

Modesta Bidaburu.

zer akusaziño? Ba hamengo maistra batek gorroto eutsen, bera baino gehixau zalako... “que en el sextogrado – gu gitzen del sexto grado - estaba implantau el comunismo” imáginate, no sabía ni lo que quería decir comunismo y... Fajajaja. A mi la Maricruz Mendicute me tiene contau todo eso... Mendikuten gazieta, alkarreaz ibiltakuak, eta harek kontau eustan kontu horreik gerra ostien. Bueno bueno... edozer gauza.

Han galdu euen osasuna eta dana, delikautxua zan, eta galdu guztiz. Eta ni Donostian kriada egon nintzen eta osabak baekixan nun bizi zan maistría, eta gabon batzuetan “estará en casa y le voy a, esto...” orduan telefonoik eta ez euen, eta fan nintzen bere etxera, eta efektibamente, etxien topau nauen... Enee enee... haren ilusinua bere aitta amak... “- Baina, igaro diren urte guztiekin, nola gogora dezakezu? - Nola ez dut gogoratuko ba! Nik ez ditut eskola urteak ahaztu eta are gutxiago oraindik Catalina andereñoa.

Eta bueno, zelan... Eta gero, ba, holaxen, gero hil zan. Donostian sarritan egonda nau ni haren etxien. Oin ya danak hil ziren. Eta ointxe, hiru urte, edo, dala, Madrileran fan gitzen, eta bueltan gatzela, esan neuen, hor Burgos inguruan, zan uda partia, y que había mucho atasco y no sé qué, eta Santosek, “- voy a coger aquí una carretera que se va por unos pueblecitos, y saldremos atrás de Miranda”. No suele haber apenas... auzoko jendia ibiltzen zan bakarrik, bide txarra, eh!... sartu gintzen, eta geratu zan eskina baten, eta nun ikusten dot holako aldazgora bat, mendirutza, eta letreroak GUMIEL DE IZAN. Eta, neure artien, -Gumiel de Izan- “- Si ahí estuvo la señorita mía, algunas cartas le he escrito yo ahí, a mi maestra”. Gerra ostien, sí. - Ah, pues tengo que ver cómo es.” Gizon bat atorren, dana atxak, dana atxak... negargarrixa. Eta esan eutsan... “- Aizu, hau Gumiel de Izan da?— Hor aurrean erortzearen dudak etxe horiek dira Gumiel de Izan-“ Esan eustan, -está usted buscando a alguien, porque no va a encontrar a nadie, la gente ya se marchó, el pueblo está vacío, únicamente pues como se retiran las cabras a las casas todavía, los que tienen animales suelen venir de vez en cuando a dar una vuel-

ta- “-Santos, ni igoten noia. Nik gurot jakin gutxi gora behera nun egon zan maistria-. Igo nauen, eta herri txiki txiki, hesiek jausitte... Etxe bat euen atia zabalik, eta sartu gintzen barrura, eta... Eneee, zelan bialdu leike maistra bat holako herri batera... Auzo bat, baina, punta baten... Osasuna galdu euen hantxe, han egon zan denboran.

Maistra egon zan, bai, kastigauta... Ba... Gerra ostien ni kriada joan nintzenien egon nintzen berakin, ni kriada egon nintzela Donostian baneukan 18-19 urte... Ixa 20 be bai... Eta bera hantxe herrixen... Ni familixiaz egoten nintzen, aitta-ama eta ahiztia, eta anai bat euken... Eta egoten nintzen eurekin, baina eskribiru be, beti beraz...

Horregaitxik, ha herrixen izena ez jat sekula ahaztu, Gumiel de Izan... Eta ikusi nauenien, negarguria... Eta maistriakin egon nintzen hil baino lehentxuau. Donostiara joan nintzen baten, joan nintzen etxera eta... Gabonak ziren, eta etxien euen... Ilusiño bat ein eutsen... “- Te acuerdas de mí?- -No me voy a acordar? Si los mejores años de mi vida pasé en la escuela.”¹³³

Ursitina eta Fuencisla Andrés Carmona andreak, Cerrajeratik kanporatuak, kapak josten ibili ziren milizianoentzat, Bilbon, Arrasatetik irten eta gero.

8.6.5. Deportatuak

Deportatuak kanporatu egin zituzten Euskal Autonomia Erkidegotik:

Romana Eraña Iribekanos
Demetri Arriola, Solotzarkua
Inocencia de Garaizabal.¹³⁴

8.6.6. Konfiskazioen biktimak

Inozentzia Arriola Badilla
Josefina Luko Gastañarez

8.6.7. Garbitasun-lanetara behartuak: 21

Elisa Garai, Leonor Berezibar, Carmen Balerdi, Amparo Balerdi, Carmen Garcia, Maria Gastañarez, Catalina Azkarate, Felipa Arriola, Maria Etxebarria, Adoracion Gorosabel, Teresa Mendizabal, Fani Garai, Zaitegi Aizpak, Etxaurre Aizpak, Hermanas Iturbe, Andresa "Tigre", Prudencia Gonzalez, Julia Arenaza.

8.6.8. Union Cerrajeratik kaleratutako emakumeak

Faxistak 1936ko irailaren 26an sartu ziren Arrasaten. Sartu baino lehen, herritar asko ihesean joan ziren Bizkai aldera, egun batzuk geroago. 1936ko urriaren batean, Union Cerrajerako enpresaburuek deia kaleratu, eta esan zuten lantegira aurkezten ez zirenak lan barik geldituko zirela. Horrela izan zen, gutxienez 581 langile kaleratu zituzten, langileen %65. Horietatik 101 ziren emakumeak:

Abechuco Barrecheguren, Paulina; Aguirre Elorza, Benita; Aguirre Oteiza, Eusebia; Albistegui Leceta, Catalina; Albistegui Leceta, Florentina; Alvarez Gaston, Maura; Andres Carmona, Aurora; Andres Carmona, Fuencisla; Andres Carmona, Maria; Andres Carmona, Ursitina; Andres Gonzalez, Esperanza¹³⁵; Arana Maiztegui, Maria Luz; Arana Querejeta, Victoriana; Aranzabal Cacicedo, Irene; Arejola Exposito, Magdalena; Arizmendi Aranzabal, Maria; Arregui Cruceta, Maria; Azpitarte Uribarri, Sabina; Azula Leceta, Angela; Balanzategui Garay, Magdalena; Barandiaran Larrañaga, Bonifacia; Basoa Zaitegui, Petra; Bereciartua Barrutia, Maria; Berecibar Ormazabal, Maria; Berecibar Ormazabal, Maria Juana; Berecibar Ormazabal, Cecilia; Berecibar Ormazabal,

Gabriela; Bolinaga Uribealzo, Josefa; Cacho Gamazo, Claudia; Cacho Gamazo, Manuela; Cacho Gamazo, Maria; Camara Martinez de Luco, Catalina; Castelo Fernandez, Polonia¹³⁶; Celemín Vicente, Mercedes; Deblas Carranza, Juliana; Del Pozo Riesgo, Rufina¹³⁷; Del Pozo Rubio, Luisa¹³⁸; Diaz Gomez, Emilia; Dominguez Gamazo, Emerenciana; Dominguez Gutierrez, Concepción; Eguidon Vitoria, Cristina; Elizburu Cruceta, Cecilia; Elorza Aristegui, Martina; Elorza Azcoaga, Jacinta; Escudero Pinacho, Basilisa; Ezquibel Elorza, Gregoria; Fernandez Barbero, Victoriana; Galdos Oñativia, Luisa¹³⁹; Gallastegui Azpitarte, Maria Cruz; Gallastegui Azpitarte, Francisca; Gamazo Delcanto, Benedicta; Garay Albistegui Esperanza; Garay Albistegui, Genoveva; Garay Albistegui, Toribia; Garay Zubizarreta, Rufina¹⁴⁰; Garcia Orte, Paula¹⁴¹; Garcia Lorenzo, Laureana; Gaztelurrutia Gorroño, Rafaela; Gonzalez Azcarate, Lucia; Gonzalez Castellano, Emilia; Gonzalez Castellanos, Bernardina¹⁴²; Goronaeta Mendizabal, Maria; Gutierrez Vicente, Dionisia; Isasa Olascoaga, Clara; Jimenez Sanchez, Demetria¹⁴³; Ladreda Garcia, Bibiana; Laguna Gonzalez, Eulogia; Letamendi Ojea, Salome; Llanos Gonzalez, Maximiniana; Lopez Murua, Victoriana; Madina Martinez, Amparo; Martin Aguiriano, Francisca¹⁴⁴; Mendizabal Esnaola, Juana; Mendizabal Unamuno, Marian Luisa; Monje Garcia, Brigida¹⁴⁵; Mugica Arregui, Paula¹⁴⁶; Paul Pinedo, Francisca; Pinto Lentijo, Concepción; Ramos Gamazo, Isolina; Ramos Gamazo, Luisa; Raposo Pinto, Amalia; Robles Zalama, Damiana; Rodriguez Rodriguez, Presentación; Rodriguez Zamora, Eugenia; Sagasta Altuna, María¹⁴⁷; Sologaistoa Guerra, María; Ugalde Guridi, Angeles; Unamuno Jauregui, Victoriana; Unamuno Ladreda, Josefa; Uribealzo Marcaide, Josefa; Urreta Garcia, Josefa; Vega Bilbao, Benedicta; Vicente Perez, María; Vizcarguenaga Bilbao, Benigna; Zamora Santos, Gregoria; Zuazua Mondragon, Josefa; Zubialdea Eguidon, María; Zubiarte Ibarrodo, Margarita; Zubiarte Ibarrodo, Paula; Zubillaga Eizaguirre, Petra; Zubizarreta Ariza, Tomasa

Urteetara, haiek guztietatik 11 emakume besterik ez zituzten hartu.

Bibiana Zabalok baieztatzen digu hori: *Nik Cerrajeran egiten nuen lan. Emakume asko zeuden han, erdaldunak ere bai, baina gerra amaitzean, guztiak desagertu ziren. Joan egin ziren. Gerra bukatutakoan ba, danak joan ziren. Beldurrak eta izango zituzten ...*

Eugeni Langaran, ama Leonor Rodriguezekin.

*Eta gero, Frantzia, Alemania, Amerika, ... auskalo zein lekutara baina danak joan ziren. Orduetik ez da emakumerik handik azaldu.*¹⁴⁸

8.6.9. Eraso sexualak

Jarraian agertzen diren bi kasu hauek betetzera iritsi ez baziren ere, asmoa agerikoa zen.

*Deitu euzten barrero kanpoko atia zabalik eukittek gabian ordubiak inguru arte, Faxistekin zebilen batek. Gero senide bati bidali juen, esateko, esateko koinetiari atia zabalik euki daixela gabian gizona bialduko euela etxera. Baina denbora guztian burutik ezin kendu, atia zerrain, atia zerrain eta zerrau nauen. Neu ninguen 5 umekin, seigarrena Luis, Zabaleta baserrixen, Isabelekin zelan bakarrik euen, bestiek gorrixetan eukien.*¹⁴⁹

Ama fan zan persona batengana, ibiltzen zana presoekin da holan, haber aita zeatik eruen dauen preso, eztaila pre-okupau ke, bidaliko dauela orduan etxera gaueko 12xetan, baina klaro gabeko 12xetan atia ezin zabalik euki, eta berak esaten eutzen atia zabalik eukittek, eta 12xetan bialduko dauela. Zauen toke de queda. Orduan amak euki zauen 11k arte zabalik atia, baina 11etan sustau ein zan, eta esan auen itxi egin biok, itxi auen atia, gelditu zan ate ondoko leioan itxoitten, gure aita ez zan etorri, baña abade etxetik bera bai erreketek bi atea bultzaka.

*Etxean, gure ama Benita zegoen hiru alaba eta bi semerekin. Zer ari ziren bilatzen bi erreketek horiek gaueko ordu txiki haietan etxean sartzeko? Kristona izan zen Benitak hartu zuen sustoa egun hartan. Gau guztia eman zuen leihoaren ondoan.*¹⁵⁰

*Frantziatik Arrasatera iritsi ginenean, ama Goardia Zibilaren koartelean presentatu behar zen. Aita kontzentrazio-eremu batean zegoen. Hemengo Goardia Zibilek esan zioten espioi gorri bat zela, espioi errusiarra, eta eurekin gaua pasatuz gero, ez litzaiokeela ezer gertatuko... ... Orduan berak esan zien: hobe hilik zuekin lo baino.*¹⁵¹

8.7. Hezkuntza eta Emakumeentzako Orden Berria

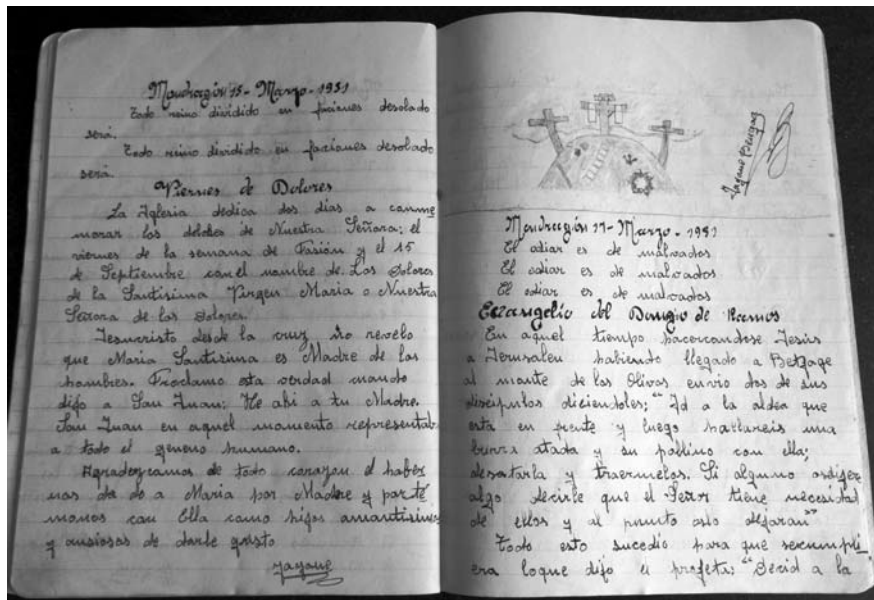
Frankismoaren kulturaren ez zegoen lekurik emakumeen ikuspegia aldarrikatzen zuen pentsamolderako, kulturaren adiezpenerako edo askatasunerako. Gerraosteko miseriak emakumeen hezkuntzan bereziki eragingo zuen: gehiegizkoa jotzen zen emakumezkoek lehen hezkuntzatik aurrerako ikasketekin jarraitzea, etxeko andre eta ama izatea baitziren intelektualki eta espiritualki gizonezkoen azpiko kategoriako pertsona haien eginkizun egoki bakarrak. Gailendutako kultura katolikoaren baitan, emakumearen lekua familiarren eremura mugatuta zegoen. Emakume eredugarriaren prototipoa diseinatu zen, komunikabideen, eskolen eta Eliza beraren bitartez plazaratuko zena.

Aipatu behar da ere emakumearen gorputza beraren aurkako errepresioa: abortuaren jazarpena, antisorgailuen debekua, eta sexualitateari buruz edozelako informazioa ezkatzea.

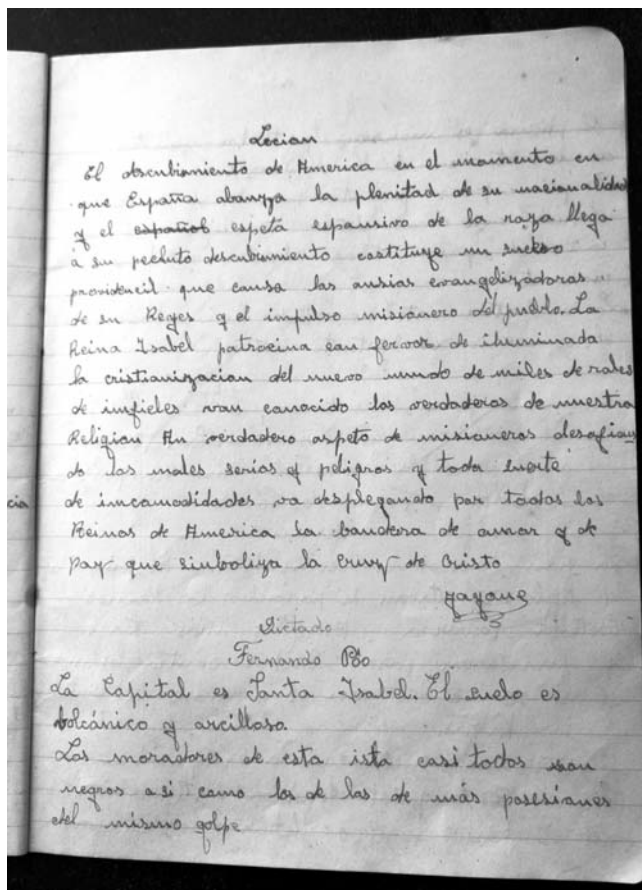
Hezkuntza

Normaltasunera” itzultzean, umeak eskolara bueltatu ziren. Gogoz berraztertutako eskola zen, irakasle susmagarriak kanpoan utzi eta jardunean jarraitu zutenak kontrolpean izan zituzten 1950eko hamarkadara arte.

Haurrak behartu zituzten hitz egitera menperatzen ez zuten hizkuntza batean. Debekatuta zuten euren

Jaione Bengoaren idatziak, Mesedetako eskolan eginak.

Jaione Bengoaren idatziak, Mesedetako eskolan eginak.

ama hizkuntza erabiltzea. Errepublikaren lorpenak hezkuntza publikoa, doakoa eta laikoa izateko, astindu handia jasan zuten diktadura frankistarekin. Berriro ere, hezkuntza eliza katolikoaren menpe geratu zen eta klasismoa eta ezberdina zenari mespretxua berriro ezarri zuten, arrazoa albo batera utziz. *Urgentziazko kirurgia* baten aldi berri baten hasiera izan zen, faxista izaera zuen errejimen berria ezartzeko, *akatsak erauzi* eta eraikin berria eraikiko zuten *orubea garbi uzteko*.

Berriro ere, umeak sexuaren arabera banatu zituzten, su eta gar aritu ziren erlijioa eta mugimendu faxistaren kantu guztiak irakasten, laiko-tasuna desagerrarazi zuten eta hizkuntza bakarra ezarri zuten. Neskak eta mutilak gela ezberdinetan banatu zituzten eta formazio bereziak inplementatu zituzten. Mutilak "Espiritu Nazionalaren formazioan" hezi zituzten eta neskak "Emakumezkoen lanetan" trebatzen zituzten. Erregimen faxistaren helburuak izan ziren espainiar jaun kristauak, eta nola ez, etxeoandre bikainak, zintzoak, arduratsuak, etxezaleak, ...izango ziren emakumeak trebatzea.

Klaseak hasi aurretik, ohiko hiru banderen aurrean, Espainiakoa, Falangearena eta Erreketena, militarrek balira bezala formatu behar ziren jolastokian edo eskolako atean, eta Cara al Sol edo Espainiako himnoa abestera derrigortzen zituzten umeak.

Hasierako urteetan, eguerdietan Angelusa edo errosarioa errezatzen zen, eta igandetan irakasleek mezetara eraman behar zituzten ikasleak. Erlijioak guztiarengan eragiten zuen, eta urteurren erlijioso eta politikoak etengabeak ziren.

Eskolak hotzak ziren eta oso baliabide material eta pertsonal eskasak zituzten. Gelak umez gainezka zeuden, gaur egun ulertezina izango litzaiguen haur kopuruak betzen zituzten gelako. ...; Ez zegoen metodologia pedagogikorik, *Hitza odolarekin sartzen da* entzutea zen ohikoena. "Historia de España" eta "Historia Sagrada" dira orduko ikasleek gogoratzeko dituzten liburu bakarrak.

Esther Goikolea Zabalaren testigantza:

Esther Goikolea Zabala 1943an jaio zen Koruetan, Aretxabaletako auzoan, halabeharrez. Ama Benita Zabala “Cuatrovientoskoa” eta aita Valentin Goikolea Arrasaten bizi ziren. Gerra garaian aita, Zerrajera langilea eta taxi-gidaria, boluntario joan zen borrokatzera, amak Patxi eta Lupe seme-alabarekin alde egin zuen herritik; bueltan Erdiko kalean (Maisu Arano) 54 zenbakian zuten etxea huts-hutsik topau zuenez Koruetara joan behar izan zuen, amaginarrebarengana.

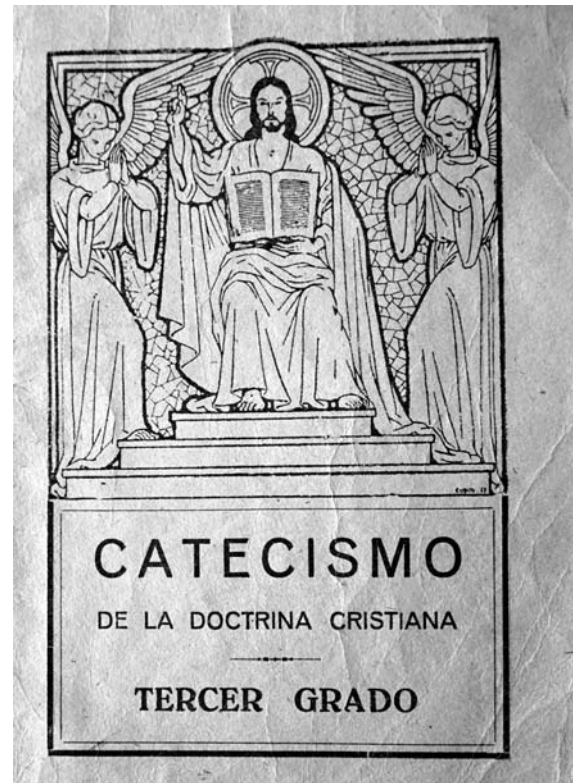
Aita Diman hartu auien preso, lehenengo Santoñara, eta handik Puerto de Santamariara, eta gero Plazentziko lantegi batera preso lanak egiten. Mondragoen ez auen lanik berendako beste askondako moduen, Eibarrera joan zan lanien, ta gero taller bat montau auen ‘Balanzas Mondragonesas’.

Gure amak, Koruetan 18 urte ein auen eta neuk 11 urte ta erdi. Koruetan maisu eskolan bizi gitzen, lehenengo eskola etxien bertan. Gerra ostie izeteko suerte haundixe, eskolie zan bilingüe eta mixtue, auzoko eta Areintzako neska-mutikuekin, ta maisue abadie zan. Dotrina euskeraz, berba euskeraz, erderaz matematika eta geografia, bañe... ¿zer ulertzen gauen guk? Ezebez; ‘hijito mio’, guretako ijittue zan... bañe esplikaziñoik ez euen, zazta, kaskarrakue... bañe han zoriontsu izan nützen.

Handik etorri gitzen Arrasatera 1954en, Grupo San Juaneke etxiek ein zienien. Eskolara Merzedarixetara kalistrotan, euzen ume asko... pasau gitzen Viteri eskoletara mojekin. Eraikiñe espazio haundikue zan, komunek kanpuen, eraikin ona. Baina guk 50 neskatilla moja batekin. 9:30xetan sartzen gitzen, estufa bat euen erdixen, berotu baño lehen keiaz beteten gitzen, errekreue gero, eta 11:30xetan etxera, Cerrajerakuek urten baño

Esther eta Felix Goikolea Zabala.

Kristau ikasbidetik – Catecismora.

Mesedetakoak 1940ko hamarkadan. Eskumatik ezkerre. Lehen ilaran: Miren Ayastuy, Mª Carmen Elorza, Mari Gorosabel, Julia Diaz, Jaione Bengoa, Zuriñe Osinaga, Mari Aguirregomezcorta, Maite Urrutia, Jaione Urrutia, Conchita Roa, Nieves Goitia, Carmen Galdos, Asun Madina, Lorea Uribealgo, Isabel Barrena, Begoña Zubiaga, Rosarito Altube. Bigarren ilaran: Merche Uranga, Aintzane Gorroñoigoitia, Pili Martin, Arantxa Arregui, Nieves Madinabeitia, Arantxa Otaduy, Trini Ayestaran, Arantxa Urrutia, Estibaliz Landa, Valentina Lete, Loreto del Valle, Carmen Elcorobarrutia, Teresa Berecibar, Romana Altube, Iciar Mugica. Hirugarren ilaran: Pilar Mendarach, Arantxa Usatorre, Maribel Sagasta, Aguedita Pérez, Jaione Uribe, Merche Vitoria, Maribel Lazcano, Mª Asun González, Asun Roa, Rosita Ugarte, Miren Yarza, Libe Iñarra, Amaia Juldain, Antoni Gómez, Gloria Maza, Nieves Goitia, Carmen Ubago, Garbiñe Zubiaga, Miren Bedia, Mari Tere Zarraoa, Iciar Mujica, Miren Balerdi, Eguzkiñe Landaluze, Begoña Landa.

Maistrak, behean eskuman: Sor Angeles Lasa; ezkerrean Sor Mari Cruz. Goian eskuman: Sor Mariana Portela, ezkerrean. Sor Pilar. Argazkia Jaione Bengoa utzitakoa

lehenau. Atsaldien, barrez, 2:30xetatik 4:30ek arte, labor... ihorixe zan nire penitentziaik haundixena! Dauket frustraziñue, ez gauen ezer ikesi, monjiek ez euken astirik gugana allegetako, naiko lana euken ixilik eukitten neskatilak. Euen protokolo bat, errezau hasixeran: Madre mia... gero ematen euskuen enziklopedia bat, hantxe euzen gai danak, bañe monjie ez zan allegetan.

Monjak ez euskuen 'Cara al sol' kantau eraitten edo aniloak jartzen, debeku hori ez nauen ezautu, bañe han dan-dana erderaz zan. Gure hizkuntzan, euskeraz, berba bat be ez zan eitten. Labor ematen euuzkuna Sor Angeles Lasa, uste dot euskaldune zala, bañe dana erderaz ematen euuskun, eta guk erderaz ingo gauen txarto. Ezauketan nauen neskatilta batekin juntetan nitzen patixuen bañe ez guntzen alkarri berba eitten,

erderaz ez eittearren. Gero urtietara konturatu nitzen askok ekixela euskeraz bañe eskolan danak gitzen erdaldunak.

"Espiritu Nacional" ematen euskuen monjak doktrina moduen, ta astien behin etorten zan abade bat. Dena zen pekatu eta sexualitate reprimiduta, honetaz ezer ez zuzkuen erakusten.

Eskola gutxi, 14 urtekin hor bukatu zan nire karrerie. Gero, 18 urte ein arte krieda etxe bittin egon nitzen.

Emakumeentzako Orden Berria

Erregimen frankistak ikusi zuen gizartearen berrikuntza eta ordena berri bat ezartzea oinarrietatik egin beharreko lan bat zela. Horrela, erabaki zuen

emakumea pribatutasunaren, moralaren eta ohituren esferako ideologiaren ugaltzaile nagusia zela”. Ordena berriak agintzen zuen eredu berria oso zehatza zen.

Emakumeak izan behar zuen ama, emaztea eta etxeakoandrea, eta bere lehentasun bakarrak ziren familia, etxea eta eliza.

Sexuen araberako banaketa geletan ez ezik, beste zentro guztietara ere hedatu zen. Zentroak ezberdinak behar zuten izan neskontzat eta mutilentzat. Emakumearen hezkuntza osoa oinarritu zen bere independentzian eta gizonarekiko babesean. Haren misioa zen laguntzea bizitza publikoan nabarmentzeko, etxearen kargu bera eginez. Beraz, emakumearen formazioa matrimonioan etxeke lanetara bideratuta zegoen, eta ezkongabea izanez gero, emakumeei zuzendutako lanbideetara bideratzen zuten, erizainarena kasu.

La única misión que tienen asignadas las mujeres en la tarea de la patria es el hogar...por eso, ahora, con la

*paz, ampliaremos la labor iniciada en nuestras escuelas de formación para hacerles a los hombres tan agradable la vida de familia, que dentro de casa encuentren todo aquello que antes les faltaba, y así no tendrán que ir a pasar en la taberna o en el casino los ratos de expansión.*¹⁵²

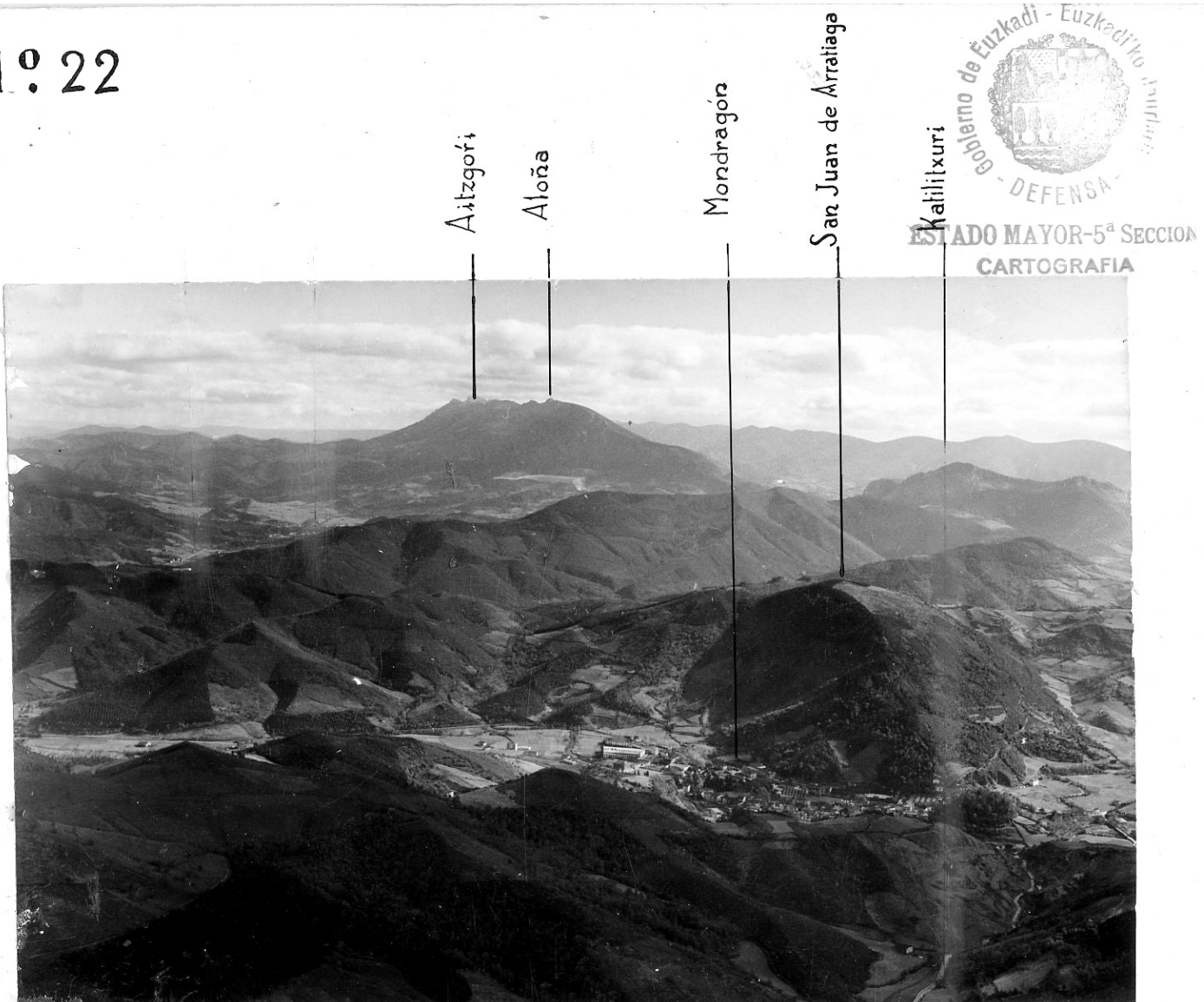
...Emakumea etxean geratu dadila, ez dezala borrokatu existentziarengatik, eta bere nahirik handiena da ezkontzea eta ondoren senarra eta seme-alabak zaintzea. Ezkondu zein ezkongabe, emakumea ez dadila geratu inoiz familiaren zirkulutik kanpo.

Sección Femenina instituzioa arduratuko zen baloreen zabalkundea zaintzeaz. Eliza eta hezkuntza sistemak babesten zuten Sección Femenina, eta gizarte zerbitzuen bidez zabaltzen zituen baloreak. Zerbitzu hura ezinbestekoa zen lana aurkitzeko, eta titulazio bat lortzeko edo goi mailako ikasketak egiteko, 17 urtetik 35 urte bitarteko emakume ezkongabeek edo seme-alabarik gabeko alargunek parte hartu nahi bazuten oposioetan eta lehiaketetan.¹⁵³

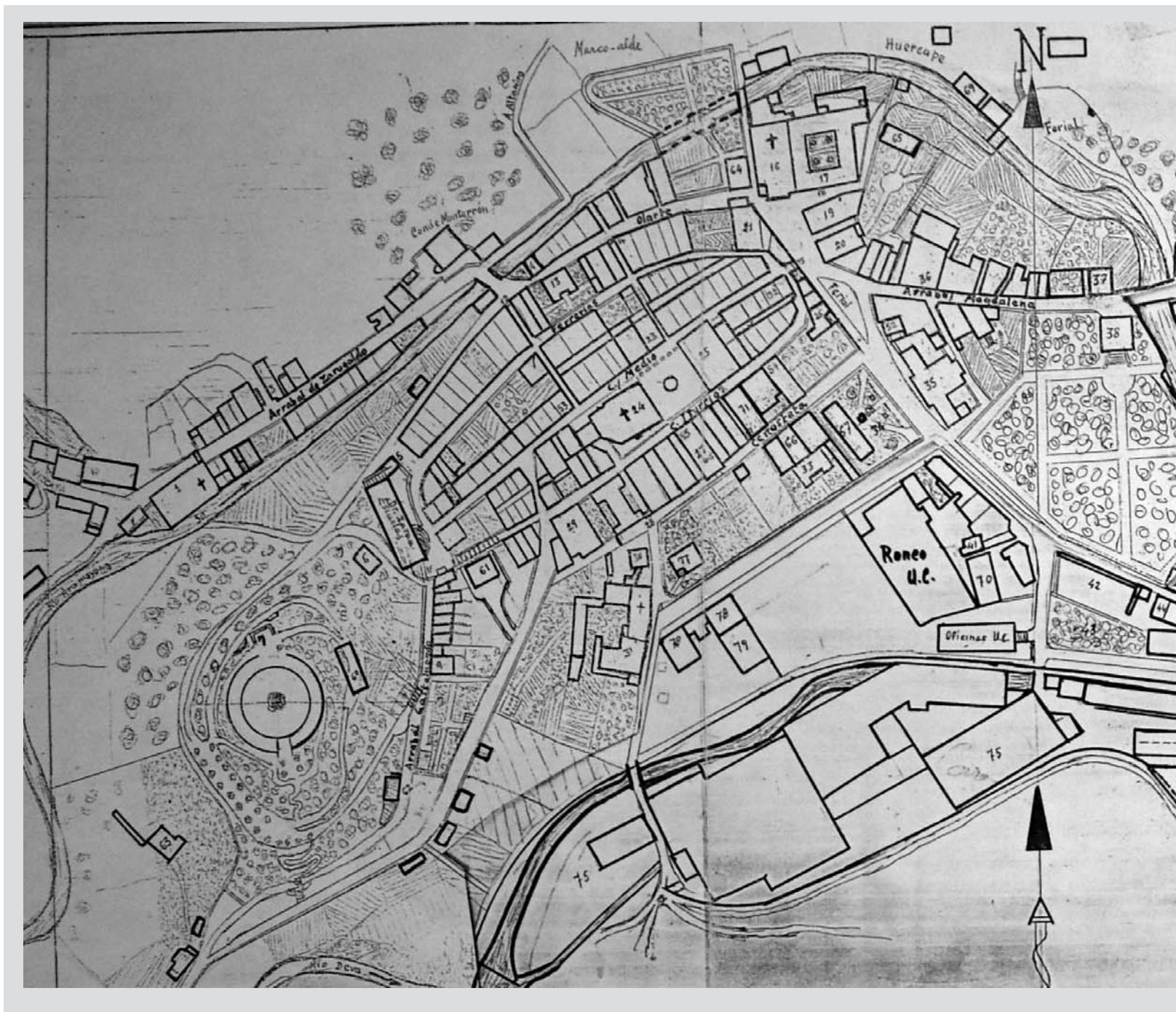

9. Gerra Arrasaten, 1936-1939

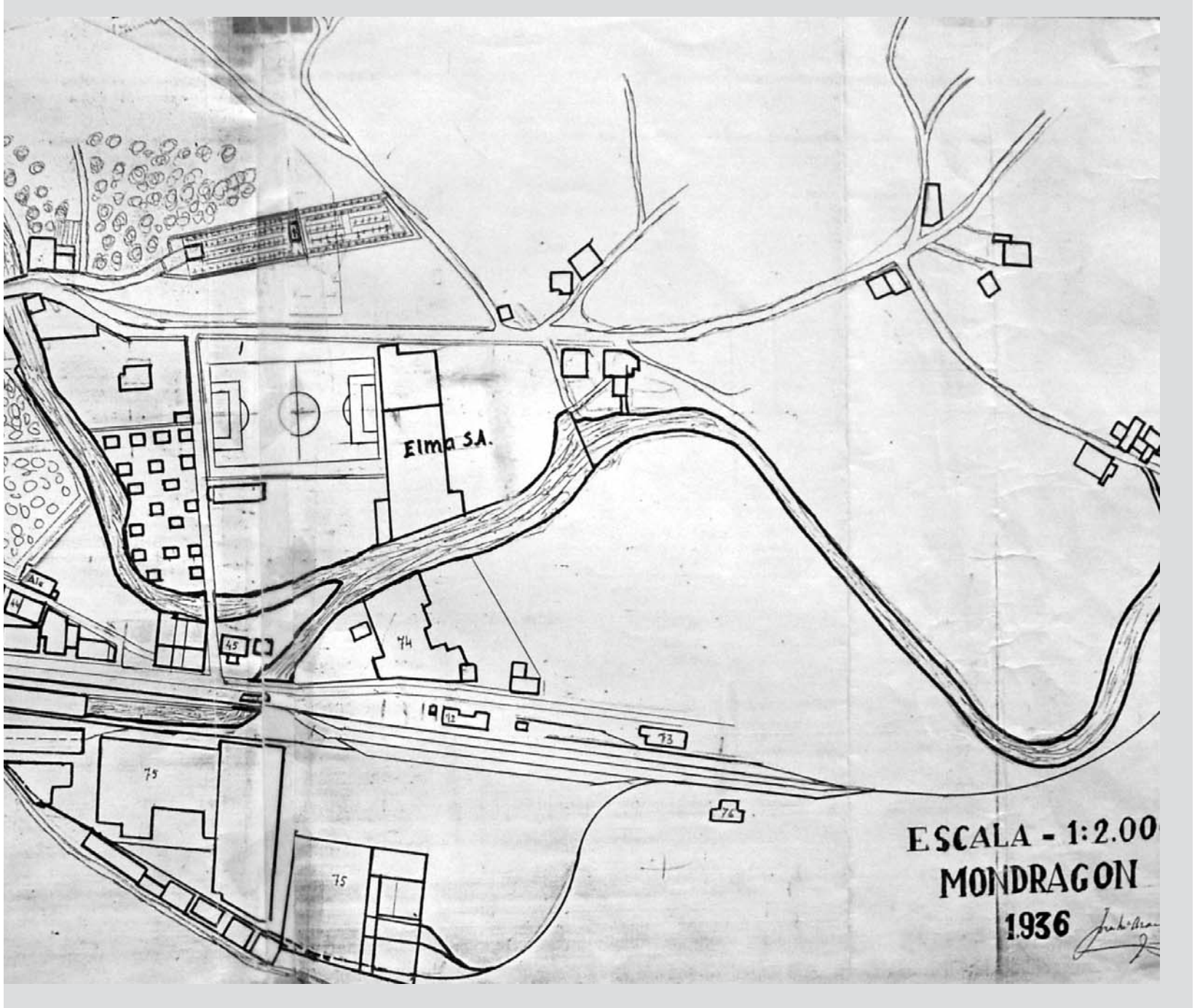
Nº 22

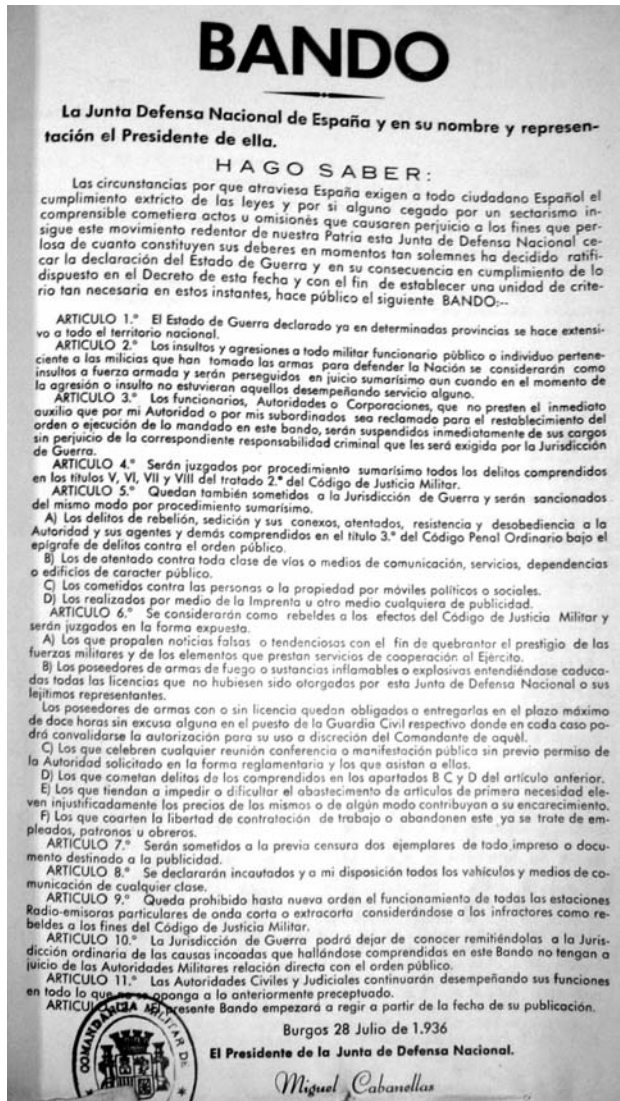
1936an Arrasateko ikuspegia, Udaltxetik ataratako argazkia.

Arrasateko plano, 1936an.

- 1 - Alberca de San Agustín. (1906)
- 2 - Convento de San Agustín.
- 3 - Panadería de Konkon.
- 4 - Mataderos viejo. (Materiales)
- 5 - Alberca de Ferrerías, alimentada por el excedente del depósito (6).
- 6 - Depósito regulador, agua potable.
- 7 - Balcón. Sobre planta de la ermita.
- 8 - Caserío de Intxaurreondo.
- 9 - "Goiko - eche.- (Salinas).
- 10 - Arco-Portal de Gasteluondo.
- 11 - Registros red de aguas. [1896].
- 12 - Arco-Portal de Zurgikantoi.
- 13 - Palacio de la familia Hierro.
- 14 - Arco-Portal de Olarte. (Lugar).
- 15 - Arco-Portal de Abajo.
- 16 - Iglesia de San Francisco.
- 17 - Hospital.
- 18 - Escola zar.
- 19 - Plaza de Abastos. (1900).
- 20 - Palacio de Adán de Yarza.
- 21 - Palacio "Guerra'ena" (Nugsibe).
- 22 - Hotel Du'Palais.
- 23 - Café Universal (Andicano-Loyola)
- 24 - Iglesia Parroquial San Juan Bts..
- 25 - Palacio Consistorial.
- 26.- Casa "Mayzor". (Palacio en 1916)
- 27 - Arco-Portal Zercosteta. (Lugar).
- 27 bis.- Antiguo Ayuntamiento (Lugar).
- 28 - Arco-Portal Iturrios o Concepción.
- 29 - Palacio de Artazubiaga. (Menor).
- 30 - Casa Capellán de la Concepción.
- 31 - Convento y Capilla de la Concepción.
- 32 - Fuente de Iturrios o Concepción.
- 33 - Palacio de la familia Barrena.
- 34 - Jardines de "Fundación Viteri".
- 35 - Escuelas "Fundación Viteri" (1902).
- 36 - Palacio Oquendo. (Barrutia-Zabala).
- 37 - Palacio de Samperio.
- 38 - Palacio y jardines de Sola.
- 39 - Plaza de Toros en Maala.
- 40 - Caserío Popillo.
- 41 - Caserío Ortueta.
- 42 - Frontón Municipal de pelota. (1900).
- 43 - Prado Zalguibar.
- 44 - Taberna de "Bueno".
- 45 - Matadero Municipal. (1902).
- 46 - San Antonio'pe.
- 47 - Molino y panadería de "Arrasate".
- 48 - Molino. (Arrixan).
- 49 - Puente y caserío "Uribarsubi".
- 50 - Mojoste. Río Aramayona.
- 51 - Caserío "Labe".
- 52 - Casade "Guzibay".
- 53 - Casa-Torre "Bañes-Artazubiaga".
- 54 - " " Oquendo-Azcárate-Mendado".
- 55 - " " Abendaño".
- 56 - " " Barrutia-Umendia" (Mendia).
- 60 - Nuevo depósito regulador de agua potable. (1929).
- 61 - Casa cural. (1927)
- 62 - Inchaurreondo (nuevo) [1930]
- 63 - Finca de la familia Luco.
- 64 - Finca de Dn. Toribio Aguirre.
- ~~65 - Finca de la familia Adán de Yarza.~~
- (65)65 - Frontón Gurea [1.932)
- 66 - Carpintería Lino Iturbe.(Solar Barrena)
- 67 - Nuevas escuelas nacionales en los Jardines de Viteri.
- 68 - Estatua a Dn. Pedro Viteri (1911)
- 69 - Lavadero del ferial.
- 70 - Cine "BEDIA" (1926)
- 71 - Cine "POPULAR" (1929)
- 72 - Estación del Ferrocarril.
- 73 - Almacén pequeña velocidad, id.
- 74 - "Metalúrgica Cerrajera" S.A.
- 75 - "Unión Cerrajera " S.A.
- 76 - Central eléctrica del Ferrocarril.
- 77 - Finca de Dn. Ricardo Azcoaga.
- 78 - Cuartel de la Guardia Civil.
- 79 - "Industrial cucharera".

Matxinatuen bandoa.

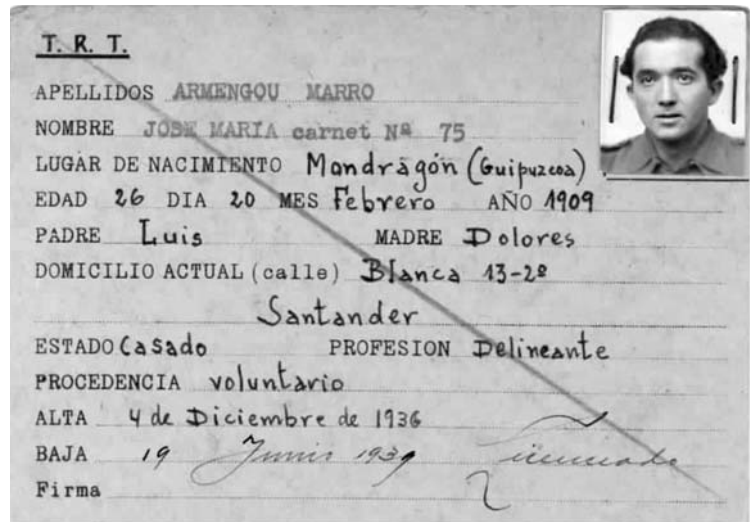
9.1. Kolpe Militararen ondorioak Arrasaten

Guztira gutxienez 897 mondrautar ibili ziren gerrako lehen lerroan borrokan, batzuekin edo besteekin.

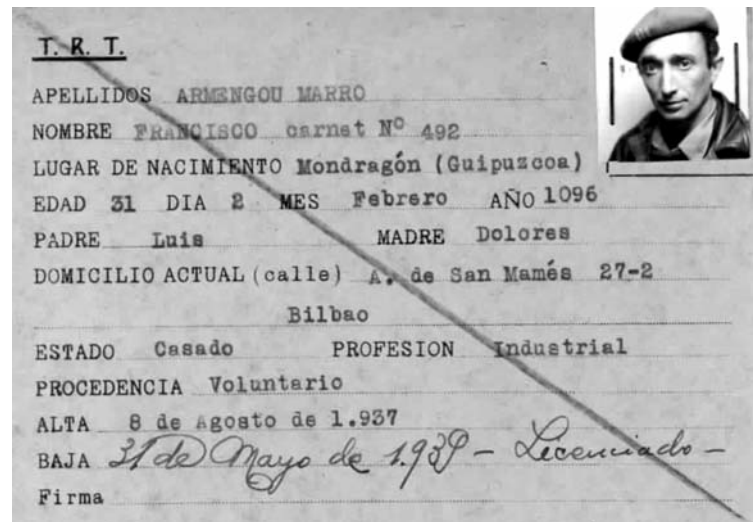
Erresistenteak: 504. Dragones 194, Amayur 156, beste batailoiak 154

Matxinatuen bandokoak: 394, Erreketeak 130, Kintak 250. Falangistak 4. Jose Maria Armengou Marro, Francisco Armengou Marro, Antonio Armengou Marro eta Jose Abarrategui, "Jose Igitto"

Jose Abarrategui, Jose Ijitto gaitzizenaz eza gutua

Jose Maria Armengou Marro.

Francisco Armengou Marro.

Jose Ijitto ha, "Martin bizitzena", gerra aurrien herritik alde eindakua zan. Gerra denboran etorri zan Falangisten kapitain. Gizon haundixa izan zan, Mondrauetar asko salbau zittuen.

Ejenplu bi:

Luis be gure jonen eruetia gerrara, etorri zien Jose Ijitto ta komandante bat etxera, ta preguntau euskuen: cuantos años tiene? 14, Pues con esa edad no se va a la guerra", esan auen Jose Ijittok. Reketiak aurretik gerrara beste fusilatu baten semia eruen auien, Roana.¹⁵⁴

Santanderren geratu, ta eruen ginttuen zezen plazara. Han bisita bat izan genduan, ustekabian, Jose Abarrategi, Mondrauetarra, kapitain falangistie;

15
11/3 de Agosto 1942
Oficio E: 319 M. 6-8-42

Falange Española Tradicionalista y de las J. O. N.
DIVISION AZUL

FICHA

FOTO

Del voluntario Heriz Azcoaga Eustaquio hijo de Jacinto
y de Feliza natural de Mondragón Parroquia de San Juan
Ayuntamiento de Mondragón Concejo de Mondragón Provincia de Guipúzcoa
avcedindo en Santa Agueda de Mondragón nació en 14 de Septiembre
de mil novecientos catorce de oficio fabril su estado soltero
número de hijos — su estatura: un metro — milímetros; sus señas: pelo —
cejas — ojos — nariz — barba — boca —
color — frente — aire — señas particulares —

Resultado en reconocimiento médico —
Ingresó en este voluntariado (a rellenar el día de admisión definitiva)

Queda filiado en virtud de la presente comprometiéndose a servir voluntariamente por el tiempo de duración de la Campaña con arreglo a las instrucciones y órdenes vigentes desde el momento en que se le comunique su admisión definitiva. Se le leyeron las Leyes Penales y demás órdenes e instrucciones y quedó advertido que no le servirá de justificación en ningún caso alegar ignorancia de dichas órdenes.

Se le prevee de carnet núm. — a 30 de Junio de 1941.

En mi presencia: — Conforme: —
EL JEFE PROVINCIAL MILICIAS. El interesado,

Eustaquio Heriz Azcoaga.

15
11/3 de Agosto 1942
Oficio E: 256 M. 10-8-42

Falange Española Tradicionalista y de las J. O. N.
DIVISION AZUL

FICHA

FOTO

Del voluntario Felipe Loidi Argarate hijo de Felipe
y de Maria natural de Mondragón Parroquia de Mondragón
Ayuntamiento de Mondragón Concejo de Mondragón Provincia de Guipúzcoa
avcedindo en Mondragón de Guipúzcoa nació en 23 de Agosto
de mil 1913 de oficio fabril su estado soltero
número de hijos — su estatura: un metro — milímetros; sus señas: pelo —
cejas castañas ojos azules nariz recta barba poibada boca pequeña
color sano frente pequeña aire marcial señas particulares pequeña cicatriz en la frente.

Resultado en reconocimiento médico —
Ingresó en este voluntariado (a rellenar el día de admisión definitiva)

Queda filiado en virtud de la presente comprometiéndose a servir voluntariamente por el tiempo de duración de la Campaña con arreglo a las instrucciones y órdenes vigentes desde el momento en que se le comunique su admisión definitiva. Se le leyeron las Leyes Penales y demás órdenes e instrucciones y quedó advertido que no le servirá de justificación en ningún caso alegar ignorancia de dichas órdenes.

Se le prevee de carnet núm. — a 30 Junio de 1941.

En mi presencia: — Conforme: —
EL JEFE PROVINCIAL MILICIAS. El interesado,

Felipe Loidi Argarate.

emun euskun animuek ta 100 pezeta. Diru horrekin janarixe erosi gauen ihesaldixan.¹⁵⁵

“2º Tercio de la Legion” Guillermo Zubiaga Parrazar.

“Division Española de Voluntarios” Dibisio Urdina 9: Daniel Aramburu Blanco, Manuel Garate

HOGAR del VOLUNTARIO "DIVISION A"
ORGANIZADO POR LA JEFATURA PROVINCIAL DEL F. E. T. Y DE LAS J. O. N. DE GUIPUZCOA

TARJETA PERSONAL E INTRANSFERIBLE
A FAVOR DEL VOLUNTARIO

FOTO

D. Maximo Gonzalez Garmendia
la Jefatura Provincial de la Milicia Nacional de Guipúzcoa
Motivo de su permanencia en esta Plaza licenciado
Pasaporte Militar o licencia Militar alemana N.º 56
de fecha 3 de Septiembre 1942
Valedera por 1.º de Septiembre 1942
San Sebastián 31 de Septiembre de 1942
El Jefe Provincial de la Milicia.

NOTA-Esta tarjeta no tendrá validez alguna sino se presenta unida a la documentación militar arriba citada

Maximo Gonzalez Garmendia.

15
11/3 de Agosto 1942
Oficio E: 219 M. 6-8-42

Falange Española Tradicionalista y de las J. O. N.
DIVISION AZUL

FICHA

FOTO

Del voluntario Daniel Aramburu Blanco hijo de Antonio
y de Dominica natural de Mondragón Parroquia de San Juan
Ayuntamiento de Mondragón Concejo de Mondragón Provincia de Guipúzcoa
avcedindo en Mondragón de Guipúzcoa nació en 10 de Diciembre
de mil novecientos quince de oficio fabril su estado soltero
número de hijos — su estatura: un metro 779 milímetros; sus señas: pelo castaño
cejas castañas ojos azules nariz recta barba poibada boca pequeña
color sano frente pequeña aire marcial señas particulares pequeña cicatriz en la frente.

Resultado en reconocimiento médico —
Ingresó en este voluntariado (a rellenar el día de admisión definitiva)

Queda filiado en virtud de la presente comprometiéndose a servir voluntariamente por el tiempo de duración de la Campaña con arreglo a las instrucciones y órdenes vigentes desde el momento en que se le comunique su admisión definitiva. Se le leyeron las Leyes Penales y demás órdenes e instrucciones y quedó advertido que no le servirá de justificación en ningún caso alegar ignorancia de dichas órdenes.

Se le prevee de carnet núm. — a 30 Junio de 1941.

En mi presencia: — Conforme: —
EL JEFE PROVINCIAL MILICIAS. El interesado,

Daniel Aramburu Blanco.

Umerez, Máximo Gonzalez Garmendia, Eustaquio Heriz Azcoaga, Felipe Loidi Argarate, Eusebio Mondragon Bidaburu, Rusian hil zen 1943ko abuztuaren 7an.¹⁵⁶ Joaquin Zabaleta Galdos, Pedro Pinacho de Blas.¹⁵⁷ Pablo Alcelay Guridi.¹⁵⁸ Falange Tradicionalista eta JONSeko milizietako buruzagitzaren txosten batek dioenez, Joaquín Zabaleta Galdos 1941eko uztailaren 2an eman zuen izena Dibisio Urdinean boluntario sartzeko. 19 urte zituen orduan. Uztailaren 13an, Irundik muga pasatu

zuen. Errelebo erregularraren bidez aberriratu zuten 1942ko uztailearen 12an. 1943ko urtarrilaren 15ean, berriro ere eman zuen izena banderari honetan. Calatayudeko Depositura pasaportatu eta baja eman zioten dibisioarentzako baliogarrri ez izateagatik, urte bereko otsailaren 5ean.¹⁵⁹

9.2. Gerraren kontakizuna

Aurreneko egunak

Gerrak Euskadin ondo bereizitako bi fase izan zituen: Lehenengoa 1936ko uztailearen 18tik urte bereko urriaren 7ra. Lehenengo fase horretan, erresistentziaren ahalegin guztia egin zuten batez ere ezkerreko indarrek langileen eta errepublikaren alde. Bigarren fasea, aldiz, eman zen Eusko Jaurlaritza sortu eta Bilbo erori zenean. Bigarren horretan, erresistentziaren pisu guztia EAJk hartu zuen.

Juan José Rodríguez, 22 urte zituen eta Juventudes Socialistas Unificadas-eko kidea zen.

Gertaera anekdotiko gisa kontatuko dugu, gerraren ondorioz hil zen lehenengo arrasatearra Juan José Rodríguez izan zela. Gazte hark Urriko Gertaeretan hartu zuen parte eta une horretan Gasteizen zegoen soldaduska egiten. Pentsaera iraultzailea zuen eta soldaduak hitzez adoretu zituen sediziozkoak babes ez zitzaten. Berehala erail zuten.

José Mª Arriaranen arabera, “uztailearen 17ko egunsentia udako egun bateko egunsentia zirudien. Guztiok genekien eskumako indarrek babestutako altxamendu militarra gertatu behar zuela. Frente Popularreko indar zibilei jakinarazi zieten, altxamenduaren inguruko lehenengo berria ematean, bakoitzak bere alderdi edo sindikatuko lokaletara joan behar zuela erantzuna prestatzera. Uztailearen 17an zabaldu zuten irratiz, Marokoko Indar Militarrak matxinatu egin zirela. Berria entzun ondoren, langile asko herriko etxean azaldu ziren batzuketan errebolbera aldean zutela. Urduritasuna nabarmena zen egun hartan, baina normaltasunez igaro zuen egunak. Hurrengo egunean hasi zen Altxamendu Militarra. Hiru edo lau egun igaro ziren. Gure misioa zen errepideetako kontrola gordetzea, Eibarrekin kontaktu estua mantendu. Brigada baten agindupean zegoen Guardia Zibilarren postua dijon que estaban a disposición

Bien bitartean, Arrasaten, miliziano taldeak erresistentziarako prestatzen hasi ziren.

Uztailearen 18ko gaua herriko irteeran pasatu genuen Arabarako (Gasteiz) errepideko bidegurutzeetan zaintza lan zorrotza egiten. 19an, Gerra Batzordeak konferentzia bat izan zuen Guardi Zibilarren brigadarekin. Haien adierazi zioten euren beldurrik ez izateko, beti defendatuko zutela gobernu legitimoa eta ez matxinatuena. Hilaren 20an, Gerra Batzordeak (herritarrez osatutakoa) honako bandoa egin zuen: “Bizi genituen gertaeren aurrean, eta gobernu legitimoaren, libertateen eta Errepublikaren defentsan fusilarekin boluntario borrokatzeko prest zeuden guztiak udaletxera joan zitezela izena ematera. Gazte guztiak batera agertu ziren udaletxean baina, guztiarentzako armarik ez zegoenez, 100 lagun banatu zizkieten armak eta gainontzeko guztiak noiz deituko zain geratu ziren.”¹⁶⁰

Hilaren 18an, larunbata, 23:30ean, guardia zibilek herritar batzuen laguntzarekin Zirkulu Karlista itxi zuten eta gauza berbera egin zuten hilaren 19ko eguerdian, Iturriotz kaleko Sindikatu Libreko egoitza itxi.¹⁶¹

EAJk egun horretarako Intxortan mendigoizaleei dominak banatzeko ekitaldia zuen prestatuta eta han izan zuten altxamenduaren berri.

Aurreneko egunetako zenbait testigantza

Uztailaren 18an, nire aitaren eguna zen, San Federico y Santa Sinforosa Mártires. Familia guztia elkartu zen bazkalordurako eta gurekin batera zegoen Dagoberto Resustaren alarguna (nire nebaren amaginarreba). Neba etxetik atera eta itzultzean esan zigun: "Altxamendu militarraz hitz egiten da kalean. Afrikako tropak matxinatu dira.

Hurrengo egunean, Elgetan, mendigoizaleen batzarra zegoen Elgetan. Intxortara igo behar zuten. Venancio hara joan zen.

Hilaren 20an esan zidan senarrak alderdia (EAF) gobernuaren alde zegoela, hau da, matxinatuen aurka zegoela. Ordu batzuk igaro nituen ezin harridura gainetik kendu. Alderdi Jeltzalea ezkerrekin". Nik orduan nire buruari esan nion, ezkerrekoak zein eskumakoak espainolak badira etsaiak dira, baina norbaitekin joan behar. Zelako disgustua nire aitaren etxean! Nazionalistak ziren guztiaren errudun.

24an, Santiago bezperan, nire etxetik hurbil hondeaketa baten gordeta zuten bolborak eztanda egin zuen. Sekulako sustoa hartu nuen. Hilaren 30era arte, umea jaio zen arte, ez nintzen atera susto hartatik. Mutikoa izan nuen eta bataiatzea erabaki genuen. Parrokia gurtzeko itxita zegoenez eta meza San Frantziskoko elizan ospatzen zirenez, Jose Joaquin Arin parrokoak erabaki zuen bataioa etxean ospatzea. San Iñaxio eguna zen. Parrokoak senarrari galdetzean, hark Iñaki erantzun zion, baina nire amak, ama-puntakoa zena, Ignacio esan zuen; orduan senarrak berriro ere Iñaki, eta horrela bizpahiru aldiz errepikatu ziren. Hura ikusita, Jose Joaquin parrokoak zuen lasaitasun patriarkal harekin eta diplomazia handiz esan zuen: - Begira, nik Iñigo jarriko diot izena eta gero zuek nahi bezala deitu dezakezue. Iñaki gizajoa, gau hartan zendu zen. Lur jota geratu nintzen. Ez nintzen nire onera etortzen, makal nengoen. Senarrari Loiolara joateko kargu bat eman zioten, baina nik ez nion postua onartzen utzi.¹⁶²

- Gerria hasi eta gero, anaiak boluntario fan ziren?

- Bai, klaro. Francisco soldau euen. Santoñan. Baina tokau jakon hemen permisuaikin. Eta, ba ya etxian

gelditu zan. Esan eutsien ba, que no importaba, itxuria hango ofizialen batek, kapitain baten ayudantia zan, eta harek hanka ein behar izan euen. Eta deittu euien hona ayuntamentura aber hamen euen, eta Uriarte euen orduan hamen alkate, eta harek esan eutsen, - Bai, bai, ezagutzen dut. Ondo ezagutzen dut haren familia- Guk jakin nahi genuen, zuk esaten duzun mutil hori etxean dagoen. Bai hemen dago eta bere eginbeharra betetzen. Fabrika ebilen, eta ha be ofizinara faten zan. Eta hilabeteko bakaziñuekin etorri zan, da, diru puxka bat ateraten. Jajaja. "Bueno ba konforme." Eta Pedro, berriz?, Pedro lehenengoko egunetik, zer pistola, metrallata, edo, bizkarrien erueten euen, danak ez, bik edo hiruk erueten euien bakarrik, danak ez. Kazako eskopetakin, zer pentsetan dozu, ba? Orduan, gerra denboran, hasieran eskopetakin ibiltzen ziren? Bai, bai, ahal dauenakin. Guardixak, hemen han, eta... kamiño eskiñetan, da.¹⁶³

Gabriel Goitia, Arrasateko ANVko Batzorde Munitipaleko lehendakariaren hitzetan, Altxamendu Militarrek ezustean eta inolako prestakuntzarik gabe harrapatu zituen. Hurrengo egunean sortu zen Defentsa Batzordea Arrasaten.

Errepublikaren Defentsarako Arrasateko Batzordea

Nicolas Uriarte eta Juan Arregi, EAJkoak.

Celestino Uriarte eta Jesus Uranga, Alderdi Sozialistakoak.

Salvador Laspiur eta Marcos Vitoria, UGTkoak.

Gabriel Goitia eta Eustasio Markaide, ANVkoak.

Felipe Letona, Ezker Errepublikanokoa.

Gregorio Uriarte eta Romualdo Uribetxebarria, ELAkoak.

Nicolas Uriartek, EAJko alkatea, kontatzen digu zer gertatu zen Arrasaten hasierako egun haietan, altxamendua eman zenean:

Ez genuen altxamendua egiteko asmoen berri. Haren aurrean, grebarako deialdia egin zuten langileak mugimenduaren aurka zeudela adierazteko, baina hiru edo lau egunera, berriro ere ekin zioten lanari. Uztailaren 18an, Zirkulu Karlistan 20 pistola banatu zituzten eta gerraren hasierako egun haietan, Unión Cerrajeran egindako 9 bonba aurkitu zituzten elizako dorrean.

Uztailaren 22an, bando bat atera zuten eskatzeko arma guztiak udaletxera eramateko eskatuz. Bizilagunek etxean zituzten eskopeta eta pistola guztiak eraman zituzten. Bando hori izan zen Defentsa Batzordearen lehenengo jarduera. Herriko auto guztiak ere konfiskatu zituzten. Herriko Defentsa Batzordeak hala aginduta, 80 pertsona atxilotu zituzten. Batzuk kartzelan eta beste batzuk herriko eskola batean sartu zituzten preso. Segurtasuna bermatzeko, aurrerago atxilotuak Bergarako Seminariora eraman zituzten.

Herriko Defentsa Batzordeak bakoitzaren ahalmen ekonomikoaren arabera isunak ezarri zizkien matxinatuen jarraitzaileei eta altxamenduan parte hartu zuten alderdi eta sindikatuetako zaleei. Guztira, 160.000 pezeta bildu zituzten. Ebakuazioa eman zen arte, 60.000 pezeta gastatuta zituzten Arlabango frontean zeuden milizianoen sostenguan. Kurutzeta eta Izuzkitza gure kontu ziren eta Arrasateko udalak hala eskatuta, herriko errefuxiatuen artean 8.000 pezeta banatu genituen: 30 pezeta 14 urtetik gorakoei eta 20 pezeta 14 urte baino gutxiago zutenei. Gainontzeko diru guztia bideratu genuen Ogasun Sailera Euskadiko Gobernua eratu zenean.

Mugimendua hasi eta berehala, aurreneko hiru edo lau egunetan, jakin genuen Gasteizko nazionalistak matxinatuen jazarpena pairatzen zutela. Uztailaren 19an, igandea, pistolak eta metrailadoreak ekarri zituzten Eibartik. Arma euskal sozialisten eta nazionalisten artean banatu zituzten portzentaje berdinean eta herrian guardiak egiteko antolatu ziren.

Uztailaren 21eko gauean, mutiko bat udaletxera etorri zen, eta esan zidan Guardia Zibilaren Arrasateko postuko tenienteak herriko agindua eman ziola Unión Cerrajerako serenoari argiak itzaltzeko. Orduan, herriko argietako argindarra Unión Cerrajeratik zetorren. Serenoa deitu nuen telefonoz mutikoak esandakoa egia ote zen edo ez jakiteko, eta hark baietz erantzun zidan. Orduan, herriko argiak itzaltzeko agindua eman zuen ofizialari galdetu nion, baina hark ukatu egin zuen berak horrelakorik agindu izana. Berrero deitu nuen serenoa eta hark aurretik esandakoa baieztatu zidan. Gertatzen ari zenaren berri eman nien une hartan Eibarren kontzentratuta zeuden probintzia agintariei. Hurrengo goizean, kuarteleko bidea zeramatzen laurehun gizon armatu inguru agertu ziren herrian aurretik auto blindatuak zituztela.

Kuarteleko agindua izan arren, nik esandakoari kasu egin eta herriko argiak itzaltzera uko egin zion Unión

Cerrajerako serenoa frankistak herrian sartu zirenenan atxilotu zuten eta handik gutxira fusilatu egin zuten.

Uztailaren 25aren bueltan, parrokia egokitu zuten munizio biltegi moduan erabiltzeko. Hala ere, ez zuten eragozpenik jarri herriko gainontzeko elizetan kultu erlijiosoak ospatzeko. Parrokian sartzen zen pertsona bakarra munizioen arduraduna zen.¹⁶⁴

Gabriel Goitiak esandakoaren arabera, Araba eta Errioxatik ihesi zetozenek matxinatuen basakeria ikaragarriak kontatzen zituzten. Orduan, 40ko taldea osatu eta erabaki zuten kontrol bat jartzea Arlaban gainean. Egun haietako batean, borrokaldi bat izan zen militarren kotxe bat eta kontrolaren artean. Enfrentamenduetan, militar bat zauritu zuten. Orduetik aurrera hasi ziren herri inguruko mendietan posizioak hartu eta gauetan Arrasatera itzultzen.

Egun haietan ere, 1931. urtetik aurrera dekurietan (10 laguneko taldeetan) antolatzen ziren erreketek saiatu ziren ustekabeko kolpe bat ematen. Unión Cerrajerako zaintzaileari herriko argiak itzaltzeko eskatu ondoren, ekintzaren helburua zen buruzagi sozialistak eta nazionalistak etxean ezustean harapatzea. Baina, halabeharrez, telefonistak elkarriketa entzun eta udaletxera abisu eman zuen, eta, horrela, lortu zen saiakera eragoztekoa.

Domingo Arzamendik zioen 1939ko uztailaren 24ko “La Voz de España” egunkarian sinatutako artikulu batean: *Mugimendua sortzean eta Arabarekin komunikazioa izatea lortzean, gure helburua zen Leintz gureganatzea. Zehaztuko ez ditugun hainbat arrazoik gure asmoak aurrera eramatea galarazi zuten. Litekeena da, arrazoi horiek izatea Guardia Zibilak eurekin bat ez egitea eta Cerrajerako zaintzaileak argia ez itzaltzea izatea. Izan ere, behar besteko arma, fusil eta pistola baitzuten planak aurrera eramateko.*¹⁶⁵ “Konprometitutako 150 erreketek gorri separatisten menpe geratu ziren. 40 inguruk lortu zuten nazionalen aldera pasatzea, beste 20 ezkutatu egin ziren eta gainontzeko 91 atxilotu eta Bizkaira eraman zituzten”¹⁶⁶

9.3. Karlisten Atxiloketak

Herriko enpresa nagusienetan (Unión Cerrajera, Elma, Industrial Mondragonesa, Roneo, Asam ...) langileriaren gehiengoa ordezkatzeko genuen bi erakunde demokratikoak UGT eta STV ziren. Herriaren jabe

egin eta kartzelaratu egin genituen matxinatuekin bat zetozen Sindicato Católico Libreko kideak, karlistak eta erreketekak.¹⁶⁷

Lehenengo egunian sartu gintuen kartzelan, han ez auen ez komunik eta ezebez. Handik eruen ginduen escuelas Viterira. Handik Bergarara, eta Bilbora, Arratetik pasauta, han piketien aurrean egonda nau. Bilbo hartu auenian Francok, desbandandia egon zan eta etorri nitzen Mondraura. Guardia Zibilak aguro etorri zien, ta fan nitzen frentera, Arrigoriagara bertan euzen lagunok. Gero Asturiasera fan nitzen, ta gero Terueleraino. Mondrautik kartia boletin ofizialean agertu zan, tornerua behar zela, militarizau zanian empresa. Obusak egiten.¹⁶⁸

Karlistak atxilotu genituenean, (50 inguru atxilotu, besteak Gasteizera ihes egitea lortu zuten) urriko gertaerak errepikatuko ote zirenen beldur, pentsatu genuen onena izango zela Bergarara joatea, nazionalismoak pisu handiagoa baitzuen han. Atxilotuta zituztela, Arrasateko batzuk, Azurza, Antonio Pagoaga eta Alsola (apaiza) kanpora atera, Arrasatera eramane, eta egundoko jipoia eman zieten. Jipoi haren erantzuleak izan ziren Errepublikaren Defentsarako Eskualdeko Batzordekoak. Orduan egoitza soziala Eibarren zeukaten.¹⁶⁹

Eibarko sozialista batzuek zenbait preso hartu, Arratera eramane eta jipoitu egin zituzten. Hurrengo egunean izan genuen honen berri. Orduan, Arrasate eta Bergarako agintariak Bergarako udaletxean elkartu eta Eibarko sozialistei eskatu genien azalpenak emateko. Esan ziguten egin zutela altxamenduaren arrazoien berri jakiteko. Guk haien portaera gaitzetsi genuen. Euren burua zuritu nahian, erantzun ziguten urriko iraultzaren ondoren izan zen errepresioan sozialistak askoz ere krudelkeria handiagoz tratatu zituztela. Gure haserrea ikusirik, hitza eman zuten berriro ere ez zutela egingo horrelako ekintza gogoangarririk. Nazionalistek bera-rekiko interesa erakutsi zuten eta niri esan zidatenagatik, Begoñan egon zen.¹⁷⁰

1936ko abuztu-iraila bitartean atxilotutako karlisten zerrenda:

Amozarraín Félix
Amozarraín Pedro
Amozarraín Fidel
Agirreurreta José

Agirreurreta Miguel
Altube Jesús
Ayani José Maria
Arregui Esteban Tomás
Arregui Agustín
Arregui José
Arzamendi Domingo
Arzamendi Félix
Agirre Leandro
Azurza Felipe José
Agirre Luís
Agirre Domingo
Azcárate Azcarraga Pedro
Azcárraga Angel
Astaburuaga Leandro
Asua Jaime
Abarrategui Maria
Arzamendi Felix
Bidaburu Andrés
Balanzategui Mariano
Berecibar Lázaro
Berecibar Marcelino
Berecibar Antonio
Beltrán Guevara Teófilo
Beitia José Andrés
Barrena Juan
Barrena Nicasio
Barrena Bartolomé
Castilla Leoncio
Dolara Luís (Coadjutor)
Elorza Francisco
Elorza Angel
Elorza Jacinto
Eguren Pedro
Echevarría Joaquín
Eizagirre Antonio
Garay Nicolás
Garay Bonifacio
Gorosabel Juan José
Gorosabel Eugenio

Gorosabel Miguel
García Modesto
González Hilario
González Guillermo
Guridi Mendizabal Pedro
Guridi Jacinto
Huertas Regino
Iriondo Santos
Iriarte Juan
Iriarte Prudencio
Llanos Hilario
Lete Galo
Leceta José Antonio
Larrea Antonio
Marcaide Vicente
Veléz Mendizábal Angel
Madinabeitia José
Madinabeitia Juan M^a
Madinabeitia Faustino
Mendarozqueta Pablo
Mondragón Victor
Ochandiano Luís
Olave Francisco
Otaduy Celestino
Otaduy Pablo
Otaduy Juan M^a
Olazabal Leonardo
Pagalday Nicasio
Pagoaga Antonio
Pagoaga Esteban
Sagasta Valentín
San Pedro Juan M^a
Uranga Angel
Uranga José M^a
Uriarte Facundo
Uriarte Felipe
Uriarte Hipólito
Uribe Castor
Uribechevarría Alejandro
Uribechevarría Juan

Uribechevarría Lorenzo
Zabaleta Félix
Urta Luís
Zabarte Agustina
Zubialdea Bonifacio
Zubillaga José
Zubillaga Ignacio
Zubillaga Robustiano
Zubillaga José Ramón
Zubizarreta Manuel
Zulueta José

Lorenzo Uribechevarría Arrasateko ospitalean utzi zuten bere osasun egoera larriarengatik.

Ezkertiarrek eta nazionalistek menderatu zuten denboraldian, 96 karlista atxilotu zituzten. Hasieran, udal ziegetan eduki zituzten. Gero, Biteriko Eskolak egokitu eta hara eraman zituzten eta, handik, espetxe izateko prestatu zuten Bergarako Seminarioko etxabera. Arrasateko batzordearen eraginaren menpe izan ziren atxiloteten lehenengo aldia, Pablo Otaduy parrokiako sakristaia behin baino gehiagotan eraman zuten Kanpanzarrera, gauez, tratu txarrak ematera. Behin, fusilamendu simulazio bat ere egin zioten.¹⁷¹

José Maria Arriaranek diosku, preso karlistak Biteriko Eskolan izan ziren bitartean, tratu zuzena izan zutela guztiek, Pablo Otaduy Jauregibarriak izan ezik. Hark elizan armak gordetzen zituenaren ustean, jipoitu egin zuten armak non gordetzen zuten esan zezan.¹⁷²

Jose M. Urangaren esanetan *abuztuaren 15etik 16rako gauean, presoetatik 14 Bergaratik Arratera (Eibar) eraman zituzten. 13k oso tratu txarrak eta torturak sufritu zituzten. Batzuek egunetan izan zituzten zauriak.*

Felix Amozarrain Guribechevarria, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Domingo Arzamendi, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Antonio Pagoaga, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Robustiano Zubillaga, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Simon Ansola Churruca Areintzako abadea.

Prudencio Iraeta, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Regino Huertas Aspe, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Juan José Gorosabel Aranguren, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Nicasio Barrena, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Felipe José Azurza, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Jaime Azua, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

REQUETE AUXILIAR DE GUIPUZCOA				
PUEBLO	Nº DE REQUETES	Nº DE ARMAS	CLASE DE ARMAMENTO	MUNICIONES
Mendragón	120	75	Fusil mauser; sin bayoneta.	1.000 cartuchos en total.
Arechavaleta	30	21	Fusil mauser; sin bayoneta.	0
Escoriaza	74	0		
Salinas	13	13	Fusil mauser; sin bayoneta.	0

(1) 1 pistola de 9 m/m sin municiones el Capitán.
1 pistola " 7'65 " " " Teniente.

Erreketeak Leintz bailaran gerra aurretik.

Jose Maria Ayani Brioso, Arraten 1936ko abuztuaren 15ean.

Simón Ansola. Areantzako abadea (Aretxabaleta), arrasatear batzuk atxilotu zuten eta hark ere besteen zoria izan zuen. Hark ere tratatu txarrak hartu zituen eta torturatu egin zuten Arraten.

Arrasatekoen berdina bizi izan zuten Aramaio eta Eskoriatzako beste karlista batzuek ere. Arrasatera ekarri zituzten gero Bergarara eramateko. Guztiak bat izan ezik, Basilio Lasaga. Arrasateko kartzelan ziega baten bakartuta eduki ondoren, maiatzaren 17an Bergarara eraman zuten beste arrasatear batzuekin batera. Hara iristean, besteengandik banatu eta seminarioko arkupetan eduki zuten Arrasateko zaintzaileek. Handik

eraman eta ordutik ez genuen inoiz haren inguruko berririk izan.

Aramaioko Defentsa Batzordea, Maximo Cruzelaegui Arana, Melchor Nafarrate Unzueta, Julian eta Hermenegildo Bengoa Urrutia, Mario Loiti Irasuegui eta Jesus Ruiz maisu gasteiztarrek osatzen zuten. 1936ko abuztuaren amaieran, Gerardo Ruiz eta Celestino Uriarte herriko hainbat lagun atxilotzeko agindua eman zuten.¹⁷³

1936ko abuztuaren amaieran, Aramaion atxilotu eta Arrasatera eraman zuten. Deklaratzeko eramaten zutela esan zuten. Arrasateko bi buruzagi gorriek berehala banatu zuten beste presoengandik (30 aramaioar inguru). Inork ez daki ziur zertaz akusatu zuten, baina susmoa dago armak pasatu izana leporatu ziotela, Arrasatek Aramaiora, Kontzepzionisten komentuko kopiak, kalizak, eta abar zeramatzen maleta batekin joaten ikusi baitzuten. Baina, hura aitzakia besterik ez zen izan, bestela zergatik ez ziren inoiz etxea miatzera joan?. Benetako arrazoia, dirudenez, urte batzuk lehenago eta Basiliok hala aginduta orduan bera baitzen teniente alkatea, isun bat jarri zion biraoak esateagatik.

Gutxi dakigu Arrasaten egindako egonaldiaz. Hil baino bizpahiru egun lehenago, alabak, ... (Maria) ... ikustea lortu zuen ...

Irailaren 7an Bergarara eraman zuten beste presoengandik banatuta. Gau hartan, kar-

*tzelatik eraman eta ez genuen gehiago haren berririk izan. Jasandako torturen egileak eta haren heriotza eragin zutenak Bizkaiko frontean hil zituztela uste da. Batzuek diote San Prudentzioko hilerrian hil zutela entzun izana ...*¹⁷⁴

*Irailaren 19an, larunbata, iluntzean Bergaran preso ginenok Bilbora eraman gintuzten tren berezi batean eta, handik, Larrinagako kartzelara. Gorabehera asko izan bagenituen ere, arrasatear guztiak bizirik itzuli ginen etxera, gurekin batera joan ziren Oñati eta Aramaiokoak ez bezala. Nazionalek Bilbo eta Bizkaia hartu ondoren, 1937ko ekainaren 16 eta uztaila hasiera artean itzuli ginen.*¹⁷⁵

1949ko uztailean, Celestino Uriarteren kontrako kausaren barruan, deklaratzera deitu zituzten jipoitutako 5 pertsona:

Juan José Gorosabelen arabera, hainbat agente ezezagunek jipoitu zituzten lekura eraman zituzten baina ezin duela zehaztu nork eman zuen agindua”. Era berean, Felix Amozarrainek dio, “ez dakiela agindua nork eman zuen, baina, kanpotarrak zirela kamioi baten jipoia eman zieten lekuraino eraman zituztenak eta jipoia eman zietenak ere kanpotarrak ei zirela, ez baitzuen ezagutu haietako inor. José María Ayani eta Pablo Otadui diote, uste dutela agindua eman zuela Celestino Uriarte buru zuen herriko Gerra Batzordeak, jipoia pertsona ezezagunek eman arren. Guztiak bat datoz esatean, ezin dutela zehatz-mehatz esan Celestino Uriarte jipoitzen ari zirenen artean ote zegoen edo ez gaua zelako. Regino Huertasek baieztatzen du *Uriarte ez zegoela jipoia eman zieten lekuan.*

José María Arriaranek onartzen du egurra eman zietela, *armak non gordetzen zituzten esatea nahi genuen.* Beraz, badirudi arrasatearrek ez zutela jipoi haietan parte hartzerik izan, baina bai jakinaren gainean zeudela.

9.4. Erreketeak, guda ekintzak eta hildakoen zerrenda. Kintak harrapatu-takoak eta hildakoen zerrenda

Erreketeak, gerrarako prestatzen

Galdetzen badigute: - Geldi! Nor da hor?

Ozen erantzungo dugu:

“ Carlos erregearen boluntarioak gara. Gora foruak eta erlijioa!

(Erreketearen araudia)

*Jainkoarengatik, aberriarengatik eta erregearengatik borrokatu zuten gure gurasoek,
Jainkoarengatik, aberriagatik eta erregearengatik
Borrokatuko dugu guk ere.*

Zumalakarregi Tertzioa

Karlistak Guda Frontean.

*Zumalakarregi Tertzioa erreketen tertzio bat izan zen, 1936ko uztailearen 18an mugimendu nazionalarekin bat egin zuena. Tertzio hark garrantzi handia izan zuen frontean eta hura osatzen zuten kide gehienak Gipuzkoarrak ziren. Gehien bat ziren Oñati, Bergara, Arrasate, Zarautz eta Zegamako boluntarioak, baina harien lerroetan baziren Gipuzkoako beste hainbat herritako gizonak ere. Zumalakarregik gure gurutzadaren kanpaina hasieratik amaierara egin zuen eta Nafarroako Lehenengo Dibisioaren baitan egon zen. Hura izan daiteke tertzio bakarra kanpainaren bukaera arte, Errepublikaren garaiko aurre-militar karlisten antolatetarik zetozen konpainia agintariekin irau zuena.*¹⁷⁶

Gure patua: Mundua salbatu Jainkoa eta Espainia zerbitzatuz.

Daniel Mugarza (Gerran, Zumalakarregi Tertzioko kapitaina lehenengo eta Montejurra Tertzioa gero) 4. Errekete buruaren esanetan, 1935. urte amaierarako, Gipuzkoan, lau erreketen unitate zeuden antolatuta. Bulego nagusiak Donostia, Tolosa, Azpeitia eta Oñatin zeuden. Unitate haietako ikuskatzailea zen Ignacio Sabater, Valcabrako Kondea. Sabater komandante erretiratua zen eta Erreketeen Ikuskatzaile Nazionala zen Alejandro Utrillaren aginduetara zegoena. Zonalde horretan, erreketen agintari nagusia zen Herrero de Tejada. Baina Mugarzak bere adierazpenetan esan bezala: *1936ko otsailean izan ziren hauteskundeen ondoren, tradizionalista eszeptikoenek ere aitortu zuten erantzuteko premia zegoela.*¹⁷⁷

1936ko ekainaren 8an, Agustin Telleria atxilotu zuten, Antzuolan. Poliziak Zaragozan erreketentzako 400 uniforme uhaleriarekin egiteko materiala atzeman zuen kontrabandoan.¹⁷⁸

Gipuzkoan, lau erreketen unitate zeuden antolatuta. Bulego nagusiak Donostia, Tolosa, Azpeitia eta Oñatin zeuden. Unitate haietako ikuskatzailea zen Ignacio Savater, Valcabrako kondea eta komandante

erretiratua. Savater zegoen Alejandro Utrillaren aginduetara. Utrilla Erreketeen ikuskatzaile nazionala zen. Zonalde horretan, erreketeen burua zen Herrero de Tejada. Hona hemen bere adierazpenak: 1936ko otsailean izan ziren hauteskundeen ondoren, tradizionalista eszeptikoenek aitortu zuten behar bezala erantzuteko premia zegoela.

Errekete bakoitza 210 gizonen osatuta zegoen. Arrasaten, 92 gizon zeuden lau "taldetan" banatuta, Aretxabaletan, 30, Eskoriatzan 74 eta Gatzagan 13. Oñatin, karlismoak zuen indarraren ondorioz, Arrasatek beste errekete edo gehiago zeuden taldeetan antolatuta. Milatik gora izan daitezke Gipuzkoan altxamendu militarrekin bat egin zuten erreketeak. -¹⁷⁹

Miguel Etxagibelen baserrian, hark eta Pedro Zumelagak, egun haietan Iruñean soldaduska egiten ari zena, kontatu digute nola ikusi zituzten Somosierran Arrasatetik ihes egindakoak.

Gerria urten eben eta familixan gabitsen orduan garixa ebaitten Kobateko kanteraren kontrari, etorri zan koadrilla bat Arrasatetik oinez, hamarren bat izango zien, eta gelditu zien aitakin berbetan, ze barri jak Mondragoen? ba gerria...hareik oizen Vitorixara ihesi karlistak zien, ezagutu neban "Paiko" eta "Porru".¹⁸⁰

Somosierrara, gitzen julioan Santiago egunian 25ian. Soldauak pasau ziten eta bat Jesus Amozarrain, mondrauetar bat, ha Burgostik urtendakoa. Hor agerketan da Requetien autobusa, pasau eta pasau gorutza, hori zan 26an. Autobus ba mondrauetarraz beteta, requetiak. Oso ezagunak. Bata neurekin soldau egondakua Joño. Aiñiketan jarraitu nauen eta berriketan egon gitzen. "Etxian zer moduz? Etxian ondo." Ziren mondrautarrak ihes egindakua Vitorixara eta han requeté eginda. Hil ziren 3 edo, heriduak be bai gehiago.¹⁸¹

Hona hemen, Somosierrara joan ziren karlistak: Claudio Otaduy Arregui eta Manuel Aguirre Larzanguren, bi horiek bertan hil zituzten; zauri larrien ondorioz gerrako mutilatuak izan ziren, Modesto Otaduy Arregui eta Victor Beitia Aldecoa; Gerra fronte ezberdinetan eroritakoak, oster, Juan Jose Zabarte Abarrategui, Vicente Gonzalez Vergara eta Luciano Oñate Vitoria; Candido Beitia Aldecoa, Esteban Echevarria Axpe, Gonzalo Echevarria Axpe, Máximo Arana, Juanito Arana, Agustín García Aguirre, Felix Zabalo Uribealzo, Jose M^a

Ezcurra Vitoria, Guillermo Zubiaga, Daniel Aramburu Blanco eta Jose Mondragon Zubia, izan ziren, azken hau Nuestra Señora del Camino tertzio narparrako kidea zen.¹⁸²

Arrasateko, Oñatiko, Bergarako eta Aretxabaletako erreketeak 1936ko urriaren hasieran eratu ziren. Hiru konpainia osatu zituzten. Lehenengoa Oñatin, bigarrena Arrasatekoa izan zen eta bertan Altxabaltar batzuk ere sartu ziren eta hirugarrena Bergaran. Azken horretan, Zegama, Segura eta Zarautzeko kideak ere sartu ziren. Debagoienean sortutako unitate bat zen eta Nafarroako III. Brigadaren baitan kokatu zuten.

Arrasateko konpainian, aurreneko kapitaina Ezkurra, "uva capitán", izan zen. Madinabeitia "porru" eta Sotero Acha tenienteak ziren eta Aramburuzabala alfereza. Egoitza ireki zuten konfiskatuta zegoen Batzokian.

Tertzioan gure izena eman genuenean, lehendabizi, Tolosa eta Oñatira eramanez gintuzten maniobretara. Gero, frontean, Maitena eta Olanen egon ginen, han hartu genituen posizioak. Felipe Elorza Picabea otsailaren 4an hil zuten eta Santiago Dolara otsailaren 16an.¹⁸³

1937ko urtarrilaren 7an, Zabaleta eta Altxabar baserriak okupatu ondoren, Anporretan lubakiak eraikitzen hasi ziren. Arrasateko Altxabar baserriko Pedro Agirianok ondo gogoratzen du baserriaren nola bota zituzten: *errege bizperan etorri zittuan karlista-errekete batzuk, hurrengo egunerako goizeko zortziretarako baserria hutsik uzteko. San Prudentziotik behera, Oñati edo Bergara aldera joateko. Isasi baserrian hantxe egon gittuan lau hilabete. Ez zaiuen uzten hona etortzen. Apirila edo Maiatzian Altxabarrera etortzerakuan, dana desastre bat einda. Kaka ugari, aitak eta amak esaten zaiuen moduan. Gu bezela Zabaleta, Barrerazahar... Saburdi baserrietan antzerakoa izan zan.*

Agirianok dio Erreketeek Anporretan lubaki asko egin zituztela. "gure basotik gora igo ta bajau eitten zaiuen; oiñ pistak einda dagoz, orduan ez. Astuarekin eta bihorrarekin ibiltteko reketien bidia deiketan zotziena egin zauein, Zeleta baserriatik gora. Mendixak kartutxuekin beteta utzi zittuen"¹⁸⁴

1937ko otsailaren 14an, Zumalakarregi Tertzioa Murugainetik hurbil posizioak betetzen ari zela, Aretxabaletan kuarteratuta zegoen Nuestra Señora del Camino errekete konpainia elkartu zitzaion.

Bateratze horrekin, 4. konpainia osatu eta Apotzagako posizioak sendotzea lortu zuten. Handik gutxira hasi zen aurreneko konbate serioa, martxoaren 31ko ofentsiba handia, alegia. Ezquiroz komandantearen esanetara zegoen 2. konpainiak parte hartu zuen Untzilla eta Murugainen kontrako erasoan Oriamendi tertzioari atxikita. Han aurkitu zituzten, parez pare, Dragones batailoiko gudariak. Haietariko asko eta asko euren lagun edota senitartekoak ziren. Orduantxe eman zioten hasiera Gerra Zibileko fronte beroenak igaroko zituen ibilbideari.

Gure benetako lehen guda 1937ko martxoaren 31n izan zen Bizkaiko erasoaren hasieran. Egun bat lehenago, soldadu batailoietatik, uste dut Amerika erregimentua izan zela, Untzilla hartu nahi izan zuen Gellaotik eraso eginez, baina sekulako deskalabrua jasan zuen.

Martxoaren 31n, ezkerreko aldetik eraso eginez eta borrokaldi bortitzen ondoren, Untzillaz jabetzea lortu genuen. Han hil zen Leon Uribarren. Apirilaren 1ean, Dragoiek Murugain mendian zituzten posizioetatik alde egin zutenean, gailurra hartu genuen.

Apirilaren 6an Anbotosteko gaina hartu genuen; egun hartan aukera izan genuen Amayurren konpainia bat inguratzeke, Etxaguengo haitzetan baitzegoen, baina, haien beldur zirenez, agindu ziguten joaten uzteko. Anbotosten Lorentzo Inza eta Jose Zabaleta hil ziren.

Apirilaren 10ean, Bizkaia eta Gipuzkoa arteko frontea Kanpanzar - Elgeta aldetik etetea proiektatu zen. Horretarako, Udaltx mendia hegoaldeko aldetik, frontea inguratu behar zen gero Elorrio gainetik martxa kontzentriko bat egiteko. Asmo hori, ostera, ezin izan zen abiarazi hilaren 20ra arte, egun haietan eurite ikaragarri handiak izan zirelako. Egun horretan, Nafarroako Brigadetak soldaduek Anbotosteko gainetik eraso egin eta Tellamendiko muinoak hartu zituzten. Zumalakarregi Tertzioa brigada honen baitan zegoen. Beste unitate batzuk hilaren 21ean, Untzillatik sartu eta Barajuendik Aramaio okupatu zuten. 22an, Gesalibar okupatu zuten.

Hilaren 23an, Udaltx eta bere gotorlekuak atzera utzi eta aurrera egitea erabaki genuen. Asko aurreratu genuen; Memaiatik igaroz Udaltxen atzeguardiara iritsi ginen, (Santa Luziako ermita eta Errota txikiko errota), eta Arrasatetik Elorriorako errepidea moztu genuen.

Hilaren 24an, Elorriora sartu ginen; egunean bertan, Intxorta defenditzen ari zirenek, horien artean Dragoiak zeuden, alde egin zutenean, haien lekua hartu genuen eta gure helburuak betetzea lortu.

Egun batzuetan atseden hartu ondoren, Ibarrurira eramanez gintuzten, han posizioak hartzeko; apirilaren 26a zen; Trimotoreak (Junkerrak) igarotzen ikusten genituen, Gasteiztik Udaltxera etortzen ziren, eta hura erreferentzia puntu harturik, buelta ematen zuten. Konpainian, Gernika bonbardatzen ari zirela komentatzen zuten; inork ez zuen, ordea, inolako iritzirik ematen; denak isilik zeuden.¹⁸⁵

1937ko apirilaren 30ean, Nafarroako Brigaden berregituraketaren ondoren, Zumalakarregi Tertzioa lehen brigadaren baitan zegoen kokatuta. Hona hemen, orduko gertaera aipagarrienak: Bizkargi hartu zutenekoa; Burdinazko ingurabidearen apurketan izandako parte-hartzea; Malmasin mendiko borrokak; Arrigorriagan atseden hartu ondoren, San Cebrián de Mudára (Palentzia) joan zutenekoa Santanderreko frontea apurtzeko asmoz; Valdecebollas eta Cuetoko posizioen eraso non Reinosaraino iristea lortu zuten; eta azkenik, Gijonera iritsi zirenekoa iparraldeko gerrari amaiera emanez.

Malmasin gainean, Pagasari mendia ondoan, beste gudaldi gogor bat izan genuen. Goizean, Lacar tertzioak eraso egin zuen, baina, ezin izan zuen mendia hartu; arratsaldean, Zumalakarregi Tertzioko kideok lortu genuen hura hartzea. Baja asko izan genituen. Hirugarren konpainian, (gehienak Bergararrak) hogeitik gora zauritu izan zituzten. Ekainaren 16a zen.

Bilbon, Ezkurra kapitaina salatu zuten dirua bidegabe erabiltzeagatik eta beste konpainia batera bidali zuten sarjentura degradaturik. Gerra amaitzean teniente kargua betetzen zuen. Madinabeitia kapitain izendatu zuten; harrez gero, "Porru Capitán" gaitzizenarekin ezagutuko zena.

Ardizanan, Juan Ercilla hil zen. Asturiasen, Mazucon, enfrentamendu bortitz askoren ondoren, Montejurrako tertzioak hura hartzea lortu zuenean, posizioak hartzeko jarri gintuzten eta bi egun eta hiru gauetan, 18 kontraeraso bota zizkiguten.

Gijonen bati baino gehiagori ilea laztu zigun gertakari bat ikusi genuen. Oñatiko karlista batek taberna batean Arrasate eta Oñatiko zenbait sozialista ikusi zituen, haien konturatu gabe. Parte eman zuen, atxilotu zituzten,

eta Oñati eta Arrasateko bertako karlistek fusilatu zizuten. Rogelio eta Felipe Garcia Lumbreras anaiak, Anjel Iturmendi eta Bizente Oregi ziren.¹⁸⁶

Asturiasen Roman Berecibar ere hil zuten.¹⁸⁷

Urriaren 25ean, itsasontziz Bilbora eraman gintuzten eta handik Iruñera berriro. Han, izandako baja guztiengatik, tertzioa desegin eta Montejurrako bigarren eta hirugarren konpainietan banatu gintuzten. Atsedanaren ondoren, Guadalajarara joan ziren. Handik, Teruelera, Alfambrako operazioetan parte hartzeko. Berriro ere, Levanterako bidea hartu zuten, Sierra de Espadán, eta azkenik Ebroko Batailan eta Kataluniako frontean hartu zuten parte.

Handik, Iruñera eraman gintuzten; eta han, harainoko bidean izan genituen baja guztiengatik, tertzioa desegin eta banatu gintuzten Montejurrako laugarren eta hirugarren konpainietan

Handik Teruelera. 1938ko urtarrilaren hasieran, 18 gradu zero azpiko tenperaturak izan genituen, 1.072 metroko altueran; La Muelaren ondoan, urtarrilaren 6an hil ziren: Bizente Markaide, Esteban Elorza, Anjel Vélez de Mendizabal, Mateo Murua. Uztailaren 10ean, Castellon-go Espadan mendikatean, hirugarren konpainiak gidoia galdu zuen, eta errefortzuko bigarreneko sekzio batera bidali gintuzten; haiekin, 9 arrasatear eta hirugarreneko bandera eramailea bakarrik iritsi ginen alanbretara; esku bonbak geure buruen gainetik igarotzen zitzaizkigun. Han hil ziren, Pedro Otadui, Jose Zabalo Lizarralde eta Juan Zabalo Urtecabo.

1937ko abuztuan, Katalunian, Gandesa hegoaldean dagoen Bot herrira eraman gintuzten, irailaren hasieran, Ebroko Batailan borrokatu genezan. Cavalls eta Pandols mendilerroak eta Bot eta Xerta herriak eraso behar genituen. Nafarroako lehen dibisioko kideok bidali gintuzten Cavallseko mendilerroko frontea apurtzera, baina oso poliki egiten genuen aurrera. Guk egun argiz erasotzen genuen, eta gaua iristean, etsaiak kontraerasoa hasten zuten. Horrela, egunero hile amaierara arte, euri erauntsi bortitz batek geldiarazi gintuen arte.

Hiru hilabete iraun zuen borrokak. 20.000 hildako eta 50.000 zauritu izan ziren bertan. Montejurra Tertzioa eta Nafarroako lehen dibisioa oso nabarmendu ziren. Baja asko zeuden eta 1941eko kintoen deialdikoak, Salamanca, Andaluzia, eta beste herrialde batzuetakoak ziren. Teniente koronelak Vara del Rey, Vicario, Tutor eta Perez Salas ziren. Cavalls-ko mendilerroaren azken

erasoari hasiera eman zitzaion urriaren 31n. Estaldura bonbardaketa gogor baten ondoren, infanteriakoak eraso genituen. Mendilerroa konkistatzea lortu genuen eta preso asko egin genituen. Atxilotuak erabat hunkituta zeuden bonbardaketen biolentziarengatik. Azaroaren erdialdera, Ebroko Bataila amaitzean, errepublikaren aldekoak Ebro ibairaino egin zuten atzera. Berriro ere borrokak hasi ziren. Borroka hark luze iraun zuen, hiru hilabete eta hogeitun egun.

Azaroaren erdialdera amaitu zen borroka hura. Errepublikaren aldekoek berriro ere Ebroren beste aldera egin zuten atzera. Borroka hark iraun zuen hiru hilabete eta hogeitun egun. 100.000 gizon ibaiaren albo bakoitzean. Gerra zibileko borroka odoltsuenak eman ziren han. 1938ko azaroaren 18an, arratsaldeko hiruretan, Domina Militar Kolektiboa eman ziguten Gandesan. Domina emateko arrazoiak hiru izan ziren: Cavalls-ko mendilerroan egindako operazio militarra, Aguila mendilerroan burututako maniobrak eta Ascó eta Flixeko okupazioak.¹⁸⁸

1938ko urrian, Luis Ginart eta Francisco Uribarren Ebroko frontean, hil ziren BOTen, 1939ko urtarrilean, José Zubillaga Eguiluz hil zen. Valentziatik Kataluniarako bidea mozten ere hartu genuen parte. "Laureada de San Fernando" eman ziguten.¹⁸⁹

Zumalakarregi Tertzioko kide ziren hildako arrasatearrak eta erreketek ohiak:

Joaquin Urrutia, Teniente Koronela.

Manuel Madinabeitia, Kapitaina.

Sotero Acha, Teniente.

José Ezcurra, Teniente.

Alberto Aranburuzabala, Alfereza.

Sarjentuak: José Aranburuzabala, Felipe Amozarrain, Francisco Abarrategui, Agustin Altuna, Felix Bengoa, Mariano Azcarate, Avelino Beltran, Miguel Lazpiur, Pio Aristegui, eta Segundo Sanz.

Kaboak: Candido Beitia, Luciano Oñate, Ignacio Bedia, Daniel Barrutia eta Jesus Aspe.

Tropa: Asencio Altuna, Esteban Azcoaga, Joaquin Azcoaga, Juan Arana, Rosario Arana, Joaquin Acha, Pedro Acha, José Mª Ayani, Felix Arzamendi, Roque Arregui, Segundo Amozarrain, Jesus Barandiaran, Luis Barandiaran, Luis Balanzategui, Andres Bidaburu, Lazaro Berecibar, Victor Beitia,

Juan Castillo, Esteban Dolara, Francisco Elorza, Angel Elorza, Joaquin Echevarria, Gonzalo Echevarria, José Exposito, José Ezcurra, Manuel Ercilla, Felipe Galdos, Juan Garro, Pedro Guridi, Juan José Gorosabel, Prudencio Gorosabel, Agustín García, Bernardo Herrarte, Jacinto Herrarte, Domingo Iza, Sabino Llodio, Angel Llodio, José Madinabeitia, Blas Madinabeitia, Francisco Larrea, José Larrañaga, José Mondragón, Esteban Otaduy, Modesto Otaduy, Ignacio Pildain, Saturnino Pagoaga, Esteban Pagoaga, Eduardo Roa, Sotero Sagasta, Vicente Sagasta, Juan Sanabria, José Sodupe, Mateo Urizar, Luis Urria, Ildefonso Urria, Joaquin Urriategui, Juan Mª Urribarren, Castor Uribe, Ambrosio Ugarte, Jaime Zubialdea, Sebastian Zuazubiscar, Eugenio Zubizarreta eta Luis Barandiaran Eguinoa.

Zerrenda honi gehitu behar zaizkio: “Heroes caidos en el campo de honor” Zumalakarregi Tertzioaren argazkian azaltzen dira: Pedro José Bergareche, Esteban Elorza, Juan Ercilla, Angel Echevarria, Lorenzo Iza, Vicente Marcaide, Felipe Otaduy, (Kapuchinoa) Claudio Otaduy, Pedro Otaduy, Juan Zabalo, José Zabalo, José Zubillaga, Florencio Zubillaga, José

Domingo Arzamendi, erreketen baten hilobiratzean. Bergarako Udala Artxiboa. Toribio Jauregi fondoa.

Zabaleta, Juan Arrese, Mateo Altuna, (hildakoen zerrendan jasota dago Mateo Murua) Manuel Agirre, Santiago Dolara, Antonio García, Manuel García, (Guardia Zibilaren brigada) Francisco Gastañarez, Luis Ginart, Victoriano Gallastegui, Gregorio Orobengoa, Leon Urribarren, Francisco Urribarren, Angel Velez de Mendizabal eta Juan José Zabarte (hau soldadu zela hil zen).

Jainkoa, Aberria, Foruak eta Erregea lematzat zituztela gerran borrokatzen hasi ziren karlistek gerran bertan ikusi ahal izan zuten nola desagertzen ziren Gipuzkoa eta Bizkaiko Foruak (herrialde traidoreak ei zirelako desagerrarazi zituzten). Erreketek gerran zeuden bitartean, erretagoardian karlista batzuekin egon ziren faxistek, zirkulu karlistak Espainiako Falangearen eta JONSen gune bilakatu zituzten. Zuzendaritza Batzordeak Donostian izendatzen ziren, inori konturik eman gabe. Horrek atsekabe handia eragin zien karlistei.¹⁹⁰

Domingo Arzamendik 1939ko ekainaren 24an, La Voz de España egunkarian idatzi zuen: *Tertzioan, adin eta gizarte maila guztietako beren borondatezko soldaduak izan ziren. Gazteen artean, aipamen berezia merezi luke Eduardito Roak; mutil hori 11 urte zituela sartu baitzen erreketen konpainian, eta gerra osoa egin zuen.*

Domingok esaten ez zuena da, ordea, Eduardoren ama Florentia tertzio horretan bertan egon ziren karlistek salatu zutelako fusilatu zutela eta, aita gorrien aldean zuela.

Artikulu horretan bertan horrela jarraitzen du: *24 erreketen eta 23 soldadu dira konpainian hildakoak.* Ez du esaten ordea horietako zenbait, Franzisko Gastañarez Elorza (30 urte, 1938ko uztailearen 5ean hil zen Castellonen), Gregorio Orobengoa Zeziaga (25 urte, Boten hil zen Ebron), Sabino Ortiz de Guzman (Castellonen hil zen) eta beste zenbait beren borondatez batailoietan egon zirela gudari, Amayurren, eta Laredon preso hartu ondoren, Francoren soldaduekin batera borrokatzera behartu zituztela. Beste batzuek, Esteban Elorza edo Olalde, faxistek fusilatuaren anaia kasu, ideia nazionalistak zituzten.

Juanita Okina: *Juan Arrese Orbegozo (Arretxe berrikoa), 17 urte zittuen, baina ez zuela juzgauen apuntauta, eta abisau eutsien soldadu joateko, eruen eta segiduen handi 15 egunera edo hilda balazo batekin ekarri zaiuen, bere arreba batek eliza parien, kriston*

HEROES CAIDOS EN EL

REQVETES DE MONDRAGON DE LOS CAIDOS Y EX

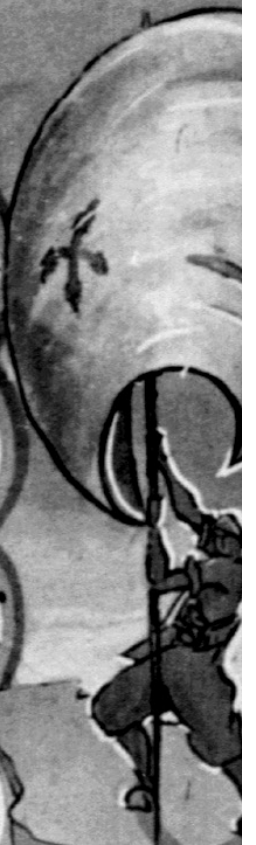
Rev. IND. ARTIGIANE. SPINAZZI. VENEZIA-BARCELONA.

CAMPO DE HONOR

EL TERCIO ZVMALACARREGVI X COMBATIENTES

mitina bota zuen "le han llevado para matarle", Arretxe baserrikoak errepublikanoak ziren.

Esan beharra dago, beraz, ez zirela denak borrokan hil faxismoaren idealen alde. Arrasatera ekarri zituztenean, gorpuren gainean jarri zieten bandera faxista, eta beren izena parrokiako plakan sartzea, gizon horiei egin zitzaizen azkeneko iraina izan zen.

Frontean hil ziren erreketeak

Felipe Elorza Picavea, 1937ko otsailaren 4an, Arrasaten. (1908 Casa Mina – Veneras).

León Uribarren Altuna, 1937ko martxoaren 31an, Untzilan. (1914 Antena baserria. Garagartza).

Juan Ercilla Pagalday (1910 Arteta baserria–Garagartza).

Vicente Marcaide Gallastegui, 1938ko urtarrilaren 6an, Teruelen. (1916 Zarugalde 26 – Arrasate)

Santiago Dolara Mendizábal. (1914 Biziola baserria – Gesalibar)

Lorenzo Iza Dolara, 1937 apirilaren 6an, Anbotosten. (1915 Zarugalde 5 – Arrasate)

Mateo Murua Ezcurra, 1938ko urtarrilaren 6an, Teruelen. (1916 Sagastiveche baserria-Musakola)

Manuel Agirre Larzanguren, 1938ko abuztuaren, Somosierran. (1912 Arruaga baserria – Gesalibar).

Claudio Otaduy Arregui, 1938ko abuztuaren, Somosierran. (1910 Resusta 35 – Arrasate).

José Zabaleta Galdós, 1937ko apirilaren 6an, Anbotosten. (1919 Erdiko kale 28 – Arrasate).

Angel Vélez De Mendizábal Arana, 1938ko urtarrilaren 6an, Teruelen. (1916 Garibay 2 – Arrasate).

Florencio Zubillaga Ugalde, Castellónen. (1911 Zarugalde 19 – Arrasate).

Angel Echeverría Berecibar, 1938 apirilaren 1ean, Teruelen. (1911 Monzón baserria – Veneras)

Pedro Otaduy Echaniz, 1938ko uztailaren 10ean, Espadan. (1916 Palacio baserria – Udala auzoa – Arrasate)

José Zabalo Lizarralde, 1938ko uztailaren 10ean, Espadan. (1909 Bidekurtze baserria – Musakola – Arrasate)

Juan Zabalo Urtecabo 1938ko uztailaren 10ean, Espadan. (1908 Erdiko kale 10 – Arrasate).

Luis Guinart Arzamendi, 1938ko urrian, Ebroko Batailan. (1918 Erdiko kale 4 – Arrasate).

Francisco Uribarren, 1938ko urrian, Ebroko Batailan.

José Zubillaga Eguiluz, 1939ko urtarrilean, Katalunian.

Antonio García

Miguel Urcelay¹⁹¹

Luciano Oñate Vitoria. Donostiako Ospitalean hil zen frontean izandako zauri larrien ondorioz.¹⁹²

Jarraian agertzen direnak ez ziren erreketeak: Esteban Elorza Olalde. 1938ko urtarrilaren 6an, Teruelen. Francisco Gastañarez Elorza. 30 urte. 1938ko uztailaren 5ean hil zen Castellonen. Gregorio Orobengoa Ceciaga. 25 urte. 1938ko urriaren 5ean hil zen Boten, Ebroko Batailan. Juan Arrese Orbegozo, 1921. Udala Sacristauna

Ideologia karlista zuten hainbat Arrasatear modu bortitzean hil ziren gerraren ondorioz.¹⁹³ Haietariko hiru Arrasate aldean: Lino Mardaras Eleustondo, Lucio de la Cruz Basaldua eta Basilio Lasaga. Hirurek desagertuta jarraitzen dute. (Basilio Lasaga, Aramaiokoa zen. Kontzepzionisten kapilau Hilario jaunaren anaia. Arrasatear batzuek atxilotu eta Bergarara eramanez ondoren, han desagertu zen). Felipe Otaduy Arregui. Arrasateko Diakono kaputxinoa. Hizarren (Teruel) hil zuten bere kondizio erlijiosoarengatik. Manuel Garcia del Corral¹⁹⁴ Arrasateko guardia zibilaren brigada Donostian fusilatu zuten. Gorriño. Unión Cerrajerako langilea. Ezagutua, atxilotua eta Bizkaian hildakoa.¹⁹⁵

Hildakoak izan zituzten familiei "Oinazeari domina" eman zieten eta gerra pentsioak ordaintzen hasi ziren alargun eta umezurtz geratu zirenei.

Gerrako elbarrien ezintasun mailak zehazteko, balorazio medikuak egin zituzten. Errekonozimendu gisa, bihurtzeko pentsioa eta baimenak eman zituzten estatuaren emakidak ustiatzeko: estankoak, gasolindegia, udaleetako funtzioak eta abar.¹⁹⁶

Arrasate aldean hildako matxinatuak. 67

Arrasateko Epaitegiaren heriotza liburutan jasota daudenak 37:

Jesus Velasco Munain, Larraga, Navarra, Rgto. Infanteria América nº 23

Salvador Casado Verano

German Ferreiro Calviño

Antonio Calde Castelo

Cecilio Gil Amat, Monteagudo, Navarra, Rgto. Infanteria América nº 23

Laureano Ibarrola Aranguren

Juan Cincunegui Galarraga, 21 urte, Regil, Rgto. Infanteria América nº 23

Silvano López Prieto, Corrales, Leon, Montaña nº 8

Miguel Saez de Cortazar, Alava, Requeté Cia Alava

Cipriano Marcos Garcia, Burgos, Rgto. Infanteria América nº 23

Angel Armada Quiroga, Lugo, Infanteria San Marcial nº 22

Costantino Moraza Chacon, Saleiros, Pontevedra, Rgto. Infanteria América nº 23

Jose Osa Ristondo

Francisco Cornejo Garcia, San Miguel, Avila, Rgto. Infanteria América nº 23

Jesus Ugarte Goñi

Jesus Royo Alonso, 16 urte, Palacio de Benaver, Burgos, Infanteria San Marcial nº 22

Santiago Dolara Mendizabal, 22 urte, Arrasatekoa, Erreketea Tercio Zumalacarregui

Felipe Elorza Picabea, 28 años, Tolosa, Requete Tercio Zumalacarregui

Ignacio Maria Besne Blach, 20 años, San Sebastian, Tercio Oriamendi

Pedro Ugarte Musue, Leache, Ingenieros

Martin Biain Seguinolaza, Oñati, Tercio Zumalacarregui

Enrique Moran Andio, Castro, Lugo, Rgto. Infanteria América nº 23

Joaquin Arez Castañeira, Arosa, Coruña, Rgto. Infanteria América nº 23

Manuel Al Gonzalez, Castro Candelas, Orense, Rgto. Infanteria América nº 23

Luis Suberbiola, Mendavia, Navarra, Falangista

Arcadio Garcia Argarate, Valtierra, Navarra, 1ª Centuria Falange

Anastasio Diez Santamaria, 17 urte, Valtierra, Nafarroa, 1ª Centuria Falange

Jesus Lavega, 1ª Centuria Falange

Antonio Velasco, 1ª Centuria Falange

Nicolas Porras Montero, Ametralladoras 7

Valeriano Carbajanos, soldadua

Santiago Gonzalez Gañedo, soldadua

Jose Gutierrez, soldadua

Pedro Vicente, soldadua

Florencio Poblador Nieves, soldadua

Máximo Muñoz, soldadua

Ignacio Sanz Fuerte, Infanteria San Marcial nº 22 ¹⁹⁷

1937ko martxoaren 31n Untzillan hilak, Aretxabaletako hilerrian lurperatu zituzten 28:

Lucio Justo Aguado Baza, Beasain, Tercio Oriamendi. Alferez

Alberto Aguirre Mendia, Ibarra, Tercio Zumalacarregui

Pablo Álvarez Gómez, Dueñas, Palencia, Rgto. Infanteria San Marcial nº 22

Miguel Andueza Ergoinena, Nafarroa, Rgto. Infanteria San Marcial nº 22

Miguel Aparicio Aldanondo, Zumarraga, Tercio Oriamendi

Antonio Arrieta Echarri, Etxarri Aranatz, Nafarroa, Rgto. Infanteria San Marcial nº 22

Juan Arzuaga Zubeldia, Asteasu, Tercio Oriamendi

Zoilo Barcaiztegui Echevarria, Urrestilla, Tercio Oriamendi

Nicanor Berrio San Martin, Yarnoz, Nafarroa,

Toribio de la Cruz Vals, Tordesillas, Valladolid, Rgto. Infanteria América nº 23

Luciano Cuaresma Valverde, Valladolid, Rgto. Artilleria Pesada nº 3

Agustin de la Encina Garrán, Villelga, Palencia, Bon. Zapadores Minadores nº 6

Esteban Eugui Zubiri, Usechi Esteribar, Nafarroa, Rgto. Infanteria América nº 23

Raimundo Fábregas Jacas, Barcelona, Rgto. Infanteria América nº 23, Alférez

Bernandino Lacarra Calabia, Tudela, Nafarroa

José Mendizabal Alustiza, Ordizia, Tercio Oriamendi

Pedro Noain Paternain, Arleta, Nafarroa, Rgto. Infanteria América nº 23

Avelino Obanos Elcarte, Berrioplano, Nafarroa

José Miguel Otegui Recalde, Ordizia, Tercio Oriamendi

Francisco Parla López, Otero del Rey, Lugo

Lorenzo del Pozo García, Abases, Segovia, Rgto. Infanteria América nº 23

Ramon Raposo Vázquez, Sobrado, Coruña, Rgto. Infanteria América nº 23

Domingo Retegui Sagastibeltza, Leiza, Nafarroa

Victorino Río Borobia, Cortes, Nafarroa

Victorino Rubio Hernández, Villaban, Logroño, Rgto. Infanteria América nº 23

Leon Uribarren Altuna, Arrasate, Tercio Zumalacarrégui

Lucio Vargas Serrano, Pinillos de los Mazos, Burgos, Rgto. Artilleria Ligera nº 12

Juan Zabaleta Cetán Leitza, Nafarroa, Rgto. Infanteria América nº 23.¹⁹⁸

Cecilio Arnal San Marcialeko tenientea, Bedoñan hil zen eta Luis Guijosa Leguia, Oriamendiko komandante, Untzillan zauritua, Bergarako ospitalean hil zen.

Kintak harrapatutako gazteak

Berrehun eta berrogeita hamarretik gora arrasatear behartu zituzten matxinatuen bandoan borrokatzera, nahiz eta haietariko askok ideia politiko desberdinak izan. Soldaduska egitera deitu zituzten beste ehun eta hogeit lagun ez ziren aurkeztu ihes eginda zeudelako. 1916 eta 1920 artean jaiotakoak ziren, hau da, 16 eta 20 urte bitartean zituzten gerra hasi zenean.

1914. urtean jaiotakoak. Matxinada hasi zenean, soldadutsan zeuden:

Jose Maria Ansoategui Iregui, Albino Arabaolaza Alcelay, Victor Arana Berasategui, Jose Arana Ibarguen, Eduardo Ariztimuño Ayerbe, Victoriano Arizabaleta Zabaleta. Jose Antonio Arregui Echabe, Juan Jose Arsuaga Astondoa, David Arzamendi Emparanza, Cornelio Beitia Unamuno, Fortunato Bedia Arregui, David Ceciaga Olalde, Santiago Dolara Mendizabal, Pedro Echevarria Arregui, Francisco Elorza Arenaza, Lorenzo Escudero Pinacho, Angel Espinosa Morales, Saturnino Ezcurra Areitio, Manuel Garate Umerez, Modesto Garcia Abarrategui, Tomas Garro Uribarren, Eustaquio Heriz Azcoaga, Vicente Langaran Madinabeitia, Antonio Larrea Azcarraga, Eustaquio Lizarralde Amicola, Andres Maiztegui Macazaga, Jose Marichalar Inurrategui, Leonardo Mondragon Herrasti, Facundo Mondragon Sologaitoa, Luis Olivar Fernandez, Andres Oquina Ceciaga, Domingo Oyanguren Otaduy, Jose del Pozo Riesgo, Juan Ruiz Perez, Julian Sagasta Galdos, Pablo Antonio Sanabria Martinez, Alfredo Sanz Gonzalez, Cirilo Tarragona Calvo, Eusebio Unamuno Jauregui, Hipolito Uriarte Barrutiabengoa, Angel Uribechevarria Osinaga, Pedro Vitoria Albistegui, Martin Zubizarreta Arzamendi, Pedro Zumelaga Ozaeta.

1915. urtean jaiotakoak:

Francisco Abarrategui Aguirre, Jose Alzola Ayes-taran, Jose Amozarrain Oyanguren, Esteban Arana Aranceta, Angel Arana Aguirre, Jose Arana Ingidua, Juan Arechabaleta Aguirrebengoa, Agustin Arregui Zubizarreta, Vicente Balanzategui Uriarte, Sebastian Echevarria Urcelay. Alejandro Echevarria Uribechevarria, Jacinto Elorza Cortabarría, Ricardo Erguin Barquin, Valentin Gonzalez Bedia, Ricardo Gorosabel Amozarrain, Ignacio Herrera Gonzalez,

Luis Herrero Idigoras, Pablo Iñarra Mendizabal, Felix Jauregui Leibar, Marcelino Madinabeitia Lamarain, Jesus Montiano Gallego, Juan Jose Murua Echevarria, Vicente Orobengoa Ceciaga, Pedro Otaduy Arregui, Luciano Ozaeta Olañeta, Saturnino Pagoaga Guridi, Mariano Usobiaga Arcay, Higinio Uzarraga Alberdi, Angel Zabalo Urtecabo, Vicente Zubia Zumelaga, Ignacio Zubillaga Zubia

1937ko urtarrilaren 14ko izen-ematea. 1916an jaiotakoak:

Felix Gallastegui Marcaide, Vicente Iturbe Uribe, Sabino Llodio Bengoa, Carmelo Madinabeitia Lopez, Esteban Otaduy Ezpeleta, Sotero Sagasta Elorza, Eloy Urcelay Heriz, Miguel Sanchez Landa, Vicente Uribechevarria Alberdi, Angel Arregui Loidi, Vicente Zubia Uribe, Manuel Aguirre Elorza, Jesus Inda Herrasti, Fernando Uribesalgo Icaran, Anatolio Rodriguez Zamora, Bernardo Herrasti Aguirre, Evaristo Vitoria Zangitu, Angel Azcarate Sologaistoa, Roque Mendizabal Gorosabel, Patricio Heriz Aguirre, Salvador Badiola Garechea, Roman Garitano Jauregui.

1937ko maiatzaren 9ko izen-emateak. 1917an jaiotakoak:

Miguel Andres Narvaiza, Antonio Murua Idigoras, Angel Ramon Erguin Echevarria, Vicente Bengoechea Viciola, Tomas Alzola Ayestaran, Luciano Arambarri Guridi, Miguel Arana Ingidua, Tadeo Azcarate Murgoitio, Faustino Balanzategui Echevarria, Eusebio Balanzategui Uriarte, Cristobal Bedia Arregui, Francisco Bengoa Berecibar, Julio Bartolome Galarta Berabe, Cosme Gallastegui Uriarte, Luis Heriz Aguirre, Anastasio Marcaide Pildain, Facundo Samp Pedro Azpiazu, Ramon Ugalde Lizarralde, Felix Uribechevarria Mondragon, Juan Agueda Juanaz, Antonio Andia Andia, Bernardo Mendez Mendez, Jesus Iribecampos Oquina.

1937ko uztailaren 22ko izen-emateak. 1939ko deialdia. 1918an jaiotakoak:

Jose Abarrategui Aguirre, Carmelo Aizcorbe Garro, Jose Aguiriano Astola, Julio Aramburuzabala Mugica, Domingo Aranburu Basurto, Vicente Arana Arregui, Eugenio Barrutia Guridi, Joaquin Evaristo Echevarria, Pedro Elorza Olalde, Eugenio Garay Lizarralde, Alberto Idigoras Zubia, Justo Iribecampos Uribe, Miguel Lazpiur Azcarate, An-

dres Lizarralde Aguirrebalzategui, Pedro Jose Lizarralde Vicuña, Jose Mª Madinabeitia Arregui, Jose Mª Murua Querejeta, Jose Mª Orobengoa Olave, Sebastian Sagasta Elorza, Jose Sodupe Guridi, Rufino Ugarte Balanzategui, Castor Uribe Goitia, Francisco Uribarren Altuna, Lucio Velez de Mendizabal Arana. Florencio Zubillaga Ugalde, Vicente Zubizarreta Arzamendi, Pedro Zubizarreta Urcelay, Francisco Ercilla Pagalday.

1938ko otsailaren 3ko izen-emateak. 1940ko deialdia. 1919an jaiotakoak:

Francisco Alzola Ayestaran, Jesus Aquizu Astola, Jose Aranburu Bidaburu, Alberto Arregui Eguidazu, Miguel Arrieta Arregui, Eugenio Balanzategui Furundarena, Jose Barrena Garitano, Bernandino Barrutia Heriz, Modesto Barrutiabengoa Gallastegui, Ramon Bolinaga Ortubay, Mariano Echagibel Otaduy, Patricio Eguidazu Altuna, Santiago Echevarria Arabaolaza, Gonzalo Echevarria Aspe, Andres Garay Arregui, Epifanio Garcia Gamazo, Gerardo Garmendia Alava, Basilio Gomez Sanz, Jose Gonzalez Ruiz de Azua, Agapito Herrasti Ozaeta, Vicente Ibarrondo Otaduy, Juan Iturbe Urrutia, Mateo Iturbe Uribe, Marcos Iza Dolara, Santos Landaluce Goicoelea, Juan Jose Larrañaga Abarrategui, Jose Maria Lasagabaster Arriola, Antonio Lobo Fernandez, Agustin Llodio Bengoa, Sabino Maiztegui Gastañarez, Esteban Mondragon Altuna, Valentin Moreno de Lucas, Silvestre Pildain Murgoitio, Francisco Uribarren Erguin, Antonio Uribechevarria Alberdi, Serafin Vitoria Amozarrain, Daniel Zuazubiscar Aranburuzabala.

1941ko deialdia:

Jose Agirre Larzanguren. Fernando Aranburu Guridi, Eduardo Aranburuzabala Iñarra, Manuel Arizaga Echevarria, Gregorio Guridi Loidi, Martin Arregui Murua, Ricardo Arriaran Ortueta, Antonio Bedia Arregui, Felix Beitia Guridi, Alejandro Beltran de Guevara Palacios, Manuel Ceciaga Arizaga, Pablo Ceciaga Lazpiur, Marcos Echevarria Urcelay, Faustino Elcoro Idigoras, Hilario Elorza Garcia, Pablo Ezcurra Zubizarreta, Pedro Fernandez Prieto, Antonio Garate Umerez, Jose Mª Garay Arregui, Vicente Garay Goenaga, Felix Garay Igartua, Carlos Ginart Arzamendi, Jose Mª Guridi Mendizabal, Jose Herrasti Ercilla, Modesto Heriz Abarrategui, Roman Mª Heriz Aramburu, Lorenzo

Iria Eguiluz, Jose Luis Isasa Mercedo, Juan Isasi Erguin, Juan Larrañaga Uribechevarria, Julio Lazpiur Azcarate, Tomas Leceta Aguirre, Jose Marcaide Gallastegui, Jose Mª Mercader Echevarria, Francisco Mugica Madinabeitia, Felipe Murguzu Yarza, Antonio Murua Iñurriagarro, Francisco Nafarrete Mendizabal, Vicente Nafarrete Muñoa, Gabriel Oquina Ceciaga, Felix Ormaechea Letona, Jesus Otaduy Belastegui, Jenaro Otaduy Uribesalgo, Juan Oruna Balanzategui, Matias Sagasta Elorza, Vicente Sagasta Unzurrunzaga, Pedro Sologaitoa Iriarte, Florentino Ugarte Ayastuy, Tomas Uranga Ormaechea, Juan Bautista Uribechevarria Osinaga, Ildefonso Urrea Arenaza, Roman Urquizu Murua, Pedro Zubia Elizburu, Felipe Zuazubiscar Larrañaga, Jose Zubillaga Eguiluz, Ignacio Arregui Albizua, Domingo Astola Astola, Cipriano Bengoa Gondra.

Mondrautar bat, Pedro Zumelaga, soldadutza Iruñean egiten ari zen Cuerpo Montado de Ingenierosen, kontatzen du, lehenengo egun haiek nola bizi izan zituzten: *Uztaila 18an esan ziguten: Bueno, ustedes desde mañana acuartelados. 30 lagunetik gizen euskaldunak bi, bat ondarrukua eta beste bat neu, naparrak kuotakuak, 10 hareik requetiak ziren, hareik bazekiten nora goiezen. Denak kuotakoak ziren, karrerak ikasten zaudenak eta gero importantiak izan ziren. Beste 5 edo 6 asturianoak, baina mineroak, dinamita manejetan zekixenak, beste 3 edo 4 reengantxuak. Gero preguntau notzan nire lagunei, Hi galdetu zergaitik gu sartu gauen. Gu mezetara joaten gintzelako eta ni sanitarioa nintzelako. Emun zuztien motxila haundi bat heriduak osatzeko, baina pentsau bez gerria egongo zela. Esan guzkuen guri Madrilera joan behar gitzela, huelguia euela Madrilen eta tranbiak eskoltetan eta erabiltzen. Horixe zan esan guzkuena, bai zera! Fusilakin jantzita eta korreak eta 150 kartutxo bizkarrian zelan pixaketan zauen. Lo egiteko soltau egiten gauen, soltau bakarrik e! Baina erantzi ez, zapatutik domekara egin gauen lo kuartelien, patixuan formau ginduen aparte.*

Etorri zan beste koartel batetik Mola Generala, gure komandantia, ofizial mordo bat, pistolak eta ondo armautu etorri zien. Dozena erdi bat falangista, pistola ametralladoreekin, eskuetan zituztela. Igo tabloi baten gainera, bota euen diskurtso bat Republika ez zabilela behar den moduan portetan eta irten egin behar gauela, geratu ginen zur eta lur.

Hori pasau eta geldi-geldi danak, eta hasi zien sartzen requetiak, jantzita kaki uniformautu soldautzan moduan, eta ez dakit nondik urten auen be, kajak, fusilen kajak, barri-barrinak, emoten zotzien banan banan, baina morduak! Eta gu bixen bitartian eguzkixan danak han "Quieto paraus". Azkenengo sartu zirenak izan ziren falangistak, berrehun bat edo sartuko ziren, pistola ametralladoriaz. Elegantiak, denak zaulak jantzita.

Gero eman guzkuen zaino batzuk, lata sardina, txokolatua, ogixa, ardoa pote baten eta autobusera. Geldiketan gizen bakarrik txixa egiteko. Gaua ailegau egin zan be, eta gu autobus barruan. Gure aurretik ikusi gauen automobil baten gizon bat, eta entzun gauen: hori afusilau egin behar daue. Eta 'efectivamente', hortik aurrerau ikusi gauen gizona lurrian. Ezkertixaren bat zala eta han utzi auen, lurrian botata.

Alfaron frentea zauela. Arbolak bide erdixan botata asko. Gu orduantxe atera ginen autobusetik eta asturianoak trilita paketxetxoak ipini sua emon, arbolak erditik ebakitzen zituen eta guk atera kamino basterrera. Ze samur apurketan zien arbolak, galantak ziren eta asko zazen. Calahorran kañoi batzuk ipini genitun, eta tiroka Alfaroren kontra. Gero Alfarora fan gizen eta zezen plazia, han auen Frente Popularreko jentia. Esan guzkuen: Plaza torosa bota egin behar da eta etxe ahu be bai. Plaza torosa dena ezin gaiken apurtu, etxia bai zustraretik apurtu gauen. Goziak amorraketan, sartu gizen restaurante baten, jentia negarrez zauen han.¹⁹⁹

Errioxan ez zen izan borrokarik bi bandoen artean. Alfaro izan zen sabuespen bakarra bertako bizilagunek erresistentzia txiki bat antolatu zutelako. 125 herritar erail zituzten.²⁰⁰

Gerrak aurrera egin ahala, 17 urte betetzen zituzten gazteak soldadutza egitera deitzen zituzten eta egun batzuk kuartelean eman ondoren, frontera eramaten zituzten:

Ni 19 urtekin joan nintzen, gerra denboran, kinta aurreratuak. Gero hantxe, gerria akabau arte. Bai, frentian. Lehenengo kuartelitik eruen ginttuen Bizkaiko frentera, Balmasedara. Hortik, gero frentia aurrera oiela, Santander, Asturias, Oviedoraino. Gero ha akabau zanian, Alto de Aragon egon gizen, Jaka, Pirineosetan. Mobiru zan Aragoitik eta gero handik aurreraka-aurreraka, Kataluniara. Han beste egonaldi bat ein gauen, azkenengo ofensibia ein zanian handik aurrera, Geronara.

*Gero, gerra akabau eta beste urtebete gehixau ein nauen soldau. Denbora gehixena destakamentuan ein gauen, Elizondon parte bat, Irun, Fuenterrabia... hortxe egonaldi bat, Burgosen beste egonaldi bat... azkenian Burgosen egon nitzen.*²⁰¹

*Soldauak barrez kantetan auen: "Las chicas de este pueblo a las chicas de este pueblo se le han llevado los rojos, y las pocas que han quedado no las queremos nosotros, no las queremos nosotros, y las pocas que han quedado no las queremos nosotros. Beti kantuan ibiltzen, han gure etxe aurrian etorten zien, beti kantuan egoten zien... a las que se quedaron, a las que se llevaron, a aquellas querían. Neska zaharrok, ez zituen gura. Gero pasetan zienian: "¡España!, ¡Una!, ¡España!" grande esan beharrian: "¡Dos!", soldauak hirugarren aldiz: "¡España!, ¡Tres!", eta aurrera... Así decían, gure etxetik pasetan zienian beti, gu planta bajan, begira.*²⁰²

Florentino Gonzalez Beitia. Zauritua. 1937-01-07

Victor Balanzategui. Zauritua. 1937-01-21

Balbino Guridi Belategui. Zauritua

Tomas Cano Uribarren, Pedro Vitoria Albistegui eta Eugenio Barrutia Bengoa. Zaurituak 1937-05-11

Eusebio Barrutiabengoa eta Florencio Zubillaga Ugalde. Zaurituak 1937-05-11

Jose Maria Uranga, Teofilo Beltran, Angel Elorza Arenaza. Gaixorik.

Jesus Mondragon Zubia. Zauritua. Elbarria

Bernardo Balanzategui. Zauritua eta gero hila.

Frontean hildako soldaduak

Jesus Amozarrain Unzueta 1914 Estación 1 – Arrasate

Vicente González Vergara (Erreketete eta legionario) 1917 Ferrerías – Arrasate

Mariano Rubio

Pedro Echevarría Arregui Legution. 1914. Aranguren baserria – Musakola

León Echevarría Arregui Legution 1912. Aranguren baserria – Musakola

Antero Abarrategui Agirre 1912. Akixo baserria – Garargartza. 59 Infanteria Erregimendua, Melilla. Marokoko Armada.

Pablo Arregui Amilleta Bruneten. 1911. Casconategui baserria – Musakola

José Marichalar Iñurrategui 1914. Medio – Ataun

Lorenzo Escudero Pinacho 1914. Ferrerías 48 – Arrasate

Modesto Jaúregui Leibar 1914. Garagartzako Eskola

José Javier Goenaga Bastarrica 1913. Kataide baserria – Musakola

Leandro Guridi Idigoras 1912. Goiru baserria – Uribarri

Julian Abarrategui Abarrategui 1913. Ibarlucea baserria – Garagartza

Pedro Lizarralde Agirre 1911. Zaldibar. Antzarigartu

Ramón Ugalde Lizarralde Teruelen 1917. Azube-azpi baserria – San Andres

Pascasio Aperribay Oquina. 1911. Agirre 36 – Arrasate

José Barrena Amilibia Arrasate

Juan José Zabarte Abarrategui 1916 Argi-errotta baserria – Gesalibar

Eugenio Balanzategui Furundarena (Lleida) 1919 Ferrerías 48 – Arrasate.²⁰³

Jarraian datozen bietatik lehenengoa euskal nazionalista zen eta bigarrena sozialista.

Sabino Ortiz de Guzman Castellonen Garibay 2 - Arrasate

Carmelo Balanzategui Zubizarreta Getxon 1919 Erdiko kale 5 – Arrasate

José Maria Urangak jaso zuen, Vicente Gonzalez, Leon Echevarria, Pablo Arregui, Lorenzo Escudero, Leandro Guridi eta Juan José Zabarte armadaren baitan zauden karlistak ziren.

Soldadutza egiteari uko egin ziotenak.

Beste 122 lagun iheslaritzat jo zituzten.

1915ean jaiotakoak:

Leon Aguiriano Arana, Felix Cortabarría Larzanguren.

1937/02/14:

Maximo Garate Umerez, Miguel Eguidazu Pagalday, Vicente Eguidazu Lizarralde, Justo Echevarria Ugalde, Jose Mª Echevarria Garay, Angel Cortabarría Basauri, Lucio Berecibar Ormazabal, Alejo Beitia Guridi, Victoriano Bedia Arregui, Felix Barrutia Guridi, Francisco Azcoaga Bidaburu, Jose Mª Arriaran Ortueta, Gregorio Arregui Amilleta, Esteban Altuna Narvaiza, Agapito Arana Velar, Juan Mondragon Uribarren,²⁰⁴ Emilio Inda Loza, Santiago Larrañaga Riviere, Tiburcio Marichalar Iñurrategui, Felipe Murgoitio Madariaga, Felix Olave Arregui, Francisco Orobengoa Gonzalez, Juan Mª Otaduy Astola, Benjamin Pereira Juldain, Jose Ruiz de Escudero Beitia, Francisco Salaberri Urcelay, Gregorio Sampedro Azpiazu (faxistak eraila), Cruz Ugarte Azcauz, Cruz Villar Igartua, Jose Mª Zubia Alquibar, Pablo Zumelaga Ozaeta (Gasteizko espetxean).

1937/05/09:

Jose Aguirrebengoa Gallastegui, Manuel Amozarrain Oyanguren, Antonio Ansoategui Iregui, Luis Badiola Garechea, Luis Ramon Balanzategui Zubizarreta, Jose Echagibel Otaduy, Jose Luis Ezcurra Areitio, Rafael Garcia Ibañez, Maximo Gonzalez Armentia, Gullermo Juldain Sainz, Ignacio Larrañaga Riviere, Martin Abarrategui Amirola, Miguel Menchaca Mancebo, Florenciano Mugica Madinabeitia, Valentin Olano Marzana, Lucio Otaduy Echaniz, Jesus Faustino Otaduy Heriz, Agustin Perez Balbas, Pablo Uribarren Altuna, Domingo Uribechevarria Aguirre, Jose Urquia Murua, Juan Vega Alvarez, Jose Villares Izaguirre, Alejandro Zubia Zumelaga.

1937ko uztailaren 22a:

Lazaro Aguirregomezorta Echevarria, Luis Arana Maiztegui, Jose Benito Arriaran Ortueta, Francisco Azcoaga Dolara, Amos Azconaga Zubiate, Francisco Berecibar Otadui, Joaquin Campos Ramos, Andres Castello Fernandez, Fortunato Ceciaga Lazpiur, Javier Cillaurren Cillaurren, Jesus Cortabarría Larzanguren, Felix Justo Gurruchaga Baños, Mauricio Echaburu Echevarria, Miguel Echaguibel Urizar, Pablo Echevarria Larrañaga, Raimundo Echevarria Ugalde, Jose Blas Fernandez de Arroyabe Olalde, Pedro Garay Igartua, Angel Basilio Garay Arregui,

Epifanio Garcia Gamazo, Luis Garcia España, Ermogenes Gonzalez Escudero, Eusebio Goronaeta Mendizabal, Eugenio Guridi Balzategui, Alberto Herrera Delgado, Jesus Herrera Gonzalez, Manuel Ibarra Iriondo, Jose Ibarrondo Otadui, Carlos Igartua Azcuna, Domingo Marichalar Iñurrategui, Candido Martin Fernandez, Aurelio Moya Moran, Luis Martinez Acha, Lucio Murgoitio Madariaga, Juan Oquina Ceciaga, Santos Urcelai Zarraoa, Emilio Vitoria Vitoria, Juan Cruz Zubia Garay, Jesus Mondragon Aranzabal.

1940ko deialdia:

Jose Maria Agirre Urreta, Benedicto Arregui Bringas, Felipe Ayastui Ugarte, Carmelo Balanzategui Zubizarreta, Miguel Cortabarría Basauri, Felix Epelde Dolara, Galberto Erguin Barquin, Miguel Garagarza, Ignacio Herrera Ruiz, Manuel Iturriaga Murua, Antonio Jimenez Valdes, Carlos Mercader Echaburu, Miguel Perez Murua, Julian Casanova Gomez.

1941ko deialdia:

Fermin Balanzategui Zubizarreta, Balbino Castello Fernandez, Joaquin Domingo Errarte, Ramon Gurruchaga Baños, Luis Mendizabal Altube, Jose Menchaca Mancebo, Mariano Monje Sanz, Jesus Ortiz de Guzman Gallastegui, Candido Ruiz de la Cuesta Gomez, Jose Santagueda Ugartemendia, Vicente Uranga Mendizabal, Felipe Vitoria Zabarte.

9.5.Gerraren Hastapena

Lehenengo Mugimenduak, Arrasate, Gasteiz eta Donostia

Lehen une horietan egoera oso nahasia zegoen, Arlaban aldera joan Gasteizen sartzeko, beste leku batzuetara joan, inork zer egin ez zekiela. Donostian Gobernu Militarrak ez zuen definitzen bere jarrerarik, ez Errepublikarekiko leialen alde ez altxatuen alde, bien bitartean bazen Errepublikaren defentsarako batzorde bat, aginduak betetzen zituena, batez ere, jende susmagarria atxilotzen zuena; handik egun batzuetara gobernari zibilak esan zuen Errepublikarekiko leialekin zegoela bera.

Arrasaten, arma falta ikaragarria ikusirik, San Juan Bautista parrokia elizan tutu bihurtuak kargatzea antolatu zuten, esku bombak bezala erabil ahal izateko.

*Dinamita multzo handia ekarri zuten eta mermelada moduko bat ere bai, lehertzeko gaia zen. Elizara eroan genuen, bonbak egiteko zen. Elmara joan ginen Eugenio Ortueta, Andres Castelo, Elias Olmedo eta neu. Ukondoak hartu, alde batetik itxi, burdinazko kanikak sartu, lehergaia eta detonadorea... Itxi, zulo txo bat egin tapakian eta metxa laburtxo bat sartzen genion.*²⁰⁵

*Zalantzaszko une horietan Trintxerpetik CNTko jende multzoa iritsi zen Arrasatera Frente Popularrari armak eskatzeko, eta iskanbila bat sortu zen horregatik; azkenean Arrasaten arma gutxi zegoela konturaturik konpondu zen arte.*²⁰⁶

Jose Mentxakaren testigantza: *Gerra hasi zenean 15 urte neukan. Juventudes Socialistas Unificadas-ekoa nintzen; Herri Etxean agertu nintzen boluntario. Ikusi nuen lehen ekintzetako bat izan zen guardia zibilarren desarmaea; ez zuten kontra egin. Gero, Celestinok agiri bat eman zigun, Arrasateko Gerra komisarioak sinaturik, Carlos Mercader, Andres Castelo eta niri, Udala eta Bedoña auzoetako baserri guztietara joateko eskopetak batzen, eta asko batu genituen. Regminton eta Mauser fusil zahar batzuk ziren; hainbat zauritu ziren, tiroak alderantziz jotzen zutelako. Gero, Santiago del Valle-ren (Txingolo) agindu pean jarri gintuzten, ogitarakoak gertatu eta eroateko guardia egiten ziharduten boluntarioei; talde txikietan, urdaiazpikotan joaten ginen baleez, Arkauzenera, Zarugalde kalean. Bizikletan joaten ginen Landaraino, mikeleteen etxera, eta Kurzetarantz, ia Otxandioraino.*

Azkenik, Gasteiz aldera abiatzeko agindua iritsi zen Donostiatik, han zaldizko erregimentu bat altxatu baitzen; kolumnetan banatu zen, militarrek trenbidez joan ziren, eta milizianoak errepidez Arrasatetik Gasteiza. Esan zieten Arrasaten armamentua emango zietela; horregatik izan zen iskanbila hori, ikusi zutenean herri horretan ere ezin zietela eman armarik.

Uztailaren 20an Arrasaten guardia egiten zebilela, istripu batean zauritu zen Eugenio Bolinaga Velar. Uztailaren 29an Donostian hil zen, San Antonio Abad.²⁰⁷

*Egun haietan, PNVkoak neutral agertu ziren, non nahiz eta ez egon errepublikaren aurka, ez zuten argi eta garbi egiten errepublikaren alde.*²⁰⁸

Esku bonba ELMAko ukondoekin eginda. Hau bera Jon Etxezarragak aurkitutakoa da Illordon mendian, Maltzaga gainean; hortaz, erabilitakoak ere 1936ko erresistentzian.

Rufino Ormaetxea Ibarrondo.

9.6. Arrasateko Zutabea

Egun haietan, Arrasatearrek oso harreman estua mantentzen zuten Eibartarrekin. Hainbat eztabaidaren ondoren, Gasteiz askatzeko asmoz, erabaki zuten zutabe bat eratzea, Arrasate, Eibar eta Bergaratik etorritako langileen indarrez osatutakoa. Alde handia zegoen armamenduan batzuen eta besteen artean. Guk pistolak eta errebolberrak besterik ez genuen. Eta gainera, munizio falta. Bitartean, Bilbok lortu zuen mugimendu faxista geldiaraztea eta, Eraso Guardiaren pelotoi batek gure zutabearekin bat egin zuen. Pelotoiaren buru zen Cecilio Gomez tenientea, Celestino Uriartek eta Pedro Ruiz de Alegriak lagundu zutena. Ordurako, EAJkoek erabaki zuten euren neutraltasun hura alde batera uztea eta, hauek ere, gure zutabearekin elkartu ziren.²⁰⁹

Hiriburua, Gasteiz erasotzera atera aurretik, Arrasateko plazan elkartu ginen indar guztiak. Celestino Uriartek balkoitik hitz egin zigun. Gasteizera iristeko kilometro gutxi falta zirenean, militarrek Donostian egindako altxamenduaren berri izan genuen. Orduan, erabaki genuen berriro ere itzultzea. Zutabea Arrasatetik atera eta Landan gelditu zen, Gasteiztik 15 kilometrora erasoaren aurretik azken detaileak zehazteko. Ordu gutxira, Eibartik zetorren motozikleta batean ekarri zuten Gerra Batzordearen agindua, non, itzuli eta Eibarrera joan behar genuen, handik, Donostiarantz abiatzeko, Loiolan kuarteleratutako Ingeniari Errejimendua matxinatu egin zelako indar faxisten laguntzarekin.²¹⁰

Guillermo Lasagabasterrek zehatz-mehatz azaldu zigun zer egin zuen Gipuzkoako zutabea: Gipuzkoako zutabea: 20ko gauean bertan automobil ilara bat etorri zen Eibartik, Cecilio Gómez asaltoko gardien tenientearen aginduetara, eta gazte eibartar haiek Arrasatekoekin elkartu ziren. Gure helburua zen goizaldeko lehen orduan Gasteiz aldera hurbiltzea, ez baikenekien etsaiak non aurkituko genituen. Abiatu ginen hilaren 20an goizeko bostetan [akatsa da, 21ean izan baitzen], Cecilio Gómezen esanera, batzuk autobusez errepidean zehar eta beste batzuk, bitartekariak, oinez mendian barrena. Inolako gorabeherarik izan gabe, Landara iritsi eta gure posizioetan kokatu ginen, Gerra Batzordearekin ados jarrita. Izan ere, aginduak Batzordeak ematen zizkigun.

Gerra Batzordeari Gasteiztik jakinarazi zioten errepublikanoz beteta tren berezi batek irten zuela eta Arrasatera zihoala, telefono dei baten bidez. Batzordekoek ez zuten sinetsi, Gasteiz faxisten mende egonik errepu-

blikanoak handik tren batean ateratzea zeharo burugabea iruditu baitzitzaien. Gauzak horrela, prestatu egin ginen. Cecilio Gómez tenienteak oso agindu zorrotzak eman zizkigun: trena etorri gero, argi zegoen barruan Errepublikaren kontra altxatutako militar traidoreak aurkituko genituela, eta ez errepublikanoak. Beraz, esan zigun Landako geltokitik hurbil zegoen trenbide bihurgunean harriz eta hondar zakuz betetako auto bat jartzeko, trenak talka egin zezan.

Trenari bidea mozteko zuhaitz batzuk ezarri eta gero, harri eta zur geratu ginen errepidetik automóvil bat hurbiltzen ikusi genuenean. Bertan, buruzagi militar eta falangista batzuk zetozen bazterrak arakatzera. Cecilio Gómezek esan zigun tirokatzeko, baina, deskarga itxi bat jaurti genien arren, gidariak azkar-azkar biratu eta ihes egitea lortu zuen. Gidariaren erreakzio lasai, kementsu eta adoretuari esker, barruko inor ere ez zen hil. Dena den, tiroketaren ondorioz, autoak kristalak hautsita eta gurpilak zulatuta zituen. Orduan, Gasteiztik alde egindako gure kide batzuk iritsi ziren. Hiriburuan gauzak zertan ziren azaldu eta azkar erasotzeko esan ziguten, erraz menderatuko genuelakoan.

Guk tirokatutako autoa errepidean ikusi zuten: barrukoak bendatuta zeuden, baina itxuraz zauri arinak zituzten. Gero, kontserba hotzak jan eta ardo pixkat edan genuen. Halako batean, autobusak hasi ziren iristen, denak milizianoz gainezka. Eibartik eta beste toki batzuetatik zetozen Gasteizko eraso prestatzera. Bat-batean, Gasteizko propaganda hegazkin txiki bat azaldu zen zeruan. In-guruak miatu eta bueltan joan zen.

Bitartean, Arrasaten kuartel nagusia sortu zuten, Errepublikaren aldeko indarrak eta alde guztietatik iristen ari ziren milaka miliziano boluntarioak bertan elkartzeko. Carrasco koronelak Fronte Popularreko buruei hitzeman zien arren euren esanak beteko zituela, matxinatzea erabaki zuen, legezko gobernuarekin leialak izaten jarraitzen zuten agintariak Donostiatik Arrasatera abiatu zirela jakin zuenean. Arratsaldeko bostetan, Gasteiz konkistatzeko irrikan eta zeharo kementsu geundela, agindu desatsegina iritsi zitzaigun Arrasateko kuartel nagusitik: gure asmoak bertan behera uzteko eta Arrasatera itzultzeko, Carrasco koronela Donostian matxinatu zelako.

Arrasatera iritsitakoan, une hunkigarriak izan genituen biztanle zibilekin eta, bereziki, emazte eta emaztegaiekin, baina azkar agurtu genituen, presaka genbiltzalako. Iluntzeko zazpietan iritsi ginen Eibarrera. Ezin konta ahala karabana zeuden bertan, eta afari hotza jan genuen. Zor-

tzietan, albiste txarra eman ziguten telefonoz: Arrasateko guardia zibilen kuartela matxinatu egin zela, gazte guztiak herritik joan eta gero. Gipuzkoako mugimendua geldiarazteak lehentasuna zuenez, aurrera jarraitu genuen, berriari jaramonik egin gabe. Zortzi eta erdietan, milizianoz betetako autobusak banan-banan abiatu ziren. Goizaldeko bostetan Donostiatik hurbil geunden jadanik. Badaezpada ere, etsaiak gure iritsieraz ez konturatzeko, autobus guztiak farolak itzalita zeramatzen. Goizeko zazpitan hirirako bidea hartu eta lehen kaleetan sartu ginen, Garmendia komandantearen eta beste buru batzuen agindupean. Ilaran gindoazen denok, banan-banan.

Marcos Vitoriak kontatzen digu zehatz-mehatz zelan atxiki zitzaizkion Arrasateko guardia zibilak errepublikari:

Gasteizera joatea erabaki zuten, baina 17 kilometro egin eta Gasteizera iritsi baino lehen, kontrako agindua eman zieten, buelta erdi eman eta Donostiarantz egin zuten; une hartan Defentsa Batzordea Eibarren zegoen eta telefonoz abisu bat jaso zuten, Arrasateko guardia zibilen kuartelean inguruko guardia zibil guztiak batzen ari zirela; une hartan, Bilbotik iritsi zen Eibarrera zutabe militar bat, Zubizarreta asalto tenientea buru zuela –hura, egun batzuk geroago, Donostia hartzerakoan hil zen– eta zutabe militar hura, gelditzen ziren Arrasateko hiru edo laurekin eta blindatuekin, Arrasatera joan zen. Jende dezente zihoan, ondo armaturik metrailadoreez, 81eko morteroz zihoazen Garibai kaletik, eta bide erdian gelditu ziren.

Zubizarreta asalto tenientea, nirekin, kuartelera joan zen; bitartean tropak posizioak hartu zituen, eta mugimendu horiek guztiak ikusi zituzten kuarteletik; tenientea iritsi zen atera eta seguru deitu zuen: “Zabaldu atea”. Barrukoek erantzun zuten ez zeudela ez batzuen alde ez besteen alde, telefonoz deitu zieten-eta bando bietatik, eta ez zekiten zer egin; tenienteak berriro esan zien eta guardia zibilek erantzun zuten ez zutela gura zibilik barruan; hortaz, tenientea sartu zen eta ni kanpoan geratu nintzen. Minutu batzuk igaro ziren eta handik apur batera irten zen tenientea postuko brigadarekin, eta dena erabaki zen borrokan egin barik. Egoera lasaitu zen asaltoko tenientearen zutabean zetozelako guardia zibilak. Armak kendu zizkien kuartelekoei eta kamioi batean sartu ziren Donostiarantz; gero, horietako batzuek desertatu egin zuten eta beste batzuk hil egin ziren. Arrasateko postuan geratu ziren Bilboko zutabe militarrean zetozen guardiak.²¹¹

Berriro ere abiatu zen zutabea, baina, oraingo honetan, kontrako norabidean. Arrasateko EAfko kide batzuk Gasteizera joandako zutabearekin batera joan ziren, baina, itzuli zirenean Arrasatera, haiekin ez jarraitzea erabaki zuten. Eibarrera iristean izan zuten Arrasatearren euren lehenengo baja. Gabino Arano arma garbitzen ari zen kide batek zauritu zuen nahigabe berna batean. Erren geratu zen betirako. Ismael Diez ere zauritu zuten.

Eibarren ordu batzuk igaro ondoren abiatu ginen Donostiarantz. Egunsentian iritsi ginen. Ordurako, matxinatuek indar handia zuten, Loiolako Kuartela, Casino, Gobernu Militarra eta Maria Cristina Hotela okupatuta baitzituzten.²¹²

Egun haietan, 1936ko uztailaren 28an, erail zuten Atondon (Nafarroa) Rufino Ormaetxea Ibarrondo, Arrasateko karlista batzuk salatu zuten Etxarri-Aranatzen. 30 urte zituen eta Unión Cerrajerako doitzalea zen, ezkondua eta alaba batekin, Juventudes Socialistas Unificadas eta UGTko kidea.

Donostiaren birkonkistatzea

Borroka oso gogorra izan zen. Pasaia, Errenteria, Irun eta Hernanitik etorritako jendea ere bazegoen Donostian. Arrasatetik joandako indar armatuek parte hartu zuen Kasinoa, Gobernu militarra eta Maria Cristina hotela hartzeko ahaleginetan.

Lucio Goronaeta Mendizabal-ek dioenaren arabera: “Uztailaren 22an-edo joan ginen Arrasatetik Donostiara, borrokan parte hartzen; agintean geneukan asaltoko gardien teniente bat, Cecilio Gómez; Lasartera iritsitakoan indar guztien arduradun egin zuten Pérez Garmendia, Estatu Nagusiaren komandantea. Donostiara iritsitakoan, Gobernu Zibilaren eta Maria Kristina hotelaren aurrean, asalto guardia batzuek ziria sartu ziguten; haiek zeuden Leoz abizena zeukan artilleria teniente baten agindupean; lurrean utzi genituen aldean geneuzkan arma apurrak, haiek bere armak entregatu behar zizkiguten, eta atxilotu gintuzten eta jarri gintuzten Maria Kristina hoteleko burdin hesietan gatibu edo luebaki moduan, eta halaxe egon ginen sei edo zortzi orduan, borrokaldia bukatu zen arte. Haietako bat zen Celestino, kideetako batzuk halaxe hil ziren.²¹³

Hona nola kontatzen duen Celestino Uriartek: Gu, dio, Eibarko kolumnarekin batu ginen, eta Donostia ingurura iritsi eta indar armatuak banatu zirenean,

Cecilio Gomez asaltuko tenientearen agindupean jarri gintuzten. Hura bai zela elementua! -komentatzen du. Nik ikusi dudan gizonik ausartena baizen! Pozik gindoazen gu!... Perez Garmendiak agindua eman zion Cecilio tenienteari Donostian errepide jeneraletik sartzeko. Eta halaxe egin genuen, egin ere. Baina Antiguako tuneletik irten bezain laster hasi zitzaizkigun tiro eta tiro Kontxako etxeetatik. Hala eta guztiz ere mendi kontrako paretari estu-estu erantsirik La Perlaraino iritsi ginen gure bidetik, eta handik aurrera San Martin kaletik barrena sartu ginen hirian.

Buen Pastoreko plazara iritsi ginenean kontu handiz ibili behar izan genuen. Etsaiak metraileta bat zeukan jarria, eta pasadizo guztia harrapatzen zuen bere irispidean. Banan-banan, ahal bezain azkar arineketan eginez, oztopo hura gainditu eta Foruetako ibilbideraino iritsi ginen. Ibilbide hartako zuhaitzen azpian Guardia Zibil eta asaltoko Guardiaz osatutako patruila handi bat ikusi genuen. Beraiek ere ikusi gintuzten. “Viva la República! UHP! (Unión de Hermanos Proletarios) -egin ziguten oihu. Guk ere era berean erantzun genien, eta elkarrengana hurbildu ginen. Gurekin zetozen asaltoko Guardia batzuei poza nabari zitzaien, gorputz bereko kideen leialtasuna frogatzean... Gutxi iraun zigun ordea ilusioak. Elkartu ginenean galdetu ziguten: “Ze arma dakarzue?”. Gure pistolak erakutsi genizkien. “Horrek ez du ezertarako balio -esan ziguten-. Laga itzazue lurtean eta gureak emango dizkizuegu”.

Gure jendea fidaturik, eta arma luzeak hartzeko irrikaz, haien eskabidea betetzera plantatu zen. Baina Guardia haien poz itxurak gauza bereziren bat susmaarazi zidan, eta oihuka hasi nintzaien: “Kontuz! Ez utzi armak!...” Beranduegi zen ordurako, ordea. Haien armen kanoiak guri begira geneuzkan, eta artean armak utzi gabe geneuzkan guztiak desarmatu gintuzten. “Bandidoak! -egiten ziguten oihu guardiek-. UHP orduan ezta? Unión de Hijos de ...!” Asmatzen zituzten irainik handienak jasan behar izan genituen. Lotsagarritzko modu horretan Zurriolako ibilbidera eramanez gintuzten Cristina hotela eta Gobernu Zibil bitartera. Gobernuko eraikuntzan ez zegoen inor. Cristinan, berriz, sartu eta irten zebiltzan guardiak eta ofizialak; ikusten gintuztenean zaparradan jaurtikitzen zizkiguten irainak. Leoz tenientea nabarmentzen zen horretan, neurri gabeko sadismoarekin; lehen ere nabarmendua zen hura urriko gertakarien errepresioan; geroago Ondarretako espetxean fusilatu zuten.

Ibilbideko zuhaizpean pilan jarririk bertatik bertara tirokatu gintuzten; gutako asko han geratu ziren. Lurtean etzan ginen denak, eta han ere tiroka aritu zitzaizkigun. Pixka batera, ostera, iritzia aldatu zuten nonbait, eta agindu zuten: “Zaurituta ez daudenak, jarri zutik!” Askok ginen oraindik, eta hotelaren lorategira eramanez gintuzten. Ordurako kolumna popularreko beste talde batzuk tiroka hasiak ziren gertuko beste zenbait lekutatik. Horrexek pentsarazirik nonbait, gure zain-tzaileek ez zuten ideia hoberik asmatu geu itxurako burdinetan parapeto moduan jartzea baino.

Maria Cristina hotela hartzeak lan asko eta bizitza ugari eramanez zuen. Eraikuntza handi hura defenditzen ari zirenak tiraleku ederrak zituzten, eta aise ehizatzen zuten gauzez nahiz egunez hara hurbiltzen zen edonor.

Urriaren 28rako Donostiako altxamedua porrot egina zen.

Hildako eta zauritu asko egon ziren eta gerra krudel haren lehenengo bost hildakoak Arrasatekoak izan ziren.

Eusebio Berecibar Otadui.

Benito Uranga.

Camilo Ibañez.

Pedro Olmedo Paunero

Pedro Zorita. Goardia Zibila.

Gero gerra hasi zen. Nire anaia Pedrok Cerrajeran egiten zuen lan. Hemendik Donostia hartzera abiatu eta hurrengo egunean hil zuten. Autobus asko jendez bete ziren Donostia berreskuratzera. Arrasateetik bertatik, Eibartik, herri askotatik.... Hurrengo egunean hil zuten, Maria Cristina hotelaren ondoan.²¹⁴

Hura izan zen Euskal Herriko borrokan atal hunkigarrienetariko bat. Gure milizianoek, gure gudariak, ezkerreko gudariak, gudari sozialistek, komunistek, anarkistek eta gudari errepublikarrek batera hiria berreskuratu zutenekoa. Gudari nazionalistek ez zuten oraindik parte hartzen. Ez gatazkatik at sentitzen zelako, baizik eta, zain mantentzeko jarrera izatea erabaki zuelako.²¹⁵

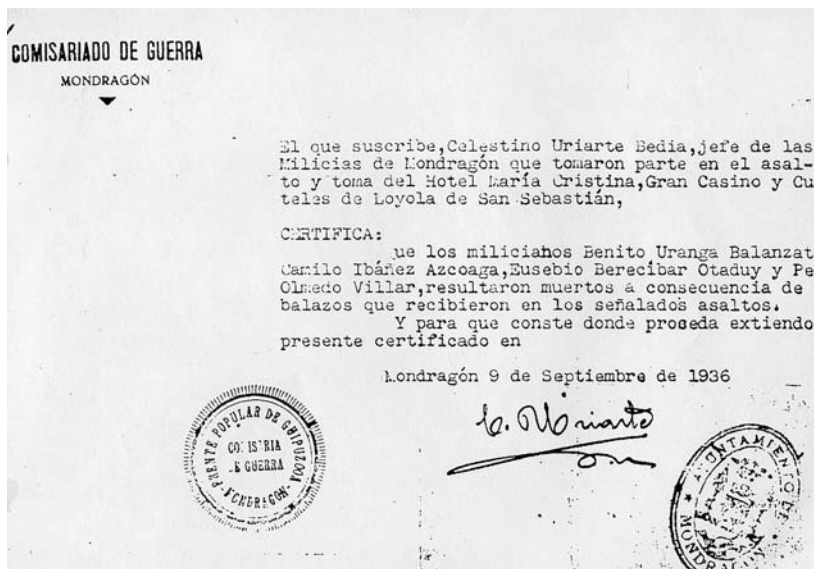
Donostia hartzeko erasoetan parte hartu genuen Arrasateko milizianoak ordezkatu gintuzten beste miliziano batzuek eta, autobusetan, Arrasatera etorri ginen. Askok izan ziren borrokan hil edo zauritutakoak. Lasarte de-

Donostian Maria Cristina hotela hartu zuen lehenengo taldea. Argazkian, etsaiari kendutako kanioi bat ikusi daiteke. Celestino Uriarte, Segundo Olazagoitia, Ibarra, Sagasta, Lucio, Uriona... arrasatearrak, Ibañez Hernanikoa, ...

Pedro Olmedo Paunero.

Arrasateko gerra partea.

*fendatzera joatekoak ginela, agindua iritsi zen esanez, etxean fusilik zuenak hara eraman behar zuela. Arrasaten 10 fusil besterik ez zegoen eta hamarrak eraman zituzten. Han hil zuten Cecilio Gomez, Eraso Guardiaren tenientea, milizien buruzagi adoretzua. Armamentu eta munizio eskasiaren ondorioz ia Gipuzkoa osoa galdu genuen.*²¹⁶

Gertakari haietan gehien nabarmendu zen erakundeetako bat CNT izan zen. Erakunde horretako

buruzagietako bat arrasatearra zen. Felix Liquiniano. Arrasaten jaioa, hemen bizi izan zen soldadutzara joan zen arte. Soldadutzan zegoela iritsi zen Errepublikaren ezartzea; 15 urteko kartzela zigorra eman zioten janariagatik protesta bat antolatu zuelako. 1933an amnistiatu zutenean, CNTko kide egin zen. Gerrak iraun zuen bitartean, Euskadiz gainera, Madrilen, Aragoian eta Katalunian egon zen. Frantziara ihes eginik, Frantziako erresistentzian parte hartu zuen, eta Europako gerra amaitu ondoren makien artean aritu zen.

Langileen Jarraipenerako Neurriak

Arrasate kolpe militarren kontra borrokatu zuten erresistenteen kontrolpean egon zen bi hilabeteetan, lantegietako produkzioan eta garraiobideetan lan egiten zuten langileen jarraipena egin zuten, honetarako, beharrezko neurriak jarritz.

Abuztuaren 3an, Donostia berriz konkistatu eta hara joandako ehunka arrasatearrak herrira itzuli ondoren, Unión Cerrajera bezalako lantegiek euren jarduera industrialari ekin zioten jaurtigaiak fabrikatzen. Lantegi haiek guztiak Defentsa Batzordeak kontrolatzen zituen.²¹⁷ Abuztuaren 3tik arrera, egunero joan zen Unión Cerrajerara lanera, enpresa gorri separatisten menpe egon zen bitartean.²¹⁸

1936ko irailaren 9an, UGTko Sindicato Ferroviarioko agenteak Arrasaten bildu eta erabaki hauek hartu zituzten: Ferrokarril Vasco-Navarroko Langileen Jarraipenerako Batzordea eratzea Gatzagatik Mekolaldeko sekzioan eta San Prudentziotik Oñatirako trenbidearen adarrean lan egiten zutenak kontrolatzeko. Hautatu zituzten: Enrique Perez, Nicolas Aranburu, Cayetano Chavarria, Evasio Pedrejon eta Emiliano Pinto. Batzorde hura arduratu zen zerbitzuak kontrolatzeaz, betiere Arrasateko Errepublikaren Defentsa Batzordearekin ados jarrita. Langileei soldatak ordaintzeaz arduratu zen, eta gainontzeko Tren Batzordeekin harremanetan egon zen.²¹⁹ Ebakuatu aurretik, batzorde haietan erabaki zuten, trenbideetako zubiak lehertu, trenbideak altxatu, ELMA eta Unión Cerrajerako galdategiak lehertu eta piezak kenduz makina asko matxuratzea handik eramanez zitzaten.

9.7. EAJ eta Altxamendua

1931-36 bitarteko EAJ hura katoliko izateaz gainera, euskalduna, herritarra, autonomista eta demokrata ere bazen, gauza guztien gaineratik. Bazekien ezer itxaroterik ez zuela, José Calvo Sotelo, Espainiako eskuinaren liderrak artean aspaldi ez zela eta hain zuzen euskal nazionalismoari buruz ari zela esan zuen bezalaxe, Espainia hautsia baino Espainia gorria nahiago zukeen Espainia nazional batean. Horregatik, EAJk uztailearen 18ari eman zion erantzuna bere izatearekin koherentea izan zen: demokraziarekiko atxikimendu agiri eta zinezkoa, eta ezker iraultzailearekiko urruntasun kontuzkoa. Egia da Nafarroan eta Araban neutraltasunerako tentaldiak izan zituela. Napar Buru Batzarrak, adibidez, Nafarroan nazionalismoak zuen organorik gorenak, ohar bat argitaratu ere egin zuen, eta Errepublikaren Gobernuarekiko harremanak etentzat eman zituen. Araban EAJk ez zuen sinatu ezkerak uztailearen 18rako lanuzte

orokorrerako egina zuen deia; are gehiago, EAJko bi buruzagiren idatzi bat -Landaburu eta Ibarrola-rena argitaratu ere egin zen, eskatzeko altxamenduaren arrakasta “ez eragotzi eta laguntzeko”. Donostian eta Bilbon, berriz, EAJk aukera egin zuen argi eta garbi Errepublikaren alde. Donostian, legezkoa zen gobernuarekiko atxikimenduzko agiri bat argitaratu zuen lehenengo alderdia izan zen (nahiz eta egia den alderdi errepublikano eta ezkertiarrek horrelakorik zertan eginik ez zutela). Uztailearen 19an, Euskadi Buru Batzarrak, alderdiaren organo gorenak, agiria argitaratu zuen herritarren eta Errepublikaren alde, “faxismoaren eta monarkiaren kontra”.²²⁰

Uztailearen 29an irabaziak zituzten Loiolako Kuartelak. Gipuzkoako Medigoizale Batzak ohar bat argitaratu zuen Frente Popular egunkarian, zinetan esan zuen Frente Popularrarekin harremanetan zeudela eta eskatu zuen Errepublikaren alde mirespena eta euskal kausa sentitzen zuten guztiak Frente Popularrean izena emateko. Egun batzuk aurrerago, abuztuaren 15ean, Euzko Gudarosteak honako oharra argitaratu zuen egunkari berdinean: *Euskal Miliziak sortu dira. Kuartel Nagusiak daude Loiolan (Azpeitia). Milizien lema da Jainkoa eta Askatasuna Aberria. Gure kontsigna demokrazia eta errepublikaren alde eta diktaduraren eta faxismoaren aurka borrokatzea. Biharko zeregina dugu aberriaren lurraldetasunaren subirotasuna aldarrikatzea. Etorri Euskal Milizietara. Haiei esker lortuko dugu altxamendu militarra garaitzea eta Euskadi aske bat izatea. Gora Askatasuna! Gora Errepublika! Gora Euzkadi!*²²¹

Euzko Gudarostearen sorrera

EAJ berandu hasi zen milizia armatuak sortzen. *Uztaila bukaeran, EAJko ordezkartza bat etorri zen, Bergaran Azkarate, Bergaran sendagilea Mugika eta Arrasaten Gorroñogoiak osatutakoa, eta azaldu ziguten altxamendu militarra euskal nazionalistek zuzendutakoa zela, bai Nafarroan, bai Araban. Gasteiztik ihesi zetozenek kontaktzen zuten euskal nazionalistak hirian sufritzen ari ziren jazarpena, nazionalisten guneen eta Solidaridad de Trabajadores Vascosen guneen itxierak,...* Hari aurre egin eta gure bizitzaren eta lurraldearen defentsan, ezinbestekoa zen boluntariok erreklutatzea. Gatzaga, Eskoriatza, Aretxabaleta, Arrasate eta Aramaioko Nazionalisten Junta Munizipalek erabaki zuten kuartel bat jartzea

*herri haietako euskal milizianoentzat. Hura iraila hasieran izan zen. Eskoriatzako Marianisten eraikinean jarri zuten kuartela, eta "Cuartel de milicias vascas de Leniz" izena jarri zioten.*²²²

Euzko Gudarostearen sorrera abuztuaren 6an hasi zen Azpeitian. Hilabete hartan 1.500 boluntario joan ziren Azpeitira, haietariko 33 Arrasatekoak. Faxismoari eutsi zion lehenengo frontea izan zen Bidania eta Ventas de Zarate. Gero, gehiengoak Amayurren (EAJ) sartu zen, eta besteak ANV, San Andres (STV-ELA) eta Itxarkundian.(EAJ)

Jose Gorroñogoitia Sein, 43, Amayur

Joaquin Garmendia Alava, 1344, Amayur

Juan Azcarate Isasmendi 1184, Amayur

Vicente Egidazu Lizarralde 1325, Amayur

Pablo Bolinaga Arregi 1342, Amayur

Segundo Ceciaga Uriarte 1315, Amayur

Gregorio Ceciaga Lazpiur, 1206, Itxarkundia

Juan Barrutia Gallastegi, 1314, Amayur

Joseba Uribechevarria Osinaga, 1346, Amayur

Santos Ceciaga, 1334, Amayur

Jesus Mendizabal Urtubai, 1343, Amayur

Jose Etxagibel Otadui, 1333, Amayur

Ramon Bidaburu Aranburuzabala, 1338, Amayur

Sabin Iturriaga Murua, 1208, Amayur

Vicente Juldain Sainz, 1190, Amayur

Gregorio Yarza Abalia, 671, San Andres

Jose Miguel Egidazu, 1319, Amayur

Cruz Villar Igartua, 622, Amayur

Jose Barrutia Gallastegi, 1322, Amayur

Sabino Arrieta Arregi, 623, Amayur

Sabin Garai Arregi, 1331, Amayur

Jose Jauregi Pagoaga, 296, ANV

Alberto Arabaolaza Abarrategi, 727, Amayur

Maximo Gallastegi Elexalde, 1311, Amayur

Telesforo Galdos Ugalde, 1205, Amayur

Juan Azcoaga Bidaburu, 1209, Amayur

Juan Axpe Zubia, 1200, Amayur

Esteban Zaitegi Ceciaga, 1191, Amayur

Pablo Uribarren Altuna, 1328, Amayur

Jesus Narvaiza Larrañaga, 1323, Amayur

Lorenzo Urrutia Arregi 1318, Amayur

Gabino Vitoria Albistegi, 1186, Amayur²²³

Felix Iraola Otadui, Amayur

*Gerrara boluntarixoa, Batzokitik deitu Loyolara, kuartelera, eta "Ez fateko, ez dauela armarik". Hurrengo egunien rekisau kamioneta zahar bat eta han presentatu gizen. Loyolan. Loyolan ez zauen ez armarik eta ez ezebe, egun batzuk han egon gizen, eta azkenian eskopeta zahar bat emon guzkuen, hemendik hara, hor-maraino botatzen zauena tiroa eta harexekin mendira. Lenengo egunian, lenengo hildakua, mikelete bat.*²²⁴

Euskal kleroaren banaketa.

Abuztuaren 6an Iruñeko eta Gasteizko gotzainek, Olaetxea eta Mujika, gutun pastoral bateratu bat izenpetu zuten altxamenduaren zilegitasuna defenditzeko, erlijioaren defentsako gerra zen heinean. Dei egiten zieten Euskadiko eta Nafarroako katoliko guztiei komunismoaren kontra borroka egin zezaten, eta gogor salatzen eta gaitzesten zuten katoliko horietako batzuk Errepublikari eskaintzen zioten laguntza (EAJ nabarmen aipatu zuten). Gurutzadaren teoria bermatzen zen beraz.

Jakina da Espainiako gerran eliza katolikoak, oro har, joera garbia izan zuela matxinatuen alde. Salbuespenik nabarmenenak gertatu ziren Euskal Herrian eta, maila apalagoan, Katalunian.

Euskal Herriko kleroaren zati handi batek, ostera, jarrera hartu zuen agintaritza konstituzionalaren alde, eta beste multzo handi batek erbesteratu egin behar izan zuen.

Jose Joaquin Arin eta Leonardo Guridi, parrokoa eta apaiza, akusatu zituzten dokumentu bat sinatu izanaz, lehen aipatu pastorala, abuztuaren 6koa, eta erail egin zituzten.

114 elizgizon milizianoen kapilau izan ziren. Isaak Uribesalgo Unzueta 27 urteko kapilau arrasatearra atxilotu zuten, Arana y Goñi batailoikoa. 1937ko irailaren 9an epaitu eta absolbitu egin zuten. Tiburcio Sagasta Unzurrunzaga 24 urteko

arrasatearraren kasuan, nazionalista zela argudiatuz, Lauzirika gotzaina bere ordenazioaren kontra jarri zen, eta Bizkaira desterratu zuten, Gatika eta Lujuara

Faxistek 17 apaiz erail zituzten, haietariko hiru nafarrak. Debagoienean lau. Beste bat kartzelan hil zen. 132 prozesatu eta 3 heriotza zigorrera kondenatu bazituzten ere ez zituzten exekutatu (1944tik aurrera prozesuak ireki zituzten apaiz gehiagoren kontra). Beste 20ri ezarri zieten bizi arteko kartzela zigorra, 57 zigortu zituzten kartzela zigor ezberdinetara, kondenak ziren betetzea hilabete gutxi batzuk edo hogei urtera artekoak, ... eta prozesatu ondoren absolbitutako ia apaiz guztiak desterratu egin zituzten, eta haien jarduera Euskaditik egitera derrigortu zituzten. Nazionalismoarekiko edota Eusko Jaurlaritzarekiko sinpatia izatea edo "Euzkadi" egunkariaren irakurle izatea arrazoi nahikoa zen euskal parroketan haien jarduera egitea debekatzeko. Beste asko, 800dik gora, atzerrira joan ziren faxisten atzaparretatik ihesi.

Mujika gotzainak, ordea, errebeldeen zonan zer gertatzen zen konturatu zenean, atzera egin zuen eta 1936ko urriaren 21ean gutun bat bidali zuen Erromara, hau esateko: *Euskal abertzaletasunak dituen zilegizko nahikundeekin bat zetozen apaizak jazarriak direla, frogarik gabe zigortzen dituztela, ez dela eliz gizonen fuerorik errespetatzen, eta ez direla ezertan aintzakotzat hartzen eliz agintariak.*

1936ko urtarrilean EAJ Erromara joan zen, Elizako agintaritza gorenaren aurrera. EAJk Monsignore Pizardoren aurrean bere katolikotasuna aitortu zuenean, Gil Roblesen CEDArekin bat egiteko proposatu zien hark, *Jainkoa dela lehendabizi, eta gero datorrela aberria eta.* EAJk ezkerren alde egin zuen apustua; eskuina autonomia ororen etsaia zen eta.

Arrasateko kasura gatozela, esan dezagun gerraren hasieran Frente Popularrak agintea bere eskuetan izan zuen bi hilabetean (1936ko uztailetik irailera), Arrasateko abade, fraide eta mojek ez zutela aparteko arazorik eduki, egoera berezi hark

mundu guztiari ekarri zizkion murrizketetatik aparte.

1936ko abuztuaren 4an, Arrasateko Udaltzarak aho batez onartu zuen Nicolas Uriarte alkatearen proposamena:

Militarrek eta faxistek Erregimen Errepublikarraren aurka sortutako mugimendu subertsiboaren aurrean, ondorengo erabakiak hartzea proposatzen du:

Bat. Herri honetako udalak erabateko gaitzespena adierazten du sedizio mugimendu honen sustatzaileentzat.

Bi. Gure atxikimendurik sutsuena adierazten diogu Estatu Espainoleko gobernu legitimoari

Hiru. Fronte Popularraren milizien alde harpidetza publikoa irekitzea diru laguntza jasotzeko. Udalak hasiko du zerrenda hau 5.000 pezetako diru laguntza jarritz.

Lau. Aktan jasota gera dadila korporazio honek saminik sentikorrena adierazten duela jarraian agertzen diren herritarren heriotzarengatik: Camilo Ibañez, Benito Uranga, Pedro Olmedo, Eusebio Berecibar, Pedro Zorita guardia zibila eta zorigaitzoko istripu hartan bizia galdu zuen Eugenio Bolinaga Velar milizianoa.

Bost. Errepublikaren Defentsarako Komite Lokala zorientzea, herri honetako Milizia Popularrak izan duen portaera eredugarriarengatik.

EAJkoak Erroman 1936ko urtarrilean. Zutik: Jose Antonio Agirre, Manu Robles-Arangiz, Francisco Basterretxea, Doroteo Ciaurriz, Heliodoro de la Torre, Jose Eizagirre, Juanon Kareaga. Eserita: Manuel Irujo, Pablo Eguileor, Evaristo de Etxebarrieta, Xabier Landaburu.

9.8. Funtzionarioen depurazioa

Arrasateko Defentsa Batzordeak 1936ko azaroaren 7an hartutako erabakia

Probintziako Gobernadore Zibilak aurreko abuztuaren 8an igorritako zirkularra irakurri ondoren, hau da, mugimendu subertsiboan parte hartu duten edo erregimenaren etsaiak diren probintzia zein udal langileen kargugabetzeak eskatzen dituen abuztuaren 4ko Ministro Kontseiluaren Lehendakari-tzaren dekretua betetzeko eskaeraren inguruan Defentsa Batzorde honek honako erabakia hartu du: - *Abuztuaren 2ko dekretuak agindutakoa betetzeko, probintzia honetako gobernadore zibilari informazio hau helaraztea: Miguel Mendieta, gaueko udaltzaina, Bonifazio Zubialdea, eguneko udaltzaina, Cruz Medinabeitia, Alondegiko laguntzailea, Carmelo Madinabeitia, Alondegiko laguntzailea, Prudencio Iraeta, Korporazioko idazkaria, Gregorio Juldain, funtsen kontu hartzailea eta Jose M^o Ayani idazkaritza laguntzailea, dekretuan jasotako kasuetan aurkitzen direla. - Era berean, batzorde honek erabakia hartu du jarrian agertzen diren zinegotziak beren karguetatik kentzeko: Resusta, independentea, Luis M^o de Ubago, erradikala, Antonio Pagoaga, Isidoro Echevarría, José Zulueta eta Robustiano Zubillaga, tradizionalista. Patricio Osinagaren kargugabetzea, aldiz, berak militatzen duen Eusko Alderdi Jeltzalearen esku uzten dugu eta erakunde politiko horrek hartu beharko du behin betiko erabakia. - Eta, azkenik, gobernadoreak kargugabetzeen inguruan txostena den aurreko akordioa onartzen badu, adostu da Unión Cerrajera lantegiari eskaera egitea Miguel Mendieta bere langile ohia berriro ere bertan lanean hasteko.*²²⁵

9.9. Arlabango frontearen hasiera

Lehen egun horietan ez zegoen ez frontierik ez antzeko gauzarik, inorena ez zen lurra zen, frontea Irunen zegoen. Arrasateko jendea Isuskitzara igotzen hasi zen taldeka, ez buruzagirik ez ofizialik gabe. Handik ez zen ikusten mugimendurik, eta gauerako Arrasatera itzultzen ziren berriro lo egiten. Igo zuten egun horietako batean Juan Olazagoitia sozialista hil zuten.

Jelkide batzuk Isuskitzaren ezker aldera zeuden, San Bernabe aldean, Kataide buruzagi zutela. Egun horietan koordinaziorik indarren artean ez zegoen, Frente Popularraren eta Jelkideen artean, behintzat.

Jelkideen artean bazegoen hierarkia bat goitik behera antolatua, zonako egoitza zentrala Eskoria-tzako Marianistetan zeukana. Lezeta zen buruzagia. Jelkideak zazpinako taldeetan zeuden antolatuta, buruzagi banarekin, eskuadrak bezala.

Frente Popularreko milizianoen artean ez zegoen koordinazio orokorrik, eta sindikatuen araberako sekzioka egin zen antolamendua. Garai horretan batailoiek ez zuten izenik, beren borondatez eta kabuz elkartzen ziren, erregimen konstituzionalaren defentsan elkarturik.

Arlabanen leku hartu zuen beste talde bat zen ANVko jende multzo handia, Arrasatetik igarotzean haren egoitza Zirkulu Karlistan jarri zuena, buruzagi Castañares zutela. Talde hori oso ondo zegoen antolaturik eta eraturik.

Gasteiz aldeko altxatuak, beren aldetik, Uribarri Ganboaraino iritsi ziren, maniobra batzuk egin, kanoikada batzuk bota eta Gasteiza itzultzen ziren berriro.

Bizkaiko zonarekin koordinazio ahalegin serio batzuk egiten hasi ziren. Arlabandik hasi eta Jarindo eta Kurtzetan zehar Otxandiorainoko fronte moduko bat eratu nahi izan zuten, tarteko lerro guztia hutsik baitzegoen. Garellanoko erregimentuko Vidal koronelak Arrasatekoekin harremanak egin, eta aldian behin asaltoko 30 guardia osatutako talde bat bidaltzen zuen, Reola sargentoaren agindupean. Arrasatekoek zituzten armak bestalde lehen esandako berberak ziren oraindik, eskopetak, pistolak mainguentzat, kanoi arraiadurazko dozena erdi bat arma, eta eskuzko granadak jaurtikitzen zituen bailesta bitxi bat, Jesús Trincadok asmatua, kilometro bateraino jaurtikitzen zituena. Isuskizara joaten ginen goardiak egitera. 1936ko irailaren 17an, Arrasateko frontean, Kruzeta (Kurtzeta) gainan, Arlaban gainan eta Elgean, 839 miliziano ari ziren errepublikaren alde borrokatzen. Hainbeste lagun izateko, 333 arma besterik ez zuten. Informazio hau, irakurri daiteke Arrasateko gerrarako komisarioak 1936ko irailaren 17an idatzitako oharrean.

Bestalde, errepublikanoen defentsa-lerroak Elgea mendizerrako blokaotan eta Isuskitza, Jarindo, Maroto eta Kurtzeta mendietako tontorretan zeuden finkatuta, besteak beste. Irailaren 17an, Arrasateko Gerra Komisariotzak, Celestino Uriarteren aginduetara, milizianoak honela banatzea erabaki zuen:

- Lizargarate 50 gizon, 25eko txandak eginez.
- Irazabal 60 gizon, 20ko txandak eginez.
- Isuskitza 62 gizon, 31ko txandak eginez.
- San Bernabe 93 gizon, 31ko txandak eginez.
- Arlaban 62 gizon, 31ko txandak eginez.
- Kurtzeta 42 gizon, 21eko txandak eginez.
- Jarindo 104 gizon, 52ko txandak eginez.
- Maroto 90 gizon, 45eko txandak eginez.
- Zultatzaileak 20.

Bezperan Bilboko 116 miliziano eta Eibarko 44 gehitu zitzaizkien.

Arma eta munizio gutxiegi zituzten, zer zetorkien kontuan hartuta:

- Errifleak	136
kartutxoak	9.200
- Mosketoiak eta fusilak	170
kartutxoak	20.000
- Karabinak	8
kartutxoak	360
- Pistola metrailatzaileak	11
kartutxoak	2.900
- Subfusilak	4
kartutxoak	560
- Morteroak	4
kartutxoak	300 ²²⁶

9.10. Arrasateko gertakariak

Irailaren lehenengoan Donostia erori zen; probintzia osoan beldur zirrara sentitu zen. Irungo sutea bezalako gertakariak beldurra eragin zuten, oraindik Errepublikarekiko leialak ziren herrietan edozer gauza gertatu zitekeelako. Arrasateko nazionalistek zaindu zuten Etxezarreta, Felix Arano maisuaren lagun mina zen Rafael Arizaren baserria. Astebetez egon ziren bost lagun baserria zaintzen, arpilatzeen arriskua desagertu zen arte.

Mondragoera fan nitzen, hiru bat egun lenau nazionalak sartu aurretik, han euen rebuelua, Portaloian

jende asko jantzitta buzoekin. Asturianuak etorri zien koadrilla bat ELMAko fundizioa apurketako. Batzokira sartu nitzen, hartu nauen karabina bat palankakin kargetan zana, eta fan gitzen Elmara. Asturianuak saldia urten zauen lekutik dinamita azpitik kargetan eta gero kokarekin bete zan kubilota. Handik erretirau Portaloira, han zan "Kuartel Jenerala". Handik etxera eta egun batzuetara egunien oinez Durangoraino, Arrazolatik pasau gitzenien abioiak bonbak botatzen Durangora, han hil zan Aperribay sastia Arrasatekoa. Intxorta hartu auen egunien izan zan, eta gabien besteak gorrixak jo eta kendu. Bilbon Elman egon zan bateaz juntau nitzen, galdetu nutzan zerein juan kubilotiak? Airien bota zan, erantzun zoztan.²²⁷

Herria defenditu edo utzi erabaki behar zen herri bakoitzean. Errepublikaren Defentsarako Kontseilua bildurik, Arrasateren arazoa eztabaidatu zen, defenditu bai edo ez. EAJ eta ANV ez ziren izan defenditzearen aldekoak, eta erabaki zuten alde egitea.

Ebakuazioa eta tropa matxinatuena etorrera.

Arrasaten ebakuazioaz hitz egiten zen. Kotxe eta kamioi asko pasatu ziren egunetan matxinatuengandik ihesi zihoazen herritarrek kanpora eramaten. Nire senarrak ere maleta eta ibiltzeko baimena prestatu zituen ospa egiteko. Pentsatze hutsak gaixotzen ninduen, ezin nuen joaten utzi. "Ez al duzu ikusten nola doazen mutilak armarik gabe? Donostiatik hona zortzi egun behar dituzte, ba, hemendik Bilbora bi. Zorigaiztoan! Nire bizitzaren unerik txarrena izan da. Herria hutsik ikusi nuen, Uriarte, Batzordeko Lehendakaria, Uriarte, alkate jeltzalea, eta Amilibia, Donostiako kudeatzaile bat besterik ez zen bertan geratu. Kurtzetxikiko azken gudariak lurrean zeuden, guztiz etsituta, asko zaurituta, oinutsik eta oinak minduta zituztela. Galdakaoko mutiltzar batzuk ziren Acción Vascako kideak. Adorea eman guran, azukrea, ura eta zigarro batzuk eraman nizekien. Lehen aipatutako hirurak agertu ziren eta Olarte kalean zegoen ambulanzia batean, plazako kantoitik aurrera joan ziren. Erabateko isiltasuna, egin zen, heriozkoa. Nire senarrak alde egitea nahi zuen. Nire gurasoek aholkatu zioten geratzeko eta geratu egin zen. A zer nolako poztasuna hartu nuen nik. Bigarren solairuan zegoen nire nebaren gelan giltzapetu genuen. Kurtzetxikiko aldera jotzen duen etxeko galeriatik ikusi genituen soldadu batzuk poliki poliki aurrera egiten, baina haiek ere ezin ibili zeuden. Aurrekoak bezala, neka neka eta apurtuta iritsi ziren plazara.²²⁸

Arrasateren erortzea. Arabatik eraso hasi zen.

Irailan frankistek alde guztietatik erasoari ekin aurretik ere, Isuskitza behin baino gehiagotan aldatu zen jabez. Batzuetan indarrez eta beste batzuetan eraso gabe utzirik. Frankisten eraso zabala hasi zenean, irailean 21ean, UGTek utzi egin zuen leku hori, eta EAJk alde egin zuen San Bernabetik. Vidalek telefonoz deitu, eta gomendatu zuen Bizkai aldeko hegalararen ezker alde hori ixteko, baina erantzun zioten halako materialarekin ezin zutela ezer egin ongi hornituta zetorren armada baten kontra, erantzun zioten. Vidalek berriro egin zuen eskaera berbera eta Reolarekin laguntza bidali zuen, baina ordurako Bernardo Gómez zinegotzi sozialistak emana zuen leku hori utzi behar zelako berria.

Irailaren 20an, etsaiak bere ofentsiba martxan jarri zuen Arrasateko norabidean. Egun batzuk lehenago, genuen Garellanoko ofizial bakarra etsaien ondora pasatu eta gure posizioen berri eman zien. Gatzagan, Reola eraso tenienteak aurre egin zien.²²⁹

Egoera nahasi hori ikusirik, Marcos Vitoria estatu nagusira joan zen, Marianistetara; lehen aldiz azaldu zen handik, eta hutsik aurkitu zuen.

Isuskitzatik alde gitean, maldan behera hartu eta Eskoriatzara bildu ziren. Egun horretako gaua udaletxean igaro zuen EAJko jendeak.

UGTek Atxorrotz utzi eta Arrasateraino iritsi zen. Herri hartan, Marcos Vitoriak Guardia Zibileko Ibarrola kapitaina topatu zuen, eta faxistak Arlabandik sartzen ari zirela jakinik, auto bat hartu zuten albiste hori egiaztatzeko. Marcos Vitoriak momentu larriak igaroko zituen ez baitzegoen batere ziur kapitainak errebeldeak ikustean, ez ote zuen momentua aprobetxatuko eta bestaldera igaroko. Ez zen halakorik gertatu, ordea. Ibarrolak, azkenik, faxistek fusilaturik utzi zuen bizia.

Guillermo Lasagabasterrek, Arrasateko Gerra Komisariotzako milizianoak, okupatzaileen lehen erasoan eta defendatzeko ahaleginen xehetasunak eman zituen:

Lehen posizioen kontra egindako lehen erasoetan emaitza onak lortu zituzten etsaiak, aldea sekulakoa zelako haien eta gure indarren artean. Ondorioz, gure indarrek atzera egin behar izaten zuten, gutxika, momentuan bertan prestatzen genituen lerroetaraino.

Etsaiak hain kementsu zebiltzanez, Reola asaltoko tenienteak kontraerasoa antolatu zuen Eskoriatzan, Gipuzkoatik eta Bizkaitik etorritako eta Arabatik ihes egindako milizianoekin, baina emaitzak ez ziren izan uste bezain onak. Ez zuten lortu Isuskitza berreskuratzetik eta Galindo (sic) mendian posizioak finkatzera mugatu ziren.

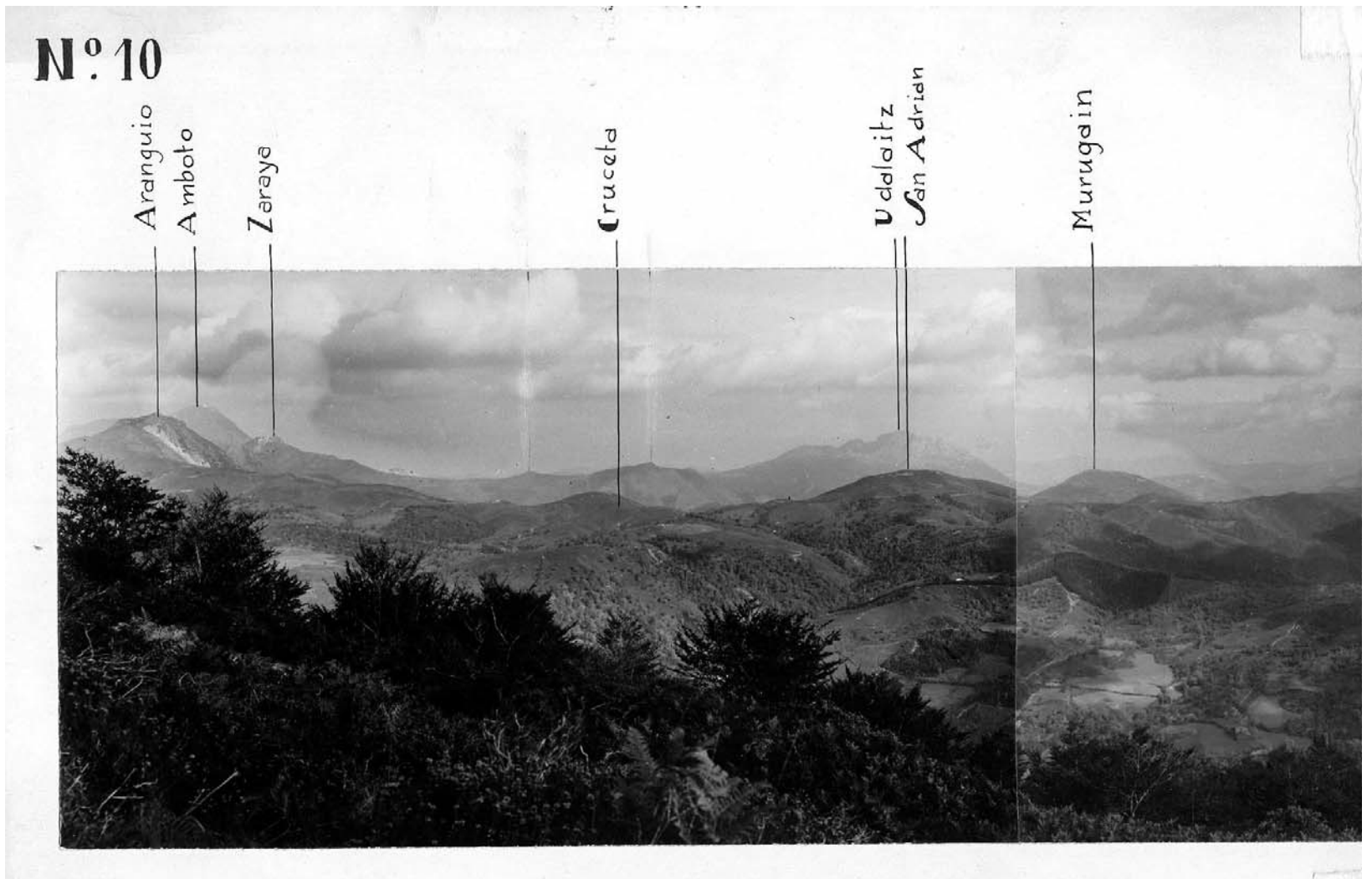
Etsaiak, askoz ere arma gehiago eta hobeak zituzten arren, oso astiro egiten zuten aurrera, eta geldotasun horrek miliziak sutan jartzen zituen. Halako batean, Leintz herritik hurbil zegoen etxe batean aurre egiten hasi zitzaizkien. Orduan, Reola asaltoko tenienteak eta bere agindupeko asaltoko guardia batzuek hamar eta erdiko bateria arin bat hartu eta etxea momentuan bertan lurreratu zuten. Harrizko eraikinaren horma zaharretatik fusil metrailadore batekin erantzun zieten. Etxea erortzerakoan, asaltoko guardia batzuk hil egin ziren harrien azpian, eta onik irten zirenek fusil gutxi batzuk eta fusil metrailadorea eraman zituzten.

Une hartan San Prudentziotik Bergarako Labe Garaietara bitartean defentsa lerro bat antolatzen ari zen, EAJko talde handi batekin, buruzagi Ignacio de Goikoetxea osagarriko ofiziala zutela (abokatu).

Irailaren 22 edo 23an Kanpazarko mikelteen etxetik abisua bidali zuten altxatuek, Angiozar aldetik gora igotzen ari zirela (Intxorta inguruko lehen topaketak ziren), eta mikelteen etxean zegoen gizonari agindu zioten tiro egiteko, bertarantz zetozenek pentsatu zezaten bazela jende armatua.

Guillermo Lasagabasterrek defendatzaileen ikuspegia azaldu zigun: etsaia etengabe erasotzen ari zitzaigunez, gure Gerra Batzordeak eskatu zien Bilboko buruzagiei gizonak eta, batik bat, gerra materialak lehenbailehen bidaltzeko; bestela, jai genuen. Etsaien ekinaldi bortitzei ezingo genien inondik inora erantzun, bi bandoen artean aldea izugarria zelako. Hamabost eta erdiko bi kanoi, atzeritik orduantxe ekarritako fusil berri batzuk eta miliziano boluntarioak bidali zizkiguten, berehala. Horrek adorea eman zigun hasieran, baina beranduegi zen kontraerasoari ekiteko. Etsaiak egunero erasotzen gintuen, eta ez genuen antolatzeko astirik. Jasotako armak ere urriegiak ziren, etsaienekin alderatuta.

Ibarrola komandanteak, milizien indar guztien buru zela, oso erresistentzia gogorra antolatu zuen Aretxabaletatik gertu, arerioa behingoz menderatzeko itxaropenaz.²³⁰

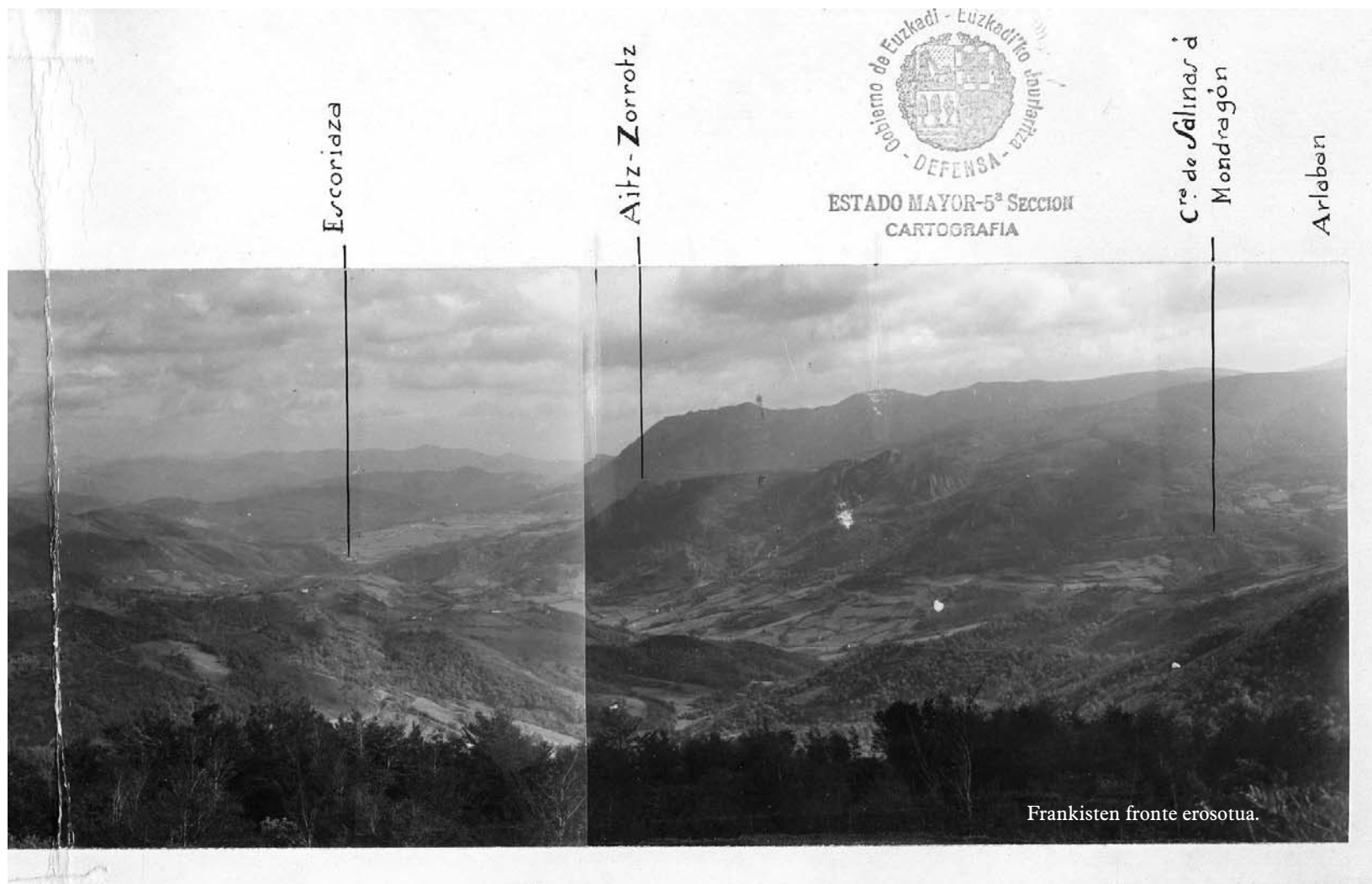
Tatxo Amilibiak Bilbotik ekarriak zituen armak, Txekiako fusilak gehienak, Viteriko eskoletan zeuden eta banatu ziren Aretxabaleta eta Aramaio birtartean kokatu ziren indar armatuen artean.

Tropak Aretxabaletan sartu zirenean, Arrasatetik zertorren kamioi blindatu bat Santutxo aldera iritsi zen, eta Kalebarrenera abiatu zenean BOOM! Mantxue etxean ezarritako kanoiekin leherrarazi zuten. Gogoratzen dut kamioian Mane izeneko bat zihoala. Azkenean, blindatua lortu genuen handik eramatea.²³¹

Horrela bada, 1936ko irailaren 24an, Aretxabaletan, egon zeuden ibilgailu blindatuen obus batek jota hil ziren Pedro Ruiz de Alegria, Domingo Abarrategi, 22urtekoa Timoteo Zubizarreta hil ziren, eta beste batzuk larri zauritu ziren; horien artean Cruz Ugarte, bizi guztirako elbarri eta Alejandro Sagasta Azcoaga, "Mane".

Azken horrek kontatzen digu: *Juan Ibarrola komandantearen aginduetara, blindatu batera bidali ninduten. Portaloiaaren aurretik abiatu ginen, Monte taberna dagoen lekutik. Emakume batek kafea eman zigun eta Aretxabaletako bidea hartu genuen. Faxistak ikusi genituen. Orduan nik txoferrari esan nion, Goazen erasora!. Une hartan, kristoren kanoikada eman ziguten eta kamioian gindoazenetatik bost hil egin ziren eta beste lau zauritu. Uste dut buruko kaskoak salbatu ninduela. Atzamar bat galdu nuen eta, bekokian, metraila sartu zitzaidan. Buelta eman eta Arrasatera itzuli ginen. Durangoko ospitalera eramantuz gintuzten.*

Eta zeukien tanke antzeko bat...eta Pedro han geratu zan, koittaua, kamioi blindatuan 3:01 ixak, kamiño eskiñetan, da...skopetakin ibiltzen ziren? s muy buenas. gero esaten que estaban armados hasta los dientes, Bai, barruko bonbak

errebentau, eta... hiru-lau bonba, ez ziren besteik, haretzek errebentau... kañonazo bat que... kamioi azpira jausi zala eta haren estruenduakin barruko bonbak esplotau... lau hil ziren. Atxabaltako entradan. Al lado del cementerio de Aretxabaleta. Eta Francisco be eurekin euen, zeren asmuaz, Arenasetara fan ziren, hango tian etxera, han Aman ahizta bat bizi zan, da gu gingozen danok han, eta Francisco geratu zan, ba, lanien ebilen eta lanien, baina berriro mobilizau zienien danak, ba, permisuaikin euen hona etorritta, eta bera Pedron atzien ibiltzen zan, hantxe suertau... Eta bertan zauen? Bertan ez, aldamenian, eurak errekarra salto ein auiela, berak eta beste hiru-lauk errekarra salto, ...

-Zer ziren, abioittik botata bonbak?

-Keba... Tropak bazetozen Gasteiztik, honuntza zetozen, hemengo mendi inguruetan ziren, ... Eta hauek Aretxabaletako sarreraraino egoten zirenez, han guardiak eitten... badirudi urrutitik ikusi ... eta kañonazuak,

eta kañonazuak mobidu zienian, ba... batzuk, gaztiak, como Francisco, erreka eskiñara salto ein, eta Arrasatera. Baina, Pedro eta besteak kotxean sartu, furgonetatxo bat zuten, eta barruan eukien eskuko bonbak, ezebez... ganorabako batzuk... eta haretzek esplotau...

-Eta gorputza Arrasatera ekarri auien?

-Bai, hona ekarri gauen, bai, hamen enterrauta geratu zan.

-Kanposantuan?

-Bai. Bera eta beste... beste bat zan Erreterixakua, eta bestiak ez dakit nunguak... lau behintzat hil zien. Bat, Erreterixakua, haren familiakiakin bastante amistadia euki gauen, urtero etorten ziren kanposantura.²³²

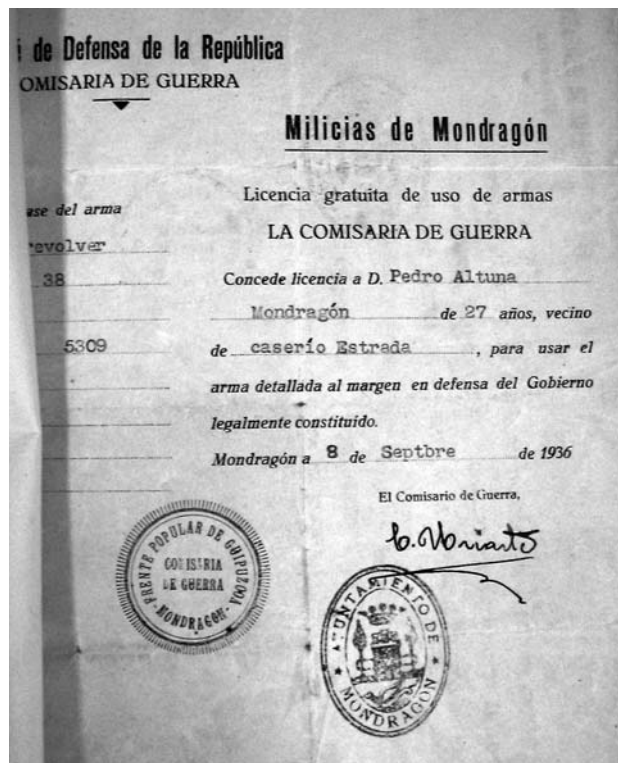
Blindatua gidatzen zihoan txoferra ere hil egin zen; Celedonio Murua Contrasta, donostiarra. Sabino Lasaga ere fronte horretan bertan hil zen.

Eskumatik ezkerrera Tatxo Amilibia, Ricardo Ceciaga eta Pedro Gallastegi.

*Hamen blindauak (etxe inguruan), hortxe kamioiak sartu zien, proiektil bat eta bi edo hiru hil zittuen. Ipinten auen: UHP, Unidos Hermanos Proletarios, auken blindauak.*²³³

Guillermo Lasagabasterrek berretsi zigun Aretxabaleta erori aurreko borrokak oso gogorrak izan zirela. *Jo eta su borrokatu genuen, dena emanaz. Aretxabaletako kaleetan ere eginahalak egin genituen, hormetan babestu eta etxe batzuetan ezkutatu. Ibarrola komandanteak kalean bertan ematen zituen aginduak. Baina etsaien armen nagusitasun ikaragarriaren ondorioz, alde egin behar izan genuen. Lagun batzuen gorpuak hantxe geratu ziren, eta zauri larriak zituzten zenbait kide ospitaletara eraman genituen.*

Baimena armak erabiltzeko.

*Dena den, lehen egunean, gure bi kanoiekin oso ondo moldatu ginen eta etsai asko hil genituen, baina biharramunean gure artilleroek Arrasatera alde egin behar izan zuten, etsaien infanteria ia bertan zegoelako. Haien artilleroek gure bi kanoiak ikusi eta erasotzen hasi ziren. Gure artillero batzuk zauritu eta kanoiak hondatu egin zituzten.*²³⁴

Hurrengo urratsak, jakina, Arrasatera eramango gaitu. Hilaren 25ean, ostirala, eguneko borroka gogorak bukatu ostean, San Martzial erregimentuko konpainia bat Aretxabaletara iritsi zen egunsentian, Alonso Vegaren zutabea babestera eta indartzera. Teniente koronelak erabaki zuen Saletaren taldea Aretxabaletan uztea, herria eta ezkerreko hegala defendatzeko, azken eremu hori arrisku larrian baitzegoen. Goizeko lehen orduan, Koregainera abiatu ziren, bateriarekin eta San Martzialeko konpainiarekin batera, eraso prestatzera eta Kurtzetxiki mendia menderatzera. Kurtzetxiki, izan ere, giltzarria zen Arrasatera heltzeko.

Calbachoren taldea eta bateriak Koregainen zeuden. Bertatik, Koruagaineko baserriak eta Bedoñako baserriak eta ermita arakatzen hasi ziren, eta, azkenean, borrokaldi gogorren ondoren, 3. eta 6. Konpainiek bazter guztiak

okupatu zituzten. Gero, Urkemendigainera joan ziren. Egunkariaren arabera, egun hura ere gogorra izan zen. Gauean, 3. eta 6. konpainiak Urkemendigaineko posizioetan geratu ziren, 4. konpainia eta metrailadoreena Bedoñan, zutabeko buruzagiak Koruagainen, eta bateria eta San Martzialeko konpainia Koregainen. Milizianoek ezkerreko hegaletik erasotu zituzten, baina porrot egin zuten. Bajen kopuruak argi erakusten du izugarri gogor borrokatu zutela: 3 hildako (horietako bat 6. konpainiako burua, Cecilio Arnal tenientea) eta 48 zauritu. Calbacho komandanteak, 2. taldeko buruak, oso zauri larriak izan zituen.²³⁵

Blindatua.

Erresistenten bajen artean, hiru hauek zeuden: Antonio Martinez Masos, 20 urte zituen eta Sestaoko Bakunin batailoiko kidea zen. Raul Ortiz de Urbina,²³⁶ Gasteiztik ihes egindako bat eta Vitorico Tellechea Iturralde, harek ere 20 urte zituen eta Bilboko Garellano batailoiko soldadua zen.²³⁷

Irailaren 25ean, faxistak Bedoñan sartu ziren egunean bertan, Carlos Mercaderrek, Andres Castelok y hirurok jatekoa igo genion hiru astotan Garellano Batailoiko soldadu konpainia bati eta bat-batean ikusi genituen gure inguruan balak dantza baten, erretiradan. Gero, frontea Kanpanzarren egon zen, geneuzkan arma gutxi batzuekin.²³⁸

Egun hartan, Kurtzetxikin izan zen borrokaldia, miliziek okupatzen zuten azkeneko mendian. Borroka basatia izan zen, batez ere guretzat, lubakirik gabe eta askoz ere arma eta gutxiago baikenuen. Baja asko izan genituen kanpoan inolako babesik gabe borrokatzeagatik baina etsaiaren erasoari eutsi genion. Bitartean, etsaia Kanpanzar gaineko mendietatik barrena sartzen zitzaigun geratzen zen errepide bakarra, Bizkaikoa, ixteko.

Francisco Alvarez Garagarza, La Habanako (Kuba) 22 urteko gaztea eta MAOC leko kidea eta Angel Iglesias Santos, 42 urteko bilbotarra, irailaren 26an hil zituzten, biak milizianoak. Haiek izan daitezke Bedoñatik hurbil atzera egiten ari zirenean hil zituzten bi milizianoak. Haien gorpuak hobi batera bota zituzten, Kurtzetxikitik hurbil dagoena.²³⁹

Pedro Ruiz de Alegria Balanzategi.

Irailaren 26an, larunbata, defendatzen ari ziren milizianoen egoera oso larria zenean, Gerra Batzordeak agindua eman zuen indarrak Kurtzetxikitik erretiratzeko. Atzera egin ezean, milizianorik gabe geratuko ginateke. Elorrioko gerra komisaria eratu zuten Elorrión; han zeuden Amilibiatarrak (Miguel eta Joaquin), Cosme Altuna, Marcelo Vitoria, Celestino Uriarte, Marcos Vitoria... eta buruzagi militar batzuk ere bai, hala nola, Ibarrola, karabineroen teniente bat Ricardo Gómez, Martín Herrarte, Jose Aranburu (estatu nagusiko gerra parte guztiak idazten zituen makinaz), Jesus Herrera, Eugenio Ortueta, Ricardo Arriaran, Elias Olmedo, Ricardo Ceciaga, Ricardo Adarraga eta ni neu.²⁴⁰

Bien bitartean Arrasaten autobuskada jendea bildu zen Donostiako eta Pasaiako errepublikanoekin, eta Kanpanzar aldera igo ziren. Lehen tiroketak hasiak ziren. Ahalik eta azkarrena Ibarrola kapitainari deitu zioten eta egoeraren berri eman. Kapitainak herria husteko agindu zuen eta Santa Barbara atzean zeuden 15 eta erdiko bi artilleria pieza, oraindik erabili gabe zeudenak, Kanpanzar aldera eramateko.²⁴¹

Romualdo Uribetxebarria, herriko Defentsa Batzordeko partaideak zioenez: *Arrasaten eman genituen azkeneko egunetan, batzordekook udaletxean egiten genuen ia gure bizimodu guztia; lo eta guzti han egiten genuen eta. Irailaren 25ean, Udaletxean Nikolas Uriarte, Benito Urkiola eta ni neu besterik ez geundela, telefonoz deitu ziguten, Bergararik lehendabizi, eta gero Angiozartik, eta esan ziguten errebeldeak sartzen ari zirela. Udaletxetik irten, eta Celestino eta Tatxo Amilibia zeuden taberna batera joan nintzen; ohartxo hau besterik ez nuen topatu: "itzuri ezineko betebeharrengatik Elorriora joan behar izan dugu". Nikolasi kontatu nion; hark esan zidan Bedoñan ere sartuak zirela, eta zerbait egin beharra zegoela; Elorrioraino joan nintzen ni oinez.*²⁴²

*2.000 pertsona inguru egin genuen alde herritik. Eba-kuatu aurretik, Unión Cerrajerako eta Elma SAko galdetegietako kubilote labeak dinamitarekin lehertu zituzten, inbasoreari baliabide belikoak fabrikatzea galarazteko.*²⁴³

Azken milizianoak, Kanpanzar gainetik ihesean zihoazela, etsaien aitzineko talde bat aurkitu zuten, eta, tiroketa gogor baten ondoren, funtsezko gune hartaz jabetzea lortu zuten. Guillermo Lasagabasterrek horretaz guztiaz hitz egin zigun. *Gure miliziek kontraerasoa burutu ondoren, buruzagiek Elorrioko egoitza kuartel nagusitzat hartu zuten, eta berehala jakinarazi ziguten non kokatu behar genuen. Miliziak posizio berrietan ezarri eta gero, buruzagiak lehen batailoiak zehatz eta zorrotz antolatzen hasi ziren, buru-belarri. Izan ere, milizianoek ordura arte borroka guztietan hartu zuten parte, jokabide eredu garria izanik beti. Gizon zakar haiek dena ematen zuten. Etsaiek prestakuntza militarra zuten lehendik; gu, berriz, zibilak ginen eta soldadutzarik egin gabeko buruzagiak genituen.*

Garmendia (Rere) zegoen jelkide taldeak, 30 edo 40 gizonez osatua, Aretxabaletako Galarza auzoan zegoena, herriko kanpai hotsa entzun zuen irailaren

26ko arratsaldeko 16:00ak inguruan. Altxatuak herrian sartu ziren seinale. Harrapatuta ez geratzeko Gesalibartik gora, Karraskaindik, Arrazolara abiatu ziren. Gallastegik, Muzibartik kanpaiak entzun eta Udalatik Arrazolara joan ziren. Era berean, Egidazuk Hirutontorreta azpiko Saburdi baserritik, matxinatuak ikusi zituen Bedoñatik eta Kurtzetxikitik sartzen.

Arrasate eroririk eta Elgetan defentsa lerroa fin-katurik, fronte tinko bat eratu zen, Elgetatik, Intxorta, Kanpanzarko baserriak, Udalako auzogaina, Karraskain, Murugain, Asensiomendi, Aramaio, Kurtzeta, Otxandiotik Ubidearaino (begiralekua zegoen haietan) iritsi zena (ikus. I. mapa).

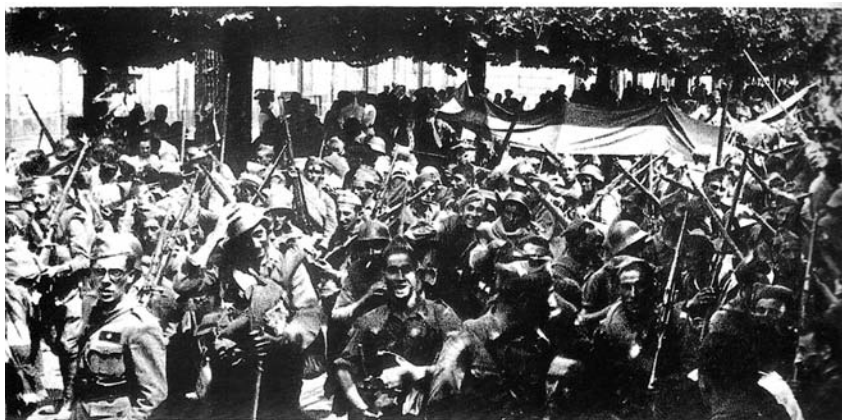
*Durangoko bonbarkaketan, 1936ko urrian, arrasatear bat hil zuten, frontoian jokatzeko ari zena, Aperribay. Arbolapeta inguruan jostundegi bat zuen.*²⁴⁴

Gauzak horrela, Alonso Vegaren zutabeak azken urratsak eman zituen. Jakinekoa denez, hasierako helburua zen Arrasate hartzea. Flandes erregimentuko 4. eta 6. konpainiak Kurtzetxikira abiatu ziren, eta, bitartean Koregainen ezarritako 8. bateriak eta Bedoñako metrailadoreek defentsa lerroak hustu zituzten, aipatutako gune estrategikora zihoazen tropek bidean arazorik ez izateko. Era berean, 9. bateria eta Flandesko 1. konpainiako bi sekzio Koregainera joan ziren, lehenengoa Gasteiztik eta beste biak Aretxabaletatik. Frontea hautsia zegoenez, milizianoek Kanpanzar mendatera ihes egin behar izan zuten, eta Arrasate babesik gabe utzi zuten. Alonso Vegaren tropek Kurtzetxiki hartu bezain laster, 2. taldea Arrasatera abiatu zen, Gutiérrez komandantearen agindupean. 16:30ean okupatu zuten. 4. konpainia hegoaldeetik sartu zen bi metrailadoreekin, eta 3. eta 6. konpainiak ipar-ekialdeetik, beste bi metrailadoreekin. Elizako kanpaiak jo zituzten, okupazioaren berri emateko.²⁴⁵

"Gobernuaren" nagusitasunaren azken egunetan, gerraren nondik-norakoen inguruko adierazpenak egiteagatik, bi karlista atxilotu zituzten, Lino Mardaras Eleustondo Osinagaerrotako baserrikoa eta 27 urtekoa, eta, Lucio de la Cruz Basaldua, Roneoko langilea. Kanpanzarrera eraman eta han desagertu ziren betirako. Bi haiekin batera, beste bi karlista ere atxilotu zituzten: Metalúrgica Cerrajerako langilea, Felix Sagasta, eta, Angel Echave, Elmako langilea. Senitarteko batzuek bi haiek askatzea lortu zuten, biak sartu ziren

*Amayur batailoi jeltzalean. Sagasta desagertuzat jo zuten Asturiasko frontean izan zen gerra ekintza batean. Etxabek azkenera arte jarraitu zuen, Santoñan atxilotu zuten arte. Gorriño jauna ere, Unión Cerrajera de Mondragóngo langile bizkaitarra, arrasatearrek Bizkaian atxilotu eta betirako desagertu zen.*²⁴⁶

Honela dio Felix Sagastaren heriotza ziurtagiriak: 1937ko otsailaren 23an desagertu zen. Frente Popularreko buruzagiek bi aldiz, jarraian, atxilotu eta kartzelaratu zuten. Asturiasko frontera eraman zuten kamilero zerbitzua emateko. Uneoro zelatatzen zuten, lerro nazionalistetara pasatu nahi zuen susmoa zutelako. 1937ko otsailaren 23an, saiatu zen España Nazionalera pasatzeko zuen nahia betetzen. Badirudi ez zuela lortu, egun hartatik aurrera inork ez baitzuen gehiago ikusi.²⁴⁷ Arecesen zauritu zutela Cruz Vi-

Flandes erregimentuko 4. eta 6. konpainiak Arrasatera sartzen.

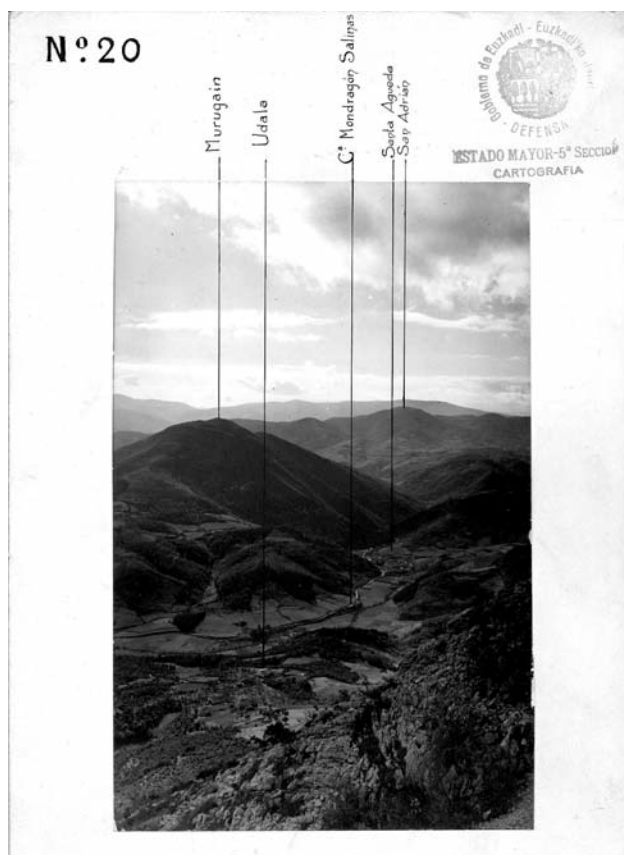
llarek kontatu zigun, Felix Sagasta tropa matxinatuak sartu zirenean erail zutela.

Lucio de la Cruz Basaldua. Bilbo. 23 urte. Helbidea: Biteri etorbidea 9, Arrasate. Elorrion zendu zen 1936ko urriaren leian, suzko armek eragindako zauri larriengatik.²⁴⁸

Honela dio, Guardia Zibilaren txostenak, 1949ko otsailaren 12koa: *Kanpanzarko erailketak direla eta, hauek atxilotzeko agindua Uriartek eman zuenaren ustea dago. Eta berak agindu ez bazuen, gertatutakoaren jakinaren gainean zegoela, une hartan bera baitzen herriko arduraduna. Momentuz, ezin dugu zehaztu non erail zituzten eta nortzuk izan ziren egileak.*²⁴⁹ Udaltzaingoaren langile José Acha Iturbek dio, batailoi komunista bat izan zela Kanpanzarko erailketak burutu zituen, eta momentu hartan Celestino Uriarte frontean zegoela borrokatzen.

Egunerokotasuna herrian gerra denboran.

Etorri nintzenian, auen Zarugalde dana alanbradakin josita. Eta zelan ibili nintzen kanpuan, ez nakixen zer esan behar zan, eta: “¡Alto!, ¡Alto!”, nik ez nakixen neuri esaten uzten, nondik pasau behar ez nekixen, eta Gorosabelena esan uztan: “Esan España, esan España. Ostera esan gotzue eta zuk España esan”. Hori zan orduko eguneko kontraseña, eta neuk esan nauen: “¡España!”, pentsaizu zenbat urte eukiko nituen orduen, 17 urte... Bertan gabian bonbak, bota ta bota: “Ama, hemen ezin geike bizi, goazen norabait”, esaten notzen. “Ez, horreik urrin doiaz”. Badakizu nora fan zien? Kontzezinoko elizara, dana jota puskatuta hurrengo egunian. Joaten gintzen azpi batera eta ikusten gauen pasetan, eta damba, Santa Barbarara. Santa Barbaran

1936ko ikuspegia, Murugain, Udala eta Santa Agueda. Avilako Artxibo Militarra.

*aukien bestiek be kanoiak ipinita eta guk esaten gauen:
“A ver noraino faten dan”*

Orduan heriduak egoten zien, oin Caja de Ahorros badau, “la Kutxa”, han etxe handi bat auen lehen, gero barrixak ein zituen, han bajuan auen ospitala. Hainbeste bomba botatzen zituen han kalien, joten auena hara erueten auen. Horrek be zati handixa kenduta dauko.²⁵⁰

Cerrajerako zerrategiak armadako koartela zirudien. Erreketeak, soldaduak, apaizak,... hau, egurren patioa, kainoi eta artilleria arinez Beteta zegoen. Erreketeen buru zen Quijosa komandantea Murun aurrera egiten ari zirela hil zuten. Militarren aldetik, Unibaso kapitaina, Nafarroako apaiz bat, ... haiek ohean egiten zuten lo. Guk, ordea, lurrean egiten genuen lo.²⁵¹

1920an jaio nintzen. 16 urtekin gerria hasi zanean, guardiak egiten ibili nintzen Batzokitik, baina ez ziguten utzi frentera gudariek faten. Faxistak sartu zirenean behartuta egon giñen falangista sartzen. Jose Mari Lasagabaster nere laguna eta biok. Kalian ibiltzen nintzen lan ostian, pasiuan, Carlistan familiak euren semiak batzuk soldau eta beste batzuk boluntarixo joandakua zazen, bat hil be ein zan gure edadekoa gainera, frentian. Presionau eiten gintuen gu: “Zueik apuntetako reketietan”. Reketietan apuntetan bazitzien, joaten zinen frentera, esaten uzkuen: “Falanjistik

etorten dienian afusilauko zaue!” Holan aguantetan, falanjistik ia zazen, Eskoriatzan, baina hona etorri barik zazen ondiokan.

Azaroaren lehenengoko eguna, jaixa, agertu zan. Etorri zien. Ipinu zaiuen “Banderín de enganche” ofizinia, Monten aurrien, aizkora dendian gainian, lehenengo pisuan ipini zaiuen ofizinia. Zabaldu zaiuen “Banderín de enganche” esaten dana erderaz, joan gintzen 5-6 edo, baina frenterako ez, bigarren mailarako: zerbitzioak eiteko, komunidaden tokixan. Joan gintzen eta emon guzkun: gorrua falanjistana, bestela... al-kondara azula, korreaia, salbokonduktua. Hori eiten gauen frentien, udala bidien dauen konbentua zan gorrixena eta zurixok, edo militarrok, han dau muraiatxo bat 200 metrotara edo, militarrok. Lehenengo egon zan, batzuk Mondrauen eta beste batzuk Elorrixon. Ekin gintzen guardiak eiten...Nik jarraiketean nauen lanian igual igual.²⁵²

Gero sartu zien Falanjiok eta problema asuntuak, politika ez dela ta baziela..., jentia bildurrez zan, eta bueno, gu nun apuntauko ginen Reketietan edo Falanjian. Gu ezagunak ginen, ordun sasoiari gaztetan Batzokira faten ginen... eta herriko jentia esanak ze tendentzia-koa... eta euki genuen batzarra eta geratu ginen Falanjian apuntetako. Falanjian apuntau ginen eta han ibili nintzen, desfiletan ta ala.²⁵³

10. Frontea 7 hilabetez egonkortu zen

Saiakera San Andres egunean Arrasate erasotzeko. Azaroaren 30ean, Legutioko ofentsiba hasi zen egun berean, erabaki zuten gudariak Arrasaterantz bidaltzea. Horrela iritsi ziren Arrasatera, Kanpanzar eta Aramaiotik blindatuekin eta Udala eta Murutik oinez iritsi ziren.

*San Andres egunien atakien blindauak sartu zien Urribarraño, Aramaixotik. Kurtzetan “gorrixen bidia” einda zegoen ordurako. Udalatik barriro ixa Zarugalderaño bajau zien. Orduan kontsolidau zan frentia. Urribarrin Iberduero transformadorien onduen nazionalak zangak tremenduak ein zauien barriro blindauak ez sartzeko, eta trintxerak Urribarrin. Udalako bidean, barrez, gorrixak trintxerak egin zauien Arrixan baserriaren gañien, handik ametralladorakin hartzen zauien Zarugalde kalia. Bestiak nazionalak, barrez, Larratxo baserrixan onduan.*²⁵⁴

*Azaroaren 30ean, San Andres egunean, Madril arindu nahian, Legutiotik Gasteizera joatea erabaki genuen. Murugainetik Arrasatera jaisteko saiakera egin genuen eta Olandixo baserriraino jaitsi ginen. Handik ikusi genituen erreketen eta soldaduak Zigarrolatik aurrera herritik alde egiten.*²⁵⁵

*Domeketan bandiak musikia jotzen auen plazan nahiz eta bonbak bota. San Andres egunian musika jotzen eta bonbak. Orduan egunian Kanpanzarartik blindaua etorri zan Villatranquilaraño, eta hemendik be bai bertaraño, hor egon zen tiroteua, baña ez zien sartu. Ramon Aranbarri “baranda” zetorren gorrixakin eta beste aldetik nazionalekin Justo Uribarrena gero alkatia izango zana. Gerra ostien Justo auen apopilo Ramon Aranbarrin etxian eta orduan jakin auien bata bestian aurrian borrokan ibili ziela.*²⁵⁶

10.1. 1936ko urriak 4. Elgeta-Kanpanzar aldean matxinatuak garaitu zituztenean

Irailaren 25ean, egunsentian, Grupo de Tejeroko matxinatuak, Bergaratik atera eta posizioak hartu zituzten Asunción, Pagomendi eta Angiozarren, baina Kanpanzartik tirokatu egin zituzten.

Urriaren 4an, matxinatuek ofentsiba jarri zuten martxan Intxorta-Kanpanzar lerroaren aurka. Baina erresistenteek erasoa geldiaraztea lortu zuten egun batzuk lehenago jasotako arma berriei esker.

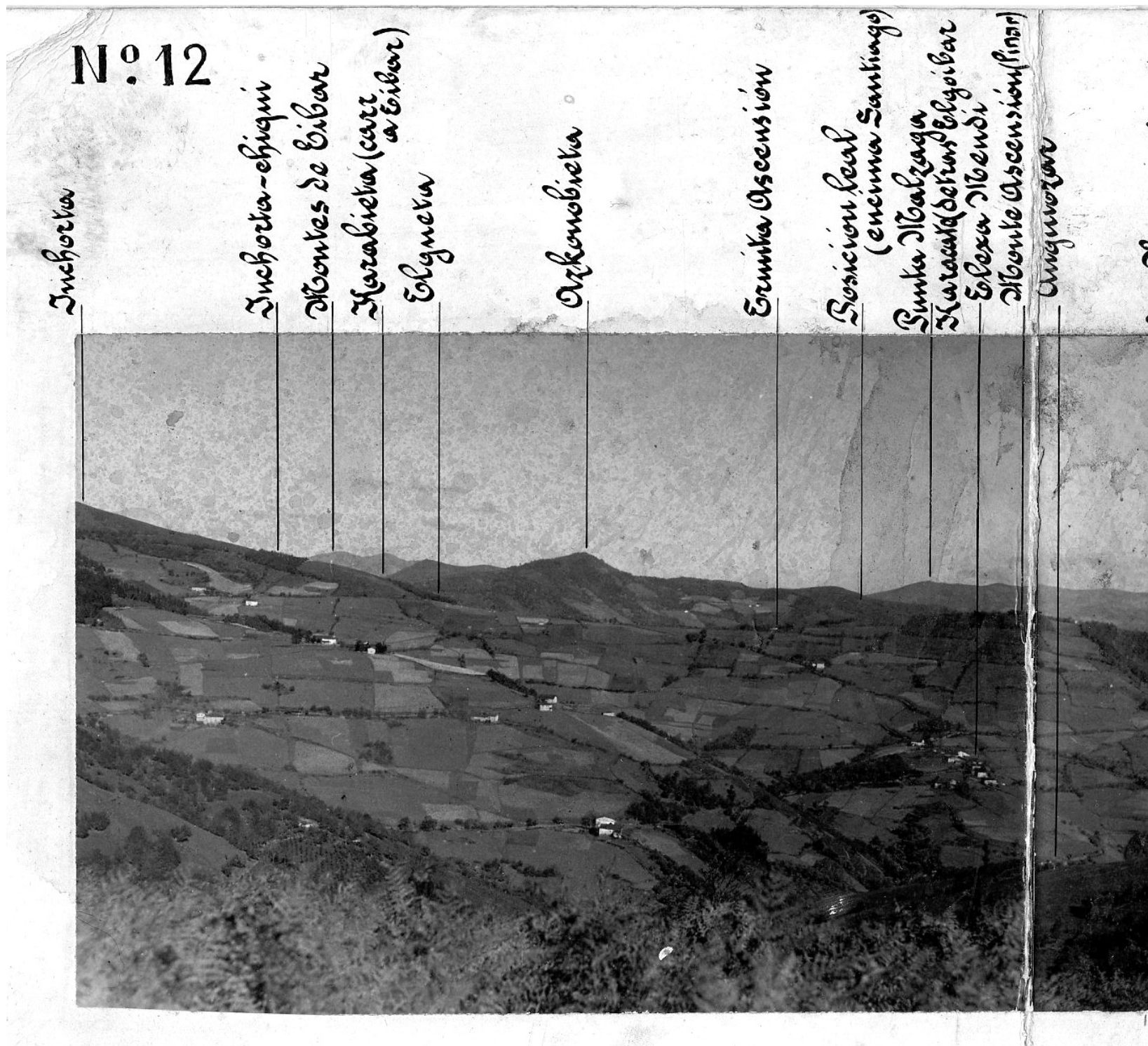
Bi aldeek nola bizi izan zuten borroka hura.

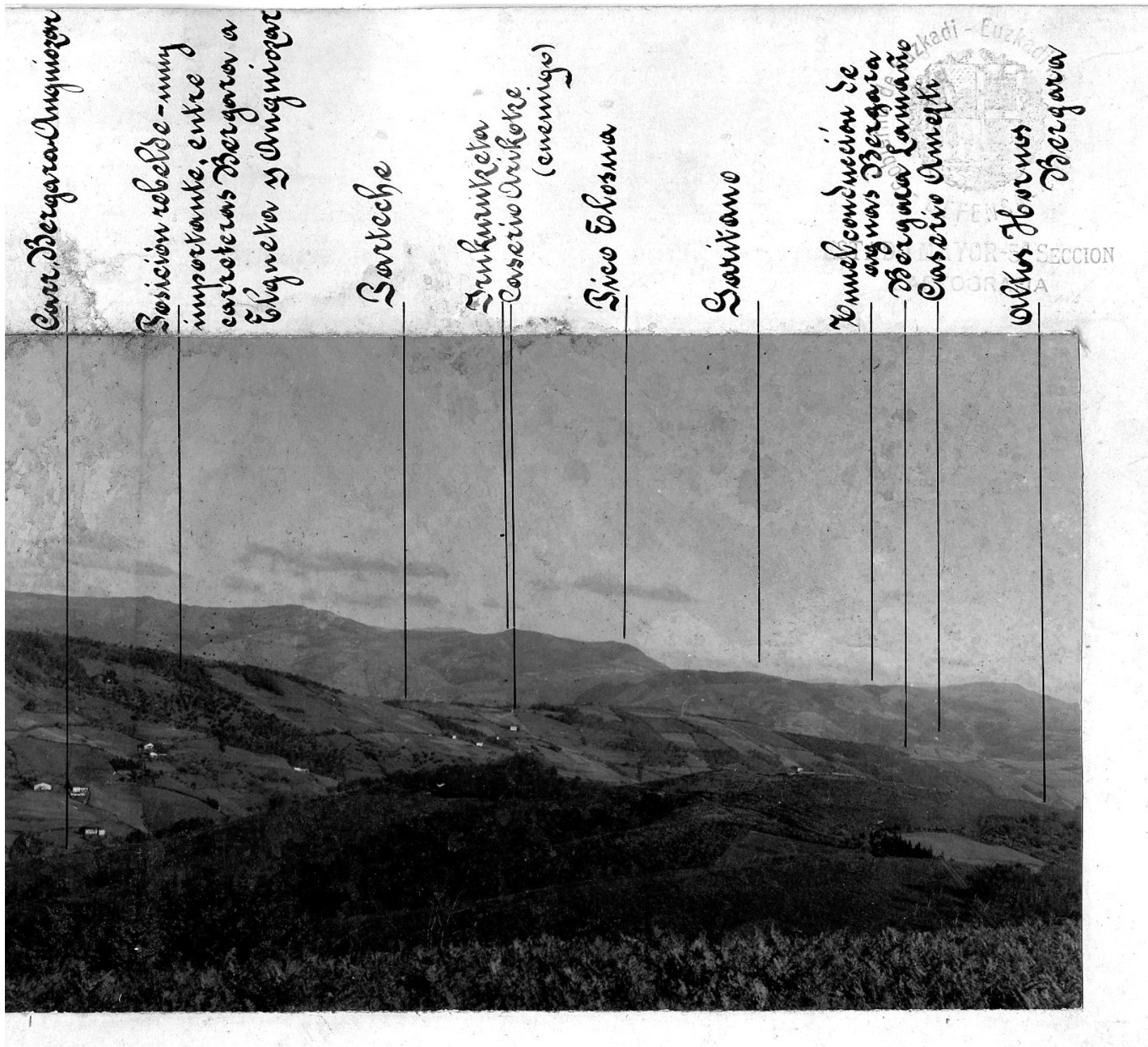
Erresistenteek:

Indar leialek garaipe handia lortu zuten Elgetako sektorean. Kanpanzar, urriak 4, igandea. Elgeta eta Kanpanzar artean bi gain daude: Gaztelugatxe eta Zabaleta. Bi horiek babesik gabe ziren ezinbestekotzat jotzen ez zituztelako eta beste tontor altuago batzuetatik oso ondo zaintzen zituztelako.

Etsaiak eraso konbinatu bat prestatu zuen. Gaztelugatxe eta Zabaleta artean frantsestearen lubaki batzuetan bere indarrak jartzea lortu zuen. Hiru leku ezberdinetatik egin zuten eraso: Gaztelugatxe eta Zabaleta, Elgeta eta Kanpanzartik. Orduak iraun zituen; borroka basatia izan zen.

Matxinatuek atzera egin zuten eguerdian. Arratseko lehen orduetan, leialen ofentsiba zela medio, Gaztelugatxe eta Zabaletaingo posizioak utzi behar izan zituzten. Sakabanaketa itzela izan zen. Gipuzkoan ez zen eman horrelako beste kasurik gerrak iraun zuen bitartean. Kalkuluek diote etsaiak 300 hildakotik gora izan

1936ko ikuspegia, Intxortatik, Bergarako Labe Garaietaraino. Avilako Artxibo Militarra.

zituela. Hiru pertsona atxilotu zituzten, Olaberriako bi erreketek eta Ataungo soldadu bat, gerrara joateko derri-gorreetan erreklutatutakoa.

Indar leialen erasoak irauin zuen arratsaldeko bost eta erdiak arte. Lan bikaina egin zuten Kanpanzar aldean Ibarrola komandantearen aginduetara zeuden indarrek: CNTko miliziak, nazionalistak, Inaki San Miguel Konpainiakoak, Zabalbideko Errepublikarrak, Sozialistak, UHPko Gallastegui Konpainiako komunistak, Hernaniko Cuarta compañía de Dragones-ek, Aretxabaletako eta Gasteizko Segunda Compañía de Dragones-ek eta Batallón de Montaña Garellanok.

Gure indarrek Intxorta Aunditik hasi zuten euren ofentsiba Kanpanzarko eta Elorrioko miliziekin batera.

1936ko urriaren 4an Kanpanzarren hil zituzten hamabost erresistenteetatik sei Dragones Batailoikoak ziren eta bat UHPkoa. Ez dakigu gainontzekoak zein batailoitakoak ziren.

Pasaiako soldadu bat eta Altzako beste bat baserri batean babestu ziren hurrengo egunean indar leialak agertu ziren arte. Bi iheslariak esan uzten eurak aurkitzen iren Gaztelugatxeko posizioan zeuden ehun eta hogeitaz gizonetatik, hogeita hamar inguru hil zirela, haien artean, alferrez bat, brigada bat eta sarjentu bat.²⁵⁷

Kanpanzar Operazioa

Bere bertsioa ematen du Camilo Alonso Vega zutabeak, Kanpanzar erasotzeko operazioaren buru zena:

Urriaren 3tik 4rako gauean, Alonso Vega Teniente Koronelaren zutabearen konpainiek Grupo Tejeroren indarrak ordezkatu zituzten. Gaua Angiozarren igaro genuen eta goizeko zazpitan abiapuntuko posizioetan elkartu ginen Kanpanzar mendatea inguratzen duten gainak menderatzeko. Grupo Tejero Zabaleta eta Intxortako gainetara heldu behar da. Zutabe horretako Grupo Saletak Falangeko Centuria bidali zuen Zabaletarekin batera helburua lortzera. Bitartean, Flandesko 2. Konpainia, erreketek eta lehen konpainiaren laguntzarekin, saiatu zen Kanpanzarko hego-ekialdean dagoen gainera iristen. Horrela, Zabaleta eta Intxortatik, bi aldeetatik batera, fronte osoari (2 km) egin zioten eraso. Ez zuten artilleriaren laguntzarik izan.

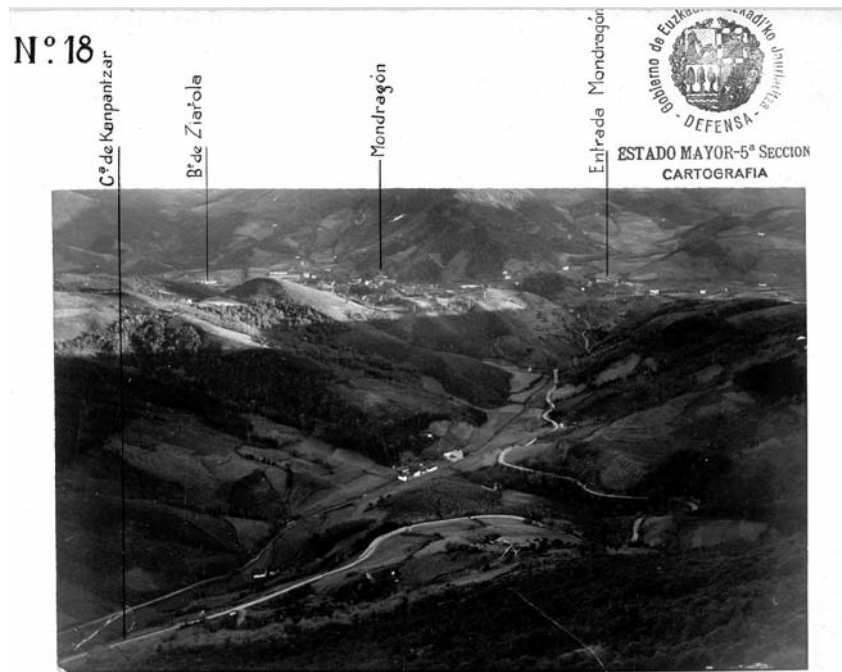
Bestalde, Udalako leku bat baino gehiagotik tiro egiten hasi ziren, neutralizatu ezin zituzten arma auto-

matikoekin. Gauza bera gertatu zen Zabaletan eta Intxortan. Hegalaren tiroak gero eta gehiago ziren eta etsaiaren presioa gero eta handiagoa zen fronte osoan. Flandesko 3. eta 6. konpainiek bost orduz etsaiaren tiro hiltzaileei eutsi ondoren, baimena eskatu zuten baionetak erabiltzeko. Saiakerak porrot egingo balu erasotzaileak jasoko zituen erreserbarik ez egotean, eta Udalatik datozen tiroek posizioetan mantentzeko eragindako zailtasunarengatik, atzera egin eta baja guztiak Angiozarrera eramane zituzten. Etsaiak baja asko izan zituen. Guk hildako hauek izan genituen: Antonio Sanchez Diaz alferreza eta tropako 13 gizon zaurituta, 2. Konpainia ofizialik gabe geratu zenean haren agintea hartu zuten Rafael Oliver Urbiola kapitainak, Esteban Martinez de Luna tenienteak, Falangeko buru zen Ramon Millan tenienteak, Babil Areizaga alferrezak eta tropetako berrogeita hamazortzi gizonak. Beste bi desagertu egin ziren. Hilaren 5ean, agindua jaso zuen falangeak okupatuta zituen baserriak husteko. Tropako bi kide hil ziren eta zortzi zauritu izan ziren. 7tik 20ra bitartean, etsaiak fusileria eta morteroekin egin zuten eraso. Tropako bi gizon hil, beste zazpi zauritu eta Antonio Acha Aguirre kapitaina oso larri zauritu zuten. Urriaren 21etik 31ra, fusil eta metrailadoreetako tiroak, 50 eta 81eko morteroak eta 7,5eko kanoikadak izan ziren. 22an, hiru hegazkinek 40 bomba jaurti zituzten. 23an, 60 bomba eta 24 eta 25ean, bi egunetan, 80 bomba jaurti zituzten egun bakoitzean. 26, 27, 28 eta 29an, fusileria eta metrailadore eta morteroekin egin zuten eraso. 30ean, 40 bomba eta likido sukoiez betetako kaxa bat jaurti zuen abiazioak. Tropako hildako bat eta hamabi zauritu izan genituen, haietariko bat, Angel Garcia Orive brigada, oso larri zauritu zuten.

Azaroan, egunero eraso zituzten gure posizioak, fusil eta metrailadore sua, eta, 50 eta 81eko morteroak erabiliz. Hilaren 5ean, etsaien hiru hegazkinek herria bonbardatu zuten. Hilabete hartan, 12 hildako eta 18 zauritu izan genituen. Haien artean ziren Francisco Izar brigada, oso larri zauritua, Enrique Chas de la Cruz tenientea eta Francisco Borja Lauzurica sarjentua.²⁵⁸

Guztira, 1936ko urriaren eta azaroan, Alonso Vegaren zutabeak 31 hildako, bi desagertu eta 108 zauritu izan zituen.

Ondorengo hauek dira, 1936ko urriaren 4an, Angiozarren hildako America 23. Infanteria Errejimenduko kideak: Martin Beunza Aragon, Luis Jun-

1936ko ikuspegia, Kanpazarko bidea, Ziorla eta Arrasate. Avilako Artxibo Militarra.

queres Suarez, Maximo Lopez Oyon, Arturo Llamas eta Francisco Macias Villar. Guztira 44 zauritu izan ziren. Urrian, Santos Vega Carrera, Jose Monta Benito, Lorenzo Bellos Reguera, Florencio Martinez Gabin eta Anastasio Zubizarreta Azcarate eta azaroan, Angiozarren, Ramon Gil Vazquez, Eduardo Gonzalez Bordillo, Manuel Lamigueiro Fragala, Fidel Llamazares Alvarez, Francisco Ferreira Suarez, Luis Zalacain Arrue, Antonio Mangada Vila eta Amalio Arbonies Arbizu. Abenduan, Elias Marchite Jimenez eta Teodoro Larrañaga Tellechea.

Porrotaren ondoren, matxinatuek ofentsiba gelditu zuten. Egun batzuk geroago, urriaren 7an, aurreneko Eusko Jaurlaritzak eratu zen eta Elgetako Estatutua deitzen zioten Euskal Estatutua onartu zen.

Enfrentamenduko bi indarren egoera.

Arrasaten, erresistenteen fronte egonkorra iristen zen Kanpanzar, Udala, Murugain eta Untzillaraino. Anporreta, Lorogain, Larratxo, Santa Barbara eta Kurtzetxikin matxinatuak zeuden.

Matxinatuek Santa Barbara gotortu zuten, muinean, alemanek emandako hormigoizko metrailadore habi eta kanoiekin. Lukoko horma dagoen lekuan zeuden.

Habi bat Udalara begira, eta, bestea, kanoiarena, Murura begira. ²⁵⁹

Udalako Larratxo baserrian hartu zuten posizioa. Uribarrin, zanga handiak eta lubakiak eraiki zituzten. ²⁶⁰

Lubakien lerro bat eraiki zuten Lorogaindik Anporretaraino, eta, lubaki gehiago Hidalgo mendiaren eta Arbeko tontorraren atzetik. Horrez gain, Kurtzetxikin, kanoiak zituzten. Bestalde, faxismoaren kontrako erresistenteek lubakiak egin zituzten Murugaingo mendi magalean. Txiribitonon aurreratutako postu bat zuten eta bi kanoi Gesalibarren.

Udalan, Arretxan baserrian zeuden. Hango lubakietatik Zarugalde kalea bistaraten zuten. Udalatxen magalean, Lurgorri azpian, morteroak zituzten. Anporreta parean, Epeleren beste aldean, San Miguel

ermita eta Kanpanzar inguruan, lubakiak eraiki zituzten.

1937ko urtarrillien 20 lagun fan gitzen Garagartzatik trintxerak egiten Murugañera. Arrasatera begira, baserrien ganiñen, basuen hasieran, burdi bide txar bat euen, han hasi gitzen ilunkaran atxurrakin eta pikatxoiaz, gerriraño zuloa eta gero bertatik ataratako lurrakin beste metro erdi trintxeran aurrian. Beste hiru lagun gugandik 10 edo 15 metrora alanbradak jartzen zauien. Pertsona bi roilluaz eta beste bat postetan koloketan. Dragoneseko mondragoetarrak euzen bertan Gregorio Lazpiur, Altuna baserrikua, fusil ametralladoriaz. 81eko morteruak, eta ametralladoriak be baeukien. Morterazoak botatzen zauien Olan baserri ingurura eta Erguingo trintxeretara, bertan hil zan nire primua Biziola baserrikua Santiago Dolara Mendizabal. Kuartela Aramaixon euen, janarixak Muru eta Udalara erueteko bertan eitten zien. ²⁶¹

Arrasateko Udalaren bilkura Elorrion.

Arrasateko Udala 1936ko urriaren 19an eratu zen Elorrion. Bertan izan ziren: Nicolas Uriarte, Eustasio Markaide, Felipe Letona, Bernardo Gomez eta Jesus Uranga. Eusko Jaurlaritzari zorion-gutun bat igorri zioten eta eraketaren berri eman. Josefa

Urreta Garcia, Feliciano Garcia eta haren alaba bi Eibarko ospitalera eramane zituzten. Markaideren eta Urangaren deskargua, zeintzuk Santander probintzian errefuxiatuta zeuden senide arrasatearrak bizitatu zituzten: Defentsa Batzordeko funtsetatik banatu den dirua: 30 pezetako diru laguntza 14 urtetik gorakoei eta 20 pezeta 14 urtetik beherakoei. Ez dute jaso diru laguntzarik 18 eta 45 urte bitarteko gizonezkoek, edo soldatarik edo milizianoen bat duten familiek.

10.2. Autonomia Estatutua eta Eusko Jaurlaritza

Autonomia Estatutua onartzea

Gauza frogatua eta agerikoa da Errepublika garaia lehenean partean errepublikanoen eta sozialisten artean koalizioa atzeratzen joan zela Espainiako Estatu nazionalitateen arazoaren konponbidea, Euskal Herriko mugimendu nazionalista erreakzionarioa zela aitzakia harturik. Jokabide hori zela-eta periferian sozialistak "Imperialista espainoltzat" hartu zituzten. Honela zioen Agirrek Lizarrako Estatuari buruz: "Ezin dira inola ere onartu Gobernuko ezkerreko alderdiek jartzen dituzten oztopoak".

Alderdi sozialistak garai hartan nolako jarrera zuen hobeto ulertu dadin Miguel de Amilibiak, 1936an Frente Popularren aldetik Gorteetan diputatu izan zenak eta garai hartan Alderdi Sozialistako bazkide zenak egindako deklarazio batzuk bihurtu ditugu hona zuzenean. (Deklarazio haiek, bistan da, geroztik eginak dira).

Euskal autonomiaren arazo Errepublikaren sarreratik bertatik planteatua zegoen, eta ezkerreko alderdi guztiak horren aldekoak ziren. Nolanahi ere, Euzko Alderdi Feltzaleak bazuen joera bat euskaldunen abertzaletasun sentimen guztiak monopolizatzeko, eta joko hori erraztu besterik ez zuen egiten euskal ezkerreko alderdiek arazo horretaz zuten oinarri-oinarrizko ezjakintasunak. Euskal kontzientzia nazionala urrats handiz ari zen hedatzen Gazteria Sozialistaren baitan. Garai hartako Alderdi Sozialista abangardiako alderdi bat zen, arazo sozialetan oso gogorra, nahiz eta Euskal Naziotasunari dagokionez, gure arazoak ez zituen ulertzen zehatz eta argi. PSOEk zioenez "Euskal Herriak badu eskubidea autonomia izateko, baina Espainiako Estatuaren baitan". Herri baten autodeterminazioaren kontzeptua, beraz, (giltzarria dena nazio bezala aske izateko, alegia) ez dute inoiz onartu.

Nik neure baitan planteaturik nuen bi zioen berdintasunaren arazo hori. Herri batek ezin du inola ere aske izan opresiozko erregimen klasista baten mendean, eta are gutxiago izan liteke aske beste herri bat zantpatzen ari den bitartean. Horregatik nuen nik joera, eta daukat oraindik, bi arazo horiek bat egiteko, Euskal Herriaren arazo nazionala, eta sozialismoaren helburua.²⁶²

Altxamendu militarrek bere Autonomia Estatutua Parlamentuko batzordeak onartu berria zuenean harrapatu zuen ustekabea Euskal Herria, oraindik Parlamentuak onartzeko tramitea bete gabe zegoela. Urriaren 7an Gernikan sortu zen lehendabiziz Eusko Jaurlaritza, onartu zen Estaturua, Elgetako Estaturua bezela ezaguna onartuta gero Madrilan.

11. Arrasateko Batailoiak

1936ko Urria. Batailoien eratzea

1936ko urria. Frontea Gipuzkoa eta Bizkaia arteko mugan zegoen gelditurik -Eibar eta Elgeta, Gipuzkoako herriak direnak, gure eskuetan genituen, Ondarroa, ostera, Bizkaiko portua, etsaiaren eskuetan geratu zen, eta bakean zegoen. Egiazko gerra beste leku batzuetara joan zen. Denbora bazegoenez gero, eta plantilla eta instrukzio zehatzak eman zirenez, miliziano taldeak batailoi bihurtzen ari ziren berehala, kuartel bezala eskolak, komentuak eta bestelako eraikuntza publikoak zituztela. Alderdikako batailoiak ziren haiek, "hurrengo bueltaren" ideia ez baitzen oraindik erabat baztertua. Indarra behar zen atzean, inor nor izango bazen. Horregatik esaten ziren batailoi nazionalistak, batailoi sozialistak, batailoi komunistak, batailoi anarkistak, batailoi errepublikanoak. Alde batetik, Iparreko Armadaren Estatu Gorenak antolatu zituen eta, bestetik, Eusko Jaurlaritzak.²⁶³

11.1. Dragoien Batailoia

Dragoien 22. borroka-batailoia Arrasateko eta Aretxabaletako JSUko gazteek, Donostia, Hernani, Pasaia eta Errenteria aldeko milizianoek eta Arabatik ihes egindako lagun batzuek osatzen zuten. Honako egitura hau zeukaten: buruzagitza (Gerardo Ruiz komandantearen aginduetara) eta bitartekarien sekzioa; lau infanteria-konpainia eta metrailadore konpainia bat; sekzio mistoa; gizarte zerbitzuen eta kuartelarien sekzioa; txoferrak eta armazainak. 1. konpainiako guztiak Arrasatekoak ziren, 2. konpainiakoak Aretxabaletakoak eta Arabatik alde

Estado Mayorrekoak Elorrioren 1937ko martxoaren 12an.

egindako gazteak, 3. konpainiakoak donostiarrak, eta 4. konpainiakoak hernaniarrak. Horiei guztiei gehitu zitzaizen Pasaiaiko metrailadoreen konpainia.

Denboraren poderioz, batailoia Meabe zutabean sartu zen, eta, gerran zehar, Intxorta mendien okupazioan (1936ko urrian), Untzilla eta Murugain mendien defentsan (1937ko martxoaren 31ko erasora arte) eta Karraskaingo eta Barazar mendateko borroketan hartu zuten parte. Era berean, Eusko Gudarostearekin batera, Euban eta Lemoako Haitzeko borrokaldietan jardun zuen, baita Burdinazko Ge-

Gregorio Gonzalez Rubiok udaletxean egiten zuen lan; herriko serenoa zen. UGTko afiliatua. Atxilotu eta Kanpazarren fusilatuta zuten.

rrikoaren ingurukoetan ere, El Gallo izeneko eremuan. Gero, Santanderren, batailoiko kide batzuk sartu ziren Larrañaga brigadan eta beste Rosa Luxemburgon. Brigada komunistak ziren biak. Bizirik ateratzea lortu zutenek borrokatu zuten Larrañagarekin Reinosa eta Cabezón de la Sal udalen arteko poltsan, eta Mazuco mendian (Asturias) ere bai, 1937ko irailean. Azkenean, El Musel portuan (Gijón) atxilotu zituzten.²⁶⁴

Batailoi hau 194 arrasatearrek osatu zuten Elorrión, 1936ko iraila bukaeran. Ordurako beste hamaika borrokan hilik ziren. Pedro Ruiz de Alegria Balanzategui, Domingo Abarrategui, Timoteo Zubizarreta, Sabino Lasaga, Juan Olazagotia, Eusebio Berecibar, Benito Uranga, Pedro Olmedo, Gregorio Gonzalez, Camilo Ibañez eta Eugenio Bolinaga Velar. Zauritua, Gabino Aranburu Garro. Elorrioko Estado Mayorrean zeuden, Celestino Uriarte, Martín Errarte Sologaitua, Eugenio Ortueta, Cosme Altuna, Marcos Vitoria, Marcelo Vitoria Zabarte, Pedro Gallastegui, Salvador Lazpiur, José Aranburu Garro, Ricardo Ceciaga Lasagabaster eta Amos Azconaga Zubiate.

Jarraian beste 170 gudariren izenak.

Gerardo Ruiz de La Cuesta Gomez, Komandantea
Segundo Olazagoitia Garcia, Kapitaina

Bernardo Gomez Otxoa, Tenientea

Felipe Anduaga Lopez, Tenientea

Francisco Guridi Arrieta, Tenientea

Francisco Azconaga Arana, Tenientea

Antonio Guridi Garai. Komisario Políticoa

Jose Aranburuzabala Azcoaga, Suboficiala

Agustin Zabaleta Orbiso, Suboficiala

Martin Alberdi Juldain, Rufino Azcoaga Azurmendi
Francisco Letamendi Ojea, Luis Ormaechea Galdos, Sargentoak

Lucio Goronaeta Mendizabal, Vicente Echevarria Larrañaga, Tomas Zabarte Iturriaga, Roman Zabarte Garay, Victor Berecibar Ormazabal, Jesus Balanzategui Zubizarreta, Pedro Urbina Ortiz, Urbano Dominguez Camazo, Ventura Vega Alvarez, Guillermo Lasagabaster Gorosabel eta Sotero Moreno Perez, Kaboak

Jose Maria Arriaran Ortueta, Benito Arriaran Ortueta, Santiago del Valle Arcada, Luis Balanzategui Zubizarreta, Jesus Herrera, Victoriano Fernandez Garcia, Francisco Gonzalez Gonzalez, Francisco Goronaeta Mendizabal, Pedro Ibañez Azcoaga, Alejandro Sagasta Azcoaga, Jaime Uriarte Cestona, Pablo Tarragona Calvo, Daniel Heriz Arizmendi, Gregorio Azconaga Arana, Jacinto Olazagoitia Ceciaga, Tomas Ruiz de Alegria Balanzategui, Roman Arenaza Jainaga, Cruz Ugarte Arcauz, Jose Acha Zubia, Ismael Diez Fernandez, Esteban Ibarra Iriondo, Atilano Ramos Gamazo, Gurmensindo Alvarez del Rio, Felipe Elorza Heriz, Jesus Otaduy Heriz, Roman Berecibar Otaduy, Fernando Aguirre Cortabarría, Jose Aguirrebengoa Gabilondo, Francisco Arabaolaza Alcelay, Mateo Abarrategui Abarrategui, Felix Garay Albistegui, Sabino Ugalde Basoa, Jose Aperribay Oquina, Marcos Altuna Sagasta, Gregorio Lazpiur Urrutia, Zozimo Olmedo Paunero, Jose Ceciaga Aguiriano *Ponponio*, Jose Lizarralde Otaduy, Benito Herrarte Sologaitoa, Francisco del Rio Fernandez, Bernardo Gomez Garcia, Jesus Oyanguren Arana,

Arsenio Rodriguez Zamora, Jose Mª Echevarria Chinchurreta, Felipe Ormazabal Arregui, Juan Garcia Orte, Francisco Zabaleta Axpe, Patricio Garcia Jimenez, Juan Garro Uribarren, Carlos Eguidazu Lizarralde, Emilio Vitoria Vitoria, Angel Cortabarría Basauri, Manuel Eguiluz Lasa, Angel Zubillaga Arregui, Juan Ugalde Basoa, Jose Fernandez Barbero, Jesus Inda Errasti, Benjamin Pereira Juldain, Jesus Ceciaga Aguiriano, Agustin Salaverria Echaniz, Victorio Castelo Fernandez, Vicente Uranga Mendizabal, Felix Zarate Uribe, Jose Mª Lecumberri, Pio Leibar Cortabarría, Sallustiano Ormazabal Arregui, Andres Matute, Celestino Heriz Arizmendi, Joaquin Mendieta Egaña, Nicéforo Andres Carmona, Eutiquiano Sanchez Lopez, Cristobal Lizarralde Otaduy, Francisco Orobengoa Gonzalez, Constantino del Pozo Riesco, Victoriano Ormaechea Ibarrondo, Matias Arabalaza Alcelay, Enrique Murga Iraio, Jose Bengoa Gondra, Jesus Zuazua Mondragon, Olegario Llanos Gonzalez, Bernardo Lopez Alceaga, Alvaro Ibañez Azcoaga Luis Fernandez Barbero, Eladio Abadiano Barrencoa, Angel Abasolo Mondragon, Felipe Arenaza Jainaga, Victor Bolinaga Arregui, Joaquin Pereira Juldain, Francisco Ruiz de Alegria Balanzategui, Serapio Urrucha Lecuona, Agustin Zabala Aguirrebeitia, Clementino Ramos Gamazo, Victorino Bedia Arregui, Irineo Lopez Lorenzo, Vicente Uribechevarria, Miguel Cortabarría Basauri, Miguel Menchaca Mancebo, Gregorio Azcoaga Azurmendi, Carmelo Balanzategui, Marcelo Tarragona Calvo, Jesus Zabala Lizarralde, Emilio Rodriguez Rodriguez, Fausto Iturri Alcaraz, Miguel Zubia Zumelaga, Francisco Garay Albistegui, Angel Acha Iturbe, Jose Ortuoste Altuna, Juan Elorza Heriz, Fermin Arabalaza Arriola, Federico Zarrala Aislodi, Jose Riviere Ormaechea, Ramon Alvarez Acuña, Valentin Gonzalez Gonzalez, Genaro Ibarra Treviño, Martin Heriz Arizmendi, Arturo Murias Rico, Domingo San Vicente Mugica, Carlos Regodebeces de Lucas, Fermin Ibañez Azcoaga, Adrian Pinto Lorenzo, Andres Fernandez Bilbao, Tomas Uribe Echevarria, Lorenzo Blazquez Navarro, Jose Mª Echevarria Larrañaga, Candido Ruiz de la Cuesta Gomez, Jose Zaya Zabala, Jesus Balanzategui Furundarena, Segismundo Gonzalez Gonzalez, Isidro Uriarte, Jacinto Zabala Aguirrebeitia, Felipe Vitoria Zabarte, Jose Menchaca

Mancebo, Elias Olmedo Paunero, Jose Aranburu Bidaburu. Teodoro Garcia, Primitivo Sanchez, Avelino Abarrategui, Antonio Castelo, Jesus Martinez, Andres Castelo. Rogelio García Lumbreras, Felipe García Lumbreras, Francisco Mondragón Altuna, Ismael Casado Fernandez, Atanasio Casado Fernandez, eta Ignacio Ezkurra Areitio.

Dragones batailoia

Arrasateko "Dragoiak" batailoia izan zen Eusko Gudarostearen batailoitipiko bat. Lehen osagunea Arrasateko gazte jendez eratu zuten. Geroztik, elkartu zitzaion, Donostia, Hernani, Erreterria eta Gipuzkoako zenbait herritako jendea ere.

Batailoitipiko horretarako ofizialak, gerra hasi aurretik zenbait sindikatutan egindako lanaren edo izandako karguen arabera aukeratu ziren batez ere. Arrasate erori ondoren, Gazteria Sozialista Bateratuko zenbait bazkidek izena eman zuten ordurako Elorrioren eratu zen batailoitipiko horretan, eta banderarako aukeratu zuten kolore gorria. 150na gizonen infanteriazko 4 konpainia eta metrailetako beste konpainia batek osatu zuten. Lehenengo konpainiako gudari guztiak arrasatearrak ziren; gerra hasieran Segundo Olazagoitia izan zuten kapitain eta Martin Alberdi, Antonio Guridi eta Felipe Andoaga teniente. Komandante karguaren lehena izan zen Gerardo Ruiz de la Cuesta. Gerora, Ebroko batailan hil zen.

*1936ko urriaren 4an, Kanpanzar-Elgetan, Dragones batailoitipiko bi konpainiatako kideok beste batailoitipiko batzuetako konpainien laguntzarekin, frankisten erasoaren aurka egin genuen. Etsaiak hildako asko izan zituen eta hainbat preso egin genituen. Borroka honetan garaitua izan ondoren, etsaiak bere ofentsiba geratu zuen.*²⁶⁵

San Valerion, batailoitipiko beste kide batzuk erori ziren: Jose Bengoa, Gregorio González eta Francisco Etxebarria, hura Elmako langilea zen eta irailaren 26an hil zuten.

Jose Mª Arriaranek eta Santiago del Vallek diote: *Hiru edo lau aste igaro genituen Elorrioren eta Axpe Marzanan, hantxe kokatu baitzen frontea, eta geroztik gure lekua hartu genuen Murugainen eta mendi horren Arrasate eta Aretxabaleta aldean hegaleko posizioetan; han eraike genituen gure gotorlekuak. Garai hartan*

etorri zitzaizkigun -1936ko urri aldean gaude- fusil eta metrailera txekoak. Bagenuen posizio aurreratu bat; gauero uzten genuen lotara Naparrena baserrira joateko, eta hurrengo egunean hartu egiten genuen berriro. Horietako batean etsaia konturatu egin zen nonbait, eta segada bat antolatu zigun; hartan hil zen Victor Bolinaga. Hurrengo egunean asaltoan hartu genuen. 266 Bitor Bolinaga, zelan enlazier eitten zauen. Eurak azela Aramaixon, ta pasetan zala, a ver ze mobimiento auen Atxabaltan, hartuta jauan Frankok, eta orduan obatu ein eutzien ta hil juen orman kontran Atxabaltako kanposantuan, ta gero egun bi errastadan ibili ein juen tarras zaldi batekin Atxabaltan gora ta bera, jendia bildurketako.²⁶⁷

Azaroaren 2an, Dragoen lau konpainiak Karraskainen elkartu ziren. Posizioei eustea lortu zuten, etsaiekin tiroketa gutxi batzuk izan ondoren. Batailoia azaroaren 26an hasi zen ekinean, Guillermo Lasagabasterrek azaldu zigun moduan:

Azaroaren 26an, gure Estatu Nagusiak agindu zigun etsaien bi lerro erasotzeko. Bata Arrasatetik bi kilometrora zeukaten ezarrita, "Maitena" etxea dagoen mendian, eta bestea Olandixotik gertu. Etsaiak ustekabean harrapatzea zen gure helburua, euren indar guztiak Arrasatera bidaltzera behartzeko, gure beste batailoiek Legutio errazago har zezaten.

Agindua zorrotz bete genuen. Dragoen bi konpainia Karraskaindik abiatu eta, lau ordutan oinez egin ondoren, Aramaioa iritsi ginen. Hilaren 27ko goizaldeko ordu bietan, Murugaineko bidea hartu genuen. Bitartean, Udalan geratutako bi konpainiak kokatu ziren gauzez "Maitena" etxearen inguruetan, goizaldeko 08:00etan erasoari ekiteko asmoz.

Goizeko 05:00etarako bi konpainiek Murugain hartuta zeukaten, inolako gorabeherarik izan gabe. 10 gizon utzi zituzten bertan, sarjentu batekin, eta besteak Arrasate aldera joan ziren, eta bidean gutxika aurrera egin zuten. Goizeko 08:00etan, gure buruzagiak aginduta, denok batera tiroka hasi eta iritsi ginen etsaien jatorrizko posizioetara. Ustekabean harrapatu arren, ezin izan genituen zeharkatu alantzeko hesiak, okupatutako azalera izugarri hartan ezarrita zeuzkatena. Gainera, gune estrategiko guztiak menderatzeko, eskuadra bat behar genuen gutxienez. Ez genuenez behar beste gizon fusil metrailadoren eskuadra bakarria iritsi zen etsaien posizioetaraino. Ni ere tartean nintzen. Baina erasotzen hasi ziren, eta, tiroketa ikaragarri

baten ondoren, 300 bat metro atzera egin eta zuhaitz batzuen atzean babestu ginen, adore handiz.

Posizio haiek okupatzea sekulako arrakasta izan zen guretzat, Aretxabaletan eta Arrasaten fusilekin eta morteroekin borrokatu eta gero. Gainera, Gasteizko errepide nagusia moztea lortu genuen.

Posizio horiek finkatzea eta lubaki egonkorrak egitea eragozteko, etsaiak trebe jokatu eta egunero eraso gintuen.

Bi konpainiarekin terreno asko okupatzen genuenez, iluntzean lehenengo lerrotik erretiratu eta atzera egiten genuen jende nahiko ez genuelako gune estrategikoetan guardiak egin ahal izateko.

Etsaia gure operazioaz jabetzean, Santa Luzia egunean, gure lehenengo lerroko lubakiak hartu aurretik, gauzez hartu zituzten. Eguna argitzean lubakietara iritsi ginenean, bertan aurkitu genuen etsaia. Borroka latza izan zen, aurrez aurrekoa. Gure hainbat baja izan ondoren, laurehun metro inguru egin behar izan genuen atzera, Baztergaineraino.

Etsaiak Udalako posizioei egin zien eraso, baina, hildako askorekin, atzera egin behar izan zuen. Borroka horren ondoren, Malatesta batailoiak txandakatu zituen Udalako posizioetan zeuden Dragones batailoiko bi konpainiak. Horrela, Dragones batailoiko konpainia guztiak elkartu ziren Untzilla, Murumendi, Baztergain eta Baztergainazpiko posizioetan. Murugainen gerra zegoenik ere ia ahaztuta igaro genuen negua, Santa Barbara eta Otalazelatik jaurtikitzen zizkiguten kanoikada batzuegatik ez bazen, han etsaiak batera batzuk jarriak baitzituen, soldadu alemanekin.²⁶⁸

Une honetan 1937ko martxoan, alderdi sozialista eta gazteria sozialisten buruzagiak sartu ziren Euzkadiko alderdi komunistan. Murugaingo frontean zeudela Dragoiak, iritsi zen Euzkadi Roja, eta han izenburu handietan esaten zuten Celestino Uriarte eta Tatxo Amilibia eta beste batzuk sartu zirela Euzkadiko alderdi komunistan. Une hartan, "txoroka" (Paco Azkonaga) esan zion Paco Goronaeta-ri "banekien nik gure alderdira pasatu beharko zirela".²⁶⁹

Eustasio Amilibiak Tatxo, aurrean ibili zena preso politikoen abokatu moduan, batez ere Arrasateko gazteria sozialistaren artean, eta 1934ko urriko prozesuan Arrasateko eta Aretxabaletako presoen defendatzailea izan zena eta euskal milizien

Estatu Nagusiko kidea, Celestino Uriarterekin batera gutun bat bidali zioten Elorriotik Euskadiko alderdi komunistako idazkariari, eta han egin zuten alderdian sartzeko eskaera. Eskutitza argitaratu zuten Euzkadi Roja egunkarian, 1937ko martxoan.²⁷⁰

Eta 1937ko martxoaren 31n, gerora Bilboko erasoaren izenarekin ezagutu zenari ekin zitzaion; gudu hartan, fronte guztietan erakutsi zen aparteko kemen eta heroismoagatik ere ezin izan zen hiriarren erortzea eragotzi eta horrekin batera Eusko Gudarostearen zati handi baten desegitea.

Ofentsiba frankista eta Murugainen menderatzea

1936ko urriaren 4an, Bizkaia okupatzeko saiakerak huts egin ondoren eta frontea zazpi hilabetez egonkor zenean, Mola jeneralak ofentsiba handia prestatu zuen egun 1937ko martxoaren 31 egun seinalaturako.

Gure interes antzekoak izateaz gain Arabako frontean integratuta zeuden sektoreak hiru ziren: Ubidea sektorea, Otxandio-Aramaio sektorea eta Mekoletako sektorea. Tropa faxistek salbatu beharreko barrera zen Albertia-Murugain mendiguneak sortzen zuen lerro defentsiboa. Nafarroako Brigadak posizioak hartzen joan ziren ofentsiba handirako. Nafarroako IV Brigada Legutiotik hurbil posizionatu zen, Albertiaren azpian. Lehen Brigada kontzentratzen hasi zen Leintz-Gatzagako eta Aretxabaleta eta Eskoriatzako mugaren artean, eta III. Brigada Murugain hartzeaz arduratu zen.

Hona hemen, lerro horretan, errepublikaren defentsan borrokatu zuten batailoiak: Albertia mendian, Stalin batailoia (Meabe 2zk) eta, hari laguntzen, Ariztimuño metrailadore batailoiko Pizkundia 2.konpainia eta Largo Caballero (Meabe 1.) batailoia. Maroto mendian, Abellaneda batailoiko bi konpainia eta metrailadore sekzio bat; Jarindon, konpainia bat eta erdi eta metrailadore sekzio bat; Asensio mendian, Azaña batailoia; Untzilla eta Murugainen Dragones batailoiko 1. eta 2. konpainiak; Hauen atzean, Aramaion, Octubre batailoia zegoen eta Aramaio eta Gesalibar artean Dragoneseko beste bi konpainiak; eta azkenik, San Adrianen, Rebelión de la Sal batailoiko 2. konpainia.²⁷¹

Martxoaren 31n eta apirilaren lehen hildakoei erreparatuz gero, bi bataloi ziren Aramaion baja gehien zituztenak: Dragonesek 10 eta Octubre 8. Arraroa da oso Octubre batailoia lehenengo lerroan ez egotea.

Hona hemen eraso handia hasi aurretik Molak egin zuen iragarpena: *Bizkaiko operazioak datorren asteazkenean, martxoaren 31n, hasiko dira eguraldiak uzten badu abiazioa erabiltzen*. Mezu labur hori bidali zien tropa faxisten agintariei. 1936ko urriaren 4ko porrotaren ondoren, agintari faxista kontziente zen euskal armadaren erresistentzia gelarazteko ezinbestekoa zuela abiazioa eta artilleriaren laguntza.

Legion Condor eta Aviazione Legionarrik eraso hasi zuten

1937ko martxoaren 29an, Condor legioak aireko indarren ordena, laguntza eta babes jaso zuen, eta martxoaren 31n Nafarroako Brigadana. Misioa: Aramaioko sektorean dagoen etsaiaren frontea apurtu eta Bizkaian sartu. Eraso plana zen Albertia-Murumendiko mendiguneko etsaiaren frontea apurtzea. Asensiomendi eta Murugaineko lerroetatik abiatu zen Nafarroako III. Brigada babestea aurrera zihoan heinean, alegia. Brigada hark eraso egin zituen Murugain 776 kota, Asensiomendi 776 kota eta San Adrian 813 kota.

Erasoaren gauzatzea: H ordua iristean, Infanteria posizioan egon zen abiatzeko baseetan. Artilleria bi taldetan prestatu zen. Zuzenketa eta trantsizio epeak gero bortitzagoak izango ziren. Segidan, isilune bat eta ondoren, kadentzia efikazia handiago bat. Infanteriak azken denbora tarte hura aprobetxatu beharko zuen artilleriak eta abiazioak ahalbidetzen zioten guztia aurrera egiteko. Hirugarren denbora tarte amaitzean, artilleria eta abiazioak zaintza lanak eginez lagundu zuten Infanteriaren erasoaren egunean, abiazioa eta lurreko indarrek elkarlan estuan aritu ziren, eta K/88 eta VV/88k babeslekuetako erreserba lokalei eraso zieten artilleria tiro egiten hasi aurretik.

K/88 eskoadrilaren eraso ostaldui eta ondorengo lekuei:

- a) Otxandiano (helburu oso garrantzitsua)
- b) Ubidea (Olabetxaga)

c) Murugain (argazkiaren gainetik, Josembaso) "a" eta "b" helburuetara 50 eta 250 kiloko bonbak jaurti ziren. C helburuaren gainera 50 kiloko bonbak.

Erasoa, beranduenez ere, goizeko 7:45ean hasi beharko zen. Erasoren ondoren, metrailadore su handienari ekin behar zitzaion. Eskoadrila irteera aerodromora itzuli ondoren, 50 kiloko bonbak hartu eta ahalik eta azkarren prestatu behar zen berriro ere eraso egiteko.

A/88 bonbardatzailea Burgostik abiatu eta bomba arinekin goizeko 8:00etan erasotu zituen Albertia-Maroto-Jarindoko posizio gorriak, eta Josembaso eta Murugaingo posizio errekonozituak. Denbora

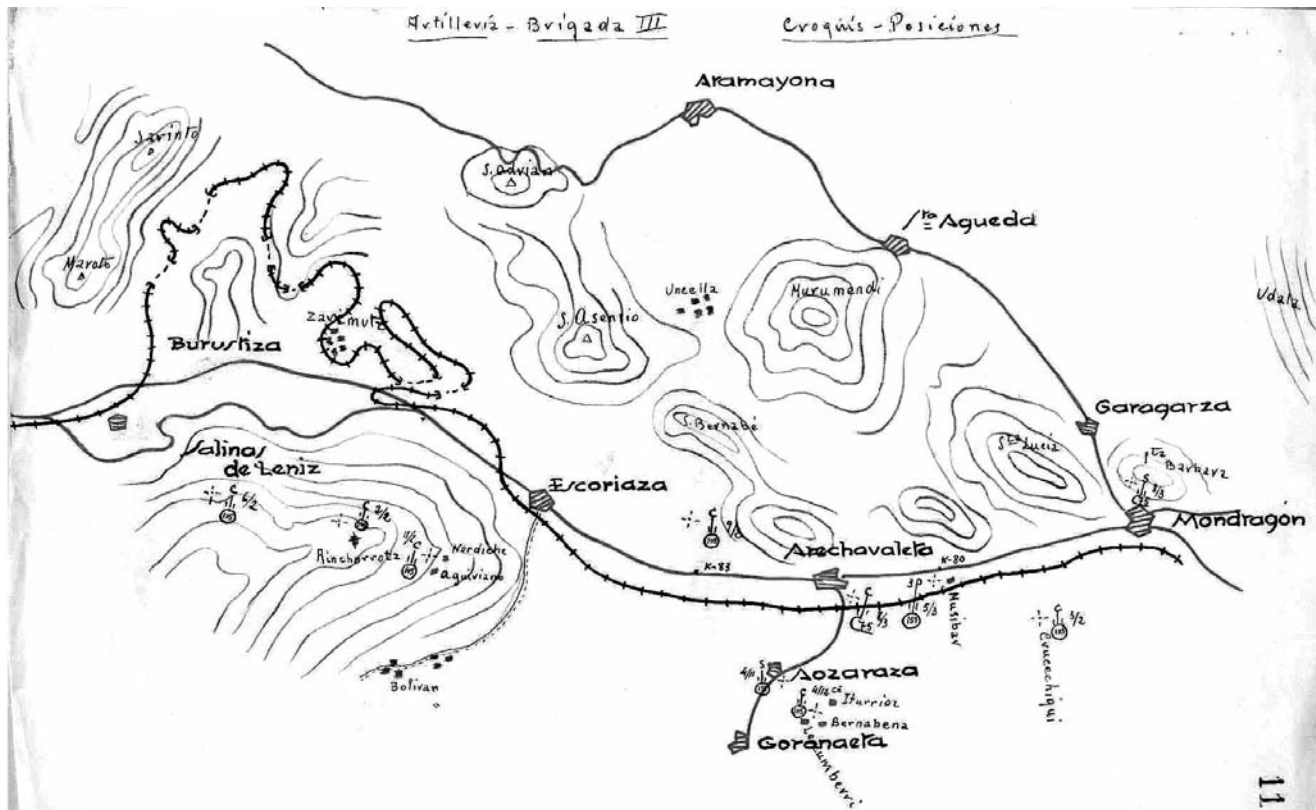
luzez posizioen gainetik hegaz egiten egon zen etsaiaren depresio morala luzatzeko.

J/88ren zeregina Leintz-Gatzaga-Legutio eta Murugaineko sektoreetan H51 eta cadena Heinkel eskadrillekin batera borrokatzea da. Infanteria gailurretako posizio gorrietara iritsi arte, bomba eta metrailadorak erabili zituzten haien aurrerapenean laguntzeko.

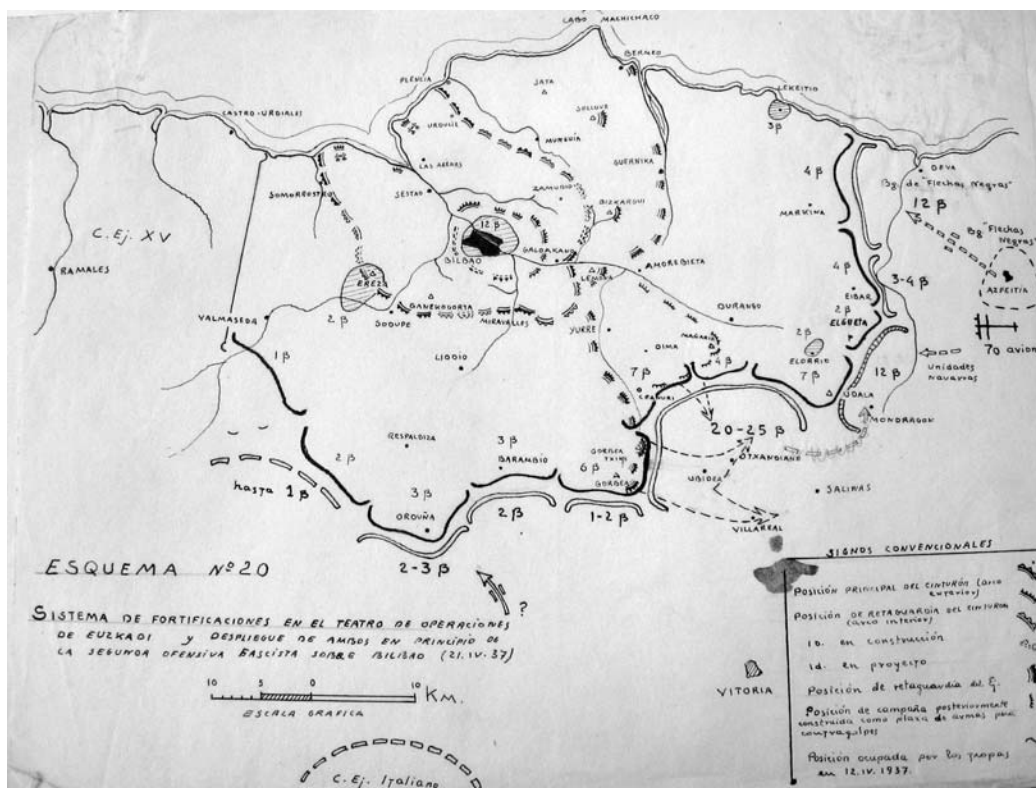
Soria/Logroño italiar bonbardaketa taldea. Arren eskatzen dizuegu operazio egunean bomba astunak erabiliz Elorrio eta Durangoko herriak eraso ditazuela. Lehenengo aldiz goizeko 8etan egin eraso eta, ahalik eta gehien errepikatu bonbardaketak erasoaren lekura indar gorriak joatea saihesteko.²⁷²

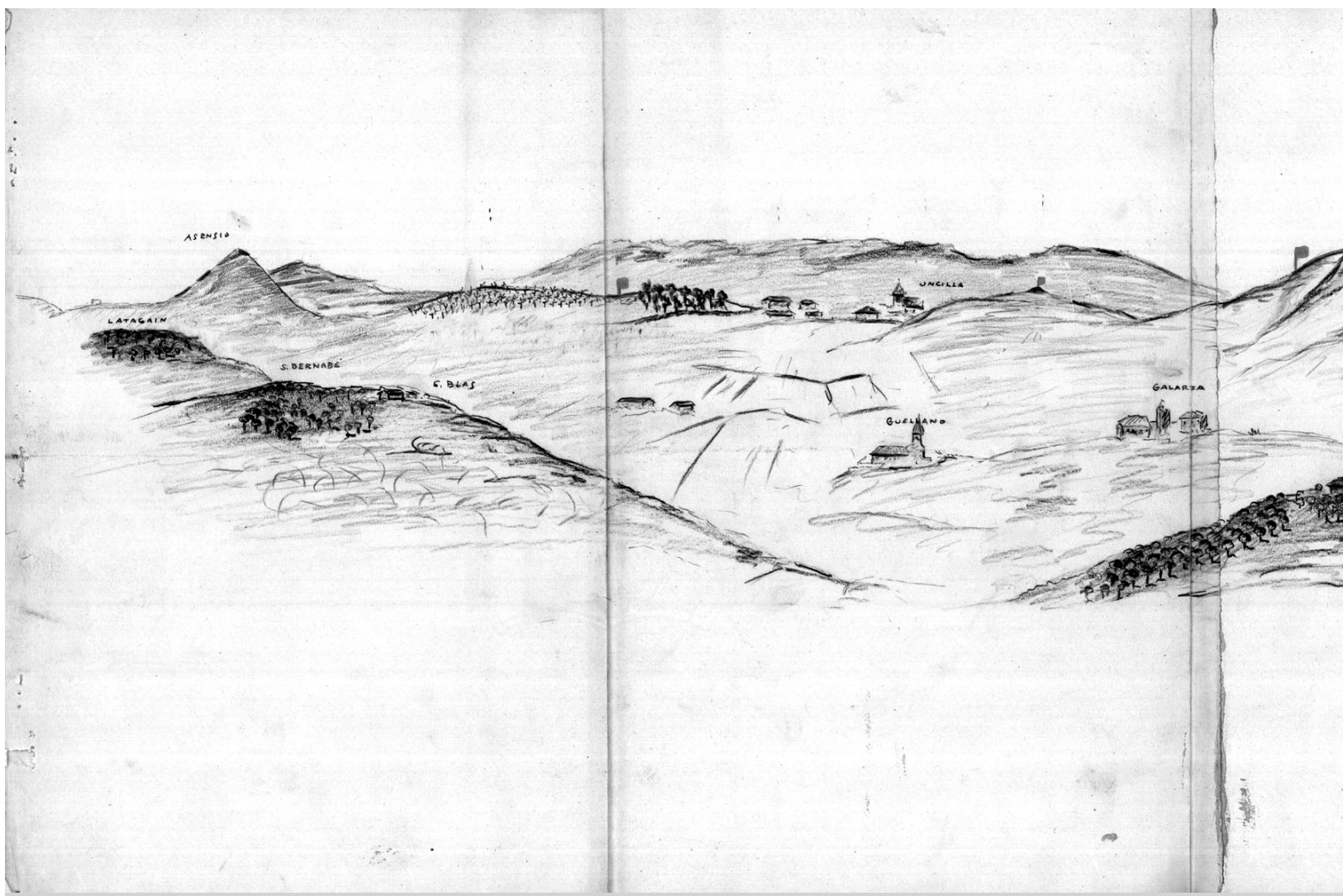
Murugaineko defentsak. Avilako Artxibo Militarra.

Planoa, matxinatuen artilleria kokapenak. Avilako Artxibo Militarra.

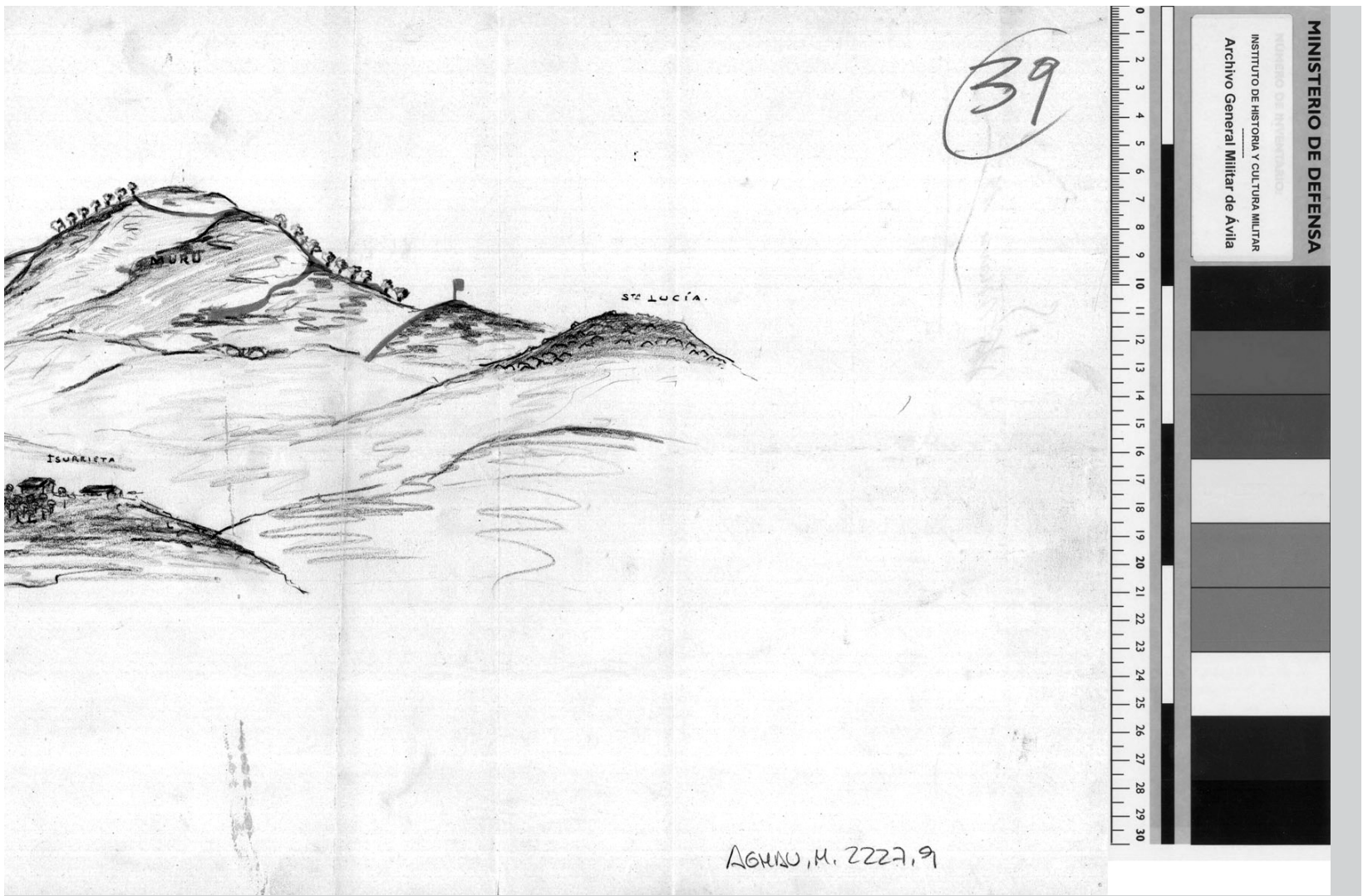
Erresistenteen defentsa lerroak, Balmasedatik Markinaraino.

Matias Zaragoza Artilleria Komandantearen aginduetara, kolpistek 23 artilleria pieza zituzten Untzilla, Murugain Asensiomendi eta Udala erasotzeko, honela kokatuta: Santa Barbaran, 7,5 kalibreko artilleria 6 pieza, Kurtzetxikin, 10,5 kalibreko artilleria 2 pieza, Muzibarren, 155 kalibreko artilleria 3 pieza, San Bernaben, 105 kalibreko artilleria 2 pieza, Goronaetan, Lecumberri baserrian, 105 kalibreko artilleria 3 pieza, Aozarazan, Iturriotz baserrian 155 kalibreko artilleria 2 pieza, Atxorrotzen, 105 kalibreko bateria bat eta 2 obus, Agiriano baserrian, 105 kalibreko 2 obus, Gatzagan, 105 kalibreko beste 2 obus.

*Gatzagan obusak izan zituzten Zelaikua baserriaren ondoan (gaur Aterbe). Eta hortik Gure Ametsaraino faxistak egon ziren. Hortik Zarimuzera botatzen zituzten obusak, bertan gudariak zeudelako.*²⁷³

Esan den bezala, beraz, martxoaren 31n faxistek erasoari ekin zioten, haiek zeukatenik inork pentsatu ere ezingo zukeen gudu materialezko ugaritasun batez, eta tamalez egunetik egunera ugaltzen ari zenaz, gainera. Dozenaka eta dozenaka hegazkin igarotzen zitzaizkigun egunero gure buruen gainetik, eta bomba mordo ikaragarriak jaurtikitzen zizkiguten, gero berriro Gasteiz aldera aldegitoko; haien ondoren berehalaxe etortzen ziren beste batzuk; eta haiei laguntzeko dozenaka

Matxinoen marrazkia, Asensiomenditik Santa Luziaraino. Avilako Artxibo Militarra.

kainoi bateria, kalibre guztietakoak ari zitzaizkigun gure posizioak bonbardatzen. Gu, berriz, geure fusilak besterik ez genuela hantxe, etsaiaren horrenbeste armamenturi kontra eusteko.²⁷⁴

Udalatxetik abisua bidali zuten, esateko Arrasaten etsaiaren tropa mugimendu handia ikusten zela. Infanteria eta kamioi mugimendu etengabekoa ari zen han, eta garbi-garbi entzuten zen soldaduen zarata. Artilleria ugari ari zen iristen gainera. Gainerako begiraleku guztietatik ere antzeko berriak ari ziren iristen, eta bestaldetik etsaiaren eraso hastera zihoan guztietan bezala -gauza tristea baita sentitzen ez den arrazoi batengatik bizia ematea-, soldadu asko hasi zen igarotzen leialen aldera, eta interes handiko datuak ekartzen zituzten bestaldetik, denak bat zetozen datuak gainera. Dударик

ez zegoen, garrantzi handiko erasoren bat ari zirela prestatzen faxistak, eta Legutiotik etorriko zela eraso hori. Berri horixe baitzekarten etsaien aldetik gurera zetozen guztiak, eta horretxan seinale zen ere etsaiaren tropa gehienak Arrasaten ez gelditzea, Aretxabaleta eta Eskoriatza aldera, hego mendebalerago jarraitzea baizik.²⁷⁵

Eusko Gudarosteak guardian plantatu zituen bere indar guztiak. Etsaiak, berriz, bazirudien ez zuela asmorik gordean ezkutatzeko; eraso indar handikoa izango zen seinale. Gudaroste leialaren artilleriak gau eta egun bonbardatu zituen Arrasateko interes militarreko guneak, eta alde guztietan lanak azkartu ziren gotorlekuak eraikitzeke. Hormigoizko habiak, tankeentzako zangak, trintxeretan.²⁷⁶

Gudariak Santa Agedan, 1937ko otsailaren 5ean. Santa Ageda eguna. Juli Berezibarrek utzitako argazkia.

Martxoaren 31n, ofentsibak porrot egin zuen eta, apirilaren lehen, Asensiomendi erori zen.

Eguraldi onak eraso ahalbidetu zuen. Dragones batailoiko gudariak Untzillako eta Muruko lubakietan zeuden, eta Azaña batailoikoak Asensiomendikoetan. Egunsentiko isiltasuna, lubakiko lasaitasun urduria, hautsi zen urrutiko abiazioaren motorekin. Condor legioko hegazkinek hasi ziren errepublikazaleen posizioak bonbardatzen. Hiruki bat osatzen zuten formazio etengabeak ziren. Haien ostean Otalazelain eta Goroetan zeuden kanoiek eta obusek zigortu zituzten gudariak eta milizianoak. Isiltasuna sortu zen. Tropa faxistak Gellaoraino igo ziren, errepublikaren defentsa lerroa erasotzeko, baina hain izan zen indartsua erresistentzia, ezin izan zuten pasatu San Antonio ermitatik. Infanteriako beste talde batzuek, erreketez osatuak, Untzillako posizioak eraso zituzten. Ezin zuten helburua lortu eta, bertan hildako eta zauridun asko utzita, atzera egin zuten.

Apirilaren lehenean faxistek euren indar militar guztia batu eta Asensiomendi eraso zuten. Legion kordorreko hegazkin bat Heinkel 51a bota zutena Zarimutzen eta aleman tenientea August Blangenel hil zuten.

Gregorio Lazpiurrek ametralladoriaz egazkiña bota auen, aitak esa eustan, non eztzakiak, Murun edo Intxortan-edo.²⁷⁷ Gregorio Untzillako kanpantorrean ametralladoriaz egon zen.²⁷⁸

Orduetan bonbardaketa etengabeak izan eta gero, mendia birrinduta geratu zen. Milizianoek posizioak utzi behar izan zituzten. Erreketete eta soldadu faxistek bidea libre zuten Untzillara eta Murura jotzeko. Frontea hautsita Dragonesko gudariak alde egitera behartuta, Santa Agedara jaitsi eta gero Karraskaingo trintxeretara.

Gure narratzaile berezia, José de Arteche, Oriamendiko erreketetea zen, eta San Bernabe ermitan zegoen, Apotzaga inguruan, hori guztia gertatu zenean. Orain, izan ere, José de Artecheren “El abrazo de los muertos” lanean oinarrituko gara, bere egunerokoan jasotako xehetasunen bidez, faxistek Murugain nola erasotu eta hartu zuten azaltzeko.

Hilaren 31n, goizeko ordu biak aldera, bitartekariaren ohar bat iritsi zen, zeinak agindu zuen denak Apotzagaetxebarrira biltzeko. Han azken argibideak jaso zituzten, eta gero abian jarri ziren. Soldaduek, Salluentetik Aretxabaletara, Lausitako bide zaharretik jaitsi eta ezkerretara biratu zuten berehala, Untzilla aldera, Gellaotik behera zetorren errekastoa inguratuz. Presaka zebiltzan, gutxi falta zuen eguna argitzeko, eta inork ez zituen ikusi behar, etsaia ezustean harrapatuko bazuten. Konpainia bidegurutze batera iritsi zen, eta sailetan banatu; eskuinaldetik, muino batean zegoen metrailadore batek egin zien harrera. Tiro jakak lehenengo zaurituak eta hildakoak eragin zituen. Metrailadorearen kokagunea zela eta —muinoaren goiko aldetik begipean zuela inguru guztia—, San Antonio basilizaren atarian babesa hartu behar zuen sailak. Artilleria frankista tiroka hasi zen. Komandanteak berehala agindu zuen muinoari eraso egiteko, ezkerretik beste sail batek aurrera egitea lortu zuela ikusteak adoreturik. Izan ere, ezkerreko sail horrek, ausardia handia erakutsiz, lortu zuen Untzillako lehenengo baserrietara hurbiltzea. Baina aurrera egiteko lehenengo saioak huts egin zuen: metrailadoreak behartu zituen basilizaren barruan babestua egotera. Bederatziak aldera, eskuinaldetik arrastaka, soldadu sail bat iritsi zen, metrailadore eta guzti, hiru metrailadore, haiek ermitan kokatzeko aginduarekin. Hala, imajina aldaretik kendu, eta hiru kuku-leiho egoki zituzten, metrailadoreak bertan kokatzeko: bat basilizaren hondoan eta beste bi alboetan. Tiroak hasi ziren, edozein gortuta uzteko moduko zarata.

Goizak aurrera egin zuen, laino zegoen, gudua oso gogorra izan zen fronte lerro osoan, Murutik hasi eta Asensiomendiraino. Artilleriak lubaki errepublikanoak zafrazten zituen eta hegazkinak joan-etorrika zebiltzan, bonba pila jaurtita. Arratsalde erdian, Asensiomendin, borroka zen odoltsua. Mendi gailurrak ematen zuen sumendi bat erupzioan, eta hegazkinek atertu gabe husten beren karga tontor gainean.

Aurrera egin ezinik, soldaduak baselizan geratu ziren. Han aurrean, ohatilariak ikusi zituzten, Asensiomendiko maldetan joan-etorrika, laguntza beharrean zeuden guztiengana heldu ezinik. Arratsaldean, bost aldiz ekin zioten gailurrari, gure zenbaketaren arabera. Hura zen kanoi guztien eta hegazkin guztien jomuga. Gailurrerik ematen zuen sumendi bat, bere suzko gaia botaka ari zen.

Arratsaldeak aurrera egin ahala, baseliza aldean baretzera egin zuen suak, Asensiomendi gainean zeuden bilduta begirada guztiak. Erasotzaileak malda erdiraino iritsi ziren, defendatzaile errepublikanoek atzera egin zuten suzko infernu horren erdian, baina beren posizioetara itzuli ziren berehala. Azkenean, ilunabarrean, ez zen entzun garaipen oihurik. Lehen euri tantak erortzen hasi ziren. Baselizan dena prest zegoen gaua bertan igarotzeko, baina erne egon beharra zegoen, etsaien lubakiak handik gertu baitzeuden.

Apirilaren leian, goizeko laurak aldera, kapitainaren bitartekari bat iritsi zen, agindua batekin baseliza bertan behera utzi eta konpainiako gainerako kideekin bat egiteko. Euripean eta lokatz artean, errefortzuzko posizio berrietara abiatu ziren. Konpainiako gainerako kideak bilduta zeuden muino batean Asensiomendiren ondoan, maldaren tolestura bat aprobetxatuz egindako lubaki batean. Aurreko eguneko estrategia bera errepikatu zen behin eta berriro: artilleria desarrak eta hegazkinen bonba erasoak bata bestearen ondotik. Geroago, agindua eman zuten ezkerretik gerrillari taldetan aurrera egiteko eta hedatzeko. Halako batean, entzun ziren gailurrera iritsi ziren lehenengo soldaduen oihuak.

Soldaduek eta erreketek, Asensiomendi hartu ondoren, Untzillako auzorantz jo zuten, bidean inolako eragozpenik aurkitu gabe. Errepublikanoek, berriz, atzerantz egin eta Murugain aldera jo zuten. Azkenik, Santa Agedara bildu ziren, faxisten erasoaldi gogorrari aurre egin ezinik.²⁷⁹

Kontua da, Murugain defendatzen ari zirenen aurka bonba asko jaurti bazituzten ere, Molak

porrot egin zuela martxoaren 31an Untzilla eta Murugain hartzeko saiakeran. Honela kontatzen du gertatutakoa Dragones batailoiko 2. konpainiako Clemente del Tesok: *Untzillan gure posizioei eraso egin zieten. Ni metrailadorearekin nengoen. Etsaia gure posizioetara behar beste hurbildu zenean hasi ginen tiro egiten. Asko jausi ziren. Hildakoz beteta zegoen dena. Gertaera haren ondoren, etsaiak birritan pentsatu zuen guri eraso egin aurretik.*

Hona hemen Luis Balanzategi Zubizarretak zer dioskun: *Murun igaro genituen gauak 1937ko urriaren 31ra arte, orduan hasi baitzen eraso frankista. Hurrengo egunean, Kaskarrain aldean zeuden trintxeretara joan ginen eta handik, Elorrion genituen kuarteletara jaitsi ginen. Apirilaren 6an edo 7an, Dima gainera eraman gintuzten. Handik, eta zenbait kontra erasoren ondoren, Elorrion erretiratu gintuzten. Kontraeraso haietan, abiazioak baja asko eragin zizkigun, eta ez genuen atera ezer positiborik.*

Kurtzetako errepidea moztea lortu zuten eta batailoian ginenok modurik gabe geratu ginenean errepidez irteteko, Murutik alde egin beharra izan genuen, eta Garagartzan bi blindatu erre ziren. Hori baino lehenago, Antonio Dominguez Untzillan hil zuten, eta Miguel Zubia Murun. Geroago, Zabalainen eta Barazarren egon ginen eta han galdu zuen bizia Manuel Egiluzek".²⁸⁰ Gerardo Ruiz de La Cuesta komandantea zauritu zuten.²⁸¹

Martxoaren 31n, 28 soldadu eta erreketek lurperatu zituzten Aretxabaletako hilerrian. Datu hori egun hartako borroka basatiaren adierazgarria da. Luis Guijosa Leguía, Oriamendi Tertzioko komandantea, eliza ondoan zegoela bala galdu batek oso larri zauritu zuen. Bergarako ospitale militarrean zendu zen.

Guk dakigula 44 izan ziren borroka hartan errepublikaren aldeko indarrek izan zituzten bajak:

Dragones Batailoiko hamar miliziano: José María Etxebarrieta Urbistondo, Francisco Holgado Mateos, Juan Mariño Pérez, Victor Carlos Uzquiano Ruiz, Antonio Dominguez Gutierrez, Jose Becerra Aizpurua, Jose Luis Torre Echevarria, Jose López Villanueva, José Carasa Camacho eta Miguel Zubia Zumelaga.

Azaña Batailoiko hamaika miliziano: Ángel Corres Guinea, Celedonio García Alonso, Marcelino Gracia Alonso, Rafael Oliveros Lastra, Ceferino Pérez Saavedra, Domingo Romero Moreno, Ricardo

Uriarte Monge, Cándido Yeboles Quiroga, Ángel Bolumburu Aztorquiza, Felix Munuaurren San Juan eta Jose Anton Rodriguez.

Octubre Batailoiko hamar miliziano: Sebastián Seoane Macías, Benito Gordon Villamon, Jose Hierro Llano, Candido Angulo Angulo, Vicente Aguinaco Escalante, Ignacio Cubillos Lopez, Dimas Gutiérrez Arsuaga, Felix Cordero Bodego eta Vicente Velasco Ribacoba. Estalisoa Ramirez batailoio honetako milizianoa apirilaren 1ean, goizeko hamaiketan, hil zuten Gesalibarreko hilerrian.²⁸²

Meabe 1. Batailoiko lau miliziano: Felipe Arregui Larisgoitia Mariano Crespo Sotres, Agustin Solas Rivas eta Venancio Barquin Ruiz.

Mateos Batailoiko hiru miliziano: Jose Eusebio Azcueta Elezcano, Eduardo Blanco Ramos eta Marcelino Mateos Blanco.

Zer batailoikoak diren ez dakigula sei miliziano: Estanislao Rámila San Román, Ramón Vivanco Llarena, Eulogio Baranda López, Amador Casado Arimo, Félix Cordero Bodega eta Raimundo Sánchez Mellido.²⁸³

Apirilaren 6an edo 7an, Dimako Gainera eraman gintuzten. Han, abiazioaren kontra eraso asko izan genituen eta hildako asko utzi zizkiguten. Handik, Elorriora eraman gintuzten. Hainbat egunez izan ginen Elorrion, egunsenti batean presaka eta korrika autobusez Elgetara eraman gintuzten arte. Egunak argitu orduko, Intxortako tontorrean geunden. Gainera, zulatzaileek amaitu gabe zituzten lubakiak.²⁸⁴

Intxortan

Intxorta ahalik eta azkarren igotzeko, Ibañez komisario politikoak eta Gerardo komandanteak eman ziguten erretolikan esan ziguten, gau hartan, ofizial "espioi" bat pasatu zela fronte nazionaletik gurera. Espioi hura infiltraturik zegoen Bergaran nazionalen Estatu Nagusian. Hark esan zigun, eguna argitzean Intxortak erasotu behar zituztela. Eta egia esan zuen, izan ere, egunak argitu bezain laster abiazioaren eta artilleriaren erasoak hasi baitziren, eta egun osoan etengabeak izan ziren

Handik Intxortara joan ginen. Mendiko kokalekuetara igo aurretik, batailoio guztia Elorrioko elizan bildu gintuzten, eta han Ibañez komisario politikoak garbi esan zigun pulpitura igota, mendian zer genuen zain: 40ren

bat kanoi bateria eta 100dik gora abioi zituela etsaiak, eta hegazkinak denbora guztian gure gainean izango genituela, ez hegan egiteagatik bakarrik, bonbak jaurtitzeko ere bai; bateriak ere gelditu gabe arituko zitzaizkigula tiroka, falangistaz, italiarrez, moroz eta armadako soldaduz osatuta zegoen infanteriak gure lekuak hartzeko.

Eraso zuten lehenengo gauean, ordura arteko eraso ekinaldi guztiei esti eragin ondoren, zenbait soldadu frankista gure aldera etorri zitzaizkigun; haiek esan ziguten, bonbardaketa haiekin gure estimazioak maila asko irabazi zituela; ofizialek erasoaren porrota estaltzeko gure trintxeretan kateaz loturik ginduzkatela sinestarazi nahi zietela, edo koñakez drogatzen gintuztela, edo ofizial errusiarrak geneuzkala pistolez mehatxuka trintxeretan gelditu gintezen; eta seguruenik hala sinistuko zuten sinistu ere, gure artean egin zituzten lehenengo une haietan, modu arraro batean begiratzen baitziguten, harik eta konturatu ginen arte ez zutela entenditzen guk esaten genuena, euskaraz hitz egiten baikenuen, gure artean ohitura genuen bezala; horrek harritu ere egin zituen nonbait, zeren beraien artean, zona nazionala deitzen zenean, debekatuta ez ezik zigortuta ere bazegoen gure betiko hizkuntzaz mintzatzea.

Esandako horrekin aski izango duzue Intxortako egun haiek zein gogorrak izan ziren kontu egiteko; Dragoien batailoiak Bizkaiko fronte guztian parte hartu zuen gudaldi guztietan, gogortasunagatik eta izan zituen ondorioengatik garrantzi gehien izan zuena izango da Intxortakoa, seguruenik.²⁸⁵

Intxortako gertaeren kronologia eta ezau-garriak

Matxinatu asko elkartu ziren Intxortan, borrokarako: Erreketeak, Falangistak, Militarrak, Flechas Negras eta Abiazione Legionari italiarrak, Mairuak, alemaniarren Condor legioa... 10.000 inguru denera. erresistentzian, berriz, 3.000 bat lagun ziren. Intxortatik batailoio gehienak pasatu ziren zazpi hilabetean, baina azken egunetan milizianoen eta gudarien bataloiak honakoak ziren: Martiartu, Kiri-kiño, Dragones, UHP, Saseta Ametrailadoreak, Mai Irrintzi, Larrañaga....

Hiru eraso nagusiak izan ziren apirilaren 20tik apirilaren 23 bitarte: hegazkinen eta artilleriaren bonbardaketekin hasten ziren matxinatuak, eta gero infanteriak jarraitzen zuen erasoarekin. Baina hiru

Dragoneseko zapadoreak.

porrot izan zituzten jarraian. Milizianoak eta gudariak ez ziren berehalakoan erretiratuko, ez horixe.

Elorrioko elizan izandako bileraren biharamun arratsaldean batailoia Intxorta aldera igo zen autobusetan; gertura hurbildurik haietatik jaitsi eta ordura arte beste indar armatu batzuk egondako lekuetara igo zen, seguru asko Martiartu batailoiko bi konpainia eta Rusia batailoiko bat egondakoetara. Gau aldera iritsi ginen haiengana; euria gogotik ari zuen eta nahikoa hotz zegoen; gaua kanpoan igaro beharra izan genuen, non gorde ez genuen babesik eta. Biharamun goizean eguraldia aldatu eta ona egiten hasi zuen. Goiz-goizetik hasi zen erasoka etsaiaren abiazioa eta artilleria, eta Intxortan eta Intxortatxikin genituen posizioak etengabe bombardatu zituzten. Lehenengo saialdietan ez ziren asko lehiatu, baina apirilaren 24aren goizean goizik, bi ordu baino gehiagoz eraso zuen etsaiaren infanteriak; horrez gainera ikaragarritzko bombardaketa jasan zuten gure posizioek artilleriaren eta abiazioaren aldetik; abiazioari dagokionez, hegazkinak bata bestearen ondoren txandakatzen ziren eta denbora guztian gainean genituen: dozenaka eta dozenaka hegazkin gure posizioak bombardatu eta metrailatzeko; berdin egiten zuten Intxortara zeramaten errepideekin eta mendi bideekin ere, munizioz hornitu ezin gintzaten, eta geneuzkan zauritu ugariak handik atera ezin genitzan. Horrelako batean dena kolpetik isildu zen, eta berehalaxe antzeman genion etsaiaren eraso erabatekoa izango zela.

Isiltasun hura, bombardaketak eragiten zuten zarata infernuzkoaren ondoren, borrokaldiko eztanda eta zarata bera baino beldurgarriagoa zen isiltasuna, esan ahal baliteke...!

Benito Arriaran Ortueta.

Jesus Zuazua Mondragon.

Francisco Ruiz de Alegria Balanzategi, (hila Intxortan) Jose Maria Ansoategi eta Gregorio Ceciaga (hau ere hila Amayur batailoikoa)

Juan Berezibar Ormazabal, Intxortan hil zuten Dragones Batailoiko gudaria. JSUko (Juventudes Socialistas Unificadas) kidea

Guk hartuta geneuzkan lekuetatik ikusten genuen nola irteten zuten etsaien soldaduek trintxeretatik, eta nola hurbiltzen zitzaizkigun gureak hartzeko. Agindu zorrotzak geneuzkan tiro bat bera ere ez botatzeko, haien indar armatuak distantzia egokira jartzen ziren arte; era horretara baja asko eragitea gauza erreza izango genuelako. Esku granada batzuk leherraraziz emango ziguten seinalea, eta Saseta batailoia izango zen, zeuden leku garaietatik, tiroka erasoko zien lehenengoa; eta gero, gainontzekoa talde guztiek bota ahala erasoko zieten. Etsaia agerian ari zen hurbiltzen ustez nonbait, aurreko egunean eta, batez ere, erasoaren aurretik, izandako bonbardaketa guztien haiekin guk genituen posizioetan bizirik ezin zuela inor eta. Seinalea entzun zenean eta Sasetak (metrailetak) tiroka ekin zionean, gainontzeko guztiek ere bonbardaketa denboran metaturik genuen ikaragarriko amorru eta kemenez eraso genien tiroka: poz oihuka ekiten genion etsaia dozenaka erortzen zela ikusi genuenean, gure trintxerak babesten zituzten lehenengo alanbradataraino hurbildu baitziren, eta gero ikusi genuenean zalapartaka ekiten ziotela ihesi babeslekuetara, une horretan, izuaren eraginez ihesi zihoazenen artean aprobetxatzen genuela ahalik eta baja gehien egiteko.

Handik egun batzuetara jakin ahal izan genuenez, etsaiaren estatu gorenak zenbait ofizial fusilarazi zuen, etsaiaren aurrean ihes egin zutelako. Soldadu faxistak babeslekuetan gorde zirenean, dena isiltasun bihurtu zen; ez zen luzea izan, ordea, geldialdi hori, handik ordubete ingurura berriro hasi baitzen gure posizioen kontra, eta lehen baino ere bortitzago beharbada, artilleriaren eta abiazioaren bonbardaketa; hiru egun amai-gabetan iraun zuen eraso hark. Une hartaz gero gogoratzekoa da, eta omentzekoa, Intxortako gudaldia iraun zuen guztian inoiz eskertu ezingo dugun laguntza eman zigun errepublikanoen kanoi bateria bat. Faxisten abiazioak eta irispide luzeko kanoiek etengabe zigortu eta bonbardatu zuten arren, ezin aski mirets litekeen kemen batez eutsi baitzien bonbardaketa guztiei, eta guretzako laguntza militarraz gainera, laguntza morala eta kemena ere ematen baitzigun, ikusten baikenuen baliabide gutxi eta eskasak bagenituen ere, artilleria errepublikano txiki baino adoz beteak babesten gintuela.

Berriro diogu bonbardaketa errukigabekoa izan genuela, eta ordubete inguru iraun zuela. Ordu batzuk lehenago jasan behar izan genuen eszena bera ari zen errepikatzen, amaierarik ez zuela iruditzen zitzaigun guri. Berriro zertorien arerioaren infanteria gure aldera; oraingo honetan,

ordea, ez zetozen lehen erasoan bezain fidaturik; geure begiez ikusten genuen ofizialak nola ari zitzaizkien keimuka, pistolak eskuetan zituztela, seinale haien tropak ez zutela aurrera egiten eurek nahiko zuketen bezala. Aurreko aldian bezala, oraingoan ere guri komeni zitzaigun distantziaraino hurbiltzen utzi genien, eta ikaragarritzko tiroketaz eraso genien, geneukan armamentu guztia erabiliz; egoera horretan ez zuten bi bider pentsatu, eta itsumustuko ihesian joan ziren berriro, irtenak ziren leku berberean ezkutatzera, atzean haien ekintzaren frogagiri bezala, Asentsioko zelaietan makina bat zauritu eta hildako utzirik. beren ahaleginetan metro bat bera ere irabazi gabe, nahiz eta arratsa gautzeko zorian zegoen eta berriro ahalegindu ziren aurrekoetan bezala artilleria eta abiazioa lagun zituztela.

Apirilaren 23an bi bider ahalegindu ziren berriro eskuratzeko bezperan lortu ez zutena, nahiz eta esan beharra dagoen berriro bonbardaketa bortitzak izan zirela egun guztian. Hirugarren egunean ere apirilaren 24an egun horretan bertan ordura arte hainbesteko kemenez eta arrakastaz defenditu izan genuena utzi beharrean egon ginen, frontea Udala eta Karraskaindik eten eta apirilaren 24an Elorrioren sartu ziren indarrek setiatuak gu harrapatzeko geneukan arriskuagatik, Intxortaren atzeguardian zeuden posizioak hartuak baitzituzten ordurako. Ordenan egin genuen erretiratze hura; ondo samina izan zen, ordea, abiazio alemana lagun izan baikenuen denbora guztian, eta gure indarrak ikusten zituen bakoitzeko beren ehizatze hegazkinek errukigabe metrailatzen gintuzten, ez guda material egokirik ez jakinduria militarrik gabe, kemena eta adorea eta askatasunaren idealak defenditzeko borondate finkoa sobera zuen giza taldetxo batek armada frankistari eta haren aliatuei eragindako umilazioaren mendekua hartu nahi zuten, nonbait.

Han geratu ziren Arrasateko zenbait gizon: Juan Berezibar, Benito Arriaran, Matías Arabaolaza, Jose Lizarralde, Frantzisko Ruiz de Alegría, Felix Garai, Jesus Zuazua, Federiko Zarraola.²⁸⁶ Bertan hil zen baita ere Pedro Ibañez Azcoaga.²⁸⁷

Agirre lehendakariak Indalecio Prietori bidalitako telegrametan oso ondo azaltzen da gertatutakoa:

Apirilak 20: etsaiak Elgetarako bidea hasi. Ofentsiba Anboton. Lurreko indarren eta abiazioaren biolentzia basatia. Borroka odoltsua. Tropak etenik gabeko aireko eraso beldurgarria erresistitu.

Apirilak 22: etsaiaren abiazioak asko gozatu du inpunitate osoz egun guztia posizioak bonbardatzen, tropak metrailatzen, ...

Apirilak 23: atzo, aireko sei eraso. Gaur, momentuz lau. Etsaien 53 aparailu oso baxu hegaz egiten etengabe metrailatzen.

Faxistek ezin izan zuten Intxorta eta Elgeta aurre hartu. "Intxorta izan zen kokagune bakarra frankistek, gehiago eta indartsuago izan arren, hartu ezin izan zutena, hiru egunean lau aldiz eraso eginda. Atzetik sartu ziren, Karraskaindik."²⁸⁸

1937ko apirilaren 24an utzi behar izan zituzten lubakiak milizianoek eta gudariek, Elorrioren erori eta gero. Hemen berriro ekarri liteke Pablo Beldarrain Martiartu batailoiren komandanteak zer esan zuen Dragoien batailoieri buruz: Murugainen oso ondo defenditzen jakin zuten bi konpainia egon ziren Intxortatik; lana hobeto egiteko, etsaiaren bistan zeuden trintxeretan hartu zuten lekua, aurreko egunetan hutsik egon ziren lekuetan, eta etsaiaren xede zirenetan. Denbora gutxiren buruan galera handiak izan zituzten etsaiaren tiroketa bortitzagatik

1937ko apirilaren 26an, Arbatzegi Gerrikaitzen nengoan, Gernikatik kilometro batzuetara. Goizeko 7ak aldera, kakahuetea deitzen genuen hegazkina pasatu zen, eta haren ondoren ehundik gora hegazkin. Handik ordu erdira, hegazkin gehiago. Oso distantzia gutxira pasatu ziren, gidariak ikusteko aukera ere bagenuen horrelako distantzia eskasetik. Estolderia baten sartu nintzen eta han egon nintzen arratsalde osoa, abioien metrailadoreak tirokatzen ari zirelako. Gaua iritsi zenean hasi nintzen ibiltzen. Argitasun handia zegoen eta Gernikara iritsi nintzenean, ikusi nuen dena sutan zegoela.²⁸⁹

Bitartean, Gipuzkoako frontea erabat hautsita zegoen. Berehala agertu ziren haustura haren ondorio politiko erabakigarriak. Apirilaren 25ean, Eusko Jaurlaritzak, azkenean, onartu zuen bere tropak brigada eta dibisioetan antolatzea. Maiatzean Agirrek bere gain hartu zuen euskal tropen agintea.

Intxortan atzera egin ondoren. 333 kota.

Batailoi hartatik geratzen zirenak (gainontzeko konpainietan ere galerak handiak izan baitzituzten, hildako eta zaurituen artean) Ermuan bildu ziren; handik Bilbora joan, eta han bi egunetan atsedean

hartu eta izandako bajak osatu ondoren, bidali zituzten Euba, Amorebieta eta Zornotza bitartean zegoen frontera.

Egun batzuk lehenago, Mateo Abarrategi eta Mariano Altuna Durangon hil zituzten, eta Ismael Casado Eibarko bonbardaketan. Aipatu den fronte hori 333 deitu zen posizioaren aurrez aurre zegoen; gau batez inolako artilleriazko prestamenik egin gabe, ez baikeenukan artilleriarik, hartu nahi izan genuen, baina ez genuen lortu; eraso horren ondorio bezala, batailoian beste zenbait hildako izan ziren: Ireneo Lopez eta Segundo Olazagoitia, Intxortaz gero Dragoiak batailoiko komandante kargua zuena.²⁹⁰

Haren heriotza izugarritzko kolpea izan zen batailoiairen kemenarentzat, zinez: Segundo Olazagoitia aparteko komandantea izan zen, bai agintaritzan bai tratuan; frontean eredia ematen jakin zuen, etengabe eta egiaz. Bai gudariek bai ofizialek konfiantza osoa zuten harenengan, errespetua, miresmena eta adiskidetasunez osatzen zen jarrera bat; eta berak bere aldetik, noski, ez

Ismael Casado Fernandez.

Mateo eta Domingo Abarrategi.

zuen inoiz arrazoirik eman, errespetua galtzeko, harrokeria gabe bere karguan aginduak betearazteko laguntzen zion aginterako dohain berezia baitzuen; ez miresmena galtzeko ere; arriskurik handiena non zegoen, han baitzegoen bera ere bere ereduarekin gu denok anima gintezten; eta ezta adiskidetasuna galtzeko ere, zeren haren apaltasun eta umiltasunarekin, Dragoietan sartu ziren arte ezagutzen ez zutenek ere haren adiskide egin nahi izaten baitzuten, egiazko gizona ikusten baitzuten zela hura. Seguru asko bera izan zen, Aretxabaletako frontean goizegi hil zen Pedro Alegriarekin batera, agintea izateko eta batez ere gizon bezala zituzten dohainengatik, miresmen gehien merezi izan zuten gizonak.

Eubatik aterata, geroztik tristurazko oroitzapena mereziko zuen Lemoa Haitzera bidali gintuzten. Hiruzpalau egunetan egoera erabat normala izan genuen, eta trintxerak gotortzeko aprobeixatu genituen; aldian behin, hala ere, etsaiaren abiazioaren deskargak jasan behar izan genituen. Egun horiek igarota, EAren batailoia bat etorri zitzaigun gure ordean, Simon Bolivar Batailoia.

Alipio Moya eta Irineo López Lorenzo, jarrita.

Bitartean Eusko Gudarostearen antolamendua egiten joan zen, eta oraindik ere batailoiek funtzionatzen bazuten ere, handik gutxira brigadetan antolatu ziren: brigada bakoitzak lau batailo zituen, eta lau brigadaren artean dibisio bat osatzen zen.

Gure brigada 11.a zen, eta 3. dibisioko partea zen; Ibarrola komandantea eta Pérez Prieto brigadierra ziren agintari gorenak. Batailo haiek osatzen genuen brigada: Dragoiak, Larrañaga, Sabino Arana eta Itxarkundia, eta oso gutxitan izan genuen denak batera gudan aritzeko okasiorik. Ospe gehien irabazi zuena, egiazko txokeko batailo bat bezala mugitzen zelako, Larrañaga batailoia izan zen; gainontzekoek ere ez zuten gudarako kemen eta heroismo gutxiago, eta Dragoiei dagokienez, behintzat, harrotzeko aski arrazoi zuten parte hartzen zuten guztian bere eginbearra nahikoa eta gehiago ere betetzen zutelako, eta guztien miresmena irabazten zutelako.²⁹¹

Lemoaitzen

Lemoaitz gogora ekarri dugunez gero, gauzak honela gertatu ziren: etsaiaren indarrek hasieratik eraso zioten, baina erasotzailea indar aurreratu bat besterik ez zen, eta gordetzen ari zen batailoiak utzi egin zuen. Baina leku hura Bilbo defenditzeko beharrezkoa zenez gero, hurrengo egunean berriro eraso eta Eusko Jaurlaritzaren indar armatuek berriro eskuratu zuten.²⁹²

Cristobal Errandonearen laguntzaile Jaime Urkijok,²⁹³ kontatzen digu Dragonesez zein jokabide izan zuen Lemoaitz berriz konkistatu zutenean:

Nire eginbearra zen espartinak lortzea milizianoentzat. Horretarako, Queridokoei kendu behar nizkien (Martin Echeverria Aranberri, Amuatégui Batailoiko komandantea), santu bat jantzeko beste bat biluztu behar nuen. Nire asmoa zen Dragonesez harrobitik gora igotzea, espartinak jantzita, zaratarik egin gabe eta erreketek erasotzeko eskuko bonbak bakarrik eramanez. Erreketeka San Ignacio Tertiokoak ziren eta hegaletik babesten zuten euren posizioa. Inoiz ez zuten pentsatuko inor hura erasotzera ausartuko zenik. Nik esan nion: Artilleriako sua hasi bezain laster hasi behar duzue igotzen. Ordu erdi besterik ez duzue izango goraino igotzeko. Egin al dezakezue? Bai erraz gainera. Ondo. Lehenago iristen bazarete, makurtuta egon artilleriako sua geratu arte. Tankearen eta fusileriaren zarata entzuten hasi bezain laster bonbak jaurtitzen hasi zen hegaletik. Ondo da. Espartinak ekar diezazkigutela.

Segundo Olazagoitia Garcia.

Kaserok (Cristobal Errandonea) esandakoaren arabera, erreketek lur jota utzi zituen Dragones Batailoiko mutilak harrobietatik gora agertzen ikusteak. Eskuko bombekin eraso zituzten erreketak. Hura haientzat gehiegizkoa izan zen. Agian, uste zuten eraso aurretik etorriko zitzaiela, baina inoiz ez zuten pentsatuko infanteriarekin batera tankeak etorriko zirenik. Eta are gutxiago ere, inor harrobietatik gora igotzera ausartuko zenik, gainera gauez!!! Eta eurak ezertaz ohartu gabe.

Kaserok esaten zidan: Seguru ezetz! Erreketek oso seguru sentitzen ziren euren posizio menderatzaileetan. Abiazio eta artilleriaren indar handia zuten. Inondik inora ez zuten espero ordu erdiko lapsus batean egoera horrela aldatuko zenik. Baina, ondo apuntatu zuten. Betiere Kaserok esandakoaren arabera, 30 baja izan genituen haien artean, hiru hildako, Arrosa eta Amuategui batailoietako komandanteak, eta Dragones batailoiko komisario politikoa.²⁹⁴

Ekintza horretan ez zuen parterik izan Dragoen lehen konpainiak, bai ordea hirugarrenak eta laugarrenak Amuategui eta Larrañaga batailoiekin batera. Lemoako Haitza berreskuratu zenean, toki hura defenditzeko Dragoen batailoia izendatu zen, eta posizioen lehenengo lerroa lehenengo konpainiak izan zuen.

Leku horretan harrapatu zuten atzetik erreketean batailo bat (San Ignacio de Loyola izenekoa); itsumustuan egin zuten ihes eta hiru hartu zituzten preso.

Intxorta eta inguruko posizioak ez bezala, Lemoako Haitza zen posizio bat Bilbora zihozten bi errepideren artean zegoena: Durango aldetik zetorrena bata eta Lemoatik zetorrena bestea. Posizio bakar bat zen beraz, menditxo bat, muinoa esateko. Uste izatekoa zen erasoko gintuztela, eta halaxe uste genuen guk ere, etsaiak derrigor hartu beharra baitzuen Bilborantz hurbilduz jarraitu nahi bazuen. Erasoa aurreko egunetan, Lemoako Haitza berreskuratu zenez geroztikoetan alegia, trintxera berriak egiten ahalegindu ginen; zehatzago esateko: zangak egiten, ezer sendorik egiteko inolako materialik ez baitzegoen, pentsatzen baikenuen, pentsatu ere, eraso oso bortitza izango zela.

Eutiquiano Sanchez López.

Martin Alberdi bigarrena eskumatik, senideekin.

Luis Berezibar Ormazabal.

Eta halaxe, ekainaren 3ko arratsaldean hasi zen eraso. Lehendik esana dago posizio hori bakana nola zen, muino bat zela alegia, eta era horretara etsaiak bonbardaketa guztiak puntu bakar batera bildu zituen: gailurrera, eta Zornotza eta Lemoara zeramaten errepidetarako maldetara. Gauzak hobeto ulertu daitezten eman dugu datu hori: zeren Intxortan, gutxi gorabehera material berbera erabiliz, bonbardaketak posizio bat baino gehiagora zuzendu behar baziren; pentsatzekoa da zer gertatu zen Lemoako Haitzean, abiazioa eta etsaiaren artilleria guztia puntu bakar batera zuzendu zenean. Gauza ikaragarria izan zen hura: bonbek aireratzen zuten hauts guztiarekin alde batetik, eta haiek botatzen zuten kearekin, metro betera ere ozta-ozta ikusten bazen. Txarrena, hala ere, posizio haren txikitasunagatik egin zizkiguten baja ugariak izan ziren, eta eskerrak gudaldi haren hasieran izan ziren zaurituak behintzat kanpora atera ahal izan genituena, zeren ia eutsi ezin zitzaionean erretiratzeko agindua iritsi zenean, elbarri ez egotea baitzen alde egin ahal izateko. Han hil ziren Martin Alberdi tenientea, Rufino Azkoaga sarjentua, Gumersindo Alvarez, Lorenzo Blázquez, Eutiquiano Sánchez, José Egidazu, Donato Arana, Felipe Elorza eta Marcelo Tarragona.²⁹⁵

Bizkaiko frentean izan zen azken gudu aldietako bat, ikaragarria eta beldurgarria hura ere, Artxandakoa izan zen; han, ostera, Dragoien batailoiak ez zuen parte hartu. Bilboko burdinazko itxituren, bai, egon zen; burdinazko eta itxitura, zerbait esateagatik, zeren apenas horrelakorik batere izan zen, eta alde egin beharra izan genuen besteak alde bietatik zetozkigulako eta gureetatik moztuta geratzeko arriskua genuelako. Arrigorriagatik Pagasarrira igotzen ari ginela Francoren tropek ikusten ari ginen Bilbo nola hartzen zuten. Erretiratzeko horretan galdu zuten bizia Arrasateko Luis Berezibarrek eta Migel Kortabarriak (Pilatos) Balmasedan eta Isidro Uriartek Bilbon.²⁹⁶

Alferrik izango da, honez gero, Eusko Gudarosteak armamentuari zegokion guztian zer-nolako desabantaila ikaragarria izan zuen. Abiaziorik batere gabe, eta artilleria gutxiarekin, tropa italiar, moro eta armadako hainbeste talderi, eta armada nazional deitzen zena osatzen zuten bestelako erreketek eta falangistari aurre egin eta inoiz esti eragin ere egin zieten, ahaztu gabe gainera abiazioan jardun zutenak alemanak izan zirela batez ere. Ez da harrizkera, beraz, bai Dragoien batailoiak eta Eusko Gudarostearen gainerako guztiek atzera egin beharra, baina zalantzan jarri ezin litekeen errealitatea honela gertatu zen: Kanpanzartik Bilbora dauden 46 kilometro inguruak eskuetan hartzeko, 80 egun behar izan zituen Francoren armadak.

Erresistentziaren amaiera Udala aldean.

Udala eta Udaltx inguruan egon ziren indar erresistenteei buruz entzun ditugun kontakizun guztiek diote Malatesta eta Isaac Puente (milizia antifaxistek CNT) batailoia izenarekin ezagutzen zuten Isaac Puente batailoia) batailoiek borrokatu zutela han. Guk, baina, uste dugu Isaac Puente batailoia kasuan oker dabilzala. Uste dugu Malatestarekin batera borrokatu zuena Celta batailoia izan zela. Hura ere CNTkoa zen. Batailoi hartan dozenatik gora hildako izan ziren inguru hauetan, eta Isaac Puente batailoian, aldiz, bat ere ez. Malatesta batailoia 1936ko azaroan joan zen inguru haietara Dragones batailoiko bi konpainia ordezkatzera.

Udala - Kanpanzar- Intxorta frontearen erorketa Udalan hasi zen, abenduaren 22ko gauean, bi batailoi haiek erabaki zutenean frontea utzi eta Bilbora joatea. Apirilaren 20an hasi zen ofentsiba

faxistak oso gogor zigortu zituen inguru haiek, fronte guztia bezala. Ofentsiba gogor hari Intxorta aldeko erresistenteek aurre egin zioten bitartean, Malatesta eta Celta batailoiek atzera egin zuten. Zergatik utzi zuten baina, frontea?

Pablo Beldarrainek honela kontatzen du “Historia Crítica de la Guerra en Euskadi” liburuan: *Kontatzen dutenez, arrazoi politikoak (gubernuan ordezkariarik ez izatea) argudiatu zituzten frontea uzteko. Baina, benetako arrazoi nagusiak bi izan izan ziren: batetik, Elorrioko Sektoreak haiek inolako babesik gabe utzi zituela eta, bestetik, atzeguardian aukerarik gabe geratu zirela ihes egiteko. Egoera horren aurrean, CNT beldurtu egin zen bere gizonak sufritzen ari ziren aire erasoarengatik eta Portillo de Olazubieta etsaiaren zutabe mehatxatzailea menditik, Urkiola, Zabalandi, Tellamendi eta Besaidetik, bere erretagoardiara hurbiltzen ari zelako.*²⁹⁷

Ez dugu ukatzen arrazoi horiek ere erabakigarriak izango zirenik frontea uzteko erabakia hartzeko, baina uste dugu benetako zergatia arrazoi politikoak izan zirela. Ez, ordea, Beldarrainek dioen moduan, Gubernuan ordezkariarik ez zutelako, baizik eta, Eusko Jaurlaritzak “CNT del Norte” egiteko erabiltzen zuten lokala euren zelako, erosi egin zutelako, Euzkadiko alderdi komunistaren esku uzteko, hark “Euzkadi Roja” bertan argitaratu zezan.

1937ko martxoaren 25ean, Santanderren, CNT-FAI eta Euskal Herriko, Asturiasko eta Santanderko Juventudes Libertariasetako eskualdearteko osoko bilkurak erabaki zuen telegrama hau bidaltzea Euzkadiko gobernuburuari: *Zuzendaritza Erregionaleko eta CNT del Norteko erredakzioko kideak atxilotzeagatik eta CNTren jabetza duen eta legala den inprenta editorialaren konfiskatze onartezinarengatik, gubernuari eskaera egiten diogu berehala bidegabekeria hori guztia erreparatzeko. Eskaera egiten dugu Euzkadiko gobernuburuarekin el-karrizketa bat izateko. Honekin, eta legezko hainbat arrazoiketa dela medio, erakunde honek, zeinak borrokatzen duen odolarekin eta diziplinaz faxismoaren aurka, azaldu nahi du zer eraso jasan dituen.*

Agurtu ezazu

Era berean, komunikatu bat kaleratu zuten iritzia publikora zuzendutakoa, gertatutakoren inguruan iritzia emateko: *Bilbon egin zen CNTren mintegian, adostu genuen CNTrena izango zen egunkari bat argitaratzea. El Noticiero Bilbaino enpresarekin hitzarmena*

sinatu ondoren, abenduan hasi zen CNT del Norte egunkariaren argitalpena enpresa horretako tailerrean. Gero eta tirada handiagoa zuen. 17.000 egunkari argitaratzen zituzten egunean, eta gorakada hura geldiarazi nahi zuten. El Noticiero Bilbainoren tailerraren salerosketa hitzartu eta dokumentu pribatua zena pasatu zen eskritura publikoa izatera. Orduan, Gubernua tartean sartu eta egoskorkeria onartezin eta ahalmenen ezjakintasun handiarekin, agindu zuen CNT “Nerviión”en lokaletara eramatea. CNTk erantzun zion, bera zela tailer haren jabea eta ez zuela inolako asmorik handik joateko. Autoritate printzipioa salbatu beharra zela medio, Zuzendaritza Erregionaleko eta egunkariaren erredakzioko kideak beren etxeetan atxilotu zituzten eta komisaldegira eraman.

Lehenengoak gara autoritate printzipioa aitortzen, baina, printzipio hori justizian oinarritutakoa beharko du izan eta ez indarrean eta biolentzian. Eskuetan dugun Gubernuko Lehendakariaren dokumentuak honela dio: “El Noticiero Bilbaino egunkariaren salerosketa dela eta, lehendakariaren honetako aholkularitza juridikoak emandako instrukzioak jarraitu eta Batzorde Kalifikatzaile Zentralera igortzen dugu hark aztertu dezan”. Gauzak horrela, konfiskazio hau geldiaraztea eskatzen dizuegu, Batzorde Kalifikatzaile Orokorrek bere informea aurkeztu arte. Euskal Gobernu Erregionalek bidegabekeria eta justizia iraindu ditu erakunde antifaxista baten aurka. Zuen gobernuak ardurari buruz duen kontzeptu koldarra.

Batzorde Erregionala.

Haiek dira, hain zuzen ere, CNTk, apirilean, fronte uzteko izan zituen arrazoi politiko nagusiak. Atzera egite haren ondorioz, apirilaren 20tik 24ra, Francoren eta Molaren tropek garaitu zituzten Intxortako erresistenteak hurrengo egunean, arratsaldean, eta Elorrio faxisten esku zegoela, frontea utzi behar izan zuten. Frontea utzi beste aukerarik ez zuten, hori egin ezean, inolako biderik gabe geratuko zirelako atzeguardian ihes egiteko.

Euskaditik Santander eta Asturiasera laguntzera

Batailoian geratu zen jende apurra kontzentratu zuten Santanderren, Soto de Yruzen, eta han bat egin zuten Larrañaga batailoiarekin. Abuztuaren 14an lehen euskal brigada eratu zen Santanderren Reinosan, batailoia hark bertan parte hartzen zuela, eta handik egun batzuetara

Malatesta batailoikoak Udalan. Anselmo Lorenzo Fundazioak utzitakoa.

Andres Fernandez Bilbao.

Celestino Uriarte eta Luis Bermejo, JSUko Gipuzkoako buruzagiak. Avilako Artxibo Militarra.

*hilabete horren 24an beste bi batailoiei, Arana-Goiri eta Ibaizabal, jakinarazi zieten agindua zutela Santanderra joateko. Eta horrela Eusko Gudarosteko batailoi sozialistek eta komunistek guduan jarraitzen zuten bitartean, batailoi nazionalistak Santoñara erretiratu ziren.*²⁹⁸

Guillermo Lasagabasterrek kontatzen digu batailoiaren parte bat Asturiasera joan bazen ere, beste kide batzuk Santanderren atxilotu zituztela.

1937ko abuztuaren 23an Ampueron geunden. Agindua jaso genuen Asturiasera oinez joateko, baina, Solaresera iristean, ikusi genuen milizianoak atzera egiten ari zirela. Torrelavegan etsaiak errepidea moztu zuen. Gerardo Ruiz eta Felipe Andoagak besarkada bat eman eta esan zidan egin genezakeen gauza bakarra zela handik bizirik ateratzen saiatzea. Hilaren 25ean, goizeko lauretan, iritsi nintzen azkenean Santanderrera. Portura joan nintzen, baina itsasontzi guztiak bezperan itsasoratu ziren. Hilaren 26an, goizeko 11:00etan, Francoren tropa nazionalak hiriburuan sartu ziren. Desfilea bukatu zenean, Eusebio Arregi Larrañagarekin elkartu nintzen. Arregi nazionalista zen eta herria nazionalen esku erortzean haiekin geratu zen. Luis Balanzateguik eta biok esan genion gure aukera

bakarra zela handik ihes egitea. Laguntza materiala eskatu genion, baina dirurik irabazten ez zuenez, 10 pezeta besterik ezin izan zizkigun eman. Mendira joan ginen eta Maliaño parera iritsi ginenean, ezustean alto eman eta esan ziguten eskuak jasotzeko. Italiarrak ziren. Hurrengo egunean, Santanderrera joaten utzi ziguten. Han elkartu nintzen Angeles nire neskalgunarekin. Angeles haurdun zegoen. Hark uste zuen Frantziarako bidean geundela. Zezen plazara eraman gintuzten. Han, Jose Abarrategi Arrasateko kapitain falangistaren ustekabeko bisita izan genuen. Hark animoak eta 100 pezeta eman zigun. Gero, Corbaneko seminariora eraman gintuzten.²⁹⁹

Santoñatik ontzi bat bera ere ez zen irten Frantziarantz, eta Euskal Gobernuaren menpeko gudarosteak Italiarrek zer nahi, hartaraxe beharturik geratu zen, esana dugun bezala.

Bitartean, Larrañaga batailoiak agindua jaso zuen Cabezón de la Sal babesteko. Eguneko gai zerrendan aipatu zuten eta askatasunaren dominarekin kondekoratu zuten. (Posada de Llanes).

Aurrerago, Mazucoren defentsan hartu zuten parte. Bi eta hiru motorreko hegazkinak, ehiza hegazkinak, ... milizianoek ondotxo zekiten inpunitate osoa zuten erakustaldi basati hark zer esan nahi zuen. Baina, galdutako berrogeita zortzi orduak ordurako lauogeita hamasei ordu zirenean, euren postuetan jarraitu zuten. Euskadin bezala tiroz josiko zituzten!³⁰⁰

Asturiasko bataila haietan, Dragoneseko gudariek duintasun handienarekin borrokatu zuten. Han, Peñas Blancasetan hil zituzten Olegario Llanos González eta Andres Fernandez Bilbao, 1937ko irailaren 20an.

Jose Mentxakaren testigantzak, erabat etsigarria zen egoera batean, erresistentzia izpiritu hori bizibizi agertzen du. *Peñas Blancastik eta Potestik atzera egin eta gero, Oviedoko setiora eraman gintuzten atseden hartzen, eta handik berriro ekialdeko fronte alderantz, Villaviciosa-erantz. Urriaren 19a zen eta eutsi egin behar genion etsaiari, Gijonera behar baino lehen ez etortzeko. Gauean iritsi ginen eta tanke hotsaren artean, patruila bat herrirantz hurbildu zen. Dinamita prestatu zuten eta herriko zubia leherrarazi. Galdetu genuen sagardotegi batean, esateko zer-nola zegoen frontea; esan ziguten bertan behera utzia zutela orain hiru egun, eta esan genuen, "beno, leku ederrean sartu gara". Gaua igaro genuen bidearen arekan; hurrengo egunean frontierik ez zegoenez, binan-binan jarri ginen 15 metrotik 15 metrora,*

frontearen hainbat kilometro babesteko; egun osoa eman genuen, gautu zuenean sentitu genuen faxistek aurrera egiten zutela. Ni Tomas de Mondragonekin, Ponponiorekin, nengoan; trebe-trebea zen metrailadorearekin, eta Jesus Herrerarekin, batailoiko tronpeta jolea bera. Fusil bat eta metrailadore bat geneuzkan, eta metrailadoreaz tiro egin gura izan genuenean, kateatu egin zen; esan ziguten atzera egin behar genuela, eta jaisten ari nintzela tril egin nuen faxistekin, pare bat bomba bota nituen eta arineketan irten nuen handik.

Gau hartan faxistekin nahastu ginen; alde batera joan, eta entzuten zenuen gure kontsigna: "Posadas"; beste batera joan, eta haien kontsigna: "Gora Espainia!". Herrerarekin elkartu nintzen, herrenka zihoan, eta gure anaia Miguelekin, oinez zihoan hura errepidean; 60 bat lagun elkartu ginen, eta aurrean ikusi genituen baten batzuk iluntasunean, andariak ziren; Atilano Ramos eta Jesus Balanzategi zeuden han; horrela elkartu ginen berrehun edo hirurehun bat. Ia egunsentian, Pola de Sierora iritsi baino lehen, brigadaburu Jesus Larrañagak geratu gintuen eta esan zigun, "kamarada lagunok, eutsi egin behar diogu", eta guk erantzun genion zer-nola aurkitu genuen sektorea, hiru egun zela frontea bertan behera utzita zegoela, eta horrela ezin ziotela eutsi. Larrañagak esan zuen: "Bai? Beno, ahal duzuen bezala, joan zaitezte Aviles aldera, han daude-eta brigadarentzat prest dauden itsasontziak.

Oinez abiatu eta El Berronera iritsi ginen; dena txikituta zegoen, tren geltoki batean hiru autobus hartu genituen eta Aviles aldera jo genuen, baina milizianoak zetozen bueltan. Haiiek esan ziguten ezin zela igaro handik, izan ere, Oviedoko setioko faxistek errepidea itxi zuten; atzerantz itzuli ginen, Gijonerantz; Gijondik kilometro batzuetara utzi genituen autobusak, eta bakoitza alde batetik joan zen; gu Gijonera hurbildu ginen. Gijon osoa bandera zuriz josia zegoela ikusi genuen, eta gain batean bandera monarkiko bat; ke handia zetorren Muselgo kaitik.

Hernaniko komisario batek, tenientea bera, Aretxabaletako Urkiak, gure anaia Miguelek eta bostok erabaki genuen Gijonera jaitea, eta plaza txiki batean inguratu gintuen bosgarren zutabeak; hamabost bat gizonek armak kendu eta Maximo Gorki plazara eraman gintuzten, esan ziguten zezen plazara joango ginela, eta kalean behera gindoazela emakume baten etxean gorde ginen. Hark esan zigun: "Nongoak zarete?". Erantzun genion: "Euskaldunak"; "bada,

Anastasio García Lumbreras.

gorde zaitezte nire etxean". Baina han ez zegoen jatekorik, eta handik lau egunera ni bidali ninduten kalera, eta hara non ikusten dudan Elorriotik gurekin Estatu Nagusian zegoen polizia bat falangistaz jantzita.. Neure burua gorde nuen ez ikusteko, eta gogora etorri zitzaidan etsaiek beti zekitela non geunden. Jakina! Infiltratu bat genuen gure artean! Hala gertatu zitzaigun Begoñan, Bilbo gainean, haietako bat zen, bonbak jaurtiki zizkiguten eta UHPko komandante Casero hil zuten, Amilibiatar bat zauritu zuten eta gainerakook hondakinen azpitik irten genuen. Gijonen nahi zutena eta gehiago hiltzen zuten. Anaiarengana itzuli eta esan nion gurago nuela zezen plazara joatea babeslekuan hilda jaustea baino, eta anaia eta biok joan egin ginen. Arrasatekoak eta ingurukoak 60 bat inguru batu ginen.³⁰¹

Asturiasen izan ziren gudaldi haietan, ohorez bete ziren Dragoietako gudariak, eta hantxe, Peñas Blancasen hil zituzten Olegario Llanos Gonzalez eta Andres Fernandez Bilbao, 1937ko irailaren 20an.

Luis Arrieta Etxebarria, eskuman dagoena.

Handik gutxira Avileseraino erretiratu beharra izan zuten, eta handik abiatu zen hiru ontzitan batailoia zati bat 1937ko urriaren 21ean; ontzi horietako bi italiarrek harrapatu, eta Cudilleron indar nazionaleri eman zizkieten (hiru ontzi horietako batean Euskadiko Alderdi Komunistaren artxibategi bat zihoan; itsasora bota zuten).

Batailoia gainerakoa, Frantziaraino iristea lortu zuena, Kataluniara joan zen berriro guduari ekiteko. Urriaren amaiera aldera, untziratu ahal izan zutenak, Bordeleraino eraman zituzten, eta han tren batean sarturik, gelditu gabe, Frantziako lurra ukitzen utzi gabe, Kataluniaraino eraman zituzten zuzenean.³⁰²

Ebroko Batailan

Kataluniara iritsi ziren arrasatearrak 1939ko otsailera arte borrokatu zuten, atzera egin eta Frantziarantz joan ziren arte. Guk dakigula lau milizianok galdu zuten han bizia: Bernardo Gomez Otxoa, Unión Cerrajerako langilea, eta udaletxeko zinegotzi

Ulpiano Rubio Miguel.

sozialistak, Dragoneseko laugarren konpainiako kapitain ohia, Mazucoko batailoieta baten komisarioa eta Gandesa inguruan, frontean hil zuten brigada bat. Gerardo Ruiz de la Cuesta Dragoietako lehen komandantea izandakoa, Alvaro Ibañez Azkoaga eta Bernardo López Alzaga ere Katalunian hil zituzten. Lehena Ebroko batailan hil zuten. Alvaro Ibañez Segren hil zuten. Bernardo Lopez Arbizun jaioa zen eta 34 urte zituen Lleidan berriz, Seo de Urgelen Piedras del Holon 1938ko maiatzak 30ean hil zutenean. Maria Rubio Miguelekin zegoen ezkondua eta hiru seme-alaba zituzten: Agueda, Roman eta Jose Maria.³⁰³

Beste arrasatear bat, Celestino Uriarte, Ebroko batailan zauritu zuten. Celestinok 27. Dibisioaren 123. Brigada zuzendu zuen Bartzelonan, PSUCeko militanteek osatutako unitate katalana Ebroko borrokaldian parte hartzen ari zena. Ebroko borrokaldian armada errepublikarra babestea zen unitate haren egitekoa, eta hartarako, bukaera

arte eutsi behar zion borrokaldiari. Lau hilean, 1938ko uztailaren 25etik azaroaren 16 arte, Gandesatik hurbil, Terra Alta inguruan, armada errepublikarra eta armada frankista bete-betean murgildu ziren 1936ko gerran izan zen ahultze borrokaldi gogorrenetako batean. Maior karguaz, Celestino zen 123. Brigada mistoaren burua; bere agindura zituen 4 batailoi, eta hango komandanteak ziren Vila lleidarra, Becquer eta Walter alemaniarrek eta Robachol katalana.³⁰⁴

Abuztuaren 17an, indar faxistek bigarren erasoaldiari ekin ziotenean, errepublikarrek ustekabeko eraso egin zuten Gandesaren kontra: *eutsi eta eutsi ari zen armada baten kontra ari ziren jeneral frankistek ez zuten espero eraso erreakzioa (...). Eraso hasi zuten 123. Brigadako gizonak, eta haien atzetik berehala jarraitu zuten Dibisioaren beste bi brigadek.*³⁰⁵

*Erabat kaltetuta egon arren, 27. Dibisioak aurre egin behar izan zion frankisten hirugarren erasoari, eta beste eraso bati ere bai. Marokoko Armadako gorputzen Dibisioek eta Maestrazgoko Dibisioek, horien artean Nafarroako lehen dibisioa zegoen, non parte hartu zuten Bergarako, Oñatiko eta Arrasateko hainbat karlistak, laugarren eraso hasi zuten; Venta de Camposines hartzeko helburuz.*³⁰⁶

*Eraso horretako berritasuna izan zen 6 ordu eman zutela artilleria prestatzen. Artilleriako 300 piezatik gorakoei gehitu behar zaizkie bateriak, Condor Legioaren hegazkinen kontrakoak (...). Sei ordu bonbak jaurtikitzen, eta Lavall de la Torre mendilerroko mendi inguruak hartzen dituen 27. Dibisioa ia-ia guztiz txikituta geratu zen; haren posizioak ahulak ziren, eta alboan frankisten 74. Dibisioa zuen. 23. Brigadako hirugarren batailoia «lurperatuta» geratu zen. 442. kotan, gizonen erdiak galdu zituen, Corbera del Ebroren iparraldean. Sarraski horretan, entre los muertos está el comisario Alejandro Bustillo, un comunista, Celestino Uriarte komandantea zauritu egin zuten.*³⁰⁷

Dibisioaren indarrek baja asko izan zituzten, indarren ehuneko 70-80 inguru.³⁰⁸

Anastasio García Lumbreras Santanderren desagertu zen.

Luis Arrieta Etxebarria Roneoko langilea zen eta Madrilen zegoen gerra hasi zenean. Han desagertu zen.

*Gerra aurretik faten zan jentia hilabeterako Madrilera. Roneok zaukan hartuta kajak eta urriak gordeteko estanteriak eta Banco de Españan. Biri gerriak ebatu zotzan han. Luis Arrieta desagareziruta. Inork be ez daki zer pasau jakon hari.*³⁰⁹

Ulpiano Rubio Miguel. 36 urte. Unión Cerrajerako langilea. Useran (Madril) hil zuten 1938ko irailaren 8an.

*Dragonesen Lehenengo Konpainiaren herena, 53 miliziano, borrokan hil ziren.*³¹⁰

Dragones batailoian guduan hildako arrasatearren zerrenda

Abarrategui Abarrategui Domingo	Aretxabaleta
Abarrategui Abarrategui Mateo	Durango
Alberdi Juldain Martín	Peña Lemona
Altuna Luarijisti Mariano	Eibar
Arana Ibenzuaga Donato	Peña Lemona
Arriaran Ortueta Benito	Intxorta
Arabaolaza Alcelay Matías	Intxorta
Azcoaga Azurmendi Rufino	Peña Lemona
Alvarez del Río Gumersindo	Peña Lemona
Bengoia Gondra José	Kanpazar
Berecibar Ormazabal Juan	Intxorta
Berecibar Ormazabal Luis	Balmaseda
Berecibar Otaduy Eusebio	Donosti
Berecibar Otaduy Roman	Peña Lemona
Blazquez Navarro Lorenzo	Peña Lemona
Bolinaga Arregui Victor	Murugain
Bolinaga Velar Eugenio	Arrasate
Cortabarría Basauri Miguel	Balmaseda
Casado Fernández Ismael	Eibar
Dominguez Gutierrez Antonio	Untzilla
Eguiluz Lasa Manuel	Zeanuri
Elorza Heriz Felipe	Peña Lemona
Egidazu Lizarralde José	Peña Lemona
Echevarría Bizcargüenaga Francisco	Kanpazar
Fernandez Bilbao Andres	Peñas Blancas-Asturias
Garay Albistegui Felix	Intxorta

Gomez Ochoa Bernardo	Ebro
González Rubio Gregorio	Kanpazar
Ibañez Azcoaga Alvaro	Segre-Cataluña
Ibañez Azcoaga Camilo	Donostia
Ibañez Azcoaga Pedro	Intxorta
Lasaga Zuazubiscar Sabino	Aretxabaleta
Lizarralde Otaduy José	Intxorta
Lopez Alceaga Bernardo	Ebro
Lopez Lorenzo Irineo	Euba
Llanos Gonzalez Olegario	Peñas Blancas
Olazagoitia Ceciaga Juan	San Bernabe
Olazagoitia Garcia Segundo	Euba
Olmedo Paunero Pedro	Donostia
Rodriguez Zamora Arsenio	Campo de Concentracion en Canarias
Ruiz de Alegría Balanzategui Francisco	Intxorta
Ruiz de Alegría Balanzategui Pedro	Aretxabaleta
Ruiz de La Cuesta Gomez Gerardo	Ebro
Rubio Miguel Ulpiano	Usera-Madrid
Sanchez Lopez Eutiquiano	Peña Lemona
Tarragona Calvo Marcelo	Peña Lemona
Uranga Balanzategui Benito	Donostia
Uriarte Martinez Isidro	Bilbao
Vitoria Zanguitu Evaristo	Aretxabaleta
Zuazua Mondragón Jesús	Intxorta
Zubia Zumelaga Miguel	Murugain
Zubizarreta Barrena Timoteo	Aretxabaleta
Zarraola Aislodi Federico	Intxorta

11.2. Amayur batailoia.

Amayur izan zen Napar pirineoetako azken gotorlekua. 1522.urtean, Errege Katolikoa zen Ferdinandoren erasoetatik babestu zen. Nafarroako autonomia osoaren azken babesa izan zen hau.

Azaroa hasieran Amayur batailoia antolatu zen Gernikan, eta Rufino Rezola izendatu zuten komandante. Lau konpainiak osatzen zuten batailoia hori: lehenengoa Arrasate konpainia; bigarrena Arturo Kanpion

San Pedron, Orduñan Amaiurrekoak. Jose Maria Etxebarria Larrañagak utzitakoa.

Amaiur batailoa Gernikan.

konpainia; hirugarrena Aitzorrotz konpainia; eta laugarrena San Martzial konpainia. Aitzorrotz konpainian Eskoriatzako 15 gudari ziren eta Arrasate konpainian Arrasatekoak denak. Jose Gorroñogoitia izendatu zuten kapitain, eta Joakin Garmendia, Jose M. Gallastegi eta Juan Azkarate teniente. Geroago, gerra aurrerago zihoala, Jose Miguel Egidazu, Vicente Fuldain, Roman Bidaburu, Pablo Bolinaga eta Segundo Zeziaga izendatu zituzten teniente.

Elorriotik, EAĴko kideak eta Eusko Gaztedikoak, Gernikara joan ziren. Han osatu zen batailoia, Euskal Milizien buru zen Felipe Lizasoren esanetara. Batalooi honetako lehenengo konpainiko kide guztiak Arrasatekoak ziren (150 gizon). Denak ez ziren EAĴkoak.³¹¹

Ondorengo hauek dira batailoiko kideak egon ziren leku ezberdinak: Loiola, Ernio, Bidania, Azkarate eta San Prudentzio. San Bernaben, Landan. Irailaren 23an, Untzillan eta 26an Galartza eta Arrazolan. Kalamuan 24 egun. Abenduaren 5ean, San Pedro de Orduñan. 1937ko urtarrilaren 10ean, Aramaio-Kruzeta. Otsailaren 12an, Asturias, Areces eta Pandora, guztira 43 egun. Martxoaren 27an Bilbora. Apirilaren leian, Olaeta- Otxandiano. Apirilaren 5ean Urkiolan eta atsedena Mundakan eta Lekeitioan. Maiatzaren 2an Solluben eta 10ean Bizkargin. Bilbo erori ondoren, Laredora joan ziren. Han entregatu zizkieten armak italiarrei.

Amayur Batailoiko 156 arrasatear

Jose Gorroñogoitia Sein, kapitaina
 Joaquin Garmendia Alava, kapitaina
 Juan Azcarate Isasmendi, kapitaina
 Jose Barrutiabengoa Gallastegi, kapitaina
 Roman Bidaburu Aranburuzabala, Tenientea
 Vicente Juldain Sainz, Tenientea
 Jose Maria Gallastegi, Tenientea
 Segundo Ceciaga Uriarte, Tenientea
 Jose Miguel Egidazu Pagaldai, Tenientea
 Gregorio Ariztimuño Ayerbe, Brigada
 Pablo Bolinaga Arregi, Komisario Politikoa
 Victor Murguzur Yarza, Sarjentua
 Juan Arizabaleta Zabaleta
 Kaboak: Vicente Barrutiabengoa Gastañarez,

Santos Sologaitoa Uriarte, Manuel Gallastegi Elejalde, Victoriano Arizabaleta Zabaleta, Sabin Iturriaga Murua, Gabino Vitoria Albistegi, Jose Luis Sodupe Azkarraga, Francisco Uribechevarria Barandiaran, Paul Galdos Garcia, Felix Iraola Otaduy, Felix Ceciaga Olalde, Jesusu Arregi Garai.

Gudariak: Vicente Orobengoa Ceciaga, Florencio Mugica Madinabeitia, Felipe Aguirre Zubia, Ramon Aranbarri Goñi, Pedro Arriola Arabaolaza, Javier Gorosabel Burguiña, Esteban Echevarria Arabaolaza, Francisco Gastañarez Elorza, Roman Fernandez Palacios, Felix Ceciaga Lazpiur, Jose Azcarate Isasmendi, Martin Echevarria Errasti, Luis Altuna Lizarralde, Juan Jose Echevarria Herrasti, Francisco Mendicute Arregui, Juan Echevarria Arabaolaza, Jose Amozarrain Oyanguren, Alberto Arabaolaza Ceciaga, Felix Eraña Mugica, Santos Ceciaga Uriarte, Jesus Mendizabal Urtubai, Jose Etxagibel Otadui, Jose Miguel Egidazu Pagaldai, Cruz Villar Igartua, Imanol Iturriaga Murua, Sabino Arrieta Arregi, Sabin Garai Arregi, Alberto Arabaolaza Abarrategi, Telesforo Galdos Ugalde, Juan Azcoaga Bidaburu, Juan Axpe Zubia, Simon Axpe Zubia, Esteban Zaitegi Zeziaga, Pablo Uribarren Altuna, Jesus Narvaiza Larrañaga, Lorenzo Urrutia Arregi, Felix Garay Lizarralde, Juan Yarza Abalia, Vicente Egidazu Lizarralde, Gregorio Orobengoa Zeziaga, Angel Etxabe Unamuno, Juan Gorosabel Gorosabel, Jose Zabalo Lizarralde, Cecilio Altuna Sagasta, Ambrosio Leibar Balanzategi, Felix Garro Maortua, Gregorio Arregui Amilleta, Andres Barrutia Zuazubiskar, Faustino Velez Mendizabal, Pablo Uribarren Altuna, Ricardo Pereira Juldain, Jabier Zelaiaundi Tokieder, Esteban Etxebarria Arabaolaza, Jose Agirre Balanzategi, Leoncio Ortiz de Guzman Gallastegi, Jose Barrutiabengoa, Alejandro Etxebarria Uribechevarria, Jose Mª Etxebarria Garay, Agustin Etxebarria, Felipe Barrutiabengoa Gastañaga, Angel Uribeetxebarria Osinaga, Pablo Ortiz de Guzman Gallastegi, Gregorio Yarza Abalia, Patxi Gorosabel Burginez, Potxotxo?, Pablo Uribarria, Alejandro Saburde Urrutia, Angel Arana, Eduardo Urrutia Arregui, Victor Murgia Billares, Juan Eraña, Esteban Altuna Narvaiza, Ramón Aperribay Oquina, Alberto Arabaolaza Abarrategi, Gregorio Belarrain Larbide, Pedro Bolinaga Arregui, Eugenio Bolinaga Villar, Gregorio Ceciaga Lazpiur, Andrés Cortabarría Barrutia, Martín Echeverría Herrasti, Juan Eraña Múgica, José Fernández

Palacio, Maximo Gallastegui Elejalde, Gerardo Gastañarez Villar, Vicente Inda Loza, Martín Iturbe Uribe, Julian Leibar Uribarri, Félix Sagasta Elorza, Joseba Sampedro Mendia, Gregorio Abarrategui Abarrategui, Pablo Aguirre Ugalde, Adrian Iturbe Sanpedro, Antonio Zubizarreta Urcelai, Pedro Murgoitio Alberdi, Eugenio Uranga Olabe, Angel Garai Arregi, Emeterio Oyanguren Zubia, Victorino Ruiz de Azua Montalban, Segundo Barandiaran Egurrola, Ambrosio Leibar Balanzategi, Roque Garay Urbesalgo, Luis Barrutiabengoa Gastañaga, Felix Cortabarría Larzanguren, Leon Aguiriano Arana, Manuel Amozarrain Oyanguren, Domingo Gastañaga Guridi, Demetrio Balanzategui Arizmendi, Paul Galdos Garcia, Agustin Etxebarria Uribetxebarria, Basilio Guridi Belategui, Eusebio Lizarralde Amicola, Benito Markaide Gallastegui, Felix Eraña Mugika, Angel Arregui Loidi, Esteban Arana Aranceta, Jose Gorosabel Burguiña, Sabino Amozarrain Unzueta, Gregorio Armentia Berridi, Gregorio Eguidazu Lizarralde, Joaquin Mugika Almandoz, Sabin Arrieta Arregui, Jose Amilibia Larrañaga, Ramon Izurrategui Zubia, Angel Eizaguirre Azkoaga, Jesus Leibar Aginagalde, Victoriano Zelaya Arregi, Leandro Ibañez Azkue.

Azaro hasieran egin genuen lehenengo irteera Kalamuako maldetara. Kalamua mendia faxistek hartu zutenean, gu Markina-Etxeberritik hurbil egon ginen. Bake dezente egon zen; han zakur bat topatu genuen, "gudari" izena jarri genion, eta kanpaina osoan ibili genuen lagun.

Azaroaren 30ean Legutioko erasoan, Durangon ginen; bigarren lerroan genuen posizio hori erreserbakoa zen; eta Gasteiz eta Miranda hartuko genituen ustez geunden prestatuta. Abenduaren 5ean Urduñako San Pedrorira iritsi ginen; sartu ginen herrian UGTren batailoi baten lekua hartzeko; bien bitartean etsaiak Amabirjinaren gaina hartu zuen, eta gu herrian geratu ginen. Lehenengo erasoan Azaroaren 11n egin genuen, agerian. Etsaiaren alanbradataraino iritsi ginen faxisten tiroen mendean; galera handiak egin zizkiguten, eta aurrera jarraitzea eragotzi ziguten. Beste zenbait eraso ere egin genuen, horietakoren batek egun osoa ere iraun zuen. Etsaiak artilleriaren laguntzarekin egiten zigun frente; gureak, berriz, Amurriotik ari baitzen tiroka, inoiz ez zuen helmugarik jo, eta batzuetan geure gainean ere bota zuen. Taktika aldatu eta Izarratik Mirandara saiatu ginen aurreratzen. Harkaitz batzuk topatu genituen ordea,

eta etsaiak handik gogor eraso zigun. Gabon ostean, herrian jai bat ospatzen ari ginen batean, faxistak tren geltokiraino sartu zitzaizkigun. Hala moduz eraso egin genien, ordea, eta beldurrak jota alde egin behar izan zuten. Une hartan artilleriarik izan bagenu, aise hartuko genuen haiak zuten gaina. Gregorio Zeziaga eta José Fernández, gure konpainiakoak biak, eraso haietako batzuetan erori ziren.³¹²

Han igaro genituen etxetik kanpora tokatu zitzaizkigun lehenengo Gabonak, berriro Arrasatera itzuli aurretik modu berean beste zenbat igaro behar genituen ez genekiela. 1937ko urtarrilaren 6an gure ordezkariak beste batzuk ekarri zituzten, eta Mundakara eraman gintuzten gu, hango udaletxean baitzeukan batailoiak kuartela. Urtarrilaren 10ean Aramaiora bidali gintuzten; beldurtu ere egiteko moduko lasaitasuna zegoen, nahiz eta aldi berean behin etsaiaren kanoikadaren bat entzuten zen, inguruan zela esan nahiko balute bezala. San Blas egunean akordeo eta panderoz ospatu genituen jaiak.

(“Bizargin”ek Egunan zioenez: “Aramaiona hiri polit honetan pozarik pozaz aurkitzen gara San Blas jaiak ospatu ditugu; Aramaioko herri guztia harriturikan utzi genduan”).

Asturiasera

“Rebelión de la Sal” batailoia gure lekua hartzera etorri zitzaigun arte han geratu ginen. Orduan eskatu zuen Jose A. Agirrek Euskal Brigada bat Asturiasera joateko. Horren xedea zen frankistei hornidura bidea moztea, Galiziatik Oviedoraino zetorkiena. Garai horretan asturiar asko joanak ziren Madril defenditzera. Garai horretan asturiar asko Madril defenditzera. Alderdi bakoitzetik batailoi bana bidaltzea erabaki zuten, eta EAJk gu aukeratu gintuen; formatu gintuzten, eta gure borondatez gindoazela esan ziguten. Hemen edo han hil, berdin zela iruditu zitzaigun, azkenean Euskadi defendatzea baitzen guztia.

Brigada hori batailoi hauek osatzen zuten: Perezagua, Eusko Indarra, Rusia, CNT, UGT 2 eta Amayur, Saseta komandantea zela, ordurako Legution esku batean zauritua.

Bilbotik hilaren 12an atera ginen Eskolapioetako kuartelean afaldu ondoren. Basurtoko geltokira joan ginen Asturiasera eramango gintuen tren berezia hartzeko. Despedida oso hunkigarria izan zen. Eusko Jaurilaritzako agintari asko etorri ziren lehendakariarekin batera. Jende ugari etorri zen gu agurtzera.³¹³

Bilbotik irten genuen; Agirrek egin zigun agurra. Trenez egin genuen bidaia; hilaren 13an Arriondasen geratu ginen atsedean hartzeko, eta geure artean euskaraz nola hitz egiten genuen, komentarioak entzuten genituen: Begira! Horiek ingelesak dira!³¹⁴

Eguzki, Amayur-ko Atxorrotz 3. konpainiako gudariak, artikulu hau idatzi zuen Egunan:

Agur, Euzko-Gudariok!

Agintzen digutena betetzeko prestu gaude. Atzerri alderuntz bagoaz, eta biotza samindua daukat. Hemen nere lur maite ontan odola emateko aspalditik gagoz, bañon, zer ote da bearra? Bear orrek dei egin die euzko gudariei. Nora goaz? Beintzat Euzkadi'tik urrun. An erailtzen ba-naute azken arnasa ondo mindua izango zait.

Guziok areriyo bat daukagu, ta orren aurka jua bear ixkin guzita. Ikusiko ote ditugu Irun aldietan bezala moruak?... Len aiek naiko etzirala, orain ordea beste laterrietako pixtiak daude, ta gu orren guzien aurka!... Orain artean Jaungoikua'ren laguntza izan ba det, orainguan zer ikusi bear ote degu?

Atzerria! Izen orren gorroto-zale izandu naiz beti.

Orain... ixildu egin bearko det. Emen gere aberria artu nai badegu naiko lan ba dago. Eta, au utzi, ta atzerrira... bañon tira, agintarien menpekuok ixil ta xeriyo ebili bear. Erregalu polita eskeñi digute. Illabete osoan mendian igaro degu, ta atsedeenik artzeko betarik gabe! Ba goazela aruntz... Nora ordea? Komeni bada esatia egunerokuan irakurriko dituzte berriak, ta saildi honen berri ere bai.

Beaz, oraingoz pixka batean ez det idatziko, betarik ez degu esango-ta. Etortxen ba naiz bertako berriak bialiko ditut edo aleginduko naiz al detana egiten.

*Agur, euzko-gudariok! Gogoz irakurri gure ebilerak!
(...)*

Lehenengo egunak atsedean egun izan ziren eta tokiak ezagutzeko aprobeztatu genituen, Eguzkik komentatzen duen bezala:

Euzkotarron ikurriñak Asturiasen pisto-ematen du

Oraindik atsedentxoan igarotzen gaude Amayurko gudariok eta egon aldi ontan zerbait berri zeori emaita nai. Inguruko mendien berri ikasi degu, ta ondo dakigu areriyua nundik apurtu...

Kañoi ta tiro otsa da nagusi inguru onetan, ta orrek ezan nai du bi alderdiak gogor daudela. Aurki gera gu ere zerbait egin bearran, eta zuek anai maiteok gutzaz une naigabetsu auetan arren oroitu. Terzioak jakin dute euzko-gudariok onuntz etorri generala, zergatik eranun gabea parapeto batetik bestera deadar egiñak dira adieraziaz onela:

“Ya sabemos que van venido esos católicos vascos de Basilio Alvarez...” eta orrelaxe alajaña!

Oviedo naiko itxia dago. Mutur bat besterik ez dauka igez egiteko, eta urrengo idazkio orduko urrean zearo itxi ez...

Emen elizak erriak zaudela ezaten zuten or geundenian. Eta ezin gizurtatuko degu egi ori. Gu gauden ballaran bat zearo apurtua dago, ta bertako apaiza ere erail omen zuten. Ala ere denak ez dira egiak. Apaiz jatorrak bizirik daude, eta eraildakoak zerbaiten errua izango zuten...

Beste erri batean andere batzuk galdetu ziraten ia egiz gu katolikuak giñan? Baietz ezan nion. Gure gudate ontako lenengo ezaugarri Jaungoikua dala, eta beste guzien gain bera degula buru. Arrituak gelditu ziran gaxoak! Eurak pozik egongo omen lirake Bilbo'n.

Gure ikurriñak zabalik daude geren lekutan, eta bertako biztanleak ingurutik igarotzen diran guzitan Viva Bizkaya! deadar egiten dute.

Gure umore ona ere ez da palta alde auetan. Erritxo batean (Arriondas da bera ta aurreko idazkian beonen berri eman nuan), dantrariya atera zuten gudariak, eta erri guzia txoro biran enparantzan zan txaloka.

Inguru guzi au esan leike abertzale degula, euzkera da nagusi, eta beste mintzaerarik ez da entzuten. Onela Agirre jaunaren geltokiko hitza betetzen da. Bere itzak ziran: “Agur eta euzkeraz itz-egin” Ze itz ederrak guzian buru degun zaindariarena! Euzkaldunak nagusi Asturias'en...! Zerbait ezaugarri eramango ote degu'-ba...?

Izparringiak ere eldu dira, ta portatzen dira baten batzuk. Gure janari goxoena orixe bait-da! Farrai orrelaxe.

Oviedo oso ongi ikusten degu unero. Naranko mendia dauka ezaugarri, ta bere muturrian oso labarmen ageri dira parapetuak. Egun auetan berebil asko dabil atze-aurrean, eta dirudieneg igezteko prestu daude. Irureun omen daude illaran. Nolabaita ere bildur dira aurki guretzat izango dala edo... Utikan pizti maltzurak!

Betor lenbailen garaitza! Orrela gure Aberri kutunera lenbeilen jua gaitzen. Bizi bagera gure poza, ta erailtzen ba'naute... betiko Donokia. Ontan ziur-ziur nago. Agur. Eguzki

Erasorako plangintza bat prestatu zen, eta hilaren 20an hasi zen eraso hori. Euskaldunen aldetiko laguntza 6 batailo ginen; horietatik hiruk, Eusko Indarra, UGT 2. eta Amayurrek brigada bat osatzen zuten, gudalburu Saseta komandantea zutela. horretarako Nalon ibaiaren bestaldera igaro beharra zegoen. Plangintzaren arabera otsailaren 19tik 20ra bitarteko gauean zubigile asturiarrek zubi bat egingo zuten ibaiaren gainean, gudarienezko bidea izan zedin eta beste aldean zubi buru bat prestatzeko. Haiek zubia egin zuten, baina bukatu zutenean bestaldera igaro ziren zubia puskatzeko; eta gauean bestaldera igaro nahi izan genuenean, ikusi genuen ezinezkoa zela. Zubi hartatik gauza bakarra geratu zen, ibaiertz batetik besteraino zihoan soka bat besterik ez, eta txalupa bat, aldiko 12 gudari bakarrik hartzen zuena; horrela bada, zozketa egin eta Eusko Indarra batailoari tokatu zitzaion lehenengo igarotzea. Hurrengo egunean ibaia igarotzen hasi ginen, baina gertatu zen faxistek tiroka hartzen zutela ibai guztia 200 metroko tontor batetik; eta horregatik joan etorri bakoitzean galeraren bat izaten genuen txalupan; bizirik abiatzen ziren eta zauriturik itzultzen. Ibaia igaro ondoren beste hogeita hamarren bat metro geratzen ziren oraindik, zoru garbia, faxisten metrailaren mendean. Baina azkenean tiroka ari zitzaizkigun tontorra hartzea lortu genuen, eta erasoaren lehenengo egun horretan, hilak 20 igandea, Valduno eta Premaño herriak ere hartu genituen, galera handiak eginez izan bazen ere. Otsailaren 21ean Amayur-ko konpainia batek eta Eusko Indarreko beste batek aurreramendua aurrerago eraman genuen. Hilaren 22an, erasoaren hirugarrenean, berriro ekin zitzaion erasoari, eta ilunabarrean Araces herria hartu genuen; horrekin eraso haren xedea betetzat eman zitekeen, herri hori hartu ondoren Gradotik Oviedorako errepidea gertuan geratzen zen eta. Gudariak nekaturik eta deneaturik geunden, hiru egunean ez baikenuen, ez jan, ez apenas lo egin. Estaltzeko indarririk ere ez zegoen, infanteria babestuko zuen artilleria edo abiaziorik.³¹⁵

Jokin Garmendia: Hilaren 21ean hasi zen ofentsiba. Gure batailoiak parte hartu zuen ofentsiba honetan. Valdunon, Arecesen, jasandako neke eta sufrikario handiak go-

Jesús Mendizabal

goratu beharra dugu. Arecesen zauritu zituzten gure lagun Gerardo Gastañarez, Cruz Villar, Maximo Gallastegi eta Felix Sagasta- Ezin izan genituen handik ebakuatu. Bestalde, Asturiaseko ospitale batean hil zen Martin Iturberen eta gogoratzen ez dudan Garagartzako beste gazte baten heriotzak ere deitoratu genituen. (Gregorio Abarrategi) Konpainiako hainbat kide zauritu zituzten,

Máximo Gallastegi.

Amaiurrekoak Asturiasen. Argazkia Pilar Garmendiak utzitakoa.

hauen artean, Jose Cortabarría eta Jesus Mendizabal. Lehenengoa sendatu egin zen, bigarrena, osterá, Frantziara ebakatu zuten abuztuan, sendatzeko denbora luzea behar zuelako. Fronte honetatik, Oviedotik hurbil dagoen Pando herrira eraman gintuzten. Ondoko gain batera igota Oviedo ikus genezakeen. Hainbat egun pasa genituen fronte honetan eta zauritu dezente izan genituen bertan, nahiz eta zauriak oso larriak ez izan.³¹⁶

Ausardia handiz abiatu ziren posizio faxistak hartzera eta kide asko galdu zituzten. Baina, horrek ez zuen lortu indar sutsu hura gelditzea eta, bi ordu baino gutxiagotan lortu zuten euren helburua konkistatzea, hasiera batean pentsatzen zutena baino askoz denbora gutxiagoan.³¹⁷

Etsaiak hurrengo egunetik, hilak 23, asteazkenetik ekin zion kontraerasoari. Eliteko tropak ziren: Guardia Zibilak, Legioko Tertzioa eta moroak, zuzenean tiro eginez hilketa handiak egiten zituen artilleriak ederto babesturik. Narancotik tirokatzen gintuzten; haien obusen zuzeneko tiroekin jende asko hil zen trintxeretan, eta sabotajeren bat izan zutelako behar bada, horri esker obus haietako bat ere ez zen lehertu. Araces utzi beharra izan zen, eta zauritu asko geratu ziren han, geurekin ezin eramanez; haien berri ez da gehiagorik jakin tamalez; seguru asko bertan hilko zituzten faxistek, gehienetan egin ohi zuten bezala. Han hil zen eusko brigadaren gudaiburuá, Saseta komandantea, denok hainbeste estimatzen genuena...Saseta azkenengo aldiz ikusi nuen, frankistak Araces-en sartu zirenean. Bomba bana zeraman esku banatan, nik espondá batetik behera jauzi egin nuen, eta bi bala sartu zizkidaten;

gure gudarien lerroetaraino iristea lortu nuen. Han zauritu gintuzten, Jose Agirre, Cruz Villar eta neu Jesús Mendizabal.³¹⁸

Otsailaren 23an, goizeko 8ak inguru ziren, Aracesen tirokatu nindutenean. Bala bularretik sartu eta gerritik irten zitzaidan. Jokin Garmendiak sukalde baten sartu eta lurrean etzan ninduen. Beste hamabi lagun ukuiluan gelditu ziren, euren artean, Felix Sagasta arrasatearra. Han nengoela bi moro sartu ziran esanaz, "tu ser rojo cabeza cortar". Baina berehala tenientea etorri zen ea nongoak eta zein familiatakoak ginen galdezka. Felixek mondragokoa zela informatzeko eta bere berri jakingo zuela esan zion. (bere aita karlista sutsua izan arren, bera ere karlista zen baina ez zen asko sartzen). Arratsaldeko 3etan hiru mororen artean kamioneta baten ospitalera eraman ninduten. Baina, neu eraman eta ordu laurdenera beste hamabi lagunak

fusilatu zituzten, Felix Sagasta ere bai. beste bost lagun Zegamakoak ziran. Ospitalean konturatu ziren San Kristobalen eskapularioa nuela, eta hasi ziren esaten "rojo con escapulario". Beste asturiaritsu batekin nengoen eta sartu ziren beste batzuk, gorriak ginela eta kanposantura likidatzera eramateko esanez, baina kapitaina kontra jarri zen eta gaixorik ez zuela entregatuko esan zuen.³¹⁹

Toki hartan gertatu zen Jerardo Gastañarezen gorpua ere (Miguel eta Venancio, urrian Hernanin fusilatu zituztenen anaiarik gazteena). Erretiratu ordez, etxe batean babestu eta esku bonbaz frankistak hiltzen eman zuen bizia, era horretara anaien mendekua hartzeko. Jerardoz gainera Maximo Gallastegi, Martin Iturbe, Felix Sagasta eta Gregorio Abarrategi ere han geratu ziren.

Bai Eusko Indarrakoek, bai Amayurrekoek uste genuen haren ondoren Bilbora eramango gintuztela atsedean hartzera, baina ez zen horrela gertatu. Perezagua batailoia (komunista), momentu larriak ari ziren igarotzen Naranco maldetan, eta haiei laguntzera eraman gintuzten; esan ziguten bi egun besterik ez zirela izango, baina bost baino gehiago izan ziren elurrez, gosez eta hotzez.

Oviedotik Pando-Narancopean Oviedori begira

Han, Pandoko Haitzean, Perezagua batailoiak posizioaren erdia hartzen zuen bitartean, gure konpainiak, ezkerreko hegalaaren ardura hartu zuen. Faxistak erasotzen hasi

Joaquin Garmendia, José Barrutiabengoa (Arbe), Juanito Azkarate, José Gorroñoigoitia. Argazkia Pilar Garmendiak utzitakoa.-

ziren, kendua zieten lekua berriro beren eskutara itzuli nahiz (Pandoko Haitza eta herri txiki bat Olivares). Gorroñok agindua eman zigun berak lehenengo tiroa egiten zuenean gainontzeko guztiek ere tiroka ekiteko. Moroak gure aldera zetozkigun, eta gure lekua libre egongo zela usteko zuten, inork ez zuen tirorik egiten eta. Nahikoa hurbileraino gerturatu zirenean Gorroñok tiro egin zuen

Martin Iturbe.

eta gainontzeko guztiek jarraitu genion, eta era horretara 600dik gora moro eta soldadu erori ziren hantxe bertan, alanbre aurrean. Geroztik Caldasera alde egin genuen, atsedean hartzera; lotan geundela berriro egin behar izan genion frente arerioari, berriro erasoan ekin baitzigun.

Sasetaren azken unea

Naranko mendi aundi ta nabarmen orretan paxistar asko daude. Gu beste leku batetik onera "Perezagua"ri

Amaiurrekoak Asturiasen.

Alberto Arabaolaza Abarrategi.

laguntzera ekarri ginduzen. Leku latza degu. Tiro otsa da ezaugarri unero ta noiz beinka ikusten ditugu moro maltzurak...Euron antziak beldur ematen dit. Areces erria artu genduanian deadarka gau guzian ixildu gabe aritu ziran “Hijos de la Pasionaria”, “Vascos caseros”... ta orrelaxe.

Falangetar bat atxitu genduan lengo egunean. Galduta zebillen eta gugana etorri zanian galdetu zigun: “Son de Falange?” Guk... baietz, eta gixajoa etorri zan. Eldu genion ta... bere kontuak eman zizkioten “Perezagua”ko gudariak.

Oviedo kilometro batera daukagu. Kamiñoa itxia daukagu ta paxistarrak larri dira. Zearo nekatuak gaude. Lan asko egin degu aspaldion. Ogei egun daroaguz emen jo ta ke geratu barik. Saildi barriren bat laster etorriko dalakoan gera. Saseta il zaigu. Asken unean berakin itz egin nuan. Besarkatu nuan esanaz: “Saseta, galduak gera”. Bera beti bezala irmo zegon eta erantzun ziran: “Ez kikildu, artu bonbak eta aurrera”. Ekin genion bideari, berak ere bai, baina eriotza aurkitu zuan.

Euzko Gudariak Asturiasen

Gure jokaeraren berri emateko onduen norbeak ikusitakuak dira. Itz parrak gure saildietzaz ixil egon arren: egin ditugun lan onurakariak oroigarri zaiskigu benetan. Lan egin zigutela berriro. Atseder uzte au joan giñan Las Caldas erritxora, ta gañeko amaketan deadar ta otsa bazan “Arriba todo el batallón”, “Urgen” eta bigunki jaiki bearra izan genduan. Nora? Bandora. Gabaz areriyuak atakau zuten kamiñua irekitzeko asmoz. Alperrikakoa ordea. Julapa ederra eman, eta urren arte... Albuñan zegon menditxo edo parapetotan gure lagundi Aitz-Zorrotz jar giñan. Leke berezi ontatik ederki ikusten da areriyuen ebillera guzia.

Ontan beste egun bat, eta... goizeko lehen orduetan berriro Kañoi ta danbara bazan ugari! Ondoren moro tertzio ta militar maltzurak irugarren aldiz ekin diote aurrera. Pando ta Olivares artu nayeane... Eguerdi aldia zan ta ederki ikusten genduzan nola zijoahten. Ekin diogu tiroka. Ura otsa! Aisa atseratu bearra izan zuten al-zuanak! Illotzik Berreun gelditu ziran eta...!

Urrengo egunean euren gudari bat guregana etorri zan, eta berak zion gure alderdiko tiro ots izugarriak galdu zituztela. Gañera komandante bat eta tenientea ere erail omen geniegun. Posesiyo ontan “Arrasate” lagundikoak eta gu Aitz-Zorrotz’kuak giñan. Beste aldetatik

bereala Pando aldera igo bearra izan zuten Apalategi ta Jaizkibel lagundikoak. Jaizkibel’ek ildako bat eta bi zauritu ditu. Beste guziok ondo.

Zaingo onek atsegin osoz auxe adirazi nai dautso Euzko-Erriari igande eguerdian. Euzko Jaurlaritza’ko Lendakari jaunari otsegin eutsan Asturias eta Leon’go ordezkari Belarmino Tomas jaunak, eta “gure gudarien” jokaera bikain, sendo eta azarria zala-ta pozez egozala eta zorion-eskerrak agertuten eutsazala.

1937-03-01/ Asturiasen eguraldi txarra eta aiz gogorra

Gijon.- Atzoko egunez ainbat gorpu illotz batu ziran. Illotz arerioak bere igesaldiak lagatakuak dira. Geyenok Pando - San Claudio aldean egiñiko joaldian illak dira. Atzo berreun eta iru ildako baño geyago batu ziran eta oraindik eundaka ugari dagoz batzeko su biren erdian dagozalako.

Bukatu zen gure Asturiako ibilera; 43 egun eman genituen han.

Jose Korta, kaperauen gorputzeko komandantea 1937ko martxoaren 17an hil zen, Arrasateko Amayurreko gudariekin hizketan ari zela Trubiako errepedean bala batek jota (Asturiasen).

Berriro Bilbora iritsi ginen, eta Agirreren aurren desfilean igaro ginen. Martxo bukaera zen, hilaren 28 ingurua.

Batailoiairen galera balantzea 150 ingurukoa zen, hildako eta zaurituen artean. Eusko Indarra batailoiak 200dik gora izan zituen galduan.

Hilabeteko atsedena eman ziguten, baina Francoren armadak Bizkaiaren kontra erasoari ekin zionean, martxoaren 31n, Olaetako posizioa hartzera bidali gintuzten, Otxandio ondoan, urte horretako apirilaren 1ean.

Handik bi egunera etsaiak eraso zuen; 100dik gora abioi kontatu genituen gure gainetik igaro eta su bonbak jaurtikitzen; mendi osoa erre zuten; ikaragarria izan zen hura, ez geneukan ez antiaereorik, ez frente egingo zieten hegazkinik. Han hil ziren Gregorio Beldarrain (Angelillo) eta Joseba San Pedro. Urkiola aldera erretiratu beharra izan genuen. Apirilaren 5ean, Urkiola gainean errepede ondoan geundela, non ikusten dugun armadaren jeep bat datorrela, eta zein ez zen izango gure harrimena, ikusten dugunean lau soldadu aleman zihozela bertan, ustez lurralde hura faxisten lurraldea zelakoan. Alto eman genien

Preso alemanei Urkiolan aurkitutako argazkia.

eta ihesean alde egin zuten, orduan tiro egin genien eta hurbildu egin ginen; ustekabe hura ustekabeago izan zen hala ere, haietako bat ezagutu egiten baikenuen, Zarautzen fabrika bat eraikia zuen aleman bat, gerra aurretik Arrasatera sarritan etorri ohi zena "Asam" lantegia eta Erdiko kaleko imprimategi bat bisitatzeraz.³²⁰

Apirilaren hasieran, Otxandiora eraman gintuzten, Olaetara. Etsaiaren metrailak une oso latzak biziarazi zizkigun. Fronte honetan, Joseba San Pedro desagertu eta Gregorio Belarrain hil zuten.³²¹

Atseden eguna, Mundakako kuartelean, Jose Amozarrain, Esteban Altuna, Jose Angel Egidazu, Juan Azkoaga, Manolo Amozarrain, Sabin Arrieta, Felix Eraña.

Koldo San Sebastianen "Cronicas de postguerra" 1937-1951 liburuan XXXIII eranskinean honela dio:

1937ko apirilaren Sean, araketako patruila euskaldun batek etsaiaren berebil bat harrapatu zuen Otxandio inguruetan; nazionalitate alemana zuten bi kapitain eta bi teniente zihoazen bertan. Haiek zeramatzaten dokumentuetatik ondorioztatu zen lau atxilotuak Alemaniako abiaziokoak zirela. Preso horiek honako hauek ziren: Karsten Von Harling, eskudrila kapitaina, autoaren gidari zihoana eta Euskal patruilarekin izandako topaketan hilik gertatu zena. Paul Freese, ehiza abiazioko eskudrillako kapitaina.

Dokumentuak, planoak, hegaldi oharrezko koadernoak, eta ekintza egunkaria aurkitu zituzaien aldean. Dokumentazio horren gehiena alemana zen.

Gertakari hori Nuremberg-eko auzian ere aipatu zen, 2. Mundu Gerraren amaieran.

Gernikako bonbardaketa faxista

Geroago Mundakara joan ginen eta lau edo bost egun egin genituen han, handik gero Berriatura joateko. Handik Gernikako bonbardaketa entzun genuen, Berriatun Sabino-Arana batailoaren lekua hartu baikenuen; haiek Sabigainera joan ziren; han gauez posizioak hartu eta egunez galdu egiten zituzten. Galera handiak izan zituzten, bonbardaketek eraginda.

Hegazkinak hirunaka igarotzen ziren gure gainetik, triangeluan, trimotoreak ziren; ez ziren gelditzen; bonben distira ere ikusten genuen eta nora botatzen zituzten ez bagenekien ere berehalaxe jakin genuen zer ari zen gertatzen.

Apirilaren 29an Gernikara jaitsi ginen, ibaiaren bestaldera igaro, eta dena erreta zegoela aurkitu genuen; haragi erre usain hura... Aurpegia estali beharra izaten genuen usainarengatik eta beroarengatik.

Faxistek hori zioten bitartean, nazioarteko prentsa guztiak Gernikako bonbardaketa salatzen zuen..."Le Petit Parisien": *Hegazkin alemanek hiru ordu eta erdian jardun zuten, lasai eta erraz emakumeak*

Félix Iraola, Jose Miguel Egidazu, Cruz Villar, Angel Arregi, Vicente Uribetxebarria eta Juan Azkoaga.

eta umeak hiltzen...”L’ Humanite”: Gernika, katolikoetan katolikoena, Atila batzuen mendean jausi da...

Berrito Mundakara joan ginen, triste eta ilun.

Maiatzaren 2an Solluben ginen, non babestu ia lekurik ez genuela, etsaiak berriz trintxera leku egokian babesturik zegoela. Infernua zen hura; inondik azaltzen ginen orduko zauritu egiten gintuzten. Une hartan ekin zion erasoari Joakin Garmendiak, beste batzuk ere atzetik jarraitu genion, eta etsaiak pinudian zeukan

Jose Maria Gallastegi, Sabino Amozarrain (Sabin Txiki), Ignacio Olazabal (Quinque), Alberto Abarrategi eta Sabin Iturriaga.

lekua uztera behartu genuen. Baina hegazkinen erasoaz gainera faxisten barkuetatik ere tiroka ari zitzaizkigun; han ezin zen ezta burua atera ere.

Julian Leibar, Martin Etxeberria eta Pedro Bolinaga hil zituzten eta Andres Barrutia, Ramon Bidaburu eta Pablo Bolinaga. zauritu egin zituzten. Maiatzaren 10ean Bizkargira joan ginen, gure hegazkinak noiz iritsiko zain. (Txuen izeneko Aramaioko batek honela esan ohi zuen: Iritsiko dira gure hegazkinak, geu bonbardatzeko!).

Leku horretan ginela, geure fusilen tiroz hegazkin aleman bat bota genuen; sutan erori zen lurrera.³²²

Hilaren 11n etsaiari eraso genion, eta maiatzaren 15ean berriro ekin genion erasoari. Gu aurrean gindoazen, eta gure atzeguardian Eusko Indarraoak zetozen. Bonbardaketa hasi zen, eta zelai batean etzan beharra izan genuen. Eusko Indarrako komandanteak galdetzen zigun ea nor agindu zigun erasotzea, itxoiteko agindua baitzegoen. Ez dakigu zergatik izan zen, baina han geratu ziren Alberto Arabaolaza (Itxasondo), Balentin Azkarate eta Juan Eraña (Kaxo); Esteban Altuna zauritu egin zuten, eta gero hil egin zen hartatik. Joakin Garmendia, Joseba Uribetxebarria, Ibañez eta Eguzki (Egunaren korrespontsala Amayurren) ere zauritu egin zituzten.

Jokin Garmendia: Bizkargin nire ondoan eztanda egin zuen abiazioaren bomba batek oso larri zauritu ninduen. Maiatzaren 13an izan zen, San Isidro egunean. Lehenengo Lujuko ospitalera eraman ninduten eta han urgentziazko sendaketa bat egin ondoren, Basurtoko Ospitale Zibilera. Hara iritsi eta berehala, ebakuntza egin zidaten. 20 egun igaro zirenean, eta hobetzen ari nintzela ikusirik, Las Arenasera Artech ospitalera eraman ninduten. Han zegon Luisa Blanco arrasatearra. Hark oso ondo zaintzen ninduen. Ekainaren 15ean, Karrantzako ospitalera eraman ninduten eta, jarraian, Santanderrera Valdecilla ospitalera. Ohean bi hilabetez egon ondoren, zutitzen hasi nintzenean, bertako ospital cantabrora eraman ninduten.³²³

Arrasate eta Ezkoriazako Amaiurreko gudariak.

Gero, burdinazko hesitik joan ginen, (baina burdinarena izena besterik ez zuen, oso gaizki zegoen eginda) eta maiatzaren bukaerarako Getxora iritsi ginen, Urkijoren jauregira. Artxandako jauregi batean bilera bat egin zen orduan; Eusko Jaurlaritzako zenbait ministro, enpresariak, eta Eusko Gudarosteko ofizialak zeuden bildurik; eztabaidatu zen Madrildik egindako proposamena, industria guztiak erretzeko. Ez erretzea erabaki zen, jende askok geratu behar izan baitzuen nori jaten eman. Eibarko teniente bat, eta Arrasateko kabu bat (Amayurrekoa) egon ginen guardia egiten.

Ekainaren 17ko ilunabarrean, faxisten beste eraso batek Artxandako kasinoa defenditzen ari ziren euskal batailoi apur nekatuak atzera eragin zituen. Bi aldiz galdu zen egunez eta beste bi bider hartu gauez. Gure batailoia Deustutik zehar erretiratu zen, ibaia txalupazko zubi batetik igaro zuten eta Basurtoko koartelera joan ginen ordu batzuetan atsedean hartzera.

Eguerdi aldea izango zen etsaiaren tiroak Santa Agueda eta Alontsotegi artean errepidera iritsi zirenean; era horretara Bilborekiko komunikazioa moztu egin zen. Kadagua ibaiatz bestaldera igaro eta Somorrostrora San Juan egunez iritsi ginen; agindu ziguten Muskesko San Julianera joateko eta handik Balmasedara, Koli-

tzaren maldetan. Lerroa zuzendu egin zen, eta ia Karrantzako haranetik Galdames zehar Castro Urdiales-eraino iristen zen frontetzat hartu zitekeen. Gu Oriñongo hondartzara bidali gintuzten atsedean hartzera, Castro Urdiales eta Laredo artean.

Uztailaren 14an agindu ziguten Castrora joateko, eta abuztuaren 24an euskal batailoi guztiak Limpias, Laredo eta Santoña bitartean kontzentratzen ari ziren. Gure batailoien komandantea bilera batera joan zen, egun horretan Santoñako dukeen jauregian egin zena, eta borroka modu eraginkor batean aurrera ezin eramana ikusirik, fronte guztiak eroriak zirelako, jakinarazi zitzaion italiarrekin hitzarmen bat izenpetu zela Eusko Gudarostea italiarrei errenditzeko; hitzarmen horren arabera, gure eskuetan genituen herrietan ordena publikoa garantizatu behar genuen, eta haien aldetik garantia guztia ematen ziguten euskal batailoietako ofizialeria eta gudaiburuak eta estatu espainoleko lurretatik alde egin nahi zuten pertsona zibil eta gudari guztiek izango zutela nola alde egin, Eusko Gudarosteak Santoñan kontrolatzen zituen ontzietan.

Gure batailoia Laredora joan zen eta abuztuaren 26an armak utzi genituen. Gertakari horren ondoren

espetxe eta kontzentrazio zelaietan urte luzeak igaro beharko genituen. Hitzarmena ez zen bete.

Komenigarria izango da gogoratzea, Bizkaiko kanpainak iraun zuen hiru hilabete horietan Euzko Gudarosteak izan zuen arazorik larriena, bataila haren akabera nolakoa izan zen erabakiko zuten bi armada moduetan zeukan desabantaila ikaragarria: artilleria eta abiazioa, alegia. Euzko Gudarostean artilleria osoa 80 piezatik gorakoa ez zen izango martxo horretan; geroztik, 130 edo 140raino ere iritsi zen, baina armada nazionalaren artilleria baino askoz ere urriagoa izan zen beti ere. Antiaereoak dagokienez, hala ere, barregarria izan zen kopurua. Horixe izan zen beharbada arazorik larriena: aireko defentsari dagokionez, Euskadi oso egoera txarrean egon zen denbora guztian etsaiaren aldean; esan liteke ia ez zuela defentsarik izan kasu askotan. Eraso hasi zenean Euskadiren abiazio guztiak bi eskudrila besterik ez zituen, kontuan hartzeko modukoak, hogeita hamarren bat hegazkin baino gehiago ez, nolana ere; eta bonbardatzeko hegazkinik ere, ez zuen batere izan. Horregatik aritu zitzaion Agirre denbora guztian protestan eta eskean Errepublikako Gobernuari.

Borrokan hildako Amayur batailoiko kideak

Altuna Narvaiza Esteban	Bizkargi
Aperribay Oquina Ramón ...	Durango - Frontoian
Arabaolaza Abarrategui Alberto	Durango
Belarrain Larbide Gragorio .	Olaeta - Otxandiano
Bolinaga Arregui Pedr	Sollube
Bolinaga Velar Eugenio	Sollube
Ceciaga Lazpiur Gregorio	San Pedro – Orduña
Cortabarría Barrutia Andrés ..	San Pedro – Orduña
Echeverría Herrasti Martín	Sollube
Eraña Múgica Juan	Bizkargi
Fernández Palacio José	San Pedro – Orduña
Galdos Ugalde Telesforo	Durango
Gallastegui Elejalde Maximo	Asturias
Gastañarez Villar Gerardo	Asturias
Inda Loza Vicente	Jarindo
Iturbe Uribe Martín	Asturias

Leibar Uribarri Julian	Sollube
Sagasta Elorza Félix	Asturias
Sampedro Mendia Joseba	Olaeta-Otxandiano
Abarrategui Abarrategui Gregorio	Arecos
.....	(Asturias)
Azkarate Balentin	

11.3. Beste batailo batzuk: 154

Lehenago hil: Imanol Gorospe Zabala, Benito Etxebarria Arabaolaza, Pedro Garai Igartua, Lucio Berecibar Galdos. **Itxarkundia:** Gregorio Ceciaga Lazpiur, Iñaki Arrieta Arregi, Cristobal Zabaleta Axpe. **Euzko Indarra:** Gabriel Goitia Uralde, Jose Jauregi Pagoaga, Olegario Goitia Uralde, Jose Letona Arrieta. **Loyola:** Fermin Garai Etxabe. **Ertzaina:** Marcelo Barrutia Guridi, Pablo Kerexeta Urrutia, Miguel Etxagibel Urizar, Lucio Otaduy Barrutia, Ricardo Gorosabel Etxagibel, Ricardo Gorosabel Amozarrain. **San Andres:** Gregorio Yarza Abalia, **UHP:** Pedro Gallastegui Azpitarte, Higinio Uribechevarria Uribechevarria “Narru”, Ignacio Ormazabal Arregui eta Juanito Mancebo. **Batallon nº 8 de Ingenieros:** Eustasio Markaide Larrañaga. **Kirikiño:** Gabino Yarza Abalia, Elias Uribe Arregui, Felix Garai Igartua, Jesus Kortabarria, Raimundo Etxebarria “Troko”. Hiru azken hauek Pedro Zubizarreta eta Eugenio Guridi Belategui “Munar”rekin batera, **Sukarrieta** Batailoian eman zuten izena 1937ko ekainean. **Zabalbide:** Lucio Urionabarrenechea Aguirre. **Padura:** Andres Garate Umerez, Komisarioa. Euzkadi egunkariko kronikagilea. **Sukarrieta:** Pablo Arizabaleta Zabaleta. **Araba:** Imanol Ormaetxea, **Batallon nº 2 de Ingenieros:** Francisco Vitoria Errasti, Juan Juaristi Unamuno, Jesus Errasti Uribe, Eusebio Arregi Lizarralde, Jesus Leibar Guridi eta Angel Labajos Salvadores. **Rusia:** Isidro Gomez Ortiz de Urbina. Juan Madinabeitia Zuazubiscar, Antonio Urrejola Errekalde **Irrintzi:** Jose Cortabarria Larzaguena, **Saseta:** Manuel Arizaga, **Aralar:** Angel Galdos Elorza eta Pedro Mendizabal Ceciaga. **Baracaldo, Izquierda Republicana:** Julio Goronaeta Mendizabal, UGTko Laugarrena; Felipe Murgoitio Madariaga. **Gogorki Zapadoreak:** Lucio Murgoitio Madariaga. Lorenzo Aguirregomezkorta Etxebarria, UGT. Katalunian: Komisarioa. Ignacio Aranzabal Cacicedo. Alderdi Sozialista, UGT. Euskadin: Garraio-sarjentua.

Katalunian: **Disziplina Batailoiko Soldadua:** José Luis Ezkurra Areitio, Katalunian: Karabineroa. Rafael García Fernández, Alderdi Sozialista. UGT. Katalunian: Soldadua. José Gimeno París, UGT. Euskadin: Gudaria. Katalunian: karabineroen Sarjentua. Amadeo Labajos Salvadores, Ezker Errepublikarra. Katalunia: Praktikantea. Luis Tarrasa Elorza, STV. Katalunian: Espetxeetako Ofiziala. Jesús Trincado Baños, JSU. Euskadin: Tenientea. Katalunian: Tenientea. Vicente Uranga Mendizabal, UGT. Katalunian: Karabineroa. Saturnino Vitoria Zabarte, JSU. Euskadin: **48 Dibisioko soldadua.** Katalunian: soldadua. Francisco Zabaleta Axpe, UGT. Katalunian: Soldadua. Jose Zuazua Mondragón, UGT. Katalunian: Sanitarioa. Pedro Zubia Eibar, Ezker Errepublikarra. UGT. Katalunian: STE gidaria. Ignacio Zugazubiskar Arrizabalaga, EAJ. Katalunian: **142 Brigada mixta Vasco-Pirenaicako soldadua.** Ignacio Olazabal Larreategui eta Guillermo Juldain Sainz, euskal milizietan. Jose Inda Herrasti. Zapadoreak Vicente Vallona Anzuategui, Saturnino Abarrategui Arkauz.

Emakume hauek berriz miliziano ibili ziren, Catalina Vega, Oliva Herrera, Eladia Urbietta, Mercedes Jauregi, Esperanza Sagasta, Marcela Arabaolaza, Merina Iza, Hipolita Baranda, Luisa Galdos, Maria Querejeta, Presentacion Rodriguez, Felisa Arcauz, Tomasa eta Maria Angeles Olazagoitia Garcia Batailoiekin zerikusia zuten hainbat lan egiten aritu ziren: Intendentzia, Sukaldari, erizain, miliziana, eta abar. Juana Barrutia Mugica Jose Antonio Agirreren idazkaria izan zen Eusko Jaurlaritzan.³²⁴

43 arrasatearrek hartu zuten parte Arrasateko eta Elorrioko zaintza zerbitzuan gehienak armekin. Ezker Errepublikarra, UGT, STV, JSU eta ANVko militanteak ziren: Trinitario Azconaga Arana, Ezker Errepublikarra, IR, Juan Vega Alvarez, quinto. IR, Cecilio Garro Arriola, IR, Jose Acha Iturbe, IR, Agapito Arana Velar quinto, STV, Lorenzo Abarrategui Cortabarría, IR, Victor Elorza Heriz, UGT, Damaso Orobengoa Garro, UGT, Julian Altuna Beitia, IR, Fran-

Loiolako gudariak Gernikan, eskumakoa Fermin Garai Etxabe

Itxarkundiako gudariak, eserita dagoena Iñaki Arrieta Arregi. Juan Luis Arrietak utzitakoa.

Itxarkundiakoak Pago Txikin, belaunikatuta ezkerretik lehena Iñaki Arrieta Arregi. Juan Luis Arrietak utzitakoa.

cisco Zuazua Mondragon, UGT, Eugenio Andonegui Arrillaga, UGT, Eugenio Larreategui Garay, UGT, Angel Balzategui Iregui, UGT, Rafael Elizburu Guruceta, UGT, Tomas Sanchez Cuadrado, UGT, Martin Unamuno Jauregui, ANV, Cabo vigilante, Jose Zaldia Beitia, STV, Tomas Uranga Urrutia, UGT, Eduardo Olazagoitia Ceciaga, IR, Pedro Uranga Urrutia, UGT, Roman Echevarria Altuna, IR, Cabo vigilante, Demetrio Garcia Lumbreras. UGT, Gabino Aranburu Cano. UGT, Juan Arana Ibarguen, IR, Felix Herrera Aguirrebeitia, UGT, Cabo vigilante, Francisco Uranga Balanzategui, IR, Gregorio Gorosabel Amozarrain, UGT, Cabo vigilante, Segundo Azcoaga Leibar, IR, Cabo vigilante, Santiago Garcia Garcia, IR, Francisco Rodriguez Rodriguez, JSU, Salvador Rodriguez Rodriguez, UGT, Manuel Aguirre Elorza, UGT, Prudencio Bengoa Arregui, IR, Damian Uribesalgo Balanzategui, IR, Carlos Andres Carmona, UGT, Benito Uriarte Marti-

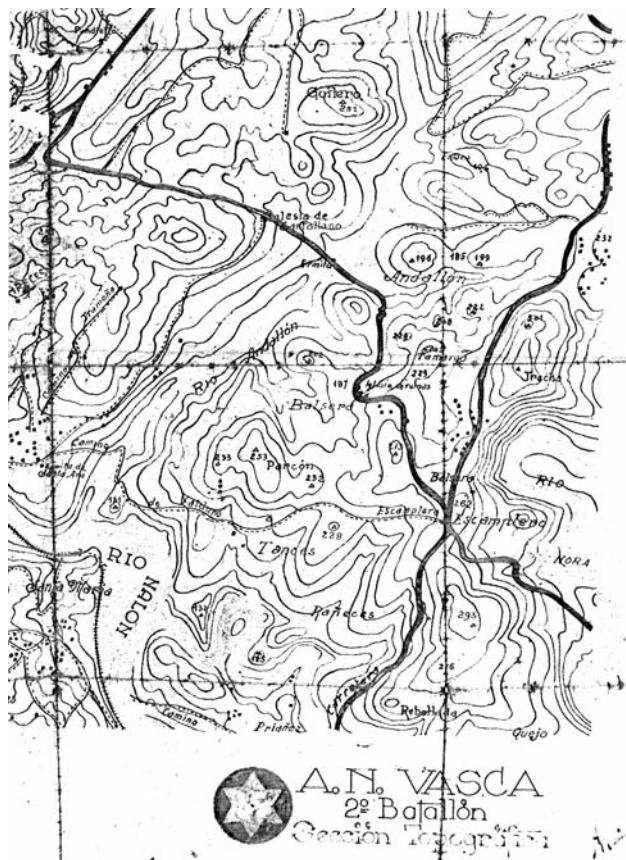
nez, IR, Toribio Elorza Heriz, UGT, Pablo Gonzalez Gonzalez, JSU, Juan Eguidon Eguidon, UGT, Ricardo Lizarralde Otaduy, UGT, Gregorio Azconaga Arana, UGT, Andres Maiztegui Macazaga, STV

EAJko 25 gudariak, haien batailoia ez dugu aurkitu

Ramon Gorosabel, Alejandro Urrutia Arregui, Vicente Arabaolaza Abarrategui, Feliciano Aranzabal Lazpiur, Fortunato Bedia Arregui, Modesto Leibar Balanzategui, Eustaquio Guridi, Vicente Barrutia Sologaistoa, Domingo Martiartu,³²⁵ Domingo Quejeta Urrutia, Pablo Ceciaga Lazpiur, Pedro Garay, Francisco Mendizabal, Gregorio Uranga, Ignacio Gorostiza, Pablo Echevarria Larrañaga, Francisco Unamuno Ladreda, Perico Uribechevarria Arenaza, Pablo Jauregui Echave, Juan Iraola, Felipe Yarza Abalia, Gregorio Arregui, Fortunato Ceciaga Lazpiur, Andres Cortabarría, Paulo Echevarria Herrasti.³²⁶

Gabriel Goitia Uralde.

Planoa ANV Asturiasen, Jose Letona Arrietak egindako plano-a

Gabriel Goitia, ANVren 1. batailoiko eta 2. brigadako komandantea.

ANVren lehen batailoia 1936ko urrian sortu zen. Be-goñatik Bilborako bidean dagoen Adoratzailen komentua hartu zuen kuarteltzat. Batailoia atera zen lehenengo aldiz azaroaren 26an Legutioko frontera joateko. Azaroaren 29an, Legutioko pinudiko batailan esku hartu genuen eta baja asko izan genuen, 150 inguru.

Handik Asturiasera bidali ninduten Euzko Indarra batailoia kargu egitera, batailoia komandantea frontean zauritu zutelako. Iritsi nintzenerako frontea jarrita zegoen, Nalón ibaia zeharkatu eta hurrengo egunean jarri zuten. Ibaia gabarretan zeharkatu behar izan zuten. Etsaia ibaiaren beste aldean zegoen eta baja asko izan genituen. Bitartean, Euzko Indarraren zulatzaileen batailoiak zubi bat eraiki zuen. Isidro Olaizola arduratu zen zubi eraikitzeaz, eta horretarako hainbat ordu behar izan zituen.

Felipe García Lumbreras.

Isabel García.

Rogelio Garcia Lumbreras.

Fuencisla Andres Carmona eta Isidro Monge Alonso.

Catalina Albistegi Leceta eta Domingo Garro Altube.

Cándido Garay Uribesalgo, hirugarren lerroan bigarrena eskumatik.

ANVkoak.

Bizkaiaren kontrako ofentsiba hasi zenean ebakuatu egin genuen. Gorbeiatik Kanpanzarko frontera jaitsi eta handik Anbotoko haitzen behe aldera joan ginen posizioak hartzera. Han, antolaketa faltarengatik, baja asko izan genituen.

Atzera egin genuen, Durangora eta han zauritu egin ninduten. Gure batailoia San Pedrora, Orduñara, bidali zuten. Fronte horretan hil zuten Egurrola kapitaina, zaurituta nengoela ni ordezkatzera joana.

Batailoia Castroren sektorera joan zenean, 2. Brigadaren buru izendatu ninduten. Lau batailoik borrokatu zuten han: Capitán Casero, Carlos Marx, Otxandiano eta Castilla.

Batailoia Castroren sektorera joan zenean, 2. Brigadaren buru izendatu ninduten. Lau batailoik borrokatu zuten han: Capitán Casero, Carlos Marx, Otxandiano eta Castilla. Etsaiak Escudo mendateari egin zion eraso eta guk nahiko ondo egin genien aurre.

Galtzean, Luis Ruiz de Aguirre nire bila etorri zen, eta esan zidan agindua zegoela euskal batailoik guztiak Santoñara joateko. Santoñara iristean, Defentsa Batzorde antzeko baten sartu nintzen. Bi itsasontzi ingeles zeuden Santoñan. Hirugarren bat iritsi zen eta han zetozen Jose Maria de Leizaola eta Gonzalo Nardiz. Gonzalok ontziratu behar nuenaren abisua zekarren niretzat. Itsasontzira igo behar nuen momentuan, nire anai zaharrena Olegario agertu zen. Euzko Indarra Batailoiko komandante intendentea zen. Emaztea eta hiru seme-alabak Frantzian zituen. Nire ordezkatzera berak

igotzea proposatu nion, baina ez zioten utzi. Donibane Lohitzunen lehorreratu ginen.³²⁷

Gerran hildako erresistente gehiago: 16

Juan Jose Rodriguez Rodriguez. JSUko militantea. Gasteizen erail zuten 1936ko uztailean.

Rufino Ormaetxea Ibarrondo. UGTko militantea. 29 urte. Faustina Aranbururekin ezkondua. Etxarri-Aranatzen erail zuten 1936ko irailaren 4an. Heriotza agirian agertzen da gerraren gorabeheren ondorioz hil zela.³²⁸

Eugenio Guridi Belategui, "Munar". 19 urte. Kirikiño batailoiko kidea. Munar baserria

Higinio Uribechevarria Uribechevarria. "Narru". 42 urte. Eibarren. UHPko kidea

Eugenio Larreategui Garay. 41 urte. Asturiasen. Gosamendi baserria

Luis Arrieta Echevarria "Piston". 27 urte. Madril. Gazteluondo

Anastasio Garcia Lumbreras, 22 urte. Santandereen. Casa Hierro

Rogelio Garcia Lumbreras, 25 urte. Gijonen eraila.

Felipe Garcia Lumbreras, 32 urte. Gijonen eraila

Máximo Bolinaga Ormaechea. 37 urte. Canariasen, kontzentrazio esparruan. Arrabal 14 zk.

Domingo Garro Altube. 68 urte. Cerveran, Kataluinan. 1939ko urtarrilaren 14an, metrailaz. Catalina Albistegui Lecetarekin ezkondua. Alaba bat Estefania.³²⁹

Cándido Garay Uribesalgo. 25 urte. en Santandereen. Erdiko kale 54.³³⁰

Ignacio Ormazabal Arregui. 27 urte. UHPko militantea. Eibarren 1937ko apirilaren 22an.

Isidro Gomez Ortiz de Urbina. 24 urte. Rusia. Otxandion, 1937 apirilaren 4an.

Juan Madinabeitia Zuazubiscar. 23 urte. Otxandion, 1936ko abenduaren 4an.

Isidro Monge Alonso, UGTkoa, desagertua.

Beste hildako bi:

Andres Zabaleta Ormazabal. 50 urte. Garagartza auzokoa. Amorebietan, 1937ko apirilaren 2an. Metrailaz. Maria Concepcion Abarrategui Azkoagarekin ezkondua.³³¹ Jose Murua Querejeta. 35 urte. Erdiko kale 42. San Martin de Levezen, Valderrediblen, 1937ko abuztuaren 25ean. Borrokan suzko amek eragindako zaurien ondorioz hila. Purificacion Diazekin ezkondua.³³²

11.4. Arrasate aldean hildako gudari eta milizianoak

Arrasateko frontea hasten zen Anporreta aurrean San Miguel ermitan, jarraitzen zuen Kanpazar, Udalatx, Udala, Karraskain, Murugain, Untzilla eta Asensiomendiraino.

Guztira 128 dira Arrasate aldean faxismoaren kontrako borrokan hildakoak: 27 Dragones batailoikoak, 11 Azaña batailoikoak, 10 Octubre batailoikoak, 8 Celta batailoikoak, 7 Malatesta batailoikoak, eta abar.

Hona hemen Arrasate aldean borrokan erresistente gehien hil zituzten lekuak eta datak: 1936ko irailaren 24tik 36ra, faxistak Arrasaten sartu aurretik 10 miliziano hil zituzten. 1936ko urriaren 4an Kanpanzarren faxisten ofentsiba garaitu zenean, 15 miliziano. 1937ko martxoaren 31an eta apirilaren 1ean, Murugain eta Asensiomendin, 43 miliziano. Apirilaren 20tik 24ra, Udala eta Kanpanzarren 26 miliziano.

Clara Moran Miguel. Gallarta. 19 urte. 1936ko urriaren 4an Kanpanzarren.

Anacleto Aranguren Armendariz. Beriain. 1937ko apirilaren 20an Kanpatzarren. Dragones batailoikoa.

Martin Ayala de la Parte. 20 urte. Tolosa. 1937ko apirilaren 22an, Udalan. Celta batailoia.

Andres Briongos Molero. 37 urte. 1937ko apirilaren 22an Dos Caminosen. Celta batailoia.

Eugenio Bolinaga Velar, Arrasate, uztaila 29an. Dragones batailoikoa.

Jesus Fernandez Porrás. 18 urte. Bilbo. 1937ko martxoaren 20an, Kanpanzarren. Larrañaga batailoia.

Jose Antonio Garcia Fernandez. 19 urte. Barakaldo. 1937ko apirilaren 25ean. UGT 3.

Fabian Lopez Gallego. 24 urte. Beasain. 1937ko martxoaren 3an, Udalan. Malatesta batailoia.

Mario Lorenzo Vega. 33 urte. San S. del Valle. Ezkondua. 1937ko apirilak 2. Malatesta batailoia.

Roque Gutierrez Peña. 36 urte. Bilbo. 1937ko martxoaren 15ean, Udalan. Malatesta batailoia.

Miguel Ibareguren Berrosteguieta. 25 urte. Donostia. 1937ko apirilaren 23an, Elorrioren. UGT.

Jose Ignacio Iraundegui Ibarra. 27 urte. Donostia. 1937ko apirilak 24an, Kanpanzarren. UGT 3

Francisco Gonzalez Arevalo. 25 urte. Gasteiz. 1936ko urriaren 8an, Kanpatzarren. Dragones batailoia.

Agustin Orbegozo Larrumbide. 36 urte. Donostia. 1937ko apirilaren 20an, Kanpatzarren. UHP

Osambela Muneta. 42 urte. Miravalles, (Etxauri, Nafarroa). 1937ko apirilaren 20an, Kanpatzarren. Dragones batailoia.

Miguel Perez Fernandez. 31 urte. Laredo. 1937ko apirilaren 17an, Kanpatzarren. Larrañaga batailoia.

Mariano Ruiz Azcarate. 18 urte. Bilbo. 1937ko apirilaren 23an, Kanpanzarren. UHP

Jacinto Sabardo Calzada. 28 urte. Miranda de Ebro. 1937ko apirilaren 23an, Kanpanzarren. UHP

Lazaro Sota Ruiz. 30 urte. Sestao. 1937ko martxoaren 3an, Udalan. Malatesta batailoia.

Jaime Teles Camara. 31 urte. Bilbo. 1937ko apirilaren 22an, Udalan. Celta batailoia.

Leandro Tellechea Garcia. 28 urte. San Julian Musques. 1937ko irailaren 19an, Udalan. Celta batailoia.

Francisco Urondo Escurechea. 17 urte. Donostia. 1937ko otsailaren 22an, Udalan. Maoc batailoia.

Emeterio Zenon Gonzalez. 24 urte. Somorostro. 1936ko urriaren 13an, Kanpatzarren. Rosa Luxemburgo batailoia.

Jose Maria Aguirre Fernandez. Bilbo. 1937ko apirilaren 24an, Udalan. Celta batailoia.

Marcelino Alaiz Mayordomo. 1937ko maiatzaren 24an, Udalan. Celta batailoia.

Delfin Alvarez Rodriguez. 23 urte. 1937ko apirilaren 16an, Kanpanzarren. Asturias 2 zk. batailoia.

Marino Amurrio Martinez. 33 urte. Gasteiz. 1937ko apirilaren 22an, Udalan. Celta batailoia.

Jose Ayerza Orbegozo. Hernani. 1937ko apirilaren 20an, Kanpanzarren. Dragones batailoia.

Esteban Azkueta Elezcano. 26 urte. Galdakao. 1937ko martxoaren 25ean, Kanpanzarren. Kirikiño batailoia.

Domingo Barral Campos. 35 urte. 1937ko apirilaren 22an, Udalan.

Andres Briongos Basauri. 35 urte. 1937ko apirilaren 22an, Udalan.

Angel Sauquillo Etxebarria. 20 urte. Aretxabaleta. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren. Dragones batailoia.

Obdulio Rodriguez Lentijo. 22 urte. Aretxabaleta. 1936ko irailaren 25ean, Kanpanzarren. Dragones batailoia.

Jose Bengoa Gondra. 23 urte. Aretxabaleta. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren. Dragones batailoia.

Vicente Aranbarri Villa. 33 urte. Aretxabaleta. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren. Dragones batailoia.

Francisco Echevarria Bizcarguenaga. 21 urte. Arrasate. 1936ko irailaren 26an, Kanpanzarren. Dragones batailoia.

Gregorio Gonzalez Rubio. Arrasate. 1936ko urriaren, Kanpanzarren. 1936ko urriaren. Dragones batailoia.

Blas Unamuno Amutxastegi. Bergara. 1937ko apirilaren 24an, Kanpanzarren. UHP

Eduardo Diaz Lobato. 25 urte. Torron. 1937ko apirilaren 22an, Udalan. Celta batailoia.

Victor Elorriaga Jauregui. 21 urte. Erandio. 1937ko apirilaren 30ean, Kanpanzarren.

Fernando Escudero. 22 urte. Donostia. 1937ko apirilaren 23an, Udalan.

Emiliano Fernandez Rodriguez. 20 urte. 1937ko apirilaren 22an, Udalan.

Jose Fernandez Sieira. 27 urte. Cabo de la Cruz. 1937ko apirilaren 22an, Udalan.

Manuel Villasonal Castineiras. Santiago. 1937ko apirilaren 25ean, Kanpanzarren.

Juan Etxezarraga Bilbao. Eibar. 1937ko otsailaren 22an, Kanpanzarren. Saseta batailoia.

Vicente Catediano Fernandez. Logroño. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren. UHP

Jose Echarri Illarreta. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren.

Felix Alvarez Suso. Hernani. 17 urte. 1936ko urriaren 4ean, Kanpanzarren. Dragones batailoia.

Luis Arechabaleta Eguia Gordejuela. 22 urte. 1936ko abenduaren 15ean, Kanpanzarren

Antonio Azpiroz Arrati. 33 urte. Aia. 1936ko irailaren 25ean, Kanpanzarren.

Luciano de la Rosa Martinez. Pasaia. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren.

Angel Gamboa Zuazo. 25 urte. Bilbo. 1936ko azaroaren 4an, Kanpanzarren.

Juan Gomez Bajo. 27 urte. Sodupe. 1937ko apirilaren 22an, Kanpanzarren. UGT3.

Luis Hernandez Puentes. 29 urte. Donostia. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren.

Sabin Isusi Petralanda. 24 urte. Etxano Amorebieta. 1936ko azaroaren 11an, Kanpanzarren. Milicias Vascas.

Mariano Lacarra Virto. 27 urte. Bilbo. 1937ko martxoaren 17an, Kanpanzarren. Euzko Gudaroztea.

Clemente Llorente Velasco. 36 urte. Getxo. 1936ko irailaren 26an, Kanpanzarren.

Ezequiel Ortigosa Cadenilla. 23 urte. Nafarroa. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren.

Ignacio Oyarzabal Olano. 38 urte. Olabarria. 1936ko urriaren 4an, Kanpanzarren.

Jacinto Sabando Calzada. 23 urte. Miranda de Ebro. 1924ko apirilaren 23an Kanpanzarren. UHP

Pedro Santillan Malquerrain. 24 urte. Getxo. Artilleriako tenientea. Kanpanzarren.

Justo Cerrada Garcia, 27 urte. Erandio. 1937ko apirilaren 1ean, Udalan. Malatesta batailoia

Fabian Lopez Gallego. 24 urte. Beasain. 1937ko martxoaren 3an, Udalan. Malatesta batailoia.

Aniceto Fernandez Ochoa. 38 urte. 1937ko apirilaren 29an, Udalan. Malatesta batailoia.

Jose Minguez Banganaler. 22 urte. Donostia. 1936ko abenduaren 1ean, Udalan.

Valentin Odriozola Ogara. 23 urte. Durango. 1936ko abenduaren 31n, Udalan.

Gerardo Peso Nestares. 33 urte. Donostia. 1937ko otsailaren 3an, Udalan.

Antonio Zumelaga Iraola. 1937ko urtarrilaren 23an, Udalan. Malatesta batailoia.

Francisco Garcia Gutierrez. 27 urte, Bilbao, 22/04/37, CNT 4, Karraskain

Eladio Negro Rodriguez, 35 urte. 1937ko apirilaren 6an, Karraskainen. CNT 4

Jacinto Uribarri Armendariz. 23 urte. Dos Caminos, Artajona. 1937ko apirilaren 6an, Karraskainen. CNT4

Francisco Alvarez Garagarza. 22 urte. La Habana (Kuba). 1936ko irailaren 26an, Arrasaten. MAOC 1

Angel Iglesias Santos. 42 ute. Bilbo. 1936ko irailaren 26an, Arrasaten.

Antonio Martinez Mason 20 urte. Sestao. 1936ko irailaren 28an, Arrasaten. Bakunin batailoia.

Celedonio Murua Contrasta. 30 urte. Donostia. 1936ko irailaren 24an, Aretxabaletan. Dragones batailoia.

Pedro Ruiz de Alegria Balanzategi. 29 urte. Arrasate. 1936ko irailaren 24an, Aretxabaletan. Dragones batailoia.

Raul Ortiz de Urbina. Arrasate.

Vitorico Tellechea Iturralde. 20 urte. 1936ko irailaren 25ean, Arrasaten. Bilboko Garellano batailoia.

José María Etxebarrieta Urbistondo. Aretxabaleta. 1937ko apirilaren 1ean, Murugainen. Dragones batailoia.

Francisco Holgado Mateos. 20 urte. Beasain. 1937ko apirilaren 1ean, Aramaion. Dragones batailoia.

Juan Mariño Pérez. Dragones batailoia.

Victor Carlos Uzquiano Ruiz. 26 urte. Bilbo. 1937ko apirilaren 31an, Aramaion. Dragones batailoia.

Antonio Dominguez Gutierrez. Arrasate. 1937ko apirilaren 5ean, Untzillan. Dragones batailoia.

Jose Becerra Aizpurua. 19 urte. Donostia. 1937ko apirilaren 31an, Murugainen. Dragones batailoia.

Jose Luis Torre Echevarria. 23 urte. Bilbo. 1937ko apirilaren 31an, Aramaion. Dragones batailoia.

Jose Lopez Villanueva. 24 urte. Galdames. 1937ko apirilaren 31an, Aramaion. Dragones batailoia.

José Carasa Camacho. 36 urte. Castro Urdiales. 1937ko apirilaren 1ean, Aramaion. Dragones batailoia.

Miguel Zubia Zumelaga. 23 urte. Arrasate. 1937ko apirilaren 31n, Murugainen. Dragones batailoia.

Jose Anton Rodriguez. Bilbo. Asensiomendin hil zuten. Azaña batailoia.

Angel Corres Guinea. 19 urte. Dos Caminos. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Celedonio Garcia Alonso. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Marcelino Gracia Alonso. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Rafael Oliveros Lastra, . 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Ceferino Perez Saavedra. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Domingo Romero Moreno. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Ricardo Uriarte Monge. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Candido Yeboles Quiroga. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Angel Bolumburu Aztorquiza. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Felix Munuaurren San Juan. 1937ko apirilaren 1ean, Asensiomendin. Azaña batailoia.

Juan Cruz de las Heras Perez. Abanto y Ciervana. 1937ko apirilaren 4an, Aramaion. UGT1

Vicente Velasco Ribacoba, Valle de Mena. 26 urte. 1936ko apirilaren 20an, Aramaion. Octubre batailoia.

Sebastian Seoane Macias. 33 urte. Balmaseda. 1937ko apirilaren 1ean, Aramaion. Octubre batailoia.

Benito Gordon Villamon. 34 urte. Valle de Mena. 1937ko apirilaren 31an, Aramaion, Octubre batailoia.

Jose Hierro Llano, 40 urte. Villasena de Mena. 1937ko apirilaren 31an, Aramaion, Octubre batailoia.

Candido Angulo Angulo. Aramaion hil zuten. Octubre batailoia.

Vicente Aguinaco Escalante, Balmaseda, 17 urte, 31/04/1937, Aramaiona, Octubre

Ignacio Cubillos Lopez, Vivancos, 29 urte, 31/04/1937, Aramaiona Octubre

Dimas Gutiérrez Arsuaga, Balmaseda, 20 urte, 31/04/1937, Aramaiona, Octubre

Felix Cordero Bodego. Santecilla de Mena, 27 urte, 31/04/1937, Aramaiona Octubre

Felipe Arregui Larisgoitia, Miravalles, 19 urte, Mariano Crespo Sotres, Aramaiona, Meabe n^o1

Agustin Solas Rivas. Castro Urdiales, 21 urte, 02/04/1937, Aramaiona, Meabe n^o1

Venancio Barquin Ruiz. San Salvador del Valle, 26 urte, 03/04/1937, Meabe n^o1 Aramaiona

Jose Eusebio Azcueta Elezcano, Gatica, 29 urte, 04/04/1937, Aramaiona, Mateos.

Eduardo Blanco Ramos, Erandio, 20 urte, 04/04/1937, Aramaiona, Mateos

Marcelino Mateos Blanco, Ortuella, 18 urte, 04/04/1937, Aramaiona, Mateos

Estaliso Ramila San Roman,

Ramon Vivanco Llarena,

Eulogio Baranda Lopez, Campillo de Mena, 24 urte, 31/04/1937, Octubre

Amador Casado Arimo,

Felix Cordero Bodega,

Raimundo Sánchez Mellido

Juan Jose Domingo Busto, 05/04/1937, Aramaiona

Juan Fernandez Otaola, 05/04/1937, Aramaiona

Sabino Lasaga Zuazubiscar, Mondragon, septiembre 1936, Aretxabaleta, Dragones

Evaristo Vitoria Zanguitu, Mondragon, 24/04/1936, Aretxabaleta, Dragones

Timoteo Zubizarreta Barrena, Mondragon, 24/04/1936, Aretxabaleta, Dragones

Victor Bolinaga Arregui, Mondragon, noviembre 1936, Murugain, Dragones

Faxisten sarrera Arrasaten

Oñati eta Gatzaga irailaren 21ean erori ondoren, Arrasateren defentsarako azkeneko gudaldiak Bedoñako auzoan izan ziren; besteen artean, gudaldi horietan Galdakaoko Acción Nacionalista Vascako milizianoak hartu zuten parte; gudaldi horiek hilaren 25ean eta 26aren goizean izan ziren; Bedoñan Loramendiren omenezko zutarria profanatu zuten, gero handik kendu eta Aretxabaletako Udaletxeko espetxean egon zen, berriro jarri zuten arte. Egun horretan arratsaldeko 4etan, Portaloitik Errepublikaren azken blindatuek eta plazatik anbulantzia batek, Nikolas Uriarte, Celestino Uriarte eta Tatxo Amilibia zeramatzala, irteten zuten une berean sartzen ziren bestaldetik altxatuak Arrasaten.

Maalako errebaletik eta trenaren geltokitik iritsi ziren; Portaloian aurrean elkartu ziren guztiak eta bandera gorri horia jarri zuten han. Ezkutalekueetatik irtenik 20ren bat karlistak kanpaia jotzera behartu nahi izan zuten Arin erretorea; hark, ordea, ez zuen nahi izan; eta karlistek eurek jo zituzten. Arratsaldeko 7etan bi su handi egin zituzten, bata Zentro Errepublikanoaren aurrean, eta bigarrena plaza erdian; haietan erre zituzten ikurrinak, bandera gorri eta errerepublikanoak, Galán eta Hernández, Pablo Iglesias, eta Sabino Aranaren erretratuak, beste liburu eta dokumentu askorekin batera. Biztanleriaren kopuru handia Bizkaira ihes egin zuen; Arrasaten ez zen ia inor geratu frankisten iritzian Errepublikako agintearen aldeko ziren erakundeetan inolako "erantzukizunik" eduki zezakeen pertsonarik.

12. Errugabeak hiltzen

ERRUDUNAK behar zituzten, nahiz eta gehienetan *ERRUGABEAK* izan heuren *JUSTIZIA* egiteko. Dokumentatutako lehenengo bi erailketak bi baserritarrenak dira. Cesario Aginagalde Lezeta eta Manuel Elorza Lupiano; Untzilla auzokoak ziren, eta erahil zituzten Legargainen, ibiltzeko baimenik ez izateagatik.

Horren ondoren, 28 zibil erail zituzten Hernanin eta Oiartzunen.

Urriaren 21ean Ondarretan, ziegetatik atera zituzten, eta esan zieten libre geratzen zirela, dokumentu bat sinarazi zieten; handik irteteen kamioitxo bat topatu zuten; haren aurrean jesuita batek, Lacoumek, konfesatzen zituen. Hernaniko kanposantu inguruan, kamioitik jaitsi eta ostikada eta kulatazo tartean kanposantu aterainoko azkeneko metroak eginarazi zituzten; hantxe fusilatu zituzten; besteen artean, Bizente Madina, Norberto Mondragon, Isidoro Iturbe, Raimundo Galdos, Lorenzo Aranbarri, Juan Bengoa, Benanzio Gastañarez, Migel Gastañarez eta Pedro Agiriano arrasatearrak. Denak nazionalistak ziren, eta gehienak EAJko afiliatuak. Harrez gero, 9 pertsona daude desagerturik. Senideek inoiz ere ez dituzte berreskuratu haien gorpuak.

Hilaren 21 horretan bertan, Arin erretore jauna, eta Jose Markiegi eta Leonardo Guridi apaizak Ondarretako kartzelara eraman zituzten. Victor Bastidak eraman zituen auto txiki batean. Sinarazi zieten hiru horiek eta Joseba Zeziaga, lehenago eramana baina 21ean fusilatu ez zutena, libre uzten zituztela. Oiartzuna eraman zituzten, eta kanposantu

barrenean tiro eman zieten buruan atzetik. Urriaren 25etik 26ra bitarteko gaua zen. Gero, fusilamendu pelotoiaren agintari zegoen kapitainak errematea eman zien (hiru apaizak apaiz jantzita zeuden).

Azaroaren 2an Arrasateko beste preso talde bat, oraingo honetan 14 guztira, kamioi batera igoarazi zituzten udaletxeko espetxetik; bien bitartean ahizpa margarita batzuk oihuka ari zitzaizkien *ez ezazue galdu gasolarik alferrik, hil itzazue hementxe bertan*. Horiek ere *libre utzi zituzten*; autobus batean Oiartzungo beheko plazara eraman zituzten. Azaroaren 5etik 6rako gaua zen. Hiru emakume ere bai, bat haurdun 5 hilebetakoa:

Florencia Olazagoitia Ceciaga, Maria Areitio Arana, Francisca Ojanguren Iribecampos, Vicente Irazola Urrutia, Dionisio Uribealgo Otadui, Manuel Madinabeitia Zubizarreta, Agustín Aramburu Zabaleta, Gregorio Sampedro Azpiazu, Jose Antonio Urionabarrenetxea Isasmendi, Luis Balanzategi Zulueta, Marcelino Ugalde Landa, Sabin Etxabe Guruzeta, Faustino Garitano Askazibar, Felix Elorza Olalde. Maria, Florentzia eta Frantziska militante sozialisten ama, arreba eta emaztea ziren. Kasu horretan familiarrekoak hiltzeko egin zuten mehatxua bete egin zuten. Gainerakoak nazionalistak ziren.

Egun bat geroago, azaroaren 11an, Paula Mugika Arregi erail zuten. Hau ere, Oiartzunen.

Ihes legea

Irailaren 30a edo izango zen; Manuel Elorza *Txakur*, Untzillako Untzillena baserrikoa, Arrasatera

Ihesi legea, horma honen ondoan hil zituzten.

etorri zen, errementariarenean golde nabarra aldatzera. Gutxien uste zuela, ibiltzeko salbokonduktua eskatu zioten; eta halakorik ez zuenez, ez zioten utzi aurrera joaten. Handik gutxira, Arrasateko ibilbidean, Zesario Aginagalde topatu zuen, Centro Obrero Catolikora zihoala; Manuelek gertatua kontatu zionean, Zesariok bizikletan ibiltzeko zeukan “ibiltzeko baimena” utzi zion (Aretxabaletan egiten baitzuen lana). Manuelek, beraz, “ibiltzeko baimen” hori harturik, kontrol aldera jo zuen berriro. Kontrolera iritsirik, “ibiltzeko baimen” hura bizikletan ibiltzeko zela ikusi zuten soldaduek, eta Manuel asto batekin zihoan. Horregatik atxilo eramanean zuten.

Geroxeago, Guardia Zibilak eta Erreketeak, Casa Bolero ostatura azaldu ziren, han baitzegoen ostaturik Zesario, Aramaioarra izaki. Bere berri galdetu zuten, eta han ez zegoela ikusirik kalera irten zuten haren bila. Atxilotu, eta udaletxeko espetxera eramanean zuten. Biharamunean, Casa Bolero ostaturik jabea, espetxera joan zitzaion, Zesariori koltxoi bat eramateko; baina ez zioten bisitatzen utzi. Zaintzen zutenek, ihesi legea ezarri behar zitezela deliberaturik, “libre” utzi zituzten, eta Bergarara joan zitezela agindu. Legarreko kontrolera hurbildu zirenean, Manuel eta Zesarioren kontra tiro egiteko agindua eman zieten soldaduei. Soldaduek hasieran ez zituzten agindu haiek bete nahi izan (Zesario ezaguna baitzuten); baina tiro egitera behartu zituzten agintariek, bestela beraiek hilko zituztela mehatxatu zituzten.

Manuel eta Zesarioren gorpuak hil zituzten leku berean geratu ziren bi egunez. Jendeak ikusi eta eskarmentu hartu zezan, esaten zuten. Handik ge-

rozitik hantxe bertan hilobiratu zituzten, zulo batean. Eta han geratu ziren gorpuak, harik eta handik urte batzuetara Legarren maisuen etxeak egiterakoan atera zituzten arte.

Geroztik militarrek mitin bat antolatu zuten zinema areto batean; esan zuten ez zirela etorri errebantxa hartzera. Batzuek, Manuel eta Zesariori gertatua ikusi arren, “hemen ez da besterik gertatuko” pentsatu bide zuten. Herriko karlistak, ordea, buruzagietako batzuk Gasteiztik itzuliak ziren berriro (uztailaren 21ean Arrasatetik ihes egin zuten 40etatik batzuk Arrasate erortzean sartu ziren berriro) ez zeuden konforme ezer egin gabe egoteko. Arrasatearren zerrenda luze bat zuten prestatua bakoitzaren ondoan *jendilajea* hitza jarriarik. Urriaren lehen egunetan 8 arrasatear atxilotu zituzten, eta Gasteiza eramanean. EAJren propaganda egitea salatu zieten; haietako bat, Hipolito Uriarte, beste bat, Pablo Zumelaga eta azkenik, Felix Zulueta, Arrasateko Gazteria Katolikoaren lehendakariorde izana, espetxean gaixotu eta hil aurretik libre utzi zuten.

Gero, Arrasateko lantegi handienetako zuzendaritzek, Unión Cerrajera, Elma eta Roneo, dei bat egin zieten ezkutaturik zeuden guztiei, lanera azaldu zitezela, bestela lanpostuak galduko zituztela eta. Batzuek haiek agindu bezala egin zuten, eta atxilotu egin zituzten, eta militarrek deklarazioa hartu zieten. Beren berriz iritziak ukatzen ez zituzten guztiei, txapel gorria jantzi eta aukera ematen zieten erreketen artean izena emateko. Batzuek onartu egin zuten. Hori egin nahi izan ez zutenak errepresioaren mendean geratu ziren.

Urriaren 5ean bi dozena arrasatear zeuden udaletxeko espetxean atxiloturik. Urriaren 9an libre utzi zituzten.

Lehen Batzorde Gestorea

Urriaren 8an udaletxearen Batzorde Gestorea eratu zen; Jose Anibarro Resusta izendatu zuten alkate. Pozarren hartu zuen kargu berri hori; esan zuenez: *Espainiako armada askatzaile gloriakoaren ordezkari jatorrena den agintaritzaren militarren akordioz, Udaleko Gestio Batzordearen gainerako bokalak izendatzea erabaki da*. Nicasio González Etxebarria, Eugenio Ugarte Guridi, Felix Berga Garro izan ziren bokal horiek; aditzera eman zuten *gustura*

onartu zituzten karguak, eta pozez adierazi atxikimendua Espainia berria, Espainia handi eta ondratua, Espainia bakar eta hautsiezinarekin, eta Espainiako Armada sufrituarekin, haren ordezkari dena eta Espainia guztia marxisten samalden eskuetatik askatzen ari dena

Gestio Batzorde horrek erabaki bakar bat hartu zuen urriaren 13an. Erabaki zuten hilerrian “udal hilerria” zioen plaka kentzea eta azpian zeukan lehenagoko latinezko inskripzioa agerian uztea.

*Jose Aníbarro, alkatea, oso ondo portatu zen. Arroyo komandantea ere ez zen kriminal bat, baina batzorde karlista ez zegoen harekin pozik.*³³³

*Pasau zien militarrek, hareikin karlistak eta reketiek, eta hareikin pasau zanién, Urraca Pastor-ek esan auen: ¡Egin ulu Viva España! Eta justu karlista konbentzitu batek esan auen ¡Viva siempre España!*³³⁴

Urriaren 12an, Espainiako arrazaren egunez, manifestaldia egin zen; han zen beste askoren artean, Maria Rosa Urraca Pastor. San Frantziskoko elizatik irtetea, Arin erretore jaunari irainka hasi zitzaion, separatista esanez, eta aginduka: “*egizu oihu Viva España*” Arinek agindua bete zuen, “*ozenago*”; Arinek berriro “*Viva España*” oihu egin zuen lehenengo doinu berean, eta lehenengo aldiko ozentasun berean; “*esan dizut ozenago egiteko oihu*” agindu zion berriro Urraca Pastorek, erretoreak hirugarren aldi horretan ere aurreko bietan bezala esan zuen “*Viva España*”. Urraca Pastorek orduan irain egin zion separatista eta espainiar txarra deituaz.³³⁵

*Gero, ostien, esan auien: oin ospatu biher da Te Deum bat, eskertzeko ekintza bat dana, eta fijate, habían entrado las gloriosas tropas (irabazlien tropak sartu zielako). Batek esan auen, datozela horreik abariok Te Deum-rako. Hasi zien etorten abariek ospakizunerako, bañe han hauzen emakume karlistak eta Urraca Pastor, eta esan auien ezetz, ze pentsetan auien abariek ziela nazionalistak. Etorri zienien Urraca Pastor-ek esan eutzien: zuek bat egin dozue euskal eskolekin ta afusilaute egon bikeko zaunkie, ta etxauzie guri esker, guk eztogulako gure izan.*³³⁶

Egun horietako batean bilera bat egin zuten Udaletxean, Urraca aipatuak

Maria Rosa Urraca Pastor.

eta herriko beste zenbait karlistak; hartan egondako batek esaten zuenez: *karlista horrek jarraitu zuen esanez: ongi dakite horiek guda arazoetan ibili diren guztiek alde egin dutela, hemen ezala jende baketsu, umil eta on-ona baizik.*³³⁷ Bilera horren ondoren, urriaren 15ean, Udal Gestio Batzordeak, ikusirik nonbait, zer zetorren, dimisioa aurkeztu zion Gobernari Zibilari.

Bigarren Batzorde Gestorea

Urriaren 16an, biltzar berezi batean, Udal Gestora berri bat izendatu zen, Jesus Gorosabel Mendia, Donostiako paper fabrika bateko zuzendaria zena lehendakari zuela. Jesus Gorosabel Mendia hura

Jesús Gorosabel alkatea, Arano kalean irakurtzen.

Udaletxeko balkoitik mitina.

ez zen bilera hartan. Isidoro Etxebarria, alkateorde izan zen, eta Jose Migel Azkarate eta Jose A. Bere-zibar bokalak.

Egun horietan bertan, Arroyo komandantearen ordeztu, Latorre koronelak hartu zuen agintaritzatza militarra. Abuztuaren 11n, Pikoketa harturik, 16 irundar fusilatu zituen berbera zen Latorre koronel hori: *Odolzale hutsa zen. Hain zen odolzalea, non San Andres egunez gudariak Arrasateren kontrako erasoari ekin ziotenean, kalean topatzen gintuen haur guztiak munizio parkera eramaten baikintuen, bina kaxa balaz kargatzen gintuzten, eta gudu lerroetara eroanarazten zizkigun.*³³⁸

Vara del Rey kapitaina.

Portaera bandalikoak zutenak egunero joaten ziren mezetara eta San Josepeko ermitarako bideko gurutzebidea egiten zuten. Funtzio erlijioso asko egiten ziren eta ondoren, Margarita, Flecha eta Pelaioen desfileak antolatzen zizuten guztiak faxisten eran agurtzen zutela (haurrak behartzen zituzten talde haietan sartzera).

Urriaren 9an askatu zituzten presoek herriko karlisten amorrua jasan behar izan zuten. Heriotzarekin mehatxatzen zituzten. Esaten zieten ihes eginez gero euren emazte eta seme-alabek heriotzarekin ordainduko zutela. Horregatik gelditu ziren herrian, nahiz eta jakin bazakiten geratuz gero zer gertatuko zitzaie. Horrela, urriaren 18an, hilaren 9an askatutako gehienak berriro atxilotu eta herriko kartzelan sartu zituzten.

Alde batetik Vara del Rey, armadako kapitainak egindako deklarazioak Beni Pagolari ezaguturik: *Atxilotuak libre utzi ditugu ez ditugulako aurkitu ezerean errudun; berriro atxilotu badituzte, guk horretan ez dugu zer ikusirik. Haien eskuetan geratu da herria, zibilen gauza da hori; bestetik, karlisten bilera ezaguturik, atxilotuei egiten zitzaizkien mehatxuak, eta Latorreren izendatzea; horrela azaltzen da gero etorri zena, eta oso argi geratu zen nortzuk izan ziren horren guztiaren errudunak.*³³⁹

Urriaren 18an Klaudio Otaduiren aldeko hiletak ospatu ziren parrokiari; karlista hori Somosierran hil zen guduan, Manuel Agirrerekin batera. (Uztailaren 19an Arrasaten hartu nahi eta porrot egin zuenean, Klaudiok besteekin batera Gasteiza egin zuen alde, eta handik boluntario joan zen Somosierrara).

Hurrengo egunean herriko zenbait karlista Gasteiza joan ziren autoz; Arrasateko jende zerrenda bat zeramatan, eta zerrenda hartan salatzen zituzten Orejaren heriotzan parte hartu zutela, heriotza zigorra zuten. (Zerrenda horretako inork ez zuen parterik izan 1934ko urriko iraultzan; oso ondo zekiten hori karlistek, eta baita idatziaren bi sinatzaileek ere, Jesus Mendiak eta Latorrek). Gasteizko gerrako auditoreak oniritzia eman zion epaiari. Egun horretan bertan, hilaren 18an, festa handia antolatu zuten he-

rrian, Francoren armadak Oviedo-
rekin kontaktua hartu zuelako. Guar-
dia zibil bat, milizianoz jantzia, sartu
zuten atxilotuen artean, ea zer asmo
zuten ikusteko; segituan antzeman
zuten.

Jose Mª Urangak honakoa idatzi
zuen Arrasaten geratutakoari buruz:

*Amorruz betetako portaera sutsu
haiek justifikatu nahi gabe, agian, ko-
menigarria izango litzateke orduan
gertatutako aztertzea. 1936ko irailaren
26an, Gasteiztik karlistak eta erreketek
batzuk Arrasatera itzultzean aurkitu
zuten egoera aztertuko dugu. Herrira
iristean, jarraitzaile ziren Armada Na-
zionalak herria okupatuta zuela aurkitu
zuten, nahiz eta, karlistentzako, okupazioa beharrean
herriaren liberazioa izan.*

1°.- Karlistek preso gogor baten menpe bizi behar
izan zuten bost urtean ezkerreko hegemonia “Errepu-
blikar-sozialista”ren amaiera.

2°.- Hor zegoen baita ere, Oreja, Resusta eta
Edurraren heriotzekin 1934ko urriaren 5eko “Iraultza
Sozialistak” izan zuen eragina.

3°.- Círculo Católicoaren aurrean jasan zituzten
hainbat eraso-probokazio eta mehatxu, bortizki baz-
tertuak batzuetan, indar adierazpen jarrera harroekin.

4°.- Apaizei dagokienez, tira bira handiko harremanak
zituzten Euskal Eskola eta Gazteluondon eraikitako
Eskola Katolikoa irekitzeko baimen ezaren ondorioz.

5°.- 1936ko uztailaren 18ko gauean, Círculo Católicoa
itxi zuten. Egoitza profanatu, banderak, liburuak eta
bestelako enblema erre zituzten gero bertan Eusko
Abertzale Ekintzako (ANV) egoitza zabaltzeko.

6°.- “Gorrien” menderatzearen hasierako egunetatik,
uztailaren 18tik irailaren 26ra bitartean, 24 karlistek
Gasteiz eta Araba aldera ihes egin behar izan zuten eta
beste asko ezkutatu egin behar izan ziren. Gutxi batzuk
itzuli egin ziren, baina, gehienak Somosierrako fronteetan
borrokatzen geratu ziren.

7°.- Beste 93 karlista atxilotu eta Bergarara eraman
zituzten. Handik, Bilbora, baina, inork ez zuen haien
berri.

Kapitalistak, militarrek, erreketak, apaizak, ...

8°.- Pablo Otaduy birritan torturatu zuten Kanpan-
zarren eta, behin, fusilatuko zutenaren itxura egin
zuten. Beste gau batean, Bergaran preso zeuden hamahiru
gizon Arratera (Eibar) eraman zituzten. Han, torturatu
ondoren, heriotzarekin mehatxatu zituzten.

9°.- Hilda eta desagertuta zeuden Basilio Lasaga,
Lino Mardaraz eta Lucio de la Cruz. Donostian,
Manuel García del Corral Guardia Zibilen brigada
fusilatu zuten. Hijaeren, Felipe Otaduy Arrasateko
diakono kaputxinoa fusilatu zuten.

10°.- Claudio Otaduy eta Manuel Aguirre Somosierran
hil zituzten. Modesto Otaduy eta Victor Beitia oso larri
zauriturik zeuden.

11°.- Eta, hori guztia gutxi izango balitz, preso zein
Somosierran zeuden borrokalari karlisten bloke handi
eta garrantzitsuena herritik falta zen. Haren eraginak
norabide bikoitza zuen.

a) Animoak gogogabetu.

b) Haiek eragin zezaketen eta horrelako egoeratan
hain beharrezkoak diren sosegu eta lasaitasunaren ga-
bezia.

Herritik 24 karlistek egin zuten alde. Haietatik 18
Somosierrara joan ziren borrokatzera eta jarraian ageri
diren 6 hauek Gasteizen geratu ziren. Isidoro Echevarría
Maidagán, Avelino Feltrán De Guevara Palacios, José
Aramburuzabala Uribechevarría, Nicomedes Zubillaga
Agirre, Manuel Medinabeitia Elejalde, eta Sotero Acha
Iturbe. Gasteizen geratu ziren karlistak Arrasatera

**NEURE BEGIAK ETA KIDEENAK,
ITXI ZITUZTEN, LEKU HONETAN,
EZ GAITZAZUE AHAZTU.**

Hernaniko hilerriaren sarreran hiltzen zituzten.

*itzuli ziren tropa frankistak hirira sartu zirenean. Haie-
tako batzuk tropekin batera itzuli ziren.*

Egia da karlista gehienak herritik kanpo zeudela. Hona hemen, errepublikarrek atxilotu ez eta herrian geratu ziren zenbait erreketaren izenak: Timoteo Echevarria, Mariano Azcarate, Segundo Amozarrain, Felipe Amozarrain, Ignacio Pildain, Norberto Jauregibarria, Prudencio Gorosabel, Jesús Mondragón, Jose Zabaleta, Inocencio Garaizabal, Estalinao Zabalo, Jose Mª Iribecampos, Roman Mugica, Agustín Garcia, Cristóbal Lasaga, Fernando Bergareche, Jose Gaztañaga, Agustín Echebarrieta, Ceferino Aguirre, Vicente Gonzalez, Felipe Galdos, Lorenzo Inza, eta Feliz Uribechevarria. 29 haien artean, pisuzko karlistak zeuden: Alkateordeko bat, kapitain izandako bat, teniente izandako beste bat eta Zumalakarregi Tertzioiko alferez bat. Preso guztiak Arrasatera aske itzuli zirenean egiaztatu zen moduan, herritik epaitegi militarretara iritsi ziren txostenen ondorioz, arrasatear asko fusilatu zituzten.

Margariten presidenteak ohar hau bidali zidan: Carmen García Gorosabel Circulo Carlistara etorri zaitez aginduak jasotzeko. Balde bat, amantal bat, lixiba botila bat, xaboi bat eta zapi bat ekar itzazu ... Hara joan eta parrokiara eraman ninduten beste emakume batzuekin batera elizako zorua garbitzeko.

Hurrengo egunean, Guardia Zibilaren kuartela eta Batzokia garbitzera behartu zituzten. Uneoro margarita eta Nafarroako Erriberako erreketean irainak entzun

*behar zituzten. Margaritek bultzaturik erreketek haiek emakumeei iseka egin eta gorroak botatzen zizkieten.*³⁴⁰

Pertsona zibilen erailketak

Carmen García Gorosabelek, Venancio Gastañarezen emaztea eta Sebero Altube eta Gregori Gorosabelen iloba, osaba-izeben eskaerari erantzunez, 1953ko abuztuaren 13an, Gasteizen, bere senarraren atxiloketa eta erailketaren zirkunstantziak idatzi zituen. Aurrerago, 1957. urtean, Sebero Altubek *Lastantxu eta Betargi* nobelan kontatu zuen historiaren zati hau. Lehen aldiz *Alderdi* aldizkarian publikatu zuen.³⁴¹

Gertatutakoaren lekuko zuzena izanik berak kontatu bezala transkribatzen dugu jarraian, 1936ko urria eta azaroa bitartean, Hernani eta Oiartzunen erail zituzten Arrasateko 28 pertsonen gertatu zitzaizenaren testigantza:

Egun batean, erreketek bat etxera etorri zen Venantziorekin hitz egitera. Esan zion txapel gorria jantzi eta izena emateko erreketetan, baina hark ezetz erantzun zion, ezin zuela borrokatu anaien aurka. Urriaren 18an hileta zegoen parrokiari. Somosierran hilda amaren senitarteko baten hileta zen, Arrasatekoa bera. Nire senarra kristau ona zenez eta hildakoa familia artekoa, hiletara joan zen. Handik gutxira etorri ziren etxera abisatzera Venantzio elizako korutik atera eta kartzelara eraman zuten. Lehenengo nire gurasoen etxera joan ziren han zegoen ikusteko. Zer nolako amorrua izango zuten, "Uva" izeneko guardia zibil batek nire aitaren argazki bat hartu eta txiki-txiki egin eta gero, lurrera bota zuen Sabino Aranaren argazki bat zelakoan. Herriko kartzelara eraman zuten beste pertsona batzuekin batera. Haien artean, bere anaia Miguel zegoen lehenengo zerrendako guztiekin. Zarimuzko apaiz bat ere kartzelaratu zuten

*Hilaren 20a iritsi zenean, neskatxak deitu eta esan zidan presoak kartzelatik kamioneta batean eramaten ari zirela. Zer gertatzen ari zen ondo ikusi nezakeen lekuraino joan nintzen. Bakarrik gogoratzen dut jende asko zegoela, presoak iraintzen ari zirela eta kamionetak Gasteizko matrikula zuela. Furgonetaren barrualdea txapazkoa zen. Kartzelatik binaka ateratzen zituzten, ukondoak espartzuzko zintekin lotuta zituztela. Kamionetara igo ondoren, txapan eserarazi eta bata bestearekin guztiak lotu zituzten.*³⁴²

Horretan urriaren 20ko goiza iritsi zen; goiz erdi aldera presoak espetxetik ateratzen hasi ziren; zinema aretora ematen duen atetik, sokaz loturik; farmaziako andreak aulki bat jarri zien, Gasteizko Carbones Vallejoren kamioi batera igo ahal izan zitezten. 22 preso igo ziren kamioira, herriko margaritak bitartean irainka ari zitzaizkiela; arrasatearrak 10 ziren, eta gainerakoak Gatzaga, Marin eta Aretxabaletakoak; kamioi gainera igo eta elkarri sokaz lotu, eta Donostia aldera eraman zituzten; guardia zibil bat “Espí” armaturik zihoan kamioaren atzealdean.

Nik aitari kotxea eskatu nion eta haien atzetik joan nintzen. Ibiltzeko baimena eman zidaten. Zelako bidaiaria!! Ez nuen kamioneta bistatik galdu Donostiara iritsi arte. Han, Sucharren, kontrola zegoen. Kamionetari berehala eman zioten baimena aurrera jarraitzeko, baina ni ilaran geratu behar izan nintzen.

Ondarretara joan ginen, eta esan ziguten han ez zedula; handik Kursaalera, Kursaaletik Prim kaleko Sera, haren behe barruan kartzela bat zegoen eta; gero handik Gobernu Militarerra eta azkenik Diputazioan militar bati galdegin genion ea Arrasateetik inor ekarri zuten; hark beste bati galdetzen zion bitartean, mahai gainean zegoen blok batean jende zerrenda bat ikusi genuen; lehenengoa Venancio Gastañarez zetorren, eta haren ondoren Arrasateko atxilotu guztiena. Militarra berriro etorri zenean, berriro galdegin genion: hauxe da bila ari garena. Ea nork eman zigun baimena bila airtzeko, esan zigun militarrek; mehatxuka hasi zitzaigun, eta kontuz ibiltzeko agindu zigun, legezkoa ez zen gauzarik ez egiteko inola ere presoak ikusteko.

Militarra agurtu eta Ondarretara joan nintzen. Ordurako, gaueko bederatziak ziren eta kotxea eta mutila euren airera utzi nituen. Diputaziotik Ondarretara oinez joan nintzen, ez zegoen, ez taxirik, ez tranbiarik, gaueko 9ak ziren, han Errioxako erreketek bat topatu genuen, Arrasaten bizi zena. Esan genion Diputaziotik Llamas komandantearen partetik gentozela (gezurra zen) eta presoek karta bat nahi genuela; puska batean pentsatzen egon ondoren erantzun zigun 500 pezeta kostatuko zitzaigula (“gerrarako dirua bildu behar zela eta”); esan genion ekartzeko eskutitza eta orduan emango genizkiola 500 pezeta haiek. Eta halaxe egin ere genion. Denbora puska batean han egonda, hamar eta erdiak inguru horretan eskutitz bat ekarri zigun; honela zioen:

Querida Karmele:

Me alegro nos hayas seguido, hemos hecho un mal viaje estoy molido, pero he tenido la suerte de que me hayan colocado en esta celda nº 32, junto con mi hermano y el cangrejero, y nos hemos encontrado en ella con Perico Zabala de Bergara y alguno otro más de Bergara, conocidos. Como no habíamos probado bocado en todo el día nos han repartido con su buena voluntad lo que ellos tenían.

Tú procura hacer todo lo que puedas, no solo por mí, sino por todos los demás, ya te arreglaras con sus mujeres, pero compra unas colchonetas de corcho que venden por aquí cerca y encarga comida para todos en una taberna de aquí cerca, que ya traen comida a otros.

Vete a la Diputación mañana las 10 de la mañana y saca un pase para venir a visitarme de doce a una y mañana hablaremos.

Estate con Pureza Agirre, viuda de Oreja o con Jesús Gorosábel, alcalde de Mondragón, y haz lo que puedas por nosotros.

Ha empezado el calvario Karmele.

Queriéndote más que nunca.

Venancio

Ez nekien asko nik une hartan handik ordu gutxira fusilatu behar zituztenik. Handik Lazpiur izeneko apaiz baten etxera abiatu nintzen. Jatorri karlistakoa zen. Afaltzen ari zen ni iritsi nintzenean. Kontatu nion zer gertatzen zitzaidan, baina ez zuen txintik esan. Ni han nengoela deitu zuten telefonoz (aurrerago jakin nuen dei harekin apaiz bat eskatzen ari zirela fusilatu behar zituztenak konfesatzeko. Zer tuntuna izan nintzen orduan, ez nintzen ohartzen zer gertatzen ari zen).

Handik Restaurante Victorrera joan nintzen. Oso berandu zen, baina bertakoak Arrasatekoak zirenez, afaria emateaz gain, logela on bat ere aurkitu zidaten. Jatetxeko jangelan afaldu nuen. Militar batzuk zeuden han bilduta eta haien artean, Llamas komandantea zegoen.

Hurrengo egunean, eguerdian, enkarguak egin ondoren, Ondarretako ilaran jarri nintzenean, Bergarako Erreileno kaxa bat zeraman emakume bat ikusi nuen. Hau gurea da! Pentsatu eta harengana hurbildu nintzen. Eta bai, gurea zen, Periko Zabalaren arreba zen. Egiten ari ziren basakeriak kontatu zizkidan “Gauero fusilamen-

duak daude. Gaur izan da apaiz bat eraman duten lehenengo aldia, aurreko egunetan ezta hori ere. Atzo arte kartzelako patioan fusilatu dituzte. Beldurgarria da. “Barrura sartzea tokatu zitzaion orduan, eta ni, berriro ere, bakarrik geratu nintzen. Iritsi zitzaigun txanda, erakutsi genion baimen idatzia, begiratu zuten liburu handi batean, eta esan ziguten -” Venancio Gastañarez Villar libre utzi dituzte, inolako gaiztakeria politikoren errudun aurkitu ez dituztelako”. -Nola baina?, bart hementxe egon ginen eta-. -“Goizean aterako zituzten orduan”- erantzun zuten.

Irteterakoan, nire aurretik sartu zen neska ikusi eta korrika harengana joan nintzen. - Barkatu. Esan nion, - Zer esan dizute? Nik ere preso dut senarra. Orduan, erantzun zidan: “Barkatu, baina, ezin dut hitz egin. Oraintxe bertan jakinarazi didate nire senargaiaren sententzia bete dutela. Hartu txartel hau. Nire etxeoko ateak zabalik dituzu nahi duzunerako.”

Ez nuen etsi. Ondarretara itzuli nintzen. Zaindari bat etorri zitzaidan. Pazientzia handiz esaten ari nintzaion guztia entzun ondoren, esan zidan: “Aske dagoela esan badizute aske dagoelako da. Ziurrenik, ibiltzeko baimen berezi bat emango zieten Donostiatik guztiak batera joan zitezten. Hori izango da zuk ez aurkitzearen arrazoia”. Erabat konbentzitu ninduen eman zidan arrazonamendu harekin. Gainera, zergatik egin behar zieten ba ezer txarrik horrelako pertsona txintxoei?. San Martin kalera iritsi nintzen eta han Ines Abarrategi nire lagunarekin egin nuen topo. Jerez kopatxo bat eta artozko pasta batzuk jatera gonbidatu nuen. Honek bazekien gau hartan 22 pertsona hil zituztela, baina, ez zidan ezer esan.

Txoferrari - Goazen Arrasatera! -esan nion. Kontrolean, esan ziguten pasatu ahal izateko idatzizko baimena eskatu behar genuela.

Handik, Karlisten Gerra Batzordekoengana joan nintzen. Lagun bat nuen han, Ignacio Baleztena, nire lagun baten senarra, baina kanpoan zegoen, Sevillarako bidean. Orduan, adineko gizon batekin hizketan hasi eta hari kontatu nion Ondarretan zer esan zidaten, senarra libre zegoela eta Arrasatera itzuli nahi nuela, baina, horretarako, kotxerako baimena behar nuela. Gizona, ezin atseginago, ibiltzeko baimenarena konpondu zidan, eta etxera itzuli nintzen.

Herrira itzuli eta herriko plazan geratu nintzen kotxean, nire etxe aurrean. Luis anaia ikusi nuen falangearen

uniformearekin jantzita. Hark galdetu zidan ea zer berri nekarren. - Nola? Baina ez dira gureak hona etorri?. - Harri eta zur geratu nintzen eta etxe barrura sartu nintzen. Hainbat militarburu zeuden han, Campomas kapitaina, Molini, Aguinaga ... Haiek - Kaixo Karmen! - Esan beharrean, ez zuten txintik esan. Berehala jabetu nintzen gertatzen ari zenaz, hil egin zuten. Iseka egin nien. Hiltzaile eta kriminal hutsak zirela esan nien, eta erru guztia haiena zela esan ondoren, kolapso bat izan eta zerraldo lurrera erori nintzen.

Gero aita iritsi zen. Ez ninduen ondo aurkitu. Haurra izan behar zuen Koinatarengana joan behar nuen. Erditzeko minekin hasita zegoen eta bere senarraren berri jakin nahi zuen. Aitak prestatu ninduen haren aurrean plantak egiteko.

Hurrengo egunean, Donostiara joan nintzen senarraren anaia batekin eta Cruz nire amaren lehengusuarekin. Bakarrik utzi ninduten ea nik ezer jakiterik lortzen nuen. Kartzelako ilaran ezagutu nuen neskaren etxera joan nintzen. Esan zidan Teresa Gaitán de Ayalaren besoetako zela. Nahigabeen sendotasun handia erakutsiz kontatu zidan bere nobioa bere familiak zuen panteoira eraman nahi zuela. Galernakoa zen, baina ez dut abizena gogoratzen.³⁴³

Baina nik ez nuen inor aurkitu. Inork ez zidan entzuten, ezta lagunek ere. Ezta alkateak ere gure aitari, ez Venantzioren lagunek, ez nire gurasoen lagunak ziren militarrek, inork ez zidan entzun nahi. Meza bat egiteko dirurik ere ez zidaten eman. “Ez zekitela hil ote zuten”, agian bizirik agertuko zela.

Tira. Senargaiaren gorpua berreskuratzea lortu zuen neskak esan zidan: “Hernanin erail zituzten. Aske zeudela esan eta ziegetatik atera zituzten. Kanpora ateratzean han zegoen kamioneta batera igo eta Hernaniko hilerri ingurura eraman zituzten. Kamionetaren aurrealdean jarri zuten konfesatokia.

Handik hiru urtetara, Loiolan egin nituen gogojarduera batzuetan, Laukome aitak kontatu zidan, Venantzio oso ausarta izan zela azken momentura arte. Esan zidan haiekin batera Pasaiaiko 16 urteko gazte bat hil zutela. Hark ez zuen konfesatu nahi izan. Ez zen deskargekin hil eta tiroak botaz hil zuten berak Gora nire ama! eta Gora Iraultza Soziala! Oihukatzen zuen bitartean. Arrasateko beste gazte batek lortu zuen askatzea eta kamionetatik salto egitea, baina salto egitean orkatila apurtu zitzaion. Arrastaka lortu zuen

baserri batera iristea. Zorigaitzeko baserria hura. Etxekoak karlistak ziren, eta hurrengo egunean salatu zuten. Guardia Zibilaren biktima izaten amaitu zuen.

Egoera hartan geratu nintzen Arrasaten bizitzen. Kontsolamendurik gabe, bihotzik gabe. Amak esaten

zidan: “ Hil badute zerbait egingo zuelako izango da, hauek ez dute besterik gabe inor hiltzen” beste batzuk, aldiz, esaten zidaten: “Venantzio oso nazionalista zen”. Ni isilik geratzen nintzen. Eta gaur eraman dituztenak? eta lau apaizak? ... Ezin nuen Arrasaten bizi. ³⁴⁴

13. Gerrako izenak eta ahotsak

Venancio Gaztañarez Villar. Argazkia: Karmele Garciak utzitakoa.

13.1. Gerrako testigantzak

Venancio Gastañarez Villar

Bere emaztea, Carmen Garcia Gorosabel. Resusta kalea 17. Anaiekin batera fusilatu zuten Hernanin; *Gora Euskadi Askatuta* oihukatuz hil zen; nazionalista zen; Gipuzku Buru Batzarrak hizlari izendatua, ELAko elkartasuneko bazkideei hitzaldiak ematen zizkien; Unión Cerrajerako langilea zen, ezkondua; Carmen Garciarekin ezkondua, semea jaio zen egun berean erail zuten, 1936ko uztailaren 30ean.

Karmele Garcia.

Fusilamenduen aztarnak Hernaniko kanposantuan.

Orduan, 29 urte zituen. Heriotza ziurtagirian ageri da: Heriotzaren arrazoiak ezezagunak.³⁴⁵

Ondarretan, gau hartan bertan, ziegetatik atera zituzten, eta esan zieten aske geratzen zirela. Dokumentu bat sinatzeko eskatu eta kanpora ateratzean kamioneta bat zuten zain. Laucome jesuita kamioneta haren aurrealdean zegoen, nahi zuenak konfesatzeko. Hernaniko hilerritik hurbil, kamiotik jaitziaz eta ostikada eta kulata-kolpeka hilerriko aterainoko azken metroak ibiliarazten zieten. Han fusilatu zituzten.

Bien bitartean Arrasaten urriaren 21 hartan bertan Udal Gestora berriak suskripzio bat ireki zuen *Armada Nazionalaren alde*; Udala bera zen zerrendaburua, 5.000 pezetarekin; gero, Jesus Gorosabel, 4.800 pezeta emana libra esterlinetan, eta gero, herriko dendari ia guztiak.

Udaletxeko bitarteko idazkari Valentin Arana Eriz izendatu zuten. Eta Mendieta gauzainari 100 pezetako sari bat eman zioten *azken irailaren 26az geroztik egiten ari den zerbitzu bereziengatik. Era berean "erabaki zuten urriaren 25, igandez, Kristo Erregeren jaiez, Udal Korporazio moduan meza nagusian eta bezperetan parte hartzea, eta udaletxeko bilera aretoan Jesusen Bihotzaren irudia jartzea. Era berean, erabaki zuten kanposantutik disidentearen gorpua kentzea (hileta zibilez hilobiratua zen hildako bat esan nahi zuten, beren iritzian ezin baitzuen "lur sakratuan" egon.)*

Urriko 24tik 25erako gauean, hiru apaiz eta zibil bat fusilatu zituzten Oiartzunen. Jainkoari eskerrak emateko Tedeuma, mezak, gurutze bideak, prozesioak, arrosario errezoak. Gerrak iraun zuen denbora guztian ez zen amaituko.

Juan Bengoa Agiriano

*Ni Mondragoetik erueten banaue ez nauzu ikusiko berrero.*³⁴⁶

*Etorri zan andra bat eta amari esan zion: "Benita beti akordetan naz zuek ikusten zaittuenien zelan Donostiara allegau zienien kamioiak Mondragoetik presoekin, han lintxetia gura auela jendiak, oietzela esaten eutziela heurak hil hauela Dagoberto ta ez dakit zer, berak esaten zauen baina hauek ez dira izan, ez dira izan, jendiak ez hauen entzuten, han oso txarto pasau zauela presoak kamioian doizenak jendia insulto baten ibili ziela.*³⁴⁷

Hernanin fusilatu zuten 1936ko urriaren 22tik 23ko gauean. Jeltzalea, 38 urte zituen; STVko bokala izandakoa. Resusta kalea 41, Unión Cerrajerako langilea. Herriko karlista batek salatu zuen. Emazteak, Benita Eraña Iribekanos, 6 seme-alaba zituen Luis, Begoña, Joseba, Jon, Libe

Romana, Benita, Bizenta Eraña aizpak, Juan Bengoa, Begoña Bengoa eta Luis Bengoa. Argazkia: Begoña Bengoak utzitakoa.

eta Jaione. Epaitegiko heriotza erregistroa 1944ko apirilaren 12koa da: Oiartzunen hil zen su armek eragindako zaurien ondorioz. Inskripzio hau Bergarako Lehen Instrukzioko Epaitegian instruitutako espedienteari jarraikiz egiten da. Epaitegi honetako artxiboko testigantza arabera, autoa hilaren zortzian eman zen.³⁴⁸

Pedro Agiriano Arana

*Ni eneroan jaio nintzen eta bera nobrienbien 36an hiltzala. Deitu otzien Arrasateko kartzelara etortzeko armozua ekartzen eta berak esan otzela bueno ointxe ereuen eta hil einbier naue.*³⁴⁹ Bere emaztea Francisca Cillaurren zan. Alaba Mari Tere, Irubiden bizi zen.

Urriaren erdi aldera atxilotu zuten; eta urriaren 21etik 22rako gauean fusilatu zuten Hernaniko kanposantuan; 32 urte zituen. ELMAko langilea, ezkondua zen; alaba hil eta 3 hilera jaio zitzaion; pentsaeraz nazionalista zen.

Heriotza erregistroan ageri da: Herritik 1936ko azaroaren 2an joan zen eta ordutik, inork ez daki

Pedro Agiriano Arana eta Franziska Zillaurren. Argazkia Mari Tere Agirianok utzitakoa.

non dagoen. Uste dute gerraren ondorioz desagertu zela.³⁵⁰

Raimundo Galdos Azkarretazabal

1936ko urriaren 21etik 22rako gauean fusilatu zuten Hernanin. Arrasateko ELAko lehendakaria zen. Nazionalista, 38 urtekoa, ezkondua Guadalupe Ocaranza Lizarraldekin, 2 haurren aita-ama, Maria eta Josu, lau eta bi urtekoak; Arrasate pasealekuan bizi ziren. Unión Cerrajerako langilea. Heriotza erregistroan ageri da: Su armek eragindako zaurien ondorioz hil zen, Hernanin, 1936ko urriaren 24an³⁵¹

Raimundo Galdos Azkarretazabal eta Guadalupe Ocaranza Lizarralde. Argazkia Josu Galdosek utzitakoa.

Norberto Mondragón Herrasti

1936ko urriaren 21etik 22rako gauean fusilatu zuten Hernanin. Nazionalista 25 urtekoa; seme bat zuen; Resusta kalea 15. Banco Guipuzcoanoko langilea. Faxistak herrian sartu aurretik guardia bat egin izana salatzen zioten. Bere emaztea, Maria Echevarria Ceciaga, seme bat Norberto. Epaitegiko heriotza erregistroa da 1945eko uztailearen 28koa: Hernanin hil zen, 1936ko urriaren 20an, liberazio gerra zela medio, frontean, bala eta metrailak eragindako zaurien ondorioz. Inskripzio hau Bergarako Lehen Instrukzioko Epaitegian instruitutako espedienteari jarraikiz egiten da.³⁵²

Isidoro Iturbe Elcorobarrutia

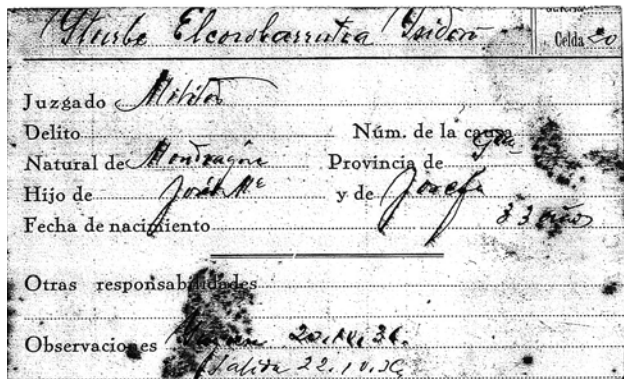
Guardia Zibila etorri zen etxera, Isidoro Iturbe behar zutela, etxean da?; ez, ez dago, taberna horretan dago; fan zien ta atera auen handik, gu parien bizi gitzen

Norberto Mondragón Herrasti eta Maria Echevarria. Argazkia Maria Etxebarriak utzitakoa.

*Agirre kalea 26an, esan eitzen Basili izten buzte etorriko naz, gero arrexexanen etxien panederixan euskeraz etzelako andriari tremendoak eman eutzien.*³⁵³

1936ko urriaren 21etik 22rako gauean fusilatu zuten Hernanin. Nazionalista, 33 urtekoa. Emaztea Basili Muñoa eta 2 alabaren aita-ama, Julene eta Karmele, 3 urte batek eta hilebeteak besteak; Unión Cerrajerako langilea. Bi guardia zibilek atxilotu zuten, eta kalean bertan ikaragarritzko jipoia eman zioten emazteari euskaraz hitz egiteagatik. Epaitegian ez dago heriotza agiririk, baina

Ondarretako espetxeko fitxa, sarrera eta irteera.

Isidoro Iturbe Elcorobarrutia eta Basilisa Muñoa. Argazkia Basilisa Muñoak utzitakoa.

badago bere fitxa Ondarretako espetxetako, non jartzen duen sarrera eta irteera.

Bizente Madina Irizar

1936ko urriaren 21etik 22rako gauean erail zuten Hernanin. Nazionalista, 30 urtekoa, seme baten aita; Zorgin kalea 42. Banco Gipuzkoanoko langilea. Karlistek salatu zuten. Haren emaztea Melchora Orueta Madina, semea Jesus.

Epaitegiko heriotza erregistroa da 1945eko uztailaren 28koa da: Hernanin hil zen, 1936ko urriaren 20an, liberazio gerra zela medio, frontean, bala eta metrailak eragindako zaurien ondorioz. Inskripzio hau Bergarako Lehen Instrukzioko Epaitegian inskripzioaren espedienteari jarraikiz egiten da. Autoa hilaren 26an eman zen.³⁵⁴

Miguel Gastañarez Villar

1936ko urriaren 21etik 22rako gauean erail zuten Hernanin. 26 urtekoa, Arrasate pasealekua, ezkon-

Bizente Madina Irizar. Argazkia Beni Pagola Madinak utzitakoa.

Miguel Gaztañarez Villar. Argazkia Miren Gastañarezek utzitakoa.

dua. Haren emaztea Josefina Luco Madina; alaba Miren bi egunera jaio zitzaion. Nazionalista; Banco Guipuzcoanoko langilea. Heriotza erregistroan ageri da: Hernanin hil zen, 1936ko urriaren 23ean, gerraren ondorioz.³⁵⁵

Lorentzo Aranbarri Goñi

1936ko urriaren 21etik 22rako gauean erail zuten Hernanin. Magdalena kalea 31, Unión Cerrajerako langilea. Botoa EAJri ematen zion. Karlista batek salatu zuen.

Ondarretatik Hernanirako bidean, arrasatear batek lortu zuen kamioitik salto egitea. Saltoaren ondorioz, orkatila hautsi zitzaion. Arrastaka, baserri bateraino iristea lortu zuen. Baserrikoak karlistak ziren. Iheslaria salatu zuten eta, hurrengo egunean, guardia zibilek hil egin zuten.³⁵⁶

Jose Markiegi, Joaquin Arin, Leonardo Guridi

1936ko urriaren 21ean etxean atxilotu, Abade etxean. eta Ondarretako kartzelara eraman zituzten. Urriaren 21ean bertan, Ondarretako kartzelara

Lorentzo Aranbarri Goñi. Maria Aranbarri Guridik utzitakoa.

Apaizak fusilatuak izan ziren Oiartzungo hilerriko aurrealdea.

eraman zituzten Arin parrokoa eta Jose Markiegi eta Leonardo Guridi apaizak. Victor Bastidak eraman zituen kotxe txiki baten. Aurretik eraman zuten, baina hilaren 21ean erail ez zuten Joseba Ceciagarekin batera, aske geratzen zirenen dokumentu bat sinatuarazi zieten hirurei. Handik, lau gizonak Oiartzungo hilerriara eraman, eta hilerri barruan bizkarra ematen jarri eta gero, ondo-ondotik egin zieten tiro buruan. Urriaren 25etik 26rako gaua zen ... Jarraian, pelotoiaren kapitainak grazia tiroa eman zien. (Hiru apaizek abitua zuten jantzita).

Jose Joaquin Arin Oyarzabal, 61 urte. Billabonakoa. Epaitegiko heriotza erregistroa 1941eko otsailaren 9koa da: Oiartzunen hil zen, 1936ko urriaren 25ean, gerraren ondorioz.³⁵⁷

Jose Markiegiri dagokionez, Debakoa bera, badaude bi dokumentu, non ofizialki argi eta garbi agertzen den kartzelara nola sartu zuten, eta nola irten zuen libre, nahiz eta egiaz bere heriotzara bidean irten zuen; hiru horiek, Joseba Zeziagarekin batera Oiartzungo kanposantuan hil zituzten urriaren 24tik 25erako gauean. Epaitegiko heriotza erregistroa 1941eko otsailaren 9koa da: Oiartzunen hil zen, 1936ko urriaren 25ean, gerraren ondorioz. Gorpua errekonozitua eta indentifikatua izan arren, heriotza ziurtagirian ez da ageri heriotza gertatu zen lekua, jaiotze data eta helbidea. 40 urte zituen. Inskripzio hau 1936ko azaroaren 8ko

Jose Markiegi, Joaquin Arin, Leonardo Guridi. Argazkia Romana Erañak utzitakoa.

lege dekretuari jarraikiz egiten da, hile eta urte bereko 10ean.

Markiegiren kontrako salaketa izan zen ez eskatu izana 1936ko otsaileko hauteskundeetan katoliko batek derrigor eskumako batasuneko hautagai zerrendari botoa eman behar zionik. Markiegik ikastolaren eta euskararen alde jardun zuen lanean buru belarri.

Leonardo Guridi: 41 urte, Oñatiarra. Eskoletan postulatze lanari emana. Gerraren ondorioz hil zen.³⁵⁸

Oiartzunen

Erreketete eta falangistek izua eragin zuten inbadiututako lurralde osoan. Ezin konta ahala erailketa egon zen. Azken igandean, beste hogeit lagun atera

Wm Oyarzabal Jose Joa		1936
Juzgado Militar orden de		18
Delito	Núm. de la causa	
Natural de Villabona	Provincia de Guipuzcoa	
Hijo de Jose Antonio	de	
Fecha de nacimiento	61 años	
Otras responsabilidades		
Observaciones: Propio en 20-10-1936		

Ondarretako espetxean Arinen fitxan, sarrera eta irteera.

Jose Markiegiren oroigarria. Iñaki Markiegik utzitakoa.

zituzten udaletxetik. Haien artean zeuden udaletxeko gordetzailea eta Balerdi doktorea, Gesalibarko osasun etxean.

Arrasaten, hileta elizkizunak ospatzea eta lutoa gordetzen zutenek beltzez janztea debekatuta zuten. Neurri horiekin, eragotzi nahi zuten jakitea zenbat biktima izan ziren frontean edo faxisten gorrotoaren ondorioz: ³⁵⁹

Hilaren 2an, beste 15 arrasatear herriko kartzelatik atera eta kamioi batera igo zituzten. Kamioira igo-tzen zituzten bitartean, margarita batzuek oihukatzen zuten: *Ez gasolinarik alperrik galdu, hil itzazue hemen bertan.* Haiek ere *aske utzi zituzten.* Autobus batean, Oiartzungo beheko plazara eraman eta han nesken eskola batean sartu zituzten. Eskolan konfesatu ondoren, oin hutsik, hilerriraino eraman zituzten (kilometro bat inguru).

Joseba Zeziaga Arizaga

Oiartzunen erail zuten 1936ko urriaren 24tik 25erako gauean. EAJko Gipuzku Buru Batzar eta Euskadi Buru Batzarreko partaidea zen. 25 urte zituen. Magdalena kalea 36. EAJren propagandagile zela salatu zuten. Heriotza ziurtagirian ageri da: Su armek eragindako zaurien ondorioz hil zen.

Francisca Ojanguren Iribecampos

36 urtekoa, ezkondua. Angiozarkoa, Zuazketa baserrikoa. Oiartzunen erail zuten 1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean. Senarra Roman Berezibar Ormazabal ere hil zuten; bizi ziren Agirre kalean 32an. Ez dago heriotza agiririk.

Joseba Zeziaga Arizaga. Argazkia Imanol Zeziagak utzitakoa.

Francisca Ojanguren Iribekanzos eta Roman Berezibar Ormazabal senar-emazteak

Maria Areitio Arana

1936ko urriaren 5etik 6rako gauean erail zuten Oiartzunen. 56 urte zituen. 9 seme-alabaren ama. Galarra baserrian bizi zen, eta behin etxera bueltan zihoala faxistek tiroa bota eta hankan zauritu zuten. Ospitalean sendatu ondoren, kartzelara eraman, eta handik Oiartzuna; han fusilatu zuten. Atxilotu zuten seme zaharrenak Ignacio Ezkurra Areitio, urriko iraultzan parte hartu zuelako, eta gero Dragoien Batailoian zegoen gudu. Beste 3 seme ere nazionalisten batailoietan zituen gudari. Epaitegian ez dago heriotza agiririk.

Felix Elorza Olalde

Oiartzunen erail zuten 1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean. 28 urte zituen. Roneoko langilea, nazionalista, EAJko eta ELAko bazkidea; herrian guardiak egiten aritu izana salatu zioten. Irubiden bizi zen. Epaitegian ez dago heriotza agiririk

Maria Areitio Arana eta Ondarretako espetxeko fitxa, sarrera eta irteera

Gregorio San Pedro Azpiazu

19 urte zituen 1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean erail zuten Oiartzunen. Euzko Gaztediko

Felix Elorza Olalde. Argazkia Ignacio Elorzak utzitakoa.

partaide zen. Erdiko kalea 58. Epaitegiko heriotza agiriaren arabera: 1936ko urriko lehen hamabostaldian bere etxetik desagertu zela.³⁶⁰

Agustin Aranburu Zabaleta

1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean erail zuten Oiartzunen. Pentsaeraz nazionalista zen. Sei seme-alabaren aita, udaletxeko diruzaina zen. 54 urte. Zorgin kale 2. Heriotza agirian ageri da azaroaren 5ean hil zela heriotzaren kausak argitu gabe. Emaztea Encarnacion Basurto Leibar, seme-alabak, Domingo, Ignacio, Jose M^a, Rita, Victoriano eta Mercedes.³⁶¹

Agustin Aranburu Zabaleta. Argazkia Rosa Aranburuk utzitakoa

Gregorio San Pedro Azpiazu. Mª Teresa Marcaide Sampedrok utzitakoa.

Faustino Garitano Askasibar

Urriaren hasiera aldean atxilotu, berriro askatu, eta bigarren atxilotu zuten. Oiartzunen erail zuten azaroaren 5etik 6rako gauean; Roneoko langilea; 32 urtekoa, 2 seme-alabaren aita; nazionalista, ELAko partaidea. Emaztea Anastasia Berasategui Arrieta, seme-alabak Juan eta Maria del Pilar. Heriotza agirian jartzen du: Oiartzunen hil zen, 1936ko azaroaren 6an, suzko armek eragindako zaurien ondorioz hil zen.³⁶²

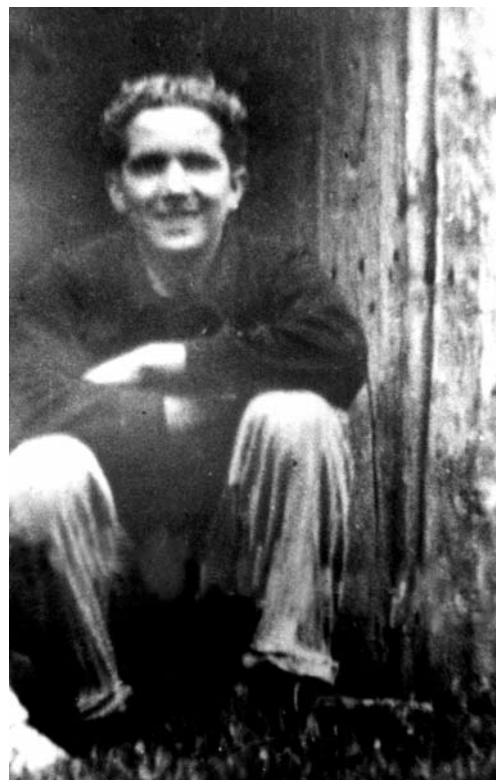
Faustino Garitano Askasibar. Argazkia Juan Garitanok utzitakoa

Martzelino Ugalde Landa

1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean erail zuten. Magdalena kalea 28. Jelkidea; emaztea Maria Ortuoste Altuna, 5 seme-alabaren aita, Gurmensindo, Jose, Maria, Esperanza eta Marcelino seigarrena bera hil ondoren jaio zitzaion. Unión Cerrajerako langilea, 37 urte. Epaitegiko erregistroan ageri da: 1936ko urriaren 6an hil zen, su armen ondorioz.³⁶³

Martzelino Ugalde Landa eta Maria Ortuoste Altuna. Argazkia Marcelino Ugaldek utzitakoa.

Manuel Madinabeitia Zubizarreta. Argazkia Pepi Gorosabelek utzitakoa.

Manuel Madinabeitia Zubizarreta

1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean erail zuten Oiartzunen. Aita jelkidea zuen. 20 urteko mutila zen, Etxetxikietan bizi zen, 16. Zenbakian, eta ez zuen etxetik irten ere egiten; egun batean arratsaldeko 2etan margarita batek ikusi, eta ordubiak eta hogeietarako Guardia Zibila joan zitzaion etxera bila atxilotzeko. Epaitegian ez dago heriotza ageririk.

Bizente Irazola Urrutia

1936ko urriaren 5etik 6rako gauean erail zuten Oiartzunen. Jeltzalea, 35 urtekoa, 3 seme-alabaren aita. Hierro etxean bizi zen, Musakola auzoan. ELMAko langilea. Arrasateko karlista batek salatu zuen. Emaztea Josefa Eguren Larrañaga, semeak, Jesus, Jose eta Manuel. Heriotza agirian jarzen du: Oiartzunen hil zen 1936ko azaroaren 5ean, suzko armek eragindako zaurien ondorioz. Inskripzio hau egiten da Bergarako Lehen Instrukzioko Epaitegian inbuitutako espedienteari jarraikiz. Autoa hilaren 26an eman zen.³⁶⁴

Bizente Irazola Urrutia eta Josefa Eguren Larrañaga. Argazkia Josu Irazolak utzitakoa.

Jose Antonio Urionabarrenetxea Isasmendi

1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean erail zuten Oiartzunen. Jeltzalea, 36 urtekoa, Resusta kalea 19, Emaztea Francisca Zaitegi Ceciaga, eta 4 seme-alabaren aita. M^aConcepcion, Isabel, Mª Natividad eta Ignacio. Unión Cerrajerako langilea, karlistek salatu zuten. Heriotza agirian jarzen du: Oiartzunen hil zen, 1936ko azaroaren 6an. Ez daki inork zergatik hil zen.³⁶⁵

Luis Balantzategi Zulueta

34 urtekoa. Osiñaga baserrikoa. Unión Cerrajerako langilea (Sebero deitzen zioten). Faxistek herria hartu nahi izan zutenean herriko argiak itzali ez zituena izan zen; horregatik erail zuten Oiartzunen. Epaitegian ez dago heriotza agiririk

Jose Antonio Urionabarrenetxea Isasmendi. Argazkia Isabel Urionabarrenetxeak utzitakoa.

Florentzia Olazagoitia Zeziaga

1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean erail zuten Oiartzunen. 40 urtekoa. 3 seme-alabaren ama, Eduardo Roa Olazagoitia, Mª Asunción Roa, Juan Maria eta bost hileko haurdun zegoen. Resusta kalea 11. Espiatzat salatu zuten. Anaia bat, Juan Olazagoitia, Gatzagan hil zen guduan, eta lehengusu bat, Segundo Olazagoitia ere bai. Epaitegian ez dago heriotza agiririk.

Sabino Etxabe Guruzeta

1936ko 5etik 6rako gauean erail zuten Oiartzunen. Jelkidea, 33 urtekoa; Urin baserria Bedoña auzoan, emaztea Luisa Aginaga bi alaba eta seme baten aita, Angeli. Irene eta Juan Antonio, sei urte, hiru urte eta urtebete. Karlista batzuek guardia bat egin izanagatik salatu eta atxilotu zuten. Arrasaten bizi zen, oraingo Iturriotz kalean. Epaitegian ez dago heriotza agiririk.

Florentzia Olazagoitia Zeziaga, bere seme-alabekin. Argazkia Mª Asuncion Roak utzitakoa.

Sabino Etxabe Guruzeta eta Luisa Aginaga. Argazkia Irene Etxabe Aginagak utzitakoa.

Dionisio Uribesalgo Otadui

1936ko azaroaren 5etik 6ra bitarteko gauetan erail zuten. Baserritarra; Bedoñako Elorrixa baserrian bizi zen, 40 urtekoa. Emaztea Serapia, 9 seme-alabaren ama; Candida, Aurelia, Soledad, Tere, M^aLuisa, Josefa, Jose, Jesus, Luis y Florencio, hamargarrenaren haurdun zegoen. Euskal Solidarioa. Politika gauzetan ez zen sartzen. Etxean pistola zahar bat zuelako salatu zuten. Epaitegian ez dago heriotza ageririk. Semearen testigantza bai.

Jose Uribesalgoren testigantza:

Bedoñako semea naiz eta 9 seme-alaba ginen. 1936an 4 urte t'ardi nuen. Frankistak Kurtzetxikin zeuden eta hortik gure baserrira kilometro bat dago. Nire aita joan zen idiekin basora ira ekartzen. Etxera etorri zenean, Arrasatera eramane zuten, ezer esan gabe kartzelara.

Nire arreba Kandik, 13 urte zituen, eta esnea eramaten zuen Arrasatera. Hurrengo egunean, esnearekin zihola, Timotea zentrokoak esan zion kartzelatik atera behar zituztela presoak.

Dionisio Uribesalgo Otadui. Argazkia Candida Uribesalgok utzitakoa.

Aita, gure baserrian pistola zahar bat izatearren eramane zuten atxilotuta. Hark, esane zien, pistola ez zela berea, bere anaiarena zela, Joxena. Joxek ELMAn egiten zuen lan. Orduan polizia ELMara joan zen Joxen bila, eta hango zuzendariak, Julio Eperrak (J. Aguirrebeña), esane zien ez eramateko Joxe, langile ona zela eta falta egiten ziola lantegian. Orduan, polizia Joxe han utzi eta bere anaia, Dionisio gure aita zena eramane zuten inolako errurik gabe, pistola ez zelako berea.

Arreba joan zen kartzela ondora, jende asko zegoen negarrez. Atera zituzten presoak bata besteari lotuta. Aitak arreba agurtu zuen buruarekin eta denak sartu zituzten kamioneta handi batean. Neskatila etxera itzuli zen negarrez. Amari esane zion aita eramane egin zutela. Amak ez zuen pentsatzen halakorik, ezta gutxiagorik ere. Amak ezagunak zeuzkan Donostian eta horren bidez joan ziren Gobernu Zibilera, eta esane zioten libre utzi zutela.

Gu oso pozik geunden aita baserrira etorriko zelakoan. Ordurako aita Oiartzunen zegoen fusilaturik. Aita fusilatu eta gero, oso gaizki pasatu genuen. Tropa frankista gehiago etorri ziren Kurtzetxikira, baita agintariak ere. Gure baserria hartu zuten eurentzat. 5 edo 6 logela genituen, eta bat utzi ziguten guri, eta besteak eurentzat. Gure arrebak beste baserri batera joan behar izane zuten. Frankistek hartu zuten haren logela. Eta hala egunak joan, egunak etorri, gero eta okerrago. Guk lokal ederra geneukan egurrez eta bestelakoez beteta. Hori ere hartu egin zuten eurentzat, eta han egiten zuten sua janaria egiteko. Eta sua oso handia.

Ama beldurtu egin zen arrisku handia zegoelako baserriari su emateko. Lastoa zegoen han ondoan. Ofizial bat oso haserre etorri zen eta amari esan zion isilik egoteko. Aizkora hartu, ama bultzatu eta jausi egin zen. Haren ondoan Audeli zegoen. Hori ikusita, neskatilak 11 urte zeukan, nahastu egin zen eta bizi guztirako izan zen gaixoa. Gure familiarentzat karga ikaragarria izan da, eta beretzat txarrago.

Gure baserritik joan ziren eliza ondora. Apaiza, Don Fermin frankista handi bat zen eta bere negozioetarako bihotz oso gogorra zuen. Gero, frankistak handik beste leku batera joan joan ziren eta horrela bukatu ziren garai bateko problemak Bedoñan.

Nik 11 urte nituela, amak esan zidan Astigarragako gizon batekin egon zela eta Txomin San Sebastian zeukala izena. Gure aitarekin egon zela kartzelan eta ez zidan besterik esan. Handik urte batzuetara, 24 urte nituela, Astigarragara joan nintzen gizon horrekin hitz egitera, igande baten, baina Txomin ez zegoen herrian. Baina egon nintzen haren lagun batekin, Alejandro izenekoa. Eta geratu nintzen berriro joango nintzela handik 15 egunera, Txominekin hitz egiteko. Pentsatzen nuen oso inportantea izango zela gure familiarentzat jakitea zer gertatu zen. Txominek esan zidan Donostiako kartzelan, zigor gela batean 3 zeudela eta leiho bat 4 metro gora. Pentsatu zuten aita behean jartzea eta besteak gainean ikusteko leihotik. Halako batean, denak jausi ziren lurrera eta zituen kolpe handi haiek ikusita, ea zer gertatu zitzaien galdetu zioten. Hark esan zien, hematoma handi haiek Arrasaten jasan behar izan zuen jipoiaren ondorio zirela. Horregatik ezin zion pisuari eutsi.

Gauoko 9ak inguruan argia itzali egiten zuten eta 9 t'erditan isildu egin behar ziren. Orduan atera zuten jendea ondoko gela batetik fusilatzeke. Ez zituzten ikusten, entzun bakarrik. Gero, tiroak entzuten ziren. Handik etorri ziren gero gure aitaren gelara. Hirurak zeuden beldurrak jota, eta pentsatzen zuten nori deituko ote zioten. Halako batean esan zuten: - Dionisio Uribealgo.- Ni naiz, esan zuen. Esan zioten libre zegoela. Esku-burdinak jarri nahi zizkieten handik ateratzeko, eta aita haserretu egin zen eta saltsa handia eragin zuen. Azkenean, ez zizkieten esku-burdinak jarri. Gero, kapitain bat etorri zen, beste 4 soldadurekin, eta aitak esan zuen konfesatu gura zuela. Esan zioten han ez ze-

Serapia (Serafina) Irazola seme-alabekin.

goela apaizik eta beste egun batean konfesatuko zela. Orduan, gure aita konfesatu egin zen Txomin San Sebastianekin eta gero, Txomin, handik ateratzean apaiz batekin konfesatu zen. Bi lagunak agurtu zituen eta gelatik atera zuten. Gero, tiroak entzun ziren, eta horrela bukatu zen gure aitaren heriotza eta gu berarekin pentsatzen bizi guztian.³⁶⁶

Paula Mugika Arregi, Paula txiki

49 urtekoa, ezkondua. Erdiko kalea 58, Emakume Abertzaleen Batzako kidea. Bi apaizen eta parrokoaren atxiloketaren harira, lanean Union Cerrajeran, ondoko komentarioak egin ei zituen: “ez zaie ba bururatuko, aurrekoei bezala, apaizak erailtzen hastea, ala?” Margarita batek salatu zuen, eta ondoren, Guardia Zibilak atxilotu zuen; Ondarretara eramane zuten, Oiartzunen erail zuten 1936ko azaroaren 11tik 12rako gauean.

Epaitegian ez dago heriotza agiririk, baina badago haren fitxa Ondarretako espetxetako, non jartzen dituen sarrera eta irteera.

María Areitio, Florencia Olazagoitia eta Francisca Ojanguren, militante sozialisten ama, arreba eta emaztea ziren hurrenez hurren. Hiru kasu haietan senideak hilko zituzten mehatxua bete zuten. Gai nontzekoak euskal nazionalistak ziren.

FOLIO 172

ACTA DE DEFUNCIÓN

Registro Civil de Mondragon

Número 100 Distrito de Tergora

En la villa de Mondragon, provincia de Guipúzcoa, a las once horas y — minutos del día veinte de setiembre de mil novecientos veinte y cinco; ante D. Pablo Bertrán Albejon, Juez municipal, y D. Valentin Arana Linares, Secretario, se procede a inscribir la defunción de D. Gregorio San Pedro Azpiasu de — años de edad, natural de Mondragon, provincia de Guipúzcoa, hijo de D. — y de D. — domiciliado en la calle de San Francisco, número 28, piso —, de profesión — y de estado (1) soltero.

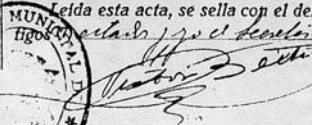

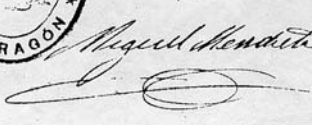
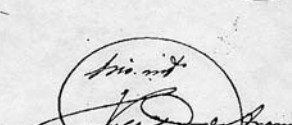
habiendo en (2) desaparición de su domicilio el día — de setiembre del año 1936 a las — minutos, a consecuencia de (3) — y según resulta de (4) — y reconocimiento practicado, y su cadaver habrá de recibir sepultura en el cementerio de —

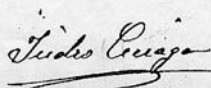

Esta inscripción se practica en virtud de (5) desaparición de su domicilio al efecto, se constata en el original efectuado al margen de este folio consignándose además (6) —

habiéndola presenciado como testigos D. Juan Murguía y D. Miguel Mendicuti mayores de edad y vecinos de esta villa

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el Sr. Juez, los testigos y yo el secretario, de que certifico.

(3)

Heriotza agiria: "desaparecido de su domicilio"

Fusilatuen senideek urte askoan ez zuten esaterik ere izan hil zituztela. Izan ere, epaitegiko lehen hil agiriak 1942-1945ekoak dira, zortzi urte geroagokoak. Heriotza agirietan, gainera, ez da azaltzen benetan zer gertatu zen: Heriotza agirietan, gainera, ez da azaltzen benetan gertatutakoa: *Etxetik desagertuak, Liberazio gerra medio, frontean balaz zaurituak, Gerrako*

inzidentziak. Suzko armek eragindako zaurien ondorioz, Ez dira kausak ezagutzen... Arrazoi haiek argudiatu zituzten fusilatutako arrasatearren heriotzak erre- gistratzerakoan. Gaur egun, oraindik ere, horrela ageri dira epaitegietan. Eraildako beste pertsona batzuek ez daukate heriotza agiririk.

Mugika Arregui Paula	
Natural de Mondragón	(Guipúzcoa)
Hija de Pedro y Felipa	
de edad 49 años	
a disposición de Gobierno Civil	
Orden	
Duplicado de la Comandancia de la Guardia Civil de Mondragón	
ingresa el 11 de Noviembre 1936	
a las 11-11-36	

Ondarretako espetxeko fitxa, sarrera eta irteera.

Paula Mugika Arregi, "Paula Txiki". Argazkia Pilar Mugicak utzitakoa.

Preso baten espediente prozesalak beste guztientzat balio zuen, denek antzeko gorabeherak jasan baitzituzten. Jarraian Jose Markiegirena.

Gobierno Civil
 -- --
 Provincia de Guipúzcoa
 -- --
 Num. 538

El Sr. Director de la Cárcel Provincial se servirá admitir a José Marquiegui Olazabal

a disposición del Ilmo. Señor Juez Militar de esta Plaza

Dios guarde a Vd. muchos años.

San Sebastián 21 de Octubre de 1936.

El Gobernador Civil

Director de la Cárcel Provincial

Historia General de la Guerra Civil en Euskadi V. liburukitik ateratako dokumentazioa.

Existen dos documentos referentes a uno de ellos, José Marquiegui, en los que se detalla oficialmente su ingreso en la cárcel y su salida en libertad, que, en realidad, era su salida para la ejecución.

1 GOBIERNO CIVIL de la PROVINCIA DE GUIPÚZCOA Num. 538

El Sr. Director de la Cárcel Provincial se servirá admitir a José Marquiegui Olazabal a disposición del Ilmo. Señor Juez Militar de esta Plaza. Dios guarde a Vd. muchos años. San Sebastián 21 de Octubre de 1936. El Gobernador Civil (ilegible). (Un sello). Comisaría de Vigilancia Sección: San Sebastián (foto sello). Prisión Provincial de San Sebastián. 21 (borrosa la cifra 1) 1936. Año 1936. N.º 295. ENTRADA. Sr. Director de la Cárcel Provincial.

2 EXPEDIENTE PROCESAL de José Marquiegui Olazabal

(En el margen de la fotocopia y por encima de EXPEDIENTE PROCESAL se lee "183" escrito a lápiz. I.G.A. con doble subrayado a lápiz: "Apólicto 325". Parece referirse a algún detenido inmediatamente antes resesado en el libro).

Natural de Deva, provincia de G.; vecino de Mondragón, provincia de G.; edad 40 años, profesión sacerdote, instrucción al, estado soltero,

ingresa (sic) por 22 Octubre 1936. Domiciado: Rezusta, 47 - 2º.

CAUSA: (nada)

Registro del Individuo al ingresar: Numero general 265 De orden 536. De libro 3

FECHAS 22 Octubre 1936 VICISITUDES Ingreso en esta Prisión, procedente de la Capital entregado por fuerza Pública en concepto de detenido a disposición del Ilmo. Sr. Juez de la Plaza con orden del Excmo. Sr. Gobernador Civil de la Provincia; dae cuenta. V. S. S. El Director interior (ilegible) El Oficial (no firma). (Hay un sello) Prisión de San Sebastián.

(Al dorso dice) FECHA 23 Octubre 1936. VICISITUDES En libertad por orden del Comandante Juez Instructor Don Ramiro Llamas. Se une al expediente de José Olazabal. Migueliz. Se da cuenta. El Director (ilegible). (Hay un sello: Prisión de San Sebastián 1107)

Hona hemen dokumentu ofizialen transkripzio osoa.

Paco Bidaburu Aranburuzabala

22 urtekoa, Garibai kalea 2, taxilaria. Legazpiko kanposantu inguruan azaldu zen hilik. Goizean beste pertsona bati esan zionez, arratsalderako Sotero Atxarekin bidaia bat egitekoa zen.

Bitoriano Balerdi

1936ko urriaren bukaera aldera, Santa Agedako erietxeko sendagile zela atxilotu zuten lehenengoz. Handik Ondarretara eraman zuten eta Gregorio San Pedro eta Agustin Aranbururekin gela berean egon zen. Salaketak zioen gudarien sendagile ibili zela, baina Santa Agedako erizain nagusiak ukatu egin zuen salaketa hori. 1936ko azaroaren 9an libre utzi zuten. Lazkaora desterraturik, 1938ko azaroaren 13an hil zuten. Seme-alabaren aita zen.

Azaroaren 5etik 6rako gauean Ondarretako espetxean gelditu zen arrasatear bakarra Bitoriano Balerdi izan zen. Azaroaren 9an libre utzi zuten. Herriko karlistek jakin zutenean hartatik libratu zela, esan zioten hurrengotik ez zela libratuko. Handik bi urtera, Beasaingo CAFen mediku zegoela desterratua, Lazkaora, etxera zihoala hil zuten. 1938ko azaroaren 13a zen; karlistek beren mehatxua bete zuten, nahiz eta hiltzailea, Jose Garmendia, beasaindarra izan zen. CAFeko atezain batek salaturik, Garmendia hori atxilotu eta Tolosako espetxera eraman zuten; Arrasateko presoak ere baziren han. Haien aurrean afan handiz harrotzen zen Garmendia Bitoriano hil izanaz.

Ramiro Llamas komandanteak, faxistek Donostian jarria zuten epaile bereziak deklarazio batzuetan esan zuenez, Arrasatetik espetxera zetozen guztiek espedientea eginik zuten. Fusilatu besterik ez zen geratzen. Espediente horiek prestatu zituzten agintaritzak militarra zuen teniente koronelak eta alkateak.³⁶⁷ Presoak zeramatzan kamioia Donostiara iristean, lintxatu egin nahi zituzten; esaten zuten Resusta eta Oreja hil zituztenak zirela. Akusazioen nondik-norakoak argitzen ditu, inplikatu guztiek, karlista, militar eta alkatea, jakin bazekitelako akusazio faltsuak egin zituztela.

Fusilatuen senitartekoei ere libre utzi zituztelako historia hori kontatu zieten. Baina herrira ez zirela itzuli ikusi eta berriro Donostiara itzuli zirenean egia kontatu zieten: *Arrasateko mutilak, atzo egun-*

Paco Bidaburu Aranburuzabala. Argazkia Ramon Bidaburu "Txarrak" utzitakoa.

Bitoriano Balerdi. Argazkia Vda de Balerdik utzitakoa.

sentian Donostiatik kanpora atera, eta fusilatu egin dituzte; kartzelako liburuetan, libre utziztat agertzen dira, hori egiten baita izendatu gabe hil eta lurperatzen duten jendearekin.

Eraildakoen gauzetatik itzuli zituzten bakarrik haiek eraman zituzten mantak.

Bitartean, eta egindako basakeria guztiak estali nahian, azaroaren 20an, bando bat jarri zuten udaletxeko iragarki balkoian; mehatxua zen atxilotuen heriotzaren inguruan zurrumurru alarmistak zabaltzen zituztenek zigor gogorrak izango.³⁶⁸

Eraildakoen senideek salatarien ondoan bizi behar izan zuten, haiek kalean ikusten egunero. Minduta baina isil-isilik. Errepresioak luze iraun zuen. Ez zen fusilamenduekin amaitu. Eraildakoen senideei ez zieten lanik ematen, hildakoen seme-alabei ikasketa bekak ukatu zizkieten...

Oiartzunen 1977an fusilatutako batzuen senideak. Luis Bengoak utzitakoa.

Oiartzun 1977. Gorpuzkien ehorzketa hilerri barruan. Luis Bengoak utzitakoa.

une larri asko igaro zituzten. Eta ez eraildakoen senitartekoek bakarrik. Familian gudari edo milizianoen bat zutenak gorriak ziren, eta, baita ere, gerra aurretik joan ohi zirenak Batzokira edo zentro errepublikarrera.

Isiltasuna. Gatazkan galtzaile atera zirenek era askotako zigorrak pairatu zituzten, baina, dudarik gabe, mingarriena izan zen isilik egotera behartuak izatea. Beldurraren eraginez, isilik egoten ikasi zuten, eta egoera horrek iraun du duela denbora gutxira arte. Hala ere, aipatzekoa da elkarrizketatu ditugun eta adinean aurrera doazen pertsona asko oraindik ere ondorioen beldur direla, kontaktzen dituzten bizipenek izan ditzaketan ondorioez.

Familia askok ezin izan dute inoiz gainditu gertatutakoa, eta bakoitzak ahal izan duen moduan egin behar izan du aurrera bizitzan, orduko gertaerak etengabe gogoan hartuta.

Umertzuz gelditu zirenak aita edo ama eraildakoak Hernanin eta Oiartzunen

Luis Bengoa Eraña, Begoña Bengoa Eraña, Joseba Bengoa Eraña, Libe Bengoa Eraña, Jon Bengoa Eraña, Jaione Bengoa Eraña. Mari Tere Agiriano Zillaurren, Maria Galdos Ocaranza, Josu Galdos Ocaranza, Norberto Mondragon Etxebarria, Julene Iturbe Muñoa, Karmele Iturbe Muñoa, Angeli Etxabe Aginaga, Irene Etxabe Aginaga, Juan Antonio Etxabe Aginaga, Candida Uribesalgo Irazola, Aurelia Uribesalgo Irazola, Soledad Uribesalgo Irazola, Tere Uribesalgo Irazola, M^aLuisa Uribesalgo Irazola, Josefa Uribesalgo Irazola, Jose Uribesalgo Irazola, Jesus Uribesalgo Irazola, Luis Uribesalgo Irazola Florencio Uribesalgo Irazola, Domingo Aranburu Basurto, Ignacio Aranburu Basurto, Jose Mª Aranburu Basurto, Rita Aranburu Basurto, Victoriano Aranburu Basurto, Mercedes Aranburu Basurto, Jesus Madina Orueta, Miren Gastañarez Luco, Juan Garitano Berasategi, Maria del Pilar Garitano Berasategi,

Eraildakoen senideak 1987ko apirilean. Ezkerretik eskumara: Luis Bengoa, Bene Pagola, Jaione Bengoa, Beatriz Uranga, Elias Uranga, Luis Azconaga, Juan Mari Roa, Jon Bengoa, Juana Uranga, Miren Balerdi, Isabel Urionabarrenetxea, Joxe Uribesalgo.

Gurmensindo Ugalde Ortuoste, Jose Ugalde Ortuoste, Maria Ugalde Ortuoste, Esperanza Ugalde Ortuoste, Marcelino Ugalde Ortuoste, XXX, Jesus Irazola Eguren, Jose Irazola Eguren eta Manuel Irazola Eguren, M^aConcepcion Urionabarrenetxea Zaitegi, Isabel Urionabarrenetxea Zaitegi, Mª Natividad Urionabarrenetxea Zaitegi, Ignacio Urionabarrenetxea Zaitegi, Eduardo Roa Olazagoitia, Mª Asunción Roa Olazagoitia, Juan Maria Roa Olazagoitia,...

Melchora Orueta eta bere semea Jesus Madina, haur hau ez ezik, beste 60 ume geratu ziren umezurtz aita edo ama hil izanaren ondorioz. Beni Pagolak utzitakoa.

EAJko emakume baten iritzia, eta ezkerreko beste batena.

EAJko emakume batek eta ezkerreko beste batek iritzia ematen dute gertaeren inguruan EAJko emakume bat eta ezkerreko beste baten iritzia:

*Errepublikara garaian, sozialistak gorri amorratuak ziren, antikatolikoak. Baina apaizei inoiz zerbait egin bazieten ere, beti errespetatu zituzten. Gainera, urriko iraultza gertatu zenean, Biderakoa eramaten zen, eta sozialistek begirune osoz utzi zuten pasatzen apaiza zerbizatu behar zutenak zerbizatu zezan. Antiklerikalak ziren, baina beti errespetatu zituzten apaizak. Apaizak errespetatzen zituzten. Beste aldekoak katolikotzat jotzen zuten euren burua, egunero hartzen zuten komunioa, eta egin zuten lehenengo gauza jendea fusilatzea izan zen.*³⁶⁹

*Batzuetan, jendearekin eztabaidatzen genuen: gorriak gaiztoak zirela. "gaiztoak ginen bai, baina, guk ez genuen inor hiltzen, zuek onak zintatenok egin zenuten bezala" ... Komunistak zirelako. Apaizak ere komunistak ziren ... jende koitadu haiek, familiako aitak ... emakumeak. Lau emakume ere erail zituzten. Gerraren ostean eztabaidatzen genuen horri buruz: ea nortzuk ziren onak eta nortzuk gaiztoak. Besteak gorriak, ateoak, zuk nahi duzun guztia izango ziren, baina bazekiten jendea errespetatzen. Besteek egiten jakin ez zutena. Hori da egia. Parrokia eta bi apaiz. Ondo eza gutzen nuen On Jose Joakin, amak harreman handia zuelako harekin. Baita nik ere. Bizi osoan gogoratuko ditudan oroitzapenak dira. Negar asko egitea tokatu zaigu. Hori da egia.*³⁷⁰

Beste batzuek bizitza diruaz erosi zuten

*Nire aitta Tiburcio, Batzokiko presidentea izandakoa, eta anaiak Andres eta Eusebio, hirurak PVNkoak, bizitza erosi aaien diruarekin. Etxien baeukien neikua diru, aitta ELMAko sozioa zan, ba, diru guztiak kendu arte ez zittuan geratu. Eusebio, gañera, frentera eruen aaien. Aitta ta beste anaia guardixak eitten. Tio Anselmo, barrez, gordeta euen karlista batzuen etxien, baña kalera urten auen eta Isidoro Echevarriak ikusi, eta barrura ayuntamentora. Pleno aretuan euela Mendiak alkateak ikusi eta esan eutzien, hori tuertuoi fan dailla etxera. Txapel gorrixa jantzi derrigorrien mordo batek, askok bieko jantzi orduen. Hareik egunak zien bildurgarrixak, egun guztien bildurrakin, hazurretaraño sartuta.*³⁷¹

1939ko apirilaren 19an, Pio XII.ak irratiz eman zuen diskurtsoa:

Poz handiz zuengana zuzentzen gara, Espainia katolikoaren seme kuttunok, bake eta garai penarengatik aitaren zorionak emateko. Jaunak, lorpen hauen bidez, koroatu nahi izan du gure fedearen eta karitatearen heroismo kristaua, hainbeste sufrimenduren bidez frogatua.

Memoria santuaren zuen aurrekoak pozik eta sineskor itxoiten zuen bake probintzial hau, zeina lortu den, zailtzarik gabe, bedeinkapen handiari esker, gatazkaren hasieran eman ziena lan zail eta arriskutsu hau burutu zutuei Jaunaren eta erlijioaren eskubideak eta ohorea defendatu eta berrezartzeko. Eta ziur gaude bake hori orduan iragarri zen berdina behar duela izan, iragartzen duena etorkizun lasai bat, eta ordenakoa eta ohorezkoa oparotasunean.

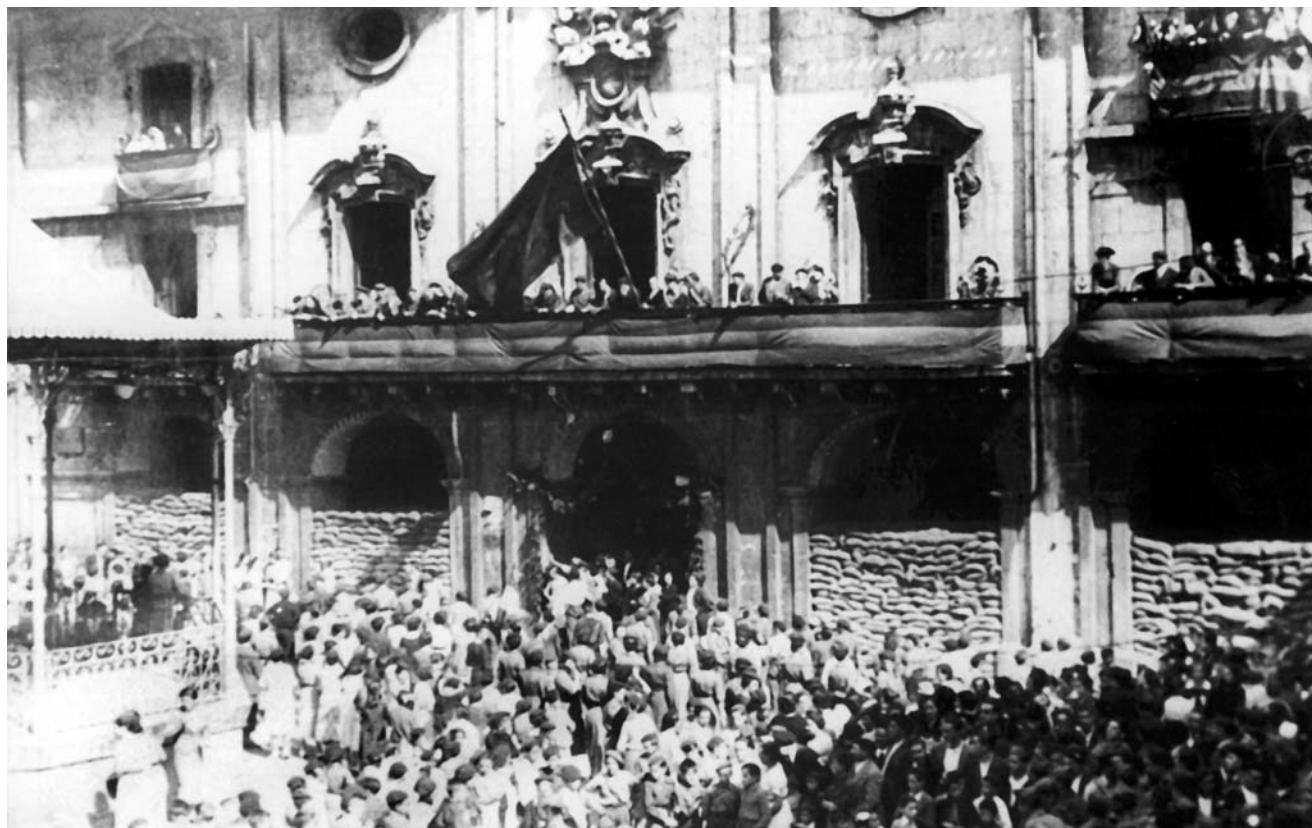
Seme maiteok, probidentziaren asmoak berriro ere agertu zaizkigu mundu berriko ebanjelizazioaren eta fede katolikoaren gotorleku menderaezinaren tresna gisa, zeinak gure mendearen ateismoaren proselitoei eman berri die frogarik gorena, gauza guztien gainetik daudela erlijioaren eta izpirituen betiko baloreak.

Zuei dagokizue, anaia beneragarriok apezpikutzan, aholku ematea batzuei zein besteei, bakegintza politikan, denek jarraitu ditzaten elizak irakatsitako printzipioak eta Jeneralak hain noblezia handiz aldarrikatutakoak, justizia krimenari aurre egiteko eta eskeroneko eskuza-baltzasuna oker dabilentzat.

Esker oparoen adierazgarri, hartu ezazue gure bedeinkapen apostolikoa Ama Birjinaren Sortze Garbiaren, Espainiako patroia Santiago apostoluaren, eta espainiar santu handi guztien izenean, zuek Espainia Katolikoaren seme maiteok, Estatuburua eta haren gobernu gorena, apezpikutzan handia eta haren apaiz onberak, borrokalari heroikoak eta fededun guztiok.

Madrilen erortzea

Uste baitzuten Madril berehalaxe eroriko zela, egun horretarako ospakizunak prestatu zituzten. Fatxada batean aldare moduko bat prestatu zuten, eta Francoren erretratua bertan jarri. Erretaula kortinatxo batek estaltzen zuen, eta monarkiaren koloretako argi bonbillaz inguratua zegoen. Francoren erretratuari estalkia kentzen zitzaionean, Madril hartua zen seinale.

Ekitaldi faxista herriko plazan.

1936ko azaroaren 10ean La Voz de España egunkariak honela zioen: *Albiste gloriako horren berri iristen denean, kanpaiak joko dira, suziriak airean lehertuko, eta musika bandak kaleak alaituko ditu. Dendak itxi egingo dira, balkoiak apainduko, eguerdian Tedeum bat ospatuko da parroki elizan eskerrak emateko. Gero, ongiatorria elizako agintariei eta agintari militarrei. Ospitaleko asilatuei bazkari berezia. Soldaduei eta tropari diru saria banatuko zaie. Arratsaldeko Setatik 8etara musika plaza nagusian. Horiek izango ziren gerra garaian hiri bat hartzen zen bakoitzeko egiten ziren ospakizunak.*

*Egun batean, kortina kendu zioten; pentsatzen ahal duzue nolako oihiak eta kantuak herriko faxistek. Gure tristurak ez zuen kaburik. Baina pentsa ezazu nolako poza gure barrenean, Madril harrapatu zutelako historia hori dena hanka sartze bat izan zela jakin genuenean.*³⁷²

Erdiko kalean, izena aldatu eta "Calle del General Franco" izena jarri zioten egunean.

Elkarrizketatutako pertsonak buru argitasun handiz gogoratzen dute nola nazionalen euren tropek hiri handi bat edo posizio garrantzitsu bat, Bilbo,

Madril, ... lortzen zutenean, poztasun handiz antolatzen zituzten manifestazioetara derrigorrez joan behar zuten. Akolitoak herriko plazan elkartzen ziren eta manifestazioan parte hartu nahi ez zuten pertsonak euren etxetatik atera eta behartzen zituzten ikur frankistak jartzera balkoi eta leihoetan.

Langile eskasia

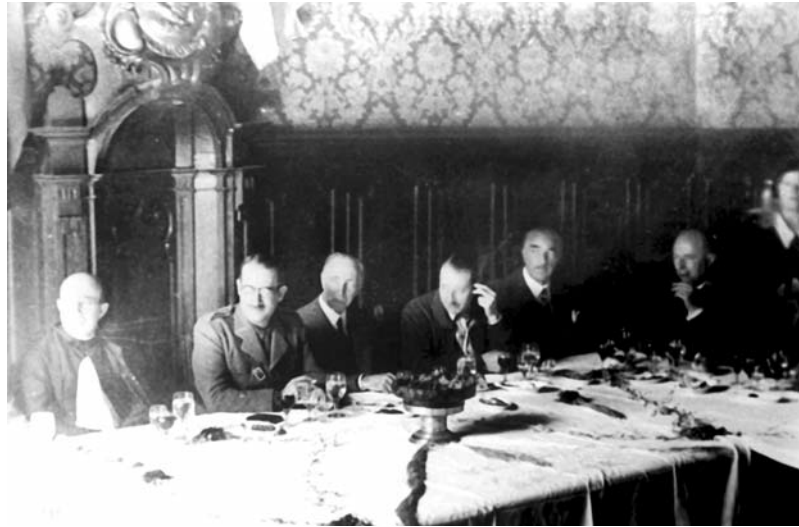
Unión Cerrajeraren zuzendaritzaren txosten batek zioenez, langile falta handia izan zen; *Egoera oso zaila izan zen hasieran, langile faltaz, zeren Arrasate eta Bergarako herriak gorrien aldera hustu zirenean, lantegi bakoitzetik langileriaren % 60k beren kabuz alde egin baitzuen; eta horrela frontea desegin zenean (1937ko apirila) berriro martxan jarri nahi izan zirenean, Arrasaten 450 langile besterik ez zegoen (1936ko uztailaren 1.146 zeuden lekuan), eta Bergaran 231.*³⁷³

Langile espezialistak aurkitzea zaila zenez, eta fronteetatik atera ezin zirenez, prestamenik ez zuen pertsonala hartu behar izan genuen; baina soldadu aldi berriak deitu ahala arazoa larriagotu egin zen, eta une batean espezialistak ez ezik langile arruntak ere faltan ziren. Horregatik, 16-18 urte bitarteko gazteak hartu behar izan ziren; eta horrelako 200dik gora gazterekin jarri zen martxan Arrasateko lantegia. Geroago gorrien aldetik itzuli eta batzorde klasifikatzaileak libre uzten zituen langileak hartzen joan zen. Era horretara Arrasaten lortu zen 800 langiletik gorako plantilla bat osatzea. Bergarako lantegian ere nabaritu zen langile falta; eta mugimenduak irauan zuen bitartean plantilla ez zen inoiz 380 langiletik gora iritsi.

Txostenean 16 eta 18 urte bitarteko gazteez aritzen badira ere, gehienak 13 eta 15 urte arteko gaztetxoak ziren. Hau da, haiek baieztatzen zuten adin minimoa ez zuten. Beste hainbeste gertatu zen ELMA lantegian 108 langile besterik gelditu ziren lanean, 1936 uztailaren 18an 313 zeuden lanean.

Alemanak, italianoak eta mairuak:

Alemanak bateria antiaereo bat jarri zuten Lukoko bolatokian, Santa Barbara atzean; pare bat dozena soldadu egon ohi ziren beti. Italiarrak: asko ikusten

Banketea Arrasateko osoko bilkurako aretoan.

ziren, baina pasadizoz beti. Moroak: aldi behin azaltzen ziren, italiarrak bezala.

13.2. Hildakoak zibilen artean

Frontea egonkortuta egon zenean, Murugainetik eta Kanpazarretik errepublikarrak lantegietara eta militarrei bonbak botatzen zituzten

*Gogoan dut nola, gerra denboran, lantegi gainera bonbak jaurtitzen zizkiguten. Hegazkinak hurbiltzen zirenean, fabrikako adarra jotzen zuten eta behean babestean ginen. Lur azpiko babesleku bat zegoen eta hara jaisten ginen eta berriro jotzen zuenean, bakoitza bere lanpostura itzultzen zen lanera.*³⁷⁴

Eta Zirt! Balak etorten zien. Las balas no eran de los rojos, eran de ellos. Ellos decían de los rojos, pero no eran de los rojos, porque los rojos no estaban entonces ahí, estaban ellos y zirt-zirts! Ate artian... Joan nintzen ugezabangana eta esan notzen Anizetoi: "Zu, Anizeto, han ezin leike lanik ein, balak datoz", "Imposible! Han ez dau gorririk ez dau han!", "Ba zurixak botako dituzte, balak datoz!". Bajau da bera, balarik ezin leikela etorri... eta bera bajau orduko ni por si acaso barrutik geratu nintzen han. Akabetan badau, akabau daixela! Urten auen eta urten orduko ez zotzien jaurti! Eta sartu zituen ateko hertzian... ta barrura berehala, aguro!... "Bai ala ez?" esan notzen, "Bai, bai botaten dotzue, ezin leike holan lanik ein". Eta la Maritxu, la del Círculo no le mataron por misericordia. Ha zilindruan eiten auen lan eta zilindruan lana eiten auen eskileretako bentanian parian, ha ez dakit nora joan zan, kanasta

*topetan edo, norabaitera joa ein zan. Zilindrotik bai! Sartu handitxik, bentanatik zuluuan ein jonan gainera, baliak bere zuluua! Bringau bez kristala, utzi zuluua eta jota zilindruan zera...(...) aquello pegó, y no estaba nadie. Gracias que no estaba nadie, si no le pasa a la Maritxu y adiós Maritxu!...Gero ez gura jarri han bestia, ez doiela han jartzen! Jose Casinon aitak ulu baten, ez gura jarri!*³⁷⁵

Guda frontea Arrasaten gelditurik egon zen hilabeteetan etengabe bonbardatu ziren errepublikanoen aldetik herriko xede militarrek eta fabrikak. Horren ondorioz hilik gertatu ziren:

Claudio Garai Elexpuru, 56 urtekoa; 1936-12-19an hil zen, hegazkinen bonbardaketan ondorioz. Bere semeak Pedro eta Felix gudariekin zeuden.

Eugenia Igartua eta Claudio Garay. Jose Ignazio Zaitegik utzitakoa

Argazkia Eduardo Larreategi: ezkerretik hasita, atzean Sabina Bolinaga, Agustín Larreategi, Maria, Rosario, Luis eta Eduardo txikiñena.

Hermenegildo Kortabarria, 42 urtekoa, 1936-12-19 Erdiko kalean. Bizkaiko Bankuaren zuzendaria zen. Granada bat lehertuta.

M. Teresa Balzategi Arriola, 15 hilabete, 1937-2-6; metrailaz.

Agustín Larreategi Garai, 38 urtekoa; 1937-2-8; bonbardaketan Gosamendi baserriaren ondoan, gaueko 9 etan. Anaia Eugenio gudariekin zegoen.

Rosario Larreategi Bolinaga, 6 urte, aitaren ondoan.

*Murutik edo Udalatxetik botatako bomba batek Gosamendi baserriaren ondoan aita eta arreba hil zituzten. Etxetik urtetan lasterrera jaurti eutziaren bonbia, hiru urte neuken, akordetan nok bakarrik koarto baten, ohe bi, baten aitta ta bestien arrebia, guatia belarrixetan aukiela. Ama, Sabina Bolinaga Garai, bakarrik hiru ume txikixekin, Maria, Luis eta Eduardo, pentsaiek zelan pasauko auen. Gero, Elman hasi zan lanian. Inungo laguntza barik ez gauen jaso ezebe. Ama ixildu zan gerran, ez auen esaten ezebe, karga haundixa hartu juan.*³⁷⁶

Juana Josefa Pildain, 1937ko otsailaren hasiera aldean, balaz. Odol husturik hil zen Bergarako ospitalean.

Olanbarri baserriaren bizi gitzen, soldauak zeuden gure etxien, eta bala bateaz zauritu zuten baserriko

Ezkerretik bigarrena Mª Teresa Ormaechea, argazkia Jose Mari Ormaetxeak utzitakoa.

*atean, Bergarara emaran zuten eta odolustuta hil zen. Ez dogu jakin sekula non lurperatu zuten gure ama.*³⁷⁷

Mª Pilar Etxebarria Dorronsoro, 8 urtekoa, 1937-2-21. Granada bat lehertu zitzaion.

Bizenta Zubia Eguren, 19 urte; 1937-3-5, granada bat leherturik.

M. Teresa Ormaetxea Etxebarria, 6 urte. Asuncion Vélez de Mendizabal Abarrategui, 9 urte. M. Teresa Vélez de Mendizabal Abarrategui, 4 urte. 1937-3-7an hil ziren hirurak, Kanpazartik botatako obus bat lehertuta. Hiru neskatilak jolasean ari ziren ordu bata eta laurdenean Garibai kalean zegoen Intendentzia Militararen ondoan. Beste hiru neskatila zauritu egin ziren.³⁷⁸

Maritxu Gallastegi Uribe. 1937ko martxoaren 16an hil zen, sei urte zituela, Granada bat lehertuta. Manuel Zulueta Uribe, 4 urteko lehengusua ere, Maritxurekin batera zendu zen. Nafarroa etorbidean (Bueno taberna zegoen lekuan) 155 milimetroko granada bat UCEMeko teilatu gainera erori zen eta metrailak bete betean harrapatu zituen neskatia eta haren lehengusua. Maritxu hil zen ospitale militarrean, Maixor etxearen behealdean jarri zutena.

Jose Enbeitia Zubia, 57 urte, 1937-4-1. Granada bat leherturik.

Petra Zabala Viteri, 59 urte; 1937-4-1. Metraila zaurien ondorioz.

Bitoria Gorostiza Letona, 31 urte; 1937-4-1

Victoria Gorostiza Letona, 31 urte, 18-04-37.³⁷⁹

Maria Teresa Gorostiza, urtebetekoa, 24-04-37, metrailaz.

Felicja Usandizaga Azcurraga, 25 urte Legutiokoa, 09/01/1937, metrailaz.

Amadeo Berezibar Aspe, Simona Ormazabal emaztearekin, Bartzelonara egin zuen ihes, bertako bonbardaketa batean hilda (1938ko irailean).

Gerria hasi zanién, goguen dauket txarrena izen zala etxien zer gertatu jakun. Sartu zan morterazo handi bat, bañe eztakit nundik bota hauien, anaie hil hauien

Argazkia. Sabina Dolarak utzitakoa: Fakundo Dolara eta Catalina Mendizabal.

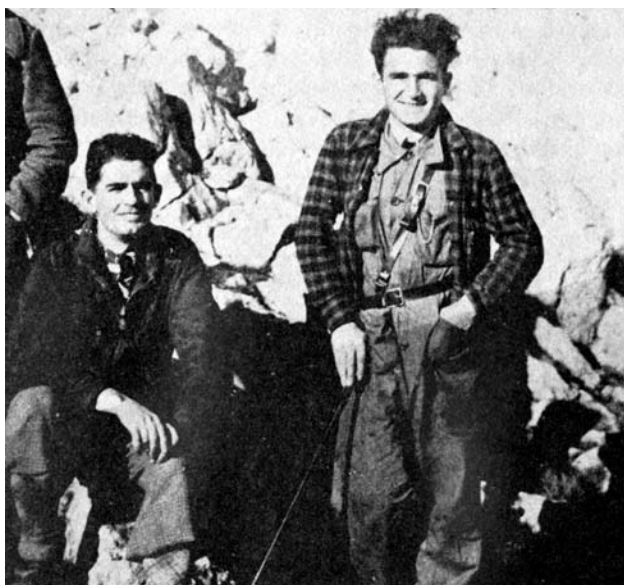
*18 urte eukela, aitta heridute eta ganu guztixe hilda. Ganau eruen hauien aginaldo moduen soldauendako, xentimo bat be ez euskuen emun, lotsabako galantak!*³⁸⁰

Gerra amaitu ondoren istripu gehiago izan ziren eztanda egin gabeko lehergaiak erretiratzen hasi zirenean:

*Bat nere primua zan, ha gerra denboran, Murugainen gerra pasauta zien eta han geratu zien bonbak. Hartu bonbia eskuan, zirristau eta esplotau eta kendu otzen eskua. Ha abilen Cerrajeran, eta ez zaiuen hartu lanian, gixajua azkenian burutik fan egin zan. Hortxe goixan bizi zan.*³⁸¹

Fakundo Dolara Loidi, Santa Ageda Biziola baserrikoa hil zen bonba batek eztanda eginda gero bere baso batean.

*Geratu gitzen ama ta bixok, gure aitte heridu egin auien Kuartobientos aldien. Bire osue egin hauen frailliek dazen lekuraño lagun bikin ebatuta. Gixajue! Metralla guztixe tripa barruen danak errebentau biher.*³⁸²

Ricardo Ceciaga eta Jokin Amilibia. Sunti Amilibia fondoa.

Ezkerretik eskumara: Luzio Berezibar Ormazabal (Balmasedan hil zuten), Jose Mari Berezibar Ormazabal, Zezili Berezibar Ormazabal, Edurne Vitoria, Pilar Berezibar Galdos, Amadeo Berezibar Aspe (Bartzelonan hil zuten), Felix Gonzalez Berezibar, Roman Berezibar Ormazabal (Asturiasen hil zuten), Simona Ormazabal Inurrategi, Ana Mari Vitoria Berezibar, Emilia Berezibar Ormazabal, Nati Garmendia Berezibar. Argazkia Aitor Etxarte Berezibarrek utzitakoa.

13.3. Gerraren ondorioz hildako arrasatearrak:

Gerrako ekintzen ondorioz hildako arrasatearrak 209 dira.

Haietatik 136 ziren erresistenteak kolpe militarren aurka: Dragones batailoikoak 53, Amayur batailoikoak 21, beste batailo batzuetakoak 24, Arrasaten eraildakoak 32 eta epaiketa militarra eginda fusilatutakoak 6.

Matxinatuen aldetik 50 hildako zenbatu dira: erreketek 22, soldaduak 23 eta beste 5.

Kopuru horri gehitu behar zaio beste 23 zibilen heriotza, gerrako ekintzetan edo gerrak iraun zuen bitartean izandako istripuetan hildakoak.

Gurutzea, ezpata eta lapurreta

Errepublikanoen esatera hori zehatz bete zen Arrasaten. Hilketen ondoren, fusilatuen alargunek Margariten irain eta barreak pairatu behar izan zituzten.

Gure senarrak bizirik zirela oraindik, esaten ziguten, gure doluaren kontura barre eginez, debekaturik baitzegoen gainera; esaten ziguten beren senarrak eta presoak ez baziren itzultzen bizirik, geuri ere gauza bera egingo zigutela, eta gure semeak ospitalean hazi beharko zituztela.

Alargunek bezala Errepublikaren aldean gudian ari zirenen emazte batzuek ere umilazioak pairatu behar izan zituzten; burusoil utzi, errizino olioan edanarazi eta behartzen zituzten plazan bueltak ematen, eta pausoa danborrez markatu. Multak alde guztietatik ugaltu ziren, beti eskean ari ziren, eta beti izaten ziren, etengabe, emaitza derrigorrezkoak; hori ere isun moduko bat zen...

Konfiskatzea: Inozentzia Arriola Badilla, 5.375 pezeta zeukan zilarretan, eta beste 4.000 Aurrezki Kuxako libretetan. Diru guztia konfiskatu zioten. 1937ko urtarrilean, konfiskatu zenean, Pepe Unibaso zaldizko kapitainaz gainera, erreketek kapitain bat eta herriko komandantea, haren alaba Ageda, Martzela Arregi Zubillaga eta Bizente Sanz izan ziren lekukoak.

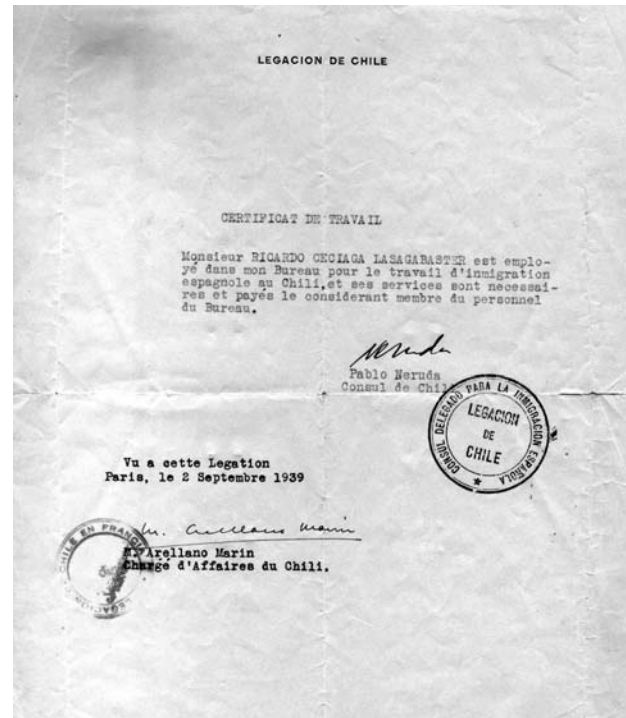
Isuna: Urionanekoek gozo denda bat zuten Erdiko kalean; Biktoriano Balerdiren hiletetakoan, gorpua eta segizioa denda aurretik igarotzean pertsiana jaitsi zuen; horregatik 1.000 pezetako isuna ezarri zioten

Gerra amaitu eta ihesi joan zirenak berriro etxera iristen zirenean dena hutsik aurkitzen zuten. ...etxean sartu eta ezer ez zegoen; ematen zuen han inoiz ez zela bizi izan inor; etxekonekoari galdetu genion eta non esaten digun "soldaduek eraman dute dena". Erantzun hori ematen ari zitzaidan unean bertan, etxekoneko buruaren gainetik ikusten nuen nola nire paretako erlojua etxean zeukan...

Ezertarako ere askatasunik ez zegoen; gerrari buruzko edozein komentario oso zaindua zegoen; gaua iristen zenerako inor ez zen ikusten kalean, isil deia hamarretatik aurrera zen. Janari askorik ez zegoen, baina dirua zutenek sekula ez zuten beharrik pairatu.

Deportatuak ere izan ziren: Victoriano Balerdi, Romana Eraña, Demetri Arriola, Juan de Zaitegi beste zenbaiten artean.

Bandaluen modura ari ziren horiek berak egunero joango ziren mezetara, eta San Josepe ermitaldera gurutze bidea egingo zuten. Inon diren elizkizun guztiak ospatzen ziren, eta gero Margarita, Flecha

Certificat de travail, Ricardo Ceciagarena, Pablo Nerudak sinatua.

eta Pelayoen desfileak izaten ziren (haurrak derrigorrik zeuden talde horietan sartzeraz); denek faxisten diosala egin behar zuten.

13.4. Herritik ihes egin zutenen testigantzak

Juanita Uranga Mandaluniz

Ba "zerua goixan ta lurra behian", besterik ezer ez. Hona ailegau ginenian... Etxia errekisauta, ezer ez. Ailegau ginenian, ez dakit ni nork... klaro ze gu gaztiak ginen, esan otzen: "Ez daukotzu ezer, zeure lagunak hor daukazu, klaro, gu danok txikinak, eta jan ein behar gauen eta joan zan, txarraurik pentsaubarik inola be apuntau zan Cerrajerara... jendia behar zan lanian eiteko. Enterau zienian "que era la viuda de Jesús Uranga Urrutia" esan otzian: "usted aquí no tiene entrada porque su marido tiene aquí una mancha negra". Eta ez zotzian hartu. Neuretako Cerrajería izen da oso fascista. Jenderik gehixen hartu zauen fabrika zan Elma, Asam y la Cucharera, horrexeik izan ziren "los que cogieron a todos los vencidos." "Ene! Gose terriblia pasau gau guk. Zer jaten gauen? Lehenengo lehenengo ezer ez, etorri barri ezer ez. Ni eta ni beste moduko bat joaten ginen andra pare batekin

igual lurreko sagartxuak osketan, ostu, horreik kazuelan egoxita jan, eta egun guztiko jana. Gerora hobeto, gero ni joan nintzen eta nire tio bat, aitan anaia, urten auenian... ha "campo de concentración" egon zan.

Ha, tio Jose, ha be zan ajustador de la Cerrajera, eta ha "del campo de concentración" ihes ein auen. (...). Tio Jose etorri zan Mondraura eta agertu zan hamen ez zauela familiarik eta ezer ez, eta bera enterau zan zelan bere anaia hilda auela, gure aita, eta zelan gu hemen gengozen eta egon zan gordeta etxe baten. Gero momentu bat hartu auen alde ein auen, eta joan zan Napar aldera. Bere andria Naparroakua zan baina ez zekixen ezer ez, eta joan zan Napar aldera, han andriakin zertu zan. (...) Han etxian falta zan kriera, eta orduan tia akordau zan bat hemendik gosia kentzeko eta neu joan nintzen. Neu egon nintzen ederto han etxian, neu jaten. Gero ya ekin ginenian apur bat hobeto, anaia be sartu zan Asamen...

Beste anai bat aitana, Pedro, ha be euki auen kartzelan, "en campo de concentración". Ha kangrenau eta hankia ebai otzien, eta "como un mutilado" bialdu auien etxera.

Eskolara joan nintzen 8 egunian eta entre "Cara al Sol" eta "Viva España"... ama ni ez noia eskolara. Entzunak neuken gehixau hemen amakin, eta ez nauen aquantau, ni las 4 reglas esaten dan moduan.

Hemen ipini auen "Auxilio social". Zan, gure moduko erdi huérfanos, emuten guzkuen bazkaiten, eta hara joaten nintzen, eta neuri ematen zuztien bokadilua, amari ekarri etxera berak jateko, baina han be "cara al sol". Han be derrigorrez joaten nintzen, baina janagatik.³⁸³

Juan Jose Gorosabel Aranguren

Gerra bukatu zenean, oso gogorra zen bizimodua. Batez ere, 1941. urtea. Ez zegoen ezer. Gerran ibili ginenok eskatzen genuen berriro ere alemanekin batera gerran ez sartzeko. Ez genuen ezer eta estraperloan aritzen ginen. Ez genuen ogirik eta asko hiltzen ziren tuberkulosiak jota.³⁸⁴

Antonia Tarragona Calvo

Anai bixek gerrara joan zien, bat joan zan "Batallón de Dragones"era eta bestia "Amaiur" Ama ta ni bildurtuta be joan ginan hortik zehar. Makinatxo kalamidade! Hiru urte, bihako joan. Anaiak joan zien, ez zien karlistak, anai bixak hortik zihar.

Durangon egon ginen eta Durangoko bonbardeuan, hantxe ginen, Mondrauko mutil bat hil zan, frontoian pelotaka abilen, abioiak etorri eta bomba bat. Badakizu zer zan ha? Ha pasau ein behar da! Ez dakitzue zer dan! Ha gerria pasau ein behar zan: gozia, diru asko ezetako balixo bez, eta beti bildurraz.

Beti faten gitzen elizara, eta eliza azpixen egoten zien berdurak saltzen. Etorri jaten bat eta esan zuzten: "Badatoz bonbak, goazenan!" Fan gitzen ta ama lo oian, ta: "Ama goazen behera abioiak datoz! Jaiki zaitetz!" Jaiki ama eta astirik ez kalera urteteko, atartian, eta gu hantxe. Gorrixak pasauta!

Arrasatera etorri, kendu guzkuen etxeko traste guztiak, etxe barik eta ezer barik utzi gintuen. Orduen Logroñora fan nitzen, tia bat naukon Logroñon, aita zelan zauen Logroñon gaixorik. Hamen, lanik ez, etxerik ez... Zarugalden. Etxeko mueble guztiak ostu guzkuen, erropa guztiak. Ze gu fan gitzen jantziakin, ezer barik, ze bazatozen reketiak eta guk alde ein gauen. Etorri gitzenian, ez etxe, ez mueble, ez ezer. Bertako bezinak hartuta gainera muebliak! Eta gero ukatu dana, ez zaukiela, eta hareik geratu zien mueble guztixekin... Hamen jentia faten zanian, sakeo! Orduan, hortik zihar ibili gitzenoi lanik be ez guzkuen emuten.³⁸⁵

Orduan ez zauen! Dirua bai, baina janik ez! Hona etorri nitzen, ta orduan hemen gosia galanta, ez auen jenerorik, dana errekisauta. Nire gizon difuntua jaiki goizeko hiruretan eta menditik faten zan Araotzera babak ekarten jateko eta arto uruna. Goizeko hiruretan menditik ez ikusteko... Ezagunak eta hamendik gauza bat eruen, ze emuten guzkun razionauta dana, azukerra edo beste gauzatxo bat eta eurak babak. Esnia be baserritik ekarten gauen.

Faten zien Arabara, han merkiau hartu eta hemen karuau saldu. Biher bazauen, pagau ein biher! Ogirik be ez auen, artoduna emuten guzkuen: katiluan eindda, zakarra gañera. Artouruna gozua zan bestela, makina bat talo eta morokil jaten gauen... Hori eta arto esneaz, ekarri uruna eta txapa gainean taluak. Haxe esniakin eta morokila: artouruna lapikoan esniakin ein.³⁸⁶

Consuelo Azcarraga Arejola eta familia

Irailaren 21ean, tren berezi bat antolatu zuten Arrasateko familia errepublikarrak herritik atera eta Bizkaira eramateko. Tren hartan joan ziren Francisco Azcarraga Berecibar, haren emazte Magdalena Arejola

Exposito, Matilde eta Carmen alabak eta Consuelo nire ama. Eta Franciscón anaiak Agustín eta Manuel. Bilbora eramán eta Carlton Hotelean eman zieten ostatu. Hiru egun geroago, Tiboliko eskolara eramán zituzten. Bi hilabete geroago Busturiara iritsi ziren.

Faxistak Bilbon sartu aurretik, Gallartara joan ziren. Faxistak ekainaren 24an sartu ziren eta guztiak atxilotu zituzten. Berriro ere Bilbora eramán eta San Anton elizpean utzi zituzten. Hainbat egunez eduki zituzten han. Herrera joan ahal izateko, ibiltzeko baimena eskatzera joan behar zuten. Handik hilabetera, “Margaritas del Mondragóneko” batzuk iritsi ziren. Consuelo eta haren gurasoak ikustean honela esan zieten: - Ba al dakizue zuen ahizpa Constan Aramaioko erreketen teniente batekin ezkondu dela? Bi egunera teniente elizpera etorri zen. Lehenengo Laudiora eramán eta gaua iristean, lekukorik ez izateko, Aramaiora eramán zituzten. Aramaion egun batzuk zeramatzkien herriko beste erreketen batzuk bisitatu zituztenean: *Etxean duzuen horrek besteekin batera joan behar du*. Orduan, Francisco Azcarraga Berecibar, ezertan parte hartu ez zuela, Arabako Herrialdeko Kartzelara eramán eta bi urtez eduki zuten han.

Etorri gitzén gerra denboran, urtebete hor egin, etorri gitzén eta ni barriro sartu nitzen Elmara. Klaro, nire aitona auen kartzelan. Ni sartu nintzen Elmara, ein nittuen egun bat eta erdi, ta hurrengo egunian fan nitzénian, kalera atera ninduen. Gorrixak gintzela...eta ni kanpora. Gainera andrak, e? Orduan eurak aginketan auien mondrauen, horreik karlistok, frankonak zien baina lehenau karlistak izenda. Atera ninduen, hurrengo goixien ez fateko, bestela ikusiketela.

Gerentia Gregorio Echevarriak deitu zuzten ofizimara, esateko: “Bueno, hemen andrak kejau ein die zu etorten zarella...ba ez zara etorri beharko, eta kalera”. Fan nitzen, kalera atera ninduen, ta aitta kartzelan, eta ni kalera atarata...geratu gitzén... “Goixan zerua eta beheixen lurra” esaten dan moduan.

Oso gogorra. Orduan, gu etorri gitzénien, atozén danak kartzelara, gizonak. Ba emakumiak ez zaukien ezebe, ogixa erosteko bez, dirurik bez. Estraperluan, jentia trenetik botata...Hilian behin emuten auien razionamendua: ogixa, kilo bat azukerra, beste bat babak...hilebetian jaten zozun dana. Berduria ez zozun topetan, eta baserrikuak eitten auien beti, eukenai emun. Aberatsen etxietara fan eiten zien erueten, aberatsak “de todo”

aukien. Akordetan naz, han, Villa Amparon naukon laguna kriera, eurak egoten zien atsaldia pasetan danak jardinién, nire laguna egoten zan, 6tan, ni fabrikatik irteten nauenian, ni gosiak handixak, dana holaxe flaka-flaka einda, ta gose bat pasetan gauen... Nire lagunak zainketan auen, Villa Amparoko atian egoten zan, sartzen ninduen, sukaldera erueten nauen eta plato bat baba gorrixak eguardixan sobrautakua. Guk ikusi be ez gauen eitten babagorriak, baña aberatsak, ha be sobra. Neuretako gordeta eukitten zauen, atsaldeko 6tan babak jan, platerkadia jan, etxera faten nitzen pozik. Gose bat auen... Zinien, jentia kakahuetak jaten egoten zan. Zaratia, azala kentzen, baña zinia ikusten be, mundu guztia azala kentzen, gero azala bota eta gero kejau eitten zan jentia, garbiketan faten zienak. “Que se podía hacer colchones con todo aquello”. Akordetan naz periodikuan nozbaiten ekarrita, “que no se puede aguantar la gente”. Kakahueten azalak! Danak kakahuezak jaten, oin gosiaz. Kakahuezak jan ta jan zinian.³⁸⁷

Trini Ruiz de Alegria Balanzategi

Gerra hasi eta alde egin behar izan genuen. Hemendik joan egin behar genuen. Bilbora joan ginen, Las Arenasera. 9 hilabetez egon ginen bertan ... Han geundela, bi anaia hil zitzaizkidan, zaharrena eta gazteena. Erdikoa geratu zen. Gero, handik, Santanderrera joan ginen. Ahizpa Nati, ama Maria eta Valentin aitarekin batera, Santandertik Frantziara joan ginen. Hiru hilabetez egon ginen han. Frantzian oso ondo egon ginen, baina gaixorik iritsi ginen. Disgustuak,

Trini Ruiz de Alegria senideekin, Maria ama, Valentin aita, Nati arreba eta Tomas anaia. Trinik utzitakoa.

gurasoak edadetuak ziren, ... Nati, ahizpa, ni baino askoz gazteagoa zen.

Pedrok esan eutson Amai: “- Ama, hartu neskatilak, eta Arenasetara, tian etxera. Gauzak zatarketan hasitta daz, eta zauet gura hemen ikusteik.” Aitta Valentin, eta Ama, Maria neure ahiztia Nati gaztiaua eta neu. Laurok. Trenak espezialak urteten euen, eh! Llenos de refugiados, estaziñotik... Maltzagara, eta Maltzagan, del mismo tren, makina kanbixau, eta Bilboraino. Eta joan gitzen Arenasetara, han bizi zan tia, Aman ahizta.

Bonbardaketak bizi zenuten?

Bai, Arenasetan. Puente Kolgantera etorten ziren. Ez eutsien gauza haundirik egin, baina... Jardín batera faten gitzen... etxetik urrien jardín batzuk euzen, bai. Eta a arrama artien, bedar gainien jarri, eta hantxe geldik, nere primak eta neu. Ikusten ez, bildurrez, baina hantxe, tripas corazón, haciéndonos las valientes... La tierra también se movía así... Menudos apuros...

Eta handik erbestera?

Han hilabete bat ein gauen... eta gero ba... ama pozik euen han, herri txiki txiki bat zan... Ot de Anero, baina egun baten han etorri zan abiaziñua, eta bota zauien bonba bi edo hiru... Tomas be bertan euki gauen... “ezta pentsau bez, bixar bera badoiala Santanderrera eta lehen bailehen Frantziara, hamendik kanpora ikusi arte, ez nau konforme”... Ta joan zan, ta han euen Santanderren delegaziñua, que hacían los trámites para salir...eta mondrauetar bat, bastante lagun haudixe, ta... Tomas fan zan beragana eta esan... “nire famelixia jak hamen, urrien, hamasei kilometrora edo, ta, lehenengoko barkuak noiz urtengo Frantziarako? – datorren astien- ba nire famelixia... – oh oh – eh eh – 2...bentajak... “hori baino gehixau einddakue nok eta nire famelixiak hori bestemerezi juau, topaik lekua gura joken barkuen, baina hor barkuen nik gurot nire famelixia sartzia Frantziara fan dein, Aitta ta Ama, alaba bigaz, eta Sabina Arkauz, ha be bai, Mondrauekua da, ta”. Ta bueno ba, datu danak emun eutsan, Aitan pasaportia, ta dana, ta... “bixar etorriko nok” hori zan eguen bat. Hurrengoko egunien fan zan Tomas barriro Santanderrera...” ya vengo con los pasaportes... para ir a Francia” ya gertu euken

Aitxak zenbat urte zituen orduan?

Hirurogeira ez zan ailegetan, 56 zittuen no podía

pasar, pero le hicieron un cambio en el pasaporte, y como había... makalduta euen... hamar gehixau ifini bazittuen igual igual pasauko zan

Saratoga zeukan izena?

Bai zera, Saratoga barku haundixa zan, un barco de carga... han fan gitzen Santanderretik Frantziara, Saratogan... Santanderretik Frantziara. Han hiru hilabete ein gittuen, uda osua... herri txiki trankil baten... un pueblo muy bonito... Leblan, provincia de Indre.

Geroago, Frantziatik Kataluniara joan ginen. Urte t’erdiz bizi izan ginen han. Nik asko maite dut Katalunia. Niretzat bigarren aberri bat izan zen. Han be ba... esto de no intervención... y había que salir, o a la frontera de Irun, o a la frontera de Puigcerdá... pues a Puigcerdá, seguir la marcha, y allí nos fuimos. Bai... Seu d Urgell euen... lehenengo egon gitzen Leridako herri txiki txiki baten, Seu d Urgelletik zortzi kilometrora edo... Castellbo... si tengo... me han mandado a mi de Castellbo más papeles... y de todos esos sitios que hemos estado... y del otro también, de Belserrat... Gau bat bakarrik pasau gauen Seu d Urgellen, eta segittuan herri txiki txiki batera, Castellbora, Andorra onduen. Seu d Urgellen egon gitzen seminarixuen... hango jefien kuartuen, baina ixilik ez geuen... ta han be mondrauetar bat... ez, aramaixoarra... el padre le conocía mucho... Salaberri, el hermano del carnicero de aquí... la mujer de Benitin, y... que vivían en Zigarrola... Salaberri hori be ihes eginda zauen eta euen hor, refugixuen, Seu d Urgellen, da Aittak ezauketan euen, da, “baina ze eitten dok hik hemen,” -da ha uta bestia, ta- “...ba hemen pasau bioula gaua ta”...beteta euen, madrileñuak gehixenak; ta bera euen han jefe moruen, Salaberrixi, bakar bakarrik, ta... ixilik egon, bazten batera maletokin, da... “neuk eruengo zauet paraje hobera”... ta etorri zan giltza batzugin, ta sartu giñun kuarto baten, baina, ixilik egoteko eta atia barrutik itxitta. Obispua egoten zan habitaziñua zan, un despacho y un dormitorio, baina lurrien holakoxe alfonbrie (eskuekin sendua zala adierazitta), asike, lurrien lo eitxeko... edozein lekutan gertu geuzen lo eitxeko... han pasau gauen gaua (barre). Eta hurrengo goixian, handik 12 kilometrora edo, Castellbo. Udabarrirarte. Gurainako edurrak han ikusitxa, beti honainotxeko edurra (keinu eskuekin)

Kataluñan, beste bati lagunketan, baina hor ez, egoten gitzen San Pedro de Torello. Han euen Elorrixoko aizta bi, Elorrixokua ez, Durangoko aizta bi, eta hareik emuten eutsien eskolia ume batzuei, ta... “ayúdame tú”, ta holan

ni lagunketan...y yo era la maestra. Con catorce quince años, ella era la maestra y yo era la maestra. Los carabineros me pusieron ese nombre, la maestra...

Horreik zien aizta bi... bata gizonakin euen, bata zan Petra, enaz akordetan apellidua, ...horreik ziren Durangukuak baina famelixia abadearteko famelixia zien. Etaorreik aizta bixok egon zien Bilbon, estudixetan, eta bata maistría zan, con Dolores Ibarruri, eran muy amigas, fíjate tú, también casualidad, ta Torellon egon gitzela, neu egoten nintzen, emuten notzen... eurak nau-sixenei eskolia, eta neuk umiei, ta hau eta bestia...hasi nintzen, eta etorri zan Dolores Ibarruri, estudixetan elkarreaz ibilita Dolores ta bera, harek be maistra karrera eindda euken Doloresek pe, ... era cuando empezó la no intervención, extranjero guztiok erretiretan fan zien fretietatik, eta holako herri txikixetan sartu zien mientras se preparaban para mandarles... y pues había cantidad de esto... y solían venir algunos, y unos oficiales que vinieron se enteraron de que venía Dolores Ibarruri y el Campesino, un domingo, y habían preparau allí algunos festejos, todo el pueblo, todo engalanado y todo...

Nosotros vivíamos en un balneario, a las afueras, y eran de venir a las siete, y... “ustedes conocen a Dolores Ibarruri, - y - sí, estudiamos juntas, - y - pues tiene usted que esto, ta ta...” eta eurakin... eta gero neskatilei erakutsi biejakon zerbaitx, eta gura euen euskeraz, estranjeruok, polakuak zien gehixenak ... “pero en el idioma de ustedes, en español no, para que le haga ilusión” eta kantu bi edo erakutsi jakuen ahal dan moduan, enaz akordetan... samur batzuk...bat zan “Aldapeko...”, da bestia enaz akordetan. Natik, nere aiztiak, ondiokan gaztia zan, harek ba... berba gutxi eindda euen eukeraz, baina jakin baekixen, aittu be bai, baina beste gainetikuaq Bilbokuak zien, euskeria entzun bez, sekulan pare... eta harei erakutsiezu euskeraz kantuen, eta horrexek, pasa dittugu, bai, pasa dittugu...

Akordetan naz han aizta bixekin, eta ailegau zan automobila ta deittu gontzeun, “Dolores...” maistra horrek, elkarreaz estudixautakuak zien ... “pero si yo te conozco a ti, pero si tú eres Felisa,” - y- “sí, soy Felisa, sí,”- pero- “qué haces aquí?”... ilusiñue “pues aquí estamos y tal...” eta gero neskatilok, eszenarixua montauta eukien, eurek, internazionalok, eurakatik joan ziren da, ... eta gura euien, ba, Euskalerriko zerbait kantau deixiela... egun bat bakarrik, ... euskeria zer zanik bez hareik umiok... ta erakutsiezu... ba, samurrenak, Aldapeko, eta beste antzekon bat... eta es-

zenarixora igo, da hasi zienian Aldapeko kantuen, Doloresei emun eutson negarrak, umetan kantetan euela berak hori kantuoi. “Pero cómo así, cómo se os ha ocurrido...” eta gero... “cantadme el Gernikako Arbola”, eta, “no, no saben, no sabe ninguna... en otra ocasión tendrá que ser, porque todavía no, esto es justo justo lo que han aprendido, una canción” ... eta holaxen...

Eta San Pedro de Torello horretan, beste mondrauetar batzuk be egon ziren?

Bai Mamateuenak, haxe famelixia

Eta Gomez?

Gomez euen, Bernardo Gómez? Ha egon zan delegau moduan, bertan, San Pedro de Torellón, errefugixuen delegau moduan. Ta gero, mobilizau euen, eta frentera fan zan, eta han geratu zan, denbora gutxira, frentien geratu zan...

Eta Marcelo Vitoria be bai?

Marcelo noixien behin ... eske... egon ziren haren aittagarreba, eta ama, Simona, Plus Ultra haukien hemen, Mondrauen, Simona eta Amadeo hauken gizonak izena. Hareik semiak eruen zittuen, lagunak ziren Bernardo Gomezekin, gustora egon zittezen, ta gu be bertan... eta pozen-pozez, emun eutsen ataque bat, eta han geratu zan Amadeo hori, hantxe enterrau zan. Amadeo Berezibar, Plus Ultra haukien...ta hantxe geratu zan, hantxe enterrau ta kitto. Ta gero Simona, ba, semiekin eruen euen Bartzelonara, bakarrik ez zauen gura han ixteik, eta.

Eta Bartzelonan beste mondrauetarren batekin topau zan Hogar Vascon?

Hogar Vascon? Mondrauetarren bat han egoten bazan, hara joango zan, eta permisuaquin euzenak frentien be, haraxe. Baten bat ikusteko haraxe fan biher zitzen.

Gero etorri zineten Arrasatera, ezta?

Gerra amaitzean, amaitzeko gutxi falta zela, 1939ko martxoan itzuli gitzen. Bagekigun ez geukala etxerik. Etxia ba, Zerrajeriana zan. Guk ya ezin euki ezer Zerrajerian. Asike, ezebez...Amai batek, pentsetan euiela ez gitzela gehixau etorriko, eta, “zergatik ba, gu hemenguak gare, zeaittik ez gitzen etorri bihar, gu hemenguak gare”...

Aitta, hurrengoko egunien kuartelera joan biher zan presentetan, eta Aitta deteniru ein euen. Aurretik zaplastekua hartuta. Bai, Zubizarretak, kuarteleko atien...

”Hombre Alegría, ya tenía ganas de verte...” (eskuakin joteko keinu zabala eginez) pla... neuri min gehixau emun eustan Aittai baino. Eta, no sé quién era, uno de los guardias era más que Zubizarreta, con galones, le agarró del brazo y le dijo: “Zubizarreta, compórtese”. No se me olvidará en la vida. Zubizarreta naparrak, baina gerra aurretik hemen egondakuak ziren, eta hemen bizi zirenak.

Jubilau ta gero, Lagunillan sartuta, han egoten ziren agure guztiak, orduan ez zauen hogar del jubilau, eta Lagunilla tabernan aitta, eta bere lagun guztiak, egunen baten Zubizarretak esan bihar izan eutson... ez zotzon kasurik pe eitten...

“-Alegría, ya tenía yo ganas, pues, de estar contigo”.

-Yo no- aittak...-Y, además, para qué quieres estar conmigo?

-Es que, yo... me he portado muy mal contigo.

-Y ahora te has enterado de que te has portado muy mal conmigo? Y qué te hice yo para que te portaras mal conmigo?

-Tú nada... te tenía envidia.

-Y cuando me diste aquél bofetón delante del cuartel, también me tenías envidia

-También entonces te tenía envidia...

-Mira... si lo que quieres es sentarte aquí en la mesa... - jubilau guztiak egoten ziren mahai haundi baten jarritta- puedes sentarte, donde te dé la gana... pero al lado mío no eh!, en la otra esquina... si yo estoy aquí, tú en la otra esquina...es lo único que te pido.

Eta gero nun euki zauien preso Aitta?

Ya ... ez eutsien itxi...kartzelara eruen euien, hona, eta gero Bergarara. Hilabete ein euen Bergaran

Zenbat urtekin hasiko zan Aitta Zerrajeran lanian?

Hamalau urtekin, edo, 58 urtekin etorri zan baina Aitta ez, gerra ostien ez, pretendiruz bez. Lan barik, eta joan zan Eibarrera lanien

Baina, zergatik ez zioten eman lana?

Ba gorrixa zalako. Asko geratu ziren lan barik... badakizu zenbat mondrauetar geratu ziren lan barik, batzuk fan ziren Bilbora... ez dakit nora, beste batzuk Eibarrera...hamendik kanpora. Eta gura Aittak, zelan

Tomasek be baeukan hara joateko asmua, Eibarrera, Eibarren egon ziren lanien.

Gerraostea ikaragarria izan zen. Gaztea nintzen, 16 urte bete behar nituen gerra amaitu zenean. Bartzelonatik Arrasatera etorri ginenean, batzuetan, estualdia pasatzen nuen kalera irteteko ere. Hori da egia. Oso gogorra izan zen, oso gogorra. Bizi egin behar genuen, baina ez genuen ezer. Gurekin zakartzaguna besterik ez, arropak eta arropak, baina beste ezer ez. Arroparekin bakarrik ezin da bizi. Anaia kartzelara. Aita atxilotu egin zuten ... Pentsa! Ama, ahizpa eta hirurok. Ni umezain egon nintzen etxe batean, zerbait egin behar zen. Eta horrela hasi ginen.

Oroitzapen txar asko. (...) Elkarrekin, batzuetan negarrez, beste batzuetan barrez, horrela egon ginen hainbat urtez, anaia kartzelatik etorri eta pixka bat bititzen hasi ginen arte. Aitak eta anaiak lan egiten zuten. Aitari ez zioten ematen lanik hemen, anaiari, ordea, bai. Baina, hark esan zuen aita hona ez bazetorren lanera, berak ere ez zuela egingo lanik hemen, eta aita zegoen lekura joan zen, Eibarrera Aitak urte dezente egin zituen Eibarren. Arrasateko enpresa batek nire anaia bertara lanera ekarri nahi izan zuenera arte doitzaille “trokelatzaile” bat nahi zuten. Anaiak ondorioak azaldu zizkien: “Aitarekin hau eta hau pasatzen da. Ta gure aittak, zelan Tomasek be baeukan asmue hara faterko, Eibarrera, Eibarren egon ziren lanien.”³⁸⁸

Miren Zabaleta Ortubai

Bai, gu kanpora joan gitzen. Hiru urtian hor ibili gitzen. Bai, lehenengo bai, lehenengo fan gitzen Elorrixora, gero Bilbora, klaro, frentia egon zan guztietara. Gero Bilbora, gero Santanderrera, gero handik Frantziara, gero Frantziatik Kataluniara, eta Katalunian egon gitzen ixa gerria...bueno, gerria akabau arte ez, nazionalak sartu ziren arte, eta sartu zientian ipini guzkun: berriro Frantziara edo etxera eta etxera etorri gitzen. Zegatik amak esaten zauen: “Tira, Mondrauen, danak ezauketan gaue ta...” ez dakitzu? Ta han gelditu bagitze, han ez gindduen inork ezauketan, ta berba eiten ez gekixen frantses eta, ezkerak etorri ginela, zeatik gero bertan atera zan beste gerra bat eta. Bai, eta ibiliko gitzen, gu txartuen ibiliko gitzen, gu refujiauok.

Si, claro, etorri gitzen ta enkontrau gitzen ezebe barik. Aita be ez zauen hemen, aita be kanpuan auen eta... gainera gaixorik auen eta kanpuan auen. Euan, baña ezin zan etorri herrira. Prohibiruta zaukon, baten batek sartu

zotzan ziriren bat ta...gu hemen egon gitzen, ta gero Naparruen, aita Naparruen kolokau zan. Egon ondo auen, baña ya gaixorik euen ta gaztia ondion, 45 urtekin hil egin zan. Gero hara ibiltzen gitzen bueltaka. Batién ama ta neu faten nitzen Naparruara, Etxarri-Aranazen bizi zan, eta beste baten ama faten zan ahizpakin, ahizpa gaztiaua zan eta ... ahizpakin faten zan.

Horreik izengo zien gerra aurrian ibili ziela, kastigau egin zituen gero. Zeatik nik euki nauen, lanian ibili zan bat, ofizinan ebilen lanian gerra aurretik, eta gero horreik ofizinetan ebizenak eta fan zienak gorrixekin, guri gorrixak deketan guzkuen ta. Gorrixakin fan zienak bueltan etorri zienian, kastigauta egon zien. Heuren lekuetara ez zituen bialdu berriro. Sartu zituen lanian, baña lanian (eskuekin lanera), geu letxe mailukakin ta. Lehen akostunbrauta ofizinan plumiaz ta... baña gero denboriakin euren lekuetara fan zien. Denboriakin... bai asko egon zien han kastigauta, kontra dauzenak.³⁸⁹

Teresa Zabaleta Ortubai

Jaixo nitzen 1926an. Hiru urte jun gintuen, hiru urte. Ba hemendik Elorrixora, gero Bilbora, handik Santanderrera, eta gero Frantziara eta Kataluniara. Hemendik Arrasatetik urten egin gauenian, urten gauen azkenengo kamioian. Aita etorri zan Amari esaten: Maria ni banoia, fan egin bihe dot, zegatik Frankorenak ya Bedoñara ailegetan egon behar daue. Eta amak esan zotzen: “eta nik zer ein got umiokin, zer ein bihe dot nik amen?”, “ba betoz neurekin,” “ba goazen”. Eta orduan ez zauen maletaik eta ezebe, sartu zortzi egunerako edo, sartu mudatzo bat umiendako eta fan egin gitzen. Zortzi egunak hiru urte izan ziren.

Tarragonako probintzian egon gitzen. Reus aldemenien, Miami playan. Etxera vuelta, febrerua izan zan etorri gitzenien ta aprilien bukatu zan gerria. Gu bueltau gitzenien ez gauken ez etxe ta ez ezebe. Olatxuenak emun gozkuen pisu bat. Batek koltxoi bat, beste batek sillak... Aita exiliua zan eta 45 urtekin hil zan gixajua.³⁹⁰

Pedro Vega Galdos

Irailan fan gitzen Bilbora, ta handik Maliaño, Santanderrera, beste mondrautar morduekin. Bertara etorten zan alkatie Uriarte bisitetan, ta dirua ekarten zauen. Perres Gillet barkoan Frantziara, Burdeosera. Han trenien sartu ta Fere Maze, Normandiara. Juan Rodriguez (Salamankinoa) Txingolo familia guztia, Mamateo, Txintxe, Calahorra... Handik ebakuazioa Kataluña, Bañolasera.

Arbols Del Penedes gaudela etorri zan teniente bat Otaño (komisario politikoa). Monjos kanpo abiaziñoko jefia, emakume euskaldunak behar zituela, ta horrela nire ama Luisa Galdos, Maria Querejeta, Presentacion Rodriguez eta Platxentxikoa Maria zeukan izena Errotaxiki tabernakoa, miliziana hasi ziren “4ª escuadrilla de aviación”en, Negrinen semia kapitaina be han euen abiadore.

Han gauzela ikusi gauen Gerardo Ruiz, orduan teniente koronela zan ta Ebrora oien, handik hiru egunera hilda euen.

Ebakuatutako pertsonak Arrasatera itzuli ginenean, berriro hasi ziren atxiloketekin. Biteri Eskola prestatu zuten atxiloketa-zentro gisa erabiltzeko. 1939. urte amaieran, ehundik gora lagun atxilotu zituzten. Haien artean zeuden, Francisco Garayren (Galan) familia osoa, Dolores eta María Mondragón, Pedro Vega, Mauricia Alvarez, Dionisia Vega, Ignacio Letona (Txato Colunas) ... Emakumeak alde batetik eta gizonak bestetik bereizi zituzten. Bi hilabete inguru egon ziren atxilotuta.

Gero ama urte eta erdi egon zen baserriz baserri koltxoiak egiten.

Rafael Ceciaga Cortazar

Arrasaten jaio nintzen 1935. urtean. Madalena kaleko 13. zenbakian jaio nintzen, dendako atzealdean eta Arrasaten bizi izan nintzen 1949 urtera arte. Urte hartan deitu ninduen aitak Buenos Airesera joateko, eta gaur arte, han bizi izan naiz. Errealitatean, Monte tabernaren gainean bizi nintzen, baina, gerra hastean, etxea utzi behar izan genuen. Aita frontean egon zen, gerra galdu zuen ... Ama eta arrebarekin batera ihes egin nuen nik. Arreba Abadiñon jaio zen. Guk alde egin behar izan genuen. Casa Ceciagan, Eulogio López González geratu zen Esperanzarekin batera etxe hura zaintzen. Etxe aurrean gasolindegia bat zegoen, aitonarena zena, Julian Ceciagarena. Gerraren erruz galdu zuen gasolindegia, handik atera egin zuten.

Eulogio Lopez Gonzalez geratu zen geratzen ziren ondasun eskasekin. Guk alde egin behar izan genuen eta badakit Gallartan egon ginela. Handik itzuli ginen Arrasatera.

Aita Asameko sortzaileetako bat zen: Ricardo Ceciaga Lasagabaster. Heriberto Ceciaga, anaia, beste sortzaile bat. Osiñaga baserrikoak bazkide sortzaile eta jabe gisa agertzen ziren. Haiek guztiak ziren jabeak. Arruetarrak

eta San Martintarrak ere jabeak ziren, azken horiek ahaidetuta baitzeuden. San Martinen emaztea, Damiana, Ceciaga zen. Osñakoa zen, gu bezala. Eulogio Lopez Gonzalez geratu zen geratzen ziren ondasun eskasak. Guk alde egin behar izan genuen eta badakit Gallartan egon ginela. Handik itzuli ginen Arrasatera.

Entzunez jakin izan dut ekintzak oso modu miserablean ordaindu zituztela. San Martintarrak eta Arruetarrak jabetu ziren guztiaz. Politikak zerikusia izan zuen, izan ere, nire aita Ricardo Ceciaga Buenos Airesera joan izana eta Heriberto preso egotea aprobetxatu baitzuten lantegiaz jabetzeko.

Aitak hemendik Frantziara egin zuen alde, Kataluniara gero eta berriro Frantziara handik Argentinarako bidea hartzeko. Urte bat behar izan zuen hara iristeko ... Txilera zihuan azken itsasontzian sartu ahal izan zen. Aita Frantzian zegoen lanean, Txileko Kotsulatuan, Nerudaren aginduetara.

Luis Lopez Diez, "Bonba"

1936ko maiatzean jaio nintzen. Faxistak Arrasaten sartu aurretik egin genuen ihes herritik. Ama, Leovigilda Diez Fernandez, Adela eta Jose anai-arrebak eta nik egin genuen alde. Frantzia eta Katalunian egon ginen. Gure aita, Irineo Lopez, frontean hil zuten. Esan ziguten bala galdu batek hil zuela. Arrasatera itzuli ginenean, etxerik gabe geunden, kendu egin ziguten. Ferrerias kalean bertan aurkitu genuen beste etxebizitza bat, baina oso egoera kaskarrean zegoen. Amak neskame joan behar izan zuen gu aurrera ateratzeko.³⁹¹

Pedro Gonzalez Pinto, eta bere arreba Aurea.

Jose Lopez Diez

Amaren aldeko aitona-amonak Eustasio eta Adelaida ziren. Leovigilda (Leo amarekin eta Ismael Diez anaiarekin batera, guztiak ziren Pedrosa del Reyen (Valladolid) jaiotakoak. Adela eta Jose Luisen hildako anaiak Antonio zuen izena.

Josek baieztatzen digu haren heriotzarekin gogoratzen dela bera baino gazteagoa izan behar zuelako. Hileta zibila Arrasaten ospatu zen 1935ean edo 1936an. Amaldeko aitona-amonak Eustasio eta Adelaida deitzen ziren. Leovigilda (Leo amarekin eta Ismael Diez anaiarekin batera, guztiak ziren Pedrosa del Reyen (Valladolid) jaiotakoak.

Adela eta Jose Luisen hildako anaiak Antonio zuen izena. Josek baieztatzen digu honen heriotzarekin gogoratzen bada, bera baino gazteagoa izan behar zuelako dela. Hileta Zibila Arrasaten ospatu zen 1935ean edo 1936an. Adelaida Fernandez, amona, gerra ostean Burgosen eraildako Ismael Diez Fernandez eta Leovigilda Diez Fernandez ama eta ondorioz Irineo Lopez Lorenzoren amaginarreba zena seme-alaben kontzientzia errepublikarrean eragin zhandia izan zuen sozialista nabarmena izan zen. Horregatik egin zitzaion hileta zibila bere biloba Antoniori.

Nik bost urte nituen amaldeko aitona-amonekin herritik alde egin genuenean. Gogoan dut Bilbon bonbardatu egin gintuztela eta tunel batean ezkutatu behar izan genuela. Cabezón de la Salen hiru itsasontzi zeuden. Gu aitona-amonekin igo ginen batera eta amak beste batera igo behar izan zuen. Ez genuen hiru egunean ikusi. Frantziatik Kataluniara eramanez gintuzten. Sitgesen egon ginen. Gero, berriro ere, 90 kilometro ibili genituen gurdi batean, koltxoi bat generamala, La Junquerara iritsi arte. Han koltxoia kendu ziguten. Frantzian oso egoera txarrean egon ginen abandonatutako beira lantegi batean. Handik hiru urtera, Arrasatera itzuli ginenean, etxean genituen gauza guztiak eramanez genituen. Amona bere lagun baten etxera joan eta han ikusi zuen ezagun egiten zitzaion komoda bat. "Komoda hori nirea da" esan zion. Hark ezetz, berak erositakoa zela erantzun zion, amonak orduan korapilo bat zein lekutan zuen esan zion. Eta hara non korapiloa amonak esandako lekuan. Aitonak zarzuela zuen gustuko eta gramola bat zuen disko batekin. Ferrerias kalean zegoela bere diskoa zena entzuten zuen pareko etxean ... amak lan asko egin behar izan zuen, eskailerak garbitu,

arropak ur hotzez harraskan garbitu, ... Gero osaba-izebekin joan nintzen Morales de Torora bizitzera. Han, eskolatik kanpo astebetetz bota ninduten elizara ez joatearren.³⁹²

Juanita Okina Zeziaga

Udalatik 1937ko otsailean, sei baserrikoak ebakuatuu gintuzten (Biezkoa, Palazioakoa, Aldekoa, Liorra, Larretxo eta Garaikoa), eta Zamudion ekainean gaudela faxistak sartu ziren, gurekin zegoen Justo Garai (Biezkoa), esan zioten esateko "Viva España", baina berak "Viva Euskadi" esan zien. Udalara bueltan handik 15 egunera aita kartzelara. Pedro Okinarekin batera anaia Patxi (Garaikoa) eta Justo Garai kartzelaratu zituzten. Sei hilabete Ondarretako espetxean. Udalako karlista batek esanda "Neri preguntau zustenien zure aita zer zan, esan nauen nazionalista zela". Gero salatzaillea, hilerro Arrasateko adoraziotara etortzen zen bera bakarrik. Baina aita gaixorik etorri zen, ez zen gauza lan egiteko, eta ez zegoen, ez segurorik, ez ezer.³⁹³

Brigida Monje García

Nik gerran alde egin nuen. Hiru urtez egon nintzen kanpoan. Lehenengo Somorrostrora joan ginen, eta handik Frantziara. Frantzian galdegin ziguten ea inork itzuli nahi zuen. Nik hemen gertatzen zirenak entzunda nituenez, Kataluniara joatea erabaki nuen. Hango herri txiki baten egon nintzen bizitzen, eta handik herrira itzuli nintzen. (...) Itzuli ginenean, asko kartzelaratu egin zituzten, baina ni ez.³⁹⁴

Pedro Gonzalez Pinto

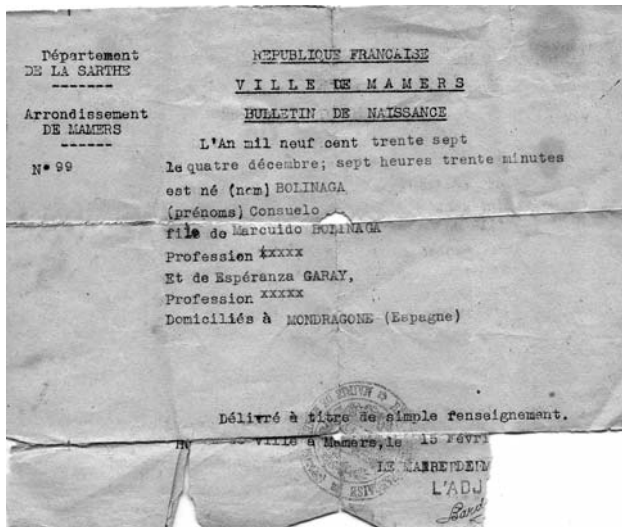
Amak, Modesta Pinto del Teso, Aurea arrebak eta nik, gure izeba Rosa Galvanek eta haren bi alabak, Carmen eta Luisa, hartu genuen errefuxiatuentzako tren berezi bat. Guztiak Arrasatekoak ginen, eta aglomerazio handia zegoen, mundu guztiak denetik sartu nahi baitzuen trenera. Bergaratik pasatu, eta gero zuzenean Bilbora eraman gintuzten. Trenean Alberto de Ubago medikua zihoan. Bizpahiru egun pasatu genituen Eskolapioetan, eta lurrean egiten genuen lo. Handik Solareseko bainuetxera eraman gintuzten. Han oso ondo egon ginen, hilabete batzuk igaro genituen. Maria Mercader Ernesto semearekin, Ana Herrera, Isabel Pinacho, Paulina Paunero, Benita Corral (Perikotxo), Sotera Francisca Moreno alabarekin, Eugenia Lopez "La riojana", Valeria Llanos, Luvidina Sanchez Elias

semearekin, Rufina Riesco Rufina del Pozo "la gallega" alabarekin, Constantino del Pozoren arreba; gurekin batera zeuden Solaresen. Constantino del Pozo arreba bisitatzera joaten zen, frontean atsedean hartzen zuenean. Alberto Ubago aitak laguntzen zigun errefuxiatuoi. Jesus Uranga eta Eustasio Markaide etorri zitzaizkigun bisitan. Han gertatu zen zorigaitzeko istripu bat: Amparok (Argentinara emigratu zuen) miliziano bat hil zuen nahi gabe, "Mochuelo" izenekoa, Solareskoa bera. Hark errebolber bat zuen, eta deskargatuta zegoelakoan, Amparori eman zion hark tiro egin zezan. Amparok tiro egin eta hil egin zuen.³⁹⁵

Handik Laredora eraman gintuzten. Kristoren gosea pasatu genuen han; ez zegoen ogirik, arbi hostoak, arbiak, arraina eta soloetatik lapurtzen genuen artoa besterik ez genuen. Asturiasera joateko zegoen arteria bakarra zen Colibresko zubitxo. Milizianoek atzera egitea saihesteko, faxistek zubitxo bota nahi izan zuten, baina izkina bat besterik ez zuten apurtu. Orduan, korrika, oraindik ere Laredon dagoen tunelera joan behar izan genuen ihesi. Itsasgora zegoenean, amari gerriraino iristen zitzaion ura, niri leporaino, eta arreba txikia besoetan eduki behar izaten zuen.

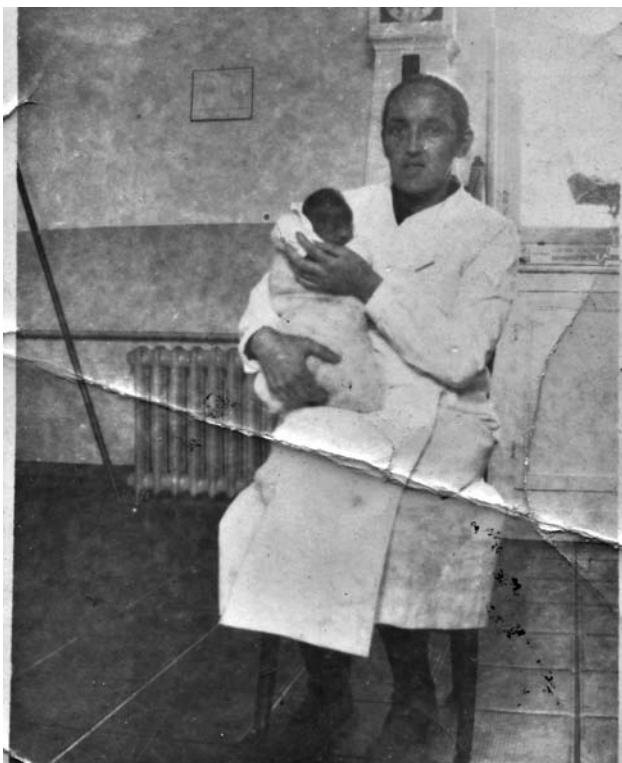
Laredon geundela, Errusiara joateko, itsasontziratua nahi izan ninduten Santanderren zegoen barku batean. Itsasontzian nengoela, bombardatu egin gintuzten. Haurrak handik atera eta eraikin batzuetara eraman gintuzten, eta handik etxera, berriro ere beste egun batean itsasontziratzeke. Amak orduan esan zuen: -Ume hau ez doa Errusiara. Egunetara, "Pitón" izeneko itsasontzi ingeles batera sartu gintuzten. Barku hura ikatza eramatera joan zen Santanderrera. Ikatza garraiatutako bodega zikin haietan sartu gintuzten Laredon geunden arrasatear guztiak, ehundik gora ginen. Zelako bidaiak! Denak zorabiatuta. Jateko, ogia eta bola-gazta ematen ziguten. Beste batzuen artean han zeuden: Mendaro serenoaren emaztea Maria eta haren bi alabak (batek Karmen zuen izena), Maria Mercader eta Ernesto semea, "Bizkai"koak, nire izeba Rosa Galvan Carmen eta Luisa Pérez alabekin, Mirentxu Juldain Miren eta Ignacio "Pitillos" seme-alabekin, Felisa Corral, Anita Herrera eta haren semea Roberto Urcelai, Sotero Morenoren semeak, Francisca, Sotera eta Gonzalo Moreno...

Ingalaterran ez ziguten utzi lehorreratzen eta berriro ere Frantziara itzuli behar izan genuen. Maria Mercader "Chanchote" sukarrak jota gaixotu egin zen eta itsasontzira La Rochelleraino joan zen han ospitaleratzeke. Berriro

María Consuelo Bolinaga Garay jaio berria.

Saint Nazaireraino igo eta han lehorreratu ginen. Oso ondo hartu gintuzten han. Zorriak kendu eta arrondizamendu ezberdinetan banatu gintuzten. Guri Maire egokitu zitzaigun. Hango kartzelara eraman gintuzten eta lo egitera elizara joaten ginen. Gero, herri eta herrixketan banatu gintuzten. Gu San Fraun du Prieresera eraman gintuzten (360

María Consuelo Bolinaga Garay jaio berria.

biztanle zituen eta Lemans eta Paris artean zegoen). Mooro izeneko farmazialari batek adoptatu ninduen eta berarekin bizitzen egon nintzen Gurutze gorriak Irunera ekarri ninduen arte.

Arrasaten, atxilotutako gizonak Trinquetera eramaten zituzten eta emakumeak Biteri Eskolara. Laguntza Sozialera joaten ginen bazkaltzera. Romana Erañak beti ematen zigun pixka bat gehiago jateko. Romanaren ahizpa Vicenta maitasunez hil zen bere senarra preso egin zutenean. “Gorrien” emazteak behartzen zituzten eskolak, kuartela, udaletxea, eliza eta abar garbitzera. Eskolan, behartzen gintuzten goizero, “Cara al Sol” abestera. Behin eskolan kantuan ginela nik besoa ez jasotzearren Miguel Haundik bi ipurdiko eman zizkion amari. Beste batean, eta arrazoi berberarengatik, Jose Zapicos irakasleak makilarekin demaseko jipoi eman zidan Biteri eskolan. 13 urterekin fraideetara joan nintzen, San Viator ikastetxera. Haiek ere klasera sartu aurretik frontoian elkartzen gintuzten “Cara al Sol” abesteko. Orduan Mateo anaia zen ikastetxeko zuzendaria.³⁹⁶

Biktor Bonet

1935eko maiatzaren 21ean jaio nintzen. Aita Francisco Bonet Carbo, Katalunian, CNTko militantea izan zen. Urriko Iraultzaren ondoren Kataluniatik kanpo bidali zuten eta Bilbora etorri zen. Bertan ezagutu zuen nire ama.

Gerra hasi zenean Bilbon bizi ginen. Santander faxisten esku erori aurretik itsasontzi bat hartu genuen han. Penintsulari buelta osoa eman ondoren, Valentzian lehorreratu ginen, hiria Errepublikaren gunea zelako. Kolpistak sartzean aita atxilotu zuten eta atxilo zegoela zendu zen. Amak ez zuen urtetan jakin aitari zer gertatu zitzaion. Duela gutxi lortu dugu haren heriotza agiria, eta bertan azaltzen da “bihotzekoak” jota hil zela.

Bilbora itzuli ginen. Ama platano umelduak saltzen hasi zen Erriberako azokan eta Galdakaotik, tranbian, estraperloan lortutako olioak ekartzen zuen etxera. Berak joan ezin zuen egun batean, Paco eta biok bidali gintuen tranbian. Itzultzean, tranbiak abiada murrizten zuen San Anton zubitik igarotzean. Une hartan, estraperlistek tranbia martxan zegoela salto egiteko aprobetxatzen zuten. Guk ez genuen salto egin eta Arenalera iristean guardia zibilek geratu egin gintuzten. Ama atxilotu eta Larrinagako kartzelara sartu zuten. Gauzak horrela, 9 urterekin Arrasatera izeba baten etxera itzuli behar izan nintzen. Atxa mandatariak ekarri ninduen Arrasatera trenez. Izebak 3

*seme-alaba zituen. Gosetea zegoen eta jatekorik ez. Beste aukerarik ez eta morroi sartu ninduten Muxibar baserrian Bengoatarrekin eta han egon nintzen 14 urte bete arte.*³⁹⁷

Roberto Uriarte Lasagabaster

Arrasaten jaio zen 1936ko otsailaren 20an. Celestino Uriarteren iloba. Ihesi hiru urtean egon ondoren, Arrasatera itzuli ziren nire ama, Cristina Lasagabaster eta Mª Carmen nire arrebarekin. Aita, Gregorio, 1942an itzuli zen herrira Frantziatik, erbestearen amaieran. Postaria izandakoa zen, baina lanik gabe zegoenez, Bilbora joan ziren bizitzen.

Angel Balzategi Olazagotia.

Arrasatetik fan zien ihesi Ama Floren, aita Angel, nire arreba Isabel eta Mariangeles Udalara, gero Bilbora, Castro eta Santanderrera, eta handik Frantziara. Udalatik Kondeku zubira etortzen zien esnia ekarten. Hor hartu auien presa nire amen primia Florencia Olazagoitia, gero fusilatua.

Amandria Ambrosi Garcia eta gure aman aizta bixak, Tomasa eta Maria Angeles Mont Montelimarren egon zien: "Cuidados por negros senaleses, negros como el carbón, de ojos amarillos." Abesten auien. Neu, Katalunian Gironan jaixoa nitzen enero del 38. Tio Anton be Bartzelonan egon zan. Bitartean aitta preso Santoñan,

tio Segundo Intxortako borroketatik Dragones batailloiko komandantia irten auen, Euban kota 333 zauritua eta Bilboko zezen plazan hil zan. Beste anaia Josemari tuberkoloso.

Bartzelonan hil zen Catalina Albistegui Leceta. Gurekin euzen Justina Bidaburu senideekin, haren anaia Andres erreketiekin sartu zan Bartzelonan eta esan eutzien Arrasatera ez fateko. Galiziara bizitzen fan zien.

39xan trenien sartu Zumarragaraño eta gero etxera. Etxia apurtuta eta eskerrak Mendikutek beste bat itzi euzkula bizitzen fateko.

*Ihesi fandakuen artien asko izan gitzen jaixoa kanpua jaixotakuak: Imanol Moreno, Andoni Axpe, Jose Riviere, Felisa Oroiz, Montse Jauregi, Jose Luis Arenaza, Begoña Ceciaga Cortazar... Neu.*³⁹⁸

Claudia Cacho Gamazok Maria Luisa Garcia Cacho haurra izan zuen Murierasen, Santanderren. UGTko Sindikatu Metalurgikoko kidea zen. Esperanza Garay Albistegui Maria Consuelo Bolinaga Garay haurra izan zuen Mamersen Frantzian.

3 anai ginen gu, zaharrenak 12 urte zituen, nazionalak sartu aurretik Arrasatetik alde egin genuen amarekin. Haiek zekarten famarengatik beldur ginen. Intxorta erori zen arte Elorrion egon ginen bizitzen baserri batean; guk ematen genuen laguntzaren ordainez jaten

Argazkia: Burdepeas herrian dago aterata. Irene Leibar, eta bere lau seme-alaba: Jesus, Imanol, Nati eta Erenia, bilbotar eta eibartar askokin. Jesus Morenok utzitakoa

ematen ziguten. Gero, Iturrigorrira joan ginen (Bilboko auzoa); han janaria hasia zen urritzen; Bilbo erori aurretik Santanderra alde egin genuen, eta gure aitak Asturias aldera jarraitzen zuen bitartean, gure aldetik Lisieux-era (Toulouse-tik gertu) eramán gintuzten emakumezkoz eta haurrez betetako ontzi batean. Ia urtebetea egin genuen han, ez genuen ez janari eta ez arroparik falta izan, eta ikasten hasi ginen; amak etxe garbiketan lan egiten hasi behar izan zuen, baina nondik egun batetik bestera Kataluniatik itzuli gintuzten Olot-etik gertu; herri horretan babesa eman ziguten, hor gose gehiago pasatu beharra izan genuen, eta ez genuen ikasketarik egin; 15 egunez behin bidaltzen ziguten hornigaiarekin ezer gutxitarako iristen zen, eta Errepublikako Gobernuak ematen zigun diruarekin ezin genuen erosi ere egin, dendariak ez baitzuten gorrien dirurik nahi eta ez zioten inolako baliorik ematen; horregatik janaria "hartu" beharrean aurkitu ginen, zegoen lekuetatik, dendak, okindegiak, baratzak...

Berriro nazionalak gerturaten hasi zirenean, Frantziarantz abiatu ginen gidari batzuekin; Pirinioak oinez igaro genituen; egunetan ibili behar izan genuen oinez, eta jantzita aldean geneukana besterik gabe iritsi ginen.

Frantzian harrera ona egin ziguten. Berriro garbitasuna, eskola, janaria, arropa, eta abar... bagenuen, eta ama tailer txiki batean hasi zen lanean. Santanderrez geroztik gure aitaren berri ez genuen batere, eta gerra amaitu zenean ikusi ahal izan genuen berriro; Irunen itxoin zigun; elkartu ginenean gure aitak emozioz ezin izan zuen hitz egin ere, begira geratzen zitzaigun eta ez zuen ezer esaten. Arrasatera iritsi ginenean gure aitak beste etxebizitza bat bilatua zuen, lehen geneukanetik dena eramán baitziguten, eta eskubide guztiak galduta geneuzkan, erretertoak ginen eta. Egunetan egon ginen etxetik irten ere egin gabe, eskolara berriro hasi aurretik.

Bilbo eta Santanderko babesetan abestu ohi genuen abesti bat hau zen; letra honekin eta Martxa Errealaren musikarekin:

*Franco, Franco, que cara más estúpida
Que tienes tú,
Eres un criminal,
Bruto, asqueroso, albornoz, animal,
A que no sabes tú, tocar la Marcha Real*³⁹⁹

Jesus Moreno

Gerra hasi zanién aita Justo apuntatu zan batallon Loyolan boluntarixoa eta ama Irene eta hiru anai arrebak Elorrixora fan gitzuan, han gazela Imanol jaixo zan.

Azkenengo egunien kañonazuak egon zittuan 30etik gora, bat jauzi zuan plazan erdixen eta jabitzak pelotan Zabarte (Arruza) eta beste batzuk. Hori ikusita bildurtu ein gitzuan eta Durangora fan gitzuan bizitten. Jose Ramon Bolinaga (Txorin) aitak topautako etxera, Doña Rosa Matuten etxera.

Gabitzak doktrinan, sartzen gitzuan goizeko 9etan eta 8 t'erdietan izeten zuan mezia. Itxoitten gauzela elizaren ondoan, doktrinara fateko 8 eta laurdenak aldera, kanpaiak jota jo hasi zittuan. Gizon batek obatu euskuan arreba eta bixok eta sartu gitzuan arko baten azpian, hasi zanién bonbardeoa. Ikusi gaixuan dana, bonbardeoa tremendoa zuan, a zuan tristia desagradablea, jendia auxilio baten, hango ke beltza, polbora useina, astoak tripak kanpoan zittuela, ez euen aguantatzerik. Fan gitzuan Mañaria aldera, eta ametrallau eitten euskuen abioak, balak jasoten euen lurra. Atsaldian berriz be bonbardeoa, Anbototik, biplano bat aurretik" el abuelo", eta segidan beste zazpi abioi bonbak berriz bota eta buelta.

Francisca eta Angela García García aizpak Frantzian, azken hau hil aurretik.

Valle de Lys aranean , Luchonen Frantzian 1939an : Isabel Garcia eta bere alaba Francisca, Leoncia García izeba, eta Angela Lumbreras amandrea.

Ezkurdin pelotan abitzela Mondragoeko bat hil juen, Jose Aperribaien anaia eta beste bat. Elizan denak garbitu zittuan eta gure señoritoa Antonio be bai. Kanposantuan manta batekin tapauta han jauan hilda.

Cándida Rodríguez Barbero eta Ángela Lumbreras Rodríguez.

Gabez urten gitzuan kanbio baten Gernikara, eta bertako baserri baten gauzela, berriz be bonbardeoa, abioak Anbototik etorri zittuan, eta ordu erdi baten bonbak botatzen, Gernika guztia txikitu. Bonbardeoa eta ametrallau. Handik urten gitzuan Villaverde de Truciosera, Marques de Villaverden etxera. Bilbo hartzen jazan, eta gabe baten abioak bengala mordo bat bota zittuen, bixar bonbardeoa segurutik, eta irten gitzuan etxetik, eta Villaverde eta Karrantza artean euen tunel baten hiru egun egon gitzuan, baina bonbardeorik ez.

Beste egun baten atsaldeko bostak aldera, irten nitzuan etxetik marmitarekin begiratu naixuan frentera eta el abuelo eta beste zazpi abioi, eta dana soldauaz beteta, esan nauen “vienen 8 aviones”, bakarrik gelditu nitzuan, piñu haundi baten azpixon etzan nitzuan, eta bonbak ondoan jausten, pelota bat bezela saltoka ibili nitzuan, eta dena odola lurrian, eskuetan, anketan, buruan. Balneario de Karrantzan kurak ein zuztien. Bonbardeo horretan Facundo Kortabarria eta Moises Agiriano oiezen kanbio bat apurtu juen.

Santanderren Jose Gorroñogoitiak ein euskun papelak eta ama eta lau seme-alabak Elice Marie barkuan joan gitzuan. Burdeos en desenbarkoa. Gurekin zetozen Jose Antonio Ugarte (siete chaquetas) eta haren anaia Salvador (Frantzian hil zuan), Jose Ramon Etxebarria (Napoleon), Antonio Olazagoitia (plazeroena), Lauriano Letamendi, Elias Letona eta haren anaia. Eruen ginduen Montélimarko ‘Caserne Saint Martin’ kuartelera. Jazan patibuloak, silla elektrikoak, eta fusilatzeoko pareta egurrezkoa oso sendoa dena balakin beteta. Erenia arrebia dipteriakin oso txarto egon zan, eta aitaren ezer jakin barik.

Etorri gitzuan 1939ko udazkenian trenien eta bajau gitzenien jendia itxoitten, guk bolsak hartu bizkarrian eta etxera gatozela, “España si Rusia no” txilixo baten atzetik, margarita batzuk zien. Etxian hormak bakarrik topatu gauen.

Ama astero presentau bihar zan kuartelera. Quien es usted...y su marido. No sabemos nada. ¡Cuantos compañeros nos habrá matado! Ama ixilik entzun eta entzun. Eta despedida bezela Zorita guardiak esan euskun “¿Toda esta cañallada de hijos es de usted?”

Ez ginduen hartzen inun be gorrixak gitzelako, eta hamabi lagun jaten eta amandria bakarrik lanian, Ze-

Florentina Albistegui Leceta, bere ilobekin: Rosario eta Mercedes Garay Albistegui.

rrajerako nikelien, eta txurrerixia jarri gauen, denpora gutxirako, urunik eta olixoik ez euen emuten eta.

Nati arrebiek primera comuniona egin zauenien bazkaltzen gauzela aiten kartia eta bere anaia Tiburcio Moreno Jadraque Santoñan fusilatu zauela enteratu gitzuan.

Aita Zerrajeran presentau zan eta beretako lekurik ez euen. Asam-en hasi zan lanian.⁴⁰⁰

Imanol Moreno Leibar

Justo Moreno Jadraque aita, Irene Leibar ama eta Jesus, Nati eta Erenia anai arrebekin, Elorrixora fan zien. Neu, bertan jaixo nitzen 1936ko abenduaren 12an. Amak esaten zuzten, bi bonbardeuetan lehena Elorrixon eta gero Durangon, egon gitzela ni titixa hartzen eta abioak goixen bombardietan. Aita gerran, gero Batallon de Trabajadoresen, guztira egon zan 7 urtien preso. Fumantxunien hasi zan lanien, eta gero Asamen.⁴⁰¹

Jose Menchaca Mancebo

Mancebo nire aitona-amonei “los churreros” esaten zieten. Erdiko kaleko 50. zenbakian bi beheko solairu eta etxebizitza bat zuten, eta Ferrerías kalean pisu bat eta azpian lokal bat. Erdiko kaleko 27. zenbakian, ostera, pastelak eta bestelako goxoak egiten zituzten txurro famatu haiekin batera, horregatik esaten zieten “los churreros”. Arrasatera itzuli ginenean, etxeak eta lokalak okupatuta zeuden, baina errenta udalari ordaintzen zioten. Hiru urtez ordaindu zizkioten errentak udalari eta guri ez ziguten ezer eman. Lokalak eta etxeak berreskuratu genituenean, pastelak eta txurroak egiteko tresneria guztia falta zen. Behin, bizilagun batek ama gonbidatu zuen kafea hartzera eta, hara non, zerbitzatu zuen baxera gure etxekoa zen. Beste bizilagun batek egun batean amari:” - Aizu, zure ahizpa Regina eta zure seme Miguelen argazki bat daukat.” Baina argazki hori komoda baten gainean zegoen.” Nor jabetu zen komoda hartaz? Beste bizilagun batek, ordea, egia esan zion: “- Maria nik koltxoi bat hartu nizun.”⁴⁰²

Francisca García Vermande

Jaio nintzen Arrasaten, 1935eko apirilaren 9an. Gerra hasi zenean, gure aitak, Felipe García Lumbreras, esan zigun gerrak ez zuela luze joko, eta irten genuen ihesi. Gindoazen gure ama, Isabel García García, gure anaia Agapito, gure arreba Ángela, gure amandre Ángela Lumbreras Rodríguez, gure izeko Leoncia García García eta ni neu.

Iritsi ginen Frantziara itsasontzi baten bodegetan. Lehenengo egon ginen Perpinyàn, errefuxiatuen eremu batean. Hartu gintuen gure osaba Juanillo García Lumbrerases, eta joan ginen bizitzten berarekin Luchonera.

Nikolas Uriarte Zeberio Baionan erbestean.

Ordurako hilda zeuden gure anaia Agapito, Espainian, eta gure arreba Ángela, 5 urte zuela, Frantzian.

Gure amak jakin zuen aita hil zutela. Oso gogorra izan zen denontzat. Bigarren Mundu Gerra hasi zenean, joan ginen bizitzeko mendietara, mendian lan egiten zuten errefuxiatu batzuekin. Amak lan egin zuen urte askoan arropa garbitzen, lehenengo errefuxiatuentzat eta gero jatetxe batean.⁴⁰³

Mercedes Bolinaga Garay

Ni jaio nintzen 1931ko irailaren 24an. Bost urte ere ez neukan gerra hasi zenean. Arrasatetik irten genuen familia osoak, “Casanenak” esaten ziguten: Florentina Albistegui Leceta, gure amandrea; Esperanza Garay Albistegui, gure ama, nirekin eta gure ahizpa Rosario; gure aita, Guillermo Bolinaga Marcoida eta gure amaren neba-arrebak Toribia, Genoveva, Francisco eta Felix. Lehenengo egon ginen Elorrion.

Felix, 18 urte baino ez zeukala, gerrara joan zen eta frontean hil zuten. Gure osaba Patxi eta gure aita atxilotu egin zituzten.

Bitartean, emakumeok joan ginen Frantziara itsasontzi batean. Gogoan daukat zelan itsasontzian ematen zizkiguten gazta bola gorri batzuk jateko. Gure amak, haurdun iritsi baitzen, Mamers herrian ekarri zuen mundura gure ahizpa Maria Consuelo de Alis; jarri zioten erizainaren izena.

Arrasatera iritsi ginenean, gure aita eta gure osaba Patxi preso hartuta zeuden. Ferrerías kaleko etxean ez geneukan ezer, dena kendu ziguten. Gure amaren lagun batek, Benita Zabarte, etxean hartu gintuen, Gazteluondon, gure ama eta gure ahizpak. Ez geneukan ez dirurik ez lanik; horregatik, joaten ginen bazkaltzen eta afaltzen “Auxilio Social”era, plaza ondora, non gero Zabala zapatadenda egon zen; jana ematen zigun Romana Erañak. Gure amandrea, gure ama, haren ahizpa biak eta haren neba kalera bota zituzten Union Cerrajeran. Geroago ama eta gure izekoak lanean sartu ziren ELMA, eta gure osaba Patxi Tijeras-en.

Gure amak kontatzen zidan kaletik joaten ginenean karlistek ulu egiten zigutela gorriak ginelako; nabarmentzen ziren “Pagoagatarrak” eta “Agirreurretatarrak”.

Nikolas Uriarte Zeberioaren eskutitza

Baionan, 1940ko abuztuaren 5ean

ARRASATEKO (Gipuzkoa, Espainia) alkate-lehendakari jauna.

Jaun agurgarria:

Ni, idazten ari natzaizuna, une honetan errefuxiatu bat naiz Frantzian, Espainiako gerraren ondorioz, eta gerra zibil hori hasi zenean orain zuk duzun kargu berbera zuena, hain zuzen; Arrasateko alkatea, alegia. Datu horiekin ez dut uste oso zaila izango zaizunik nor nauzun jakitea: Nikolas Uriarte Zeberio.

Zuri zuzentzen natzaizu kontu bat kitatzeko, zeina zuzenean ez badagokio ere Arrasateko Udalari, zeharka dagokio zuren agindu barrutiari.

Hona hemen arrazoia:

Gerra zibila hasi zenean, probintzia horretako beste herrietan bezalaxe, hornidura batzorde bat antolatu zen, udaletxearen babespean zegoena; herriko alkate nintzenez, idazten dudan honi beroni zegokidan batzorde horren burutza; horren xedea zen, uste dut gogoan izango duzula, herriaren hornidura ziurtatzea hain zuzen, eta batzorde hori arduratzen zen premiazko artikuluen handizkako erosketaz eta salmentaz, eta salneurrien kontrolaz.

Batzorde horrek bazuen bere diru ondarea, egin behar ziren operazioetarako erabiltzen zuena; eta horren administratzailea Don Kruz Madinabeitia udal enplegatua zen.

Franco jeneralaren tropak bazetozela eta gure herritik alde egiteko ordua iritsia zenez, Don Kruz Madinabeitia aipatu enpleguari eskatu nion batzordeak zuen ekonomia ondarea udal diruzaintzari emateko, eta nire batzordekideen akordioz, neuk hartu nuen ondare horren kargua, egunen batean garaia iristen bazen, hornitzaileei ondare horren kontu zorrotza emateko.

Diru hori ardura latza izan da uneoro niretzat. Bere garaian herritik alde egindako udal agintariak udalen ekonomia ondareak orduko Euskadiko Jaur-laritzaren ogasunari ematera behartu zituztenean, ondare horiek ez zirela hartarako eman behar defenditu nuen nik, erakunde autonomo batenak zirela eta, horrenbestez edozein unetan bere hor-

nitzaileei kontu eman beharra izango zuela, eta gure iritzian berriro oso epe laburrean herriratuko ginenez, ondare hori dirutan edukitzea komenigarria eta ia beharrezkoa zitzaigula, sortuko ziren premiei erantzun ahal izateko.

Berriro herriratu ordez, badakizu zuk, urrutiratu beharra izan genuen, diru hori diru sakratua bezala beti aldean neramala, eta nahiz eta behin baino gehiagotan utzi behar izan nituen neureak nituen gauza eta ondareak, kontu handia izan nuen diru hauxe behintzat ez uzteko, honek balio handia baitzuen, itzuli beharra hain zuzen. Egoera horretan nengoela, beraz, hegazkin batek jaurtitako bonbak zauriturik, eta zauri haien ondorioz beso bat moztu beharra izan zidatelarik, Frantziara atera ninduten nire familiartekoekin, eta hona ekarri nuen dirua.

Hona iritsi orduko, lehenengo hilabeteetan oso egun garratzak igaro beharra izan nuen, aurkitzen nintzen egoera hain eskas eta larriagatik eta oraindik nituen zauritatiek sendatzeko behar nuen janaria ez nuelako, baina hala eta guztiz ere ez zitzaidan ezta burutik pasatu ere sekula inoiz, niretzako arriskua besterik ez ziren milaka pezeta horiek aldetik kentzea, eta franko bihurtzea, garai hartan ia parean kotizatzen baitzen; eta nahiz eta nire ekonomia egoeragatik, ordura arte nire saminaren gozagarri izan nuen nire familiarengandik apartatu beharra izan banuen ere, inoiz ez zitzaidan burutik pasatu ere, inoiz ez berriro diot, nirea ez nuen diru horrez aprobetxatzea, zeren nahiz eta edozein gizonen dituen bezala neuk ere nire bizitzan akatsak izan baditut ere, ondradu izatea baita eta izango da bizitzak irauten didan guztian bizitza gidatzen didan iparra.

Beti erabili izan dudana pentsakizuna izan da diru hori Arrasateko Udaletxera neuk eramane eta neuk ematea han. Geroztik, ordea, gerra galdurik, niretzako fidagarria izango zen pertsonaren baten bitartez bidaltzea ere pentsatu izan dut. Ez dut lortu, ordea, zeren ahalegindu naizen guztietan, proposatzen nienek ez zuten nahi izaten, zeregin hori arriskutzat hartzen baitzuten, eta oraintxe ditudan asmoekin, Ameriketara joatekoa bainaiz, nire eskuetan dudana diru hau itzuli egin nahi dut; eta Espainiak Baionan duen kontsularen eskuetan uzten dut horretarako. 1936ko irail hartan Don Kruz Madinabeitia udaletxeko enplegatutako zintzoak eskura eman zizkidan diru berberak dira.

Xehetasunetan ikusiko duzunez, Gipuzkoako Aurrezki Kutxari Santanderren, eta Arrasateko udaletxearen izenean, 5.400 pezeta emanaren frogagiri bat bidaltzen dizut, egin beharra izan bainuen besteak salbatuko banituen; horrekin eta Espainiako Bankuko diruetan bidaltzen dizkizudan 33.700 pezetekin, 39.100 pezetako kopurua osatzen dute, niri bere garaian eman zizkidan guztiak, ken lehenengo erreziboan bertan jasotzen diren zenbait gastu txiki, Don Agustin Aranburu udal diruzainak eginak; hori ere honekin batera bidaltzen dizut.

Zeuk erabakiko duzu beste inork baino hobeto bidaltzen dizudan diru kopuru hori zertan erabili, zeren egia bada ere faktura batzuk ordainkizun geratu zirela, Madinabeitia jaunaren eskuetan utzi zirenak, ez dut uste, ez eta gutxiagorik ere, bidaltzen dizudan kopuru hau adinakoak izango direnik.

Honekin batera, beraz, eta bidaltzen dizudan diru kopuru honen hartu adierazpena bidali diezadazun eskatzeko, agurtzen zaitut adeitasunez. Sinatzen du:

Nikolas Uriartek

Atanasio Casado Fernandez

Atanasio Casado Fernandez. UGTko afiliatua eta Unión Cerrajerako langilea. Faxistak sartu aurretik joan zen Arrasatetik, Ismael eta Crescencio anaiekin batera.

Atanasio eta Ismael anaia Dragones Batailoian sartu ziren. Ismael Intxortako borroketan hil zuten. Atanasiok Asturiasera iritsi arte jarraitu zuen. Gijonen atxilotu zuten 1937ko urriaren 21ean bertako zezen plazan. 3 urte eta 8 hilabetez eduki zuten kartzelan eta langile batailoietan. Gijonetik Santonara eramane zuten, institutura. Handik Iruñara, Mesedetako eskolara, gero San Pedro de Cardenara Burgosera. Aurrerago, Toledoko Manzanedo Institutura eta Cigarralera eramane zuten. Handik, Bilbora berriro, Deustu eta Lezamako unibertsitateetara, eta hemendik, berriro ere, Miranda de Ebrora. Miranda de Ebrotik Palma de Mallorcara eramane zuten. Han askatu zuten, 1941eko ekainean.

Arrasatera itzuli zenean, ez zuten deitu berriro Cerrajeran lan egiteko 1943ko urriaren 31ra arte, herrira itzuli eta bi urte eta erdi geroago.

Parrokiako Plaka.

Valentin Ruiz de Alegria Corcostegi

Hemen dugun testigantzak Valentin Ruiz de Alegria Korkostegiren bizipenak jasotzen ditu. 10 urte zituela hasi zen lanean Unión Cerrajeran. 1936an alde egin zuen herritik, familiarekin batera. Santandertik Frantziara joan ziren, eta handik Kataluniara. Ez ziren Arrasatera itzuli 1939ko martxora arte. Arrasatera itzultzean, Guardia Zibilaren koartelera deitu zuten. Zubizarreta guardiak belarrondoko bat eman zion kalean eta gero, Bergarako kartzelara eramane zuten. Inolako akusaziorik gabe, hilabetez izan zuten Bergarako kartzelan. Valentinen bi seme, Pedro eta Francisco, gerran hil zituzten eta hirugarrena, Tomas, preso zegoen orduan.

Ez zuten Cerrajeran onartu, nahiz eta 48 urtez hango langile izan. Etxe txikiak eraiki zirenetik bertan bizi izandakoak baziren ere, etxe gabe geratu ziren, etxe haiek Cerrajerako langileentzat baitziren. Frankisten sindikatura joan zen, baina han, herrian gaizki ikusia zegoela eta gutxienez 40 kilometrora joateko esan zioten. Gauzak horrela, 60 urterekin, Eibarrera joan behar izan zuen lanera.

Eusebio Menchaca Turiel

Nere amamaren Pilarren anaia zan. Eusebio, Arrasatetik joan zan bizitzera Corrales de Buelnara, Santanderrera. Alderdi komunistakoa (PCE). Gerran Frente Popularreko batailo bateko kapitaina izan zan, preso hartu eta Santoñako kartzelan fusilatu zuten.

Jose Mari Arsuaga Menchaca nere aita, eta bere aizpa Margarita, Concha Menchaca Turiel nere amaren aizparekin joan ziren ihesi, lehenengo Corrales de Buelnara eta gero ontzi batean Frantziara.⁴⁰⁴

Bilbotik Presoak Iritsi

Bilbo erori zenean, 11 hilabetez errepublikanoen eskuetan preso egon ondoren, altxamenduaren hasieran atxilotu zituzten 96 karlistak Arrasatera itzuli ziren berriro. 1937ko uztailaren 18a zen. 1936ko urrirako Celestino Uriartek gutun bat bidalia zuen Arrasatera, eta esan eta agindu zuen beraiek Bilbon preso zituztenei ez zitzaizela ezer gertatuko, eta besteek ere berdin jokatzeko.

Karlistek ez zuten zegokiena egin, eta hori gauza jakina zen Bilbon; hala eta guztiz ere, atxilo zeuden karlisten kontra ez zen inolako errepresaliarik egin. Gudari zahar batek zioen bezala *defentsarik ez duten presoak ez dira hiltzen*.

Bilbotik iritsi zirenak Espainiako zaldun izendatu zituzten. 1937ko uztailaren 25ean, tradizionalisten jaian ospakizun bat izan zen eta bertan hitz egin zuten Antonio Pagoagak, atxilotuen ordezkari bezala, eta bestetik Prudenziolo Iraeta eta Felix Landak. Domingo Arzamendik, FET eta JONSetako herriko ordezkari izendatuak esan zituen azkeneko hitzak: *gu ez gaituzte tratatu preso politiko bezala, hiltzaile arrunt bezala baizik...*

Inoren begian lastoa ikusten bazekiten, baina beraienean enborrik ez; edo ez zuten ikusi nahi. 1934ko urriaren 14an, Gestorak erabaki zuen Santa Barbarako pasealekua konpontzea herriko atxilotuek, lana izan zezaten. Hona hemen 1938ko apirilaren 22an gestoratik zer adierazi zuten: *Biteriko Eskolak laikotasunaren bekatu originalean jaio baziren ere, garaiz gabiltza akats hura zuzentzeko. Horretarako, herriko artzapeza sartuko dugu eskola batzordean.*

Ospakizun patriotikoak

Gerraren gainerako denbora guztian ekintza patriotikoz beteta egon zen Arrasate, erreketek, Flecha, Pelayo eta Margarita manifestaldiz beteta. Horrela eratu zen 1938ko uztailaren Falange Española Tra-

dicionalista y de las JONS, 2. linea. Lau zenturia osatzera ere iritsi zen, guztira 450 gizon.

Frankisten bandoarentzat dirua biltzen jarraitu zuten.

1938ko ekainaren 4an La Voz de España esaten zuenez, Italia faxistarekiko elkartasun moduan, manifestaldi handia egin zen ekainaren 29an, eta desfilea eta Espainia, Ducea eta Italiarentzat Gorak oihukatu ziren.

Ekainaren 5ean Rodeznoko kontea Justizia ministroa etorri zen herrira bisitan

1938ko irailaren 26an, Herriaren Askatasunaren bigarren urteurrenean, Tedeuma, Gobernari Militarra eta Aldundiko presidentea eta presidente-ordeak, Eizaguirre eta Churruca jaunak, bertan zirela.

1939ko urtarrilaren 14an, meza Bilbon gorri separatisten eskuetan hildakoen alde; Luis Dolara, preso ohien erakundeko apaizak eman zuen.

Erreketete edo soldaduren baten gorpua iristen zenean, doluzko egunak fabriketan. Dolu manifestaldiak.

1939ko ekainaren 5ean, San Juan jaiez, soldadu ohien omenezko ospakizun bat egin zen. Ospakizun hartan Parrokiako arkupeetan plaka bat jarri zen, gerran *por Dios y por España* hil ziren 24 erreketete eta 23 soldaduen izenekin. (Plaka hori bi aldiz hautsi zuen Euskadi ta Askatasuna erakundeak 1966an. Eta gero kendu egin zuten).

Dirua biltzen ere jarraitu zuten, herriko sindikatu profesionalen ekimenaren arabera; diru bilketa haiek derrigorrezkoak ziren, eta armada nazionalarentzat eta milizientzat egiten ziren. Soldata egunak kentzen ziren.

Adibide bat jartzeagatik, aipatuko dugu 1938ko abuztuko hilabetekoari dagokiona:

Arzamendi Berezibar	246	pezeta
Fábrica Mondragonesa	416	pezeta
Roneo eta Unión Cerrajera	671	pezeta
Altuna Mendizabal	278	pezeta
Asam	297	pezeta
Unión Cerrajera Mondragón	9.144	pezeta
Elma	2.556	pezeta
Metalúrgica Cerrajera	483	pezeta

Azaroaren 3an udal Gestorak 5.000tik 10.000 pezetara jaso zuen suskripzioa; era honetara banatu zen: 5.000 Armada Nazionalarentzat; 3.000 Gerrako Junta Karlistarentzat, eta 2.000 Falange Española-arentzat.

1937ko azaroaren 23an bat egin zuten Unión Cerrajerak, San Josek eta Sindikatu Librearen kooperatibak.

Azaroaren 24an ELMAk agindua bidali zion Banco Guipuzcoanori, 12.000 pezeta emateko armadari, Falangeari eta Karlistei. Egun horretan erabaki zen herriko aguazilek eta musika bandak txapel gorria jantzi behar zutela. Parrokian ospakizun patriotiko-erlijioso “emozioz bete” bat ere ospatzen zen. Margaritak eta Pelayoak danborrez, eta JONSetako Falangea formazio zuzenean bertaratu ziren. Frantzisko Imaz koadjutoreak eman zuen meza, eta Lorentzo Arakama erreketeten kaperaua diakono.

Kaleen izen aldaketak

Abenduaren 21ean erabaki zuten plazaren eta zenbait kaleren izenak aldatzea:

Errepublikako plaza, Espainiako plaza izango zen handik aurrera; Arano kalea, General Franco kalea; Pablo Iglesias kalea, Ferrerías kalea; Galan y Garcia Hernandez, Zarugalde kalea; Los Jardines de Viteri, Maestro Arano plaza; Plaza del Fronton Antiguo, Plaza del General Mola; Plaza de San Francisco, Plaza de los Martires del 5 de Octubre; El Paseo de la Estacion, Avenida de Navarra.

Presoak plaza erdian bonbardeotan

1936ko abenduaren 22an, 27 pertsona atxilotu zituzten, gudara joanak ziren gudarien guraso eta familiartekoak guztiak. Udaletxeko espetxean sartu zituzten, eta testamentu egin beharrean zegoenak deitzeko notarioari esan zieten, eta inork konfesatu nahi bazuen apaizari deitzeko; denak larriturik zeuden, zer ote zen oraingoan?

Egun baten Mondrauen deteniruz zituen gurasuak, Bizkaixan zaukenak semiak, gudariak edo gure dana, batzuk emakumiak eta beste batzuk gizakumiak sartu zituzten Mondrauen. 3 deposito zien orduen, bi bentanalak oin dazenenak zazen kuarto bi, eskileria erdian eta kartzelarako prestau zituzten hor kuarto bi eta hor sartu zituzten.

*Suertau zan bertan nire ama be deteniru ein zauien, beten batek akusauko zauen ni gorrixeltan ninguela, eta ni falanjistan ninguen! (...) egun berean soltau zauien.*⁴⁰⁵

*Urten auen presuak eta jarri zien plazan kiosko ondoan, nire aita, Gregorio Arrieta errosarixua errexetan, denak belauniko, han ezekitzien zer ein biutzien be igual hil edo...*⁴⁰⁶

*Abenduaren 22an, goizeko hamarrak eta hamaika bitartean, hegazkin bat azaldu zen; ordurako atxilotu guztiak herriko plazara eramanak zituzten; 27 ziren gizon, emakumezko eta haur. Garai hartan plazan kiosko bat zegoen. Atxilotuak kioskoa, Udaletxea eta oraingo Iturriotz kale bitartean jarri zituzten. Lurrezko zakuen atzetik apuntatzen ari zitzaizkien, ezin zezaten ihes egin. Hegazkinak joan-etorri batzuk egin zituen, hiru edo lau; eta alde egin zuen. Berrero espetxera eraman zituzten. Arratsaldeko ordubi eta erdiak edo hirurak bitartean berrero jo zituzten kanpaiak -hegazkinen bat azaltzen zenean kanpaiak jotzen zituzten jendea ahal zuen lekuan babes zedin-. Ni plaza inguruan ari nintzen jolasean. Oraingo honetan gizonezkoak atera zituzten plazara, eta hegazkinak, biplanoak, bizpahiru bira eman zituen. Horrietako batek bonba bat jaurti zuen. Kasualitatez edo, bonbak plaza eta Iturriotz kale bitartean dagoen nibel horman jo zuen, eta plazara erori ordezkalerari erori zen. Ez zen zauriturik izan. Eta oihuka hasi ziren -"Gora Arantzazuko Ama Birjina"-; soldaduen komandante zegoenak oihu egin zuen -"Ah ze suertea izan duten... horiek, probidentzia ere haien alde dute.*⁴⁰⁷

*Gizonak atera zituzten kalera, baina emakumeek haien atzetik irten zuten, eta esaten zuten senarren ondoan hil nahi zutela. Han zeuden, Simon Orobengoa eta Marcos Ugalde, biak 60 urtetik gora. Beste emakume batzuen artean ziren Juana Aguirre eta Arana udaltzainaren Juana, bere bi seme-alabekin.*⁴⁰⁸

1936ko abenduaren 24an Aguraindik Gasteizako errepidean istripu bat izan zuten zenbait karlistek, Bitoriano Balerdiri bahituran kendutako autoarekin. Victor Bastida, auto gidaria bertan hil zen; Jose A. Berezibar, zinegotzia, istripuaren ondorioz hil zen; Isidoro Etxebarria alkateordea, larri zauriturik geratu zen. 1936ko abenduaren 29an, hilberria zen zinegotziaren ordezkalerari, eta zinegotzi kopurua gehitzeko, Udal Gestora handitu egin zen: Gonzalo Azkoaga, Santiago Bastida, Santiago Otxandiano eta Bizente Berezibar. 1936ko abenduaren 30eko La Voz de España, herriko gutunean, *heroia iritsi da titulupean, honela*

dio: Modesto Otadui, lehen lehenen garaietako erreketea, familiaren ondora itzuli da. Uztailaren 20an Arrasatetik ihes egin zuen, beste erreketek batzuekin batera: Beltran, Etxebarria, Madinabeitia, Beitia... Arantzazun Oñatiko marxistek tirokatu zituzten, eta beren lagunetak hiru atxilotu: Juan Jose Otadui, Eugenio Gorosabel eta Joakin Etxebarria. Gasteiza iritsi ziren. Somosierrara joan zen boluntario, abuztuaren 26an bala bat sartu zioten, eta haren ondorioz ezin izan du borrokan jarraitu...

Modesto Otadui 1938an espetxean sartu zuten; Arrasaten faxisten garaipenaren bat prestatzeko egiten ziren bazkari horietako batean diskurtso bat botatu zuten, eta gogor ekin zion Guardia Zibilaren kontra; koldarrak zirela deitzen zuten, uztailaren 18an erreketekin batera herria hartu ordezkalerari atzera egin zutela eta. Espetxean sartu zuten, baina ez zuten denbora askorik egin han.

Enpleguaren erregistroa

Frankistak Arrasaten sartu eta lau hilabetera, 1937ko otsailaren 5ean, Gipuzkoako herri guztietan bezalaxe, Arrasaten ere enpleguaren erregistroa eratu zen. Urtarrilaren 22an zirkular bat argitaratu zuten probintziako aldizkari ofizialean, non Gipuzkoako eta Bizkaiko gobernadore zibilak ematen dituen arau batzuk udal erregistroetan enpleguaren erregistroa sortzeko. Otsailaren 5ean gobernadorearen ofizio bat irakurri zuten, zeinaren bidez ugazaba eta langile izendatzen zituen, hurrenez hurren, Jose Añibarro Resusta eta Santiago Otxandiano.

Bi bokal haiekin eratu zen herriko erregistroa. Presidente lanetan, Jesus Gorosabel Mendia alkatea aritu zen.

Gregorio Juldain Abarrategi izan zen bilera hartako behin-behineko idazkaria. Hona hemen bileran hartutako erabakiak:

- Lantegi guztietara, erregistroaren baimenik gabe langilerik hartzea debekatzen zuten zirkularra bidaltzea.

- Langabeentzako erregistroa sortzea, une horretan zeuden 6 langabeekin.

1937ko maiatzaren 17an, beste bilera bat egin zuten. Orduko alkateordea Isidoro Etxebarria Maidaganek bideratu zuen. Sindikatu Libre Profesionalari eta Espainiako Falangearen sindikatuari

Unión Cerrajerako buru, Ricardo Oreja (kontseilari-ordezkarria), Añibarro (personal burua) eta Basterretxea (zuzendari teknikoa), mitin batean, 1939ko uztailaren 18an.

euren langileen zerrendak eskatzea adostu zuten. Zerrenda haiek lortzearen helburua zen langileriaren erregistroa formalizatzea. Bando baten bidez jakinarazi zuten zerrenda honetan izena ematearen behar eta garrantzia edozein lantegitan aritzeko. Falangeak 33 izen eman zituen, sindikatu libre profesionalak 84. Haien artean, frankistek fusilatu zituzten hainbat pertsonaren seme-alabak edota ideia nazionalista edo sozialistak zituztenak ziren. Lana aurkitu ahal izateko, derrigortuta egon ziren pausu hura ematera.

1937ko maiatzaren 20ko, JONSeko, Central Obrera Nacional Sindicalistako, langabetuen zerrenda: Gehiengo 14 eta 17 urte bitartekoa:

Patricio Eguidazu Altuna, 17; Jose Maria Lasagabaster Arriola, 17; Antonio Uribechevarria Arriola, 17; Cristobal Bedia, 19; Pedro Sologaitoa Iriarte, 18; Domingo Aranburu Basurto, 18; Manuel Iriarte Bolinaga, 18; Julio Aramburuzabala Mugica, 18; Ramon Heriz Aranburu, 16; Jose Maria Garay Arregui, 17; Genaro Serrano Oyarzabal, 15; Francisco Garcia Rodriguez, 15; Ignacio Arregui Oyarzabal, 15; Angel Balanzategui Arizmendi, 16; Benedicto Ibarguen Ancelaitegui, 15; Maximo Arregui Echave, 15; Benito Azcoaga Azurmendi, 15; Jose Ignacio Mendizabal Illona, 15; Luis Bengoa Eraña, 15; Eugenio Balanzategui Arriola, 16; Jose Maria Aranburu Basurto, 15; Gregorio Arana Igidua, 17; Miguel Bo-

linaga Madinabeitia, 16; Juan Herrero Arana, 14; Anselmo Balanzategui, 45; Vicente Arana Arregui, 19; Pepe Zapico, 37; Gazpar Zaitegi, 15; Juan Lazpita Echevarria, 14; Jose Mª Aranburu Basurto, 14; Alejandro Zabaleta Mendicuti, 14; Manuel Ceciaga Arizaga, 17; Pilar Otaduy, 15; Maria Villar, 18; Gregoria Iñarra, 16; Lorenza Uribarren, 16; Anunciacion Guridi, 20; Rosario Guridi, 16; Joaquina Arregui, 14; Nicolasa Arana, 17; Gregoria Elorza, 16; Lucia Uribarren, 16; Concha Azcoaga, 16; Encarnacion Mugica, 16; Concepcion Mugica, 15; y Manuela Langaran, 19.

Falangeko herriko delegatuak sinatzen du, Juan Uribe

Enpresak militarizatuak egotean, ardua zuen komandante militarrek instrukzio berriak eman zituen, lehenengoak uztailaren 4an eta ondorengoak uztailaren 12an. Lanean has-teko oztupoa jartzen zuten lehenengoak lantegiak ziren. Ideia errepublikarrak zituen edonor baztertzen zuten. Haiek ez ezik, haien senideak ere baztertzen zituzten. Pertsona baten inguruan zalantzak zituztenean, eskaerak bidaltzen zituzten erregistrora. Arrasateko Udalak alkatearen bidez ematen zuen baimena langileak fabriketan lanean hasteko. Manuel Uriarte Martinezen kasuan adibidez, 1937ko ekainaren 21ean, udalak enpresari baimena ukatu zion Uriarte ELMAn lanean hasteko.

Alkate berria

Jesus Gorosabel alkateak masailezurreko minbizia baitzuen, 1938ko urriaren 8an kargua utzi behar izan zuen. Domingo Arzamendi Aranzabal izendatu zen alkate berria. Egun horretan beste izendapen batzuk egin ziren: Armengou, Falangeko idazkari. Felipe Azurza, Prentsa eta Propagandako ordezkari. Eta fronteko eta ospitaletako herriko delegatu karguetarako, Isabel Otadui eta Tomasa Beitia.

Gerrako materiala fabrikatzea

Gerra hasi eta Gipuzkoa azkar hartu zutelarik, Arrasate eta Bergara, neurri batean behintzat militarizatu egin zituzten. Errepublikanoen armada Bizkai aldera erretiratu zenean, ordea, boluntario asko joan ziren harekin, eta makinaria puska bat

ere bahituran eraman zuten (prentsa, tornu eta fresatzeko makinak, batez ere).

Unión Cerrajeran makina askori piezak kendu zizkieten, fundizioko labe batzuk lehertu ere egin ziren; hala eta guztiz ere, ordea, lantegi horretan eta Elman 1937tik frankistentzat gerrako materiala egiten hasi ziren lanean. Elman egunean 10,5eko 1.000 jaurtigai egiten zituzten, eta aste osoan, igandeetan ere bai, lan egiten zuten.⁴⁰⁹

Unión Cerrajeran Levefell koronelak hartu zuen militarizatuta zeudenen kargua. Handik gutxira hiru txandatan ari ziren lanean armadarentzat produkzioan. Bien bitartean, 1937ko otsailaz geroztik, gainontzeko instalazio guztiak gelditu egin ziren, eta handik bi hilabetera arte ez ziren hasiko polito-polito beren produkziara itzultzen, lehengaiak iritsi ahala eta langileak lanpostuetara itzuli ahala.

Cerrajeraren militarizazioarekin hango instalazioak eta makinaria etengabe erabiltzera behartu zituzten, eta egunean hiru txanda egiten ziren, astearen zazpi egunetan. 1938 erdi inguruan, Levefell koronaleren kontrolak zertxobait arintzean, hasi zen fabrikazio datuen % 5 bat faltsifikatzen eta igande arratsaldeetako fabrikazioari eransten; horrela igande arratsaldean jai hartu ahal izateko. 7,5 eta 10,5eko jaurtigaiak artilleriarako; 6,5eko morteroak; hegazkinen bonbentzako estabilizagailu metalikoak; zubientzako tirante tentsoreak; trenbideetako torloju eta tirafondoak eta abar... fabrikatzen ziren Cerrajeran beraren makinekin, edo Francoren armadak harturik zituen zonetan bahituran hartutako fabriketatik ekarritakoekin, edo Zaldibarko lantegietan jarritakoekin. 100 tornu pasa, enpresaz kanpotik ekarriak denak, eginahalean ari ziren lanean, produkziarako kupo eta epe finkoak zituztela.

Enkargua eman zioten Cerrajerari 1937ko maiatzean eguneko 500 jaurtigai egiteko; 200 langilerentzako lana eman zuen. Azaroan produkzio kapazitatea gehitu egin zen eta eguneko 1.000 unitate, eta beste 140 mortero egitera iritsi ziren. Jaurtigaietarako lehengai moduan Bergarako borobila erabiltzen zen, harik eta desgasteko sailean izandako matxura batek Bizkaiko labe garaietatik ekarritako materiala erabiltzera behartu zuten arte. Bien bitartean Bergarako txapa saileko bi txanda zeuden militarizaturik (1938ko maiatza); bien artean egunean 25 tona iristen ziren laminatzera.

1937ko maiatzean eguneko 500 jaurtigai egiteko enkargua eman zioten Cerrajerari; 200 langilerentzako lana eman zuen. Azaroan produkzio kapazitatea gehitu egin zen eta eguneko 1.000 unitate, eta beste 140 mortero egitera iritsi ziren. Jaurtigaietarako lehengai moduan Bergarako borobila erabiltzen zen, harik eta desgasteko sailean izandako matxura batek Bizkaiko labe garaietatik ekarritako materiala erabiltzera behartu zuten arte. Bien bitartean Bergarako txapa saileko bi txanda zeuden militarizaturik (1938ko maiatza); bien artean egunean 25 tona iristen ziren laminatzera.

Gazteak eta, batez ere, emakumeak.

14 nituenean hasi nintzen Cerrajeran lanean. 18 eta 19 urteko kintoak gerrara joan behar izan zuten. Zahar eta gaztetxoak behar zituzten jaurtigaiak egiteko. 6,5 eta 7,5 neurrietako jaurtigaiak eta 6,5neurriko morteroak fabrikatzen ziren. Batzuetan, egunean hamar orduko lanaldiak egiten genituen. Astean, 100 eta 125 pezeta artean ordaintzen ziguten.⁴¹⁰

Klaro! Ez zan sartuko ba?, orduan jentia falta eiten zauen gainera, bertan jende gutxi zauela, eta gainera hortik zehar jende guztia gerra horreaz mobilizauta, ba pentsaizu, jendia falta zan lana eiteko. Orduan lan danak aukien, bai gizakumiak eta bai emakumiak aukien lana. Lan hori orduan ez zan falta... Ba en un torno revolver, proiektilak zulaketan lehenengo. Gero, ekin ginen... harek proiektilak erueten dau kobrezko arandela bat, haretxe kanala moletietan. Osea que pikaduria ein, kobrezko arandeli hori gogortuta bertan gelditu daixen. Gero hori ein eta hurrengo lanian, azkenengo desbastia eitera Emakumerik orduan... proiektilakin orduan gizakumiak bakarrik. Oin, prentsetan ta... eiten zien "peines para ametralladoras", han egongo zien, han emakumiak lana ingo auen, zeatik prentsetan ta holan, frisionadoretan, matxinuan... holako lanetan ibiliko zien. Beste batzuk huntzak, abioiak botateko, beti puntia gorutza geraketan zienak kaminuetan pintxazuak eiteko... Gero morteruak be eiten zien beste sezio batzuk, baina, han be, gizakumiak ibiltzen zien. Proiektiletan danetan gizakumiak. Elman eiten ituen 10 y mediuak, eta Cerrajeran 55ko mortero txikinok eta 6 y medio y 7 y medio proiektilak, geuk eiten gituenak... Emakumiak zeatik ez zaiuen egingo hori lana? Zakartxua bazan hori, zeatik proiektilak, berak be, (...) , makina bueltaka abilela harixan bueltan ebatu proiektilai, engantxau behar izeten zan. Badakizu, orduan ondion emakumiak gauza

Burgosko espetxea:

Lehen lerroan. Eskumatik ezkerrera: Felipe Letona, Trini Azkonaga, Eustasio Marcaide, Román Bidaburu, Vicente Juldain.

2. lerroan: Joaquín Garmendia, Lucio Urionabarrenetxea, Jose Barrutiabengoa, José Mª Gallastegui, Pablo Bolinaga.

*pisutxuak zazen lekuan ez zan sartzen. Gero emakumia ez zabilen asko orduan, gerra denboran sartu zan gehixena emakumia. Gerra denboran falta eiten auen jendia ta... baina más bien emakumiei lan suabietan eta almagazetan, enpaketetan, enbaletan eta halako gauzak.*⁴¹¹

Errepresaliak seme-alabengana iritsi ziren.

*Gorrien seme-alabek askoz ere aukera gutxiago izan zuten, baina ez zen izan ahalmenik ez zutelako.*⁴¹²

Unión Cerrajerako Escuela de Aprendices.

Aurrekariak: 1931ko irailaren 7an, Arrasateko Udalak behin-behineko Patronatu Lokala eratu zuen herrian, Eskola Profesional bat izateko. Helburua zen Arrasaten *Lanaren Oinarrizko Eskola baten sortze agiria onartzea*. Eskola martxan jarri ahal izateko, diru laguntzak eskatu zituzten enpresetan. Hona hemen, Marcelino Orejak Eugenio Resusta alkateari igorri zion gutuna: *Que se congratula de su iniciativa y celebraria poderla secundar... pero tiene ante si la realidad de una Escuela dentro de la sociedad misma... por ello no le es factible sintiendolo mucho prestar una ayuda al nuevo establecimiento.*⁴¹³

Errepublikara garaietan, Maiatzaren Lehenaren manifestazioetan, ezkerreko lan eskolen beharra aldarrikatzen zuten urtero. Baina eskola haien sortu

ziren Unión Cerrajerak zuen langile espezializatuaren premiazko beharrak bultzatuta. 1939ko urriaren 3an izan zen inaugurazioa.

Administrazio kontseiluak *arma nazionalen garaipean gizarte ekintzak eginez ospatu nahi izan zuen eta primerako langileak trebatzeaz gain, pertsona bikainak heztearen helburu*. Horretarako, lan eskolako ikasleak *familia onetakoak izatea jarri zuten baldintza gisa, izan ere, etxean jasotako eredu batiko gogoan geratzen zelako eta kasu gehienetan eredu hark eragin handia zuelako*.

Eskolak lantegiko beharginen semei zuzenduta egoteak garbiketa bat egiten zuten kaleratutako langileen semeekin. Enpresatik kanporatutako langile gehienak sozialistak ziren. Unión Cerrajerako administrazio kontseiluak jakinarazi zuen ez zutela nahi errepikatzea aurreko belaunaldiekin gertatutakoa. Adierazpenetan esan zuten *orduan ez zen ezer egin gizona trebatzeko. Guztiz kontrako, langileak bere ezjakintasunean bakarrik utzi zuten, era guztietako ideia eta propaganda guztien aurrean. Ezjakintasun horretan, gizonak ez zuten oinarririk epaitu ahal izateko, eta bat egin zuten gehien itsutu zuten ideiekin. Itsutasun haren ondorioak izan ziren:*

Marxismoa lehenengo, komunismoa gero eta haren ondoren, iraultza soziala. Langileak ez zuten beste biderik izan, egin zuena baino. Errua ez zen berea izan, erru guztia dute gizon haiek bakarrik utzi zutenek, eta ez beste inork

Horri hau gaineratu zioten: *Eskolan sartzeko hautaketa lehiaketa bidez egingo da, eta aintzat hartuko dira aurretik adierazitako ildoak.*

1950eko hamarkadan hasi ziren onartzen Cerrajeratik kanpo lan egiten zuten aiten seme-alabak.

Emakumezkoen diskriminazioaren beste adibide bat: 1939an Unión Cerrajerak zabalduko Aprendizen Eskola mutilentzat soilik izango zen. Eskola horretako ikasleek 14 urterekin hasten ziren; adin horretan, emakumeek beste eginkizun batzuk zeuzkaten zain.

13.5. Testigantzak. Kartzela, lan behartuak eta erbetea.

Atxiloketak pilaka egiten zirenez, espetxez gainera, komentuak eta ikastetxeak ere prestatu beharra izan zuten frankistek preso guztiak edukitzeko. Kalkulatzen zen euskal presoak 40.000 inguru izango zirela. Horien artean 3.000ek heriotza zigorra zuen.

Arrasateko 300 preso baino gehiagok, 4tik 7 urtera bitartean eman zituzten espetxeetan batez beste. Batzuk eramaten zituzten kontzentrazio esparruetara, eta handik lan batailoietara; beste batzuk, ostera, eramaten zituzten Duesoko presondegira, Ondarretako kartzelara, Burgosgo presondegira, Puerto de Santa Mariako, Cadizen, Larrinagako espetxeetara, Deustuko Unibertsitatekora, Eskolapioen komentura, Bilbon, eta beste espetxe batzuetara.

Lehenengo hilabeteetan Gipuzkoako beste eskualdeetako erreketek etorri ohi ziren beren ezagunen bila, Arrasateetik eramateko asmoz. Egun batean Asam-eko San Martin ikusi genuen. Bi anai erreketek Alacanten Albaterako kontzentrazio esparruraino ere joan ziren, herritarren bila.

Italiarren preso zeramaten astebetera, Santoñako hitzarmena ez baitzuten bete, frankisten esku geratu ziren. Diziplina gogorreko erregimena hasi zen orduan. Egun batean deklarazioa hartzera etorri zitzaizkigun; zein kargu izan genuen galdetu ziguten; gerrako kontseiluaren simulazio batean Amayur batailoiko ofizial guztiei epaia eman ziguten, eta "errebolta militarra" egin izana

Euskal presoak Burgosko kartzelan 1942ko azaroaren 25an. Bigarren lerroan esku-matik lehena Jokin Garmendia. Pilar Garmendiak utzitako argazkia.

salatu; errebolta onartu ez genuelako auzi iheslaritzat jotzen gintuzten.

1937ko urriaren 14an, heriotza zigorra eman zieten gudarietatik, joera politiko guztietako 14 aukeratu eta fusilatu zituzten.⁴¹⁴

1940 – 1943 artean itzuli ziren Arrasatera kartzelan edota lan behartuak egitera behartuak izan zirenak. Haietariko askok soldaduska egitera joan behar izan zuten, lau urte iraun zuen gerra eta kartzela jasan ondoren. Hona hemen batu ditugun zenbait testigantza.

Jose Mª Arriaran Ortueta, Dragoien batailoiko tenientearen testigantza:

Burgosen, 1938ko maiatzaren 22an San Cristobalگو گورlekutik ihesaldia izan zen ondoren, askoz gogorragoa jarri zen diziplina, ez genuen bisitarik, ezin genuen paketerik hartu, eta 15ean behin posta kartatxo bat idatzi zitekeen bakarrik, 12 lerroz goitik ukan ezin zitzaieena, ezkongabea zenak gurasoei bakarrik, eta ezkondua zenak bere emazteari edo seme edo alabaren bati.

Ia egunero fusilatzen zuten jendea, igandean izan ezik; egun horretan guztiak mezetara joaten behartzen gintuzten, formazioan, eta besoa jasorik beren lema frankistak oihukarazten zizkiguten.

Goizeko 7etan jotzen zuten diana; petateak jaso ondoren patiora joaten ginen, baita izotza bazen ere (20º C azpiko tenperaturak ere ezagutu genituen han). Euria ari bazuen ere berdin zion, han zerrenda pasatzen zigitzen, salda moduko bat ematen zigitzen (kafea deitzen zioten), eta mugitu eta paseatu gogotik, hotzak ez hiltzeko, negua bazen, eta udan, berriz, itzal apur bat non bilatuko, itzalik bazegoen, edo aulkiren bat non eseri; patio horrek 60 metro zabal eta 70 luze zituen, eta ia 5.000 ginen han preso geundenak; handik geroago, beste patio bat prestatu zuten gaixo zeudenentzat edo gu baino zaharragoak zirenentzat. Janarietako salda moduko bat egoten zen, elikadurarik batere ez zuena, babarrun edo babaundi banaka batzuekin; jende asko hil zen goseak edo gaixotasunak jota, baita egarriak jota ere. (Arsenio Rodriguez Zamora, Arrasatekoa, Fuerteventurako lan batailoian zegoela egarriak hil zen. Dragoien batailoikoa zen.)

Gutaz aparte, heriotza zigorra zutenak zeuden; espetxe barruan beste espetxe batean baleude bezala; han zeuden EAĴko buruzagiak, Ajuriagerra, Rezola, Unzueta...

Agirreren gobernuak, Alemanek Frantzia hartu aurretik, espetxearekin harremanetan jartzea lortu zuten. Haien idatziak preso jeltxide batek hartzen zituen; Bilboko Verdes inprimategiko burua zen. Idatzi horiek espetxera sarturik heriotza zigorra zutenei nola iritsiarazi zen arazoa, eta astero garbiketarako bidaltzen zituzten erropetan bidaltzea zen modu bakarra. Ikuztegiak geunden lauak, Julio Martínez (Bakunineko komandantea, anarkista), Gíovar López (Larrañagako tenientea, komunista) jeltxide bat eta neu ginen. Verdeskoak jeltxideari deitu zion lehendabizi ea paper horiek bidaltzeko prest zegoen galdetzeko; hark ez zuen nahi izan, esan zien emaztea eta seme-alabak zituela (esan beharra baitago ikaragarritzko arriskua zegoela garai

1942an Burgosko kartzelan egon ziren Amaiur batailoiko ofizialak dira: goian ezkerretik eskumara: Ramon Jauregi, Imanol Muxika, Eugenio Murua, Pablo Bolinaga, Jose Mª Gallastegi, Telesforo Goeinetxea, José Barrutiabengoa, Joakin Garmendia. Bigarren ilaran: Pedro Zeberio, Jose Sarriegi, Gerardo Zubillaga, Bonifacio Apalategi, Eusebio Ansoleaga, Patxi Arruti. Eserita: Francisco Murua, Fernando Aristizabal, Roman Bidaburu, Agapito Urarte, Eugenio Oianguren, Ascencio Garmendia eta Vicente Juldain.

hartan etsaiarekin harremanetan eta horrelakoetan harrapatzen bagintuzten); gauzarik txarrena ez zen fusilatuko gintuzten edo ez, hura dena nork bidaltzen zuen jakiteko egingo zizkiguten guztiak ziren txarrenak.

Burgosko kartzelan 1941eko otsailaren 28an.

Verdeskoak Martinezzi hitz egin zion ondoren; hura ere harri eta zur geratu zen (orduho testuinguruan jarri baita); Martinezek erantzun zion:- Begira, nik bakarrik ezin dut egin, beste bat ere behar da. Eta horrela etorri zitzaidan hitz egitera; uste ez genuen gauza zen hura; pasatua genuen guztiarekin, eta orain berriro. Hura izan zitekeen nire karreraren amaia, baina uko egitea ere gogorra egiten zitzaidan, jeltkideen idatziak zirela jakinik ere; bi egun egin nituen pentsatzen, onartu nuen eta Givarri ere jakinarazi genion.

Verdesekin izan genuen hurrengo elkarrizketan esan genion ez genuela ezer jakin nahi paper haiek nork ekartzen zituen, eta baldintza jarri genion: Hau zuen gauza da, EAJakoena; baina zuen alderdi barrenekoak ez diren albisteak baldin badatoz, gerraren gorabeherak eta abar, beste joera politikoetatik heriotza zigorra dutenei, behintzat, jakinaraz diezazuela nahi genuke, ea horrela animoa ematen diegun; eta horrelaxe egin zuten, albisteak zabaltzen hasi ziren, albiste txikiak.

Inprimategian prentsaturako idatziak alkandora bateko patrikan bidaltzen genizkien; idatzi horiek Ajuriagerrak jasotzen zituen (ikaragarritzko odol hotza zeukan hark); honela egiten genuen: arroparen ikuzketa kartoiez (espetxeko dirua kartoi batzuk izaten ziren) ordaintzen zigutenean, beti ere zerbait itzuli beharra izan zedin konpontzen ginen, eta era horretara dirua itzultzean idatziak ematen genizkien, espetxeko funtzionarioen aurre-aurrean.

Zorte ona izan genuen, zeren horrela urtebete baino gehiagoan aritu ondoren, heriotza zigorra aldatu zitetenean, eta patio handira etorri zirenean, gu ere haiek adina edo gehiago lasaitu ginen; 1939ko azaroaren 14a zen.⁴¹⁵

Jokin Garmendia Araba

Abuztuaren 21ean, tropa nazionalak Santanderrera hurbiltzen ari zirela, Asturiasera eraman behar nindutenaren Osasun Saileko agindua etorri zen. Nik ez nuen Asturiasera joan nahi eta alta eskatu nuen. Alta ematean, Meruelo herrira eraman ninduten. Han, gure erakundeko kide ziren beste miliziano eriondo batzuk zeuden. Santoñara joan ginen, baina tropa nazionalak sartzean atxilotu eta abuztuaren 28an Duesoko kartzelara eraman gintuzten.

1937ko azaroaren 15ean honakoa idatzi zuen Duesoko kartzelatik:

Gerran zehar denetatik izan dugu, gutxienak izan diren egun alai eta dibertigarriak eta egun txarrak. Egun

Andres Garate Umeretz.

txarrak frentearen nekearengatik, batzuetan jan gabe eta bestetan egunak lorik egin gabe, gerra guztietan ezinbestean egin beharreko ibilbide luzeengatik eta kideak galdu izanak eragindako sufrimendu moralarengatik.

Ezin dut kontakizun hau amaitu gerran zehar aurkitutako pertsona bihozbera eta eskuzabal guztiei eskerrik zintzoena eman gabe batez ere, Arrazola, Aramaio, Durango, Gernika, Mundaka, Bermeo, Bilbo, Orduña, eta abar. Hau da, gerraren ondorioz egon garen herri guztietako jendeari.

Azaroaren 7an, ezkutuan, gutun bat idatzi zion aitari:

Atzo bi hilabete epaitu nindutela eta heriotza zigorra ezarri zidatela. Ordutik, gure bizitza amesgaizto bilakatu da, izan ere, eta jakingo duzuen bezala, fusilamendu asko egon dira. Nire egoera berdinean daude, Markaide, Gorroño, Juldain, Inchausti, Pablo Bolinaga, Arbe, Bidaburu eta Gesalibarko Andres Garate.

Janaria eskasa da. Arrantxoa oso gutxi da eta ez digute kanpotik ezer sartzen uzten, ezta txokolatea ere.

Zuk garrantzitsua den ezer jakinarazi nahi badidazu sekretupean kontatu. Zentsura hemen oso zorrotza da.

Preso batek esan dit Bilbon ni bisitatzeke baimena lor daitekeela.

Hau da hemen dugun bizimodua: Goizeko sei eta erdietan, diana. Zazpitan, kafesne txar bat ematen digute gosaltzeko. Goizeko bederatziak aldera, ordu laurden ematen digute garbitzeko. Hamabietan arrantxoaren ordua da. Salda baso bat lau txitxirioekin eta ogi-opil gozo bat. Seietan arrantxoa berriro ere. Dilistak edo babak ematen dizkigute eguerdiko kantiitate iguanean. Gauean bederatzietatik aurrera denok isilik. Bi egunetik behin patiora ateratzen gaituzte ordu betez eta gainontzeko denbora guztia ziegan ematen dugu. Sei lagun gaude

ziegan eta amaierarik ez duten egun hauek gure familia, lagunak gure txokoa, ... gogoratu pasatzen ditugu.

Pedro Zumelaga Ozaeta

Valentzia ostien akabau zan gerria, eta lizentzian ostien etxera. Etorri eta Roneora sartu biher nitzen oster.

Nik ordurako anaia hamen gelditu zan, Pablo Zumelaga Ozaeta, eta hirugarren egunian edo kartzelan sartu auen, eruen auien Vitorixara egin zotzien Consejo de Guerra. Ezkerrak Vitorixara eruen auela, ze erueten bazauien bestiak moduan Donostiara afusilauta auen. Eman zotzien 28 urteko kartzela, baina ez auien afusilau anaia.

Anaia kartzelan auen, eta niri, anaia kartzelan auelako edo ez dakit zeaittik, pegak ifintten uzten Roneora sartzeko. Requetiak sartzen zien orduan bakarrik Roneon. Ha koto pribau zelako. Kostau jaten sartzia, enitzen sartu el 18 de julio pasau arte.

Alejandro Sagasta Azcoaga, Mane, Dragones Batailoiko milizianoa

Faxistak sartu aurretik, Asturiasen, San Juan de La Nieblan, Vicenta Perez arrantza ontzia hartu genuen. Itsasoratu ginen, baina preso hartu gintuzten. Sei hilebatez egon nintzen preso Galizian, Aldea del Obispon. Handik Santoñara eraman ninduten eta beste sei hilabetez eduki ninduten preso. Bilbon unibertsitatetik Zorrozara eta handik langileen batailoira, Galiziako Armada gorputzera autoak errekupeartzeko lanetan.. Alcañizera joan nintzen lehenengo eta gero, gerra amaitu arte, Vinarozen egon nintzen. Ondoren, sei hilabete gehiago igaro nituen Valentzian. Askatu nindutenean, eta Arrasaten Unión Cerrajeran lanik lortuko ez nuenez, Bilbon arreba bizi zela eta, hara joatea erabaki nuen.

Santiago del Valle Arcada, Dragones Batailoiko milizianoa

Asturiasen atxilotu ondoren, Cadizera eraman gintuzten. Gutako batzuk Santa María presondegira eta beste batzuk Arsenal De La Carracara. Itsasontzietan astoak bezala lan egitera behartu gintuzten. Handik, Algecirasera. Inoiz, Francok langile batailo guztiak elkartzera pentsatu zuen Gibraltarko Haitza konkistatzeko. Garai hartan izan zen Constantino del Pozo Riesco arrasatearrak ihes egin eta igerian Haitzeraino iristea lortu zuenean. Constantino, geroago, atzerrira joan zen, Hegoamerikara

Andres Garate Umerez

Andres Garate Umerez, 1910eko apirilaren 18an jaixu nitzen. Fan nitzen Arantzazura frailien kolegixora. Han egon nitzen lau urtien fraille izeteko asmuaz, bañe geixotu nitzen, eta sendagileak esan eusten onena zala karrera iztie. 15 urtekin pelukero ikasten hasi nitzen bertan Santa Agedan gehixoekin. Frailien direktoria Fray Damian zan.

Gerria hasi zanienean ni fan nitzen Batzokira. Gero Padura batailoira. Preso hartu ninduen Laredon, nire kargua zan Komisario Politikoa, egixa esan nauen, horrek izorratu ninduen pase aquí... Santoñan egin euskuen juiziua, condenado a pena de muerte. Ta handik eruen ginduzen Bilbora, Larrinagara.

Kanjea egon biher zan 50 lagunena eta nire lengusua Desiderio, bigarrena euken Garate, frankistekin ibilitakua, Larrinagara etorri jaten eta esan eusten zu ez estutu nik salbauko zaitut. Atera zan kanjia eta euzen 50 kanjeatuak izateko, bañe Lauzirica obispo batek jarri ninduen 51, bat larrei, neu.

Irundik oinez pasau gauen zubixa Hendaiaraño. 1938ko urtarrilaren 20a zan. Gero Kataluñara han egon nintzen cuerpo de carabineros del mar. Barrero Frantziara Argeles Sur Merreko ondartzan preso eta handik Gursera, han euzen Celestino Uriarte eta bailarako beste batzuk be. Urten nauen La Roseraie hospitalera eta gero Biarritzera fan nitzen, hasi nitzen ulie mozten, ez nakixen beste gauzaik. Etorri zien alemanak eta hantxe pelukerixan izan nituen

Andregaiia neuken Irunen, eta lagun batekin pasau nitzen Bidasoatik, esan eustan hemendik pasau biok errekatik eta igari beste aldera allegau nitzen kamiñua pasau eta Irungo kanposantura busti-busti pasau nitzen eta hartu ninduen nire andregaiak etxien. Hori izango zan 1943en. Irunen ezkondata gero Lemoara pelukero Aurelio Fernandez-ekin. Nire andrien aittak euken lagun bat udaletxien, eta harek egin eustan papel batzuk, papel haiekin ibili nitzen.

Gero, Hondarribin jarri gauen taberna bat fama haundikua. Anaia Jose eta Anton bixak preso egon zien. Jose frailetan ofiziñan lanien abertzalia zalako batek salatu euen. Aita Carlos, barrez, gerria hasita gero be mikelete egon zan Santa Agedan eta Aramaixon.

Miguel Etxagibel Urizar

Jesus Letonakin juntau nitzen Bilbon, Jose Antonio Agirrereren ingurukua zan, preguntau eustan, etorriko

Lesakan, 1941ko abuztuaren 11an. Jose Maria Etxebarria Bolinagak utzitakoa.

nitzen ertzain? Bai, erantzun notzan. Handik egun batzuetara radioan deike nire izena, Club Marítimo del Abran presentetako. 17 urte nittuen, 1937ko otsaila zan. Abando zan tenientia eta gure burua Monzon. Larrinagan eta Karmelon guardiak eitten egon gitzen. Deustuko Bidarte koartelian gauzela boluntarixuak eskatu euien frentera fateko, ofensiba hasita euela eta kalia zainketan baño biherrezkua zala frentera jotie, eta danak presentau gitzen. Jantzixak eta botak emun euskuen.

Autobus bi deskapotablietan sartu eta egunez Durango bonbardea ta gero, gu gabez Durango erreten euela bertatik pasau gitzen Urkiolarutz. Konpañia bi gitzen bata Saibigañera fan zan, eta asko hil zien, desagertuak be. Gu, barrez, Anbotostera, Otxandixo aldera joteko, egunez raso, aterri, eta kañonazuak granadas explosivas botatzen euskuen, aidean lertzen zien eta metralla alde guztietara eta abioak hango bonbardeuak, eta trintxeraik barik. Handik Anbotostera eta euria gogor txaboletan zutik lo eitten bata bestiai besarkatuta...

Gallartan atxilotu nindduten. Gerra kontseiluaren ondoren, Miranda de Ebroko kontzentrazio-esparrura eraman ninduten eta, handik, Zamorara Francoren morroi izatera. Errepideak egiten egon ginen eta baita zulo oso sakon bat ere, ura aurkitu arte.

Arrasatearrak Langile batailoi batean Trubian 1938ko azaroaren 11an: Agustín Hériz, Tomás Ruiz de Alegría, Vicente Etxebarria eta Felix Barrutia.

Han, Mussolinik bidalitako italiar indarretako CTV, Corpo Truppe Volontarieko parte izateko boluntarioak eskatu zituzten, Littorio 17 Dibisioaren 65 kalibreko mandoak zaintzeko zen. Bi arrasatear izan ginen han, Antonio Ansoategi Iregi eta ni. Baina, handik gutxira, mandoak kendu eta Fiat kamionetak ekarri zituzten.

Valentzia okupatzera gindoazela Morellara iritsi ginenean, sukar gastrikoak jota nengoen. Tren batean Alhama de Aragonera eraman ninduten italiar ospitale batera.

Gerra amaitzean etxera itzuli nintzen, baina, etorri eta denbora gutxira, soldaduska egitera bidali ninduten Gasteizera. Beste bost urte gehiago. Hiru armadatan zerbitzatu eta etxetik kanpo zortzi urtez egon ondoren etorri nintzen etxera.

Segismundo Gonzalez Gonzalez

Morales de Toron jaio zen. Trenbidea egitera etorri zen Arrasatera. Gerra hasi zenean, lehenengo egunetik mobilizatu zen. Gregorio González Kanpazarren desagertu zen. Misio baterako boluntario bat eskatu zuten eta Benito Arriaran aurkeztu zen. Gregoriok ezetz esan zion, gazteegia zela eta bere orde zera joango zela. Eskuko bonba pila hartu eta alde egin zuen. Ez genuen inoiz gehiago haren berririk izan. Ziurrena da segada batean jausi izana.

Dragones Batailoiko sanitarioa izan zen. Intxortan, hil zituzten lubakitik gertu hiru arrasatear lurperatu behar izan zituen eta haietako bat Benito Arriaran zen. Laredon atxilotu eta Constantino del Pozorekin (Txabal deitzen zioten 17 urte zituelako eta handia, indartsua eta lasaia zelako) batera, Aragoiko Langile Batailoi batekin borrokatzen eraman zuten. Aurrerako Gibraltarko Haitzera ihes egin zuen. Segismundo Ondarretako kartzelara ekarri zuten eta, hemen, brigadista amerikar batzuekin elkartu zen. Brigadista haiek euren paketeak partekatzen zituzten berarekin. 1941eko Gabon egunean iritsi zen etxera, baina Antonio Pagoagak salatu egin zuen. Bi apaizen laguntzari esker, bere konfesoera zen Luis Dolara eta gure bizilagun Pergentino Perezen emazte karlista Beatrizen anai bat hain zuzen ere, ez zuten berriro atxilotu, baina, egunero joan behar zuten Guardia Zibilaren kuartelera. Han, batzuetan, Zubizarreta ⁴¹⁶ izeneko guardia batek ustarekin jotzen zuen eta hartxintxarraren gainean belauniko ibiltzera behartzen zuen. ⁴¹⁷

Ez zuten lanera Elman hartu eta eraikuntzan hasi zen lanean Compañía Olazagastin. Valentin

Legorburu zen arduraduna. Elma Fundizioaren eraikuntza lanetan aritu zen. Handik urte batzuetara Elman hartu zuten lanean.

Jose Mentxaka Mancebo

Gijon hildakoz bete zen faxistak sartu zirenean. Gu zezen plazan eduki gintuzten preso eta hainbat egun egin genituen ezer jan gabe. Egun batean, furgoneta batzuk agertu eta ogia botatzen hasi zitzaigun. Guk ogiak jasotzen genituen bitartean, eurek NODOraiko grabatu gintuzten. Egunero genituen fusilatze pertsonak ateratzen zituzten herrien bisitak.

Egunero genituen jendearen bisitak, pertsonak ateratzen zituztenak fusilatze. Egun baten, falangeko auto bat zezen plazaren aurrean geratzen zela ikusi nuen. Ikusi nituen handik irteten Ricardo Arcauz, San Martin de Asam, Antonio Armengou eta Eulogio Lopez (Nerón). Arrasateko guztioi deitu ziguten. Tratu ona eman ziguten. Nire anaia Miguel eta biok, Armengouekin ikasitakoak ginen. Galdetu genion ea gure familiaren berririk zuen. Hark, bazter batera eraman, eta lasai egoteko esan zigun, gure aita ondo ezkutatuta zegoela.

Handik Santoñara eraman gintuzten. Guardak Kanariar Irletakoak ziren, eta han pasatu genituen 17 egunetan 6 lagun hil zituzten egurturik.

Gero, Bilbora, Deustuko Unibertsitatara eraman gintuzten. Han amaren bisita izan nuen. Amari ea aitaren berri zuen galdetu nionean, baietz erantzun zidan Armengouk, esan zidan gure aita kalean ikusi, atxilotu eta Carmeloko espetxean sartu zutela. Hark esan zigun moduan, ondo ezkutatuta zegoen. Miranda de Ebron, langile batailoi batekin ibili ginen Castejón-Casetas bidea eraikitzen, lo egiten genuen korta batean, hango zoruan.

Alcañiz-en izan ginenean, txanda bakoitzeko 3 kilometroko bidea eraikitzen genuen egunean. Hartarako, txokolate zati bat eta sardina lata bat ematen ziguten. Handik Extremadurara eraman gintuzten, San Benitora, hain zuzen ere. Inoiz ez genuen ikusi hainbeste hildako batera. Larunbatetan hildakoz betetako kamioiak etortzen ziren herrira. Hildakoak herriko plazako lau izkinetan jartzen zituzten, eta han uzten zituzten egun osoan, “rojos, asesinos” pankartak haien alboan utzita

Ihes egiteko asmoa zutela esatearren 16 lagun fusilatu zituzten, haietako bat Emilio Gutierrez, Balmasedako okina.

Joseba Uribechevarria Osinaga, Gudaria Amayurrekoa

Laredotik San Juan de Mozarritarera eraman gintuzten; eta handik Saulingo 25. langile batailoira; Arrasateko 18, Aramaioko 8 eta Oñatiko 6 ginen. Manresan Ebroko frontera eraman nahi izan gintuzten, frankistekin borroka egitera, ez genuen onartu, eta hantxe bertan fusilatuko gintuztela mehatxu egin ziguten; handik erdiak Bilboko Carmeloko espetxera eraman gintuzten eta beste erdiak 108. diziplina batailoira; lehendabizi Peñarroyan errepideak egiten eduki gintuzten, eta gero, Línea de la Concepcióngo zementu armatuzko parapetoak egiten, Francok Gibraltar hartu nahi zuela esaten baitzen. 1940ko ekainean etxera etorri ginen.

Luis Balanzategui Zubizarreta

Dragones Batailoik kidea. Larrañaga batailoia eta Casero batailoia elkartu ondoren, mailaz igo eta sarjentu izendatu zuten.

Santander hiriburuan erori nintzen preso, 1937ko abuztuaren 26an. Urte bereko irailaren leian, Corbáneko kontzentrazio esparrura eraman ninduten. Handik Miranda de Ebrora, eta jarraian, San Juan de Mozarrifarreko eremura (Zaragoza). Hemen, italiar boluntarioen aginduetara zegoen langile batailoia bat osatu genuen. Aurreantzean, Comando Tropas Voluntarias (C.T.V.) izenarekin ezagutuko zena 400 gizonen eratako bi konpainiak osatzen genuen. Tarragona, Teruel eta Valentziako leku ezberdinetara eraman gintuzten bonbekin lehertutako zubiak berreraiki eta pistak egitera. 1938ko irailaren 30ean Coroneruntz (Santander) abiatu ginen. Hemen, monumentu bat eraiki genuen Iparraldeko Kanpainan hildako boluntario italiarren omenez. Handik, Lleida eta Martorellera joan ginen ahalik eta azkarren leherrarazitako Llobregat ibaia zeharkatzen zuten lau zubiak berreraikitzen: Arenas de Mar, Tossa del Mar, Palamos eta Premio del Mar.

1939ko martxoaren 13an, berriro ere, Avilatik Corconterako bidea hasi genuen eta apirilaren 20an iritsi ginen. Escudo mendatera igo ginen gerran hildako soldadu italiarren omenez eraikitzen ari ziren monumentua bukatzen. Piramide itxura zuen eta bobeda bat. Soldadu italiarrentzako nitxoak jarri zituzten hemen. Handik, Madrilera (Alto de los Leones) eraman gintuzten, Valladolideko falangeko buru, Onesindo Redondoren omenez eraiki zuten monumenturaino iritsiko zen pista bat egitera.

1939ko irailaren erdialdera, Leoneko mendietan dagoen Foncevadón izeneko herrira eraman gintuzten Ponferradara joateko pista bat eraikitzen. Handik Molinara (Leon) pista bat egitera, Echana eta Lucillo herriak elkartuko zituena. Molinan lizentziatu gintuzten, 1940ko uztailaren 18an.

1941eko irailaren hasieran, kintoak (1917an jaiotakoak) deitu zituzten, eta berriro ere, Langile Batailoia batera bidali ninduten Lujua (Bizkaia), euskal armadarentzako ospitale izandako barrakoi batzuetara. Handik, egunero, Sondikako abiazio eremua eraikitzen izaten ginen eskoltarekin.

1942ko abenduaren 20ra arte egon ginen Lujan, orduan desegin baitziren langile batailoia guztiak. Handik, eta soldadu soil gisa, Vigora eraman eta han izan gintuzten 1943ko maiatzaren 20ra arte.⁴¹⁸

Fermin Arabaolaza Arriola

1913ko urriaren 20an jaio nintzen. Gerra hasi zenean, milizian sartu ginen. Gurasoak Bizkaira joan ziren. 1936an irten nintzen herritik eta ez nintzen itzuli 1944ra arte. Dragones Batailoian egon nintzen Lemoako Hautzetara iritsi arte. Handik, tifusak jota, Santanderrera eraman ninduten. Han itsasoratu ginen Asturiasera joateko asmoz, baina ofizial batek Frantziarako bidea hartzen derrigortu zuen makinista. Italiar barku batek harrapatu eta Santurtzira eraman gintuzten. Bi egunetan jan gabe eduki gintuzten eta lehorreraterakoan, orduan banatu zizkiguten ogitartekoak. Pelikula bat grabatzen ari ziren eta hura izan zen eman zuten irudia, ogitartekoak banatzen!!!

Santurtziko biltegi batzuetatik, Orduña, Escolapios, Deusto eta Cadizera eraman gintuzten. Han lizentziatu gintuzten gerra bukatu zenean. Iraola eta Atxa Arrasatera etorri ziren, baina ni han geratu nintzen. 1941ean, barku batean itsasoratu nintzen makinista lan egiteko eta han egon nintzen 1944ra arte.

Herrira itzuli nintzenez, ez ninduten lanerako onartu Cerrajeran. Orduan, koinatua eta biok Bilbora mandatuak egiten hasi ginen koinatuaren kamionetarekin. 1946an, biok sartu ginen Magdalena Oslara lanera. Garai hartan bi lantegi ziren Magdalena eta Osla.

Aita erietxean hil zen, baina preso egon zen Valladoliden. Kuartelera deitu eta portaera ezin hobea zuela esan zioten, baina semeak kanpoan zituela eta norbaitek ordaindu behar zuela semeek egindakoa esan ondoren, kartzelaratu egin zuten. Ez dut uste hura bidezkoa

Constantino del Pozo Riesco, "Chaval". Bigarren lerroan erdikoak.

*zenik. Nire koinatua, hil zena, aita bisitatzera joan zen Donostiara Valladolidera eraman aurretik. Esaten zuen aitak ez zuela ezer jaten, semeekin besterik ez zuela pentsatzen, ... baina Valladolidera eraman zuten. Han ez zuen ezer jaten, eta egunera dutxatu behar zuen. Erietxera joan zenean aske egongo zela pentsatzen dut. Hemen, Gipuzkoan zendu zen.*⁴¹⁹

Iheslariak

Zenbait arrasatearrek faxisten kartzela eta kontzentrazio esparruetatik ihes egitea lortu zuten. Haietariko lau ihesaldi, Dragones Batailoiko kideek gauzatutakoak, jaso ditugu: Constantino del Pozo Riesco, Fermin Ibañez Azcoaga, (Bartzelonan kontrolatua 1937ko abenduaren 16an), Guillermo Lasagabaster Gorosabel eta Celestino Uriarte Bediarena. Pelikula batekoak diruditen lau ihesaldi ikusgarri haiek li-

Guillermo Lasagabaster Gorosabel, Felix Lasagabaster, Angeles Ugalde, Fermin Ibañez Azcoaga eta bere emaztea.

buruan jasota daude. Jarraian agertzen direnak ere ihes egitea lortu zuten:

Leoncio Ortíz de Guzman Gallastegui, Amayur batailoiko a, 1933ko deialdikoa. Bartzelonan kontrolatu zuten 1938ko urriaren 18an. Bi urte geroago, 1940ko abenduaren 26an, espedientea ireki zioten iheslari gisa. Gurs-en preso eduki zuten.

Martín Errarte Solagaistua Dragones batailoiko gudaria. Hark ere ihes egin zuen. Bartzelonan kontrolatu zuten 1938ko azaroaren 22an. Saint Cyprienko kontzentrazio esparrua (Dordogne), 11. esparrua. Gurs-eko kontzentrazio esparrua (Pyrénées-Atlantiques). Irlatxo A. Islote D, 16. Barraka -1. Taldea. Nekazari lan egitera joan zen 1939ko ekainaren 18an.

Pedro Garay Igartua, Lenago hil batailoikoa, atxilotu eta Valentziako kontzentrazio esparru batera eraman zuten. Hemendik ihes egin eta itsasontzi ingeles batean Londresera iristea lortu zuen. Handik, Argentinara, Mar de Platara joan zen.

Felipe Barrutiabengoa Gastañagak ere, Amayur batailoiko a atxilotuta gero, 1938ko irailaren 6an beste aldera pasatu zen.

Ignacio Olazabal Larreategui eta Guillermo Juldain Sainz ere preso hartuta, gero Tertzio berdinetik beste hainbeste egin zuten.

Constantino del Pozo Riesco *Chaval*

Dragones Batailoiko milizianoa Atxilotu zutenean, Aragoiko kontzentrazio esparru batera eraman zuten eta handik Cadizko Arsenal de la Carraca kontzentrazio esparrura, beste 71 presorekin batera. Han ezagutu zuen Francisco Artasánchez Santurtziko CNTko kidea. Handik, Algecirasko kontzentrazio esparrura eraman zituzten. 1940ko apirilaren 28an gauean, nobelako ihesaldi baten protagonista izan ziren. Igerian joan ziren Gibraltarrera. Ihesaldi haren arrakasta "chaval"en fisiko pribilegiatuari esker izan zen. Frantzisko atzetik helduta zuela 8 ordu egin zituen igerian. Zhefiros merkantzia ontzi grekoan Uruguaira iristea lortu zuten. 1941eko apirilean iritsi ziren, eta han desertatu egin zuten. 1945ean lortu zuten euren egoeraren erregularizazioa.⁴²⁰

Guillermo Lasagabaster Gorosabel.

Corbaneko seminarioan, kontzentrazio esparruko 3. zenbakian, 4.300 preso geunden pilatuta. Egunero herri bat baino gehiagoko ordezkariak etortzen ziren gero Santanderko Sailkapen batzordean gure aurka akusazio larriak egiteko. Modu horretan, garaitutako milizianoen kontra plan kriminal haiek burutu ahal izateko. Arrasateko hiru erreketek arriskutsu etorri zitzaizkigun bisitan: “Perder, Ante eta Miguel Aguirreurreta”. Azken hori nik atxilotu nuen matxinatuaren mugimendua hasi zenean. Beraz, preso egon zen Bilbo faxisten esku erori arte. Eusko Jaur-laritzak tratu humanitarioa eman zien preso guztiei, eta guztiak geratu ziren aske. Onik eta bizirik iritsi ziren denak etxera. Eusko Jaur-laritzak presoei eman zien tratua ikusirik, eurek ere gurekiko jokabide berdina izango zutelara uste genuen, baina ezta gutxiagorik ere. Betidanik lagunak izan bagina bezala, zigarroak banatu eta promes onak egin ondoren, Santanderko Sailkapen batzordearen babes osoarekin, akusazio faltsu eta larrienak leporatu zizkiguten. Haien artean, nire kontra akusazio bat zegoen: Orejaren hiltzailea, ekintzazko pistolari eta sozialista izateaz akusatatu ninduten

Deklarazioak hartzen hasi ziren. Arrasateko 39 preso ginen eta 12. taldean geunden. Atxa, herriko aguazila, lehena izan zen deklaratzeko. Donostiako batek galdetu zion ea ni ezagutzen ninduen. Berarekin elkartu nintzen, eta esan zidan sozialista zela, Guillermo kamarada, eta esan zidan bi aukera besterik ez nuela, hilerrira edo ihes egitea. Esan zidan, aurreko egunean, Arrasateko Udaletik bidalitako paperak berrikusten ari zela, Orejaren hiltzailea, pistolari ekintzazkoa eta sozialista izateaz akusatzen ninduen dokumentua ikusi zuela.

Urriaren 8an, nire neska-lagunaren eskutitz bat jaso nuen. Valdecillako ospitaletik idatzi zidan. Haur eder bat izan zuela eta eskatzen zidan jaio berriarentzako izena bidaltzeko. Esan nion Felix jartzeko, nire anai defuntua bezala.

Urriaren 16an, ordenantza bat iritsi zen kontzentrazio esparrura. Hasieran pentsatu nuen ni fusilatzeko agindua zela, baina zelako sorpresa hartu nuen nire neska-lagunaren ondora eramateko zela ikustean. Negarrez hasi eta haurra erakutsi zidan. Bera besarkatu, semeari musu eman eta agurtu egin nuen. Cruz Ugartek esan zidan nire egoera gero eta larriagoa zela eta lehenbailehen ihes egiteko.

Nire lagun Fermin gertatzen zenaz ohartarazi nuen, eta ihesa prestatzen hasi ginen. Ihes egiteko zulo bat bilatu genuen. Kide guztiak elkartu eta adostu genuen

ihesa arratsaldeko seietan izan behar zuela. Hurrengo egunean, Kosme Altuna ihesean parte hartzera animatu nuen, baina ez zuen nahi izan.

Urriaren 18a iritsi zen, ihes egiteko eguna. Luis Balanzategui, Claudio Ruiz eta E. Nuzquetarekin batera atera ginen seminariotik zuloa zegoen lekura. Laguntzen ari zatzaizkigun hiru kideak zuloaren aurrean beren beharrak egiten hasi ziren zaindariari zuloa ikustea oztopatzeko. Zulotik atera ginen gu. Biok kanpoan elkartu eta orduan konturatu ginen aurrekoa moduko esparru batean geundela. Ordu erdiz arrastaka ibili ginen hurrengo hormara iritsi arte. Nire kideak horma gainera igo ninduen eta nik goitik eskua eman nion igotzeko. Zaindaria burlatzea lortu genuen.

Martxa azkarrean, goizean Ontaneda ingurura iritsi ginen. Basoan gorde ginen ilundu zuen arte. Hurrengo egunean, Espinosa de los Monterosera joan ginen. Errepidetik baztertuta zegoen etxe batera joan ginen. Amonatxo batek atea ireki eta pitxer bat esne eman zigun eta 25 pezetaren truke bi kilo gurin eta ogi bat saldu zigun.

Txabola batzuetara iritsi ginen eta bi egunez geratu behar izan ginen bertan oso eguraldi txarra zegoelako. Artzain batek beretzako zuen jana guri eman ondoren, bidea erakutsi zigun Gorbeira joateko. Egun batzuk ibiltzen pasatu ondoren iritsi ginen Laudiora. Gorbeira igotzen ari ginela, faxista amorratua zen artzain batekin egin genuen topo. Bergarakoak ginela eta lehenengo herrian entregatuko ginela esan genion. Begi bistatik galdu genuenean beste norabide bat hartu genuen eta beste artzain batekin elkartu ginen. Hura oso jatorra zen. Esan zigun kontu handiz ibiltzeko, gosez zetozen 14 gazte fusilatu zituztela eta gizon batek erakutsi ziela aurrerago falangistek atxilotuko zituzten etxea. Gastainak jan eta poltsikoak bete ostean, Uribarriganboa herrira iritsi ginen. Herri hori Gasteiztik hurbil dago, eta han bizi ziren Ferminen gurasoak. 24 orduz egon ginen gurasoen etxean. Bizarra moztu, ... 21 egun ziren ihes egin genuenetik. Ama Gasteizera joan eta 5 libera txokolate, 6 kilo ogi, kilo bat urdai, erretzeko harien 5 pakete eta kaxa bat pospolo erosi zuen.

Aramaiora joan nahi genuen, baina gaua zen eta 12 orduko ibilaldiaren ondoren, Gorbeia mendiko urtegiatara iritsi ginen. Hurrengo egunean, Otxandioko abiazio eremuaren erditik igaro eta Anbotorako norabidea hartu genuen. Txaboletan egin genuen lo, eta egunak argitzean sakan batera joan ginen ezkutatzera. Igo genuen mendiko gurutzetik Aramaio osoa bistaratzen zen.

Baserrira iritsi eta atea jo genuen. Meltxor atera zen. Hark Fermin ezagutzen zuen eta hura ikustean ezin poziago jarri zen. Emazteak eta alabak jaten eman ziguten. Hurrengo goizean, Karraskaindik Santa Luziara iritsi ginen eta Kanpanzartik Maxua baserrira. Galdetu genion ea joan ote zitekeen Ceciaganeko gure lehengusuengana, guri janaria erosi ziezaguten. Hitzordua hurrengo eguneko arratsaldeko betarako jarri genuen. Gaua Txotxoko pinudian pasa genuen, eta eguna San Kristobalگو lubakietan.

Baserritarrekin genuen hitzordura joan ginen eta zakua, 5 ogerleko zilarrean eta beste 5 paperean eman ziguten. Gazteak ea Aramaioko baserriren baten egon ote ginen galdegin zigun eta guk baietz esan genion. Orduan esan zigun, Arrasatera mandatua egitera joan zenean entzun zuela Leon Azkarate okinak notizia ekarri zuela, Meltxorrek gure berri eman zuela eta erreketek atzetik genituela. Nire emaztearekin ere egon zela eta ondo zegoela.

Martxan jarri ginen. Barrenatxo eta Hurdey baserrien ondotik pasatu ginen eta ibaia zeharkatu genuen Apeirribai eta Naparrena baserrietara igotzeko. Han Dragonen Batailoiairen lubakietan sartu ginen. Aretxabaletako bidean, Patritxuaren sagastian geratu ginen.

Gaueko 9etarako Arkarazu baserrian ginen. Hurrengo egunean, eta Arantzazu inguruan indarrak berriro ondoren, Aitzgorriko mendi magalera igo eta handik Nafarroara abiatu ginen. Altsasu alde batera utzita, Etxarri-Aranatzera iritsi ginen.

San Cristobalگو Fuertera iritsi ginen. Handik hiriburuko argiak bistaritzen genituen. Gau osoa ibiltzen pasatu eta gero, 12 ordu geratu gabe ibili ondoren, konturatu ginen aurreko egunean ez genuela ezer aurreratu. Aurreko egunean gotorlekuaren ezker aldean geunden eta hurrengo egunean eskuinaldean. Guztiz etsita geunden eta gosea jasanezina zen.

Gosez errenditu aurretik, erabaki genuen hurbilen genuen herrira joatea. Canfraneko goi-tentsio linea bat ikusi genuen. Herrira sartzean, perretxikoak bilatzera gentozen galdetu zigun gizon batekin egin genuen topo. Guk esan genion Canfraneko linean ari ginela lanean, hamar behargin geundela han eta herrira elikagai bila joan ginela

Janaria saldu zezakeen bakarra zen baserritar bat, zeinak ardi bat hil zuen; saldu zigun izter erdi bat 15 pezetan.

Haren ostean, herriak albo batera utzi eta mendira joan ginen. Sekulako zuhaiztiak zituzten mendietan, sakan ikaragarrietan eta baso handietan barrena abiatu ginen. Artzain bat ikusi genuen eta hark esan zigun 12 ordu geratzen zitzaizkigula mugara iristeko, eta aurrean genuen errepidea Bordeleraino zihoala. Esan zigun sakanen baten galtzen baginen mendirik garaienera igotzeko, handik errepidea ikusiko genuelako. Bidean aurrera egin genuen sakan handiko aldapak igo ondoren beste artzain bat ikusi genuen. Ea muga non zegoen galdetu genion, eta esan zigun Frantzian geundela. Ezin genuen sinetsi!. Galdegin zigun ea nondik pasatu ginen, esan zigun mendi guztietan mugazainak edo erreketek eta falangistak zeudela. Hark esan zigun, arratsaldeko laurak zirenez eta muga egun argiz igaro genuenez, ziurrenik muga zaintzen ari zirenek pentsatuko zuten ikatza egiten ariko ginela, gutako bakoitzak zaku bat zeramalako bizkarrean.

Azkenean, Donibane Garazira iritsi ginen, 1937ko azaroaren 25ean. Gertaera tristez beteriko 38 egunen ostean. Baionan, Espainiako Kotsulatura joan ginen. Kotsulak Pedro de Lecuona zuen izena. Libera batzuk eman zizkigun arropa erosteko. Garbitu eta arropa berriak jantzi genituen. Lehengusuen etxean egon ginen indarrak berriro arte. Aurreko egunetan, oinak handitu zitzaizkigun. 17 egun etxean egon ondoren, eta kilo batzuk hartu eta gero, indarrak berriro Errepublikara eta Askatasunaren defentsan borrokatzera abiatu ginen berriro.

Abenduaren 13an, doako txartelarekin eta libera batzuekin abiatu ginen trenez Bartzelonarantz. Tren geltokian irrika handiz zeuden gure zain Gregorio Ugarte nire koinatua, Ruiz eta beste lagunkide batzuk.⁴²¹

Miguel Arrieta Arregi

Hementxe, abade etxian. Orduan euskeraz eiten zan, eta gero urten zauen gerra txarrixek, eta gerra denboran egon nintzen ni Bizkaian, eta egon nintzen Zaragozan, kanpo konzentraziñuan be bai. Ni geratu nitzen Laredon, eta Laredon ein guskun deklarazino batzuk a ver nunguak gitzen... "de Mondragon", handik fan nitzen Zaragozara, Cuentos de Calleja, zan almazen handi bat eta han egon gitzen 10.000 edo gehiago bai. Handik libre utzi zuztien, orduan nauken... 18 urte kunpliru nauen Bizkaian. Zaragozatik etorri nitzen libre, eta sartu nintzen Elmaran lanian. Elman egon nitzen gerra denboran, gerrarako zerak eiten: bonba txikinak, cojines...

Gero frankotarrak deitu uzten kintakuak, lehen bando batera eta oin bestia, o sea, bixakin egon naz.

La Roseraieko ospitalean. Rafael Uretak utzitakoa.

*Gerran egon gizen 3-4 urte, gero mobilizau nitzenian, orduan jentia falta zan eta Zerrajerara sartu nitzen.*⁴²²

Elias Olmedo Paunero

Errepublikaren aldekoak ginelako. “Gorriak” esaten ziguten. Iparralde guztian egon ginen, Asturias arte. Ama eta arrebak Santandertik Parisera joan ziren. Bartzelonara lehenengo eta handik Parisera. Han egon ziren gerra amaitu arte, orduan itzuli ziren. Ni kartzelara eraman ninduten, eta kartzelatik “Langileen batailoira.

Donostian Gobernuak kartzela antzeko bat zuen han eta hara eraman ninduten, “Ondarreta” izenarekin ezagutzen zen kartzela ofizialean lekurik ez zegoelako. Kartzela zaharra dagoeneko ez da existitzen. 1940an itzuli nintzen gerratik.

Joño, gorriak izanda ez gintuzten lanerako hartzen. “Gorriak zarete zuentzako ez dago ezer. Zergatik ibili zarete hortik zehar?”. Gero, Industrial Mondragonesa nahiko ondo portatu zen. Elma ere nahiko ondo portatu zen jendea kontratatzean. Cerrejera ordea ez. Hemen oso katolikoak ziren, hemen ez, alderantziz.

Jose Riviere Andres, jaio berria Terrasan bere ama Ursitinarekin.

Salvador Lazpiur

Bartzelona erori zenean (1936ko urtarrila), otsailean Frantziara igaro ginen; Tomas Kirru eta ni Argelseko errefuxiatu esparrura eraman gintuzten; harik eta apirilean Gurs-eko esparrura eraman gintuzten arte; han arrasatear batzuk topatu genituen; gogoan ditut, Celestino, Marcos Vitoria, Ventura Vega, Trincado, García, Tomas Altuna (Barrena) eta neu. 1939ko uztaila-abuztura arte han

Zezili Berezibar, bere seme-alabekin, Ana Mari Vitoria, Edurne eta Jose Ramon.

Brigida Monge Garcia, bere seme-alabekin.

egon ginen; orduan egun horietan batzuk fabriketara irteten genuen lanera, eta alemanak 1940ko ekainean sartu ziren arte. Lantegiak itxi zituztenean, Gurseko zelaira eraman gintuzten berriro. Nik ihes egin nuen handik, eta Toulousera joan nintzen, inolako dokumentaziorik gabe. Frantsesek atxilotu, eta Alemanengana entregatu ninduten, eta ofizioa banuenez Atlantikoko harresia eraikitzen eraman ninduten, egunean 12 ordu lan eginez, bero bazen bero eta hotza bazen hotz. Handik ere ihes egin, eta paper faltsu batzuk eskuratu nituen; gerra bukatuta ere, urteetan jarraitu nuen oraindik nortasun agiri faltsu harekin.

Jesus Mendizabal, Amayurrekoa

Santandertik "Bobi" izeneko ontzi ingeles batean atera gintuzten; 500en bat ginen; San Cristo aldera eraman gintuzten, Oleron inguruan, eta handik La Roseraieko ospitalera; beste arrasatear batzuk ere egon ginen han, Nikolas Uriarte, Antonio Zubizarreta, Jesus Mendizabal. Alemanak iritsi zirenean armamentu fabriketan lan egitera behar gintuzten, eta gero bi aukera eman ziguten: edo kontzentrazio esparruak edo estatu espainolera.

Lehendabizi Hueskako espetxera ekarri gintuzten, handik Tonerora eraman gintuzten, Zaragozatik gertu, eta Mirandako kontzentrazio esparrutik etxera 1941ean. Arrasaten lehenengo hilabetean egunero joan behar izaten genuen Guardia Zibilaren koartelera, geroago astero, eta geroago 6 hilabete baino gehiago igaro arte, hamabostero.

Roneon eskatu nuen lana, gerra hasi arte han aritua bainintzen, eta sudurren aurrean itxi zidaten atea.

Jose Maria Etxebarria Larrañaga, Dragones batailoikoa. Preso hartuta gero urteetan lan behartuak egiten egon zen langile batailoietan.

Aita etorri zanian herrira, karlistak amenazau ein juen ta herritik atara. Fan biarra euki jua lehenengo Napparruara ta gero aterrizau jua Orbean Eibarren, ta urtebetara edo etorri zan Magdalena Oslara, ta hor ibili dok jubilau arte, Pellokin.⁴²³ Jose Mari eta bere anaia Vicente, Unión Cerrajeratik bidali zituzten.

PAIS VASCO		EUZKADI	
DEPARTAMENTO DE ASISTENCIA SOCIAL		GIZARTETARAGUNTZA	
Expedición a U.R.S.S.		ZATINGOA	
Apellidos Alcorta Orbagosa		1159	
Nombre Ambrosio			
Edad 18 años, fecha del nacimiento 5 Diciembre 1924			
Naturaleza Mondragon (Guipuzcoa)			
Nombre y domicilio de los padres o tutores Fermin Alcorta Sasin			
Ollerias Altas - 7- 3ª izda.			
Lugar de residencia Bilbao (Vizcaya)			
Familia que se hace cargo del niño			

Ambrosio Alcortaren fitxa Errusiara joateko.

13.6. Gerrako umeak. Herrialde ezberdinetan erbesteratuak: 208

Arrasatetik alde egindako umeak askoz ere gehiago dira, jarraian datozen izenak, gehienetan amarekin, Bizkaitik eta Santandertik pasatuta, Errusia, Frantzia, Belgika, Katalunian...egon ziren

Jesus Arregui Aranzabal
Diego Arregui Aranzabal
Modesto Arregui Aranzabal
Julio Arregui Aranzabal
Ambrosio Alcorta Orbeagozo
Felix Gastañarez Herrero
Jose Riviere Andres⁴²⁴
Andoni Axpe Madinabeitia
Montse Jauregi Iza
Jose Luis Arenaza Velasco
Begoña Ceciaga Cortazar
Maria Luisa Garcia Cacho⁴²⁵
Jose Mª Arsuaga Menchaca
Margarita Arsuaga Menchaca
Gertrudis Cendoia
Ramon Escudero Robles
Teodora Escudero Robles
Lucia Etxabe Zubizarreta
Antonio Etxagibel Urizar
Pantzezka Etxagibel Urizar
Aranzazu Leciaga Mendizabal
Ines Leciaga Mendizabal
Jose Antonio Leciaga Mendizabal
Guadalupe Ramos Mondragon
Ivan Ramos Mondragon
Antonio Riviere Ormaechea
Blanca Riviere Ormaechea
Francisco Riviere Ormaechea
Trinidad Rodriguez Rodriguez
Aristides Rodriguez Zamora
Teotico Rodriguez Zamora
Manuela Salazar Menchaca
Mª Esther Salazar Menchaca
Mª Cruz Salazar Menchaca
Raquel Salazar Menchaca
Iveliciano Salazar Menchaca

Carmen Ubago Ruiz
Enrique Vega Caldas
Marina Vega Caldas
Pilar Vega Caldas⁴²⁶
Jesus Moreno Leibar
Imanol Moreno Leibar
Nati Moreno Leibar
Erenia Moreno Leibar⁴²⁷
Antonio Ugarte
Salvador Ugarte
Antonio Olazagoitia Garcia⁴²⁸
Laureano Letamendi Ojea
Elias Letona
Trini Ruiz De Alegria Balanzategi
Nati Ruiz De Alegria Balanzategi⁴²⁹
Pedro Vega Galdos
Enrique Vega Galdos⁴³⁰
Angel Balzategi Olazagoitia
Isabel Balzategi Olazagoitia
Maria Angeles Balzategi Olazagoitia⁴³¹
Pilar Berezibar Galdos
Nati Garmendia Berezibar⁴³²
Patxi Goikolea Zabala
Guadalupe Goikolea Zabala⁴³³
Juana Uranga Mandaluniz
Lucía Uranga Mandaluniz⁴³⁴
Pedro Gonzalez Pinto
Aurea Gonzalez Pinto⁴³⁵
Francisca Ugarte Zubialdea
Josefa Ugarte Zubialdea
Andres Ugarte Zubialdea
Felipe Ugarte Zubialdea
Donato Ugarte Zubialdea
Ana Mari Vitoria Berezibar
Jose Ramon Vitoria Berezibar
Nieves Vitoria Berezibar⁴³⁶
Olga Vitoria Berezibar⁴³⁷
Roberto Uriarte Lasagabaster
Mari Carmen Uriarte Lasagabaster⁴³⁸
Estefania Garro Albistegui⁴³⁹
Miguel Mondragon Bidaburu
Imanol Mondragon Bidaburu⁴⁴⁰
Elisa Letona Aguirre

Jesus Letona Aguirre	Pedro Urrutia Mendizabal	Julio Marcaide Goenaga
Francisco Jose Pinto Zubialdea	Delfin Urrutia Mendizabal	Miren Aranzazu Marcaide
Donato Pinto Zubialdea	Maria Garcia Salinas	Goenaga
Pepita Pinto Zubialdea	Emilia Garcia Salinas	Carmen Andres Carmona
Manuel Tarragona Calvo	Juan Garcia Salinas	Francisco Menchaca Mancebo
Dolores Uranga Uranga	Julia Herrera Gonzalez	Jose Manuel Uranga Ormaechea
Gregorio Uranga Uranga	Heliodora Herrera Gonzalez	Nencitano Uranga Ormaechea
Fernando Uranga Uranga	Casilda Vitoria Vitoria	M ^a Carmen Uranga Ormaechea
Francisco Jabier Aranzabal	Melchora Vitoria Vitoria	Petra Uranga Ormaechea
Miguel Uranga Mandaluniz	Ramon Vitoria Vitoria	Federico Monge Andres
Esperanza Lasagabaster	Mercedez Vitoria Vitoria	Francisca Monge Andres
Gorosabel	Pascual Vitoria Vitoria	Natividad Monge Andres ⁴⁴²
Maria Lasagabaster Gorosabel ⁴⁴¹	Emilio Vitoria Vitoria	Eugenia Langaran Rodriguez ⁴⁴³
Miren Zabaleta Ortubay	M ^a Teresa Andoaga Lopez	Ramon Langarán Rodríguez
Sabin Zabaleta Ortubay	Jose Luis Andoaga Lopez	Lucia Bidaburu Barrutia ⁴⁴⁴
Teresa Zabaleta Ortubay	M ^a Paz Andoaga Lopez	Felisa Oroiz
Julio Vitoria Zabarte	Laura Andoaga Lopez	Juanita Okina Zeziaga ⁴⁴⁵
Jesus Vitoria Zabarte	Rosario Uriarte Azcarreta	Mikel Etxebarria
Edmundo Rubio Villar	Manuel Uriarte Azcarreta	Juan Manuel Ugarte Eguiluz
Luis Rubio Villar	Josefa Uriarte Azcarreta	Pedro Fernandez Pinto
Alfredo Garcia España	Juana Uriarte Azcarreta	Gaspar Fernandez Pinto
Maria Garcia España	Juan Cruz Uriarte Azcarreta	Ana Mari Fernandez Pinto ⁴⁴⁶
Mercedez Garcia España	Ignacio San Vicente Orbegozo	Nieves Abarrategui Mendizabal
Juan Garcia España	Santiago Orobengoa Cacho	Jose Luis Abarrategui Mendi-
Pilar Garcia España	Felipe Orobengoa Cacho	zabal
Jose M ^a Gaztelu Aresti	Gloria Orobengoa Cacho	Ramon Mendizabal Unamuno
Jose Mercader Echaburu	Victor Orobengoa Cacho	Marilo Mendizabal Unamuno
Joaquin Mercader Echaburu	M ^a Pilar Arregui Vergarajauregui	Jesus Beltran de Guevara ⁴⁴⁷
Pilar Mercader Echaburu	Guillermo Alonso Garcia	Jesus Berezibar Azpiolea
Marcelino Castelo Fernandez	Amparo Alonso Garcia	Guadalupe Berezibar Azpiolea
Valentin Castelo Fernandez	Concepcion Perez Garcia	M ^a Tere Berezibar Azpiolea
Valentina Castelo Fernandez	Gregoria Garcia Cacho	Jose Luis Berezibar Azpiolea
Alfonso Castelo Fernandez	Rafael Martinez Arano	Juan Jose Berezibar Azpiolea
Manuel Uranga Azcarate	Pilar Bengoa Bedia	Sabin Berezibar Azpiolea
Vicente Uranga Azcarate	Ana Maria Bengoa Bedia	Imanol Berezibar Azpiolea ⁴⁴⁸
Angeles Aranburu Bidaburu	Carmen Bengoa Bedia	Francisca García García
Asuncion Aranburu Bibaburu	M ^a Luisa Bengoa Bedia	Agapito García García
Carmen Aranburu Bidaburu	Garbiñe Ugalde Zaitegui	Angela García García ⁴⁴⁹
Manuel Aranburu Bidaburu	Jon Ugalde Zaitegui	Mercedez Bolinaga Garay
Rafael Aranburu Bidaburu	Andoni Ugalde Zaitegui	Rosario Bolinaga Garay
Luis Maria Aranburu Bidaburu	Manuel Azconaga Zubiate	Maria Consuelo Bolinaga Garay
Vicente Urrutia Mendizabal	Luis Azconaga Zubiate	Angel Dominguez ⁴⁵⁰

14. Udal funtzionarioen kanporatzea

Udal berriaren lehenengo zeregina udaletxeko langileen azterketa egitea zela erabaki zuten. *Ez zuten inola ere onartuko guztiz espainolistak ez ziren funtzionarioek udaleko aurrekontuetatik euren soldata kobratzea. Zirkunstantzia hau baloratzeko kontuak hartzen zituzten, langileen ideiak eta Espainiako Mugimendu Salbatzailearen aurretik aberrian existitzen ziren alderdi politiko eta sozialekiko begikotasuna.*

Korporazio berria Gipuzkoa eta Bizkaiko gobernadore zibilak emandako zirkularrean 108 dekretuan eta beste xedapen batzuetan oinarriturik agintzen du, udal funtzionarioa kargugabetzea bere ideiak marxista separatistengatik, *ez duela dokumentuetan frogatua egon behar eta kargugabetzearen aurka ez dela administrazioarekiko auzi-errekurtsorik onartuko.* Honek esan nahi du funtzionarioen kargugabetzea erabat arbitrarioa izango dela esan nahi du, ez dela inolako frogetan oinarrituko eta administrazioarekiko auzi-errekurtsorik jartzerik ez dagoenez, kargugabetze hauek behin-betiko izango direla. Udal funtzionarioen garbiketa berri baten beharra eskatzen jarraitzen dute, *espainolistak ez diren guztiak eta laguntasuna alde batera utziz, Espainiako Mugimendu Salbatzailearekin bat ez datorren oro baztertzeko.* Beraz, eta udal akordioaren lehenengo atalarekin kontraesanean, errepublikan existitzen ziren alderdi politiko eta sozialen aldeko ideiak edo begikotasuna zutenak baztertzeaz gain, errejimen berriarekiko ideiak eta inplikazio aktiboa izatea exijituko zaie funtzionario guztiei.

Errepresioa, Bizkaia ebakuatu zuten edo Arrasaten geratu eta frankismoaren aurkako ideiak zituzten

funtzionarioei eragin zien. 1937. urteko martxoaren 16an, Gipuzkoa eta Bizkaiko gobernadore zibilaren idatzi bat irakurri zuten pleno aretoan. Idatzi haren arabera, 40 funtzionarioetatik 17k kargua utzi behar zuten.

1939ko abenduaren 16an, Gobernu Batzordeko ordezkariak eta zinegotziak Santiago Bastida eta Jose Migel Azkaratek, plenoan zeuden guztiek aurkeztu zuten Domingo Arzamendi alkatea, Bixente Berezibar, Santiago Otxandiano eta Gonzalo Azkoaga berretsi zuten txostena: Hona hemen txostenean jasotakoa:

1937ko martxoaren 16ko bilkuran esandakoa, behin betiko erabakitzat hartu behar da, horrek dakartzan ondorio guztiekin. Erabakia dela eta, hauek dira lanpostuak utzi beharko dituzten udal funtzionarioak: Juan Cruz Aranburu Zabaleta (epaitegiko idazkaria), Trinitario Azkonaga Arana, (udaltzaingoko inspektorea), Jose Atxa Iturbe (aguazila), Juan Arana Ibarguen (aguazila), Marin Unamuno Jauregi (aguazila), Cecilio Garro Altube (gauzainen kaboa), Eugenio Andonegi Arrillaga (gauzaina), Jose Cortes Arana (ordezko gauzaina), Roman Etxebarria Altuna (zergabiltzaile administratzailea) Francisco Uribetxebarria (1. Idazkaritzako ofiziala), Agustín Aranburu Zabaleta (gordailuzaina)⁴⁵¹, Jose Mª Arriaran Ortueta (izkribatzailea), Alberto Martinez de Ubago Lizarraga (medikua), Casimiro Labajos Moreno (medikua) eta Guillermo Juldain Saiz.

Lanpostu haiek hutsik geratu zirenez, 1940ko apirilaren 22an erabaki zuten honela banatzea irabazleen artean:

- . %20 mutilatuentzat
 - . %20 borrokalari ohientzat
 - . %20 behin-behineko edo osagarri gisa arituko ziren ofizialentzat
 - . %10 umezurtz frankistentzat
 - . %20 udalarentzat
- Modu horretan ziurtatu zuten lanpostu guztiak erregimen frankistaren aldekoek betetzea.

40 urte pasatu behar izan ziren udal korporazioak, ebazpena indargabetzeko. 1977ko azaroaren 16an, Jose Antonio Altuna alkateak iritzi zuen iritsi zela unea horrelako injustizia bat erreparatzeko, eta horregatik, korporazioari proposatu zion deklaratzeko baliorik gabe udal funtzionarioen kanporatzea. Udaleko osoko bilkurak proposamena onartu zuen, eta deklaratu zuen baliorik gabe, xede guztietarako, 1937ko martxoaren 16ko ebazpena.

15. Espainia bakarra eta euskararik gabe:

1937ko otsailaren 29an, 6. Erregioko dibisio jenerala López Pinto etorri zen herrira. Jose Miguel Azkarate jarduneko alkateak eman zion ongi etorria. Lopez Pintok alkatea zoriondu zuen herriaren izaera espainolista zoragarriarengatik. Bizi zen egoera hartan, izaera espainolista nabarmendu beharreko beste kontu bat zen.

Euskara ere oso kaltetua izan zen altxamendu faxistaren ondorioz. Hizkuntza irakastea ez ezik, euskaraz mintzatzea ere debekatu egin zuten.

Garaileen hizkuntzaren inposaketa espainola, bizitzako esparru guztietara hedatu eta Ikastola desagerrarazi zuten.

Hura ez zen gauza berria Arrasaten. Ez zen gertatzen zen lehendabiziko aldia.

*Orain dela 105 urte, 7 urteko neskatila bati zer gertatu zitzaion kontatuko dugu: Doña manuela maistranien eskolan hasi nintzela ederra pasau jatan, lehenengo egunian euskeraz berbetan nabillela, aldameneko neskatilliak anillo bat eman eusten, baña zelan ez ekien erderaz hurrengo egunian be zeozer esan bier, berriz be euskeraz eta beste anillo bat, horrela zazpi anillokin juntau nitzen. Etxera fan ta amai esan nutsen, zazpi anillo neukela, ta amak esan eusten, erruki haz, orduan arratoien kuartora eruango zaue. Egun baten anillo guztiak kalamoakin lotu nituen eta puntatik hartuta bueltaka erabili nauen, aixiak kendu nusten ta han joan zien anilluok Paula Garron teillatura. Orduan galdu zan anilluena, gero Aranongana fan nitzen; han be erderaz, baña ez euskuen anilloik jarten.*⁴⁵²

1918ko azaroaren 8an akordio bat hartu zuen udalak, eta erabaki zuen bileretan nahi zuenak euskaraz nahiz gaztelaniaz berba egin ahal izango zuela. Lehendik ere zinegotziek ez zuten eragozpenik jartzen bertan izaten ziren eztabaidetan euskaraz hobeto mintzatzen zirenek hizkuntza hori erabili ahal izan zezaten. Nazionalistek udalean zeukaten gutxiengoa ados zegoen mozio horrek barnean zuen esanahiarekin, baina *euskaraz nahiz gaztelaniaz bietara hitz egin ahal izango da* hori baino urrutirago iritsi nahi zuten. Juan Goñi alkate jaunak, integrista izaki, erabaki zuen auzia, esanez gaztelaniaz hitz egin behar zela, horixe zelako hizkuntza ofiziala, eta tolerantzia eskatzen zuen, eskubiderik ez baitzuen aitortzen, euskaraz mintzatu ahal izateko. 1922an Gernikako Kongresuaren erabakiekiko adostasuna erabaki zen, eta lehen mailako eskoletan euskara irakatsi zedin eskatu eta hizkuntza hori Euskal Herri osoan zabal zedin.

1936ko apirilaren 17an, Eustasio Markaidek esan zuen euskaldunok gure hizkuntzaz arduratu behar genuela, eta proposatu zuen herri eskoletan elebitasuna ezartzea. Bozkatu eta proposamena onartu zuten, nahiz eta lege berriaren aplikazioa Gestoretatik jarraitu beharreko orientabide egokiak jaso arte atzeratu.

Baina, oraingo hartan, euskararekiko gorrotoa bizitzaren esparru guztietara hedatu zuten. Altxamendu frankistaren matxinatu askok euskaraz hitz egiteari utzi zioten, eta beste inork ez erabiltzeko saiakerak ere egin zituzten. Euskal izenak erabiltzea debekatu zuten.

*Ez zauen izten habla en cristiano esaten auen.*⁴⁵³

*Nere amak ez dakit zenbat multa pagau dauen Imanol deitziarren. Manuel deitu bihar zala, neuk Imanol ipiñi dotzat eta Imanol deituko dotzat.*⁴⁵⁴

*Amari, nos hemos enterado que tienes una hija que se llama en vasco, esan otzien zer esan be ez zakitziela, si tiene el nombre vasco, pues no de descuide porque le va a pasar algo si le llama en vasco.*⁴⁵⁵

Arrasateko futbol taldeko atezainak Imanol zuen izena. Futbol zelaian Aupa Imanol esatean, atzetik, berehala, karlista batek ea hori zer zen galdetzen zizun.

*Torres aguazilak honako pregoia ematen zuen: Domingo Arzamendi alkatearenaginduz, debekatuta dago haurrak euskarazko izenekin deitzea. Torres egunero ari zen atentzioa ematen, inork ez ziolako kasurik egiten. Behin, honako erantzuna jaso zuen: "Aizu, esan alkateari, que es el Montelobos".*⁴⁵⁶

*Luisa gure amandria egun baten deittuten Libe, Jaione, eta Torres alguazilak, hi Luisa hori ez tok deittu biher, prohibiruta jasak. Luisak, horreik jaukiek hori izenoi eta hori deituko dutziet. Torres isilik fan zan*⁴⁵⁷

*Herriko elizan ez dela euskaraz ezer hitz egiten, predikatzen edo otoitz egiten.. David Esnal zen orduko apaiz parrokoa. Harek ongiatorri bikaina egin zien gobernuaren alde bataila-eremutik askatutako presoiei. Jainkoaren kausaren martiritzat jo zituen gerra preso ohi haiek.*⁴⁵⁸

Beste egun batean, Arrasate kaletik zihoan agure bat soldaduekin aurrez-aurre topatu eta ea nora zihoan galdetu zioten. Hark ez zienez ezer ulertu, esan zuen: . Ai Jangoikua!. - Ta soldaduen erantzuna: - *Qué Jangoikua y puñetas, hable en cristiano.."*

*Gipuzkoan euskeraz hitz egitea galarazi omen dute. Zer nahi dute ba? Euskerari utzita arabez, italiano z edo alemanez hitz egitea? Guk ondo ezagutzen dugu Gipuzkoa. Euskadiren zati bizi bat den bezela. Badakigu Gipuzkoako seme-alabek behin ere ez diotela utziko berba egiteari euskaraz. Nahi badute hamar aldiz galarazi dezakete. Alperrik ariko dira faxistak, mila urtean galdu ez den hizkuntza ez da galduko faxistek gogoia dutelako.*⁴⁵⁹

15.1. Jazarpena euskararen kontra

Frankistek instituzioetatik euskeraren aurkako jazarpena bultzatu zituzten.

Gipuzkoako gobernadore militarrek, Alfonso Velarde, 1937ko apirilaren 16an bidali zuen bando hau Donostiako prentsara:

¡Hablad castellano!

Preocupación de toda autoridad debe ser el eliminar las causas que tiendan a desunir a los gobernados... Para nadie es un misterio las diferencias que han existido entre algunas regiones de España... Para suavizar esas diferencias y que por la buena voluntad de todos, vayan fundiéndose en un exaltado amor a la madre España, en apretado abrazo de sus hijos, hermanos de las diferentes regiones. Para ello, uno de los medios de demostrar la compenetración de cariño y de ideas es utilizar el idioma común... Como esto en nada indica menosprecio de los idiomas regionales, sino una exaltación patria que nos apiñe en las manifestaciones de nuestro entusiasmo, espero del patriotismo de todos que contribuyan a ello, sin que tenga que corregir resistencia alguna.

Ez zen existitzen estatuko araudirik errepresio hura sostengatuko zuenik. Zegoen arau bakarra zen Antolakuntza ministerioak eta ekintza sindikalak egindakoa, 1938ko maiatzaren 22an. Bereziki euskarari zuzendutako arau haren aplikazioak esparru oso mugatua du, eta euskararen aurka errepresioaren nondik-norakoak argitzen laguntzen du. Haren sarrreran azaltzen da egoera zein zen eta zeintzuk ziren egin nahi zituzten aldaketak:

Ohituraren inertziarengatik herrialde baskongadetako zenbait elkarte kooperatibok euskara erabiltzen du bere titulu sozialetan eta araudi eta estatutuak euskaraz idazten ditu, betiere gazteleraren ondoan. Ohiturarengatik dela uste dugu eta ez gutxiengo adoretzu baten pozgarri ziren eta betirako desagertu ziren sentimenduengatik, garaituak izan baitira eta Espainia nazionaletik kanpo ihes egin dutelako.

Jarraian, arau hori zergatik onartu zuten azaltzen da hitzaurrean. Arrazoi haiek euskararekin ez ezik, Estatu Espainoleko hizkuntza guztiekin errepresioan dute jatorria:

Ezinbestekoa da sentimendu nazionala eta espainolista, edozein generotan, inolako duda edo zalantzarik gabe adieraztea eta oso modu berezian espirituan eta estatuaren entitateekin egiten diren ekitaldi guztietan. Horrek ez du kentzen familiarreko harreman pribatuetan dialektoen erabilerak merezi ahal duen errespetua.

Arau horrek argitzen digu mentalitate faxistaren baitan euskararen erabilera Espainiaren batasunaren aurka korrante ideologiko separatistei loturik dagoela eta haren erabilera familiarreko harremanetara mugatzen dela, eta inoiz ezin izango da erabili, inondik inora, estatuarekin harremanetan.

Planteamendu horrekin batera etorri zen Euskararen kontra jarrera errepresiboa eskoletan. Irakasleek haurrak hezi behar zituztenez *sentimendu nazional eta espainolista* eta *Espainiaren batasun ukazinean*, ideal haren aurka jo zezakeen edozein jarrera edo ideologia zigortzen zuten. Gauzak horrela, eskoletan euskara erabiltzea batasun sentimendu haren aurka zegoen, eta pentsatzen zuten gerraren ondoren euskararen erabilerak gogorarazten zituela ustez desagertutako korrante separatistak.

Izen propioak ezinbestean gazteleraz erregistratu behar ziren erregistro zibilean. Izen propioak euskaraz jartzea debekatu zuten, Erregistro Zibilaren gainean, 1957ko ekainaren 8ko legearen 54. artikuluan.

Agerikoa da euskararen aurka errepresioa esparru publikotik eta ofizialetik at egunerokotasunera ere hedatu zela, familia arteko harremanetan ere bete-betean eraginez. Errepresio hura sostengatuko zuen estatu arautegi zehatz bat ez zegoenez, debekuaren zenbaterainokoa agintari zehatz batzuen eskuduntza zen.

Euskararen kontra jarrera nabarmena eta gordina izan zen hasieratik:

*Hizkuntza izaera ez duen hizkera nimiñoa, jatorri ezagun gabekoa eta desagertzeaz dagoena ezertarako balio ez duelako. Ganadua erekin hitz egiteko bakarrik balio duen baserriaren hizkera hau bizitza modernoarentzako oztopo eta atzerapena besterik ez da.*⁴⁶⁰

Horrelako planteamenduekin, ez da batere harritzekoa euskararen aurkako errepresioa kale erabilerara mugatu ez ezik, eskolara ere zabaltzea.

Administrazio zentralak Gipuzkoako Diputazioaren bitartez hizkuntza horren garapen normalizatu aragotzi eta jazarri egiten zuen: *Aberriaren batasunaren aurka edo ideia banatzaileen zabalkundea ematen bada, berehala aplikatuko da arau hau Euskal Herrian; Arautegi honen baitan daude, bataiatzen diren haurren izen propioak gazteleraz egotea, euskarazko izena zuten*

*itsasontzei izena aldatu eta gaztelerazkoa jartzea edota jendaurrean euskaraz mintzatzea.*⁴⁶¹

Ikastetxeetan, euskara ama hizkuntza bakar moduan erabiltzen zuten ikasleak gaztelaniaz hitz egitera behartu zituzten. Horrela ez bazuten egiten, kolpe, mehatxu eta zigorrak izaten zituzten ordain gisa sarritan. Euskarazko liburuak erretiratu egin zituzten, *espainiaren batasuna* arriskuan jartzen zutelako.

*Zu espainola zara, euskaldun edo gaztelau, aragoitar edo galiziar, katalan edo andaluz izan aurretik. Jainkoak nahi izan zuen horrela izatea, eta espainol guztiok anai-arrebak bezala elkartzuz, aberri hau guztion artean handi egitea. Jainkoak hautatu zuen historiako balentriarik handienaren aberria hau izango zela, bertan, mundu berri bat eraiki, zibilizatu eta Jesukristoren mezua predikatuz.*⁴⁶²

Euskarazko izenak erabiltzea ere debekatu egin zuten, eta seme-alabei euskarazko izena jarrita zutenei buruz horrela esaten zuten: *halakoa da haien ideologia separatista, seme-alabak baiatatzen dituzte euska izenez*. Izen euskalduna zuten pertsona zibilei ezin zitzaie euskarazko bere izenez deitu. Miren denak Maria bihurtu ziren, Edurne denak Nieves, Amaia izeneko batzuek Fina... Norbaiti bere izenez deitzeagatik isunak jartzen ziren, baita gonbiteak egin ere hilerriko xafletatik izenak aldatzeko... debekatu zuten erregistro zibilean euskarazko izenak ematea; denborarekin, debeku hori jasota geratu zen 1957ko ekainaren 8ko Legearen 54. artikuluan.

Habla en cristiano agindua emanaz, lortu nahi zuten euskaldunek euren hizkuntza ez erabiltzea. 1937ko apirilaren 13an, Donostian argitaraturiko La Voz de España egunkarian artikulua bat agertu zen, haien pentsakera laburbiltzen duena:

Gaztelania da inperioko hizkuntza bakarra; euskarak ez du balio tresna moduan komunikatzeko; bakarrik balio du aztertzeko.

Hizkuntza da modua inperioa eraikitzeko. Inperioak kultura hizkuntza bakar bat behar du, kulturaren beraren benetako komunikazio bidea. Gure kasuan gaztelania da funtzio horiek bere gain hartzen dituen (...) inperio batentzat arriskua dago bi kultura hizkuntza edo gehiago izatean (...) baina esparru txikiak hizkuntzak, familiarak, antzinako garaietatik biziraun

dutenak, ez dira arriskua bakarrik, baizik eta aparteko babesa merezi dute, filologikoki balio handikoak diren neurrian, euskararen kasua den bezalaxe.

Ez zegoen estatu araudirik euskararen kontra errepresioa hobesten zuena, baina bai agindu bat, 1938ko maiatzaren 21ean sindikatuen antolaketa eta ekintza ministerioak ateratakoa. Bertan esaten da *probintzia vascongadoetan* kooperatiba zenbaitetan agiriak ele biz egiten jarraitzen dutela, euskaraz eta gaztelaniaz, eta hori aldatu beharra dagoela: *Erabat ezinbestekoa da erakustea sentimendu nazionala eta españolista inolako zalantzarako tarterik utzi gabe,*

eta batez ere estatuarekin harremanetan dauden erakundeetako espirituan eta ekintzetan.

Aginduak zioenez, euskara “familiako harreman pribatuetan” soilik erabili behar zen. Familiakoekin kalean euskaraz egitea, baina, gaizki ikusia zegoen, eta batzuetan zigortu ere egiten zuten. Donostian, adibidez, isunak jarri zituzten horregatik, eta baita jendea kalabozoan sartu ere. Tokian tokiko agintariak erabakitzen zuten zer egin. Baina toki gehienetan euskara etxe barruko hizkuntza bihurtu zen. Ezkutatu beharrekoa.

16. Hezkuntza Errepublikaren garaian

Hezkuntza izan zen II. Errepublikaren konpromiso sozialetako bat. Hezkuntzaren bitartez, demokrazia ezarri, herritar guztien eskubideak bermatu eta herria modernizatu nahi zuten. Irakaskuntza eratu nahi zuten, Errepublikaren defentsa egin nahi zuten, gai izango zena herritarrak hezteko, konprometituak gizarte berri bat sortzeko, zeinak atzean utziko zituen beste garai batzuetako desberdintasunak eta obskurantismoa. Hezkuntza publikoa, derrigorrezkoa, doakoa, aktiboa, laikoa, elebiduna eta solidarioa, zeina saiatzen zen bukatzen mendeetako diskriminazio batekin, sexu edo klase sozialaren arrazoiak tarteko.

Baina, zoritxarrez, II. Errepublikaren planteamen-
duak geratu ziren funtsik barik eta osatu barik.

Altxamendu faxistak urritu egin zituen eraldaketa sozialerako ilusioak eta esparru guztietarako, hezkuntza barne, jarduera erreformatzaileak ezarri zituen.

Herritarrentzako hezkuntza proiektu haren baitan leku pribilegiatua betetzen zuten errerepublikaren aldeko maistrek. Hala ere, oso gutxi dakigu konprometitutako emakume ausart haiek bizi behar izan zuten mespretxu, desterru eta ahazterik handienari buruz. Haien izen, bizipen eta lanak memoriara itzuli behar dute, gure hezkuntzaren historiaren legatuaren parte izanik.

1936tik aurrera, garbiketa, errepresioa eta erbesteak kolektibo guztien gain izan zuten eragina eta, bereziki, II. Errepublikaren hezkuntza politika demokratikoa sinbolizatu zuten maisu-maistregan.

Errepublikaren maisu-maistrek ardua izan zuten etorkizuneko herritarrak balore errepublikarretan hezteko. Horrek argitzen du frankismoak zergatik nahi zituen ordezkatu irakasle haiek beren ideologiako beste batzuek. Maistren kasuan, handitu egin zen errepresioa. Ereku publikoan, frankismoak erabat ukatzen zuen emakumearen eredu eraldatzeko egindako lana, izan ere, eredu hura katolizismo-nazionalak defendatzen zuen emakume idealaren kontrakoa baitzen.

Maistrek egindako lana eta haien bizipenak berreskuratzen ez baditugu, betirako ahaztu daitezke. Eskoletan aritu zirela baieztatzen zituzten artxibo asko eta asko desagertu egin dira eta beste asko suntsitu egin dituzte. Gauzak horrela, elkarrizketak ezinbestekoak dira maistrek garai hartako gizartean bete zuten paper garrantzitsua berreskuratu eta dokumentatzeko.

16.1. Maisu-maistren garbiketa

Garbiketa batzorde probintziala jarduten hasi zen 1936aren bukaera aldera. Erabakiak hartzeko, txosten batzuk zituen, bidalitakoak herriko hainbat instantziatatik: alkatetza (Jesús Gorosabel Mendia, alkatea); Karlisten Gerra Batzordea (Gonzalo Azcoaga Gordoia, presidentea); Arrasateko erreketen herriko buruzagitza (Nicomedes Zubillaga Aguirre, burua); familia gurasoak (Julio Otaduy, ordezkaria); Eliza (David Esnal, parrokoa) eta Guardia Zibila; txostenak estamento horiek egiten zituzten. Haiez

gain, edozeinek salatu zitzakeen. Salaketetan agertzen da maistraren baten izena, baina salatzaile batzuek ez zuten agertzen bere izena.

Seguru dakigula 24 maisu-maistra izan ziren garbiketara honen biktima. 15 banatu, zigortu eta erbestera egin zituzten. Sei emakumeak ziren. Maisu bat erail zuten, beste bati 30 urteko kartzela zigorra ezarri zioten eta 9 euren postuetan konfirmatu zituzten.⁴⁶³

Zigortuak 15:

Isabel Balbas García: leporatu zioten ezkerreko ideologia edukitzea, irakurtzeagatik Madrilgo Heraldo eta Bilboko Liberal, eta sinatzeagatik bere atxikipena Iturmendi maisuari egindako omenaldian, atzerritik itzultzean, urriko iraultzaren ondorioz atzerriratua. Salatzaile batek, emakumea bera, zeinak ezkutatu egin zuen bee izena, esan zuen entzun ziola esaten: nahiz eta Margariten ikurra eroan, barrutik jarraitzen dut izaten, badakizue, beste hori. Arrasaten nazionalistako maistra batek, Juana Larraya, esan zuen: begiko zituen nazionalistak eta FUEko ohorezko bazkidea zen. Harremanak izan zituen pertsona ezkondu batekin, eta haren neska ikasleek agur egiten zuten ukabila jasota. Nicomedes Zubillaga Aguirrek, erreketean herriko burua bera, esan zuen: haren portaera partikularra zen hutsik gabekoa, eskumazalea eta espanyolista. 1937ko maiatzaren 10ean zigortu egin zuten eta lekuz aldatu zuten beste herri batera.⁴⁶⁴

María Gregoria Echevarría Echegaray: Juana Larrayaren txosten baten arabera, haren senarra da gorriekin ihes egin zuten maisuetako bat. Begikoa zuen pedagogia antikatolikoa, eta gaitzesten zuen Espainiako Armada Salbatzailea. Sinatu zuen Iturmendi maisuari egindako omenaldiaren atxikipena. Zigortu zuten behin betiko banatuz.⁴⁶⁵

Catalina García Michelena: zuzendaria zen Arrasateko neskatoen eskola graduatuan. Salatzaile anonimo batek leporatu zioen berbaz iraintzea hainbat maistra. Aurea Arregui Goñik, maistra ere bai, gezurtatu egin zuen akusazio hori. Hala izanik ere, zigortu zuten 1937ko abenduaren 14an hiru hilean etenda bere lana, eta bidali zuten Gumiel de Izán herrira, Burgosen.⁴⁶⁶

María Rosario Echenique Aguirre: leporatu zioten nazionalismoaren jarraitzailea izatea eta Iturmendiren atxikipen karta sinatu izana. Luisa Alonso, Aurea Arregui eta Juana Larraya maistres haren alde egin zuten. Baina zigorra jarri zioten, gaitasunik gabe utzi zuten eskolak emateko Baskongadetako probintzietan eta haren mugako probintzietan bost urtez.⁴⁶⁷

Angel Susunaga Martitegi: alderdi sozialistakoa izan zen 1934ko urrira arte. 1937ko maiatzaren 4ko txostenean David Esnal parrokoak esan zuen ideia marxistakoa zela, eta ez zutela inoiz ikusi Arrasateko elizetan. Falangean sartu zen 1936ko azaroaren 27an, eta soldadu sartu zela 1937ko abenduaren 12an, eta lortu zuela alferez probintzial gradua. Zigortu zuten lan barik utzita sei hilabetez eta bidali zuten hiru probintzia baskongadoetatik kanpora, eta mugako prontzietatik kanpora, bost urtez.⁴⁶⁸

Augusto Peñin Balbas: David Esnalek dio bere txostenean, eliza ez zapaltzeaz gain, politikan gobernu iraultzaileen amorratua zela, Azañarena, Prietorena eta Largo Caballerorena. UGTen afiliatuta zegoen, eta Arrasatetik kanpora ibili zen tropak sartu aurretik. Zigortu zuten zerbitzutik behin betikoz banatuta, eta baja eman zioten laneko mailan 1939ko maiatzaren 10ean. 1941eko irailaren 25ean berrikusi zuten espediente eta zigortu zuten enplegu eta soldata barik utzita urte bian, eta bidali zuten probintzietatik kanpora.⁴⁶⁹

Francisco Terreu Carrasco: txostenetan agertzen da oso ezkerzalea zela; jardun zuen marxistekin, alde egin zuen herritik. Guardia Zibilak leporatu zion ekintzako sozialista izatea eta UGTkoa izatea. David Esnalek errepikatzen du Augustoz esandako berbera: eliza ez zapaltzeaz gain, politikan gobernu iraultzaileen amorratua zela, Azañarena, Prietorena eta Largo Caballerorena. Zigortu zuten behin betiko banatzeaz.⁴⁷⁰

Rogelio Izarra Ijalba: leporatu zioten ekintzako ezkerzalea izatea, esku hartu baitzuen sentsore telefonoetan gorrien agintaldian. Bertan behera utzi zuen bere egitekoa, destinoan. Zigortu zuten bere karguaz behin betiko banatzeaz.⁴⁷¹

Julian Pantrigo López: Jesús Gorosabel, Nicomedes Zubillaga eta falangea bat etorri ziren txos-

tenan, oso ezkerzalea zela; alde egin zuen herritik. Zigortu zuten bajarekin 1937ko eskalafoian. Jarraitu zuten eskatzen 1948an bere espedientea berrikusteko. Orduko alkateak, Domingo Arzamendi, txostenean, 1948ko uztailaren 6koa, zioen: ez du kargurik kontra, gorrien agintaldian elikagaiak banatzen zituen herritar zibilen artean.⁴⁷²

Angel Iturmendi Busto: salatu zuten afiliatu sozialista zelako eta Oñatiko komisarian buru egon zelako, gorrien zerbitzura. Preso hartu zuten urriko gertakarien ondorioz. Banatu zuten bere kargutik behin betikoz 1937ko urtarrilaren 4an.⁴⁷³ Oñatikoa, 24 urte. Maisua Arrasateko Zarugalde kaleko eskola publikoan. Arrasateko Talde Sozialistako kidea. Urriko Iraultzan atxilotu eta bando iraultzailearen egile izateaz akusatu zuten. 1937ko urriaren 24an, Zumalakarregi Tertioko (gehienbat Arrasateko eta Oñatiko erreketez osatutakoa) kapitainek herriko taberna batetik atera zuten beste hiru lagun sozialistekin batera: Rogelio García Lumbreras eta Felipe García Lumbreras eta Dragones batailoiko miliziano arrasatearrak, eta Vicente Oregi UHP batailoikoa, 26 urteko Oñatiarra. Guztiak han bertan, taberna kanpoan, fusilatu zituzten.⁴⁷⁴

Coronacion Ramirez Veras: zigortua.

Arturo Ortiz de Anda: banatua.

Francisco Vitoria Errasti, 30 urteko kartzela zigorra.

Angelita Arano Garcia, banatua.

Matxinatuek erreboltari izateaz akusatu zuten Ciriaco Jauregui maisua baina ez dugu aurkitu kasu horren banaketa espedienterik.

Euren postuetan konfirmatutakoak: 9

Fulgencio Cavia Fiel

Josefa Aguirre Azurmendi

Luisa Alonso Frias

Juana Larraya Egues

Francisca Torregaray

Martin Calvo Sanabria

Aurea Arregui Goñi

Antonio Armengou Narro

Mariano Montiano Uriarte

1937ko otsailaren 8an, alkateak honako informea bidali zion Instrukzio Publikoko ordezkari buruari: herri honetan daramatzen urteetan, Mariano Montianok portaera moral eta profesional akatsik gabekoa izan du. Politikan, eskumako pentsaera du eta Mugimendu Nazionalaren jarraitzaile tinkoa da.

Antonio Armengou Marro Langileen Enplegu Bulegoko arduraduna izateaz gain, marrazketa irakaslea ere bazen Biteri Eskolan. 1937ko apirilaren 14an, erantzukizunak argitzeko Herrizaintza Batzordeak kargu hauez akusatu zuten: *Nazionalismoaren jarraitzailea izatea, "Euzkadi" irakurtzen zuten eta. UGTkoa, Udal Langileen Elkarteko kidea zen eta. Bere estudioan Galán eta García Hernándezen erretratu bat zeukan.*

Baina Gestora Munizipalaren Herrizaintza batzordeak haren alde erabaki zuten, hauek argidiatuta: hauteskundeetako lehian une oro egin zuen eskumako elementuen alde. Bere portaera moral eta erlijiosoa oso ona izan zelako beti, eta hasieratik demostratutako egungo mugimenduarekiko jarrera abertzale eta espainolarengatik.⁴⁷⁵ Urte batzuk geroago, 1942ko urriaren 5ean, lanik eta soldatarik gabe utzi zuten udalean, adingabeak galbidean jartzearaz akusaturik.

Francok 1936ko Gerra irabazi izanak familiaren zentzu tradizionalaren berrezarkuntza ekarri zuen berarekin. Errepublikaren garaiko lege zibilak indargabetu eta, berriro ere, hezkuntza elizaren kontrol ideologikoaren menpe jarri zuten.

Sección Femenina bihurtu zen emakumeek gizartean zuten bigarren mailako paperaren transmisiorako elementu garrantzitsu, bere esku baitzegoen etorkizuneko maistren prestakuntzaren zati inportante bat: etxeko ekonomia, etxeko lanak, musika, eta prestakuntza politikoa eta soziala, gorputz hezkuntzaz gain.

Baterako hezkuntza debekatu zuten. Espainolen Foruan "emakumea tailerretatik eta lantegietatik liberatu nahi zutenez", etxeko lanek eta erlijioak hartu zuten pisurik handiena ostera. Berriro ere, neska-mutilak bereizi egiten dituzte geletan eta hezkuntza bereizia ematen diete, gizonen eta emakumeen funtzio sozialen arabera.

Gazteluondoko eskola publikoa (1934). Azken iladan, lehena ezkerretik hasita, Rogelio Izarra Ijalba maisua.

17. Erantzukizun politikoei buruzko legea

Erantzukizun Politikoei buruzko Legea 1939ko otsailaren 9an onartu zen, gerra amaitzear zela. Azalpenen arabera, legearen helburua zen *“liquidar las culpas de este orden (Responsabilidades Políticas) contraídas por quienes contribuyeron con actos u omisiones graves a forjar la subversión roja, a mantenerla viva durante más de dos años y a entorpecer el triunfo, providencial e históricamente ineludible, del Movimiento Nacional”*.

Aurreikusitako zigorrak hiru multzotan sailkatuta zeuden:

- Jarduera murrizten zutenak: desgaitasuna, erabatzea edo erabatekoa.
- Bizileku askatasuna murrizten zutenak: erbesteztatzea, Afrikako kolonietara bidaltzea, konfinamendua edo deserriratzea.
- Ekonomikoak: ondasun guztiak galtzea, kopuru finko bat ordaintzea edo ondasun jakin batzuk galtzea.

Erantzukizun politikoen barruan eta, beraz, aipatutako zigorren eraginpean, besteak beste, jurisdikzio militarren kondenatutakoak zeuden, *“por la jurisdicción militar por alguno de los delitos de rebelión, adhesión, auxilio, provocación, inducción o excitación a la misma o por los de traición en virtud de causa criminal seguida con motivo del Glorioso Movimiento Nacional”*.⁴⁷⁶ Horrek esan nahi du lehendik prozedura militar batean kondenatutakoek beste zigor bat jasan zezaketela, lehenago epaitutako ekintza berberengatik. Lege horren babespean iza-

pidetutako prozesu askotan, zigor ekonomikoak oso ohikoak izaten ziren; horrek beste zama bat gehitu ohi zion zigortuen egoera ekonomiko larriari

Erantzukizun Politikoen Legea 1942ko otsailean moldatu zen, eta ordutik aurrera zigor ekonomikoak ordaindu zitzaizkion soilik aplikatu zitzaizkien. Erreformaren arrazoiak honako hauek izan ziren: justizia frankistaren kolapsoa; auzipetu gehienak pobrezian bizi zirenez, zigor ekonomikoei aurre egiterik ez izatea; Bigarren Mundu Gerraren eboluzioa, eta, azkenik, errepresioaren zati nagusia bete zela egiaztatzea. Azkenik, Legea baliorik gabe utzi zuten 1945eko apirilean. Horren ondorio bakarra espediente gehiagorik ez irekitzea izan zen, ordura arte irekitako espediente guztiak beren bidari jarraitu baitzieten.⁴⁷⁷ Sasoi hartatik aurrera, indultu batzuk izapidetu eta onartu ziren, kasu partikular batzuetan. Gerra amaitu eta 27 urtera, 1966ko azaroan dekretu batek bertan behera utzi zituen isunak.⁴⁷⁸

Nafarroako eta Gipuzkoako Erantzukizun Politikoen Epaitegi Zibil Bereziak espedientatutakoak: 137

1937ko abenduaren 3an, bi probintzietako menpeko administratzaile izendatu zituzten. Arrasateren kasuan, udaleko idazkariak bete zuen kargu hura.

Prozesatuak eta kondenatuak izan ziren pertsona guztiak Erantzukizun Politikoen espediente bati egin behar izan zioten aurre kartzelatik atera edota

langileen batailoietan aritu ondoren. Espedientea hasten zen Bergarako Instrukzio Epaitegira eskatzen zen informearekin. Herriko indar biziei, alegia. Informe haietan, 1936ko uztailaren 18aren aurreko zein ondorengo aurrekari politiko eta sozialekin batera, haien ondasunen zerrenda eskatzen zuten. Helburua zen estatu kolpearekin bat ez zetozen pertsona haiei eta kondenaturik zeudenei kalte-ordainak eskatzea matxinadak eragindako kalte-engatik. Konfiskatzeak, enbargoak eta isunak izan ziren horretarako erabili zituzten bideak.

Honela baloratzen zitzaizkien jabetzan zeuden etxeak: Teodoro Larrañaga Ezcurra, 38 urte, EAJkoa, General Franco kaleko 6 zk. eta 9 zk etxeak 50.000 pezetan baloratu zuten eta 3.000 pezetako isuna jarri zioten.⁴⁷⁹ Jesus Pagoaga Dolara, Zarugalde kaleko etxea 4.300 pezetan baloratu zuten; Antonio Lasagabaster Loinaz, General Franco kaleko 36 zk. etxea 13.080 pezetan baloratu zuten. Jesus Menchaca Aguirre bere emaztearen etxearen zati baten oinordea da, General Franco kaleko 50 zk. Etxea 17.490 pezetan baloratu zuten. Claudio Aranzabal Achoteguiaren Nafarroa etorbideko 3 zk. Etxea 7.200 pezetan baloratu zuten. 1940ko otsailaren 16an, 1.500 pezetako isuna jarri zioten. Manuel Gallastegui Berecibar 50 urteko gizona eta 20.000 pezetan baloratutako Intxausti baserriko jabeari, 1940ko otsailaren 12an, 1.000 pezetako isuna jarri zioten.

Abarrategui Zubia, Leandro

Altuna Abarrategui, Victor.

Aguirre Loidi, Andres.

Acha Sagasta, Tomas

Adan de Yarza Gortazar, Mariano

Aramburu Zabaleta, Juan Cruz.⁴⁸⁰

Aranzabal Ochotegi, Claudio.⁴⁸¹

Arenaza Uribechevarría, Domingo

Arregui Lasagabaster, Juan.

Arregi Larrañaga, Tiburcio.

Azcoaga Aldanondo Juan Pedro.

Azcoaga Rezola, Juan Antonio.

Aranburu Echaniz, Domingo.

Arregui Sagasta, Andres *Kataide*

Arriola Eguidazu, José *Recho*

Angulo Susperregui Bernardo.⁴⁸²

Balanzategui Cillaurren, Jenaro

Barrutia Corta, Cayo

Berriochoa Garitaonandia, Alejandro.

Ceciaga Olalde, Domingo.

Ceciaga Olalde, Juan.

Ceciaga Olalde, Julian.

Celaya, Vitoriano

Cortabarría Chinchurreta, Facundo

Cortazar Moranati, José Antonio

Gallastegui Berecibar, Manuel

Garro Altube, Domingo

Garro Altube, Jenaro

Gonzalez Folliot, Vicente

Herrazti Aguinagalde, Benito

Larrañaga Ezkurra, Teodoro

Lasagabaster Loinaz, Antonio

Luco y Medina, Vitoriano

Luco Gastañarez, Josefina

Mercader Oyanguren, Luciano

Martínez Martínez, Peregrino

Menchaca Agirre, Jesús

Mendizabal Arana, Hilarion

Murguzu Barrena, Aquilino

Osinaga Urrutia Patricio

Pagoaga Dolara, Jesus

Riviere Olaizola, Benito

Ugalde Osinaga, Felix

Uriarte Ceberio, Hipólito.

Uriarte Ayastuy Valentin.

Uribe Arregui, Vicente.

Urquiola Garaygordobil, Benito.

Zaitegui Ibarzabal, Juan.
Urquiola Garaygordobil, Benito
Zarraoa, José Maria
Zubia Bedoña, Pedro
Zubizarreta Amuchastegui, Ignacio
Porto Montijo, Emiliano
Garai Albistegui, Francisco *Galan*
Azcarraga Berecibar, Francisco
Balerdi Urionabarrenechea, Victor
Labajos Salvadores, Angel
Mugica Almandoz, Luis
Vitoria Errasti, Francisco
Dominguez Gamaz, Urbano
Urcelai Zarraoa, José M^a (Fusilatua)
González González, Francisco *Kiko*
Azconaga Arana Trinitario (Inspector Munizipala)
Zabalo Lizarralde, Jesus
Herrero Otero, Manuel
Herrero Carreras Cleobaldo
Eguia Osa Jesus
González Gómez Baltasar
Martínez Ubago José Luis
Itaoz Murillo, Valentín
Isasmendi, Lorena.
Yarza, Francisco.
Yarza Abalia, Gregorio
Azcoaga Gordon, Felix
Oroiz Fontaura, Segundo
Heriz Lamarain, Agustín
Labajos Moreno, Casimiro
Mendizabal Ceciaga, Francisco (Ikastolako Irakaslea)
Ruiz De Alegría Balanzategi, Pedro (Frontean hila)
Uriarte Ceberio, José
Marcaide Larrañaga, Eustasio ⁴⁸³

Marcaide Larrañaga, Lucio.
Mondragon Oyanguren, Ignacio.
Madinabeitia Altube, Nazario.
Pildain Mugarza, Juan Jose.
Trojaola Bengoa, Juan Maria.
Eскурra Gallastegui, Isidoro.
Eскурra Gallastegui Florencio.
Echevarria Mendizabal Ricardo.
Eguidazu Arregui, Martin.
Garitaonandia Gurtubay, Guillermo.
Garcia Orte, Juan.
Uriarte Ceberio, Nicolás
Letona Múgica, Felipe
Gómez Otxoa, Bernardo (Frontean hila)
Gorosabel Gorosabel, Jose.
Unamuno Azcoaga, Gregorio.
Uranga Urrutia, Jesús (Fusilatua)
Resusta Olañeta, Eugenio
Garro Arriola, Cecilio
Goñi Azcoaga, José Antonio
Zulueta Belástegui, Felix
Astaburuaga Bengoa, Mateo
Garmendia Alava, Joaquín
Sologaistoa Iriarte, Santos *Txatua*
Sologaistoa Ayerbe, Gregorio
Eguidazu Pagaldai, José Miguel
Ceciaga Uriarte, Segundo *Oxiña*
Azkarate Isasmendi, Juan
Lazpiur Urrutia Salvador
Letamendi Ojea, Francisco
Arizabaleta Zabaleta, Pablo
García España, Luis *Pancorbo*
García Orte, Juan
Pérez Marino, Enrique

Nurias Rico, Arturo

Del Río Fernández, Francisco

Esquibel Echevarría, Luciano

Escudero Pinacho, Santos

Mugica Arregui, Saturnino

Celemin Tabares, Eduardo

Ormaechea Ibarondo, Victoriano

Sanchez Lopez Eutiquiano⁴⁸⁴

Arregi Lizarralde, Eusebio⁴⁸⁵

Ceciaga Uriarte, Segundo⁴⁸⁶

Garate Umerez, Andres⁴⁸⁷

Altuna Sagasta, Cosme⁴⁸⁸

Garate Umerez, Jose

Garate Larrañaga, Carlos⁴⁸⁹

Abarrategi Azcarate, Mercedes⁴⁹⁰

Lopez Rodriguez, Victor⁴⁹¹

Menchaca Trecu, Juan⁴⁹²

Marichalar Iñurrategi, Tiburcio⁴⁹³

Ariztimuño Ayerbe, Gregorio⁴⁹⁴

Leibar Guridi, Jesus⁴⁹⁵

Oyanguren Arana, Emeterio⁴⁹⁶

Esquibel Elorza, Francisco⁴⁹⁷

Zubizarreta Idigoras, Jose⁴⁹⁸

18. Kausa militarrek

Errepresio judiziala frankismoaren hasierako urteetan.

Altxamendu militarren hasieratik errepresio judiziala justizia militarren kodean oinarritu zen eta orduko interes politikoak babesteko, beharrezko aldaketa eta egokitzapenak egin zituzten.

Tropa faxisten altxamenduaren ondoren, Espainiako Defentsa Nazionalaren Batzordea eratu zuten Burgosen, eta bertan onartu zuten 1936ko uztailaren 30eko bandoa. Bando haren bitartez, estatu-lurralde osoan gerra egoera deklaratu zuten eta hainbat delituengatik, hala nola altxamendua, sedizioa, eta arrazoi politiko edo sozialengatik pertsonen edo haien jabetzen aurka atentatzeak adibidez, prozesu sumarismoen bidez tramitatzea onartu zuten.⁴⁹⁹ Ordura arte, justizia militarren kodea prozesu sumarismoen aplikazioa delitu militar nabarmenengatik heriotza zigorrera edo bizi arteko kartzela zigorrera kondenatutako erruztatuei aplikatzen zitzairen soilik. Prozedura hura aplikatzean, bi ziren Batzorde Nazionalaren helburuak: prozesuak azkartzea batetik, eta bestetik, auzipetuentzako berme prozesalen absentsia.

Bando hark eta aurrerago egin zituzten lege frankistek matxino, sediziozile edo traidoretzat jotzen zituzten legitimoki eratutako Errepublikaren gobernu defenstatzen zutenak, baina, paradoxikoki, altxamendu hartan parte hartu zutenek, hain zuzen ere, haiek epaitu eta kondenatu zituztenak

1936ko abuztuaren 31an, 79 dekretuan jaso zuten gerra eta marina jurisdikzioak ezagutzen zituzten kausa

guztiak epaiketa sumarismoaren tramiteen inuituko zirela. Honetarako "ez da beharrezkoa izango erruztatua in fraganti harrapatzea ezta ere ezarri beharreko zigorra heriotza edo bizi osorako kartzela zigorra izatea". Hau da, Prozedura Sumarismoa instituzionalizatu zuten ohiko prozedura kaltetuz.⁵⁰⁰

1936ko azaroaren 1eko 55 zk. Dekretuak jasotzen duena araua deitzen duenari buruz: "*el sin número de crímenes de todo orden, amparados por la carencia de tribunales, cuando no protegidos a instancia del llamado gobierno de la república, obliga a dictar la presente disposición en la que, junto a las garantías procesales, queden coordinadas las características de rapidez y ejemplaridad tan indispensables en la justicia castrense,*"⁵⁰¹ Zortzi gerra kontseilu eratu zituzten, erabaki zuten defendatzailearen kargua beti militar batek bete behar zuela eta Presazko Prozedura Sumarismo berri bat ezarri zuten. Aldaketa haiek epaiketak oraindik ere azkarragoak izateko egin zituzten., Hainbat fasetako tramiteak murriztu zituzten ordura arte jarraitzen zuten prozedura laburrari. Auzipetuek ez zuten inolako berme juridikorik. Horrez gain, erabaki zuten defendatzaileak ezinbestean militarra izan behar zuela, hau da, inolako formazio juridikorik ez zuen pertsona batek defendatuko zituen epaiketetan. Prozedura berri haren bidez, defentsarako inolako aukerarik gabe utzi zituzten auzipetuak. Presazko Prozedura Sumarismoa 1940ko uztailan indargabetu zuten.

Justizia militarren kodeak zehazten zuen, emandako epaiari agintari judizialak soilik jarri ziezaiokeela helegitea. Eta, oso kasu berezietan baimentzen zuen

zigortuak edo bere hurbileko senideek epaia berrikusteko errekurtsioa jarri ahal izatea. Justizia Militarreko Goi-auzitegiak 1936ko azaroaren 21eko zirkularren bidez zabaldu zuen errekurtsioa jartzeko aukera ohiko prozeduretara mugatzen zela, eta horrela, galarazten zuten errekurtsioak egitea prozedura sumarisimoetako sententziak berrikusteko.⁵⁰² Aurretik esan bezala, gerrak iraun bitartean eta baita haren ondoren ere, tramitatutako prozedurek sumarisimo izaera izan zuten.

1940ko urtarrilaren 25eko agindua betez, herrialde guztietan eratu zituzten “Zigorren-azterketa” batzordeak. Ordenaren sarreran azaltzen da: *Estatu berriaren funtsezko helburua da: Marxismoak armadaren altxamenduaren kontra eta kausa nazionalaren aurka jotzeagatik aberriaren kontrako traizio kriminalarengatik dituen erresposabilitateak kitzatzea*. Hiru urtez, etenik gabe, aplikatu zuten jarduera judizial hura, eta horren ondorioz, kartzela eta langile batailoietatik guztiak preso gainezka zeuden. Orduan aitortu zuten, arau honek desberdintasun handiak eragiten zituela irizpideetan larritasun maila berdineko delituak epaitu eta zigorrak ezartzeko. Hain nabarmenak ziren, estatuak berak ere errekonozitu egin behar izan zituela. Epai irmoetan aplikatzen zuten, legalitatearen eta segurtasun juridikoaren urraketa nabarmena ematen zen. Desberdintasun haiek konpondu nahian, ohar hau gehitu zioten aginduari: *Arau batzuk eta matxinada delituen modalitate nagusiak ... auzitegiek eta agintari judizialek zigorraren gehikuntza duten konmutazio proposamenetan erabil ditzaten*.⁵⁰³

Herrialdeetako hiriburuetan eraturako batzordeek ofizioz aztertzen zituzten tribunal militarrek artxibatutako sumarioetako epai irmoak, hau da, kondenatuak hala eskatu gabe. Ofiziozko izate hura jarraituz, berrikusi zituzten kartzelan hildako zenbait pertsonaren sententziak. Berrikuspenen emaitzen arabera, kartzelan hildako pertsona haiek kalean behar zuketzen.

1945eko urriaren 9ko dekretuaren bidez, indultu totala eman zieten zigortutakoei altxamendu militarrengatik edo 1939ko apirilaren 1era arte egindako beste delitu batzuegatik. Dekretuaren arrazoiak azalpenetan azaltzen den bezala, hona hemen indultuaren oinarriak: *Baldintzapeko askatasuna eta lan eginez penak luditzeagatik iraultza komunistarengatik kondenatuak izan zirenen ehuneko laurogeita hamarra*

kartzelatik kanpo egonik, eta, beste asko ihesean atzerrira joandakok izanik, nahiz eta, haietariko askok aske geratu diren preso batzuen baino ardu txikiagoak izan, gobernuak duen indarraren eta nazioak ematen dion babesaz kontziente izanik, beste pausu bat eman nahi du Espainiako bizitzaren normalizazio progresiboaren bidean. Hala ere, indultutik kanpo geratuko dira masak zuzendu eta krimenera sutu zituztenak edo edozein giza kontzientzia higuintzen duten ekintzak burutu dituztenak. Indultua aplikatu edo ez erabakitzeke, egokitutako sententzien terminoetara.⁵⁰⁴

Epaia betetzeko presak agerian uzten du epaiketa haietan auzipetuek ez zutela inolako berme prozesalik. Ezta defentsarako bermerik ere. Akusatuak ezin zuten izendatu lekukorik, bere testigantza defendatuko zuena, ezta aukerarik ere abokatu defendatzailea izateko. Abokatu defendatzailea izango balu, akusatuaren defentsa beteko luke azken orduan izendatutako militar batek. Hura defendatzen zuten militar batek, ezagutza juridikorik ez zuena eta auzipetuaren egoeraren berri ez zekiena. Ez zuten inolako aukerarik sententzia errekurritzeko. Heriotza zigorrera kondenatzeko arrazoirik nagusia oinarritzen zuten salatzaileak bere aurka egindako deklarazioan. Salaketetan, leporatzen zieten aurrerago hilik agertuko ziren pertsonen atxiloketetan parte hartu izana. Arrazoi hura nahikoa izan zen auzipetu asko heriotza zigorrera kondenatzeko, nahiz eta, kasu honetan bezala, inolako zerikusirik ez izan atxiloketaren ondoren gertatuko heriotzarekin.⁵⁰⁵

Gerran atxilotutako pertsonak bertako Presoen eta Aurkeztutakoen Sailkapen batzordearen esku uzten zituzten, hark galdeketa egin ziezaien. Batzorde hark informeak eskatzen zizkion atxilotuaren herrietako lau instituziori: Udalari, Falangeari, Guardia Zibilari eta Elizari.

Herrietatik bidalitako informe horien arabera, Sailkapen batzordeak 5 taldetan sailkatzen zituen atxilotuak: “A, B, AD, C eta D”. Erregimen frankistaren jarraitzaileek A taldean sailkatutako pertsonak askatu edo matxinoen bandoko errekruta kutxetara eramaten zituzten. B taldean zeuden, erregimenaren aurkakoak izan arren, deliturik ez zuten eta epaituko ez zituzten atxilotuak. AD taldean kokatzen zituzten aurreko bietan sartu ezin zituztenak. AD eta B taldeetako atxilotuen

preso izaera mantentzen zuten eta Langile Batailoietara eramaten zituzten. C edo D taldeetan sartuta zeudenak tribunalen esku uzten zituzten, haiek zer egin erabaki zezaten: kartzela edo fusilamendua.⁵⁰⁶

Honako hemen arau honek zer aukera ematen zien atxilotuei: aske geratzea, erruztatua izatea, kontzentrazio esparruren batera eramatea, bere aurka prozesua abiatzea, kartzelaratzea edo exekutatua izatea. Presoen eta Aurkeztutakoen Sailkapen batzordea 1937ko bigarren seihilekoan hasi zen eskatzen horrelako informeak. Arrasateren kasuan, ezagutzen dugun azken informea da 1950ean egindakoa. 1937ko bigarren seihilekotik 1938ko urrira arte Arrasateko Udalak igorritako informeak Jose Miguel Azcaratek eta Isidoro Echevarria Maidaganek sinatu zituzten, nahiz eta, orduko alkatea Jesus Gorosabel izan.⁵⁰⁷ JONS eta Espainiako Falange Tradizionalistak igorritako informeak sinatu zituzten Domingo Arzamendi, elkarteko lehendakariak eta Roberto Arcauz elkarteko idazkariak. Elizakoak David Esnalek sinatu zituen eta Guardia Zibilarenak, 1937ra artekoak, Bienvenido Iglesias Fondevillak, 1938koak Braulio Gomez Arranzek eta 1940tik aurrerakoak Valentin Romera Ortizek.

Diktaduraren hasierako urteetan, 1939tik 1948ra, Arrasateko alkatea zen Domingo Arzamendi Aranzabal, eta kudeatzaileak ziren Isidoro Echevarria, Jose Miguel Azcarate, Vicente Berecibar, Santiago Bastida, Santiago Ochandiano, Gonzalo Azcoaga, Esteban Pagoaga, Nicomedes Zubillaga, Mariano Azcarate, Celestino Otaduy, Antonio Pagoaga, Jose Maria Ecurra, Manuel Madinabeitia, Sotero Acha, Miguel Lazpiur, Sergio Crespo... Karlistak nagusitu arren, falangistak ere badaude izen horien artean. Kudeatzaile batzuk finkoak ziren eta beste batzuk txandakatu egiten ziren.

Aztertutako kausa judizialak, haietako gehienak, auzipetuaren ikerketa deklarazioarekin hasten dira, eta horretan galdetzen diote ea zein afiliazio politiko edo sindikal duen, zer egin zuen Errepublika garaian eta gerra hasi zenean.

Kausa tramitatzeko, pertsona horri buruz informazioa eskatu zieten herriko alkateari, Guardia Zibilen komandantziari eta Falange Españolari. Bidalitako txostenek auzipetuaren aurrekariak eta ideologia aipatzen dituzte, eta kasu askotan baita

haren ingurua nolakoa den, lagunak, senideak eta zer irakurtzen duen, ea hortik altxamenduaren aurka daturen bat lortu daitekeen. Txostenetan egiazkotzat jotzen dituzte gertaerak, kontrastatu barik, horietan esaten direnak egiak diren ala ez frogatu gabe, benetako judizio moral eta erlijiosoak eginez.

Kausa batzuetan herriko bizilagunen testigantzak agertzen dira, askotan alkateak proposaturiko bizilagunak. Nabarmendu behar da haien testigantzetan agertzen diren gertaeretan ez direla lekuko izan, kasu askotan aipatzen dituzte zurrumurruek edo susmoak baino ez diren kontuak. Kausa batzuetan bakarrik jasotzen dira auzipetuak berak proposatutako bizilagunen testigantzak, eta kausa horiek dira tramitatzen zenbait urte luzatzen direnak. Kausa batzuetan agertzen dira pisu politiko eskuindar argiko bizilagunek bidalitako ziurtagiriak, eta adierazten dute auzipetuaren aldetik laguntza jaso zutela edota zuzentasun moral osokoa dela.

Gerra garaian hasitako kausen tramitazioa oso azkarra da, hasi eta epaia eman arte hilabete bat edo bi baino ez dira igarotzen. Hain arin eta azkar tramitatzea prozesuaren eskubideen eta berme juridikoen kalterako da beti.

Kausetan ez dago jasota abokatu defendatzailea izendatu denik, nahiz eta kausaren batean jasota dagoen abokatuak parte hartu duela ahozko ikustaldian; beste batzuetan auziperatuek beraiek eskatzen dute ofiziozko abokatu bat izendatzeko, euren deklarazioetan. Abokatuak orokorrean militarrek dira, bezeroarekin inolako harremanik ez zeukatenak, ez dute proposatzen errugabetasun probarik, eta mugatzen dira defendatuen absoluzioa eskatzera.

*Santoñako epaiketetan, prozesatuok ez genituen abokatuak ezagutzen, ezta eurekin berba egiten ere.*⁵⁰⁸

Epaietan oro har txosten ofizialetan aipatutakoak frogatutzat ematen dituzte, eta aurrez epaitutako gertaerak berriro erabiltzen dituzte, adibidez, 1934ko urriko iraultzan parte hartu izana. Indarrean zegoen ordena defendatzen zutelako, kolpista eta matxinatu izateaz akusatu zituzten asko eta asko. Atxilotu, epaitu eta kondenatu egin zituzten. Baina, benetako kolpistak pertsona hauei kondenak ezarri zizkietenak izan ziren. Altxamendu-militarra, matxinada edota

matxinatuei lagundu izana leporatu eta kondenatu egiten zituzten atxilotuak. Hona hemen, kondenak ezartzeko jarraitutako irizpideak: Altxamendu-militarrarengatik akusatutako pertsonentzako eta Kolpearen kontrako erresistentzian karguren bat zutentzako, heriotza zigorra edo biziarteko kartzela zigorra eskatzen zuten. Milizianoentzako, 12 urte eta egun leko kartzela zigorra.

Arrasateko 85 prozesaturen kontrako Kausa Militarrak aztertu ondoren, inolako zalantzarik gabe baieztatu dezakegu, 1934ko urriko gertaerekin lotutako akusazio gehienak faltsuak direla eta salatzaileak faltsutasun horren jakitun zirela. Kolpisten helburua pertsona hauek erailtzeko edozein arrazoi aurkitzea zen, nahiz eta, akusazioa egia ez izan.

Era berean egiaztatu dugu, arrasatear askok epaitzietan egiten zituzten deklarazioak akusatuen kontrakoak zirela gehienetan, eta, estamentu ofizialen hasierako salaketekin kontraesanean zeudela.

Donostia. 1937ko 1.661 zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

Jesus Uranga, Felipe Letona eta Trinitario Azconaga Iurre inguruko mendietan atxilotu zituzten, 1937ko irailaren 8an. Bahitzaileak Jose María Eche-nagusía, Jesus Bilbao eta G. Barrenechea, Iurreko erreketek laguntzaileak eta Placido Ortega Lemoako falangista izan ziren.

Jesus Urangak 39 urte zituen atxilotu zutenean. 5 seme-alabaren aita. Unión Cerrajerako langilea eta Arrasateko udaleko zinegotzi sozialista. Nicolás Uriarte zauritu zutenean, Arrasateko alkatea izan zen errepublikar aldean.

Frantziara ihesean zihoala atxilotu eta Arrasatera ekarri zuten. Herrian 8 egun igaro ondoren, Ondarretako kartzelara eramán zuten preso. Isidoro Echevarriaren informea:

Jesus Uranga Urrutia. 40 urte. Sozialista. UGTko afiliatua. Pistola eskuan zuela, parte aktiboa izan zuen 34ko gertaeretan. Berak agindu zuen Oreja jaunaren fusilamendua. Mugimenduan Finantza Batzordeko kidea. Eskumako jendeari isunak jartzeagatik ezaguna. Udaleko zinegotzi eta Errepublikaren Defentsako kudeatzaile. Portaera morala: Hala moduzkoa. Portaera erlijiosoa: Txarra!

Jesus Uranga, eta Vicenta Mandaluniz. Argazkia Juana Urangak utzitakoa

Txostenean Falangearen informea gehitu zuten: *Parte-hartze aktiboa Urriko Iraultzan. Oreja eta Resusta heriotza zigorrera kondenatu zituen Tribunaleko kidea. Arriskutsua. Portaera Morala: Hala moduzkoa. Ez du ondasunik.*

1937ko urriaren 28ko deklarazioa (Ondarretako kartzela): *1931 aurretik UGTko afiliatua zela eta 1932an afiliatu zela Alderdi Sozialistan. Dioenez, ez zuen parte hartzerik izan 34ko Urriko gertaeretan, ezta ere, inolako zerikusirik izan, Orejaren hilketan. Defentsa Batzordeko kidea eta Finantzetako bokala izan zela.*

Estatuburua 1938ko uztailaren 16an egin zen heriotza-zigorraren jakitun. Ondoren, 1938ko abuztuaren 7an, kausa Donostiako 18. Exekuzio Epaitzietara bideratu zuten honek epaia bete zezan. 1938ko Abuztuaren 13an, goizeko bost erdietan, exekutatu egin zuten Bidebietako tiro-eremuan. Polloeko hilerrian lurperatu zuten San Nikolas kaleko 48 zk. 3.ean.

Isidoro Echevarriaren informea (txostenean jasota): **Felipe Letona Múgica. 37 urte. Afiliazio politikoa: Sozialista Erradikala. Geroago, Ezker Errepublikarra. UGTko afiliatua. Alderdiko zinegotzi eta Probintziako kudeatzaile. Mugimenduan pisuzko arduraria izan du. Buruzagi arriskutsua eta oso ekintzailea. Urriko gertaeretan ez zen iraultzaile izan baina, presoekiko elkartasuna adierazteko mitin batean, hiltzaileen jokabidea goraiatu eta egun hori goratu zuen. Portaera morala: Hala moduzkoa. Portaera erlijiosoa: Txarra.**

Bienvenido Iglesias Guardia Zibilaren informea (txostenean jasota): *Udaletxeko kutxa gotorraren la-*

purretan nahastuta egon zen. 34an oso parte aktiboa izan zuen. Oreja eta Resustaren erailketa berak agindu zuen. Elementu oso nabarmena eta arriskutsua.

Zinegotzia eta Gipuzkoako Foru Aldundiko kudeatzailea. Marxisten agindupean, herriko Garraio Komisario izendatu zuten. Kargu hau Defentsa-batzordeko kide izatearen baliokidea zen. Berak sinatu zituen atxiloketen, konfiskazioen, nazionalenganako erresistentziaren, eta abar luze baten inguruan batzorde honek hartutako erabaki guztiak. Elorrio, Las Arenas eta Santanderren kargu berdina izan zuen.

Ondarretan atxilotu zuten. Bere deklarazioa: *Alderdi Errepublikanoan afiliatuta egon zela. Alderdi Sozialista Erradikala sortu zenean, bertako militante egin zela eta idazkari kargua bete zuela. Alderdi hau desegitean, Ezker Errepublikarrean militatu zuela. 1931. urtean aukeratu zutela Alderdi Sozialista Erradikaleko zinegotzi. 1936ko otsailean, bere alderdiak Probintzia-Diputazioko kudeatzaile izendatu zuela. Ez zuela inolako zerikusirik izan 1934ko urriko gertaeretan. Mitin batean izan zuen parte hartzea hizlariak aurkeztea besterik ez zela izan eta ez zuela data hura goratu. Mitina presoan amnistiaren aldekoa zen. Bere borondatez hartu zuela Garraio Komisario kargua. Kargu honek Defentsa Batzordeko kide suposatzen zuen eta batzorde honek hartutako akordio guztiak sinatu zituela.*

1938ko uztailaren 16an zigorra kommutatu zioten. Unión Cerrajeran onartu ez zuten, 1947ko maiatzaren 22an, lan egiteko bizilekua aldatu ahal izateko, 1939ko apirilaren aurretik altxamendu militarrengatik zituen delituengatik indultua eskatu zuen. 1947ko uztailaren 9an, indultuaren benefizioak lortu eta Zumarragara joan zen bizi eta lan egitera.

Isidoro Echevarriaren informea (Irailak 12koa): **Trinitario Azconaga Arana.** *Ezker Errepublikako militantea. UGTko afiliatua. Udaltzaingoaren inspektoreburua. 1934ko mugimenduan iraultzaileen estaltzailea. Parte hartze zuzena izan du mugimenduan. Batzordean aritu da eta Ordena Publikorako inspektore lanak burutu zituen. Partikularren armak konfiskatu eta haien kargu egiten zen. Kargu berbera izan zuen Elorrión, han, multak kobratzeko okerkeriak eginez. Portaera partikularra: Hala moduzkoa. Portaera erlijioso: txarra.*

1938ko uztailaren 16an kommutatu zioten zigorra.

Epaiketa 1938ko martxoaren 6an egin zen. Epaimahaiko presidente Leocadio Quijano eta Sanz de Pipaon Infanteriako koronela izan zen. Gerra Kontseiluak erabaki du kondenatu beharra duela eta heriotza zigorrera kondenatzen dituela akusatua. Era berean, akzio zibila Estatuaren esku uzten du kondenatuei edo euren oinordekoei kalte-ordaina exijitzea matxinadak sortutako kalte-galerengatik. Sententzia honen testigantza Ondasunak Konfiskatzeko Batzordeari igorriko zaio.

Ricardo Azcoaga Resustak 1950eko otsailaren 7an, Donostiako Epaitegian deklaratu zuen Celestino Uriarteren aurka abiatutako kausa militarrean. Azcoaga zauritu egin zuten hanka batean baina bizirik atera zen 1934ko urriaren 5ean Marcelino Oreja eta Dagoberto Resusta hiltzeko iraultzaileen tiroketatik. Abokatu defendatzaileak galdetu zion ea Uriartek fiskalaren kargua bete zuen inolako tribunalik existitu ote zen. Azcoagak ezetz esan zuen. Ez zela inolako tribunalik existitu eta ondorioz, ezinezkoa zela Uriarte tribunal hartako kide izatea. Faltsutasunaren beste erakusgarri bat da Jesus Uranga 1934ko urriko prozesuan ez zuela akusazio hori izan eta berarentzako ez zutela heriotza zigorririk eskatu, beste askorekin ez bezala.

Txostena sinatu zutenek jakin bazekiten, gezurra zela Resusta eta Azcoaga epaitu zituen tribunalak existitu zenik. Izan ere, Azcoagak exekuziotik ihes egitea lortu zuen eta bere deklarazioan jasota dago ez zela existitu horrelako tribunalik inoiz. Ezin izan zuten kondenatu Arrasateko prozesatuak epaiketaren aurretik aske geratu zirelako. Alkatea ere gezurretan ari da *Orejaren erailketa agindu zuen* dioenean. Gezurra. 1934ko gertaerengatik prozesatu zuen fiskalak 20 urteko espetxe zigorra eskatu zuen, eta pentsatu izan balu atentua agindu zuela, heriotza zigorra eskatuko zukeen, horrela jokatu baitzuen beste arrasatear batzuekin. Guztia gezurra bai, baina arrazoi nahikoa Arrasateko Udaleko zinegotzia Jesus Uranga fusilatzeko.

Juanita Uranga: *Patxi Urrutia gure aitaren lehengusua zen. Ondarretara bisitan joan zitzaiola, honela esan zion kartzelero batek: Ea Arrasaten gizon hura aske uzteko sinadurarik ez zegoen. Bere ideiak defendatu*

bestarik ez zuela egin eta ez zegoela hau hiltzeko arrazoirik. Kartzelako zuzendariak honakoa esan zion: Herritik zuen aurkako txostenak bidali dizkigute. Arrasateko jendea da erditik kendu nahi zaituztena. Joan zaitez hemendik eta ez berriro agertu. Bihar bost gizon fusilatuko dituzte eta hauetariko bat Uranga da, zu bitatzera zatozena.

Urtiak pasau zienian amak esan zuzten goazen Donostiara, amak euki auen baloria kartzelara fateko, eta esan eutzan: “Nire gizona zan..., die hamar urte, jakin neike nun dauen?”, “Bai, en Polloe, tal calle...”. Emun eutzen apuntauta eta papel bat “que les atiende el enterrador”. Fan gitzen enterradoriak leiru auen eta esan eutzan: “Si señora, aquí están 5, fusilados el 13 de agosto. Si quiere llevar los huesos de su marido, no le puedo decir si está el primero o está el quinto. No se, hay que empezar por la dentadura...” Cosas que entonces no se podían, ni dinero. Orduan esan auen amak: “que descanse ahí”. Eta hantxe gelditu zien, gero hareik hazurrak atarako auen eta kitto.⁵⁰⁹

Ismael Diez Fernandez.

Donostia. 6. Epaitegiaren 13.846 zk. Pre-sazko Prozesu Sumarisimoa

Ismael Diez Fernandez, 39 urte, Arrasateko Talde Sozialistako kidea zen. 1934ko gertaeren ondoren egin zuen ihes Frantziara. Beste batzuen artean, hau ere, Arrasateko apaiz artzapezaren informeen erruz fusilatu zuten.

1938 urtearen erdialdera hasi zuten kausa hura bera aurkitzeko asmoz. 1940 urtearen erdialdera, Valentin Romera Ortiz Arrasateko Guardia Zibilaren Postuko komandanteak esan zuen, Ismael Diez preso zegoela Burgosko kartzelan heriotza zigorrera kondenatuta. Ez zekien baina, 1938ko azaroaren 14an fusilatu zutela. Kausa hari esker jakin dezakegu zer gertatu zitzaion Ismaeli, 1937ko abuztuaren 26an, Santoñan, atxilotu zutenetik. Preso eta Aurkeztutakoen Sailkapen Batzordeak “A” atalaren barruan sailkatu eta aske utzi zuen. Ismael Diez Arrasatera itzuli zen irailaren 23an. Bienvenido Iglesias Fondevilla Guardia Zibilaren kaboak egindako informeak dioenez: *Herritarrek aurrekari txarreko pertsonatzat jotzean, atxilotu eta herriko kartzelan sartu zuten, Santoñako Aurkeztutakoen Sailkapen Batzordeak berarekin zer egin erabaki artean.*

Hona hemen, 1937ko urriaren 6ko Falange Tradizionalistaren eta Ofentsiba Nazional Sindikalisten Batzordearen txostenean jasotakoa: Ismael Diez Fernandez sozialista nabarmenetakoa izan da. UGTkoa. Oso parte aktiboa izan zuen urriko gertaeretan. Oreja jaunaren fusilamenduan parte hartu zutenetikoa da. Frantziara egin zuen ihes. Mugimenduari dago-kionez, Donostiako Maria Kristina Hoteleko borrokan hartu zuen parte. Betidanik izan du portaera moral eta erlijioso txarra.

1937ko urriaren 8an David Esnal Garmendia Arrasateko apaiz artzapezaren informea: Ismael Diez Fernandez pertsona zitala da. Iraultzaile oso aktiboa. 1934ko urriaren 5eko iraultzan oso parte aktiboa izan zuen. Kartzelaratua, baina ihes egitea lortu zuen. Oso pertsona gaiztoa eta zitala. Berdin zaio erlijioa, eta oso arriskutsua da mugimenduaren eta gaur egungo Espainia Berrirentzat. Horrela baieztatzen dute pertsona fidagarri eta sinesgarriek.

Urriaren 9an, Isidoro Echevarria Maidagan alkaterearen deklarazioa: Ismael Diez Fernandez Arrasaten bizi da. Sozialista. UGTko afiliatua. Bietan pertsona

nabarmena. Boluntario marxista mugimenduan. 1934ko gertaeretan parte aktiboa izan zuen, eta bu-ruetako bat izan zen. Frantziara ihes egin zuen. Por-taera Morala: oso txarra. Portaera Erlijioso: oso txarra. Ez du aberastasun ondasunik.

Regino Huertas Aspe Industrial Mondragonesako (Ismaelek hemen egiten zuen lan) Sindikatu Pro-fesionaleko ordezkari arrasatearrak honela zioen bere informean: Zurrumurruek Oreja eta Resustaren erailketak leporatzen zizkieten, deklaratuak aldiz, ez zituen ikusi erailketa haiek. Donostiarantz abiatu zela Maria Cristina hotela eta Loiolako Kuartelak hartzera laguntzera. Baina, bidean, Ei-barren hain zuzen ere, beste baten armak berak bakarrik tiro egin eta zauritu egin zuela. Arrasatera itzuli behar izan zuenez, ez zuela beste interben-tziorik izan.

Urriko gertaeretan ez zuten atxilotu, nahiz eta, batzuek hori esan. Fusilamenduetan parte hartu izanaren akusazioak ez datoz bat 1934ko 106 zen-bakidun kausa militarrean gertaera haietako lekukoei jasotako testigantzekin.

Jose Maria Urcelay Zarraoa.

Santoña. 1937ko 163 zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

Jose Maria Urcelay Zarraoa. 22 urte zituen atxilotu zutenean. Juventudes Socialistas Unificadasen militatzen zuen. ELMAko langilea. Honela dio 1937ko urriaren 8an egin zuen deklarazioak: UGTko afiliatua zela. Gerran, eskopetarekin, errepideetako zaintza lanak egin zituela. Arrasate ebakutzen ari zirela, Kanpazarren zauritu zuten Dragones batailoiko milizianoa zela. Zaurituta Durangora eroan zuten. 1937ko urtarril hasieran, Bilbora joan eta Asturias batailoian sartu zen sukaldari lanetan aritzeko. Bilboko kartzelak eraso zituztenean, bere batailoia bidali zuten ordena jartzera. Hurrengo egunean, kartzelara joan zela ezagutzen zituen preso arrasatear batzuk bisitatzera. Ezbeharririk izan zuten ala ez jakin nahi zuen. Miguel “Paiku” eta Bueno aipatzen ditu. Dioenez, bi haiek baieztatu dezakete berak esandako guztia. Urriko mugimenduan parte hartu zuela, baina ez zuela parte hartze aktiborik izan. Altxa-menduan eskopeta bat izan zuela. Errepresalien beldur, mendira egin zuela ihes eta hurrengo egunean Donostiara joan zela. Han, azaroaren 1era arte egon zen, orduan itsasontziratu baitzen Frantziara joateko. 1935eko abuztuan, Errusiara joan zen ebakuntza ki-rurgiko bat egin behar ziotelako. Klinika Moskutik hurbil zegoela. 1936ko amnistiarekin itzuli zen etxera.

Arrasateko Udalaren informazio testigantza. 1937ko irailaren 18an: *ezker-muturreko kidea da. Jokabide politiko oso nabarmena du. Bera izan zen Donostiako es-kuindarren kontra armekin ikusi zuten lehenengotariko bat. Bilboko Carmelo presondegiaren kontrako erasoaren buru izan zen. Resustari heriotza arintzeko buruan tiro egin eta bitxiak lapurtu zizkiona. Guadalupeko gotorlekutik ihes egin eta Frantziara joan zen.*

Epaiak frogatutzat ematen ditu gertaera haiek guztiak deklarazioan aipatzen dituen presoek de-klaraziorik hartu gabe. Nola egingo zuen ba ihes Guadalupeko gotorlekutik inoiz ez bazuten atxilotu?. Epaian ageri dira Carlos Batoret, Casimiro Gimeno eta Arturo C. Ruizen sinadurak.

1937ko urriaren 27an, heriotza zigorrera konde-natu zuten Altxamenduarekin bat egitea leporatuta. Abenduaren 10ean epaia irmoa da. Exekuzioa eten zuten Estatuburuaren jakinarazpena jaso arte. Ja-

kinarazpena 1938ko otsailaren 28an igorri zen Salamancan.

Bilboko Larrinaga kartzelan exekutatu zuten 1938ko martxoaren 11an *Suzko armak eragindako zaurien lesioengatik*.

Donostia. 1937ko 1.839 zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

Francisco Azconaga Arana. 38 urte. Unión Cerrajerako langilea. Euzkadiko alderdi komunistaren militantea. 3 seme-alabaren aita. Dragones batailoiko tenientea. 1937ko abuztuaren 26an Santander erori aurretik, mendian barrena joan zen Frantziara ihes egiteko. Mugatik hurbil atxilotu zuten, Arantzako mendietan, Santandertik irten eta 24 ordura. 1937ko irailaren 25ean Ondarretako kartzelan sartu zuten, Amos Azconaga Zubiate bere semearekin batera.

Francisco Azconaga Arana.

Jardun judizialak 1938ko urriaren 4an eman zituzten eta Rafael Berrio Salamanca izan zen epaimahaiko presidentea. UGTkoa eta komunista. Oso nabarmena bere ideologia eta egintza estremistarengatik. 1934ko urriko gertaeretan, Errepublika Soziala deklaratzeko bandoa diktatu eta argitaratzea agindu zuen. Armategiak konfiskatu zituen. Eskumako jendea atxilotu zuen. Arrasatetik trenak pasatzea galarazteko istiluetan bi hildako izan ziren. 1936ko uztailan, kalera atera zen UGTko beste ehun afiliatu ingururekin batera. Bera zen taldeburua. Herriaren jabe egin ziren Mugimendu Nazionalaren garaipena eragozteko. Arrasatetik ihes egitean, Elorriora joan zen Indar Nazionalen kontra frentzetan borrokatzera.

Beste prozesatua da Amos Azconaga Zubiate. 1936ko martxoan bete zituen 18 urte. Aitarekin batera ebakuatu zuen Arrasate eta berarekin aritu zen Laguntza zerbitzuetan kolaboratzen. Biak atxilotu zituzten. Hainbat txostenetan jasota egon arren, ez zuten inoiz frogatu ahal izan bere parte hartzea 1934ko urriko gertaeretan. Izatekotan ere, bere aitaren eragin kaltegarriak bultzaturik izan zela Amosek 34an 16 urte baitzituen.

Francisco Azconaga heriotza zigorrera kondenatu zuten. Amos semea B Atalean sailkatu eta aske utzi zuten.

Francisco Azconaga Donostian fusilatu zuten 1938ko azaroaren 27an.⁵¹⁰

Beste bat zan Mondraukua, Azkonaga, eta hareik en cambio ekarri ein auien, han kanposatuan dau, hortxe zentruen, kuadrotxo bat lehoiak dauzen lekuen. Hareik ekarri ein auien bañe seguru ez dakit zelan ein auien... hareik zien, gañera. orduan afusiletako bera eta bere seme bat, 17 urteko mutiko bat, bañe ha mutikue atzera bota auien eta aita afusilau. Hilda dau, Amos, gu baino zaharraua zan.⁵¹¹

Donostia. 1937ko 2.204 zk. Prozesu Sumarisimoa

Benito Regil Bengoa, "Chatua". Arrasate. 30 urte. Eibarren bizi zen. Juventudes Socialistas Unificadas, UGT eta Socorro Rojo Internacionaleko kidea. Beste 200 miliziano gorriekin batera, Arrasateko martxan hartu zuen parte eta handik Donostiara joan zen. Amuategui batailoiko tenientea. Matxi-

natuak Santanderrera sartu zirenean, ihes egin zuen. 10 egunez, Debako baserri bat baino gehiagotan ezkutatuta egon zen, atxilotu zuten arte. 1934ko iraultzan 25 urteko kartzela aldira zigortua izanaz akusatu zuten. Gorrien agindupean, Ordena Publikoaren komisarioa izan zen Eibarren. Isunak jartzea eta jendea atxilotzea agindu zuen. Armada Gorriaren teniente zela Arrasateko sutean hartu zuen parte.

1939ko maiatzaren 25ean egindako epaiketan, 21. Epaitegi Militarrek heriotza zigorra ezarri zion.

Hilabete batzuen buruan, 1939ko abenduaren 6an, Benitok honakoa idatzi zuen: *Con arreglo a los principios elementales del Derecho Natural no puede recaer un fallo absolutamente justo cuando en el procedimiento se omitieron detalles y se callaron acusaciones que después aparecen en el Consejo insólitas y espontaneas; acusaciones no vertidas ni sostenidas durante la sustentación del sumario ni en los resultandos iniciales que justifican plenamente los autos de procesos que se dictan. Cuando el Juez del Juzgado 21 dicto contra mí el auto de procesamiento y prisión lo hizo por supuestos hechos subalternos e intrascendentes, sin que apuntaran siquiera la idea de una intervención mía contra la vida del exalcalde Alañeta que fue asesinado.*

Ocurrió lo siguiente, detenido el vecino de Eibar Lucio Brotons y acusado por la Guardia Civil de haber dado muerte a Alañeta, no encontró mejor medio de sacudirse la grave acusación de que era objeto achacármela a mí que me creía muerto, y basto ello para que el Consejo la aceptara. Me costa de que dicho Brotons se ha dirigido al tribunal arrepintiéndose de su manifestación anterior.

Testigo de importancia excepcional es la propietaria del bar conocido como "Chalcha" y la criada las cuales pueden acreditar mi ausencia en el hecho objeto. Por lo que solicito un nuevo Consejo permitiéndome aportar aquellas pruebas que las irregularidades que dejo expuestas no me permitió procurarme para mejor servicio de la justicia que pido.

Baina, ez zioten inolako kasurik egin eta 1940ko maiatzaren 21ean ezarritako zigorra jakinarazi zioten. 1940ko ekainaren 3an fusilatu zuten 33 urte zituela.

Santoña 1937ko 10 zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

Jose Maria Gallastegui Arregui. 23 urte. EAJko afiliatua. Deklarazioa: Mugimendua Arrasatera iritsi zenean, frentera eraman zutela. Elorrion konpainia batean izena eman zuela miliziano izateko. Geroago, Amaiur batailoian sartu zela eta han sarjentu mailara igo zela. Santoñan atxilotu zuten itsasontzi ingeles batean.

Heriotza zigorrera kondenatua. 1937ko urriaren 9an zigorra maila baxuagokoagatik kommutatu zioten. 1942ko uztailaren 14an preso jarraitzen zuen Burgosko kartzelan. 1942ko abenduaren 23an bizi arteko kartzela zigorra kommutatu eta sei urte eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatu zuten.

Irailaren 15ean David Esnalek honakoa esan zuen: herrian bizi izan zen bitartean, portaera moral eta erlijioso ona izan zuela eta hala baieztatzen dutela pertsona fidagarri eta sinesgarriek.

Cerrajera Moderna ELMA Saren txostena 1937ko irailaren 20an. Elektrizista laguntzaile lanak bete ditu enpresan 1927ko maiatzaren 31tik 1936ko abuztuaren 28ra arte. Portaera ona izan du.

Santoña. 1937ko 11 zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

Segundo Ceciaga Uriarte, Pablo Bolinaga Arregui eta Florencio Gastelu Larrañaga dira kausa honetako prozesatuak.

Segundo Ceciaga Uriarte. 30 urte. EAJko afiliatua. Deklarazioa: EAJk deitu zuela gerrara joateko 1936ko abuztuan. Kalamua, Orduña eta Bizkargiko fronteetan borrokatu zuela eta ondoren, Santanderren. Kargu ugari izan zuela: kabo, sarjentu eta teniente izandakoa. Laredon zegoela, agindu ziotela Santoñara joateko armak entregatzera, eta agindutakoa bete zuela.

David Esnal Arrasateko parrokiako prebistero eta apaiz artzapezaren informea 1935eko irailaren 15ekoa: pertsona fidagarri eta sinesgarriek emandako informeen arabera, portaera morala eta erlijioso ona izan zen Arrasateko biztanleriarekiko Arrasaten bera pertsona zintzoa dela esan dezaketene eskuineko bi lagun dituela: Luis Arrue eta Ignacio San Martin.

Segundori biziarteko kartzela zigorra ezarri zioten.

Pablo Bolinaga Arreguiren epaian jasota dago: arriskugarritasun eta transzendentzia zirkunstantzia larrigarriak atzeman daitezkeenez, heriotza zigorrera kondenatzen dugu.

Florencio Gastelu Larrañaga. Elgetarra. 40 urte. Arrasaten bizi zen. 1937ko irailaren 7an Gerra Kontseilu baten 12 urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten matxinatuei laguntza ematea leporatuta.

Arrasateko alkatezaren informea: jeltzalea. Euskal Solidarioa. Batzokiko atezaina izan zen. Lehenen-gotariko boluntarioa mugimenduan. Parte hartze nabarmena izan zuen eskumako jendearen etxeetan egin ziren era guztietako konfiskazioetan. Portaera morala eta erlijiosoa: Hala moduzkoa. Ez du ondasunik.

Santoñako El Dueso kartzelan sartu zuten preso. 1941eko apirilaren 28an zigorra erdira kommutatu zioten eta 6 urte eta egun bateko zigorra ezarri.⁵¹²

Bilbo. 1937ko 19.911 zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

Jose Mª Arriaran Ortueta. 21 urte. 1938ko otsailaren 8an emandako epaian altxamendu militarra leporatu eta bizi arteko kartzelaratzera, 30 urte eta egun bateko zigorra betetzera kondenatu zuten. UGT eta JSUko (Gazte Sozialista Bateratuak) jarraitzaile. Arrasateko matxinoekin elkartu zen. Herria zaintzen zuen arma aldean zuela. Defentsa batzordeak hala aginduta Jacinto Elorzaren atxilotetan hartu zuen parte. Atxilotua aske utzi zuten. Teniente funtzioak bete zituen boluntario batu zen milizien batailoietan

1938ko uztailaren 7an Burgosko kartzelan sartu zuten. 1940ko ekainaren 26an atera zen Baldintzapeko Askatasunean.

Santander. 1937ko 2257zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

Cosme Altuna Sagasta. 31 urte. 1934ko urrian prozesatua. Aurrerago, Fronte Popularrak amnistiatu zuen. Alderdi Sozialistako kide. Kargudun nabarmenatariko bat Batzorde Gorrian. Boluntario eman zuen izena milizietan. Hidalgo de Cisneros izan zen Auzitegiko lehendakaria. Matxinatuei laguntza ematea leporatu eta 12 urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten.

Santoña. 1. Epaitegiko 1937ko 29. Kausa.

Santos Sologaitoa Iriarte. 1915eko abenduaren 6an jaio zen. 21 urte zituen. Santoñan atxilotu zuten abuztuaren 26an. Matxinatuei laguntza ematea leporatu eta 12 urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten.

Santoña, Puerto de Santa María eta Valladolideko kartzeletan egon zen. 1940ko abuztuaren 8an kale-ratu zuten baldintzapeko askatasuna emanaz. Aldika, bere bizilekuko autoritateen aurrean aurkeztera behartu zuten eta ezin zuten herria utzi behin betiko epaia eman artean.⁵¹³

Donostiako 6. Epaitegiaren 1938ko 16.153zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

Leon Abarrategui Eguidazu. 44 urte. 1937ko abuztuaren 26an atxilotu zuten belaontzi baten, itsas zabalean, Frantziarako bidean. Elorrioko Munizio Parkeko eta hainbat frontetako milizianoa. Atxilotu zutenean, 48 Dibisiokoa zen. C kategorian sailkatuta. Murgiako kartzelan sartu zuten eta han jarraitzen zuen 1938ko martxoaren 14an.

Sozialista. UGTko afiliatua. Izaera iraultzaileko istilu guztietan hartu zuen parte. Mugimenduan, hasiera hasieratik egon zen borrokatzen Fronte Popularraren esanetara Espainiar Armada Loriatsu Salbatzailearen aurka. Parte aktiboa izan zuen 1934ko urriko gertaeretan, eta prozesatu egin zuten. Portaera morala eta erlijiosoa txarra.

1938ko martxoaren 11an, Domingo Arzamendik Lehendakari karguan eta Roberto Arcauzek Ofentsiba Nazional Sindikalistako Batzarren Espainiako falangeak eta Elkarte Tradizionalistetako Arrasateko Bulego Nagusiko Idazkari karguan honako informea bidali zuten:

Sozialista aurreratua. UGTko sindikalista. Urriko matxinadan armekin hartu zuela parte eta Oreja jauna erail zuten pelotoian zegoela. Mugimenduan, aurrenetariko milizianoa kalera armekin ateratzen. Ondoan dagoen Eskoriatzako batzordekidea izan zen parte hartze handiarekin. Portaera morala: hala moduzkoa. Portaera erlijiosoa: txarra. Pertsona arriskutsua. Hiru egunera, martxoaren 14an, Braulio Gomez Arranz, Guardia Zibilaren postuko komandanteak berretsi zuen alkateak esandakoa bere informean. Matxinatuei laguntza ematea leporatu

eta prozesatu egin zuten. Baldintzapeko askatasunean zegoela, 1940ko martxoaren 17an absolbitu zuten Arrasaten.

1945eko martxoaren 21ean hil zen Donostiako Santiago Abad ospitalean, biriketako tuberkulosiak jota.⁵¹⁴

Santoña. 1937ko 6 zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa

1937ko abuztuaren 27an atxilotutakoak.

Joaquin Garmendia Alava. 23 urte. EAJko eta Euskal Langileen Elkartasuneko afiliatua. Batzokiko diruzaina. Abuztuan sartu zen Euzkadiko Armadan gudari. Aurrerago mailaz igo eta teniente eta kapitain izatera iritsi zen. Ekintza militar askotan hartu zuen parte, besteak beste, Solluben eta Bizkargin. Azken honetan zauritu egin zuten eta Basurtoko ospitalera eramán zuten. Handik Algortara, eta gero Santanderrera. Alta eman ziotenean, Indar Nazionalen aurrean agertu zen Santoñan. Abuztuaren 28an Duesoko kartzelan sartu zuten.⁵¹⁵

1937ko irailaren 11n epaia irmoa da. Heriotza zigorrera kondenatu zuten.

1937ko urriaren 9an, heriotza zigorra kommutatu eta gradu txikiagoa ezarri bazioten ere, azaroaren 26an erabakiaren komunikazio ofiziala jaso gabe zuten.

Vicente Juldain Sainz. 34 urte. Ezker Errepublikarreko afiliatua. Deklarazioa: *Mugimendua hasi zenean, Arrasateko udaltzaina zela eta Gerra Batzordeko esanetara jarri zutela. Batzordeko kideei erregimen politikoaren aurka zeuden pertsonen zerrenda bat eman ziela haiek atxilotzeko. 107 pertsonen osatzen zutela zerrenda, eta, une hartan Arrasaten zeuden guztiak atxilotu zituztela. Hasiera batean, Arrasaten giltzapetu zituzten kartzela gisa erabiltzen zuten eskolan, baina aurrerago, Arrasaten aritu zela kartzela zaindari lanetan hamabost edo hoge eguez. Irailaren 23an, Elorrion alde egin zuela udalarekin batera. Ondoren, Gernikan, aurkitu zuen Arrasateko konpainia baten sartu zela, eta, hauekin, Gernika, Calamua, Orduña, Asturias, Otxandio eta Artxandako fronteetan egon zela. Sarjentu karguan aritu zela eta gero teniente izendatu zutela Laredora joan arte. Laredon Indar Nazionalen zain egon zela. Agapito Uriarte Amayur Batailoiko komandanteak nazionalekin lortutako akordioaren berri eman ziela ofizialei. Akordio honi jarraikiz, ofizial edo arduradunak Frantziara joango ziren, eta,*

milizianoak errenditu egingo ziren. Milizianoen bizia errespetatuko zutela hitzartu zuten. Iskanbila handia sortu zela, milizianoek guztiak edo inor ez geratzea nahi baitzuten. Laredotik Santoñara, ofizial guztiak eta milizianoen heren bat joan zirela. Hurrengo eguneko goizeko betan kartzelaratu zituztela.

1937ko irailaren 11an epaia irmoa da. Heriotza zigorrera kondenatu zuten. Kartzelan, 5 urte, 4 hilabete eta 21 egun egin zituen.

Gasteiz, 1936ko 523zk. kausa sumarisimoa

Pablo Zumelaga Ozaeta

1936ko urriaren 2an atxilotu zuten. Jardun Judizialak urriaren 5ean hasi zituzten Gasteizko 523/36 kausan. Euskal Jeltzalea. Milia Gorriek eskatu zioten guardiak egiteko. Bi astez aritu zen zaintza lanetan, eta, lan horretarako Parrokian edo Arrasate deitutako elkargune baten ematen zizkieten Ehiza eskopetak erabili zituela. Bere ardura zen dinamitaren eta herrira sartu edo ateratzen ziren ibilgailuen zaintza egitea. Armada Nazionala Arrasaten sartu baino zortzi egun lehenago, zerbitzuak utzi eta Gesalibarko kobazulo batean eta gero eroetxean ezkutatu zela. Aurretik ez zuela ihes egin gorriekin batera. Indar Nazionalak herrian sartu eta bost egunera atxilotu zuten. Ordura arte ez zen agertu indar nazionalen aurrean.

Ministerio Fiskalak bizi arteko kartzela zigorra eskatu zuen eta defentsak absoluzioa. 1937ko urtarrilaren 13an, hamalau urte, zortzi hilabete eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten. Iruneako San Cristobal Gotorlekuan eduki zuten preso 1938ko irailaren 15era arte. Egun horretan eramán zuten Galiziako San Simon uhartera.⁵¹⁶

Bilbo. 1938ko 16.402zk. presazko prozesu sumarisimoa

Tomas Zabarte Iturriaga. 25 urte. 1937ko urriaren 21ean atxilotu zuten Avilestik zetorren bapore batean. Etsaien Armadan teniente kargua betetzen zuen 1937ko uztailaz geroztik. Boluntario sartu zen Dragones batailoian (22 zk). Gipuzkoan eta Bizkaian borrokatu zen. Azken horretan, zauritu egin zuten. Zaurituta, Santanderrera joan zen, eta, alta hartu zuenean, Reinosan lehenengo eta Asturiasen geroago aritu zen. Asturiasen itsasoratu zen, baina zihoan itsasontzia harrapatu, eta atxilotu egin zuten.

Atxilotuta dago Santoñako 1go biltegian. Han, "C" Atalean sailkatu zuten 1937ko abenduaren 17an.

Bilboko Escolapioetara eramán eta haren kontra Kausa Militarra hasi zuten 1938ko uztailaren 20an. Urriaren hamaikan deklaratu zuten.

Hona hemen Domingo Arzamendi Arrasateko alkateak azaroaren 5ean igorritako informea: Gazte Sozialista Bateratuetako (JSU) militantea eta UGTko afiliatua. 1934ko urriko gertaeretan parte aktiboa izan zuen armak erabiliz. Zurrumurruek diotenez, Oreja eta Resusta jaunak erail zituen pelotoiko hiltzailetako bat izan zen. Gertakari haien ondoren atxilotu eta prozesatu egin zuten. Mugimenduan hasiera hasieratik aritu zen miliziano gorriekin boluntario, eta armak erabili zituen.

Basilio Gómez Arranz Guardia Zibilaren Sargentuaren informea: 1934ko urriko gertaeretan armaz baliatuta hartu zuela parte, baina ez zutela prozesatu horregatik (alkateak esandakoa gezurtatu zuten). Mugimenduan, pistola eskuetan zuela Zirkulu Karlistatik hurbil zegoen lagun talde bat mehatxatu zuten. Esteban Echevarría Aspe da haietariko bat, eta herri honetan dago.

Esteban Echevarría Asperen deklarazioa: Mugimendu Loriatsua hasi baino egun batzuk lehenago gertatu zela. Alderdi Tradizionalistako kide ziren beste lagun batzuekin Zirkulu Karlistaren inguruan hitz egiten ari zela, Tomas Zabarte eskuetan pistola zuela hurbildu zitzaizela eta handik mugitzera behartu zituela.

Resustaren suhia Felipe Jose Azurza Arregui deitu zuten deklaratzera. Honek esan zuen, ez zekiela auzipetuak delituzko ekintzetan parte hartzerik izan zuen edo ez. Felipe Amozarrain Uribechevarriak eta Jesus Mondragon Zubiak ez zekitela delituzko ekintzetan parte hartzerik izan ote zuten. Domingo Arzamendi alkateri hartu zioten deklarazioa. Hark baieztatu zuen pertsona horrek ez zuela inolako parte hartzerik izan Oreja eta Resusta erail zuen pelotoiarekin.

1939ko urriaren 14an, kapitain epaile instruktoreak erabaki zuen: Oreja eta Resustaren fusilamendu pelotoian parte hartu izanaz akusatua izan bazen ere, akusazioa egiaztatu ala gezurtatzeko asmoarekin, alkatea eta beste lekuko batzuk deklaratzera deitu zituztela. Emaitzak aztertuz, Jarduera Judizial hau bertan behera uzten dut.

1939ko abenduaren 18an, behin-behineko artxi-batzea egokitzen jo zuten inputatzen zitzaizkion gertaerek garrantzi penalik ez zutelako. Langileen batailoi batean sartu zen egonaldi maximoan. Abenduaren 22an, Deustuko Biltegiko Konpainiaren esanetara jarri zen.⁵¹⁷

Donostia 1938ko 1433 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Jose Aranburu Bidaburu. 19 urte. *Prozesatua adin txikikoa zela, matxinatuen altxamenduekin bat egin zuen Arrasaten. Uztailaren 22an tren berezi bat hartu zuen Donostiara joateko, espedizionario gorriak Indar Nazionalak erasotzeko; Soinean hainbat arma zeramatzan. Eskribaua Arrasateko Hornidura Komisarian eta Bizkaiko Gerrarako Komisarian, lotura kotxe bateko txoferra eta Larrañaga batailoiko milizianoa Gijon erori arte. Atxilotu, askatu eta Montejurrako Tertzioan inskribatu zuten. Han, Morella aldean, arin zauritu zuten.*

1937ko ekainaren 23an, Esteban de Galdames elizara sartu zen miliziano talde armatu baten hartu zuen parte. Elizan eskuineko preso asko zeuden. Armadak berehala askatuko zituela sumatzean, gatibu zituzten eskuindarrak tirokatu eta ingeniari bat hil eta beste bi lagun zauritu zituzten.

1938ko maiatzaren 9an Ondarretako kartzelan sartu zuten. Jarduera Judizialak maiatzaren 14an hasi ziren.

Prozesatuak lerro marxistetan boluntario eman zuela izena eta, gertaera esanguratsuetan, Arrasateki abiatu zen soldadu zutabe bateko burua izatea edota Galdamesko kartzelari egindako erasoan parte hartu izana kontsideratuz, eta, heriotza zigorra ezarri zioten 1938ko abuztuaren 11an emandako epaian. Rafael Barrio Salamanca izan zen Auzitegiko Lehendakaria.

1939ko maiatzaren 30ean, Manuel Madinabeitia Elejalde Montejurra-Zumalakarregi Tertzioko Bigarren Konpainiako kapitainak jakinarazi zuen, *bere aginduetara zegoenean, ondorengo bataila fronteetan hartu zuela parte: Asturias, Teruel, Alfambra, Maestrazgo eta Ebron, Corverako sektorean. Ebroko batailan zauritu zuten eta ospitalera eramán zuten 1938ko urriaren 8an.*⁵¹⁸

1939ko urriaren 1ean, heriotza zigorra konmutatu eta 30 urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten.

1942ko urriaren 29an, Jose Maria Uranga Arreguik adierazi zuen, Jose Aramburu Bidaburuk ez zuela parte hartzerik izan San Pedro de Galdames elizan, 1937ko ekainean izandako gertaeretan. Ikusirik zer egoera zegoen Jose Aramburu bertara iritsi zenan eta zer-nola portatu zen zauridunekin, baieztatzen du ezin zela hura inputatu, inolaz ere, gertaera haietan parte hartzerik izatea.⁵¹⁹

Santoña. 1937ko 138 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Gregorio Yarza Abalia. 22 urte. Euskal Solidarioa. Boluntario eman zuen izena euskal milizietan. Zaintza lanak egiten zituen. Aurrerago, frontera pasatu zen. San Andres batailoiko komisario izatera iritsi zen Santoña. 1937ko 138zk. Presazko Prozesu Sumarisimoa. 1937ko azaroaren 10ean, biziarteko kartzela zigorrera kondenatu zuten. 1938ko abuztuaren 11an, Puerto de Santamariako kartzelara eramane zuten.

Santoña. 1937ko 59 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Eustasio Marcaide Larrañaga. 35 urte. ANVko militantea. Arrasateko Udaleko alkateordea. Herriko Batzorde Gorriko Finantza komisarioa. Ingeniarien 8. batailoiko konpainiaren komisario politikoa. 1936ko uztailaren 26an kartzelatu zuten Burgosen.

Jose Gorroñoitua Sein. 39 urte. EAJko militantea zuela 20 urte baino gehiago. Solidaridad de Trabajadores Vascoeko Batzorde Nazionalako Bokalari. Mugimendua hastean, Gerra komisario Iraunkorraren kargurako izendatu zuten. Beste batzuekin batera, Arrasateko Defentsa Batzordean hartu zuen parte.

1937ko irailaren 7ko epaiak heriotza zigorrera kondenatu zituen biak. 1937ko abenduaren 7an, zigorra kommutatu eta 30 urteko zigorra jarri zieten.

1942eko urriaren 18an, Division Azulean ibilitako bost arrasatear, Máximo Gonzalez, Manuel Garate, Eustaquio Heriz, Daniel Aramburu eta Felipe Loidik hau idatzi zuten: *Eustasio Marcaide Larrañaga, antes del Movimiento y durante el transcurso de este no ha cometido ningún acto de violencia, ni persecución de personas de derechas, comportándose dentro de la mayor corrección en las relaciones con todas las personas del*

pueblo, sin distinción de ideas. Firman el documento a petición de los familiares del interesado.

1937ko irailaren 7ko epaiak heriotza zigorrera kondenatu zituen biak. 1937ko abenduaren 7an, zigorra kommutatu eta 30 urteko zigorra jarri zieten.⁵²⁰

1942eko azaroaren 11n, beste zigor txikiago bat ezarri zieten 12 urte eta egun bat.⁵²¹

Jose Gorroñoitua, berriz, 1943eko apirilaren 26an, 15 urteko zigorrera jaitsi zioten.⁵²²

Santoña. 1937ko 59 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Eduardo Liquiniano Heriz, Arrasatekoa, 24 urte, Donostian bizi zen. Armada Gorri Separatistan borrokatzeko eman zuen izena. Teniente izendatu zuten. Biziarteko kartzela zigorra ezarri zioten. 1937ko abuztuaren 27an atxilotu zuten. 1937ko irailaren 29an, Santanderko 1. Epaitegi Militarrek epaitu eta biziarteko kartzela zigorra ezarri zion. 1937ko abuztuaren 31an Duesoko kartzelara sartu zuten. 1938ko abuztuaren 21ean, Puerto de Santa Mariako kartzelara eramane zuten. 1940ko abuztuaren 26an, baldintzapeko askatasunarekin kaleratu zuten. 1943ko abuztuaren 27an iraungi zioten zigorra.⁵²³

Bilbo 17.410 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Francisco Garay Albistegui. 26 urte. Sozialista.

Ezkerretik hasita lehena: Francisco Garay Albistegui. Laugarrena Jose Antonio Agirre Maño.

UGTkoa. *Parte hartzea izan zuen urriko gertaera iraultzailean. Atxilotu eta prozesatu egin zuten horregatik. Boluntario aritu zen Frente Popularraren zerbitzura, armak erabiliz. Gertaeren hasierako egunetan Donostiara abiatu zirenen artean zegoen, ziurrenik, Loiolako Kuartela, Kursaal eta Maria Cristina hotela erasotzeko. Baina ezin izan da argitu akusazio hura, ezta ere, inkulpatuak zer-nolako zerikusia izan zuen gertaera haietan. Portaera txarreko pertsona. 1937ko irailean Santanderren atxilotu zuten miliziano moduan ospitaleratuta zegoela*

1939ko martxoaren 9an, matxinatuei laguntza ematea leporatu eta 12 urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten. Canella teniente koronela izan zen Tribunaleko Lehendakaria.

1940ko irailaren 26an, zigorra 2 urteko zigorrera jaitsi zioten.⁵²⁴

Santanderko zezen plazan egon nintzen 1937ko azaroa arte; handik Bilboko Escolapiosetan 1939ko otsaila arte. Larrinagako espetxean 1939ko uztaile arte eta Astorgan 1940ko azaroa arte.⁵²⁵

Donostia 1938ko 16433 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Cristobal Zabaleta Axpe. 26 urte. UGTkoa. *Juventudes Socialistasen afiliatuta. Ez zuen parte hartzerik izan 1934ko gertaeretan. Gorrien zerbitzurako kanpaina telefonoak jartzen aritu zen. Pertsona arriskutsua eta portaera txarrekoa. Bere jabetzako kotxe batekin, Gorrien Batzordearen zerbitzura jarri zen.*

Armarik gabe, 1937ko ekainaren 21ean azaldu zen autoritateen aurrean. Itxarkundia Batailoiko milizianoa. 1938ko otsailean preso jarraitzen zuen.

Oviedo. 1946ko 412zk. kausa sumarisimoa

Celestino Uriarte Bedia. 37 urte. Atxilotu ondoren, Altxamendu Militarraren pareko delitu batetik prozesatu zuten.

Celestino Uriartek bere informean adierazi zuen Máximo Ardanaz Ramírez Infanteriako komandante epaileari ez omen zitzaiola batere gustatu Valladolideko Kapitaintzak berak egindako proposamena ez onartzea. Ardanazek proposamen hartan, heriotza zigorra eskatzen zuen Batzorde Erregionaleko 6 kiderentzat eta Remigio Blancorentzat, baina Kapitaintzak gehieneko 20 urteko kartzela zigorra

eskatu zuen. Aurrerago, epaiketa egin bitartean, Tribunalak kontsideratu zuen ezin zituela kondenatu 20 urteko kartzela zigorrera Batzorde Erregionaleko kideak, izan ere, zigor hori Eskualdeetako Batzordeetako kideei ezartzen zieten kartzelatzea zelako. Batzorde Erregionaleko kideek zigor handiagoa behar zuten izan. Logika horri jarraikiz, Batzorde Erregionaleko kideentzat 25 urtera arte igo zuten kartzela zigorra. Uriarteri, aldiz, batzordeburua izanagatik, 30 urteko kartzela zigorra ezarri zioten.

Gerra Kontseilua 1947ko abuztuaren 20an hasi zen Oviedoko Pelayo Kuarteleko Justizia Aretoan. 1943ko Martxoaren 2ko legea aplikatu eta Altxamendu Militarraren pareko delitua egotzi zieten. Prozesu sumarisimoko bidez prozesatu zituzten. Antonio Navarro Serrano koronela izan zen Tribunaleko lehendakaria. Ministerio Fiskaleko ordezkaria Jaime Barrio Cuadrillero kapitain auditorea izan zen. Celestino Uriarte, Aquilino Gómez, Montes eta Remigio Blancoren defendatzaile Dionisio Homet Díaz Estébanez Infanteriako kapitaina izendatu zuten. Fiskalak 20 urteko kartzela zigorra eskatu zuen bakoitzarentzat eta abokatu defendatzaileak 12 urte eta egun bateko kartzelatzea.⁵²⁶

*Kontseiluan zehar, kamarada batzuek salatu genituen prozesuan zehar egon ziren irregulartasunak eta poliziek zein epaileek testigantza asko ateratzeko erabilitako metodo krudelak. Komisarian gertatutako Casto García Rozaren eta beste kamarada baten erailketak salatu nituen eta tribunalari eskatu nion gertaera haien inguruan espediente bat irekitzeko. Espediente hark argitu zitzakeen eta, sumarioko aitortza askotan agertzen ziren gezurrak. Tribunaleko kideen aurpegietan garbi ikusi zitekeen ez zitzaizela batere gustatu nire interbentzioa. Aurrerago, beste bide batzuetatik jakin genuen nire interbentzioak zeresan handia izan zuela Oviedoko Soldatu Taldean.*⁵²⁷

Celestino Uriarte kondenatu zuten 30 urteko kartzela zigorra betetzera. Erantzukizun zibilaren kontzeptuari dagokionez, elkartasunez onartu zituen jarraian agertzen diren sabotajeetako kalteengatik zuen erantzukizuna: Gijonen, Espainiako Ipar-Ekialdeko Produktu Erregionaleko Armarri Nazionalari egindako erasoak; Piñeresen, Sociedad Electra del Viesgo S.A.k energia elektrikoa eramateko linean egindako kalteak eta, azkenik, Sevillan, Minas de Aller Hullera Española enpresaren garbategian eragindako kalteak. Erasoaren ondorioz,

erabat suntsituta gelditu zen ikatz garbitegiko ura jasotzeko instalazioa.⁵²⁸

Donostia. Seigarren Erregioaren Epaitegi Militar Berezia. 804/46 kausa.

Victor Berecibar Ormazabal. 1906ko otsailaren 2an jaio zen. 40 urte zituen. 1946ko urriaren 17an atxilotu zuten Donostian. Muga ilegalki pasatu eta kontrabandoan aritzeaz akusatu zuten. Baina, gainontzeko atxilotuak bezala, hura ere Oreja hiltzeaz akusatu zuten: *Hark ere, egun hartan, parte hartu zuen Marcelino Oreja eta Dagoberto Resusta jaunen erailketetan. Armada Gorrian boluntario aritu zen.* Parte hartze aktiboa izan zuen Donostiako gertaera iraultzaileetan eta hiriaren liberazioan. Handik, Bizkaira, gero, Frantziara eta Frantziatik, Bartzelonara joan zen, berriro Frantziara itzultzeko. Fiskalak 30 urteko kartzelaldia eskatu zuen Altxamendu Militarren delitua egotzita.

Ez zuten 106/34 kausa aurkeztu, ezinbestekoa prozedura honetan inputatzen zizkieten gertaerak zehazteko. Era berean, eta haren abokatu defenda-tzaileak hala eskatu arren, ez zituzten eman nahi izan gerraren hasieran Arrasaten atxilotutako eskumako pertsonen izenak. 1947ko urriaren 2an, 20 urte eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatu zuten Altxamendu Militarren delitua egotzita. 1940ko urtarrilaren 25eko konmutazio arauak aplikatu eta kondena 12 urte eta egun batera aldatu zioten.

Victorrek deklaratu zuen, berriro Bartzelonara joan zenean, hamar hilabete igaro zituela kontzentrazio eremu batean. Handik ateratzean, sarrailagile lanetan aritu zela Frantzia inbaditu zutenera arte. TODT erakundearen egin zuen lan alemanak irten arte.⁵²⁹

Jose Barrutiabengoa Gallastegui. EAJko afiliatua. Lehenengotarikoa EAJko milizietan izena ematen Loiolan. Amaiur batailoiko kapitaina. David Esnal Arrasateko parrokiako Prebistero eta Apaiz Artzapezaren informea: 1937ko irailak 15a. *Herrian bizi izan zen bitartean, portaera moral eta erlijioso ona izan zuen eta hala baieztatzen dutela pertsona fidagarri eta sinesgarriek.* Altxamendu Militarraz akusatu eta heriotza zigorrera kondenatu zuten. 1937ko urriaren 9an, zigorra konmutatu eta gradu bat beherakoa-gatik aldatu zioten.

Pablo Urrutia Zaitegui. 1937ko irailaren 7an Bienvenido Iglesias guardia zibilak egindako informe: *Eusko Ekintzako nazionalista eta UGTkoa. Eusko Ekintzako lehendakaria izan zen. Zentro Tradizionalistaren egoitza ixtean, lokala Euskal Ekintzaren egoitza bihurtu zen. Urrutia hango atezaina izan zen.*

Irailaren 27an, Esnalek esan zuen *portaera morala eta erlijioso ona atzeman ziola.* 1937ko azaroaren 15ean, jarduneko alkatea Jose Miguel Azcaratek esan zuen, *portaera moral eta erlijioso txarreko pertsona zela eta urriko gertaeretan presoei laguntzen aritu zela.*

12 urte eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatu zuten.

1943ko 794 zk. kausa

Ignacio Letona Azurmendi. Auzipetuak ezkerreko aurrekariak ditu. 1941eko urriaren 25ean, *Angel Bengoaren tabernan mozkortuta zegoela, eta hiru aldiz oihukatu zuen GORA ERRUSIA!!!.* 1936ko uztailearen 19an, *boluntario joan zen gorriekin borrokatzera. Bere kamioneta gidatzen laguntzen zituen indar marxistak. Bizkaira joan zen gorriekin. Gerra ostean, Langileen batailoit batetik etorri zen. Arrasatera iristean, 31 egun igaro zituen atxilotuta beste pertsona batzuekin batera.*

Honela dio alkatetzek eta Falangeak 1941eko azaroaren 13an elkarrekin egin zuten informea: *duen portaera morala publiko zein pertsonala txarra da. Mugimendu Loriatsuaren guztiz kontrakoa da. Berritan egon da kartzelatu arrazoi horregatik. Gauzak horrela, alkatetza honek FET eta JONSeko buruzagitzekin batera proposatzen du oso komenigarria izango litzatekeela pertsona hura herritik kilometro askotara bidaltzea.*

1941eko urriaren 25ean atxilotu eta urte bereko azaroaren 19an askatu zuten. 1943ko irailaren 2an berriro atxilotu zuten eta preso eduki zuten 1944ko otsailaren 11ra arte. 1944ko urtarrilaren 17an, sei hilabete eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatu zuten.⁵³⁰

Bilbo. 10.313 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Marcelo Barrutia Guridi. 25 urte. 1937ko ekainaren 22an errenditu zen Santurtzin. *Pistola eta fusila zuen. Campsa zaintzen ari zen errenditu zenean. Ertzaintzako kaboa. Nazionalista. STVkoa. Portaera morala eta erlijioso ona.*

Alkatetzaren informea. 1938ko maiatzaren 4a: *Mugimenduan hasiera-hasieratik eman zuen izena gudarria izateko. Gasteiz hartzeko asmoarekin Arrasatetik abiatu zen zutabea sartu zen. Tropak Arrasaten sartu zirenean Bizkaira egin zuen alde. 1938ko maiatzaren 9an preso sartu zuten Gasteizko Carmeliten kartzelan.*

Juan Arregui Lasagabaster. Duesoko kartzelan preso. Udalak esan duenez, *tropak Arrasaten sartu eta 15 egunera egin zuen alde. Nazionalista. STVko lehendakaria. 25.000 pezeta ditu.*

Felix Ugalde Oxinagari hartu zioten deklarazioa 1942ko martxoaren 4an: nazionalista. STVkoa. Bilbora joan zen. Zerbitzua ospitaleak bisitatzeko eman zuen eta gipuzkoar zaurituen aktak jasotzen zituen. Santandertik Frantziara joan zen. Tornularia izan zen Breguet abiazio lantegian 1940ko urrira arte. Orduan itzuli zen Espainiara.⁵³¹

947ko 551 zk. ohiko sumarioa

Lucio Urionabarrenechea Aguirre. 35 urte. *Atxilotu ondoren, galdeketa egin zioten 1947ko uztailaren 14an Donostian. Hark dio matxinatuei laguntzea leporatuta prozesatu zutela eta 30 urte eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatu. Burgosko presondegi zentrallean egon zela hiru urtez. Mugimenduaren aurretik UGTkoa zela. Boluntario joan zela gorrien aldera. Zabalbide Zulatzaileren batailoiko kidea. Bilbon atxilotu eta Carmelo presondegira eraman zutela. Handik Larrinagara, eta Larrinagatik Burgosera.*

Hauteskundeen bezperan goizeko ordu bietan Jose Maria Echevarriarekin batera zer egiten zuen azaltzeko eskatuta, erantzun zuen ez zela ezer berezi egiten ari. Tabernaz taberna ibili zirela eta plana egin zutela goizeko zazpitan mendira joateko, besterik ez. Bozkatzera derrigorrezko eginkizuna izanik, mendira joatea bozkatzera joan ez izateko aitzakia ote zen galdetzerakoan, ezetz erantzun zuen. Bere izena ez zela erroldan ageri bozkatzeko gaitasunik gabe utzi zutelako kondenatu zutenean eta berak ez zuela inoren agindu ez kontsignarik jaso. Propaganda esku-orriak zer ordutan aurkitu zituen esateko eta paperok lurrera bota zituen mutikoa identifikatzeko esan genion. Hilaren 5ean arratsaldeko 8ak aldera aurkitu zituela esan zuen eta ez zuela mutikoa ezagutzen. Goiburuan irakurri zuela, "A los obreros vascos", eta poltsikoan gorde zuela irakurri gabe. Ez zela gorrien lotura, ez zekiela hauek nortzuk ziren eta ez zuela inolako kontsignarik jaso deklaratu zuen.

Jose Maria Echevarría Goenaga. 24 urte. Lucio eta Jose Mariri egun berdinean egin zieten galdeketa. Ea mendira joatea bozkatzera ez joateko norbaiten agindua edota kontsignarik ote zen galdetzerakoan, ezetz esan zuen. Ez zela bozkatzera joan, igandero mendira joaten zelako, eta ez zela betebeharrarekin jabetu. Deklaratu zuen ez zela gorrien lotura, ez zekiela haiek nortzuk ziren eta ez zuela jaso inolako kontsignarik.

1947ko uztailaren 13an Guardia Zibilaren informea honela zioen: *Lucio Gazte Sozialista Batera-tuetako (JSU) kidea zela. Gazte talde haren burua zela. Mendian, taktika militarra eta pistolarekin tiro egiten erakusten zuela. Parte hartze aktiboa izan zuen 1934ko urriko gertaeretan. Pertsona garrantzitsua herri honetan Guardia Zibilaren kuartel etxearen kontrako erasoan. Oreja eta Resusta jaunak erail zituen taldeko kidea da. Gorriek menderatu bitartean, lehenengo egunetik ikusi zuten armekin kalean. Donostiara joan zen gorrien lehenengo espedizioarekin batera. Maria Cristina hotelaren eta Loiolako kuartelaren kontrako erasoetan hartu zuen parte.*

1934ko urrian eman ziotela baldintzapeko askatasuna. Pertsona arriskutsutzat daukate.

Jose Mariri buruz esan zuten jende susmagarriarekin ibili ohi zela eta maiatzeko grebetan Barakaldoko Ikerkuntza agenteek atxilotu zutela kotxe batean, antzeko aurrekariak zituzten beste hiru sozialistekin batera. Zortzi egunera askatu zuten ezagutzen ez ditugun arrazoiak zirela medio.⁵³²

Donostia. 1940ko 3.046 zk. prozesu sumarisimoa

Vicente Arabaolaza Arriola. 31 urte. 1937ko irailaren 26an atxilotu zuten Santanderren. 1940ko maiatzaren 17an, oraindik ere, preso jarraitzen zuten Santanderko Central Tabacalera presondegian.

Prozesu judiziala 1940ko urtarrilaren 15ean hasi zen. Arrasatetik sinadurarik gabe igorritako informea batek honela dio: *sozialista. Oso gaztetatik UGTn. Portaera ezin txarragoa. Oso pertsona arriskutsua herrian.*

Camilo Basterrecheak Unión Cerrajerako ingeniari zuzendari gisa, informea hau idatzi zuen 1940ko apirilaren 4an: *1920ko irailaren 17an sartu zen faktoria honetan lanera eta hemen egon zen 1934ko urriaren 4ra arte. Urriaren 5ean atxilotu zuten agintari militarrek eta automatikoki enpresatik kanpo geratu*

zen. 1936ko otsailean, *Frente Popularrak* hauteskondeak irabazi ondoren, berriro hartu behar izan genuen faktorian. UGTren bitartekaritzarekin eta, “errepresaliatuen” dekretuari helduz, diru erreklamazio bat aurkeztu zuen enpresaren kontra. Bera lanpostuan aritu zen 1936ko irailaren 17ra arte. Herritik kanpo egonez, ez du haren nondik norakoen berri.

Gregorio Urcelay Arana eta Antonio Pagoaga Maquibar lekuko gisa deitu zituzten deklaratzera. Lehenengoak esan zuen ez zekiela hark mugimendurekin zerikusirik ote zuen edo ez. Bigarrenak, aldiz, 1936ko uztailaren atxilotu zutela eta 1937ko ekainean itzuli zela herrira, baina ezin duela ezer esan haren parte hartzearen inguruan.

1940ko uztailaren 15ean, Gerra Kontseiluak behin-behineko artxibatzea proposatu zuen.⁵³³

1937ko 4.399 zk. kausa. Donostia

Kausa hartan hamabost arrasatear prozesatu zituzten. Haietatik hamahiru Tolosan zeuden preso.

Prozedura 1937ko azaroaren 4an hasi zuten eta epaia 1939ko urtarrilaren 10ean eman zuten. Hamalau absolbitu egin zituzten “presoaldi prebentiboaren luzapenarekin zigorra bete izana” argudiatuta. Hamabosgarrena, **Hilario Uranga Balanzategui**, kartzelan mantendu zuten bere kontrako akusazioa argitu artean.

Jose Gorosabel Gorosabel Unión Cerrajera de Mondragon enpresako kontramaisua eta Alderdi Nazionalistako afiliatua. **Jesus Ortuoste Altuna**, **Domingo Arenaza Uribechevarría**, **Fausto Andres García**, **Domingo Santos Zarraoa**, eta **Faustino Urcelay Arana** enpresa berdineko beharginak. Ortuoste Ezker Errepublikarreko afiliatua eta Arenaza UGTkoa. Beste hirurak afiliazio politikorik gabekoak. Haiak lanean jarraitu zuten liberazioaren bezperara arte, orduan joan baitziren Bizkaira eta Santanderrera. Ortuoste txofer lanetan aritu zen, Arenaza lubakiak egiten eta Fausto garraio unitate batean egon zen platerak garbitzen. Gainontzekoek ez zuten izan jokabide marxistarik.

Andres Aguirre Loidi prozesatua, Euskal Etxearen jabea, Santanderrera joan zen. Han, sukaldari ibili zen. **Pedro Pereira Floriajak**, Ezker Errepublikarreko kideak, Intendentzia Marxistan egin zuen lan Elorrion eta, handik, Santanderrera joan zen.

Guillermo Herrera Izcoak, UGTko afiliatua, ez zuen izan mugimenduren kontrako jokabiderik. **Maximo Orobengoa Gomez**, **Ambrosio Gomez Carranza**, **Ufemio Jimenez del Campo**, **Julian Lafuente Gil** eta **José Inda Errasti** Elmako langileek ez dute izan jokabiderik mugimenduren kontra, Herrerak izan ezik. Lehenengo laurak, Frantziara ihes egiteko, itsasontziratzen ari zirela atxilotu zituzten, eta Indak batailoi marxista batean eman zuen izena.⁵³⁴

1941eko 3.367 zk. ohiko prozesu sumarisimoa. Donostia

Felipe Barrutiabengoa Gastañaga. 24 urte. *Ideologia separatista. STVko afiliatua. Amayur batailoian borrokatu zuen. Atxilotu ondoren, San Ignacio Erreketean Tertziora pasatu zen. 1938ko irailaren 6an, bere unitatearekin Teruelgo fronteko Torgas aldean zegoela, pentsatu zuen beste batzuekin batera sorora joatea mahatsa jasotzera. Mahatsetan ari zirela, gorriek preso egin eta Algineteko armamentu lantegian jarri zuten lanean.*

Fiskalak 30 urteko kartzela zigorra eskatu zuen desertzio delituagatik eta abokatu defendatzaileak absoluzioa. 1941eko martxoaren 13an absolbitu egin zuten.⁵³⁵

1940ko 3.445 zk. ohiko prozesu sumarisimoa. Donostia

Sumario hartan prozesatu eta kondenatu zituzten **Ignacio Olazabal Larreategui** eta **Guillermo Juldain Sainz**. Prozesua 1940ko ekainaren 18an hasi zen eta Lamuela Lazpiur koronela izan zen Auzitegiko lehendakaria.

Desertzio delitua egotzita, 30 urte eta egun bateko kartzela zigorra betetzera kondenatu zituzten 1941eko irailaren 25ean. Gerra Kontseiluak proposatu zuen zigorra 6 urte eta egun bateko espetxealdiarengatik kommutatzea.

Ignacio Olazabal. Euskal Alderdi Jeltzaleko eta STVko afiliatua. Milizianoa matxinoen armadan Gallartan atxilotu zutenera arte. Aurrerago, 1938ko otsailaren 27an, San Ignacio Tertzioan eman zuen izena. Guillermo Juldain Sainz. Ideologia separatista. Matxinoen armadako milizianoa izan ondoren, Laredon atxilotu zuten. San Ignacio Tertzioan eman zuen izena. 1938ko irailaren 6an, Castellonen, Ahingo Alturas aldean, *etsaiaren frontean zeudela, gorrien aldera*

pasatu eta, berriro ere, matxinoen armadan sartu ziren miliziano. Han egon ziren gerra bukatu arte.⁵³⁶

1937ko 41 zk. presazko prozesu sumarisimoa. Santoña

Prozesatuak: **Francisco Vitoria Errasti eta Angel Labajos Salvadores.**

Francisco Vitoria. 26 urte. EAJko afiliatua. Unión Cerrajerako langilea. STV eta Centro Obrero Catolicoko kide izandakoa. Maisu industrial. Ingeniarien batailoi mistoan kapitain izatera iritsi zen. Fortifikazio lanak egin zituen. Laredon errenditu zen 1937ko abuztuaren 26an. Bere defentsa egiteko, une horretan lanean ari zen abokatua izendatzen zuen. 1937ko irailaren 10ean Duesoko penalera eramantzen zuten.

Angel Labajos Salvadores. Ezker Errepublikarrekoko kidea. Odol ospitale batean laguntzen aritu zen praktikante moduan. Aurrerago, osasun arloa destinatatu eta teniente izendatu zuten.

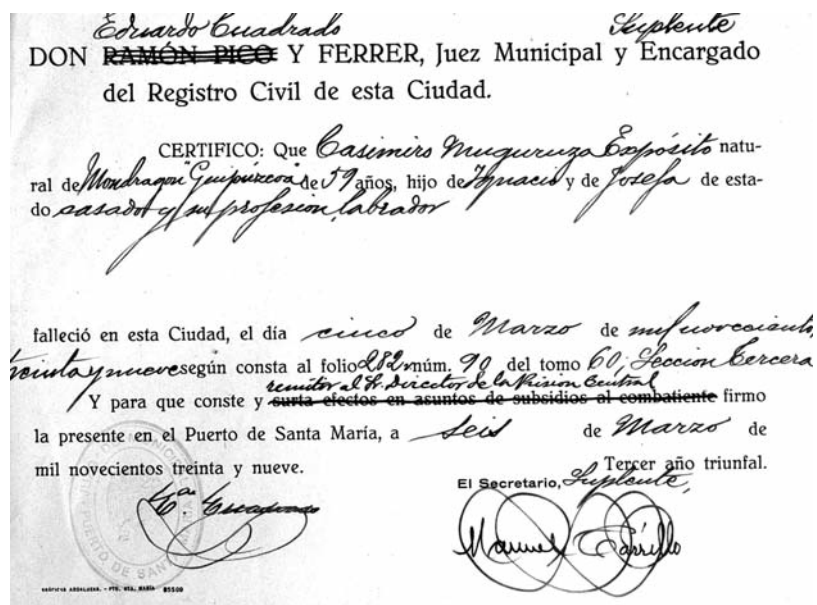
1937ko urriaren 5eko epaian, Francisco 30 urte eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatu zuten, eta Angel 12 urte eta egun batera.

Francisco Vitoria 1938ko abuztuaren 21ean lekualdatu zuten Puerto de Santa Mariako presondegira. 1940ko abuztuaren 11n, baldintzapeko askatasuna eman zioten eta etxean bete behar izan zuten zigorra. 1943ko apirilaren 29an, zigorra konmutatu eta 6 urtekoa ezarri zioten. Zigorra 1943ko abuztuaren 26an iraungi zen.⁵³⁷ Unión Cerrajera ez zuten lanerako berriro hartu eta Bilbora joan zen bizitzera.⁵³⁸

Angel Labajoseri 12 urteko zigorra jarri zioten.

Santoña. 1937ko 90 zk. presazko prozesu umarisimoa

Juan Azcarate Isasmendi. 24 urte. EAJko afiliatua. 1937ko abuztuaren 27an atxilotu zuten. Duesoko kartzelara eramantzen zuten. Santanderko 1. Epaitegi Militarrek biziarteko giltzapetzea ezarri zion 1937ko azaroaren 12an, altxamendu Militarraz akusatuta.

Casimiro Muguruza Expositoren heriotzaren agiria kartzelan.

Boluntario eman zuten izena batailoi nazionalista batean eta teniente-gradua lortu zuten.

1938ko abuztuaren 4an, Puerto de Santa Mariako presondegira eramantzen zuten. 1940ko abuztuaren 19an, baldintzapeko askatasunean kaleratu zuten. 1941eko urtarrilaren 8an, behin betiko lizentziatu zuten.

Bilboko 2. Epaitegi Militarra. 1937ko 291zk. presazko prozesu sumarisimoa

Casimiro Muguruza Exposito. 1880 martxoaren 3an jaio zen Arrasaten. Elorriora ezkondua. 1937ko uztailaren 17an atxilotu zuten. Abuztuaren 12an, biziarteko giltzapetze sententzia betetzeko agindua eman zuten. 1938ko maiatzaren 24an, Bilboko Escolapios kartzelatik, Santoñara, Duesoko kartzelara, eramantzen zuten. Abuztuaren 9an, Duesoko kartzelatik atera zuten Puerto de Santa Mariako kartzelara eramateko. 1938ko abuztuaren 17an iritsi zen Cadizeko kartzelara, Duesotik atera eta 8 egunetara. 1939ko martxoaren 5ean hil zen, 59 urte zituela, Puerto de Santamaria presondegiko erizaintzan.⁵³⁹

Santanderko 1. Epaitegi Militarra. 1937ko 105 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Mateo Astaburuaga Bengoa. Arrasate. 44 urte zituen atxilotu zutenean, 1937ko abuztuaren 27an. Sozialista. 1934ko gertaeretan inplikaturik. Hasieran guardiak egiten aritu zen. Aurrerago, milizia go-

rrietan eman zuen izena boluntario. 1937ko irailaren 20an kartzelaratu zuten. 1937ko azaroaren 13an, “altxamenduarekin bat egiteaz” akusatu eta bi-ziarteko giltzapetzea ezarri zioten. 1938 abuztuaren 21ean, Puerto de Santa Mariako presondegirako trasladoo hasi zuten eta abuztuaren 24an kartzelatu zuten. 1940ko abuztuaren 16an atera zen kalera baldintzapeko askatasunean. 1943ko ekainaren 28an eman zioten behin betiko askatasuna.⁵⁴⁰

Donostia. 1937ko 381 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Jose Maria Ceciaga Ezcurra. Arrasate. 1936ko urriaren 2an atxilotu zuten Bergaran. Han bizi zen. 1936ko urriaren 6an, Donostiako Ondarreta kartzelara sartu zuten Bergarako komandante militarren esanetara. 1936ko urriaren 14an, Lasarteko abiazio eremura eraman zuten, eta han izan zuten 1937ko martxoaren 24ra arte. Orduan itzuli zen Ondarretara. 6. Epaitegi Militarrek Gerra Kontseiluaren bitartez, bi-ziarteko giltzapetzea ezarri zion altxamendu militarra egotzita. Auzitegiko burua izan zen Leon Puig Dublan artilleriako teniente koronel erretiratu.

Uztailaren 18an, Espainiako Armadak abian jarri zuen Mugimendu Nazionala nazioaren gobernuaren funtzio guztiak bere esku hartuz haren salbazioak hala eskatzen zuelako. Lurralde Nazionalaren zati batek armak hartu zituen gobernuaren aurka jotzeko. Jose Maria Ceciaga prozesatua, UGTko afiliatua, mugimendu marxista abiaraztean, harekin bat egin zuen Bergaran. Beste 40 lagun ingururekin batera, Eibarrera joan zen. Han, pistola metrailadoreak eman zizkieten. Armak hartu eta Oriako frontera joan ziren. Handik, Buruntzako Gainera joan ziren.

1937ko uztailaren 31n, Guardia Zibilaren esku utzi zuten hauek Puerto de Santa Mariako presondegira lekualdatu zezaten. Abuztuaren 3an iritsi zen Cadizko presondegira. Urriaren 14an, Tomas Vélez funtzionarioak parte bat eman zuen bere kontrako, *Espainiaren eta Francoren alde derrigorrezko bibak ez emateagatik*. 1937ko urriaren 20an, Diziiplina batzordeak zigortu zuen hilabetez komunik nazkagarrienak garbitzera, presoak ez emateagatik biba aberkoiak, kartzelako zuzendaritzak aginduta.

1940ko urriaren 20an, behin-behineko askatasunarekin kaleratu zuten, eta 1943ko irailaren 29an, behin betiko askatasuna eman zioten, zigorra betetzat eman baitzuten

1940ko urriaren 20an, behin-behineko askatasunarekin kaleratu zuten eta 1943ko irailaren 29an, behin-betiko askatasuna eman zioten zigorra betetzat emanaz.⁵⁴¹

Bilbo. 1937ko 711 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Felipe Loidi Zubiaur. Arrasate. Bizilekua Durangon. 51 urte zituen atxilotu zutenean, 1937ko abuztuaren 10ean. Atxilotu eta lau egunera kartzelaratu zuten. 1937ko urriaren 27an, Upo-Mendi ur gaineko kartzelara eraman zuten. 1937ko azaroaren 17an, gerra kontseiluak altxamendu militarra leporatu eta bi-ziarteko giltzapetzera zigortu zuen. 1937ko abenduaren 21ean, Duesoko presondegira eraman zuten eta handik, 1938ko abuztuaren 4an, Puerto de Santa Mariako kartzelara eraman zuten.

1940ko abuztuaren 9an atera zen kartzelatik. 1943ko maiatzaren 15ean behin betiko lizentziatu zuten.⁵⁴²

Santoña. 1937ko 129 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Vicente Ballona Ansoategui. Arrasate. Bizilekua Azpeitia. 29 urte. Izquierda Republicanako kidea eta UGTko afiliatua. Errepideetan kontrolak egiten zerbitzatu zuen Zulatzaile batailoiei batean izena eman zuen boluntario joateko. Milizianoa. Hori dela eta, altxamenduarekin bat egitea leporatu eta bi-ziarteko giltzapetzera kondenatu zuten. 1937ko irailaren 29an, Duesoko kartzelan sartu zuten. 1938ko abuztuaren 4an, Puerto de Santa Mariara lekualdatu zuten. 1941eko maiatzaren 7an utzi zuten aske. Zigorra 1949ko abuztuaren 22an iraungi zen. Urte askoan, hilero eskutitz bat bidali behar izan zuen Puerto de Santa Mariako kartzelara bere egoera pertsonala azaltzeko. 1963ko azaroaren 14an jakinarazi zioten behin betiko askatasunean zegoela.⁵⁴³

Santoña. 1937ko 196zk eta 211 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Alejandro Rodríguez Pérez. 39 urte. Arrasate. Unión Cerrajerako langilea. 1937ko irailaren 27an, Duesoko kartzelara eraman zuten. 1938ko otsailaren 24an, Santanderko Lehen Epaitegi Militarrek bi-ziarteko giltzapetzera zigortu zuen.

Miliziano patruila bateko buru izatea leporatu zioten, nahiz eta, inoiz frogatu ez gertaera bortitzetan

parte hartu zuenik. 1938ko abuztuaren 4an, Duesotik, Puerto de Santa Mariako kartzelara eramán zuten. Abuztuaren 12an iritsi zen. Lekualdaketa 8 egunez luzatu zen. 1940ko abuztuaren 11n, behin-behineko askatasuna eman zioten. Zigorra 1943ko azaroaren 5ean irauungi zen.⁵⁴⁴

Gasteiz. 1935eko 524 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Félix Zulueta Belastegui. Arrasate. 35 urte. Euskal nazionalista. 1936ko urriaren 1ean atxilotua. Gasteizko presondegian probintzian kartzelatu zuten. 1937ko otsailaren 9an, gerra kontseilu batekin epaitu zuen. Akusazioa: Kanoidun eskopeta batekin, zaintza lanak egiten aritu zen munizioen biltegi gisa erabiltzen zuten parrokan. Fiskalak altxamenduarekin bat egitea leporatu eta biziarteko giltzapetzea eskatu zuen zigortzat. Defentsak, aldiz, auzipetuaren absoluzio librea eskatu zuen. 15 urteko kartzela zigorra ezarri zioten. Baina zigor horrekin konforme ez eta, 1934ko apirilaren 23an, Justizia Militarreko Goi Tribunalak sententzia baliogabetu eta biziarteko giltzapetzera kondenatu zuen. Francisco Gómez Jordana izan zen tribunaleko jeneral presidentea eta Emilio de la Cerda bokal auditorea. Puerto de Santa Mariako kartzelara eramán zuten. 30 urteko zigorra bi urteko zigorraren truke konmutatu eta, 1940ko uztailaren 13an, behin-behineko askatasuna emanaz kaleratu zuten.⁵⁴⁵

1939ko 29 zk. presazko prozesu sumari-

Gregorio Ariztimuño Ayerbe, eskumatik bigarrena.

simoa. Santoña

Prozesatuak: **Santos Sologaitoa Iriarte, Jose Miguel Egidazu Pagalday eta Gregorio Ariztimuño Ayerbe.**

Santos Sologaitoa. 21 urte. Eusko Alderdi Jeltzaleko afiliatua. Informatzaile lanak egiten aritu zen bere bizilekuan 1936ko abuztuaren 26ra arte. Egun horretan eman zuen izena euskal milizietan boluntario. Usurbilgo frontean andari izan ondoren, Arrate konpainian sartu zen eta handik Amayur batailoira pasatu zen. Kalamua, Orduña, Asturias, Otxandioko frontea eta Sollubetik ere pasatu zen. Bilbotik alde egitean, Somorrostrora joan ziren. Otoñeroko frontean zegoela sarjentu izendatu zuten.

Jose Miguel Egidazu. 21 urte. EAJko militantea eta STVko afiliatua. Zaintza lanak egiten egon zen, alderdikoek Loiolako koartelera bidali zuten arte. Bidania eta Ventas de Zarateko frontera destinatua zuten. Arrasatera itzuli zenean, lehenengo Arrasate konpainian eta gero Amayur batailoian sartu zen. Bizkargin zauritu egin zuten. Santandertik Santoñarako fronteetan sarjentu lehenengo eta aurrerago teniente izendatu zuten.

Gregorio Ariztimuño Ayerbe. 25 urte. Ez zuen afiliazio politikorik. Solidaridad de Empleados Vascos sindikatuko afiliatua. Sindikatuan lehendakari kargua bete zuen. Arrasatetik Abadiñora joan eta han egon zen 1936ko urriaren 23ra arte, egun horretan deitu baitzituzten bere kintakoak Gernikara. Arrasate konpainian erroldatu zen. Fronte askotan borrokatu zen eta brigada izendatu zuten. Armizan mailaz igo eta informazio teniente izendatu zuten.

Epaia 1937ko irailaren 21ean. Atxilotu eta hilabetera epaitu zuten. Egidazu kondenatu zuten 30 urte eta egun bateko kartzela zigorra betetzera; Ariztimuño 20 urte eta egun batera, eta Sologaitoa, 12 urte eta egun bateko kartzela zigorrera.

1943ko maiatzaren 12an, Egidazuri zigorra konmutatu eta 6 urteko espetxealdia ezarri zioten. 1938ko abuztuaren 6an Puerto de Santa Mariako

kartzela nagusira eraman zuten. Aristimuñori 1940ko irailaren 3an zigorra kommutatu eta 3 urteko espetxaldia ezarri zioten, eta Sologaitoari zigor berdina ezarri zioten 1940ko irailaren 21ean.⁵⁴⁶

1939ko 2.770 zk. kausa. Donostia

Kausa hartan, **Guillermo Lasagabaster Goro-sabel eta Fermin Ibañez Azcoaga** auzipetu zituzten.

Guillermo. *Sozialista. UGTko afiliatua eta Gorrien Batzordeko Zuzendaritza Taldeko kidea. Pistolari ekin-tzailea, mugimenduko buru. Parte hartze oso bereizia. Parte hartu zuen ere 1934ko urriko gertaera iraultzaileetan. Fermin. 29 urte. Afiliazio politikoa: Sozialista Estremista. UGTko afiliatua. Pertsonai bereizia mugimenduan eta 1934ko urriko gertaera iraultzaileetako buruetako bat. Oreja diputatu tradizionalistaren erailketaren ustezko egilea izateagatik prozesatua. 1939ko urtarrilaren 14an, altxamendu militarra leporatu eta auzi iheslaritzat jo zituzten. Zigorra beteko zela ziurtatzeko, dokumentazioa idatzi eta beharrezko errequisitoriak eman zituzten.*⁵⁴⁷

Arrasatetik bidalitako informe haiekin baina, erabat logikoa izan zen atxilotuta zituzten Corbaneko kontzentrazio eremutik ihes egin izana. Ihesa: 1938ko urtarrilaren 21ean hasi zituzten diligentziak. 1937ko urriaren 20an edo 21ean gertatu zen. Une hartan, 2.906 pertsona zeuden atxilotuta. Gauetan eginkarien soroa atera behar zuten ezin zirelako komunak erabili. Gauez atera eta sororen baten gelditu zirela esan zuten, baina hori ez dator bat gertatu zenarekin.

1938ko 12.447 zk. prozesu sumarisimoa. Bilbo

Lucio Urionabarrechea Aguirre. 26 urte. Unión Cerrajerako langilea. Sozialista bereizia. *Ekintzaile nabarmena 1934ko urriko gertaeretan.* UGTko filiala den Industria eta Merkataritza Langileen Elkarteko kidea. Arrasateko Juventudes Socialistas Unificadaseko buru. Donostiara joan zen matxinoen lehenengo espedizioekin. Abuztuaren 3tik aurrera joan zen lanera, Unión Cerrajera gorri-separatisten menpe zegoenean. Bilbora ihes egin eta han atxilotu zuten.

1934ko urriko gertaeretan Guardia zibilaren kuartelari egindako erasoan eta Marcelino Oreja, Dagoberto Resusta eta Ricardo Azcoagaren atxilotetetan parte

hartzeaz gain, akusatu zuten aurreneko biak erail eta hirugarrena zauritzeaz ere. Ricardo Azcoagaren deklarazioaren arabera, sumarioan jasotako jarduketek agerian utzi zuten Luciok ez zuela inolako parte hartzerik izan, ez atxilotetetan, ezta erailketetan ere. Unión Cerrajeraren jakinarazpenetan jaso zuten, irailaren 19ra arte egunero joan zela lanera. Gero, Bizkaian babestu eta han egon zen lanean Langile Batailoi baten izena eman zuen arte. Laguntza zerbitzuak ematen aritu zen akats fisiko batek lan horretara mugatzen zuelako.

Horregatik guztiarengatik, fiskalak 20 urteko kartzela zigorra eskatu zuen eta Canella koronela buru zuen Gerra Kontseiluak 1939ko maiatzaren 21ean erabaki zuen 15 urteko kartzela zigorra ezartzea, matxinatuei laguntza emateagatik.

Luis Coretes Etxanobe, Seigarren Erregio Militarreko auditorea, ez zen azaldu erabakiarekin ados, eta 30 urteko kartzela zigorra ezarri zion. Justizia Militarren Kontseilu Goreneko burua Ruiz de Portal Martinez izan zen eta Kontserilariak, Ruiz de Atauri, Guerra Zagala, Fermoso Blanco eta Cortes Echanove. 1939ko irailaren 28an kontseilu hark altxamendu militarra leporatu eta erabaki zuen Lucio Urionabarrechea heriotza zigorrera kondenatzea.

1940ko maiatzaren 8an, zigorra kommutatu eta gradu baxuagoa ezarri zioten.⁵⁴⁸

1938ko 3.110 zk. prozesu sumarisimoa. Bilbo

Fermin Arabaolaza Arriola. Urte bat atxilotuta eman ondoren, erabaki zuten 1938ko abuztuaren 22ko epaiaren behin-behineko artxibatzea. B atalean sailkatu zuten, langile batailoi batera destinatu zuten.

2.456 zk. aurretiazko eginbideak. Santander

Candido Ruiz de Cuesta Gomez. 1920ko apirilaren 20an jaioa. Bete berri zituen 16 urte gerra hasi zenean. 22. batailoian anaiarekin batera Renedotik zetorrela atxilotu zuten Santanderren, 1937ko abuztuaren 27an. Urriaren 5ean, C atalean sailkatu zuten. 1938ko martxoaren 30ean, Corbaneko kontzentrazio eremutik Bilboko Escolapios kartzelara bidali zuten. Espediente prozesalari hasiera eman eta 1938ko urriaren 18an lehenengo deklarazioa hartu zitzaion. Deklarazioa: *Arrasatetik Elorriora joan eta, boluntario,*

Dragones batailoian eman zuela izena. Lotura lanak egiten egon zela batailoiei hartan urtarrilera arte, adin txikikoa izanagatik, baja eman zutenera arte. 16 urte zituela. Santanderrera joan zela errefuxiatu. Ez dela inoiz izan alderdi politiko edo sindikatu bateko kide. Esan zuen ere Gregorio Echevarriak eta Ricardo Azcoagak bere alde deklaratu zezaketela.

Honela zioen 1938ko urriaren 26an herriko Falangeak egin zuen informea: *Afiliazio politikoa: ezkertiarra. Boluntario eman zuen izena Fronte Popularraren milizietan. Portaera morala eta erlijiosoa: txarra.*

Domingo Arzamendi alkateak gehitu zuen: *afiliazio politikoa sozialista. UGTko afiliatua. Ez du aberastasun ondasunik.* Postuko Guardia Zibilaren komandanteak esan zuen: *komandante gorria zen, anaiarekin batera, armak hartzen lehenengotarikoa. Zurrumurruek diotenez, alfereza izan zen Bizkaian.* Kontua da, Candido Sotero Ruiz de Cuesta, Pradoren aita, sei urte aurrerago, postu horretako guardia zibila izan zela.

Ricardo Azcoagak esan zuen *ezkerreko joera zuela, baina, bere adinarengatik, ez zegoela inolako alderdi politikotan afiliatuta eta ezin zuela ezer esan haren jardueraz, mugimendua hasi zenean Arrasatetik alde egin zuelako.*

Gregorio Echevarriak esan zuen *adin txikikoa izateagatik ez zuela inongo afiliazio politikorik eta, Gorrien agindupean, lotura zerbitzuak bete zituela herri inguruko guardien artean.*

1938ko azaroaren 25ean, Donostian Ondarretako kartzelara eraman zuten. 1939ko otsailaren 9an, Justo Munarriz Muratoriri hartu zioten deklarazioa. Hemen hark esandakoak: *Arrasate gorrien agindupean zegoenean, ez zuela ikusi ezertan parte hartzen. Ez ziola inori entzun milizianoa zenik. Eta familiarekin batera egin zuela ihes herritik. Egunean bertan hartu zioten berrito deklarazioa Domingo Arzamendiri. Hark orduan esan zuen, adin txikikoa izateagatik, ez zutela haren kontra inongo jardueraren berri.*

Lau egun geroago, B atalean sailkatu zuten.⁵⁴⁹

1942ko 12.957 zk. sumarioa. Bilbo

Juan Cruz Aranburu Zabaleta. *Ezkerrekoen edo nazionalisten aldekoa. Ez da inon agertzen afiliazio politikorik izan zuenik. Arrasaten zegoen, Udal Epaitegiko*

idazkari kargua betetzen ari zelako. Dirudienez, herrian sortu zen batzorderako errekeritu eta bertako mekanografoa izan zen. 1942ko ekainaren 23an, presoaldi prebentiboan urte eta erdi zeramatanean, sumarioaren behin-behineko artxibatzea adostu zuten.

1938ko 2.021 zk. aurretiatzko eginbideak. Santander

Segismundo Gonzalez Gonzalez, Izaera Deliktiboentzako Delitu batzordeak ez zuen ikusi arrazoirik atxilotuta jarraitzeko. 1940ko otsailaren 1ean eman zioten baldintzapeko askatasuna, atxilotu zutenetik urte bi eta erdira.⁵⁵⁰

1937ko 1.769 zk. presazko prozesu sumarisimoa. Bilbo

Pablo Querejeta Urrutia. 35 urte. Bilbon agertu zen, 1937ko ekainaren 19an. Polizia Militarren Unitateko milizianoa. Abuztuaren 17an, A atalean sailkatu eta baldintzapeko askatasunean atera zen. Astean behin joan behar zuen bizi zen herriko Guardia Zibilaren Komandantziara. Hona hemen Sailkapen batzordeak jaso zituen informea: 1937ko uztailaren 30ean, Jose Añibarrok sinatzen zuen Unión Cerrajerako informea: *sarrailagile egin zuen lan 1914tik 1936ko irailaren 19ra arte. Normaltasun osoz joan zen lanera. 1936ko abuztuaren 3tik aurrera. Haren izena ez da agertzen Frente Popularreko milizianoen ordainsariak jasota dauden zerrendetan.* Abuztuaren 7an, David Esnal Arrasateko parrokiako apaiz artzapezak esan zuen: *portaera moral eta erlijioso oneko gizona.* Abuztuaren 13an, David Arzamendi FET eta JONSeko arduradun lokalak esan zuen: *nazionalista aurreratua. Solidario aurreratua. Propagandista. Guardiak egin zituen. Portaera moral onekoa.*

Bienvenido Iglesias Fondevilla Guardia Zibilaren postuko komandantearen aurrean agertu zen. Orduan, Guardia Zibilak informe berriak aurkeztu zituen: *afiliazio nazionalista. Solidarios Vascoeko kidea. Hauteskondeetan, mahai ikuskatzaile gisa bereizi zen. Milizianoa izan zen gorriek menderatzen zutenean eta zaintza lanak egin zituen. Sarritan, aginduak ematen omen zizkion batzordearekin biltzen zen.*

David Esnali buruz, Guardia Zibilak bere informea gehitu zuen: *gudaria. Zaintza lanak egin zituen. Kristau modura, portaera moral eta erlijioso ona. Jose Miguel Azcarate alkatea nazionalista oso*

aurreratu zen. *Propagandista bikaina politikoki zein sindikalki*. Horren aurrean, Saikapen batzordeak proposatu zuen, aurretik ezarrita zuen saikapen atala aldatu eta C atalean sartzea (Deustun, 1937ko irailaren 25ean).

1937ko abenduaren 6an David Esnalek egin zuen deklarazioa: *EA7ko eta Solidarios Vascoseko kidea urte batzuk aurreragotik. Azken hauteskundeetan, ikuskatzaile lanak egin zituela. Arrasatetik ihes egin ondoren, Ertzaintzan sartu zela eta zaintza lanak egiten zituela herri zaintzan eta kartzeletan. Zaintza lanak egiteko ez zuela erabili inoiz armarik eta ez zuela sekula jo batzordera instrukzioak eskatzera.*

1938ko martxoaren 22an, Roberto Arcauzek, Falangearen idazkaria, bidalitako informean jasotakoa: Pablo Querejeta Urrutia afiliatu zela Falangen 1937ko abenduaren 15ean. 1938ko martxoaren 25ean, informea bidali zuten Fidel Amozarrain, Tomas Arreguik, Marcelino Berecibarrek, Jose Ramon Zubillagak, Antonio Eizaguirrek eta Juan Mª Sanpedrok: preso zeudela Bizkaiko kartzeletan gorri separatistak nagusi zirenean; *deklaratu zuten oso ondo zaindu eta hartu zituela Pablo Querejeta Urrutia arrasatearrak, begirunez eta zintzotasunez jokatu zuela, kartzelan zaintza lanak egitea egokitu zitzaionean.*

1938ko martxoaren 8ko epaiak absolbitu egin zuen Ministerio Fiskalak bere kontra egindako karguetatik eta B atalean sailkatu zuen.⁵⁵¹

Gasteiz. 1936ko 494 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Hipolito Uriarte Ceberio. 18 urte. Nazionalista. Solidaridad de Obreros Vascosen afiliatua. Gorriek herria okupatu zuten bitartean, haiekin batera aritu zen, Unión Cerrajera lantegian eskuko bonbak torneatzen. Egunean 500 bonba inguru fabrikatzen zituzten. Horregatik, 1936ko urriaren 24an, Gerra Kontseiluak 12 urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zion. 1940ko apirilaren 10ean, zigorra kommutatu eta bi urteko kartzelaratzera ezarri zion. Ia zigorraren bikoitza egin zuen kartzelaratzera.

Gerra Kontseiluak Autoritate Judizialari abisu eman zion Unión Cerrajerako enkargatua José Gorosabel, Menchaca milizianoz, Cornelio Berecibar eta Garro herritarrek eta "Orduña" ezizenarekin ezagutzen zenak gaizki egindakoen inguruan izan zezaketen erantzukizunez ohartarazteko.⁵⁵²

Bilbo. 1937ko 994 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Julio Goronaeta Mendizabal. Juventudes Socialistaseko afiliatua. Arrasaten zegoen gorri separatisten altxamenduaren hasieran. Infanteriako 28. batailoian (Baracaldo de Izquierda Republicana) eman zuen izena boluntario. Fronte askotan hartu zuen parte. Peña Lemoako ekintza baten ondoren, teniente gradua eman zioten. Ekintza hartan, zauritu egin zuten eta Santanderrera eraman zuten. Handik, "Aller" baporean ihes egiten saiatu zen, baina bertan atxilotu zuten.

1937ko irailaren 6an atxilotu zuten. Urte bereko irailaren 30ean, epaitu eta biziarteko kartzela zigorra ezarri zioten. 1940ko apirilaren 26an, zigorra kommutatu eta bi urteko kartzela aldia ezarri zioten.⁵⁵³

Bilbo. 1938ko 10831 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Valentin Goicoelea Garaygordobil. Arrasate. UGT eta Alderdi Sozialistan afiliatuta. Izaera muturreko izaera oso nabarmena. Urriko iraultzarekin bat egiteagatik 10 eta 6 hileko kartzela zigorrek bete zituen. Egungo altxamenduaren hasieran, gidatzen zuen kotxearekin aurkeztu zen boluntario herriko Frente Popularrean.

Valentin Goikolea eta Benita Zabala Madina. Esther Goikoleak utzitakoa.

Hasieran udaletxean zerbitzatu bazuen ere, aurrerago, garraio militarretan zerbitzatzeko aritu zen. Ziur gaude Círculo Tradicionalistan aurkitu genituen bandera apurtuekin zerikusia duela. Diman atxilotu zuten senide baten etxean. 1938ko apirilaren 21ean, hamabi urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten.

1940ko ekainaren 24an, zigorra kommutatu eta bi urteko kartzelaratzera ezarri zioten.⁵⁵⁴

Bilbo. 1938ko presazko prozesu sumarisimoa

Leonardo García Llanos. Morales de Toro (Zamora). 39 urte. Sozialista nabarmena Arrasaten. Altxamenduaren hasieran, Frente Popularraren esanetara jarri zen. Eibartik munizioak ekartzea zen haren zeregina. Ardura bat baino gehiago izan zuen komite lokalean. Aurrerago, milizietan eman zuen izena. Teniente izendatu zuten. 1938ko irailaren 9an, biziarteko giltzapetzea ezarri zioten. 1943ko apirilaren 12an, zigorra kommutatu eta 6 urteko kartzelaratzera ezarri zioten.⁵⁵⁵

Santoña. 1937ko 58 zk. presazko prozesu sumarisimoa

Antonio Guridi Garai. Guardiak egin zituen. Fronteran ofizialorde gradua izan zuen. Aurrerago, Konpainiako komisario politiko izendatu zuten eta tropen moralaltzatzen eman zuen zerbitzua. 1937ko irailaren 30ean, heriotza zigorrera kondenatu zuten. Heriotza zigorra kommutatu eta biziarteko kartzela zigorra ezarri zioten. 1943ko martxoaren 10ean, 12 urte eta egun bateko zigorraren truke konputatu zioten aurrekoa.⁵⁵⁶

Donostia. 1937. Kausa 168 zk.

Teofilo Igartua Bolinaga. Izquierda Republicano kidea eta UGTko afiliatua. 1938ko uztailaren

8an, 12 urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten. Antonio Armengou Marro, Cesareo Garcia Pesquera eta Julio Otaduyren informeeek diote, oso aktiboa izan zela iraultzan, eta askotan, armak erabiltzen ikusi izan zutela. Mugimendu Nazionalaren zaleak zeuden eraikinean guardiak egiten ere aritu zen.⁵⁵⁷

318 kausa sumarisimoa

Francisco Letamendi Ojea. Oso nabarmena Alderdi Sozialistan. UGTko afiliatua. Prozesatu eta kartzelaratu egin zuten 1934ko urriko gertaerengatik. Oreja diputatu tradizionalista ustez hiltzeagatik kondenatu zuten. – Epaiketa egin ez zuten, ezin izan zuten kondenatu. Gezurra informe haietako konstantea da. Gezurra. Lehenengo, Orejaren erailketan parte hartzeaz akusatzen zituzten eta bigarrenagoz, zigortuak izan zirela esatea.

Hasieratik Dragones batailoiko milizianoa izan zen, eta sarjentu kargua izan zuen. 1938ko apirilaren 2an Donostian bildutako Gerra Kontseiluak epaia eman zuen, Francisco Letamendia 30 urteko kartzela zigorra betetzeko. Matxinadak eragindako kalteengatik kalte-ordainak exijitzeko, sententzia haren testigantza Ondasunen Inkautazio batzordera igorri zen. Caja de Ahorros Provincialeko kartilan 13,93ko kopurua enbargatu zioten.⁵⁵⁸

Donostia. 1941. 2193 zk. Kausa.

Clemente Ramos Gamazo. Sozialista. UGTko afiliatua. Urriko gertaeretan, iraultza hartan parte hartu zutenen aktiboetako bat izateagatik prozesatu zuten. Lehenengo egunetik jarri zen marxista gaiztoen esanetara. Armak erabili zituen. Alkatearen iritziz, portaera moral eta erlijioso txarreko gizona da. 1941eko ekainaren 24an, hamabi urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten.

19. Kartzeleratuak, heriotzera kondenatuak eta langile batailoiak

Kartzelaratuak: 323

Heriotzara kondenatuak (berme gabeko epaiketetan) eta fusilatuak: 6

José Maria Urcelai Zarraoa
Ismael Diez Fernández
Francisco Azkonaga Arana
Jesús Uranga Urrutia (zinegotzia)
Benito Regil Bengoa
Eusebio Menchaca Turiel⁵⁵⁹

Heriotzara kondenatuak, 30 urte eta egun bateko kartzela zigorraren truke kommutatua: 15

Eustasio Marcaide Larrañaga (zinegotzia)
Felipe Letona Mugica (zinegotzia)
Trinitario Azconaga Arana
Pablo Bolinaga Arregui
Joaquin Garmendia Alava
Vicente Juldain Sainz
Pablo Barrutia Gallastegi
José Maria Gallastegi Arregui
Andres Garate Umerez, 1938ko urtarrilean trukatua
José Gorroñoigoitia Sein, 1938ko urtarrilean trukatua
José Aramburu Bidaburu⁵⁶⁰
José Barrutiabengoa Gallastegi
Roman Bidaburu Aramburuzabala

Lucio Urionabarrenechea Aguirre
Antonio Guridi Garai. Puerto Santa Maria espetxean

30 urte eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatuak: 21

José Maria Arriaran Ortueta, Burgosko espetxean
Segundo Ceciaga Uriarte, Puerto de Santa Maria espetxean
Juan Azcarate Isasmendi
José Miguel Egidazu Pagaldai
Francisco Vitoria Errasti, Puerto de Santa Maria espetxean
Ignacio Olazabal Larreategui
Guillermo Juldain Sainz
Gregorio Yarza Abalia, Puerto de Santa Maria espetxean
Eduardo Liquiniano Eriz, Puerto de Santa Maria espetxean
Celestino Uriarte Bedia, Oviedo, Martutene espetxean
Felipe Loidi Zubiaur, Puerto de Santa Maria espetxean
Mateo Astaburuaga Bengoa, Puerto de Santa Maria espetxean
Nicolas Bengoa Urrutia, Puerto de Santa Maria espetxean
Felix Zulueta Belategi, Puerto de Santa Maria espetxean
Alejandro Rodríguez Pérez, Puerto de Santa Maria espetxean

Vicente Ballona Ansoategui, Puerto de Santa Maria espetxean

Jose Maria Ceciaga Ezcurra, Puerto de Santa Maria espetxean

Julio Goronaeta Mendizabal

Francisco Letamendi Ojea

Leonardo Garcia Llanos

Casimiro Muguruza Exposito Puerto de Santa Maria espetxean hil zen

20 urteko eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatuak: 2

Victor Berezibar Ormazabal

Gregorio Aristimuño Ayerbe

12 urteko eta egun bateko kartzela zigorrera kondenatuak: 12

Pablo Urrutia Zaitegi

Santos Sologaistoa Iriarte

Francisco Garai Albistegi

Cosme Altuna Sagasta⁵⁶¹

Hipolito Uriarte Ceberio

Florencio Gastelu Larrañaga

Angel Labajos Salvadores

Pablo Arizabaleta Zabaleta Santanderko Tabacaleran preso.⁵⁶²

Valentin Goikoelea Garaigordobil, Puerto de Santa Maria espetxean egon zen.⁵⁶³

Teofilo Igartua Bolinaga⁵⁶⁴

Clementino Ramos Gamazo

Cleobaldo Herrero Carreras, Duesoko penalean preso.⁵⁶⁵

6 urteko kartzela zigorrera kondenatuak: 2

Juan Uriarte Martinez

Eladio Uriza Gosenza

2 urteko kartzela zigorrera kondenatuak: 2

Eusebio Arregi Lizarralde.⁵⁶⁶ 1939/04/12-1943/08/27

Carlos Garate Larrañaga.⁵⁶⁷

Ondarretako espetxean: 33

Antonio Garate Umerez, 16 urte. 1938ko uztailaren 9an atxilotu zuten Gobernu Militarraren aginduz eta 1938ko urtarrilaren 19an askatu zuten.

Felipe Barrutiabengoa Gaztañaga. 1940an sartu zuten Ondarretako espetxean, eta han eduki zuten preso 1941eko martxoaren 14ra arte.

José Díaz Fumero, 1940/06/08-1940/12/26

Avelino Abarrategui Abarrategui, 1940/05/07-1940/07/08

Valentín Echenausia Salaverri, 1940/05/08-1940/02/02

León Abarrategui Eguidazu, 1939/04/03-1940/02/09

Pío Altuna Sagasta, 1937/10/03-1940/05/19

Anastasio García Llanos, 34 urte. Morales de Toro (Zamora). Abuztuaren 26an harrapatu zuten, itsaso erdian belaontzi batean zihoala. Milizianoa eta automobil parkeko tenientea. Ondarretako kartzelan eduki zuten preso 1939ko maiatzaren 2tik 1940ko ekainaren 23ra arte.

José Fernández Barbero. Juventudes Socialistas Unificadaseko kidea. Miliziano armatua. Pertsona arriskutsua. 66. Langile batailoikoa, Castejón (Nafarroa) 1938. Ondarretako kartzelan eduki zuten preso 1938ko azaroaren 1etik 1940ko abenduaren 25era arte.

José Barrera Amilibia, 1939/10/02-1940/01/22

Vicente Arabaolaza Arriola, 1940/06/08-1940/07/05

Lucio Aranzabal Cacedo, 1940/06/08-1940/09/22

José Ramón Azcárate Mendieta, UGTko sozialista eta milizianoa 1938/11/01-1940/25/12. Aurretik Escolapios espetxea Bilbon

Segundo Azcoaga Leibar, 1938/10/01-1940/02/23

Pedro Rodríguez Ortega, 1939/04/02-1940/02/29

Francisco Rodríguez Rodríguez, 1940/05/03-1944/11/31

Agapito Madinazcoitia Unzueta, 1939/04/01-1940/02/23

Eugenio Jáuregui Legaristi, 1937/08/06-1940/02/10

Severiano San Vicente Santamaría, 1938/11/04-1940/09/30

Pedro Zubia Begoña, 1941/07/08-1941/12/23

Alberto Tausque Murgoitia, 1940/06/02-1941/05/26

Julio Vaquero Lentijo, 1937/12/05-1941/02/03

Javier Celayaundi Toquieder, 1940/05/01-1941/02/20

Esteban Abarrategui Orue, 1938/06/04-1955/08/01

Germán Sagasta Azcoaga, 1938/01/02-1940/08/13

Feliciano Salazar González 1938/11/10-1945/12/16

Adrián Pinto Lorenzo, 1939/04/01-1941/08/20, Morales de Torokoa
Jesús Oyanguren Arana, 1940/03/11-1941/10/28
Jesús Ceciaga Aguiriano, 1941/02/07-1942/03/11
Vicente Cubillo Grimas, 1939/05/06-1949/06/23
Agustín Solaberri Echano, 1941/02/05-1942/03/29 ⁵⁶⁸
Jose Garate Umerez
Ignacio Letona Azurmendi

Tolosako kartzelan: 33

Jose Gorosabel Gorosabel. Bi urtez Tolosako kartzelan preso eduki ondoren askatu zuten, eta 1944ko apirilaren 22an absolbitu egin zuten.
Jose Arregi Garai, 1936/09/11-1936/10/06
Andres Agirre Loidi, 1938/08/09-1938/12/27
Domingo Arenaza Uribecheverría, 1938/01/09-1938/08/27
Pablo Echeverría Errasti, 1938/01/08-1938/08/15
Isidoro Eguren Muguruza, 1938/01/08-1938/08/15
Gualberto Ergüin Barquin 1938/01/08-1938/08/15
José Fernández González, 1938/01/08-1938/08/15, Cuevas del Vallekoa
Ambrosio Gómez Carranza, 1938/01/09-1938/08/27, Mucienteskoa
José Inda Errasti, 1938/01/09-1938/08/27
Eufemio Jiménez del Campo, 1938/01/09-1938/08/27
Julián Lafuente Gil, 1938/01/09-1938/08/27
Pantaleón Leturia Gallastegui, 1936/10/10-1936/11/17
Juan Mondragón Uribarren, 1938/01/08-1938/08/19 ⁵⁶⁹
Máximo Orobengoa Gómez, 1938/01/09-1938/08/2
Jesús Ortuoste Altuna, 1938/01/08-1938/08/25
Domingo Santos Zarraoa, 1938/01/09-1938/08/27
Hilario Uranga Balanzategui, 1938/01/09-1938/08/27
Faustino Urcelay Arana, 1938/01/09-1938/08/27
Esteban Arregui Garay, 1938/12/05-1939/04/20
Miguel Barrenechea Arando, 1938/01/10-1938/08/09
José Errarte Iturbe, 1938/01/10-1938/08/09
Gregorio Ruiz de Alegría Corcostegui, 1938/01/10-1938/08/09
José Soto Rodríguez, 1938/01/10-1938/08/09
José Zubizarreta Unsalu, 1938/01/10-1938/08/09
Juan José Echevarría Errasti, 1938/01/11-1938/08/06

Félix Fernández Marín, 1938/01/10-1938/08/09
Felix González Rubio, 1938/01/12-1939/08/13, Morales de Torokoa
Cornelio Lasaguren Eguidazu, 1938/01/04-1938/08/03
Luciano Otaduy Barrutia, 1938/01/12-1939/08/01
Alfredo Pedrejón Mate, 1938/01/05-1938/08/07
Ciriaco Ibarra Treviño, 1938/01/05-1938/08/07
Manuel Liedana Salvo, 1938/01/05-1938/08/09 ⁵⁷⁰

Zapatari espetxean 6:

Domingo Querejeta Urrutia
Gonzalo Moreno Acebes
Agustin Solaberri Echano
Jose Pérez Exposito
Leonardo Carmona Conejo
Pedro Martinez Martinez⁵⁷¹

Beste espetxe batzuetan: 46

Saturnino Abarrategui Arcauz, Valdenocedan, Burgosen, 1940arte.
Heriberto Mendizabal Unamuno. Valdenocedan, Burgosen.⁵⁷²
Vicente Erostarbe Elisburu, 1941/05/06-1941/30/01, Azpeitian preso.⁵⁷³
Bernardo Garcia Garcia, 1942ko ekainaren 18an Gasteizko espetxean zegoen.⁵⁷⁴
Iñaki Gorospe Zabala, Lenago il bataloikoa, komisario politikoa, Burgosko Penalean preso.
Gregorio Madinabeitia Arana, Eusko Alderdi Jeltzalekoa, Santoñan preso, gaixorik irten zen eta berehala hil zen.
Guillermo Bolinaga Marcoida, Santoñako espetxean.⁵⁷⁵
Jose Miguel Garmendia Olaziregui
Tomas Leturia Pagaligorria
Francisco Azcarraga Berecibar, bi urte preso Gasteizen.⁵⁷⁶
Gregorio Unamuno Azcoaga
Damian Uribesalgo Balanzategui
Zozimo Olmedo Paunero, Bilboko Tabacalera
Jose Acha Iturbe
Simon Arana Eibarguren
Donato Arregui Zubillaga

Tiburcio Astondoa Mendizabal
Jose Gastañarez Unbicando
Jose Maria Ceciaga Ezcurra
German Gallastegui Elcorobarrutia
Vicente Gallastegui Elcorobarrutia
Eugenio Garcia Barberan
Francisco Gorosabel Arregui
Miguel Barrenechea Arando
Gregorio Ruiz de Alegria Corcostegui
Jose Zubizarreta Unzalu
Iñaki Arrieta Arregi
Manuel Aguirre Barrutia
Felix Fernandez Marin
Mercedez Heriz Abarrategui
Teresa Herrarte Sologaistoa
Joaquin Domingo Herrarte
Domingo Herrera Izcoa
Juana Isasi Erguin
Pedro Mancebo Vazquez
Gregorio Mancebo Vazquez
Vicente Martinez de Ubago Oquendo
Luciano Plazaola Urizar
Jesus Saez Mendia
Antonio Vitoria Errasti
Miguel Zuazua Aspe
Guillermo Lasagabaster Gorosabel
Fermin Ibañez Azcoaga, Corbaneko kontzentrazio
esparruan
Felisa Murguzur Yarza
Josepa Yarza Abalia

Langile-batailoetan : 88

Errepresio frankistak gatibu lanak egitera behartuta zeuden langileen batailoiak sortu zituen gerra hasieran eta baita hura amaitu ondoren ere.. "Astoak bezala lan egitera behartu gintuzten".⁵⁷⁷

Arrasatekoak leku askotan egon ziren: "Batallón de Trabajadores", "Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores", "Batallón de Trabajadores Penados", "Batallón de Trabajadores Comando Genio C.T.V.", "Batallón de Trabajadores Milicia de Falange Española y de las JONS", "Batallón de

Trabajadores Cuerpo de Ejército de Galicia", "Campos de Concentración", "Compañías de Castigo de Batallón Disciplinario"...

Miseria, gosea, hotza eta osasun eza konstante bat bihurtzen da diziplina batailoietatik bizirik atera zirenen kontakizunetan. Gerra presoie edota gerra ondoren soldadutza urteak armada frankistarekin errepikatzen behartuak izan ziren gazteei ezartzen zieten zigor politikoa izan zen.⁵⁷⁸

Erailak langile batailoietan:

Guk dakigula, arrasatear bi hil ziren egoera hartan preso zeudela: Arsenio Rodriguez Zamora eta Máximo Bolinaga Ormaechea, biak Kanarietan.

Jarraian agertzen zaigun zerrenda, batez ere, Guadalajarako Artxibategi Militarretik ateratako informazioarekin.⁵⁷⁹ Baita ere jasotako testigantzekin osatuta dago, nahiz eta jakitun garen ez dela erabat osaturik egongo.

Jose Acha Zubia, Cadizko langile batailoietan batean egon zen.⁵⁸⁰

Jose Aguirrebengoa Gabilondo, egon zen "Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores" en 61 eta 75 zk. etan, Azuaran jarraitzen zuen 1940eko azaroaren 9an.⁵⁸¹

José Julian Agirrebengoa Gabilondo, "Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores" 38 zk. an Errenderin 1941ko irailaren 3an, irten zen libre 1943ko ekainaren 30ean. Irten eta gero 1945ko apirilaren 2an hil zen.⁵⁸²

Cipriano Aguilar Goicoechea, langile batailoietan 136 zk. Figuerasen.

Jose Amozarrain Oyanguren, Santoñan atxilotua, 1937ko urriaren 6an Miranda de Ebro, handik Kontzentrazio eremura eta langile batailoira 63 zk.⁵⁸³

Francisco Amozarrain Urquiola, Santanderren atxilotua, Miranda de Ebro 1937ko urriaren 6an, handik langile batailoietan 63 zk.⁵⁸⁴

Antonio Ansoategui Iregui, Miranda de Ebro, eta handik "Regimiento 26", Zamorara lan behartuak egitera.⁵⁸⁵

Fermin Arabaolaza Arriola, Cadizen langile batailoietan batean egon zen.⁵⁸⁶

Jose Aperribay Oquina, UGT, Dragones batailoikoa, preso Gijonen, 1937ko abenduaren 18an sartu zuten “Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores 13 zk.”, gero 1939ko martxoan eraman zuten “Meategietako 201 zk.ko langileen batailoira”.

Jose Aranburu Garro, langile batailoia 2 zk. Errenderian.

Gregorio Arregui Amilleta, gudaria, zauritua 1937ko urriaren 9an ebakutua Frantziara. 1939 irailaren 23an “San Pedro Cardeña kontzentrazio eremura” handik “Rotako presoan eremura” eta gero langile batailoia 9 zk.⁵⁸⁷

Jesus Arregui Garay, PNV eta Solidaridad de Trabajadores Vascos, Amayur batailoikoko intendentea, Santoñan atxilotua, Miranda de Ebron 1937ko urriaren 1ean gero langile batailoia 63 zk, libre irten zuen 1939 azaroaren 10ean.⁵⁸⁸

Angel Arregui Loidi, Amayur batailoikoa, atxilotua Laredon 1937ko abuztuaren 25ean, azaroaren 6an Miranda de Ebron, handik langile batailoia 37 zk.⁵⁸⁹

Jose Maria Arriaran Ortueta, Burgosko kartzelatik irten eta gero, Miranda de Ebron 1941eko abuztuaren 21ean eta handik langile batailoia 91 zk. Arguinéguil, Las Palmas Kanaria Handian”.⁵⁹⁰

Donato Arregui Zubillaga, PNV eta STV, langile batailoia 38 zk, 1940ko maiatzaren 28an.⁵⁹¹

Juan Azcargorta Zabaleta Miranda de Ebron zegoen 1942ko ekainaren 13an.

Manuel Azconaga Zubiate, “Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores 30 zk”, Sondikan⁵⁹²

Benito Balanzategui Arizmendi, UGTkoa, “Igualadako kontzentrazio eremura”, eta handik langile batailoia 12 zk.⁵⁹³

Fermin Balanzategui Zubizarreta, “Depósito de Miranda de Ebro”, 1939ko urriaren 22an eraman zuten “Batallón de Trabajadores 105, San Pedro de Cardeña”, 1940ko urriaren 29an, bertatik ihesi joan zen.⁵⁹⁴

Luis Balanzategui Zubizarreta, “San Juan de Mozarrifarko kontzentrazio eremura”, Zaragozan eta handik eramaten dute 1937ko abenduaren 13an, langile batailoia Comando Genio CTV.⁵⁹⁵

Jesus Balanzategui Zubizarreta, Irun 1940ko abuztuaren 24an, “Depósito de Miranda de Ebro” eta gero langile batailoia 169 zk, Madrilera. Ventas, abuztuaren 31an.⁵⁹⁶

Marcelo Barrutia Guridi, Miranda de Ebroko kontzentrazio eremura”.

Felix Barrutia Guridi, Trubia, Asturiasen.⁵⁹⁷

Modesto Barrutiabengoa Gallastegui, 1941eko apirilaren 17an, “Depósito de Concentración de Reus”, apirilaren 22an “Depósito de Concentración Miguel de Unamuno” Madrilera.⁵⁹⁸

Vicente Barrutiabengoa Zuazubiscar, EAJekoa, atxilotua Santoñan 1937ko abuztuaren 26an, Amaiur batailoikoa. San Juan de Mozarrifarko langile batailoia 25 zk.⁵⁹⁹

Atanasio Casado Fernández, Gijonen atxilotua 1937ko urriaren 21ean, Miranda de Ebro eta Palma de Mallorcako kontzentrazio esparruetan.

Miguel Etxagibel Urizar Miranda de Ebrora 1937ko abuztuaren 17an, eta handik, abuztuaren 21ean “Regimiento 26” Zamorara lan behartuak egitera.⁶⁰⁰

Vicente Echevarria Larrañaga, Trubia, Asturiasen.⁶⁰¹

Jose Maria Echevarria Larrañaga, 1938ko abenduaren 5ean langile batailoia 21 zk. “adoquinador” bezela Cumial, Orense zegoen eta handik langile batailoira 90 zk. 1940ko maiatzean 24arte. Urtebete geroago 1941ko abuztuaren 11an Lesakan zegoen.⁶⁰²

Justo Echevarria Ugarte, langile batailoia 28 zk, Labacolla, Santiago de Compostela”, han jarraitzen zuen 1941ko urriaren 7an.⁶⁰³

Agustin Echevarria Uribechevarria, langile batailoia 25 zk.⁶⁰⁴

Celestino Eriz Arizmendi, 1937ko urriaren 21ean atxilotua Navas, Asturiasen, Dragones, 22 zenbakia batailoian. Miranda de Ebroko kontzentrazioa esparruan eta handik langile batailoia 68 zk.⁶⁰⁵

Jesus Eriz Arizmendi, 1937an langile batailoia 1 zk, ihesi joan zen, 1940ko maiatzaren 11an Torelloko langile batailoia 69 zk. ra eraman zuten.⁶⁰⁶

Jesus Errasti Uribe, atxilotua 1937ko abuztuaren 16an, gero langile batailoia 136 zk, libre irten zen 1939ko ekainaren 22an.⁶⁰⁷

Fermin Garai Etxabe, 1937ko abuztuan atxilotua Limpas, Santander, 1937ko azaroaren 30ean Miranda de Ebroko depositoa, 1940ko apirilaren 5ean Barbastron, eta Zaragozatik etxera etorri zen 1941ko abenduan.⁶⁰⁸

Pedro Garai Igartua, Valentziako kontzentrazio esparrutik ihesi joan zen.

Lucio Goronaeta Mendizabal, kartzelatik irten eta gero, Miranda de Ebro, Miguel de Unamuno Madrilan eta batallón disciplinario de soldados trabajadores 91zk.Las Palmas de Gran Canaria, libre irten zen 1942eko azaroaren 29an.⁶⁰⁹

Segismundo Gonzalez Gonzalez, Aragoiko langile batailoia batean egon zen.⁶¹⁰

Agustin Heriz Lamarain, Trubian, Asturiasen.⁶¹¹

Benito Herrarte Sologaistoa, Depósito de Miranda de Ebrotik eraman zuten “Batallón de Trabajadores nº 68”, Puigcerdatik ihesi joan zen 1940ko maiatzaren 7an, 1941ko maiatzaren 15ean atxilotu zuten “mugatik klandestino igarotzeagatik”, ekainaren 14an “Figueresko presondegian” eta gero “Compañía de Castigo de Batallón Disciplinario nº 75”, 1942ko urtarrilaren 7an.⁶¹²

Esteban Ibarra Iriondo, 1938ko martxoaren 7an sartu zuten langile batailoia 69 zk.⁶¹³

Sabin Iturriaga Murua, Miranda de Ebron eta Castellonenen egon zen.⁶¹⁴

Imanol Iturriaga Murua, Teruelen egon zen.⁶¹⁵

Felix Iraola Otaduy, Cadizko langile batailoia batean egon zen.⁶¹⁶

Guillermo Juldain Sainz, espetxetik irten eta gero, 1942ko apirilaren 18an “Depósito de Concentración de Miranda de Ebro”, eta 1942ko urriaren 16an Madrilera Depósito Unamunora, eta gero “Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores nº 93”, libre irten zen hiltzeko, 1943ko ekainaren 18an anemiaz jota hil zen.⁶¹⁷

Luis Mendizabal Altube, “Bon. Disciplinario de Soldados Trabajadores nº1”, 1941ko urtarrilaren 1ean eta gero “Bon Disciplinario nº 46”. La Escalan, Gironan.⁶¹⁸

Jose Menchaca Mancebo, Miranda de Ebrotik Castejonera, gero Alcañizen errepedeak egiten, Don Benitotik, Extremaduran, libre irten zen Jose.⁶¹⁹

Angel Mendizabal Unamuno, 1939ko azaroaren 2an, “Prisioneros de Miranda de Ebroko presoek kontzentrazio esparrua”, hurrengo egunean “Batallón de Trabajadores nº 2”, libre irten zen 1940 maiatzaren 28an.⁶²⁰

Jesus Mendizabal Urtubai, Hueskako espetxetik Tonerora, eta gero Miranda de Ebroko kontzentrazioa esparrura.⁶²¹

Felipe Murgoitio Madariaga, UGTko laugarren bailoikoa, Aller ontzian preso hartu zuten 1936ko abuztuaren 26an. Handik Orduñara eta Miranda de Ebroa, 1937ko abenduaren 3an “Batallón de Trabajadores Milicia de Falange Española Tradicionalista y de las JONS”, parapetoak egiten La Muelan, Teruel, errepedeak Riban, Guadalajara, eta errepedeak eta mendiko bidea Trempen, Lleidan

Lucio Murgoitio Madariaga, Gogorki batailoian, Miranda de Ebro, eta 1937ko azaroaren 6an langile batailoia 37 zk.

Jacinto Olazagoitia Ceciaga, Dragones 22 zenbakia. Atxilotua 1937ko abuztuaren 26an, langile batailoia “Grupo de Zapadores de FET”, libre 1940ko maiatzaren 29an.⁶²²

Elias Olmedo Paunero, langile batailoian egon zen.⁶²³

Francisco Orobengoa Gonzalez, atxilotua Santanderren 1937ko abuztuaren 26an, “Cardenako kontzentrazio esparrua” eta gero 1937ko urriaren 14an, “Batallón de Trabajadores nº 50”.⁶²⁴

Benjamín Pereira Juldain, “Ebroko kontzentrazio esparrua”. Handik langile batailoia “Comando Genio CTV”.

Constantino del Pozo Riesco, Arsenal de La Carraca. Handik Algecirasera, 1940 apirilaren 28an lortu zuen ihesi egitea.⁶²⁵

Adrian Pinto Lorenzo, Dragones batailoikoa, atxilotua La Felgueran, Asturias, 1937ko urriaren 21ean, “Corbango kontzentrazio esparruan” Santanderren, gero “San Pedro de Cardenako kontzentrazio esparruan”, 1938ko abuztuaren 28an eraman zuten Fuente Saladara, irailaren 4an Sector Montan, Castellonen, urriaren 20an Penascabiatik ihesi joan zen.⁶²⁶

Carlos Regodeseves de Lucas, “Medina de Riosecoko presoek kontzentrazio eremuan” Valladolid

den, 1937ko azaroaren 18an “Batallón de Trabajadores nº 2”, 1938ko abuztuaren 2an Legiora joan zen.⁶²⁷

Tomas Ruiz de Alegria Balanzategui, “Deustoko kontzentrazio esparruan” eta Trubian Asturiasen.⁶²⁸

Candido Ruiz de la Cuesta Gomez, langile batailoia 123 zk Errenderian, 1939ko abenduaren 17an.⁶²⁹

Alejandro Sagasta Azcoaga, langile batailoia “Cuerpo de Ejército de Galicia”.⁶³⁰

Domingo Uribechevarria Oquina, “Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores nº 6”, 1941ko irailaren 1ean.⁶³¹

Joseba Uribechevarria, Laredotik San Juan de Mozarritarera, langile batailoia 25 zkra gero errepideak egiten eta bukatzeko Linea de la Concepcionen parapetoak egiten.⁶³²

Angel Uribechevarria Osinaga, 1941ko apirilaren 12an batallón disciplinario 15 zk, Palenciara.⁶³³

Santos Urcelai Zarraoa, 1941ko irailaren 10ean “Deposito de Miranda de Ebro”, irailaren 22an “Batallón Disciplinario 12 zk.”⁶³⁴

Santiago del Valle Arsenal de la Carraca, Cadizen, eta gero Algecirasera.⁶³⁵

Gabino Vitoria Albistegui, “Bon de Recuperación nº 12”.

Emilio Vitoria Vitoria, Dragones batailoikoa, 22 zenbakia, “Depósito de Miranda de Ebro”, handik 1941ko irailaren 22an “Batallón Disciplinario nº 12”.⁶³⁶

Felipe Vitoria Zabarte, “Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores nº 30”, Sondikan.⁶³⁷

Saturnino Vitoria Zabarte, Irunen aurkeztu zen 1939ko urriaren 28an, handik “Depósito de Miranda de Ebro”ra, eta 1939ko abenduaren 12an Batallón de Trabajadores nº1, gero “Batallón de Soldados Trabajadores nº 13” eta “Batallón Disciplinario nº 4”, bukatzeko 1942ko irailaren 18an, soldadutza egiten “Regimiento de Infantería Mixto nº 86”.⁶³⁸

Pablo Uribarren Altuna, Madrilen 1941ko abuztuaren 25ean.

Antonio Urrejola Errekalde, EAJkoa, Santoñan atxilotu zuten 1937ko abuztuaren 26an, eta 1938eko

urtarrilaren 3an batallón disciplinario de soldados trabajadores 16 zk. Santa Espina Valladoliden, guztira hiru urte.⁶³⁹

Gregorio Yarza Abalia, 1941eko abuztuaren 22an Miranda de Ebroko depositoa eta handik “Bon de Trabajadores Penados nº 91” irten zen libre 1942ko abenduaren 12an.⁶⁴⁰

Gabino Yarza Abalia, kartzelatik irten eta gero, Zorrotzako langile batailo batean egon zen.⁶⁴¹

Tomas Zabarte Iturriaga, bi urte espetxean egonda gero langileen batailo batean sartu zen Deustoko biltegiko konpainiaren esanetara jarri zen.

Antonio Zubizarreta Urcelay Trubianen, Asturias.⁶⁴²

Alejandro Zubia Zumelaga, kontzentrazio esparruetan Celorio eta Corbanen egon zen 1938eko urtarrilaren 10etik abuztuaren 20ra arte.⁶⁴³

Pablo Zumelaga Ozaeta, Astorgako kartzelatik irten eta gero Miranda de Ebroko depositora eraman zuten 1941eko abuztuaren 25ean, eta handik “Bon de Trabajadores Penados nº 91”, irten zen libre 1943ko ekainean Tetuandik.⁶⁴⁴

1938ko urriaren 28an, Domingo Querejeta Urrutia, Gonzalo Moreno Acebes eta Agustin Solaberri Echano, Zapatari kartzelatik San Pedro de Cardenaño kontzentrazio esparrura trasladatu zituzten.

Domingo Uribetxebarria Aguirre. Laredon preso. 17 zk. langile batailoian destinatua. 1940ko ekainean askatu zuten.⁶⁴⁵

Santos Uriarte Isasa, 1938ko azaroaren 17an, B taldean sailkatu zuten.

Jesus Leibar Guridi, B taldean sailkatu zuten. 1939ko otsailaren 11an, urte bat baino gehiago preso egon ondoren, langile batailo batera destinatua zuten.

Eduardo Celemin Tabares, langile batailo batean egon zen.

Valentin Bidaburu Gorosarri, Medina Seco, Valladoliden.

Ignacio Letona Azurmendi, langile batailo batean egon zen.

Sabin Arrieta Arregi, langile batailio batean egon zen Asturiasen eta Albarracinen.⁶⁴⁶

Errefuxiatuen euskal esparrua Gürsen:

Frantziara milaka euskal errefuxiatu iritsi ziren, eta Argeles-Sur-Mer, Saint Cyprien, Barcares eta Septfondseko eremuetan sartu zituzten. Eusko Jaurlaritzak batzorde bat sortu zuen euskal errefuxiatuen alde; asmoen artean zegoen euskaldun guztiak biltzea eremu berean.

Argeles-Sur-Mereko hondartzetan gutxienez 22 arrasatear egon ziren:

Marcelo Vitoria Zabarte, Victor Berecibar Ormazabal, Fermin Ibañez Azcoaga, Salvador Lazpiur Urrutia, Tomas Uranga Urrutia, Tomas Abarrategui Altuna, Felix Herrera Aguirrebeitia, Ventura Vega Alvarez, Alejandro Echevarria Uribechevarria, Jose Ortuoste Altuna, Jesus Balanzategui Zubizarreta, Atilano Ramos Gamazo, Jenaro Ibarra Treviño, Andres Garate Umerez, Celestino Uriarte Bedia, Leoncio Ortiz de Guzman, Jesus Herrera Garcia, Daniel Ugarte Arcauz, Angel Acha Iturbe, Victor Ugalde Lasagabaster, Felix Zuazubiscar Lasaga, Joaquin Pereira Gonzalez.⁶⁴⁷ Horietatik 15 gero Gursera eraman zituzten.

Eremu horietan sartu zituztenetik, Eusko Jaurlaritzak batzorde bat sortu zuen euskal errefuxiatuen alde; asmoen artean zegoen euskaldun guztiak biltzea eremu berean. Eremu hori Gürs-en eraiki zuten, 1939ko martxoaren 15ean hasi zen eraikitzen.⁶⁴⁸ Errefuxiatuak apirilean bertan hasi ziren heltzen. Hura izan zen arrasatear askoren babeslekua. Hasiera batean, errefuxiatu gehienek pozik hartu zuten Gursera aldatuko zituztelako berria, baina laster ohartu ziren toki hura ez zela amestu zutena.

1939ko maiatzaren bukaeran, Gürs-eko esparruan preso zeuden 19.000 gizon-emakume eta haurrak; horietatik 4.700 euskaldunak ziren A, B, C eta D lekuak hartzen zituen euskal esparruan. Era berean, leku bakoitzak zeukan 1.200 preso, eta han zeukaten lantalde nagusia, osasun taldea, intendentzia eta sukalde.⁶⁴⁹

Gürs-eko euskal esparrutxoetako buruzagitza nagusia hauek osatzen zuten:

Eremuko arduraduna: Celestino Uriarte Bedia, arrasatearra; laguntzailea Rafael Ortega Sufategi.

Hantxe zeuzkaten sartuta, besteak beste, mondragoetar hauek:

Gürs-eko kontzentrazio esparruan preso: 50

Abarrategui Arkauz, Agustín

Agirrebengoa Gabilondo, José

Agirregomezkorta Etxebarria, Lorenzo

Andoaga López, Felipe

Arabaolaza Arriola, Jacinto

Aranzabal Cacicedo, Ignacio

Arenaza Jainaga, Ramón

Atxa Iturbe, Angel

Balanzategui Zubizarreta, Jesús

Barrutia Zuazubizkar, Andrés

Berezibar Ormazabal, Víctor

Ceciaga Lasagabaster, Ricardo

Errarte Solagaistua, Martín

Etxeberria Uribetxeberría, Alejandro

Ezkurra Areitio, José Luis

Gallastegui Azpitarte, Pedro

Garate Umerez, Andrés

García Fernández, Rafael

Gimeno París, José

Gordobil Gómez, Jesús

Herrera González, Jesús

Ibañez Azkoaga, Fermín

Inda Errasti, Jesús

Izarra Ijalba, Rogelio

Labajos Salvadores, Amadeo

Laspiur Urrutia, Salvador

Letamendi Ojeda, Laureano

Liquiniano Heriz, Félix

Mendizabal Altube, Luis

Olazagotia García, José María

Ortíz de Guzman Gallastegui, Leoncio

Ortuoste Altuna, José

Pereira Pildain, Joaquín

Tarragona Pola, Pablo
Tarrasa Elorza, Luis
Trincado Baños, Jesús
Ugarte Arkauz, Daniel
Uranga Mendizabal, Vicente
Uranga Urrutia, Tomás
Uriarte Bedia, Celestino
Uriarte Bedia, Gregorio

Uribesalgo Icaran, Fernando
Vitoria Goitia, Marcos
Vitoria Zabarte, Marcelo
Vitoria Zabarte, Saturnino
Zabaleta Axpe, Francisco
Zuazua Mondragón, José
Zubia Eibar, Pedro
Zugazubiskar Arrizabalaga, Ignacio

Arrasatearrak Gürs-en. Roberto Uriartek utzitakoa.

Celestino Uriarte eta anaia Gregorio. Roberto Uriartek utzitakoa.

20. 1940 - 1956: Borrokan Frankoren kontra

20.1. 1940: Ez ziren egon soilik exekuzio pelotoiak. Erresistenzia diktaduraren aurka. Atzerria.

Diktadura Frankistak ez zion utzi 2. Errepublikari harririk harriaren gainetik; 1931ko konstituzioa kendu zuen, Kataluniako eta Euskadiko autonomia estatutuak baliogabetu zituen, alderdi politiko eta langileen sindikatu guztiak deuseztatu zituen eta langileek lortutako lorpen politiko guztiak indargabetu zituen. Indargabetu egin zituzten ezkontza zibilak, derogatu dibortzioaren legea, elizaren zentsurak bizitza intelektuala eta aisialdia kontrolatzen zituen eta erlijio zeremoniak egunero-egunero gertatzen ziren.

Errepublikaren aldeko atxiloketa, epaiketa, emakumeei ilea moztea, lanpostuak galtzea, dendak eta negozioak kentzea, isun galantak ordainaraztea edota, kanpotik herrira itzultzean, lanik ez aurkitzea izan ziren, besteak beste, galtzaileen bizimodua markatu zuten ezaugarriak.

Gipuzkoako J.O.N.S.eko (Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista) buruak, gero Lan Ministro izendatuko zutena, hau da, Fermin Sanz-Orrriok, oso gutun esanguratsua bidali zion F.E.T eta J.O.N.S. eko (Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista) herriko buruari, orduko egoeraz:

Camarada:

En el momento de cesar en el cargo de Jefe Provincial del Guipuzcoa para acudir donde dispone el mando,

hago llegar a ti con mi afectuosa despedida de camaradería... es preciso que la Falange local a tu cargo sea ejemplo vivo para los demás españoles.... menester es... que conservéis el fuego de los sentimientos que impulsaron el movimiento de la nación para salvar a España. Tened presente en cada instante y hacerlo así constar en público y con violencia si falta hiciese, que la causa de los males que nos agobian en el interior y exterior de la patria, radica única y exclusivamente en la feroz convulsión provocada por las doctrinas democrático-liberales y marxistas... no consintáis a nuestros enemigos de siempre, los rojos y separatistas, la menor crítica sobre la situación política, social y económica de España... ⁶⁵⁰

Nahiz eta gerra ofizialki bukatu, gatazkak sortutako oinaze eta zailtasunak ez ziren amaitu askorentzat. Gerraondoko gose urte beldurgarriak herritar gehienei eragin bazien ere, batzuei askoz sakonago erasan zien. 1940ko hamarkadan pertsona asko hil zen goseak eragindako gaixotasunez.

Gerraostea ikaragarria izan zen guztientzat, miseria gorrian utzi baitzuen biztanleria. Giza galerak eta galera ekonomikoak zirela eta, biztanleek ezin zituzten eskuratu oinarritzko gauza asko; nahiz eta dirua eduki, ez zen erraza lortzea zenbait janari (ogi, patata, kafe, azukre...). Honako hauek izan ziren garai berriaren ezaugarri nagusietako batzuk: premia biziko ondasunen falta, errazionamendu kartilak, dirurik eza...

Halaxe sortu zen beste mundu bat, mundu paralelo bat; jendea ezkutuko salerosketan aritzen zen janarekin, arroparekin, eta merkatu beltza azaldu

COMISARIA GENERAL DE ABASTECIMIENTOS Y TRANSPORTES

TARJETA DE ABASTECIMIENTO

DATOS DEL TITULAR

Mercedes Bolinaga Garay

(Nombre) (Primer apellido) (Segundo apellido)

Sexo: H Nacimiento: día 24 mes sepbre año 1931 Años cumplidos

Estado civil: S Profesión: escolar

Lugar de nacimiento: Municipio de Mondragon Provincia de Guip.

Nombre del padre: Guillermo Id. de la madre: Esperanza

Para los extranjeros: nacionalidad Ferrerías, 34

Domicilio: calle o plaza de Mondragon 1 de 1 piso de 45

Serie SS Número 270499

ES COPIA

Firma del interesado (1) (Provincia) (Sello) de 19 El Delegado de Abastecimientos.

Consérvese cuidadosamente este documento y los cupones que lleve por ser indispensable para obtener y usar colecciones de cupones de racionamiento.

Arrazionamendu txartela.

zen, kontrabandoa eta estraperloa: izen bat baino gehiago, ekintza bera izendatzeko. Mundu horretan babestu ziren beste lan batzuk aurkitu ezin zituztenak. Industriako edo baserriko lanaren osagarri gisa ere hartzen zen.

Errepublikaren aldean edo honen alde borrokatu zuten arrasatearren egoera oso gogorra izan zen gerra ondoren. Gauza materialetan ez zuten, ez lanik, ezta jatekorik ere. Baina horrek baino askoz ere sufrimendu handiagoa eragiten zizkieten egoerak sufritu zituzten, Jaungoikoak aukeratuak zirela uste zutenen burla eta harropuzkeria galantak kasu.

Lantegietan, eskulan espezializatuaren premia handia zegoen. Unión Cerrajerak ere langile espezializatuaren premia handia zuen. Doitzaile, tornulari, urtzaile eta trokelatzaileak ziren fabriketan gehien behar zituztenak eta herrian egon bazeuden. Arrasaten langile espezializatuaren portzentajea batez bestekoaren gainetik zegoen, baina asko ez zituzten lanerako deitzen "gorriak" zirelako. Aldiz, Euskal Nazionalista ziren langile espezializatu gehienek ez zuten inolako arazorik izan lanean hasteko. Ulegarria izan zitekeen Unión Cerrajerak altxamendu militarren kontra altxatu ziren buruzagiei lanik eman nahi ez izatea, baina era berean erabat ulergaitza 12 urte zutenetik bertan lanean aritu ziren 60 urteko langileak ez onartzea. (Hauetatiko bat, Florentina Albistegui Leceta izan zen, 60 urterekin kaleratua, 1918an lanean hasitakoa zen) Askok herritik kanpora joan behar izan zuten lana bilatzera. Herrian geratu zirenek

eraikuntzan hasi behar izan zuten lanean, beste aukerarik ez zutelako. Gerra amaitzean, Elma, Unión Cerrajera eta Asam enpresak zementu armatuzko pabiloi berriak eraikitzen hasi ziren.

Donostiako Olasagasti y Cia empresa izan zen guztietatik indartsuena. Lantegiko agintariak zapaltzaile amorratuak ziren. Langileek ez zuten oinarritzko giza eskubiderik. Euren inpunitateaz eta langileengan sorrarazten zuten beldurraz baliatzen ziren giza eskubideak urratzeko. Irainak, oso lan gogorak eta lan baldintza negargarrien ondorioz, edozein gaitz komun harrapatuz gero, gripea kasu, langileak hil egiten ziren, oso ahul baitzeuden gaitxotasun arrunt bati aurre egiteko. Elikadura oso eskasa zen (estraperloaren bidez jakiak erosi zezaketenak ziren jateko zerbait zuten

bakarrak) eta ez zuten lanerako behar zuten arropa edo zapata egokirik. Negua oso latza zen eta hezetasun handia zegoen. Gehienak espartinekin joaten ziren lanera, nahiz eta izotza edo elurra izan.

Unión Cerrajeratik hainbeste langile kaleratzearen errudun zuzenak izan ziren: Ricardo Oreja, Camilo Basterrechea, Ignacio Chacon, Jose de Añibarro eta abar.⁶⁵¹

Gainera, diktadura garaiko erregimen estuak ez zuten uzten inolako zirrikiturik norberaren iritzia libre azaltzeko, eta are gutxiago gerrak galtzaileei ekarri zizkien kalteak arintzeko. Ezin zen gertatu koaz garbi hitz egin, etxe barruko bakardadean izan ezik; eta sarritan, ezta hori ere, beldurra baitzen nagusi. Horrela igaro ziren frankismoaren lehenengo hamarkadak.

Diktaduraren erresistentiak

Baina egoera horretan, gerra galdu zuen eta kartzelatik edota esklabo lanetatik bizirik atera ahal izan zen belaunaldiaren zati batek, 1942-1944 urteetan, "behin-behineko baldintzapeko askatasunean", euren herrietara itzuli ziren. Horietako batzuek, borrokara itzuli ziren, oraingoan klandestinitatean, erakunde politikoak eta sindikalak berreraikitzen, faxistek debekatutakoak: STV, CNT, UGT, PNV, Euzkadiko PC, Alderdi Sozialista, ANV, Izquierda Republicana, Euzkadi Mendigoixale Batza... Eurenkin bat egin zuten gazte belaunaldi berriek, JSUtik – Juventudes Socialistas Unificadas – eta

EGItik – Euzko Gaztedi – . Horiek guztiak izan ziren diktaduraren kontra lehen masa mobilizazio garrantzitsuak egin zituztenak.

STV-ELA. (Eustasio Markaide, Esteban Zaitegi “Palmeño”, Claudio Aranzabal Atxotegi, Pablo Urrutia Zaitegi.

PCE-UGT. (Tomás Ruiz de Alegría, Vicente eta Fermin Arabaolaza, Gregorio Lazpiur, JoséM^a Etxebarria, Jose Maria Olazagoitia, Jesus Balanzategi “Clavel”, Jose Maria Arriaran “Chispas” eta Juan Cruz Aramburu.

PNV. (Roman Bidaburu, Juan Azkarate, Gregorio Yarza, Pablo Bolinaga eta José Barrutiabengoa...)

ANV. (Eustasio Markaide, Pablo Urrutia Zaitegi...)

Partido Socialista. (Francisco Gonzalez “Kiko” eta Cosme Altuna “Txaparro”)

JSU. (Juventudes Socialistas Unificadas), (Cruz Ugarte, Pako Goronaeta Mendizabal, Luis Badiola, Jose Menchaca, Luis Azkonaga, Manolo Azkonaga “Txapel Pegado”).

EGI, Euzko Gaztedi: (Imanol Arizaga, Luis Bengoa, Jesús Berezibar, José Ramon Bolinaga... Geroago, 1955ean beste belaunaldi bat: Juan Jose Etxabe Orobengoa...) Juan Jose Etxabe EGiko militantea zen; kontaktua zen eibartar bat. (oharra Iñaki Arizabaleta).

Erregimen frankistaren aurka zeudenei ez zieten baimenik ematen dendak edota tabernak zabaldu ahal izateko.

Maria Querejetak taberna itxi behar izan zuen frankistak herria okupatu eta ebakuazioa gertatu zenean. Gerra amaitzean, baimena eskatu zuen berriro taberna ireki ahal izateko, baina 1940ko ekainaren 6an ukatu egin zioten.

1940ko maiatzaren 9an, Felipa Berechinaga Lainaga eibartarrak baimena eskatu zuen ardo biltegi bat zabaltzeko. Azalpen honekin ukatu zioten baimena: *Jeneral Franko kaleko 6. zenbakian ireki nahi duen ardo biltegirako baimena ukatzen zaio Mugimendu Nazionala dela-eta dituen aurrekariengatik.*

Urte bereko irailaren 8an, Luciano Mercader Oyangureni baimena ukatu zioten harategia zabaltzeko, eta Mercedes Letona Azurmendiri gauza

berbera egin zioten Arrabal kaleko 18. zenbakian zabaldu nahi zuen fruta dendarekin.

1941eko apirilaren 17an, Emilia Bolinaga Ezpeletari baimena ukatu zioten taberna zabaltzeko, eta Eugenio Uriarte Altuberi txikizkako ardo salmentarako. 1941eko uztailaren 30ean.

Maria Facunda Cortabariari baimena ukatu zioten Nafarroa etorbideko 11. zenbakiko etxabeen taberna zabaltzeko: *Itxiera errekurtsugileak gorri separatistekin alde egin zuelako gertatu zen. Gorrien jarraitzailea zen. Taberna itxita egon da 1936ko irailetik.*

Ignacio Fuldainek, Elantxobekoa, baimena eskatu zuen Resusta kaleko 15. zenbakian dentista kontsulta bat irekitzeko. Hura lortu ahal izateko, eskatu zituzten ziurtagiria, *portaera ona* izan zuela jasotzen zuena, eta *Mugimendu Nazionalarekiko atxikimendua*.

Tailerrak irekitzeko baimenak, ordea, eman zizkieten Mugimendu Nazionalaren alde zein aurka zirenei.

Bizkaitik etorri zienak, kartzelatik eta, Zerrajerak ez zituen hartu eta orduan gehixenak euren kontura bakarrik tailer txikitxuak, batek trokelak eiteko, bestiak ez dakit zer eiteko... gehixenbat Cerrajerako artikuluak eiteko. Artikulo horreik hobeto eta merkiau. Tailerrak irekitzeko baimenak ordea, Mugimendu Nazionalaren aldeko zein aurkako zirenei eman zizkieten.

*Artikulo horreik hobeto eta merkiau. Zerrajeraria fan zan artikulo txarrekin geratzen, eta holaxen politikopoliki, inberzinorik gabe, modernizau bape, eta azkenian ezin konpetiru.*⁶⁵² *Feliciano Aranzabal ez zauien hartu Cerrajeran, ha ajustadoria zan eta Elmara pasu zan. Gero gerra ostian, bere kontura hasi zan ofizial ona zan. Gabino Oiartzabal be bere tallerra ipini zauen. Beste bat Joanito Uribetxebarria “Eperra”. Ha be fundizino bat ipini zauen.*⁶⁵³

1941eko apirilaren 17an, “Isidoro Echevarria Maidagan y Cia”k baimena lortu zuen Jeneral Franko kaleko 14. zenbakian tailerra zabaltzeko.

Madina, Trojaola eta Yarza Elkarteari, Ferrerías kaleko 4. zenbakian zabaltzeko.

1942ko urtarrilaren 15ean baimendu zituztenak: Mugica eta Querejetari, baimena tailerra Zarugalde

kaleko 26 zenbakitik Legarre kalera eramateko.

Jose Galdos Olañeta eta Ceferino Mendizabal Ortubayri baimena Resusta kaleko 19. zenbakian "Osla Elkarte" irekitzeko.

Juan Azcarate Isasmendiri baimenak Zarugalde kaleko 17. zenbakian TEYAR burdindegi biltegia eta Ferrerías kaleko 42 zenbakiko etxabea bulegoak irekitzeko.

Luciano Eguidazuri 1944ko maiatzaren 26an baimena eman zioten Nafarroa etorbideko 19. zenbakian "Talleres Eguidazu" irekitzeko.

1945eko azaroaren 22an, Jose Gorosabel Gorosabeli baimena eman zioten "Taller de Fumanchu entre Industrias Asam y Mugica y Querejeta" irekitzeko. Jose Gorosabel gerra amaitzean ez zuten Unión Cerrajeran hartu eta Asamen hasi zen lanean, Ferrerías kalean lehenengo eta Legarren gero.

1946ko martxoaren 28an, Antonio Ansoategui baimena eman zioten tailerra zabaltzeko.

Guillermo Valdes Mateori, Nafarroa etorbideko 9 zenbakian ireki nahi zuen burdindegi biltegirako.

1946ko apirilaren 11n emandako baimenak:

Pedro Sologaitoari argazkilaritzarako.

Mugica y Mendizabali Zarugalde kaleko 13. zenbakian Leunketa tailerrarako.

Luis Maria Aranzabali, Legarren.

Juan Olave eta Juan Uribechevarria Mondragóni Zaldibar auzoan.

Rafael Muñoari Altamirako bidean.

Valentin Mendizabal Marcaide, Zaldibar auzoan lokala Gamey tailerretarako planoak egiteko.

Pagola Dolarari Legarreko tailerra handitzeko.

Santiago Altuna Ortuosteri, lixiba lantegirako, Arrabal kaleko 22. zenbakian.

Toulousen 1946ko ekainaren 24a

1. lerroan: hasita ezkerretik: Ignacio Aranzabal, Felix Herrera, Eibarkua, Emilio Vitorian emaztea, Emilio Vitoria, Mercedes Jauregi eta Jesus Trincado
2. lerroan: Pedro Gallastegi, haren emaztea, Salvador Lazpiur, Felipe Anduaga, Marcos Vitoria, Achotegi (eibartarra), Marcelo Vitoria, Garagartzako auzokidea, Herreren emaztea eta Herreren semea. Salvador Lazpiurrek utzitakoa.

Alejandro Altuna Ortuosteri, baimena eman zioten leunketa tailerra Arrabaletik Ferixaleku berrira eramateko, 1946ko otsailaren 14an.

1945eko azaroaren 22an, Jose Gorosabel Gorosabeli baimena eman zioten Taller de Fumanchu Industrias Asam eta Mugica eta Querejeta artean. Jose Gorosabel gerra amaitzean ez zuten Unión Cerrajeran hartu eta Asamen hasi zen lanean, Ferrerías kalean lehenengo eta Legarren gero.

Domingo Arzamendi Aranzabali, Arzamendi, Berecibar y Cia SLko gerenteari, baimena eman zioten Arrasate pasealekuaren ondoan pabilio industrialak irekitzeko, 1947ko emainaren 19an.

Francisco Azpiazu Zubiaurreri, konponketa tailerrarako Arrabaleko 18. Zenbakian.

Jose Cortabarría Lanzagureni, ebanisteria tailerretarako Resusta kaleko 49. Zenbakian.

1940an ihesi joandakoak

Arrasatek 8.645 biztanle zituen 1940. urtean. 4.715 emakumeak eta 3.930 gizonak. Haietatik, 345 pertsona kanpoan zeuden, 240 gizon eta 105 emakume. Atzerrian ziren denak, preso edo erbesteetan: Frantzia, Burgos, Cadiz, Aljeria, Argentina, Chile, Erresuma Batua eta abar.

Matilde López eta Iñaki Aranzabal erbestean.

1940an Arrasateko erroldan agertzen dira 25 pertsona erbesteratuta daudela. Lehenengo hogeiak badakigu ihesi joandakoak direla:

Lorenzo Aguirregomezcorta Echebarria, 23 urte Frantzian

Irene Aranzabal Cacicedo, 40 urte, Frantzian

Roman Arenaza Jainaga, 28 urte, Frantzian

Fermin Balanzategui Zubizarreta, 19 urte, Toulouse

Conchita Balanzategui Zubizarreta 26 urte, Hendaian

Victor Berecibar Ormazabal, 34 urte, Saran

Ricardo Ceciaga Lasagabaster, 30 urte, Argentina

Gregorio Ceciaga Olalde, 31 urte, Frantzian

Constantino del Pozo Riesco, 22 urte, Uruguay

Alejandro Echevarria Uribechevarria, 27 urte, Frantzian

Celestino Heriz Arizmendi, 26 urte Frantzian

Andres Garate Umerez, 30 urte, Frantzian

Jose Gorroñoigoitia Sein, 42 urte, Frantzian

Pablo Ibarra Iriondo, 30 urte, Frantzian

Daniel Ugarte Arcauz, 30 urte, Frantzian

Secundino Urionabarrenechea Aguirre, 32 urte, Frantzian

Celestino Uriarte Bedia, 31 urte, Chile

Gregorio Uriarte Bedia, 42 urte, Frantzian

Ventura Vega Alvarez, 32 urte, Frantzian

Marcelo Vitoria Zabarte, 34 urte, Frantzian

Hurrengo bostak ez dugu jakin ihesi joandakoak ziren edo ez.

Andres Barrutia Zuazubiskar, Baionan.

Pedro Garai Igartua.

Demetria Altuna Mondragón, 26 urte Ingalaterra
Francisco Garro Maortua, Argentina
Juan Larrea Azcarraga, 21 urte, Buenos Aires
Candido Uranga Guridi, 26 urte, Frantzia
Luis Echevarria Echevarria, 29 urte, Frantzia

Horietatik aparte, erroldatik desagertutakoak
beste hauek ere ihesi zeuden erbestean:

Presentacion Rodriguez Rodriguez
Mercedes Jauregi
Pedro Gallastegui Azpitarte
Marcos Vitoria Goitia
Jesus Herrera,
Felipe Andoaga Lopez
Jesus Trincado Baños
Ignacio Aranzabal Cacicedo
Guillermo Lasagabaster Gorosabel
Fermin Ibañez Azcoaga
Salvador Laspiur Urrutia
Gabriel Goitia Uralde
Nicolas Uriarte Ceberio
Jenaro Ibarra Trebiño
Felix Likiniano Heriz
Andres Barrutia Zuazubiskar denak Frantzia
Jaime Uriarte Cestona, eta Rogelio Izarra Ijalba
Txilen eta Pedro Garai Igartua, Argentinan

1940ko urriaren 3an, Nicolas Uriarte Ceberio al-
kate errepublikarrak 31.900 pezeta igorri zizkion
Arrasateko Udalari. Diru hura orduko udalak era-
man zuen herriaren ebakuazioa izan zenean.

San Juan Bataiatzailearen Ermandadea:

San Juan Bataiatzailearen Ermandadea 1940ko
otsailaren 24an eratu zuten. Horretarako, Jose Ochoa
ordezkatzen zuen Ama Birjinaren Sortze Garbiaren
kofradia, Felix Zabaletak ordezkaturako San Jose
kofradia, Jose Mª Bolinagak ordezkaturako Mutua
eta Fernando Bergarechek ordezkaturako Sindikatu
Librea bateratu ziren. Sorreran, 836 bazkide zituen
eta honako enpresek hartzen zuten parte horretan:
Elma, Industrial Mondragónesa, Altuna Mendizabal
y Cia, Arzamendi Berecibar y Cia, Metalurgica Ce-
rrajera eta Komertzioa.

Union Cerrajerako langileek Hetruc-a zeukatela
ikusita, beste lantegiko beharginak ez zeukaten ezer
eta horren aurrean San Juan Bautista sortu zuten.
Reunixo batzuk euki zituzten eta pentsau auen
Hetruc moduan beste bat, antzerako bat beste fabrika
guztiakin. Orduan danak baietz esan auien. Felix
Zabaletak eman zauen bastante zera, eta Elmako je-
rentiakin akordua egon zanian bueno, egin auen.
Ha zan: Hermandad Sanitaria de San Juan Bautista.
Beste danak, 6 enpresa zien orduan: Elma, Cucharera,
Metalúrgica, Arzamendi, Komerzioa... 6 edo zien,
eta baietza eman eta holaxe formau zan hori.⁶⁵⁴

Lehenengo batzordea osatu zuten kideak izan
ziren: Vicente Gonzalez, Galo Lete, Felix Landa,
Manuel Arrieta, Andres Bidaburu eta Roberto Ar-
cauz.⁶⁵⁵

20.2. 1941 Frankisten kausa generala

Faxistek, gerra ostean, “Kausa General” delakoa
martxan jarri zuten, herriz herriz udalen inplika-
zioaz, horrela osatu zituzten Kolpe Militarren al-
dekoen errepresialatu guztien izenak: hildakoak,
presoak, inkautazioak. EUREN EGIA osatu zuten:

1941eko apirilaren 29an, Auzitegi Goneneko fis-
kalak kausa honetako instrukzioa abiatu zuen eta
udaletxe guztiei zirkular bat igorri zien eta eskatu
ziren hiru egoera ezberdin haiei erantzuteko:

- Estado 1 zk.: bortizki hil edo desagertu ziren
pertsonek zerrendak.

Maiatzaren 9an Arrasateko Udalak igorritako
erantzuna: Lucio de La Cruz (24 urte) eta Lino
Mardaraz Elustondo (27 urte) tradizionalistak.
1936ko irailaren 26an hil zituzten. Gorpuak ez
ziren inoiz aurkitu. Arrasateko kartzelatik Kan-
panzar gainera eraman eta han erail zituzten. Leo-
nardo Garcia Carmonak parte hartzea izan zuen
haiek Kanpanzarrera eramaten.

- Estado 2zk.: udalerrian jasotako heriotza bortitza
izan zuten herritarren hilotzen zerrenda.

Alkatetzaren erantzuna: Inor ez.

- Estado 3zk.: Tortura, sute, arpilatze, eliza sun-
tsiketa eta abarren zerrenda

1936ko abuztuaren 16an, Bergaran atxilotu zituzten
14 arrasatear Arrateko Ama Birjinaren Santutegira
eraman zituzten kamioi batean. Galdeketak egin on-
doren, modu basatian jipoitu zituzten gehienak.

1937ko otsailaren 10ean, Udako posizioetan zeuden gorrien aldeko bi milizianok Garagartza auzoan Lete baserria erre zuten.

Maiatzaren 19an, deklarazioa hartu zioten Osiñaga-errota baserriko Vicenta Uriarte Cegiagari. Baserri hartan zuten jasota Lino Mardaraz. 1936ko irailaren 19an, baserrian bertan, hiru ezezagunek atxilotuta eraman zutela deklaratu zuten.

Jacinto Herrarte Aguirre baserriko jabeari ere deklarazioa hartu zioten. Hark esan zuen baserriari su eman ziotela, bera eta Jose Herrarte Ercilla, semea, Espainia Nazionalaren Armadara boluntario joan zirelako.

Egun horretan bertan, alkateak eta herriko buruak deklaratu zuten, Leonardo Garcia Carmona Alderdi Sozialistako kidea eta UGTko afiliatua zela. Mugimenduaren hasieran, Frente Popularraren defentsan kalera armatuta atera zen lehenengotarikoa izan zela. Hala moduzko portaera morala zuela eta portaera erlijioso oso txarra. Larrinagako kartzelan egondakoa zela.

Guardia Zibilak esan zuen herrian ez zela Leonardo Garcia Carmona izenarekin inor existitzen eta hemen zegoena Leonardo Garcia Llanos zela.

1942ko otsailaren 15ean, Bilboko Udaltzaingoak jakitera eman zuen ez zutela pertsona hori atxilotu, baina Tabakalerako kartzelan Benito Garcia Carmona zegoela kartzelaratu, Quintana de la Serenakoa (Badajoz).

1942ko urriaren 16an, gertatutakoa kontatzeko, deklarazioa hartu zieten 14 atxilotuei eta urte bereko abenduaren 12an deitu zituzten tratu txarrak eman zizkieten pertsonen izenak emateko. Atxilotuetako 11k deklaratu zuten ez zituztela ezagutzen tratu txarrak eman zizkieten pertsonak. Felipe Jose Azurzak esan zuen, Eibarren bizi zen “Asturiano” deitzen zutena eta “Regil” izenarekin ezagutzen zuten arrasatearra gogoratzen zituela. Antonio Pagoaga Maquibarrek esan zuen jipoitu zituzten beste bat Juan Jose Prieto Arana izan zela.

1943ko otsailaren 2an, Eibarko Guardia Zibilak jakinaraztera eman zuen “Asturiano” gaitzizena zuena Jose Vazquez Romay de Mieres zela eta Cuencako Torrubia del Campoko 56 konpainiako 14. Legioaren Banderan zegoela. Regil Benito Regil Bengoa zela eta inork ez zekiela non zegoen, fusilatua izan zenaren

zurrumurrua zebilela herrian. Juan Jose Prieto Aranari buruz esan zuten ezezaguna zela herrian, bazirela herrian abizen horiek zituztenak, baina izen ezberdinarekin: Andres, Ramon, Eugenio eta Jose Luis, baina Juan Jose izenarekin ez zegoen inor.

1943ko uztailaren 20an, Lucioaren anaia, Luis de la Cruz Basaldua, deitu zuten deklaratzera. Esan zuen berak ezin zuela eman inolako detailerik.

1943ko abenduaren 24an, kartzelatik atera ondoren, Lore del Rion (Sevilla) desterratua zegoen Benito Garcia Carmona deitu zuten deklaratzera. Hark esan zuen ez zekiela Arrasate non zegoen eta ez zituela pertsona haiek ezagutzen. Esan zuen atxilotu zutenean Castuerratik Orduñara eta handik Bilbora eraman zutela. Gerran, Extremaduran, Andaluzian eta Levanten egon zela.⁶⁵⁶

Fiskalek, epaileek eta udalak bi urtez ikertu zituen gertakari haiek. Ondorioztatu zuten 2 hildako eta 14 pertsonari eman zizkietala tratu txarrak.

80 urte pasatu eta gero, oraindik ere, fiskalek eta epaileek uko egiten diote eraildako edo desagertutako 50 arrasatear, edo 100 epaituak edo kondenatuak inongo garantiarik gabe edo beste 200dik gora preso edo langile batailoietan inguruko ikerketak abiaraztera... Besteen sufrimenduak, izan ez baziren bezala.

Jose Maria Arizmendiarieta

Kooperatibismoaz aritzeko, ezinbestean ekarri behar dugu gogora Jose Maria Arizmendiarieta. 26 urteko apaiz hau 1941eko otsailaren 5ean iritsi zen Arrasatera. Honek bultzatutako ekimena izan zen kooperatibismoa. Herriko gazteak motibatu zituen garai hartan ohikoak ziren enpresa solidarioagoak eta justuagoak sor zitzaten.

Jose Maria Arizmendiarieta 1941ean hasi zen irakasle lanetan Unión Cerrajerako Escuela de Aprendizicesen. Lanean hasi eta berehala, Unión Cerrajerakoak ez ziren ikasleak onartzen hasi zen eskolaren hazkundera helburu zuela, nahiz eta, bere langileen semei lehentasuna emateko tendentzia partidarioa hor izan. Jose Mariak Viteri Eskolako patronatoan sartzea lortu zuen, Armengou joan zenean.⁶⁵⁷ 1942ko urriaren 5ean, adingabeak galbideratzearen akusaziopean, lanik eta soldatarik gabe utzi zuten Antonio Armengou Marro, Viteri Arte eta Ofizio Eskolako irakaslea zena.

20.3. 1942tik 1946ra: Gertaera garrantzitsuak Arrasaten

Irailaren 26an, herriaren liberazioaren V. urteurrenean, beharginek jai izatea eskatu zuten lantegietan igande arratsaldeetan dantzaldira joateko. Aurrerago ikusiko dugu X. urteurrenaren porrota nolakoa izan zen.

1943

Arrasateko Eskola Profesionala

1943ko urriaren 10ean eratu zuten Viteri Eskolako lokaletan Acción Católica gizonen ekimenez. Escuela de Aprendices-en bezala, gizonetzkoak bakarrik ikasi zezaketen bertan. 1943ko irailaren 8an iragarri zuten publikoki irekiera: *Mende honetako miseriarik handiena da gizonen formazioa kontuan ez hartzea. ... Eskola honek teknikoak ez ezik ispiritu soziala eta erantzukizunaren zentzua izango duten gizonen formazioan egin nahi du lan etorkizun hobea bat eskaintzeko. ... Horrelako eskola nahi dugu. Eskola honek arretaz eta maitasunez hezten ditu gure semeak.*

Lehenengo kurtsoan, 14 eta 19 urte bitarteko 60 gaztek hartu zuen parte. Sei ziren irakasleak.

Herriko 15 enpresak jardun zuten elkarlanean

eskolarekin, Unión Cerrajerak izan ezik, gainontzeko guztiek kolaboratu zuten eta milatik gora familiako aita.⁶⁵⁸

Eskola horretan ibilitakoak:

14 urtekin hasi nitzen lanian, 6 ordu estudixetan, Eskola Profesionalien Viteri eskolan ta beste 4 lanian Elman. 14 pezeta astien irabazten nauen, lau ordugatik. Profesoriak Antonio Balerdi, Gaspar Ezkurra, Prudencio Osinaga, Jesus Palacios, Lorenzo Jimenez eta Lasa.⁶⁵⁹

Prudencio Osinaga Saez de Nanclares eta Mariano Montiano Uriarte zien egun guztiko klaseak ematen, besteak berriz lanetik irten da gero ematen zituzten.⁶⁶⁰

Kontraesanak alkateen eta parrokoen artean

Bergarako Instrukzio Epaitegiak 1936ko uztailearen 18aren aurreko zein ondorengo aurrekari politikoen eta sozialen informeak jaso zituen. Kontua da aurreneko aldia izan zela, José Luis Iñarra herriko parrokoak iritzia eman zuena espedientatuaren alde. Isidoro Echevarria eta Domingo Arzamendi alkateek, ostera, informea eman zuten haren aurka.

Teofilo Igartua Bolinaga: *Horrela dio Iñarra parrokoak: 1936ko uztailearen 18 a baino lehenago, portaera*

Eskola Profesionalekoak Viteri eskolan. Eduardo Larreategik utzitakoa.

*erlijioso eta moral ona zuen 1941ean bezala, bere familiarekin bat egin zuenean. Honela dio Arzamendi alkateak bere informean: Mugimenduaren aurretik, Alderdi Sozialistako eta UGTko afiliatua zen. Boluntario eman zuen izena Frente Popularreko lerroetan. Portaera morala txarra da eta erlijioa oso txarra.*⁶⁶¹

Leonardo Carmona Conejokin kontraesana errepikatzen da: Iñarra parrokoak “Portaera moral eta erlijioso ona ikusten du” eta Isidoro Echevarria alkateak “Portaera moral eta erlijioso txarra”⁶⁶²

Gauza berbera gertatzen da Pedro José Peregrino Martínez Martínez eta Clemente Ramos Gamazoren informetan.

Kartzela eta Mendekua

Ignacio Letona Azurmendi 1943ko irailaren 2an Ondarretako presondegian sartu zuten *Biba Rusia* oihukatzeagatik.

Jose Maria Arriaran 1943ko abuztuan atera zen kartzelatik. Gerra aurretik zendu zen. Simon Arriaran aguazila zen bere aita. Familiak pentsio bat jasotzen zuen aitaren heriotzarengatik, baina 1936ko irailean diru laguntza eten zieten. Kartzelatik atera eta berehala, 1943ko abuztuaren 24an, udalari eskatu zion 1936ko irailetik ordura arteko ordainketak egiteko, baina hark ezetza eman zion.

Nik gehiago sufritu dut kartzelatik ateratzean barruan nengoenean baino. Arrasatera etorri nintzenez, ez zitzaidan bururatu ere egin udaletxera joatea nire lanpostua erreklamatzera. Espedientea ireki eta kanporatu egin gintuzten. Udalak egin bezala, Cerrajerak ere errepublikaren aldean izandakoak kanporatu egin zituen. Negar egiten ikusi ditut 60 urte zituzten eta 12 urte zutenetik Cerrajeran lanean aritutako pertsonak. Gorrien alde egon zirelako ez zituzten berriro lanerako hartzen. Orduan, gainera, ez zegoen erretirorik.

Trinketean sarraila-denda bat zegoen. Iñaki Gorospek han egiten zuen lan eta bulegorako pertsona bat behar zutela esan zidan. Ostiral batean joan nintzen nagusi-rengana eta astelehenean itzultzeko esan zidan. Azaldu nintzenez, hasieran ez ninduen hartu nahi, baino joaten ez nintzela ikusirik, hartu eta honela esan zidan: Legeek agintzen didate gorri bat lanean sartzen dudak bakoitzeko, nazionalen aldeko hiru hartu behar ditudala bulegoan lanean eta ezin dut. Gainera, mezetara joaten ez zarela esan didate. Nik erantzun nion, alde horretatik

*lasai egon zaitezke, ez nauzu aurrerantzean ere ikusiko eta. 1945. urtean, Riman hasi nintzen lanean. 12,5 pezeta ordaintzen zidaten eguneko.*⁶⁶³

1944

Arrasateko Alderdi Komunista

1944ko igande batean, hori baitzen libratzen genuen asteke egun bakarra, Santa Barbaran elkartu ginen, Tomas Alegria, Vicente eta Fermin Arabaolaza, Gregorio Lazpiur, Jose Mª Etxebarria eta ni. Esan nien beharra sentitzen nuela Euzkadiko Alderdi Komunista Arrasaten eratzeko. Guztiak ados azaldu ziren horrekin, nahiz eta jakin bagenekien horrek arrisku handiak zituela. Hala ere, aurrera egitea erabaki genuen. Arrasaten, ordura arte Euzkadiko Alderdi Komunistak ez zuen izan inoiz ordezkariarik. Ez genuen txikitarik ere. Heritik kanpo ez genuen ezagutzen alderdi komunistako inor. Egia esan, ez genekien alderdia inon antolatuta zegoen ala ez. Lehenengo batzordea, Jesus Balanzategi “Clavel”, Pello Arabaolaza, Tomas Ruiz de Alegria eta lauok osatu genuen. Bergarako militantea izan ziren, Josuren Gabilondo “Basarte”, Evaristo Albeniz eta Torres. Uribarri auzoan Gautxori tabernan elkartzen ginen, ugazabak konfiantzazko nazionalistak zirelako.

Gure helburu nagusia zen ekintzak egitea baino gehiago jendeari beldurra kentzea. UGTk indar handia izan zuen Arrasaten, eta erabaki genuen saiatzera hura berrantolatzen. Batzuk mugitzen zirela ikusirik, berriro sindikatua zegoela ikusita, jendea animatzen hasi zen.

*Kasualitate hutsa izan zen gu alderdiarekin harremanetan jartzea. Musakola San Isidro eliza eraikitzen ari ziren. Eliza margotzen, Alegriarekin kontzentrazio esparruan egondako donostiar bat zegoen. Larrañaga batailoiko ofiziala izan zen gerran. Hark esan zigun Donostiako Alderdi Komunista berriro ere martxan zegoela. Aguirre kamaradarekin izan nuen aurreneko kontaktua. Bere benetako izena Gual zen, eta Larrañaga batailoiko komandantea izan zen.*⁶⁶⁴

Bitartean, eta nazismo-faxismoaren aurka borroka internazionalaren testuinguruaren baitan, Celestino Uriartek erabaki zuen Espainiara itzultzea eta klandestinitatean borrokatzea. 1944 urtearen erdialdera iritsi zen Portugalera eta, irailean, erabaki zuen Madrilerara joatea. PCEko Batzorde Politiko Militarrean hasi zen lanean. Alderdiaren Ordezkaritza Nazionaleko Idazkaritza Militarreko arduraduna zen eta berak egiten zuen kale gerrillaren jarraipena.

Bitartean, 1944ko abenduaren leko harrera teknikoko akta batean jasota dagoen bezala, Unión Cerrajerak 12,7 Breda metrailadore zintentzako grapak fabrikatzen jarraitu zuen.⁶⁶⁵ Fiat eta Savoia hegazkin itailarrek erabiltzen zuten metrailadore hori. Beraz, bigarren mundu gerran ere hura erabili zuten

1945

Errepublika eta ikurriña errebindikatzea.

Garai horretako ekintza bat, esangurutsuenetakoa 1945ean, Zaldibarko udal pilotalekuan pintada bat izan zen, “¡Viva la República!” zioena, metro bateko altuerako letrekin idatzia. Jose Maria Arriaranek testigantzagatik dakigu, *kendu zutela, baina handik egun gutxira, lehen euriekin, inskripzioa berriro agertu zela.*

Nik 18 urte neukela, 1945ean, Inozentzio Arregik, Arrue etxetxikeñetakua, ikurrin mordo bat emun euskun pegetako arboletan, Nafarroa etorbidean. Arbola guztixak ikurrinez bete gauen. Lau izen gitzen bertan, Luis Bengoa, Jesus Berezibar, Jose Ramon Bolinaga Txori eta ni neu, Pedro Vega Galdos.

Esteban Echevarria Arabaolaza 1945eko apirilaren 2an atxilotu zuten. Celestino Uriarte Madrilén zegoen orduan. Han, jardunaldi batzuetarako deialdia egin zuen apirilaren 14an eta 15ean, Errepublikaren alde elkartasuna eta borroka antifaxistaren inguruan: *Lurrak ikara egiten duela nabaritzen duten indar faxistek ahalegin handia ari dira egiten bloke erreakzionario bat sortzeko. Monarkiaren berrezarkuntzan oinarritzen dira, erregimenaren esentzia faxistak ez galtzeko, nahi demokratiko eta errepublikanoak burlatu eta herriaren garaipea saihesteko. Katalan, galego, euskaldun goazen guztiok*

Viva la Republica, Zaldibarko frontoian (montajea).

*elkarrekin borrokatzera errepublikaren alde, errepublikak ekarriko baititu zuen herrien libertateak.*⁶⁶⁶

Madrialdik Valentziara joan zen PCEko Batzorde Erregionaleko Idazkari Nagusia izateko. Aurrerago, 1946ko martxoan, Asturiasera joan zen Santander, Asturias eta Leongo Batzorde Erregionaleko Idazkaritza Nagusira.

1945ko maiatzaren 9an alemanen eta faxisten porrota izan zenean, Arrasaten etxafleroak bota zituzten. *Alemanek amore eman zutela jakin genuenean, gaueko 11etan etxafleroak bota genituen. Faxistek zalantzak izan zituzten, amerikarrek eta ingelesek Franco kentzen lagunduko zutela pentsatzen baitzuten. Guk esaten genuen haiengandik ezin genuela ezer espero.*⁶⁶⁷

Debagoiena makien igarobidea izan zen

1944 eta 1945 urteetan, Debagoiena borrokalari makien igarobidea izan zen. *Valcarlosko tiroketa batetik ihes egitea lortu zuten bi maki Epele gainean dagoen Altuna baserriraino iritsi ziren. Gizon bat ikusi zuten baratzean lanean, eta laguntza eskatzera hurbildu ziren. Baserritarra Salvador eta Gregorio Lazpiur anaien aita zen. Gregoriok bi makiak aurkeztu zizkidan. Kanpanzarren elkarrizketatu ginen haiekin. Bata asturiarra zen eta bestea bizkaitarra. Gregoriok mendiz lagundu zituen Durangoraino.*⁶⁶⁸

Oñatin, Arantzazu eta Olateko ur jauzietan lan egiten zuten Unión Cerrajerako langileak mendian ibiltzen ziren. Horregatik, eskopetak eman zizkieten eta Lamiategin entrenatu egiten zituzten. Somaten berri bat zen. Enpresak, batez ere, ezezagunik ikusi ote zuten jakin nahi zuen, gero guardia zibilei esateko. Guardia Zibilak 1917tik, Unión Cerrajerako lokalak doan erabiltzen zituen.

Ziur dakigu 1945eko apirilean guardia zibilek bi gerrillari hil zituztela Urbia aldean. *San Adriandik bi maki hilak jaitsi zituzten mando gainean soka batekin lotuta eta manta batekin estalita, botak kenduta Zegamako kanposantuan lurperatu zituzten.*

Hasi nintzen mendi lanean, eta edurra ein zauen baten Demetrio Otaegik esan zidan joango al ziniake txabola ixtera Aratzera. Bertan txabolan nengoela orbela otsak entzun nuen, irten nintzen eta hiru lagun ikusi nituen, naranjeroekin. Galdetu nien ¿A donde vais ahora? A Levante. ¿Por dónde tenemos que ir? Por San Adrian, hacia Burgos. Mapa bat atara zuten

Hasita eskumatik zutik: Jose Ceciaga *Ponponio*, Gregorio Lazpiur, Jose Maria Etxebarria, Carlos Ezcurra *Galarra*, Tomas Ruiz de Alegria *Porra*, Satur Abarrategui *Boines*, Fermin Arabaolaza *Pello*, eta Antonio Eguiluz, milizianoak eta Diktadurari erresistentiak.

eta begira egon ziren. Bizkaitik zetozen, 25 urte ingurukoak. Ogia eta urdaiazpikoa eman nien, eta joan egin ziren.⁶⁶⁹

Ordurako Dragonesen ibilitakoek herrian milizia bat sortua zuten

Alderdiak Nazio Batasuna proiektua abiarazi zuen, eta sustatu zuen estatu osoan miliziak sortzea. Herrian konpainia bat eratzea erabaki genuen, buruzagi eta guzti; kapitaina zen Lazpiur, tenienteak Tomas eta Jesus Balanzategi (Jesus Ezkerra), ni neu komisario politikoa nintzen, sarjentuak, kaboak, Dragoiekin eta haien anaiekin konpainia bat jarri genuen borrokarako prest, uste genuen armak etorriko zirela. Baina ez zuen luzaroan iraun, eta guk geuk desegin genuen.

Eustasio Markaiderekin jarri ginen harremanetan. Esan zigun STV berrantolatzen ari zirela. Tomas Ruiz de Alegria UGTko ordezkaria eta STVko Pablo Urrutia joan ziren bileretara. Arrasaten agiri komun bat argitaratzea erabaki zuten demokrasiaren bidean langileriaren bizi baldintzen egoerak hobetzeko fronte baten eraketa nabarmentzeko. Honela zioen agiriak:

Faxismoaren aurka herriaren erresistentzia heroikoa izan arren, eta faxisten garaipenak min handia egin bazigun ere, urte beltzak joanak dira. Estatuaren egoera zein den ikusirik, uste dugu gure asmoetan zuzen gabiltzala eta, berriro ere, mobilizatu beharra dagoela. Badakigu zaila dela ostera ere sakrifizioak eskatzea, baina uste dugu askatasunak merezi duela.

Agiri hau 1945 urte amaieran edo 1946 urte hasieran argitaratu zen. Arrasate izan zen behetik iniziatiba hartu zuen Euskadiko herri bakarra. Eskuorria egin zuten Bilbon alderdiaren inprimategi txiki batean. Guk Maltzagan jaso genuen orria, eta lantegi eta etxebizitza guztietara banatu genuen, eskuz esku.⁶⁷⁰

Urte haietan soldadutza egiteari uko egin ziotenak

Leoncio Ortiz de Guzman Gallastegui. 1933ko deialdikoa. Iheslari espedientea ireki zioten 1940ko abenduaren 26an.

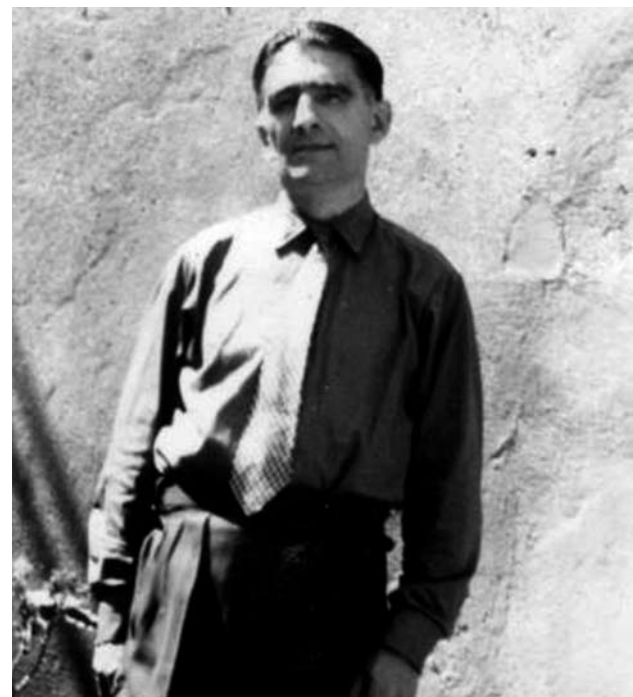
Miguel Garagarza. Ihes egiteagatik espedientea ireki zioten 1941eko urtarrilaren 23an.

Sabino Ugalde Basoa. Ihes egiteagatik espedientea ireki zioten 1941eko maiatzaren 10ean.

Luis Andoain Alustiza. Ihes egiteagatik espedientea ireki zioten 1945eko irailaren 18an.

Diego Arregui Aranzabal. Ihes egiteagatik espedientea ireki zioten 1945eko irailaren 18an.

Timoteo Casto Zabala. Ihes egiteagatik espedientea ireki zioten 1945eko irailaren 18an.

Leoncio Ortiz de Guzman Gallastegui erbestean.

Santiago Orobengoa Cacho. Ihes egiteagatik espediente ireki zioten 1945eko irailaren 18an.

Antonio Moreno Perez. Iheslaria Frantzian, 1946ko apirilean.

Estatu Espainolean aurreikusten zen erregimen aldaketaren aurrean

“El Pacto de Baiona” bigarren gerra mundiala bukatu baino lehen 1945eko martxoaren 31n -40 egun lehenago sinatzen da,- pentsatuta aliatuek frankismoa botatzen lagunduko zutela, PNV, STV, CNT, PCE, Izquierda Republicana, Partido Socialista, UGT, Partido Republicano Federal eta ANV, sinatzaileak, artean bi mondrautar daude; ANVtik Gabriel Goitia eta CNTtik Felix Likiniano.

Hilabete eta erdira, 1945eko ekainaren 17an, Marcos Vitoria Arrasateko Sindikatu Metalurgikoko ordezkariak Frantzian eta Felipe Anduaga Arrasateko Alderdi Sozialistako ordezkariak Frantzian, korrespondentzia bidez harremanetan jarri ziren Nicolas Uriarterekin, EAJko kidea Biarritzen zegoena, eta Gabriel Goitiarekin, ANVko kidea, Baionan zegoena. Elkarren artean, Justizia, Askatasuna eta Ermandadean oinarritutako akordio bat lortu nahi zuten. Akordio horrekin, Arrasate administrazioaz arduratuko zen udal batzordea eratu nahi zuten. Batzordea erakunde sinatzaileek izendatutako ordezkariak osatuko lukete, ordezkatzeko duten indarraren proportzioaren arabera banatuta. Batzorde horren helburuak izango lirarteke:

Batzordeak herriaren eta agintarien aurrean ardura hartzen du Arrasateko “fusilatuen” atxiloketetan, epaiketetan edota exekuzioetan, zeharka zein zuzenean parte hartu duten pertsonak epaitu eta exekutatuzeko.

Udal batzordeak berehala konfiskatuko ditu Altxamendu Militarrean, zeharka zein zuzenean, matxinatuei laguntza eman eta ondoren erregimen terroristaren kontsolidazioan lagundu dutenen ondasun higigarriak eta higiezinak. Ondasun haiek udalekotu egingo dira. Era berean, batzordeak ostatu emango die gaur egun aterpe eta altzaririk gabe daudenei, eta 1936an Arrasateko biztanle ziren herritarrei.

Udal batzordeak udalerrian 100 langiletik gorako industria guztiak konfiskatuko ditu, eta UGT eta STV langile erakundeekin batera, ahalik eta azkarren jarriko ditu martxan.

Komentarioa: Guztiok jabetu gara artikuluko horien larritasunaz, baina denok dugu gogoan gerra zibilarengatik lehenengo eta mundu gerrarengatik ondoren bizi berri duguna. Egoera hark munduak orain arte inoiz ezagutu ez duen iraultza ekarri du berarekin. Aro iraultzaile haren atarian, berak probokatutako katastrofe izugarriaren ondorioz ondoratu den gizarte kapitalistaren hondakinen gainean, prest dagoen langileria nabarmentzen da gizarte justuago bat eraikitzeko.

Ekainaren 20an Goitiak erantzun zuen: Gestora izendatzearekin ados dago.

Bat nator segurtasun eta garbiketa neurriak gestoraren kargu direla esaten dugunean, baina ez dut uste horrek errudunak epaitu edo exekutatu behar dituenik. Horretarako, Barrutiko Auzitegia eratuko dugu.

100 langiletik gorako lantegiak udalekotutzearen ideia interesgarria iruditzen zaio, eta lantegi guztiekin berdina egitea nahi du. Arrasateren kasuan, mugimenduari emandako laguntzarengatik eta legez kanpo ateratako etekinengatik, arrazoi sendoak daude haien aurka jotzeko.

Hala ere, ezin dugu alde batera utzi Estatuari oso arazo larriak planteatu behar zaizkiola, hala nola erregimen frankistaren biktima izan zirenen erreparazio justua: elbarriei, lanerako ezintasuna zutenei, umezurtzei, lan egiteko ezintasuna zuten alargunei eta euren ondasun guztiez gabetu zituztenei.⁶⁷¹

Eskola Profesionala

Iturripen eraikitzeko, Eskola Profesionaleko tramiteen hasiera 1945eko urtarrilaren 15ean.

1946

Urte haietan egiten ziren erresistentzia ekintzen beste erakusgarri bat izan zen: Erregimen frankistaren aldekoek nahi izan zuten “duintasunez” ospatu Arrasateko “askapenaren” hamargarren urtemuga, 1946ko irailaren 26an. Aitzakia horrekin, fabriketan saiatu ziren inposatzen langileei goizez lanegun intentsiboa, arratsaldean pilota partidu batera joan zitezten. ASAM fabrikako langileek uko egin zioten horrelako maniobrari, benetako iskanbila eragin zuelarik, eta sikario falangistek onartu behar izan zuten langileen erabakia. Jarrera hark jarraipena izan zuen eta herri osoak jarraitu zuen. Horrela, Arrasateko langileek bihurtu zuten hamargarren urtemuga frankismoaren aurkako ekintza. ASAM enpresak, Industrial Mon-

dragonesa, ELMA eta Magdalena Oslarekin batera, bere plantilan pertsona langileak onartu zituen, aurrez Unión Cerrajeratik kanporatuak izan zirenak “gorriak” izateagatik.⁶⁷²

1946ko udaberrian, Cruz Ugarte, Luis Mendizabal eta Luis Garcia Españak eratu zuten JSUko Komite Lokala eta Eduardo Aparicio izendatu zuten komiteko arduradun.

*1946ko udaberrian, Muruko lubakietan, faxismoaren aurka borrokan aritu ginen lekuan, 20 lagun bildu ginen bilera klandestino bat egiteko. Arriaranek hartu zuen hitza eta UGT berriro ere martxan jartzera animatu gintuen. Hilean, UGT-ko 2 pezeta kotizatzen hasi ginen, beste bi pezeta Juventudes-endako eta 5 pezeta gehiago gaixorik, behartsu edota lanik gabe zeudenentzat. Cruz Ugarte zen diruzaina eta Juanito Mondragón arduraduna.*⁶⁷³

Braulio Ochoa Abarrategui, Basilio Aguirre Trebiño eta Domingo Uribebarria Aguirreri, baikoitzari 500 pezetako isuna jarri zieten. Atxilotu eta Ondarretako kartzela probintzialera eraman zituzten, 1946ko martxoaren 26an, urte horretako inauterietan “Biba Errepublikak! Biba Rusia! eta Biba komunismoa!” oihukatzeagatik. Garagartzako parrokoek, Jacinto Herrarte eta Joaquin Urrutia, esan zuten Basilio Aguirre Trebiñok oihukatu zituela kontsigna haiek. Apirilaren 17an askatu zituzten, baina hilero, hilaren 10ean, 20an eta 30ean Arrasateko Guardia Zibilaren kuartelean aurkeztu behar izan ziren 1946ko abuztuaren 6ra arte. Kausa Gerra Jurisdikzioan zegoen eta Ohiko Jurisdikziora pasatu zuten.⁶⁷⁴

Gerraondoko gose urte beldurgarriak herritar gehienei eragin bazien ere, gerra galdutakoei askoz sakonago. Une batean Arrasateko tuberkulosoak ehunka izan ziren. Horregatik ireki zen 1946an Dipentsarioa Tuberkulosiaren aurkako zerbitzua, ospitale zaharrean jarri zena

Arrasatearrak erbestean

Marcelo Vitoriak, 1946ko maiatzaren 6an, Saratik gutun bat idatzi zien Tatxo Amilibiari eta Ricardo Ceciagari, biak Argentinan. Gutun hartan, informazioa igorri zien erbestean zeuden 25 arrasatearren inguruan: *Ez dut uste Celestino hemen dagoenik. Egongo da Ricardok zioen bezala “por nuestros pagos? Gallasteguik Tarbesen jarraitzen du emaztearekin batera. Euzkadiko Juventudes*

Socialistas taldea antolatu nahian zebilen. Frantzian, Royan, La Rochele bolsak geratzen zirenean, Euskal Brigada antolatu zen. Alderdi sozialistako ezagun askok hartu zuen parte hemen, Martinez, Sorluzeko Uriarte eta Kepa sukalde-kabo gisa, hau orain Tarbesen dago. Marcos, Anduaga, Herrera, Trincado eta Aranzabal, “Tambor”, PSOEkoa uste dot, Toulousen daude Fermin Balanzateguiren. Guillermo Lasagabaster Tarbesen dago, emaztea ekarri zuen hona. Salvador Lazpiur Lyonon da. Duela gutxi afiliatu zen alderdian. ANVko Goitia Baionan. Ezkonduta dago eta aitaginarrebaren piano dendan lanean. Nicolas Uriarte Biarritzen dago. “más nacionalista de los del JEL-jesuita que nunca”. Alejandro Echevarria duela gutxi iritsi da Baionara. Txoferra da. Takolo anaiak eta Daniel Ugarte mendian, hirurak Espainiako muga. Jenaro Ibarra Treviño Narbonne inguruan dagoela uste dut eta Presentacion Rodriguez Rodriguez “Montauban ondoan. Secundino Uriona Agirre Landetan dago.

*Beste arrasatear batzuk ere badira, baina ez dakit nondik nora dabilzan, mugikorak dira. Bergarako Fernando Espainian dagoela uste dut, gerrillatan, Galarra gaztea,⁶⁷⁵ Pilatos... Victor Ormazabal Saran dago eta “Sancho”ren anaia Arrasaten, nahiko izorratuta. Jose Otaduy hemendik pasatu da, “Joshe Chosha” famatuaren iloba. Toulousen egun batzuetan lan egin ondoren, El Havrera joan eta polizoi sartu zen itsasontzian. New Yorkeraino iritsi da.*⁶⁷⁶

Celestino Uriarte. Txiletik borroka klandestinora.

Gerra amaitu eta hiru urtera itzuli ginen Arrasatera. Orduan hasi nintzen osaba Celestino ezagutzen. Orduko bertsioen arabera, osaba Celestino, gerrako gorabeheren ondoren, Txilen ei zegoen ondo baino hobeto enpresa batean lanean, eta bazirudien berak lagunduko gintuela pobrezia hartatik ateratzen.

Uste dut Txiletik 44an joango zela... Etxean ez genekien hemen zegoenik. Ez genekien non zegoen. Celestinok ez duela idazten, Celestinok ez duela idazten, eta halako batean, 45ean, arrasatear batek ikusi egin zuen. Hark aitari esan zion: entzun, Gregorio. Celestino ikusi dugu Valentzian. Ez inori ezer esan, isilik egon. Aitak orduan, pentsatu zuen Celestino klandestinitatean zegoela.

Hamar urte nuela ezagutu nuen, 1946an. Gure etxera etorri zen Bilbora. Amak zabaldu zuen kaleko atea, ni sukaldean nengoen, orduan sukaldean egiten zen bizimodua eta. Amaren oihu bat entzun nuen eta orduan sartu zen sukaldera. Berehala konturatu nintzen hura zela Celestino.

*Heroia, borrokalaria. Orduan esan nion: - Zu al zara gorria? Eta berak erantzun: - Bai, ni naiz gorria. Hamabost egun inguru egin zituen gurean. Alderdiko bilerak gure etxean bertan egiten zituzten. Handik hilabete batzuetara atxilotu zuten.*⁶⁷⁷

Celestino Uriarteren atxiloketa eta torturak.

1946ko abuztuan atxilotu zuten Gijonen. José Sainz Gonzalezen aginduetara zegoen taldeak 43 egunez torturatu zuen komisarian. Sainz Santanderkoa zen. Bekoki zabala zuen, itxura onekoa, azkarra eta oso trebea. Galdeketetan, ez zituen berak atxilotuak kolpatzen edo torturatzen. Horretarako, bere lantaldea zuen. Haien artean nabarmentzen ziren bere hiru lekaio, Recaredo Gómez García, Ruiz eta Claudio Ramos Tejedor. Trantsizioan, ez zuen inolako zigorrik izan, ezta gutxiagorik ere. Bere karreran aurrera egin zuen eta kategoria altuagoko karguak eman zizkioten.⁶⁷⁸

30 urteko espetxe zigorra betetzera kondenatu zuten. Aurrerago, fiskalak heriotza zigorra eskatu zuen, Arrasaten 1934an izandako istiluengatik. Arrazoi hura zela medio, 1946ko irailaren 20an, Manuel de Irujo jeltzaleak gutun bat idatzi zion erbestean zegoen Espainiako Errepublikaren Ministerioari. Honela zioen gutunak: *Celestino Uriarte Arrasatekoa. Euskal Armadan Dragones Batailoiko buru izan zena. Asturiasen atxilotu ondoren, tratu basatiak jasan zituen. Orain, arriskuan dago epaiketa sumarisimo bat izateko. Gure esku dagoen guztia egin behar dugu ez dezaten exekutatu.*⁶⁷⁹

*Hemen, Arrasaten, atxilotetaren berri izan genuenean, herri guztia paskinez bete genuen haren askatasuna eskatzeko. Sinadura bilketa egin genuen. Arriskutsua bazen ere, horretarako giroa bazegoen. Celestino estima handiko gizona zen herrian. Sinadurak igorri genituen Bilbora, Ingalaterrako kontsulatura, Oñatiko mandataria Atxaren bitartez.*⁶⁸⁰

Celestino Txilen zoriontsu bizi zela uste genuen kartzelan zegoela jakin genuen arte. Gerriletan harrapatu eta torturatu egin zuten. Ikaragarria izan zen. Familiari esaten ere ez ginen ausartzen. Nire anaia Tomasek sinadurak bildu behar genituela esan zidan ... eta guztiak atera ginen kalera sinadurak batzera. Nik orduan Carmetalen egiten nuen lan eta lanera orri zuriak eramanez nituen lankideek Celestinoren alde sinatu zezaten. Inork ez zion sinatzeari uko egin. Ez nuen inor ezetz esaten entzun.

Nik sinadurez beteriko orriak eta orriak ikusi nituen etxean. Egia esan arraro egiten zitzaidan. Haien kontra borrokatu ziren askok bere askatasunaren alde sinatu zuten. Eskuz esku aritu ginen sinadurak jasotzen Ingalaterrako kontsulatura bidaltzeko. Karlista batzuk ere sinatu zuten. Hauek bazekiten Celestinori esker ez zitzaiela ezer gertatu Bilbon atxilotuta egon zirenean.

*Anaiak kontatzen zuen preso oso garrantzitsu bat iritsi behar zela esaten zietela eta Donostian epaitu behar zutela. Oso preso garrantzitsua. - Baina, nor izan zitekeen? . Segurtasun neurri zorrotzekin ekarri zuten Celestino. Hiru egunez inkomunikaturik izan zituzten. Leku berri batera iristen direnean Bazekiten han bat zegoela, baina, ez zekiten nor zen. Hirugarren egunean, udaberriko egun batean eta guztiak patioan eguzkitan zirela, ateak ireki eta hara non, Celestino agertu zen. Anaiak esan zigun berak ezin zuela sinetsi. Celestino. Eta harengana hurbildu zen. Batak bestea begiratu eta egundoko besarkada eman zioten elkarri. Besarkada honek jasandako neke guztiak arintzeko balio izan zuen. Guztia ahaztu zitzaion. Hilabetera, anaia etxera itzuli zen, baina, han egon zen denbora Celestinoren ondoan pasatu zuen. Berba egiten zuten, kontu kontari ibiltzen ziren, anaia pozik itzuli zen etxera. Egia esango dizut - Kartzelatik pozik etorri al da? Ba horregatik bakarrik, han Celestinorekin elkartu izanagatik. Asko gogoratzen zuen Arrasate.*⁶⁸¹

Bitartean, biztanleak egundoko gosea pasatzen ari ziren. Hona hemen errazionamendua Gipuzkoan pertsona eta hilabeteko, 1946ko abuztuaren 15etik irailaren 16ra: litro erdi koko olio; 200 gr. arroza, sei kilo patata; 300 gr. azukre eta 200 gr. azukre laukia. Estraperloan beste jakirik erosteko ez zutenen elikadura oso urria zen. Errazionamendu liburuxka haiek 1939an ezarri zituzten, eta 12 urtez iraun zuten.

20.4. 1947: borroken eta mobilizazioen urtea

Barruko erresistentziaren manifestua

1947ko otsailean argitara eman zen Barruko Erresistentzia Kontseiluaren Manifestua, Euskal Herriari zuzendua:

Gaur egungo egoeraren aurrean, Euzkadiko Gobernuak gaitzetsi egiten ditu egoera bateraezin guztiak gure herriaren sentimendu errepublikanoen eta demokratikoen aurka. Konpromisoa hartzen du zintzotasunez euskal indar demokratiko guztien batasuna landuko duela eta

horri eutsiko diola, denon etsaiaren aurrean borrokatzeko. Euskal Herriak bere iritzia askatasunez adierazi ahal izan arte. Gora Errepublika! Gora Euzkadi!⁶⁸²

1947ko otsailaren 8an, CNT eta UGT bi erakundeen artean, Euzkadiko Lotura Sindikalerako batzorde bat eratu zuten. Erregioaren planoetatik lanpostuetaraino. Adierazten dute euren borrokak ez duela atsedenek izango erregimen politiko, faxista eta filofaxistak herrien administrazio garbi eta justu batez ordezkatu arte.⁶⁸³

Egun haietan, 1947ko otsailean sortu ziren UGT eta STVren artean Bitarteko Sindikalaren Komiteak, lehenengo Arrasaten eta gero Bergaran.

Arrasateko Unión Cerrajeran, baja boluntarioa eman zieten 600 langileetatik 78 besterik ez zituzten berriro lanean hartu, eta, gainera, atzeraeraginezko eskubideak kendu zizkieten. Idatzizko erreklamazio bat aurkeztu zuten Arrasatera iritsi zirenean, kontuan hartu ez zitzaizkien soldata eta sailkapen hobekuntzak eskatzeko.⁶⁸⁴

Bandera errepublikanoa 1947ko apirilaren 11an.

Bandera dela eta, kideei ezer esan aurretik, zenbait gautan, Portaloitik begira aritu nintzen ideia bideragarria zela ziurtatzeko. Egin zitekeela ikusi nuen. Ilargi gaua ez bazen, ia ez zen zutoina bereizten, eta lainotuta zegoenean ez zen ezer ikusten. Bandera jarri nuen gaua iluna izan zen. Ideia azaldu nien eta espero bezala begi onez ikusi zuten. Hasiera batean, pentsatu genuen bandera apirilaren 13an jartzea, baina iritziz aldatu genuen, pentsatu baikenuen gau hartan zaintza handia egongo zela; azkenean, hilaren 11n, larunbatean jartzea erabaki genuen. Hurrengo egunean eguraldi zoragarria zegoen. Eguzkiari itzala egiten zion bakarria zutoinetik bi metrora zegoen bandera eder hura zen. Uste dut txakurrak ere Portaloitik igaro zirela. Bergaratik bizpahiru kotxe etorri ziren bandera ikustera, horrekin guztia esanda dago, ezta, ala?

Gertatu liteke etxean banderarik nola izan genezakeen pentsa izatea. Lasai, ez ginen hain ausartak eta. Banderie eitteko, tela zurixe erosi gauen eta etxien tinttau gauen, pistaik ez emuteko. Apirilaren 11n zapatuan gabien Resusta kaletik (gaurko Iturriotz) bera noiela, gerri bueltan jarritte banderie, ixte muturrez aurrera jausi nitzen portaloien guardixie eitten euzen trikorniodun batzuekin. Beste guztixe samur-samurre izen zan, Olatxon kantoitik salto egin ormie barruko

patixo batera, un patio donde tiene la cocina el Bar Mendi, por entonces vivía otra familia eta kasualidadez tabernako sukaldera emuten auen atie zabalik, eskerrak ez auela inor orduen, igo, jarri banderie eta jatsi, dana bost minutuen, suertie eukinauen, horreik bost minutuetan ez zan inor pasau handik, Caja de Ahorros Municipaletik, izen be, ederto ikusten zan handik postie, gainera kalkuletan dot 35 metro altu zala. Portaloien, ditxosozko parejiaz aparte, 30 pertsona edo gehixau egongo zan.” Esta es la Historia de la bandera. Hurrengo egunien egundoko egunek urten auen, eguzkixai keizpie eitten eutzen bakarria zan poste gainean hauen bandera ederra, nahiz eta bi metro harutzau.⁶⁸⁵

Euzkadi Roja aldizkarian, 1947ko maiatzaren batean berria ematen du:

Beasain, Eibar, Pasaia, ... herri guztietan agertu ziren banderak. Arrasatekoa apoteosikoa izan zen. Ordutan egon zen bandera haizearen eraginez mugitzen, eguerdiko ordu bi eta erdiak arte. Haren aurretik, bertako eta inguruko herrietako antifrankista guztiek desfilatu zuten. Egia esan, ez zen gutxiagorako. Herri erdian zegoen jarrita, guztion begien bistan. Hain altu zegoen, inor ez zen ausartu bandera kentzen.⁶⁸⁶

Nik Viteri eskolako patrioko burdin hesietatik ikusi nuen bandera errepublikanoa. Telefonicaren eraikinaren ondoko zutoinean zegoen. Pertsona nagusiek Portaloitik ikusten zuten. Nik paretik ikusi nuen. Jendeak komentatzen zuen bandera hara gora igo zuenak demaseko “potroak” zituela. Nork kendu zuen ere ikusi nuen, Ricardo Zabaleta izan zen, karlista bat Círculoko etxean bizi zena. Igo, kendu eta lurrera bota zuen. Eguerdi aldera izango zen hori.⁶⁸⁷

Karlista batek Ricardo Zabaletak “Cañardo” igo zauen eguerdiko ordubietan postera eta banderia lurrera bota zuen. Sari bezela kuartelean pistola bat eman zioten.⁶⁸⁸

Sarekadak

Sarekada bat egon zen eta Gasteizen genuen lotura atxilo eraman zuten. Tomas Ruiz de Alegriak Frantziara ihes egin zuen. Hilabete batzuetara itzuli zen eta logikoa denez, preso eraman zuten. Hiru hilabetez eduki zuten preso muga klandestinoki igarotzearen, ez zioten beste kargurik leporatu. Itzuli ez zena Luis Badiola Carecha izan zen, hura ere saltsan sartuta zegoen eta. Luis Badiola jendarmee atxilotu eta kuartel batera eraman

zuten. Han, iheslari politikoa zela deklaratu zuen eta ea zein alderditakoa zen galdetzean, alderdi komunistako kidea zela esan zuen. Hura entzutean, bi aukera eman zioten, mehatzetan lan egin edo kartzelara. Kartzelara joatea erabaki zuen. Han, gaixotu eta denbora gutxira hil egin zen. Gora Frantziaren abegikortasun ona!

UGTri buruz ezin dizut eman detailerik. Izan ere, gu aktibo geundenean ez genuen izan inolako kontakturik. Uztailetik aurrera, kontaktu guztiak galdu genituen. Nik jakin banekien jarraipena egiten ari zitzaidala, eta erabaki nuen aktibo egotetik pasibo egotera pasatzea. Ez nuen egin inolako saiakerarik inorekin harremanetan jartzeko. Horren ondoren, hirutan deitu ninduten kuartelera joateko, arrazoi ezberdinengatik; baina guztiak politikarekin lotuta. Osasuna Pello.⁶⁸⁹

Irrati klandestinoak

Urte haietan gehien entzuten ziren irrati klandestinoak ziren Radio España Independiente, Estación Pirenaica, zeinak egunero transmititzen zuen uhin laburrean, eta Radio Euskadi, Londresko BBCrekin eta Radio Parisekin batera, nahiz eta frankisten interferentziak izan. Irratiek eta prentsak diktadura frankistak baimendutako berriak soilik ematen zituzten, eta hura zen modu bakarra zentsura frankista apurtzeko.

Greba eta hau bertan behera uzteko deialdia Deba Garaia.

1947ko maiatzaren lehen Bilbo aldean milaka langilek hartu zuten parte greba orokorrean. Haietatik 14.000 lanetik kanporatu zituzten. Horrek ekarri zuen Bizkaian grebaren iraupena luzatzea. Gipuzkoan, aldiz, ez zen egon lanuzterako deialdirik, egun hartan Bizkaiarekiko elkartasuna adierazteko.

Arrasaten, Maiatzaren lehenengorako, manifestazio deia egin zen, UGTk eta Solidarioak antolatuta:

*Manifestazioa egitekoa ginen Unión Cerrajerako langileek lanetik irteterakoan, arratsaldeko 6 eta erdietan, baina elurtea hain gogorra izan zen, manifestazioa bertan behera utzi behar izan genuen.*⁶⁹⁰

Grebak Bizkaian egun batzuk egin arte, Gipuzkoan ez zen egin Bizkaiarekiko elkartasun deirik. Udallerri haietako Erresistentziarako Komiteek dei egin zuten maiatzaren 8rako borroka solidarioa. Ondorengo deialdia Aretxabaletan jendarteratu zen:

Euskal Erresistentziarako Ordenua

Maiatzaren Lehenean – lanaren jaietan – jai egiteagatik Bilbon kaleratu dituzten 14.000 lankideei elkartasuna adierazteko, Leintz bailara osoak lanera joateari utzikio, maiatzaren 8ko lehen ordutik eta ordenu berri bat izan arte.

Gora Langileen Batasuna!

Gora Euskal Erresistentzia!⁶⁹¹

Debabarrenean Eibarren, Elgoibarren eta Sorluzen 8an ere huelga hasi zuten. Debagoienean, ordea, UGT eta Solidarioak egindako akordioaren arabera, huelga hurrengo egunerako deitu zuten, maiatzaren 9rako.

Arrasaten

Jose Maria Arriaranek zera kontatzen du: *Maiatzaren 8an, Trenbidean elkartu ginen Osiñagatik hurbil, PNVko Roman Bidaburu Aranburuzabala (Amairuko kapitaina izandakoa), SOVeko Eustasio Markaide Larrañaga (Errepublikan ANVko zinegotzi izandakoa), UGTko Tomas Ruiz de Alegria Balanzategi eta laurok (ni PCEko ordezkari moduan). Azken biok borrokatu ginen Dragones batailoian, ni teniente graduarekin.*

Adostu genuen burubelari lan egitea egun batez jendartean, hurrengo egunean Arrasate osoan huelga orokorra deklaratzeko, kontsigna ahoz aho igaro zen, eta igartzen zen huelga handia izango zela.

Era berean, urduritasuna sumatzen zen indar frankisten artean, zeren eta gaueko 9etan lehenbiziko aldiz pregoilariak (Torres) bando bat irakurri zuen Arrasateko kaleetan esanez: “*Mugimendu Nazionalaren izenean, neurri oso zorrotzak hartuko dira huelgan parte hartuko dutenen aurka, errebolta militar delitua delako*”. Bestalde, erreketek, pistolak eskuan zituztela, herriaren erdialdea zeharkatzen zuten, txilioka eta garraxika, eta esaten zuten hurrengo egunean Portaloian odola isuriko dela.

Gaueko 12ak inguruan nire etxeko atea jo zuten, eta galdetu nuen: nor da? eta SOVeko Esteban Zaitegi Zeziaga “Palmeño”k (Amairuko gudaria) erantzun zidan, etxean sartu zen, eta esan zidan:

“Ferixaleku berrian urgentziazko bilera bat dago, Huelgaren Komitekoa”. Gehitu zuen: “Kontuz joan zaitetz guardia zibilak eta erreketek patruilatzen dabilzalako”. Esteban eta biok elkartu ginen, eta ez zen

inor ageri. 4 eta erdietan eguna argitzen zuen. Ordu horretan etxera joatea zaila zenez, Zigarrolako Arrue baserrira joan ginen, Jose Migel Egidazurengana (Amaiurren teniente izandakoa). Gertatu zitzaiguna kontatu genion. Egidazu goizeko 7etan herrira joan zen eta 8etan, bueltatzerakoan, esan zigun guztiak lanera zihoazela, baina seguruenik huelga egingo zuen jendearen izenak ere.

Gero, gure kontaktuarekin Tomás Ruiz de Alegría hitz egin nuen, eta esan zidan Eibartik mutil batzuk etorri zirela, Komiteak bilera egiteko eta huelga bertan behera geratzeko, berari esan ziotela Komiteak adierazi zuela huelga bertan behera uzten zela. Esan zioten ere ni bilera horretan egon nintzela, eta kontra ordenua jarraitzaileen gehiengoari komunikatu zitzaiola.

Ziurtatu ahal izan genuen bakarrik hainbat eibartar Arrasaten egon zirela. Baina, Eibartarrek loturak eza gutzen ez zituztenez, ezinbestean, Arrasateko jendeak parte hartu behar izan zuen hartan. Nortzuk eta zergatik? 42 urte igaro dira eta ez dut oraindik ulertzen. Gertaera haien ondorioz, Eustasio Marcaide muga pasatzen saiatzen ari zela atxilotu zuten, eta Tomás Ruiz de Alegría Frantziara egin zuen ihes.⁶⁹²

Mobilizazioek Elizaren Hierarkiaren interesa pizten dute.

Greba hark oihartzun handia izan zuen Estatu Espainiar barruan zein kanpoan. Horren adibide izan zen Cayetano Cicognanik, Aita Santuaren nuntzioak Espainian, 1947ko ekainaren hasieran karta pertsonal bat eta erreserbatu bat bidali izana Euskal Herriko artzapez barrutietara, bertan erantzunak eskatzeko:

- *Motivo y carácter de la huelga.*
- *Organizaciones o elementos que la promovieron o secundaron*
- *Proporciones que el paro obtuvo en los diversos centros industriales y actitud de la población ante el hecho*
- *Medidas gubernativas adoptadas y derivaciones que de ellas han resultado. Estado de ánimo de la población por tales motivos.*

Ekainaren 18an Arrasateko parrokoa Jose Luis Iñarrak nuntzioari erantzun zion:

Leintz ibarrak hiru gune industrial ditu. Eskoriatza bostehun langilerekin, Aretxabaleta mila bat langilerekin

eta Arrasatek bi mila eta bostehun produktoreekin, bi sexuetakoak.

Arrasaten, maiatzaren lehenean kontzentrazio baketsu bat ospatzekoa zen, disimuluz, erdialdeko toki batean, arratsaldeko sei eta erdietan, baina ez zen egin eurite baten ondorioz. Tabernak jendez bete ziren jai egunen itxura emanaz. Egun horretan, besteetan ez bezala, ez zuten lanaldia amaitu ondoren ordu estrarik egin.

Tokiko Erresistentzia Komiteak, UGTko elementuz osatutakoa (ezkertiar gehiengokoa), baina STV-koetz ere (katolikoak), huelgaren agindua eman zuen maiatzaren 8ko arratsaldean eta gualdean. Badirudi kontra ordenu bat jaso zuela, une egokian langileei komunikatu zitzaiena. Bazirudien langileen % 80ek gutxienez lanuztea egingo zuela.

Aretxabaletan kontra ordenu pixka bat berandu heldu zen, eta ondorioz han % 90 ez zen lanera joan goizez, eta arratsaldean huelga erabatekoa izan zen.

Eskoriatzan huelga hastekoa zen maiatzaren 9ko eguerdian, Arrasaten eta Aretxabaletan egin ondoren, baina Arrasaten bertan behera geratu zenez, han ez zen huelga egin.

Huelga egiteko ordenuaren motiboa izan da langile haien daukaten gogo bilbotarrei elkartasuna adierazteko. Argi dago langile masan politika gero eta barneratuago dagoela. Orain arte kezka nagusia zegoen beste arazo batzuen inguruan: hornidura, etxebizitza. Gero eta konbentzituagoak daude ez duela ezertarako balio beste gauza batzuegatik kezkatzea, eta urgenteena euren ustez erregimenaren aurka borrokatzea dela, eta erregimena deuseztatu ondoren beste gauzak konponduko direla.⁶⁹³

Greba politiko bat frankismoaren aurka

1947ko maiatzeko greba politikoaren helburua izan zen barruan zein kanpoan adieraztea erreprezioaren gaineratik posible zela diktadura frankistaren aurka denok batera borrokatzea. 1947ko maiatzeko greba izan zen aurreneko greba politiko frankismoaren kontra. Hiru zentral sindikalen borroka batasunak (UGT, CNT eta STV) eta Erresistentzia Juntaren babesak (euskal alderdi politiko guztiak ordezkatuta zeuden juntan) posible egin zuten gerra amaitu zenetik berrogei mila langilek batera borrokatzea diktaduraren kontra.

Erantzun solidarioak Gipuzkoan, non gutxienez sei herrietako lantegiek euren jarduna geratu zuten

(Aretxabaleta⁶⁹⁴, Elgeta,⁶⁹⁵ Eibar,⁶⁹⁶ Elgoibar, Soraluze,⁶⁹⁷ eta Bergara,⁶⁹⁸ azken hori Agustin Unzurrunzaga “Xa-bale” solidarioaren heriotzagatik)⁶⁹⁹ eta horretarako ezinbestekoa zela elkartasuna indar antifaxisten artean erakutsi zuen posible zela elkartasuna zabaltzea.⁷⁰⁰ Aukeraturako unea ere egokia izan zen, handik bi hilabetera, uztailaren 6an, Erregimenak ospatu behar zuen Estatuko Ley de Sucesión Legeari buruzko Erreferenduma. Estatuko buruzagitzak jasotzen zuen: “España se constituye en Reino, estado católico y social, la Jefatura del Estado corresponde a Franco y en caso de muerte le sucederá la persona de sangre real con mejor derecho”. Hau da, Espainia erregerik gabeko erreinu bihurtuko zen. Hona hemen helburua: “Normaltasun konstituzional aldi batean sartzea”. Nazioartean diktadura onartzea nahi zuten, Juan de Borbónen asmo monarkikoak desaktibatu eta oinarriak finkatu nahi zituzten, etorkizunean Franco ordezkaturako zuen frankismoak prestatutako eta trebatutako errege bat jartzeko, eta horrela izan zen.

Erreferendum fartsa: Franco EZ

1947ko uztailaren 6an, prentsa, irrati, txartel, mitin, herrialdeetako gobernadoreen bisitak herriz herri eta elizaren hierarkiaren laguntzarekin, hilabeteak iraun zuen kanpaina handia egin zuten. Kanpaina hartan bigarren errepublikaren aurka jo zuten kolpistek soilik zuten hitza eta Erregimen Frankistak Ondorengotza Legearen erreferenduma burutu zuen Estatuko Buruzagitzan. Honela adierazten zuen prentsak: *Gipuzkoar katoliko zintzo guztiek Bai borobila bozkatuko dute erreferendumean. 1936ko belaunaldia Jainkoaren, Espainiaren eta Francoren alde agertuko da. Diktaduraren ikasgaia da Espainiako xede gorenak ezin ditugula alderdikarien esku utzi.*⁷⁰¹

Bitartean, klandestinitatean, erreferendumean parte hartzerik ez izateko ari ziren lanean. *Alderdikide bat Magdalena Oslako erdi bazkidea zen. Hango bulegoko makinan egin genituen esku orriak kalkoak erabiliz. Gau osoak eman genituen orriak atera eta atera. Alderdiko militante bakoitzak ziurtatu behar zuen orri bakoitza gutxienez 10 pertsonarengana iritsi behar zela.*⁷⁰²

Orri haietako bat zen 1947ko uztailaren 6ko erreferendumean erabiltzeko. Orri honen bidez frankisten kanpainaren laburpen bat zabaldu genuen:

Beldurrik izango ez balute, ez lukete mehatxatuko. Ez lituzkete xahutuko milioiak propagandan. Ez lukete

hainbeste erabiliko prentsa eta irrati. Ez lirakeke baliatuko gobernadoreen bisitez. Ez lukete euskara erabiliko, gorrotatzen baitute. Ez lukete eskatuko gotzainen laguntza. Ez lituzkete erabiliko pulpituak euren propagandarako. Gaur arte hainbeste mespretxatu duten eta oraindik ere mespretxatzen duten herriaren iritziaren beldur dira, baina hainbeste behar dute haren babesa, non ez duten inolako zalantzarik egiten modu nazkagarrian hau faltsutzeko herriak babesten dituela adierazteko, beharrak erakutsiko zuenean herri oso bat Franco EZ! Oihukatzen, horrek behar baitu izan gure borrokarako turuta deia

Inork ez du bozkatuko. Ezta zuk ere.

Zabaldu, bete eta betearazi itzazu jasoko dituzun kontsignak.

Errepresio genozida batez errepublikar konstituzioaren aurka eta haren iritzi berekoak ez zirenen aurka armak altxatu zituztela hamaika urte igaro ondoren, euren burua garbitu nahi zuten. Francok hitz hauekin baieztatzen zuen hura: “Helburua izango da normaltasun konstituzionalaren aldiari sartzea”. Nazioartean diktaduraren onarpenaren bila ari ziren, Juan de Borbónen (Alfonso XIII.aren semea) asmo monarkikoak desaktibatu nahi zituzten eta oinarriak finkatu nahi zituzten, etorkizunean Franco ordezkaturako zuen frankismoak prestatutako eta trebatutako errege bat izendatzeko. Eta horrela izan zen.

Erakunde antifaxistek euren indar guztiak jarri zituzten jendea bozkatzera joan ez zedin Franco EZ! lemapean. Hona hemen kontsigna: Inork ez du bozka emango. Ezta zuk ere!” Paskinak era masiboan banatu ziren. Horrela zioen Arrasaten, Lucio Urionabarrenecheari aurkitu zioten paskinak:

Erreferendum frankistan baiezko bozka emateak Franco Bai! esatea da... elikadura eskasarengatik tuberkulosiak jota dagoen semea edo kartzelaren eraginez apurtuta ikusten duzuen eta ezer egin ezin dezakezuen familiako aitek gogoratu itzazue lantegietatik kanporatuak eta errukirik gabe gosea pasatzera zigortuak izan diren guztiez. Injustiziarekiko gorrotoarengatik, pertsona umilenganako karitatearengatik, ustelkeriak eragiten duen nazkarengatik, bota militararen zapalkuntzaren aurka giza duintasunaren errebeldiarengatik, lotsarengatik, gurekin batera, ozen, oihu egin ezazue, Franco Ez!

Bai. Kartzelara joango gara. Euskadi osoan, hamar mila, hogeita mila, agian gehiago. Franco erortzearen

¿ Como votar

en nuestro Referendum ?

La contestación es sencilla. Votar afirmativamente en el referendun franquista, equivale a decir « Franco, sí », puesto que él se erigiría en Rey. Votar negativamente, equivale asimismo a decir « Franco, sí », ya que él continuaría en el poder. Pues bien; nuestro voto ha de ser, no puede ser otra cosa, que un rotundo ¡ **FRANCO, NO !**

Es el denominador que a todos nos une. El grito que nace en todos nuestros corazones; el que pugna constantemente por asomar a nuestros labios.

Vosotros los que contáis un padre, un hermano, un hijo, un pariente o amigo entre los asesinados, gritad ¡ **FRANCO, NO !**

Los que perdisteis en los frentes alguien de vuestra sangre: los que cuentan en su familia alguna víctima de los bárbaros bombardeos aéreos, gritad ¡ **FRANCO, NO !**

Quienes sufristéis prisión, conocistéis campos de concentración o firmastéis en los llamados batallones de trabajadores; quienes contáis algún deudo entre barrotes o alambradas, gritad ¡ **FRANCO, NO !**

Aquellos que perdisteis vuestra propiedad en los raids de la aviación germano-franquista, o por la artillería o por el fuego; los que vistéis saqueadas vuestras casas, robado vuestro ajuar, incautados vuestros talleres; los que fuistéis multados; los que perdisteis los puestos que ocupabáis en corporaciones o empresas de cualquier clase; quienes os vistéis robados en vuestra clínica, en vuestro bufete, en vuestra clientela comercial, industrial...; aquellos a quienes se prohibió, o aun se prohíbe, el ejercicio de su profesión, gritad ¡ **FRANCO, NO !**

Los padres de familia que contempláis impotentes cómo la tuberculosis consume al hijo insuficientemente alimentado o le veis roído por lesiones que se originaron en la cárcel; los que lucháis en vano por llevar a vuestras casas nada más que el pan bastante para matar el hambre de los vuestros, gritad ¡ **FRANCO, NO !**

¿ Sois patronos honrados? En respuesta a las socalifias y exacciones continuas de que sois víctimas, gritad ¡ **FRANCO, NO !**

¿ Sois obreros? Contemplad la tristeza de vuestros hogares. Recordad que miles de hermanos vuestros sufren hoy una grave reducción en sus salarios, ya antes miseros. Acordaos de aquellos otros muchos que han sido expulsados de sus fábricas y condenados inmisericordio-

Franco Ez.

samente al hambre. No olvidéis a los camaradas aun presos, ni las torturas a que se vieron sometidos. Gritad, ¡FRANCO, NO!

Y si en ninguna de esas categorías — aun cuando ello es difícil — os consideráis incluidos. ¿Sóis hombres dignos? ¿Os preciáis de serlo? Pues, entonces, por odio hacia la injusticia, por caridad para con el humilde y perseguido, por asco ante la corrupción, por repugnancia innata a la proredumbre, por rebeldía de la dignidad humana ante el pisotón de la bota militar, por limpieza de alma, por decoro, por vergüenza... ; en nombre de todo lo santo y bueno que en vosotros haya y que quisieráis respíandeciera en vuestros hijos, gritad con nosotros :

¡ Franco, NO !

¡¡ Franco, NO !!

!!! Franco, NO !!!

EL PRECIO DE NUESTRO REFERENDUM.

Si. Iremos muchos a la cárcel. En toda Euzkadi diez mil, veinte mil... Acaso más. Pero este sería nuestro mayor triunfo. Porque, entonces, el referendun de Franco se habría derrumbado, su prestigio en el interior como en el exterior, ya tan minado, quedaría reducido a cero ; la unanimidad en su favor de que tanto alardea, desmentida conjuntamente.

El dictador se encontrará ante un dilema. Si encarcela a miles de hombres y mujeres, el exterior le derribará apoyado en los hechos. Si muestra lenidad, será el interior, seremos nosotros, quienes ahogaremos la dictadura. La carta a jugar será para él en aquel momento de importancia decisiva. Por lo tanto, también para nosotros.

Debemos, en consecuencia, afrontar la cárcel ; y a cara descubierta. Mujeres, hombres de toda edad y condición... ¿ No la afrontaron en mayo nuestros obreros ? ¿ Por qué razón no la desafiaremos ahora todos ?

Unos días, unas semanas acaso de cárcel, contra la caída de Franco. Está es la puesta en la partida que vamos a jugar. Con ella a la vista, serenos, confiados, preparémonos a nuestro referendun.

¿ Franco, rey ? ¿ Franco, dictador ?

!!! Franco, NO !!!

Si no tuvieron miedo, no recurrirían a las amenazas. Ni gastarían millones en carteles. Ni emplearían tan intensamente la prensa, la radio. Ni echarían mano de las visitas de los gobernadores. Ni emplearían el euzkera, que les repugna. Ni mendigarían la colaboración de los Obispos. Ni utilizarían los rúbitos para su propaganda.

pero tienen miedo, un miedo incontenible, a la opinión del pueblo. Y por eso quieren falsearla, violarla, prostituirlo, a fin de presentarse luego ante el mundo como apoyados por esa misma opinión a la que han despreciado hasta hoy, a la que aún hoy desprecian, pero de la que necesitan tanto, que no vacilan en falsearla monstruosamente para fingir que les apoyan, cuando la necesidad mostraría a todo un pueblo gritando el "Franco", no, que ha de ser nuestro toque de clarín en el combate.

Nadie va a votar. Tampoco tú.

¡DIFUNDE, CUMPLE Y HAZ CUMPLIR LAS CONSIGNAS QUE IRAS RECIBIENDO.

Magdalena Oslako lantegian egindako paskiña.

aurka hau da jokatu dugun partidari egingo dugun apustua. Hau ikusiz, lasai, gure erreferenduma itxaropentsu prestatu dezagun. Franco Ez!

Uztailaren 6an, goizeko ordu bietan, guardia zibilek Lucio Urionabarrenechea Aguirre eta José Mª Echevarria Goenaga atxilotu zituzten Arrasateko Ferrerías kalean. Erreferendumaren aurkako propagandarekin. Lehenengoari erreferendumaren aurka hiru propaganda orri aurkitu zizkioten.

Herriko frankistek kanpaina indartsua jarri zuten abian Guardia Zibilaren eta erreketen eta falangearen soldadu ohi askoren babesarekin, beldurra zabalatzeko, herritarrak bozkatzera joan zitezten. Uztailaren 6an, arrasatear asko eta asko mendira joan ziren, goizean goizetik, eta han igaro zuten eguna bozkatzera joan behar ez izateko.

Bozketaren emaitzak hurrengo egunean eman zituen Arrasateko prentsa frankistak. - Iruzurra? Hona hemen emaitzak: 4.601 pertsona zeuden errolatuta herrian. Baietzkoa botoak: 3.482; absentzioak: 838; aurkako botoak: 164; boto zuriak: 117. Frankistek onartu behar izan zuten bozkatzeko eskubidea zuten mila pertsonatik gora ez zutela bozketan parte hartu.

Berriro erbestera

Arrasaten greba haren ondoren, handik hamabost egunera, Eustasio Markaide atxilotu zuten. Aske utzi zutenean, esan zigun Tomas Ruiz de Alegriaren izena asko aipatzen zela. Heriz familiaren etxean ezkutatu

genuen, eta Gregorio Lazpiurrek mendiz Hernaniraino eramane zuten. Handik Frantziara pasatu zen.

1947ko uztaileko erreferendumean, Zarauzko arduraduna (Agirre, Basarri bertsolariaren iloba) atxilo eramane zuten Alderdi Komunistaren propaganda aldean zeramala. Hark nire izenaz ezagutzen ninduen ni. Ni hurrengo egunean ezkondu behar nintzen. Bagenekien Melitón Manzanasek torturatu egin behar zuela, eta horrela izan zen. Baina hiru egunez torturak jasan zituen eta hiru egun horien buruan esan zuen arduradun nagusia ni nintzela. Eztei bidaiari nengoen etxera ni atxilotzera joan zirenean. Logroñon eta Iruñean egon ondoren, Donostiara iritsi ginen. Victor tabernan bazkaltzen ari ginela, hiru arrasatear sartu ziren. Haietariko bat Isidoro Echevarria zen. Nire buruari esan nion: ez du ezer esan edo uste du ni lasai asko Arrasatera joan eta han atxilotuko nautela. Oleaga baserriko bat zegoen han eta ezkontzagatik zoriondu gintuen. Trenegun joan ginen Zumarragara. Han, Bergarako alderdikide bat genuen zain. Esan zidan ni atxilotzera joan zirela. Azpeitiko helbide bat idatzita zuen paper bat eman zidan, eta ni trenetik jaitsi nintzen. Emazteari esan nion etxean bakarrik sartu beharko zela, eta Urolako trenegun Azpeitira joan nintzen. Han, alderdikoa zen bat bizi zen, Bergarako Lonbide tabernakoa. Hiru egunez izan nintzen han, esan zidaten arte muga pasatu behar nuela. Guardia Zibilaren sarjentu batek pasatu ninduen Behobia eta Biriatu artean. San Martzialera igo, handik artasoro batera jaitsi, trenegun eta Bidasoa ibaia zeharkatu. 1947ko uztailearen 14ko goizeko hirurak ziren.⁷⁰³

Juan Cruz Aramburu Zabaleta 1947ko uztailaren 25ean pasatu zen Frantziara. Alderdiak utzitako motora batean pasatu zen Donostiatik Donibane Lohitzunera. Gerra aurretik, EAJ eta Ezker Errepublikarrek militantea izan zen. Azken horretan militatu zuen gerra amaitu zen arte. Gerran, Intendentzia Militarrean egon zen Uriartek bidalita. Aurrago, frentera joan zen Gomez karabineroen tenientearekin batera, eta Bilbo erori aurretik, Bilboko lehen epaitegian ibili zen lanean. Indarrekin batera Santandererantz abiatu zen, baina, han, Asturiaserako pasoa moztu zioten. Egun batzuetan ezkutuan egon zen eta gero Arrasatera itzuli zen. Hemen egon zen 1940 arte, orduan egin zuen ihes Galiziarra, atxilotuko zutenaren beldur.

Galizian harakin aritu zen eta Alderdi Komunistarekin hasi zen lanean. Han egon zen 1945era arte. Urte hartan, eta Francok Galiziarra egindako bisita bat zela medio egun batzuetan atxilotuta eduki zuten. Aske utzi zutenean Bilbora joan zen eta denbora batez kontrolik gabe egon zen. 1946an, Celestino Uriarte propaganda banatzeko erabiltzen hasi zen urte bereko maiatzera arte. Orduan hasi zen alderdiko ordezkari gisa Bizkaiko Erresistentzia batzordean. Kargu hartan mantendu zen Frantziara joan arte. Frantziara joateko arrazoia izan zen Erresistentzia batzordeko kide bat atxilotu izana propaganda paketa batzuekin, 1947ko uztailaren 5eko erreferendumaren aurka. Atxilotuta zegoela, hark Erresistentzia batzordeko kide guztiak salatu zituen.

Jose Maria Arriaran Ortueta eta Eulogia Sanchez Atorrasagastiren ezkontza ihesi joan aurretik.

Guztietatik, berak eta EAJko ordezkariak bakarrik lortu zuten ihes egitea.⁷⁰⁴

Gaizka (Salvador) Amuchategui Celaya eta Jesusa Ateka Erostarbe, biak euskal nazionalistak, lehena jaiotzen Elantxoben eta bigarrena Mungian; heldu ziren Arrasatera gerra ostean, deserriratu zituzten euren herrietatik. Jesusarekin batera etorri ziren bere neba-arrebak: Maria Luisa, Matxalen, Patxi eta Ignacio.

Gaizka eta Jesusa atzerriratu ziren Iparraldera. Itzulitakoan, Gaizka atxilotu egin zuten, eta eroan zuten langileen batailoi batera, Gibraltarko haitzaren aurrean. Geroago, Arrasatera itzuli eta lanean hasi zen, baina haren asmoa zen ihes egitea Frankoren Espainia hartatik. Eta halan, aukera bat etorri zitzaion: *1947ko ekainean British Council-ek gonbidatu zuen Londresko Espainia Institutua bidali zitzan Espainiako dantza talde batzuk urteko zeltiar jaialdi batera, Galesen... Ezin izan zuten lortu txistulari banda bat, gonbita onartuko zuena. Donostiako Emakume Sailak agindu zion Arrasatekoari Amuchategiren zerbitzuak eskatzeko. Hark poz-pozik onartu zuen...*

(Jardun eta gero) *Lehenengo egun librean Londresen, Galesetik bueltan, Delegazioan agertu eta bere historia kontatu digu. Baiestatua Venezuelatik, eroan dugu Home Office-ra, Arrasatera bueltan eroan behar zuen hegazkinak irten aurreko egunean. Hegazkina joan da Amuchategi barik... Venezuelako enbaxadak bermatu du Amuchategiren emigrazio bisatua... Herrialdetik irten aurretik, Amuchategui euskal musikako hainbat programa egin zuen BBCn, horietan Aita Urrutiak prestatzen zituen hitzaldiak.*⁷⁰⁵

Behin Venezuelan bizitzen jarria, 1948an, ahalordez ezkondu zen Jesusarekin, zeinak jarraitzen zuen Arrasaten, hura elkartu zedin berarekin. Jesusari ukatu egin zioten irtetea; horregatik Gaizkak Venezuelako elizara jo zuen, euskal elizaren bidez tramitatu zedin dibortzioa; orduan baino ez zioten utzi irteten Jesusari.⁷⁰⁶

Ignacio Cortabarría Larsanguren, "Kaki" izan zen beste atxilotu bat urte hartan.

Santa Ageda egunean, jai handia egoten zen, arratsaldean lantegi askok jai ematen zuten, bertako taberna batean txikito bat

1950ko irailaren 9an ELMAko langileak: Luis Ibañez Txomin Txiki, Esteban Etxabe Muxibar, Toribi Garay Caxan, Aguirre Belarru, Gregorio Orobengoa Zapaterito, Maria Luisa Tèlon, Filo Baltza, Lucio Marcaide, Sabina Leibar, Juanita Dos Chaquetas, Rosa Galván, Menchaca, Merche Vitoria, Anita Herrera, Luisita Cacho, Gregorio Arregi Legarre, Bernardino, Zubizarreta... Valeriano Martinezen argazkia.

*edaten zeuden Jesus Moreno, Joseba Bengoa eta Ignacio, eta harek Frankoren argazki bati esan zotzan: Yo bebiendo y tu no... Eta ardoa bota zotzan. Batek parte eman eta atxilotu egin zuten. Epaiketa aurretik Frantziara ihesi joan zen. Urte askotan zirko batean lanean ibili zen.*⁷⁰⁷

1947ko otsailaren bostean, gaueko bederatzietan, ostatuko jabea, Victorino Eriz Iriondo, Guardia Zibilaren kuartelera joan zen. Hark azaldu zien ostatutako tabernan zuen Franco Jeneralaren koadro bati norbaitek ardo basokada bat bota ziola eta dena zikindu zutela. Felipe Loidik eta besteren

Ignacio Cortabarría Larsanguren erdian dagoena da.

batek esan ziotela *Caqui* gaitzizenez ezagutzen zuten gizon bat izan zela, baina, berak ez zuela ezer ikusi. Hurrengo egunean, otsailaren 6an, atxilotuta eraman zuten. Otsailaren 13an, Isidro Echevarria alkateak eman zuen aditzera *harengan portaera moral ona ikusi zuela*. 1947ko maiatzaren 31n askatu zuten.⁷⁰⁸

Mobilizazioak

ELMAko mobilizazioak. Enpresak zituen 42 langile urtzaileei soldatan 5 pezetako igoera ukatu ondoren, haiek erabaki zuten ordu estrarik eta zereginak ez egitea. 15 egunez mantendu zuten langile guztiek batera jarrera hori. Egoera hark % 40ko murrizketa suposatu zuen produkzio orokorrean. Borrokan zeuden langileen elkartasunaren eta tinkotasunaren aurrean, enpresak bere jarrera zorrotzean amore eman zuen eta 42 urtzaileek amaitutzat eman zuten gatazka. Soldatetan eguneko 3 pezetako igoera lortu zuten.⁷⁰⁹

Erresistentzia bizirik zegoela ikusteko, beste ekintza bat izaten zen suak mendietan piztea:

Murugañen sue ixoketan hauien Aberri Egunien. Gañera, Mondrauetik ederto ikusten zan. Guardia zibilak

1947ko Santa Ageda egunean, beste batzuen artean Luis Bengoa, Jesus Berezibar, Angel Ezkurra Arocena Galarra, Joseba Bengoa, Pedro Vega...

zainketan egon arren, sua ixotu eta anka eitten haiuen guardia zibilak bertara etorri aurretik. Luis Bengoa, Jesus Berezibar eta kuadrillakuek ibiltzen ziren.⁷¹⁰

Grupo San Juan

1947ko San Juan egunean, Grupo San Juaneko lehenengo harria jarri zuten. Etxeak eraiki behar ziren Francisco Solaren palazioan.

20.5. 1948: Atxiloketak. Kontraesanak antifrankisten artean

Zozimo Olmedo zen nazionalistekin koordinatzen zuena. Hura atxilotu zutenean, Frantziara egin genuen ihes Paco Goronaeta, Isidro Apaolaza Legutianokoa eta hirurok 1948ko apirilaren 17an. Gidari baten laguntzarekin, Bera aldetik igaro genuen muga.⁷¹¹

Tomas Ruiz de Alegria, nire anaia, Frantziara pasatu zen. Sei hilabetez egon zen han, bere bila joan behar ziren abisu bat jaso zuelako kartzelatik. 6 hilabetez egon zen Frantzian. Hegazkin lantegi batean egon zen lanean Toulousen. Gabonetan etortzeko esan zioten eta horixe egin zuen. Egun gutxiren buruan, bera beti joaten zen lekuan hasi zen lanean. Bi polizia etorri eta lanetik eraman zuten. Baina nora eraman zuten? 48an izango zen hori, urte hasieran. Ondarretara eraman zuten. Handik bere eskutitzak jaso genituen. Haietan kontatzen zigun trasladoo egitea tokatu zitzaioela, berak gidatzen zekielako, txofer militarren gida baimena zuen. Kamioneta zahar batekin, kartzela aldaketa egitea tokatu zitzaion. Altzariak kartzela berrira, Martutenera, eramaten aritu zen. Eta han egon zen sei hi-

labetez, muga klandestinoki igarotzearren. Etxera itzuli ondoren, kontatzen zigun nola ez zen damu sei hilabete horiek Martutenen edo kartzelan egon izanaz, han aukera izan zuelako Celestino Uriarte besarkatzeko. Horrenbeste urteren buruan ikaragarria izan ei zen. Guardiak begira-begira geratu zitzaiola.

Anaiak kontatzen zuen preso oso garrantzitsu bat iritsi behar zela esaten zietela eta Donostian epaitu behar zutela. Oso preso garrantzitsua. – Baina, nor izan zitekeen? . Segurtasun neurri zorrotzekin ekarri zuten Celestino. Hiru egunez inkomunikaturik izan zuten. Leku berri batera iristen direnean

Bazekiten han bat zegoela, baina ez zekiten nor zen. Hirugarren egunean, udaberriko egun batean eta guztiak patioan eguzkitan zirela, atepak ireki eta hara non Celestino agertu zen. Anaiak esan zigun berak ezin zuela sinetsi. – Celestino. Eta harengana hurbildu zen. Batak bestea begiratu eta egundoko besarkada eman zioten elkarri. Besarkada hark balio izan zuen jasandako neke guztiak arintzeko. Guzti ahaztu zitzaion. Hilabetera, anaia etxera itzuli zen, baina han egon zen denbora Celestinoren ondoan pasatu zuen. Berba egiten zuten, kontu kontari ibiltzen ziren, anaia pozik itzuli zen etxera. Egia esango dizut – Kartzelatik pozik etorri al da? Ba horregatik bakarrik, han Celestinorekin elkartu izanagatik. Asko gogoratzen zuen Arrasate. Amak taberna bat izan zuen garai haietan Arrasaten, sukaldaria zen.⁷¹²

Tomas Ruiz de Alegria 1948ko ekainaren 21ean askatu zuten.⁷¹³

Vicente Abarrategi Abarrategi 1948ko abuztuaren 18an atxilotu zuten, klandestinoki, muga pasatzen saiatzeagatik. 2.500 pezetako isuna ezarri zioten. Hark 15,40 pezeta irabazten zuen egunean, eta ez zuen ordaindu isunik. Urriaren 16ra arte izan zuten giltzaperatuta isuna ez.⁷¹⁴

Euskal elkartasun antifrankistatik antikomunismora.

2. Mundu Gerra amaitzean, eta mundua bi bloke antagonikoetan banaturik zegoela, “Gerra Hotza” izenarekin ezagutu genuen aldia hasi zen. Horrek Europa Mendebaldeko alderdi komunistekiko isolamendu politika bat ekarri zuen berarekin. 1947ko martxoa maiatza bitartean, Frantziako, Italiako eta

Belgikako gobernu komunistetako ministroak kanporatu zituzten.

Urte horren amaieran, sozialistek Eusko Jaurlaritzari eskatu zioten Fermin Zarza eta Enrique Dueñas komunistak gobernutik kanporatzeko, haiek 1947ko maiatzeko grebarako grebalariei fondoez jabetzeaz akusatutik. 1948ko maiatzean, Leandro Carro kanporatu zuten. Nardiz, ANVko kontseilaria, erabaki haren aurka agertu zen, indar antifaxisten elkartasuna apurtzea suposatzen zuelako. Fondoek gaiaz gain, EAJk Euskadiko Alderdi Komunistaren izaera “Espainola” salatu zuen Espainiako Alderdi Komunistaren esanetara egoteagatik.

Arrasaten porrot egin zuen indar antifaxisten akordio bateratu batek.

Markaideri eskatu genion EAJrekin bilera batera deitzeko. Egun batzuk geroago, bildu ginen Zarugalde kalean burdindegi bateko biltegian. EAJtik, Juan Azkarate eta Gregorio Yarza joan ziren, ANVtik, Markaide eta guretik Jose Maria Olazagoitia eta Jose Maria Arriaran. Iritziak elkartrukatu genituen. Klandestinitatean biltzen ginen aurreneko aldia izan zen hura, baina ez genuen lortu inolako akordiorik.

Aurrerago, berriro ere elkartu ginen. Guk orri bateratu bat ateratzea proposatu genien, eta proposamena onartu zuten. Erabaki genuen guk idatziko genuela. Idatzia egin eta besteei igorri genien. Markaidek ontzat eman zuen, eta EAJkoek esan ziguten, beraiek ados egon arren, alderdiko zuzendaritzarekin kontsultatu behar zutelako. Alderdi Sozialistako Cosmekin “Txaparro” ere hitz egin genuen, eta hark esan zigun gure esku uzten zuela EAJrekin eta ANVrekin egin genezakeen akordioa.

Egun batzuk geroago, edukiarekin bat zetozela, baina esaldi bat kendu nahi zutelako. Orri bukaeran genioen: “Azaldutako guztiagatik, eskatzen diegu gure indar eta jarraitzaile guztiei jokatzeko zentzuz eta arduraz gure herriak ahalik eta azkarren askatu daitezten. Oroipen gogoangarria gerran, kartzelan edota frankisten kontzentrazio esparruetan bizia eman zuten guztiei”.

Eskatu ziguten esaldi hori beste honekin aldatzea: *hildakoen arimaren alde otoitz bat eskatzen dugu*. Sorpresa handia hartu genuen. Erantzun genien ezinezkoa zitzaila komunistei eta jarraitzaileei

Francoren garaitzeko erretratzen hasia. Haiek bere horretan mantendu ziren. Orduan, aurrekoa mantendu eta prest agertu ginen honakoa gehitzeko: *Eta hau irakurtzen ari diren fededunei eskatzen diegu otoitz egin dezatela haien arimen alde*.

Baina ez zuten jarrera aldatu. Ulertu genuen kontsigna zorrotzak zituztela gurekin eztabaidak amaitzeko. Honela zuzendu zitzaieen Olazagoitia bilera amaitu zenean:- Azken urteotan gertatu den guztiarekin eta gaur egun gertatzen ari denarekin gehiago eboluzionatuko zenuelakoan geunden. Eta Azkaratek erantzun zion:-Ez ahaztu gurea alderdi konfesionala dela. Horrela amaitu zen proiektu hura, sinetsita bakarrik lan egin beharko genuela.

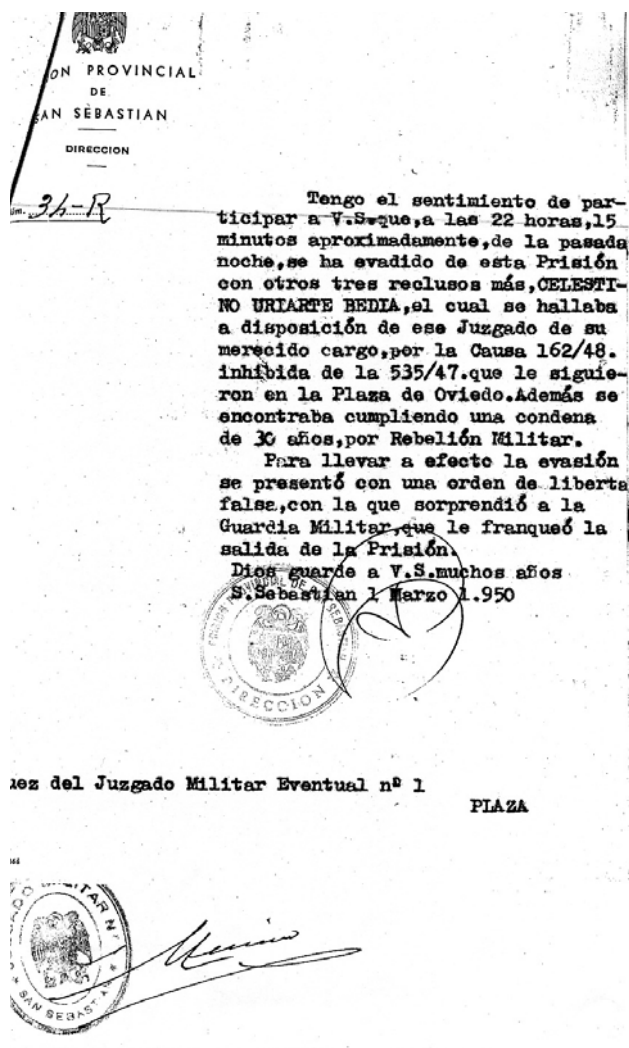
20. 6. 1949: Franco Arrasaten

*Francoren Arrasatera etorri zan Bastida “Sagu” alkatea zegoela. Franco Donostian zauen oporrak pasatzen eta inbitau zautien Conde de Monterron palaziora. Egun bat lehenago ezkerreko eta sindikalistak kartzelan sartu zautien. Kotxean etorri zen inork be ez zauen ikusi, bere guardaxia bai txapela kaki kolore borla gorriekin. Viva Franco oso gutxi egon ziren, bi emakume falangistak besterik ez. Txalorik bez. Arrasaten etzaku gustau inoibe. Herrian sufrimiento asko eta memoria zegoen.*⁷¹⁵

Herriaren ongi etorria ezin hotzagoa izan arren, udalak ohorezko alkate izendatu zuen.

Francoren diktadoreak Monterrongo Kondeari egin zion bisita zela eta, Santiago Bastida buru zuen Udala Korporazioak udalbatzak horrela adostuta, Francisco Franco Arrasateko ohorezko alkate izendatu zuen, 1949ko abuztuaren 22an. *Invicto Caudillo de la España Nacional Don Francisco Franco Bahamonde, como testimonio de la leal e inquebrantable adhesión a la persona que en momentos en que parecía que todos los enemigos de nuestra Religión y de nuestra Patria se habían desencadenado para sumirnos en el caos y en la desesperación con la negación de todo lo bueno y santo y exaltación de todo lo material y bajo, con verdadera fe que hace grandes a los hombres y con patriotismo difícil de igualar, salvó a nuestra querida Patria en cruenta pero Gloriosa Cruzada de Liberación.*⁷¹⁶

Intxorta 1937 elkarteak egindako proposamenaren ondoren, 2008ko azaroan utzi zuen bertan behera erabaki hura Arrasateko Udalak, diktadorea ohorezko alkate izendatzen zuena.

Martuteneko espetxetik ihesi.

20.7. 1950: Celestino Uriarte ihesa Martutenetik

1950eko otsailaren 28an, 4 presok ihes egin zuten Martuteneko kartzelatik. Iheslariak izan ziren Ramón Peña Azcue, Alberto Harina Salado, Eugenio Urrutia Anduaga eta Celestino Uriarte Bedia arrasatearra. Funtzionario bat menderatu ondoren, iheslari batek haren jantziak jarri eta ate nagusitik atera ziren, aske geratzeko agindu faltutu batzuk erakutsita kalean ateko soldadu batzuei. Peña eta Uriarte Hendaiara joan ziren, eta handik Frantziara. Beste biak atxilotu egin zituzten.

Arrasateko frankista batzuek uste zuten ez zela nahikoa Uriarteri ezarritako 30 urteko kartzela zigorra. eta herriko guardia zibilekin batera, euren

Celestino Uriarteren "errekisitoria".

esku zegoen guztia egin zuten Celestino heriotza zigorrera kondenatu zezaten, 1934ko mugimenduan eta gerran parte hartzeagatik bere aurkako prozesuan. Jarduera haiek batez ere Euskadin burutu zirenez, 1948ko maiatzaren 4an, Oviedoko guardia zibilek eskoltaturik Donostiako kartzelara eraman zuten.

Felipe José Azurza izan zen salatzaileetako bat. Hona hemen hark egin zituen baieztapenak: *Uriarte udaleko matxinoen agintaria izan zen, baina nik ez nuen ikusi, jakin nuen ezagutzen ez dudana pertsona batek kontatu zidalako.*

Celestino 1948ko maiatzaren 8an Martuteneko kartzelan sartu zutenean, bazekien heriotza zigorra ezarri behar ziotela. Hona hemen Aquilino Gómezi

zer jakinarazi zion Oviedon Donostiara eraman behar zutela esan ziotenean: *Oreja Elósegui diputatuaren hilketan parte hartu izanaz akusatzen naute. Nire bila doaz. Susmo horrengatik hasiera hasieratik pentsatu zuen ihes egitea, eta pentsatu zuen aukera bakarra zela ate nagusitik ateratzea. Preso gehienen kultura maila baxua zenez, saiatu zen kartzelako administrazioan sartzen. Administrazioa kartzelako burdin sareetatik kanpo zegoen, hau da, ate nagusiak besterik ez zuen zeharkatu behar kalera irteteko. 1948ko uztailaren 30ean, erregimen laguntzaile izendatu zuten, eta orduan hasi zen ihesa prestatzen.*

Nire aita bere abokatua izan zen. Gogoan dut aitak nola esan zigun instrukziozko epailarekin hitz egitera joan zela. Ordura arte eta bere abokatua izan arren, inork ez zion ihesari buruz ezer esan. Kontatu zigun epaile hark ahoz jakinarazi ziola ihes eginda zegoela eta epailearen hitzak izan zirela berak bazekiela mutil hura oso azkarra zela.⁷¹⁷

20.8. 1951tik 1956ra: Grebak. Gertaera garrantzitsuak Arrasaten.

1951

Eskola Profesionala berria

Eskola Profesionala Viteri Eskolako lokaletan eratu zen lehenengo momentutik Jose Maria Arizmendarrietak nahi izan zuen Eskola Profesionala fusionatu Unión Cerrajerako Escuela de Aprendizecesekin. Baina Unión Cerrajerako zuzendaritzak ez zuen onartu proposamena.⁷¹⁸

Gauzak horrela, 1951ko abuztuaren 26an, Zaldibar auzoan Eskola Profesional berria inaguratu zuten. 1951-52 ikasturtean, lokala Cometal ferreteriako biltegi bat zen, gero Arrasateko Liga de Educación y Culturarena izatera pasatu zen eta lekua zuen 200 ikasleentzat.⁷¹⁹

1952

Etxetik kanporatuak

1952ko martxoaren 10ean, Unión Cerrajerak 6 hilabeteko epea eman zion Pablo Querejeta eta Romana Eraña senar-emazteari Maala 12ko (Etxetxikiak) etxebizitza husteko. Querejeta ez zuten hartu gerra ondoren berriro lanerako. Romanaren aita, Jose Eraña, Cerrajerako langilea zena eta etxebizitzaren titularra, hilda zegoen.⁷²⁰

20.7. 1951ko eta 1956ko mobilizazioak. Erresistentziaren lekukoa belaunaldi berri batera pasatu zen.

1947ko greba hura izan zen gerran borrokatu eta gerra galdu zuten langile borrokalariek zuzendu zuten azkena. 1951ko greban, belaunaldi horrekin batera, sozialista belaunaldi berri batek hartu zuen parte. Sozialisten belaunaldi berri hark ez zuen gerran parte hartzerik izan, orduan oso gazteak zirelako.

1951ko apirilaren 23an eta 24an, “la huelga de los garbanzos” izenarekin ezagutu zen grebak jarraipen handia izan zuen Gipuzkoan. Francisco Sáenz de Tejada gobernadore zibilak ohar bat atera behar izan zuen apirilaren 23an, 1951ko apirilaren 24an argitaratua prentsan:

Langileek gaur lanean hasi beharko dute. Lanean hasten ez direnak euren lan eskubide guztiak galduko dituzte. Aitzitik, emandako azalpenek eta atzerritik ordenaren eta bake sozialaren etsaien eta haien jarraitzaile ilunek egindako propagandaren ondorioz, herri langilearen hainbat sektorek euren lanpostuak utzi zituzten, ekonomiari eta masa sozialei eragin zien kaltearekin. Gauzak horrela, atsekabe handiz, eta engainatuei dagokienez, legeak jarraikiz honakoa agintzen dut:

1. *Hilaren 24an, asteartea bukatuko da epea langile guztiak euren lanpostuetara itzultzeko.*

2. *Goian adierazitakoa betetzen ez dutenen kontratua amaitutzat emango da indarrean dauden xedapenak jarraikiz eta bake soziala izorratuz greba zigorgarriak egiten dituztenentzat legeak zehazten dituen ardurengatik, enpresek zor ahal dizkieten soldaten likidazioak egingo dizkiete euren eginkizunak betetzen ez dituzten langileei. Modu horretan, azken aukera ematen zaie langileei gaurko portaerak sortu ahal izan dituen gaizkiulertuak zuzentzeko.⁷²¹*

Mehatxuen gaintik, grebak apirilaren 24an jarraitu zuen. Hortik, apirilaren 26ko prentsan, Donostiako alkatea “bi lanegun melankoliko” haiek aipatu izana. La Voz de Españako editorial batek ez zuen zalantzarik utzi gabe grebaren jarraipenaren inguruan argitaratu zuen: “Con pena hemos visto como numerosos trabajadores guipuzcoanos se han sumado a la protesta...”

Feliciano Aranzabalenean 1949an sartu nintzen lanean. Bertan jarraitu neban 1961 arte, Iparraldera ihesi etorri arte. 1951n Cerrajera irten zen grebara, eta atzetik poliki-poliki besteak be. Hor Markaide ELAkoa ibili zen. Gorosabel "Amelu". Karlista zen, sartu zauien kartzelan eta libratu zuteneien herri guztia joan zen tren estaziñora trenean etorri zenean. 1956an apirillean Felicianokoek izan giñen gehien aguantau zauena greban, 4 egun, besteak baina bi egun gehiago. Gobernadore zibilak tailerra zerrau ein biau zauiela eta hasteko lanean meatxatu zauien.⁷²²

Gainontzeko sindikatuak bezala, Sindicato Libre de sagertu zen ere gerra ostean. Sindicato Falangista zen Estatuak onartzen zuen sindikatu bakarra. Afiliatu gabe egon arren, nominatik kentzen ziguten sindikatuko kuota. Hau 1938. urtean izan zela uste dut. Derrigortuta geunden sindikatuan afiliatuta egotera. Lanean hasi bezain laster, Sindicato Verticalean afiliatzen zituzten langileak. 1944. urtean, enpresa guztietan hauteskunde sindikalak egin ziren. Hiru aukeratu behar genituen, kategoria ezberdinetako hiru pertsona, eta orduan botoa sinatu egin behar zen. Bakoitzak esan behar zuen botoa noren alde ematen zuen. Inor ez zen ausartzen botoa sinatzera gorri baten alde. Ta guk ba, hori, Ameluri botoa eman, karlista zela, eta gu libre. Ia erretiroa hartu arte egon nintzen han lanean, ondo edo txarto. Gipuzkoako Metalaren Mutualitate Siderurgikoa oso garrantzitsua izan zen. Gainera, arautegitik kanpo zegoen fondo bat zuen. Orduan, jende asko zegoen tuberkulosiak jota eta fondo horiek Extrectomicina erosteko erabiltzen genituen, oso garestia zelako. Ni alfabetatu gabea nintzen, eta honela esan behar nien: hemendik pezetak atera ahal dira ... jendea beldur zelako. Beti zeuden izorratu nahian eta, orduan, nik erregimena-ekin kolaboratu izana leporatu ahal zidaten.⁷²³

Juan Jose Gorosabel Aranguren, "Amelu", enlaze sindikala izan zen ELMan.⁷²⁴ Onartzen du greba horretan atxilotuta egon zela.

Pentsaizu, huelga bat egon zan por la carestia de la vida en el año 1951. Huelgan fabrikan baina, neuk urten nauen azkenengua. Bezperatik neu topetan ebitzen guardia zibilak, eta kartzelan hiru egun egon nintzen Donostian. Euki nittun tenientiakin be zer batzuk esan notzan: Yo no se nada, han nik ez nauen parte hartu... Bezperan, Eibarko lagun batek, nik Mutulidarian lana obeto eitteko, nik Eibartarren asuntan defendiruten nittun, eta berak Mondraukuak. Bezperan joan nintzen eta Eibarko lagunak, horrek batek esan zuzten "Hi, hemen zabaldu dok, bixar eta etzi, huelga por la carestia

de la vida." Nik ha entzun nauen eta azkenengo trenian etorri nintzen. Gero, enterau nintzen, bezperatik ebitzela nire bila, eta ni Eibarren.

*Sindikatu inposatuta zegoen. Kritikarik onartzen ez zuen sindikatu zen, eta ni oso kritikoa izan naiz. Ez nuen politika hura ulertzen, haiek egiten eta desegiten zuten guztia. Behin reunixo baten, nere izenak irten zauen, informe batean como agitador rojo, que no he tenido ni la corbata... Yo nunca he sacado una huelga, he amenazado si (se rie), pero nunca he sacado una huelga. Tenia miedo...y muchas veces puse en peligro mi libertad, muchas veces y sali bien.*⁷²⁵

1951. urtean hasi nintzen Feliciano Aranzabalen lanean. Hasieran, 65 pezeta irabazten nituen astean, eta apupiloek 70 pezeta ordaindu behar genizkion patronari. 1951n, greba bat edo bi egin ziren. Nik ezagutu nuen lehenengoa. Orduan Unión Cerrajerak bakarrik egin zuen bat deialdiarekin. Guk ez genekien zergatik, ezta zertarako zen ere. Gero, "la huelga de los garbanzos"i buruz hitz egin zen, badirudi ELAtik etorritako agindu bat zela. Gerra aurretik sindikatueta ibilitako jendea zen.

Aurrerago, 1956an, beste greba bat egon zen. Orduan bai, 20 langile inguruk egin genuen bat deialdiarekin, eta gelditu egin ginen. Atxilotetak egon ziren, Arrasaten eta Bergaran lehenengoak. 1956ko grebaren ondoren hasi ginen antolatzen. Ezberdintasun handiak zeuden gizon ezkondu eta ezkongabeen artean. Orduan, "Plus familiarra" zegoen "puntuak" izenarekin ezagutzen genuena. Emaztea eta seme-alabengatik diru kopuru bat ordaintzen zizuten. "Puntuak" bidez, lanean baino gehiago irabazten zen. 400 pezeta puntu bakoitzeko. Emazteak 5 puntu zituen eta seme-alaba bakoitzak puntu bat. Ezkonduak ez zuten nahi sartzera lanera jende ezkondu gehiago, guztiak gazteak ginen. Ez zuten soldatagatik ezer egiten, puntuak diruarekin nahikoa eta sobera irabazten zutelako.

Gauzak horrela, hurrengo hauteskundeetan sindikatuko lotura izatetik kendu genituen. Egin genituen lehenengo grebak hotzarengatik izan ziren.⁷²⁶

Gerra ostean, Eustasio Markaide, Pablo Urrutia, Esteban Zaitegi, "Palmeño", eta Roman Bidaburu ziren sindikatuko arduradunak, eta esan ziguten eurak erreta zeudela; horrela buruzagi berriak hautatu genituen: 1956ko maiatzean ELA-STV Arrasateko komitearen arduradunak, Jabier Olalde, Kortabarria "Arrazola", Jose Mari Lasagabaster, kontaktuak egiteko, Juan Juaristi Unamuno "Kotxero" poskutxa, eta neu Josu Otadui di-

ruzaina. 80 lagun inguru ginen kotizatzen, batez be Union Cerrajeran, Elman (Xabier Arregi Kataide jaunak, lanean zebilena enpresa horretan, esan digu Sabino Amozarrain Sabin Txikik jasotzen zuela dirua; hasieran pezeta bat zen) eta Asamen. 1945ean 2 pezeta kotizatzen genuen eta orduan 5 pezetara igo zen kotizazioa. Lan Deya zabaltzen genuen, batez ere Union Cerrajeran. UGTko kontaktua Zozimo Olmedo zan.⁷²⁷

1947xen-edo ELAn sartu nitzen; oso peligrasue zan sartzie sindikatu baten, legez kanpo euen. Geruau, 1954en urten nauen enlaze Union Cerrajeran. Bai edo ez ibili gitzen, parte hartu edo ez. Orduen denporan kolaborazionista zitzen parte hartu ezkeru sindikatu bertikalien. Esan nutzen Alfontso Gorroñoitiari preguntetako aitta Joseri, exiliaute euen, zer pentsetan jakon, eta esan euskun Frantzian komunistak bai hartuko auiela parte, eta horreaittik handik aurrera prentau gitzen sindikatu bertikaleko jurau eta enlaze izeteko.⁷²⁸

Debagoienean STV izan zen greba haiek bultzatu zituenetako bat. Grebak zuzendu zituzten solidarioen testigantzak elkarrizketa hauetan daude jasota: *Basurto Añorgakua, biajante ibiltten zana, etortzen zan gugana, Aretxabaletan, Esteban Gorroño, Sabin Bengoa, Santiago Bengoa ta neu gitzen, Arrasaten, Felipe Barrutiabengoa Txirri, Antonio Zubizarreta, Jabier Olalde ta Jose Maria Zubia Liorra, Aramaixon, Alexander Nafarrete, Sabin Goiko Errotakoa, Eusebio Benta Txikikoa eta Aiastui Lonbide. Horreik ta Eskoriatzako emakume bat ta Bergara ta Elgetako bana joan gitzen batzar batera lehengo Urrietako sagardotegi batera, Lauxuetan, Gipuzkoa osokoa, juntau gitzen 70 pertsona. Gero, Beheko ta Goiko Debakuak Elgetan ta Basurto izan zan hizlarixa. Paruak % 100koak izan zien”. 1956xan Policia Armadako autobus bat etorri zan Arrasatera, ta detentziñuak egon zien: Esteban Gorroño, Jabier Olalde ta Jose Maria Zubia.⁷²⁹*

1956ko greba izan zen apirilaren 13an eta 14an. Silvio Garcíak, Bergaran Unión Cerrajerako Labe Garaietan UGTko agintari sindikala Errepublikara iraietan, eta handik bidalia gerra ostean, azaltzen digu zergatik deitu zen eta zer gertatu zen Bergaran. Silvio Garcíak eskutitz hau idatzi zion Bergaratik bere seme Pedrotxori Grenoblera, non ihes eginda zegoen:

Hemen izandako greben berri zango duzu. Paris Irratiak albisteak eman ditu horien inguruan. Bergaran, bi egunez izan dira greban, Labe Garaiak, Mayc, eta ehungintza lantegi guztiak. Jakingo duzu oinarritzko

soldata % 20 igo digutela, 2 eguneko 20 pezeta irabazten zituenarentzat 4 pezetako gehikuntza suposatzen du igoerak. Beste lantegi batzuk, aldiz, % 20 eman bai, baina plus boluntarioak kentzen zizkieten, eta soldata bere horretan mantendu. Hainbat artikuluren prezioak nabarmen egin du gora. Okelak kiloko 6 pezetako igoera izan du. Hortik etorri da protesta. Baina zuk badakizu, zuzendaritzarik gabeko grebek porrot egiten dutela. Soldata igoera handiagoa eskatu da eta langileak lanera itzuli dira; esan dietelako enpresek gaia aztertuko dutela eta egun batzuen buruan erantzun bat emango dietela.⁷³⁰

1944ko abenduaren 23an dekretu bidez iragarritako Kode Penalaren lege errepresiboak eta 1947ko apirilaren 18ko Bandidaje eta Terrorismo legea hor egon arren, 1947, 1951 eta 1956ko grebek argi eta garbi adierazten dute, frankismoak sorrarazitako izuak ezin izan zuela geldiarazi euskal langileen mobilizazioak.

1953

Aramaiona errekan bonba baten eztanda

1953ko apirilaren 23an, eztanda handia egin zuen Breda izeneko bonba batek, Zarugalde kalean Aramaio ibaian aurkitutakoa. Eztandaren ondorioz, lau ume zauritu ziren: Juan Zubizarreta Sagasta 13 urtekoa, Ramón Molina Blanco 10 urtekoa, Luis Jiménez Ortega, hura ere 10 urtekoa, eta Luis Maria Inda Orobengoa 6 urteko umea.

Eztanda gertatu eta hiru astera, Alejandro Berriochoa Garitaonaindiak guardia zibilei esan zien artilleriako granadak eta morteroak zituela “Arriaran” bere baserrian. Jaurtigaietatik hiruk espoleta zuten, 10,5 eta 7,5 kalibrekoak ziren. Morteroa 50 milimetrokoa zen. Arma guztiak baserri inguruan suntsitu zituzten.⁷³¹

1954

ULGOR sortzeko arrazoiak

Urte hartan, Sindicato Verticalaren bidez, hauteskundeak egin ziren enpresetako lotura sindikalak izendatzeko. Arrasateko Unión Cerrajeran bi urte geroago Ulgor sortuko zuten bi pertsonak hartu zuten parte lehenengoz hauteskunde haietan, Jose Maria Ormaechea Uribechevarriak eta Alfonso Gorroñoitia Gonzalezek. Bulegoetako kolegiotik aukeratu zituzten.

Jose Maria Ormaecheak kontatzen digu enpresa kapitala handitu nahian zebilela eta enpresari proposatu ziotela kapitalaren zati bat enpresako langileen artean banatzea. Enpresak uko egin zion dirua banatzeari, eta orduan erabaki genuen Unión Cerrajera utzi eta Ulgorren lehenengo kooperatiba sortzea.

Eskerretik eskumara: Luis Usatorre Arriola, Jesús Larrañaga Lizarralde, Alfonso Gorroñoigoitia Gonzalez, José María Ormaechea Uribechevarría eta Javier Ortubay Arana

1956

ULGOR sortzea

1956ko apirilaren 14an, arrasatear askok diskrezio eta kontu handiz Bigarren Errepublikaren urteurrena ospatzen ari ziren Jose Maria Arizmendiarrietak Ulgorreko lehenengo harria bedeinkatu zuenean. Izen horrek sortzaileen izenak biltzen zituen: Luis Usatorre, Jesús Larrañaga, Alfonso Gorroñoigoitia, José María Ormaechea eta Javier Ortubay. Guztiak ziren Arrasateko Unión Cerrajerako langileak, eta 12 eta 18 urte bitartean zituzten.⁷³²

JURADO DE EMPRESA

Comisiones asignadas á los Vocales Titulares del Jurado

<u>Plús Familiar</u>	
Alfonso Gorroñoigoitia Gonzalez	- Técnicos
Carlos Colón Santisteban	- Administrativos
Juán Azcárate Aguirrezabal	- Administrativos
Gregorio Azcoaga Azurmendi	- Mano de obra cualificada
José Ramón San Miguel Eguiluz	- Mano de obra no cualificada
Francisco Moñux Angulo	- Mano de obra no cualificada
<u>Comité de Seguridad</u>	
José M ^o Ormaechea Uribechevarría	- Técnicos
José Arregui Zubillaga	- Administrativos
José M ^o Lasagabaster Arriola	- Mano de obra cualificada
José M ^o Zubía Barrutiabengoa	- Mano de obra no cualificada
Félix Lascurain Charroalde	- Técnicos
Francisco Moñux Angulo	- Mano de obra no cualificada
<u>Comedores Obreros</u>	
José M ^o Ormaechea Uribechevarría	- Técnicos
José Ramón San Miguel Eguiluz	- Mano de obra no cualificada
<u>Economato</u>	
José Arregui Zubillaga	- Administrativos
José M ^o Lasagabaster Arriola	- Mano de obra cualificada
Juán Azcárate Aguirrezabal	- Administrativos
<u>Hetruc</u>	
Alfonso Gorroñoigoitia Gonzalez	- Técnicos
Juán Azcárate Aguirrezabal	- Administrativos
Gregorio Azcoaga Azurmendi	- Mano de obra cualificada
<u>Viviendas</u>	
Félix Lascurain Charroalde	- Técnicos
Carlos Colón Santisteban	- Administrativos
Domingo Ugarte Beitia	- Mano de obra cualificada
José M ^o Zubía Barrutiabengoa	- Mano de obra no cualificada
<u>Escuela de Aprendices</u>	
José M ^o Ormaechea Uribechevarría	- Técnicos
José M ^o Lasagabaster Arriola	- Mano de obra cualificada
Domingo Ugarte Beitia	- Mano de obra cualificada
<u>Reportes</u>	
José Arregui Zubillaga	- Administrativos
José M ^o Zubía Barrutiabengoa	- Mano de obra no cualificada

26 de Marzo 1954.

Jurado de Empresa, 1954an Union Cerrajeran.

Unión Cerrajerako zuzendaritzak gerra aurretik eta gerra garaian bertako langile frankisten arteko hildakoei eraikitako monumentua. 2000. urtera arte egon zen.

21. Eranskinak

I ERANSKINA

Arrasateko biztanleria datuak

Urtea	Biztanleria	Emakumeak	Gizonezkoak	Herritik kanpo	Emakumeak	Gizonezkoak
1930	6.906	3.375	3.354	319	173	146
1940	8.834	4.769	4.065	383	143	240*
1945	9.155	4.959	4.196	135	52	83
1950	10.134	5.438	4.696	165	73	92
1956	11.932	6.196	5.736			
1960	14.148**	7.269	6.879			

Datuok 1956ko urtarrilaren 1etik, 1960ko abenduaren 30era bitarteko erroldetatik eta Memoria Munizipaletatik atera ditugu.

*55 soldadutzan

** Horietatik 1.904 pertsona Euskal Herritik etorritakoak dira: Araba 1.506, Bizkaia 544, Nafarroa 304; eta 3.380 Estatutik: Gaztela-Leon 2.672, Extremadura 248, Andaluzia 217, Galiziatik 188, Aragoikoak 65.

II. ERANSKINA

Arrasateko Alderdi Sozialistako eta Juventudes Socialistas-eko militanteak.

- Celestino Uriarte Bedia, Elmako langilea eta UGTko buruzagia. Liburuan agertzen da haren biografia.
- Pedro Ruiz De Alegría Balanzategi, Unión Cerrajerako langilea. Gerra hasieran, milizien komisario politikoa Donostia hartu zenean. Aretxabaletan hil zuten borrokaldi batean.
- Guillermo Lasagabaster Gorosabel, “Mala leche”, Unión Cerrajerako langilea. Santanderren atxilotu zuten Dragones batailoiko tenientea zela. Frantziara ihes egin zuen 38 egun iraun zuen ihesaldian ELMAko langilea zen Fermín Ibáñez Azkoagarekin batera, “Faja roja”. Katalunian jarraitu zuten borrokan gerra amaitu arte.
- Gerardo Ruiz de La Cuesta Gómez. ELMAko langilea. Dragones batailoiko komandantea. Ebroko batailan hil zuten teniente koronela zela
- Marcos Vitoria Goitia, Unión Cerrajerako langilea. Karabineroen kapitaina gerra amaitzean. Gürs-eko kontzentrazio esparruan 4 islote euskaldunetako bat.
- Ismael Díez Fernández, Burgosen fusilatu zuten 1938ko urte amaieran.
- Jesús Uranga Urrutia. Zinegotzi sozialista eta Unión Cerrajerako langilea. Donostian fusilatu zuten 1938ko abuztuaren 13an.
- Bernardo Gomez Otxoa “Rentería”. Unión Cerrajerako langilea. Dragones batailoiko kapitaina. Ebroko batailan hil zuten
- Segundo Olazagoitia García “Santxo”. Unión Cerrajerako langilea. Dragonesko lehenengo konpainiako kapitaina lehenengo eta eta izen berdineko batailoiko komandantea gero. Euban hil zuten 333 kotan.
- Pedro Gallastegui Azpitarte “Londres”. Batailoiburua erretaguardian Katalunian.
- Tomás Ruiz De Alegría Balanzategi, “Porra”, Unión Cerrajerako langilea.
- Cosme Altuna Sagasta, Unión Cerrajerako langilea.
- Ricardo Ceciaga, Asameko langilea. Tatxo Amilibia komisarioaren txofer laguntzailea.
- Secundino Urionabarrenetxea Agirre, Unión Cerrajerako langilea.
- Vicente Arabaolaza Arriola, Unión Cerrajerako langilea.
- Juan Gaztañaga Elorza, Unión Cerrajerako langilea.
- Angel Iturmendi Busto, maisu Zarugaldeko eskolan. Gijónen fusilatu zuten.
- Felipe Andoaga López, Unión Cerrajerako langilea. Dragones batailoiko tenientea.
- Benito Uranga “Troski”, Unión Cerrajerako langilea. Donostia hartzean hil zuten.
- Camilo Ibáñez Azkoaga, Elmako langilea. Donostiako Hotel María Cristina hartu zutenean hil zuten.
- José Uribarren, Unión Cerrajerako langilea.
- José Riviere “Chocho”, Unión Cerrajerako langilea.
- Pablo Ibarra, Unión Cerrajerako langilea.
- Antonio Guridi Garai, Dragonesko tenientea. Heriotza zigorra.
- Saturnino Abarrategui Arkauz.
- Marcelino Uribesalgo.
- Ignacio Aranzabal Cacicedo, Unión Cerrajerako langilea.
- Jaime Uriarte Cestona, Unión Cerrajerako langilea.
- José Agirregomezkorta Etxebarria, “Lapiko”.

Juventudes Sozialistetan, Celestino Uriarte eta beste hainbat zeuden: Jose Mª Olazagoitia Ceciaga, Unión Cerrajerakoa, San Bernabeko batailan hil zuten; Jose Mª Arriaran Ortueta *Chispas*, udal langilea, Dragones batailoiko tenientea; Timoteo Zubizarreta; Benito Arriaran Ortueta, Intxortan hil zuten; Francisco Gonzalez *Kiko*; Jose Mª Etxebarria *Kirten*, Unión Cerrajerakoa; Martin Herrarte Sologaietua; Mateo Abarrategi Abarrategi *Bostate*,

Durangon hil zuten; Martin Alberdi, Elma-ko langilea, Dragonos batailoiko tenientea, Lemoako atxetan hil zuten; Gregorio Lazpiur, Elma-ko langilea; Francisco Ruiz de Alegria Balanzategi, Unión Cerrajerako langilea, Intxortan hil zuten; Secundino Vitoria Goitia, udal langilea, 1934ko urriko iraultzan hil zuten; Guillermo Lasagabaster Union Cerrajerako langilea; Lucio Goronaeta Mendizabal, Elmako langilea; Cristóbal Zubizarreta; Tomas Zabarte Iturriaga, Unión Cerrajerako langilea eta Dragonos bataloiko tenientea; Juan Berezibar Ormazabal, Intxortan hil zuten; Lucio Berezibar Ormazabal, Balmasedan hil zuten; Jose Mª Urzelai *Txarol*, Bilbon fusilatua; Cruz Ugarte, Asam-eko langilea; Tomas Uribarren; Victoriano Fernández; eta Francisco Letamendi, Elmako langilea

III. ERANSKINA

1934ko Urriko Iraultza bultzateagatik Arrasateko 132 auzipetuen zerrenda

1934ko Urriko Iraultza bultzateagatik Arrasateko 132 auzipetuen zerrenda. Beste 26 atxilotu egin zituzten, ihes egin zutenak zenbatu barik. Guadalupeko gotorlekuan egon ziren kartzelaturik eta gero Ondarretako espetxean:

Pío Altuna Sagasta, José Acha Zubia, León Abarrategui Egidazu, José María Arriaran Ortueta, Cosme Altuna Sagasta, Vicente Arabaolaza Arriola, Benito Arriaran Ortueta, Ignacio Aranzabal Cacicedo, Eusebio Berezibar Otadui, Lucio Berezibar Ormazabal, Ricardo Ceciaga Lasagabaster, Cándido Ciardegui Gallastegui, José María Etxebarria Larrañaga, Vicente Etxebarria Larrañaga *Ferrer*, Ignacio Ezcurra Areitio *Galarra*, José Eguidazu Lizarralde, Pedro Gallastegui Azpitarte, Francisco Garay Albistegui, Juan Castañares Elorza, Lucio Goronaeta Mendizabal, Agustín Heriz Lamarain, Pablo Ibarra Iriondo, Celestino Heriz Arizmendi, Martin Herrarte Sologaistoa, Eugenio Iza Zubia, Esteban Ibarra Iriondo, Cristóbal Lizarralde Otadui, Francisco Letamendi Ojea, Sabino Lasaga Zuazubiscar, Joaquín Mendieta Egaña, Miguel Menchaca Mancebo, José Ortuoste Altuna, Segundo Olazagoitia García, Jacinto Olazagoitia Ceciaga, Juan Olazagoitia Ceciaga, Tomás Ruiz de Alegría Balanzategui, José Riviere Ormaechea, Alejandro Sagasta Azkoaga,

Lucio Urionabarrenechea Agirre, Secundino Urionabarrenechea Agirre, Marcelino Uribesalgo Balanzategui, Tomás Uribarren Zubizarreta, Cruz Ugarte Arcauz, Santos Urcelay Zarraoa, Marcelo Vitoria Zabarte, Rafael García Fernández, Juan José Rodríguez Rodríguez *Salamanca*, Clementino Ramos Gamazo, Angel Iturmendi Busto, Gregorio Lazpiur Urrutia, Salvador Lazpiur Urrutia, Melquíades Marañon Peña, Bernardo Gomez Ochoa, Tomás Romero Boraita, Juan Martín Alberdi Juldain, Victoriano García Gonzalez *Pancorbo*, Eugenio Andonegui Arrillaga, José Agirrebengoa Gabilondo, Pedro Rodríguez Ortega, Justiniano Rodríguez, Gabino Aranburu Garro, Pedro Ajuría Diaz, Vicente Cubillo Grima, Gabriel Goitia Uralde, José Fernández Barbero, Luis Fernández Barbero *Correas*, Jesús Uranga Urrutia, Juan Maria Etxebarria Chinchurreta, Victoriano Fernandez García, Daniel Ormaechea, Julián Greño Rudiez, Laureano Guerra Bernarte, Fernando Agirre Kortabarria, Felipe Andoaga López, Tomás Avechacho Barrecheguren, Francisco Orobengoa Gonzalez, Heriberto Mendizabal Unamuno, Bernardo López Alceaga, Felix Oroiz Leonardo, Ulpiano Rubio Miguel, Atilano Ramos Gamazo, José Aperribay Oquina, Mariano Zubia Arcay, Pedro Vega Bibiano, Santiago del Valle Arcada, Pedro Uranga Urrutia, Ventura Vega Alvarez, Sabino Ugalde Basoa, Salvador Rodríguez Rodríguez, Marcelino Uribesalgo Balanzategui, Tomás Uranga Urrutia, Benito Uranga Balanzategui, Valentin Goicoelea Garaigordobil, José Ramón Azcarate, Salustiano Ormazabal Arregui, Daniel Ugarte Arcauz, Ignacio López Gardoqui, Marcelo Tarragona Calvo, Rogelio García Lumbreras, José Bengoa Gondra *Txaeta*, Severiano San Vicente Santamaría, Francisco Gonzalez Gonzalez, Mateo Abarrategui Abarrategui, Domingo Abarrategui Abarrategui, Lucio Aranzabal Cacicedo, Francisco Orobengoa Gonzalez, Camilo Ibáñez Azkoaga, Juan Ugalde Basoa, Irineo López, Fermín Ibáñez Azkoaga *Faja Roja*, Francisco Arabaolaza Arcelay, Bernardo García García, Tomás Zabarte Iturriaga, Pedro Unamuno Loidi, Rufino Ormaechea Ibarrondo, Francisco Alvarez del Rio, Eugenio Iza Zubia, Gregorio Gonzalez Rubio, Gerardo Ruiz de La Cuesta, Juan Elorza Heriz, Leonardo Carmona Conejo, Agustín Uriz Ichaso, Evaristo García Sanguitu, Francisco Rodríguez Rodríguez, Gurmensindo

Alvarez del Río, Francisco Zabaleta Aspe, Esteban Ibarra Iriondo, Jacinto Ruiz Goñi, Pedro Unamuno Loidi eta Segismundo González González.

Horietaz gain, beste 26 aske utzi zituzten: Pedro Goitia Uralde, Román Berezibar Ormazabal, José Lazcano Lasagabaster, Julián Lafuente Gil, Feliciano Salazar González *El Baratillo*, Abundio Pinacho Delgado, José Mugica Bañales, Fermín Arabaolaza Arriola *Pello*, Domingo Garro Altube, Valentín Ruiz de Alegría, Eugenio García Jiménez, Anastasio García Lumbreras, Esteban Arana Cortazar, Andrés Fernández Bilbao, Francisco Ruiz de Alegría, Hilario Madinabeitia Lamarain, Marcos Balanzategui Elorza, Laureano García, Leonardo García Llanos, Manuel Herrero Otero, Román Zabarte Garay, Jesús Trincado Baños, Joaquín Pereira Juldain, Luís Arrieta Echevarria, Juan Elizazu Ugalde eta Francisco Etxebarria Alday.

Ondoren, Jesús Trincado, Anastasio García Lumbreras eta Leonardo García Llanos, berriro atxilotu zituzten.

IV. ERANSKINA

Eusko Alderdi Jeltzaleko gudariak 1936an: 129

Jose Mª Gallastegui Arregui, Juan Azcarate Isasmendi, Joaquin Garmendia Alava, Sabin Garai Arregui, Ricardo Gorosabel, Ramon Gorosabel, Juan Gorosabel Gorosabel, Alejandro Urrutia Arregui, Leon Aguiriano Arana, Jose Maria Echevarria Garay, Vicente Arabaolaza Abarrategui, Vicente Orobengoa Ceciaga, Manuel Gallastegui Elejalde, Pablo Querejeta Urrutia, Jose Gordobil Gomez, Segundo Ceciaga Uriarte, Feliciano Aranzabal Lazpiur, Santos Sologaistoa Uriarte, Florencio Mugica, Fortunato Bedia Arregui, Modesto Leibar Balanzategui, Ricardo Gorosabel Amozarrain, Gregorio Armentia Berridi, Miguel Echaguibel, Lucio Otaduy, Lucio Berecibar Galdos, Eustaquio Guridi, Paulo Bolinaga Arregui, Jose Amozarrain Oyanguren, Vicente Barrutia Sologaistoa, Elias Uribe Arregui, Felipe Aguirre, Domingo Martiartu, Francisco Uribechevarria Barandiaran, Domingo Querejeta Urrutia, Ramon Aranbarri Goñi, Vicente Uribe Echevarria, Pablo Ceciaga Lazpiur, Pedro Garay, Esteban Zaitegui Ceciaga, Felix Garay Lizarralde, Pablo Zu-

melaga Ozaeta, Antonio Murua, Jose Echaguibel Otaduy, Jose Aguirre Balanzategui, Victor Murguzur Yarza, Juan Azcoaga Bidaburu, Esteban Arana Aranceta, Imanol Iturriaga Murua, Pablo Arizabaleta Zabaleta, Sabin Arrieta Arregui, Iñaki Arrieta, Miguel Arrieta Arregui, Pedro Murgoitio Alberdi, Pedro Arriola Arabaolaza, Cruz Villar Igartua, Felix Iraola Otaduy, Emilio Inda Loza, Roman Fernandez Palacios, Juan Echevarria Arabaolaza, Francisco Mendizabal, Jose Letona Arrieta, Juan Juaristi Unamuno, Imanol Ormaechea, Gregorio Uranga, Eugenio Uranga Olabe, Javier Gorosabel Burguiña, Joseba Uribechevarria Osinaga, Antonio Urrejola Errekalde, Ignacio Gorostiza, Pablo Echevarria Larrañaga, Lucio Murgoitio Madariaga, Gerardo Amozarrain, Francisco Unamuno Ladreda, Perico Uribechevarria Arenaza, Pablo Jauregui Echave, Manuel Areizaga, Jose Cortabarría Lasarguren, Pedro Mendizabal Ceciaga, Lucio Otaduy Barrutia, Juan Iraola, Angel Galdos Elorza, Felipe Yarza Abalia, Juan Yarza Abalia, Gregorio Yarza Abalia, Felix Eraña Mugica, Angel Garay Arregui, Alejandro Arregui, Jose Barrutiabengoa Gallastegui, Juan Barrutiabengoa Gallastegui, Francisco Mendicute Arregi, Francisco Gorosabel Burguiña, Jabier Celayaundi Tokieder, Gregorio Eguidazu Lizarralde, Jose Miguel Eguidazu Pagalday, Gregorio Arregui, Francisco Gastañarez Elorza, Jose Zabalo Lizarralde, Juan Jose Echevarria Herrasti, Martin Echevarria Errasti, Felix Garay Lizarralde, Maximo Gallastegui Elejalde, Adrian Iturbe Sampetro, Martin Iturbe Uribe, Lorenzo Urrutia Arregui, Eduardo Urrutia Arregui, Prudencio Usobiaga Arrieta, Gregorio Ceciaga Lazpiur, Iñaki Olazabal Larreategui, Jesus Cortabarría Larzanguren, Pedro Zubizarreta, Eugenio Guridi Belategui, Pablo Aguirre Ugalde, Jose Azcarate, Luis Altuna Lizarralde, Sabin Iturriaga Murua, Antonio Zubizarreta Urcelay, Angel Arana, Felix Ceciaga Lazpiur, Fortunato Ceciaga Lazpiur, Felix Cortabarría Larzanguren, Andres Cortabarría, Esteban Echevarria Arabaolaza, Juan Echevarria Lazpiur, Benito Echevarria, Paulo Echevarria Herrasti, Ricardo Pereira Juldain, Andres Barrutia Zuazubiskar, Andres Garate Umerez, Guillermo Juldain Sainz.⁷³³

V. ERANSKINA

Unión Cerrajeratik 1936ko Urriaren Ilean Kaleratutako Pertsonak: 581(horietatik 101 emakume)

Faxisten errepresioaren beste aurpegia izan zen lan barik utzi zituztenena. Arrasaten Union Cerrajera saiatu zen gehien horretan.

1936ko uztaileko kolpe militarri erresistentzia egiteko, Cerrajerako 139 langile aurkeztu ziren.⁷³⁴ Horietatik 86 izan ziren 1934ko greba iraultzailean kaleratu zituztenak, eta 1936ko amnistiarekin enpresa behartu zuten berriz hartzera langileak, 1936ko martxoan.

Faxistak Arrasatera sartu ziren 1936ko irailaren 26an. Sartu baino lehen herritar asko ihesean joan ziren Bizkaia aldera, egun batzuk geroago. Union Cerrajerako enpresaburuek deia kaleratu zuten 1936ko urriaren batean, eta esan zuten lantegira aurkezten ez zirenak lan barik geldituko zirela. Ondorioz, 581 pertsona kaleratu zituzten, langileen % 65. Kaleratzeak “borondatezko bajatzat” hartu zituzten, ihesi Bizkaira joateagatik.

Horietako asko Arrasatera itzultzean, kale gorrian utzi zituzten, gutxinez 503 langile; beste 78 langileak onartu zituzten 1937 irailean hasi eta hurrengo hogeitun urtean. Nahiz eta premia handia izan gaitasun profesionaleko langileak hartzeko, lantegiko zuzendaritzak ez zituen onartu ehunka langile. Ezkerreko ia denak eta abertzale asko geratu ziren lan barik.

Bidalitakoen artean baziren guztiak senitarte berekoak: hiru senide (10 familia), lau senide (6 familia), bost senide (5 familia) eta hamaika senide (familia bat). Kaleratuen artean bazeuden langileak antzinatasuna zutenak 40 eta 60 urte artean

Horietako askok alde egin behar izan zuten herritik; beste batzuek lan egin zuten oso baldintza txarretan, eta gose urteak izanda gaixotasun ugari pairatu zuten eta uste baino lehenago hil ziren.

Ondorioak denboran zehar luzatu ziren, izan ere, IV. eranskinetako zerrendan ikusi daitekeen bezala, familia ugari erabateko miseriara behartu zituzten.

Mateo Abarrategui Abarrategui
 Domingo Abarrategui Abarrategui
 Antero Abarrategui Agirre
 Saturnino Abarrategui Arcauz
 Lorenzo Abarrategui Cortabarría
 Leon Abarrategi Eguidazu
 Valentin Abarrategui Maiztegui
 Esteban Abarrategui Orue
 Manuel Abasolo Mondragón
 Pedro Abasolo Mondragón.
 Paulina Abechuco Barrecheguren
 Tomas Abechuco Barrecheguren.
 Rufino Acha Agirrebeitia
 José Acha Zubia.
 Eulogio Acha Iturbe
 German Aguinagalde Echevarria
 Martin Aguiriano Zuazua
 Diego Agirre Azcargorta
 Francisco Agirre Balanzategui
 Benita Agirre Elorza
 Eusebia Agirre Oteiza
 Pablo Agirre Ugalde
 Felix Agirre Uribesalgo.
 Agustin Agirrebeitia Bastida
 Fermín Agirregomezcorta Echebarria.
 José Agirregomezcorta Echebarria
 Catalina Albistegui Leceta
 Florentina Albistegui Leceta
 Feliciano Aranzabal Lazpiur
 Tomas Ruiz de Alegria Balanzategui
 Francisco Ruiz de Alegria Balanzategui
 Pedro Ruiz de Alegria Balanzategui
 Gregorio Ruiz de Alegria Corcostegui
 Valentin Ruiz de Alegria Corcostegui.
 Pedro Ruiz de Azua Montalban
 Maria Goronaeta Mendizabal
 Fermin Lasagabaster Gorosabel
 Pedro Ruiz de Azua Lecube
 Tomas Altuna Abarrategui
 Cosme Altuna Arregui

Julian Altuna Beitia	Magdalena Arejola Exposito
Jesus Altuna Orobengoa	Domingo Arenaza Uribechevarria
Luis Altuna Lizarralde	Roman Arenaza Jainaga
Jose Amozarrain Oyanguren	Eusebio Arenaza Uribechevarria
Maura Alvarez Gaston	Pablo Arizabaleta Zabaleta.
Estanislao Andoaga Lazpiur	María Arizmendi Aranzabal
Felipe Andoaga López	Juan Ariznabarreta Zubillaga
Mariano Altuna Legarisaristi	María Arregui Cruceta
Bartolome Andoain Zurbano	José María Agirre Echabe
Aurora Andrés Carmona	Diego Agirre Lizarralde
Fuencisla Andrés Carmona	Antonio Arriaran Ortueta
María Andrés Carmona	Pedro Arriola Arabaolaza
Ursitina Andrés Carmona	Evaristo Arzamendi Garro
Esperanza Andrés González	José Arzamendi Garro
Rafael Ansoategui Iregi	Nicasio Ascasibar Velar
José Aperribay Oquina	Jesus Aspe Altuna
Ramon Aperribay Oquina	Juan Aspe Zubia
Francisco Arabaolaza Alcelay	Mateo Astaburuaga Bengoa
Matias Arabaolaza Alcelay	Millan Astaburuaga Zabaleta
Pedro Arabaolaza Arregui	Demetrio Ayastui Lombide
Fermín Arabaolaza Arriola	Lorenzo Ayastui Mendicute
Jacinto Arabaolaza Arriola	Leandro Ayerdi Ochoa
Vicente Arabaolaza Arriola	Francisco Ayesa Azcarate
Lorenzo Aranbarri Goñi	Lorenzo Ayastuy Mendicute
Martin Aranbarri Goñi	José Ramon Azcarate Mendieta
Roman Aramburu Axpe	Agustin Azcarraga Berecibar
Ramon Aranbarri Goñi	Francisco Azcarraga Berecibar
Nemesio Aramburuzabala Azcoaga	Antonio Azcoaga Arana
Francisco Javier Arana Azcoaga	José Azcoaga Arana
Donato Arana Ibenzuaga	Lucas Azcoaga Gordoia
Felix Cruz Iñarra Arana	Segundo Azcoaga Leibar
José Iñarra Arana	Francisco Azconaga Arana
Eusebio Arana Lazcano	Gregorio Azconaga Arana
Florencio Arana Maiztegui	Sabina Azpitarte Uribarri
María Luz Arana Maiztegui	Angela Azula Leceta
Victoriana Arana Querejeta	Basilio Azula Leceta
Agapito Arana Velar	Maximo Azula Leceta
Claudio Aranzabal Achotegui	Patricio Baños Ayastuy
Irene Aranzabal Cacicedo	Ricardo Badiola Garayechea
Lucio Aranzabal Cacicedo	Simon Badiola Garayechea
Diego Aranzabal Gallastegui	Benito Balanzategui Arizmendi
Angel Arauzo Bravo	Bernardo Balanzategui Arizmendi
Andrés Arcauz Agirregabiria	Marcos Balanzategui Elorza
Sebastian Areitio Lamarain	Jesus Balanzategui Furundarena

Magdalena Balanzategui Garay
Tomas Balanzategui Ugalde
Jesus Balanzategui Zubizarreta
Luis Balanzategui Zulueta
Angel Balzategui Iregui
Joaquin Balzategui Iregui
Bonifacia Barandiaran Larrañaga
Miguel Barrenechea Arando
José Barrutiabengoa Gallastegui
Luis Barrutia Gaztañaga
Felix Barrutia Guridi
Marcelo Barrutia Guridi
Venancio Barrutia Zuazubiscar
José Basauri Padilla
Juan Beitia Guridi
Petra Basoa Zaitegui
Juan Bengoa Aguiriano
Prudencio Bengoa Arregui
Tiburcio Bengoa Arregui
Hermenegildo Bengoa Vitoria
María Bereciartua Barrutia
José Antonio Berecibar Altuna
Amadeo Berecibar Aspe
Ciriaco Berecibar Aspe
Lucio Berecibar Galdos
José Berecibar Heriz
Juan Berecibar Ormazabal
Lucio Berecibar Ormazabal.
Roman Berecibar Ormazabal
María Berecibar Ormazabal
María Juana Berecibar Ormazabal
Victor Berecibar Ormazabal
Cecilia Berecibar Ormazabal
Gabriela Berecibar Ormazabal
Eusebio Berecibar Otaduy
Roman Berecibar Otaduy
Lucas Bergareche Gordoia
Bernardo Bergareche Sanpedro
José María Bidaburu Aranburuzabala
Roman Bidaburu Aranburuzabala
Pio Bidaburu Aramburuzabala
Pedro Bidaburu Echagibel
Valentin Bidaburu Gorrosarri
Dimas Bolinaga Arregui

Victor Bolinaga Arregui
Pablo Bolinaga Arregi
Pedro Bolinaga Arregui
Juan Bolinaga Ormaechea
Maximo Bolinaga Ormaechea
Joséfa Bolinaga Uribesalgo
Claudia Cacho Gamazo
Manuela Cacho Gamazo
María Cacho Gamazo
Catalina Camara Martinez de Luco
Ismael Casado Fernández
Anastasio Casado Fernández
Crescencio Casado Fernández
Fausto Casado González
Polonia Castelo Fernández
Cosme Castelo Martin
Felix Ceciaga Lazpiur
Gregorio Ceciaga Lazpiur
Domingo Ceciaga Olalde
Vicente Ceciaga Olalde
Segundo Ceciaga Uriarte
Mercedez Celemín Vicente
Candido Ciardegui Gallastegui
Eusebio Ciardegui Gallastegui
Facundo Cortabarría Chinchurreta
Maximo Crucelaegui Arana
Juliana Deblas Carranza
Rufina del Pozo Riesgo
Luisa del Pozo Rubio
Emilia Díaz Gómez
Emerenciana Domínguez Gamazo
Antonio Domínguez Gutierrez
Concepcion Domínguez Gutierrez
Bonifacio Dorronsoro Urrutia
Tiburcio Echaurre Garay
Gregorio Echave Orobengoa
Jacinto Echevarria Altuna
Esteban Echevarria Arabaolaza
Angel Echevarria Berecibar
Juan María Echevarria Chinchurreta
José María Echevarria Garay
Juan José Echevarria Herrasti
José María Echevarria Larrañaga
Vicente Echevarria Larrañaga

Justo Echevarria Ugarte	Román Fernández Palacios
José Echevarrieta Urbistondo	Ignacio Fuldain Abarrategui
Carlos Eguidazu Lizarralde	Vicente Fuldain Saiz
Gregorio Eguidazu Lizarralde	Raimundo Galdos Azcarretazabal
José Eguidazu Lizarralde	Angel Galdos Elorza
Antonio Eguidazu Zarraoa	Pablo Galdos Garcia
Pedro Eguidazu Zarraoa	Jesus Galdos Gorrosarri
Andrés Eguidazu Zarraoa	Luisa Galdos Oñativia
Cristina Eguidon Vitoria	Pedro Gallastegui Azpitarte
Manuel Eguiluz Lasa	María Cruz Gallastegui Azpitarte
Antonio Eguiluz Lasa	Francisca Gallastegui Azpitarte
Isidro Eguren Muguruza	Ciriaco Gallastegui Azpitarte
Jesus Elcoro Idigoras	Maximo Gallastegui Elejalde
Rafael Elizburu Cruceta	Benedicta Gamazo Delcanto
Cecilia Elizburu Cruceta	Francisco Garay Albistegui
Juan Elorza Ajuria	Esperanza Garay Albistegui
Luciano Elorza Azcarate	Genoveva Garay Albistegui
Mateo Elorza Azcarate	Toribia Garay Albistegui
Martina Elorza Aristegui	Felix Garay Lizarralde
Jacinta Elorza Azcoaga	Justo Garay López De Azua
Luciano Elorza Azcarate	Rufina Garay Zubizarreta
Toribio Elorza Heriz	Bernardo Garcia Garcia
Victor Elorza Heriz	Carlos Garcia González
Venancio Elorza Lapierro	Victoriano Garcia González
Francisco Elustondo Zumeta	Paula Garcia Orte
José M ^a Eraña Alberdi	Laureana Garcia Lorenzo
Ildefonso Eraña Bengoa	Faustino Garitano Askasibar
Felix Eraña Mugica.	Roman Garitano Jauregui
Juan Eraña Mugica	Tomas Garitano Jauregui
Pedro Eraña Urien	Joaquin Garmendia Alava
Basilisa Escudero Pinacho	Domingo Garro Altube
Santos Escudero Pinacho	Rufino Garro Arriola
Carlos Ezcurra Areitio	Felix Garro Maurtua
Ignacio Ezcurra Azcoitia	Domingo Gastañaga Guridi
Bartolome Ezcurra Heriz	Francisco Gastañarez Elorza
Alfonso Ezpeleta Leturia	Juan Gastañarez Elorza
Luciano Ezquibel Echevarria	Venancio Gastañarez Villar
Domingo Ezquibel Elorza	Florencio Gaztelu Larrañaga
Gregoria Ezquibel Elorza	Rafaela Gaztelurrutia Gorroño
Victoriana Fernández Barbero	Valentin Goicoelea Garaigordobil
Andrés Fernández Bilbao.	Gabriel Goitia Uralde
José Fernández González	José Goitia Uralde
Ventura Fernández González	Pedro Goitia Uralde
Petra Fernández Hernández	Oleagario Goitia Uralde

Saturnino Goitia Uralde
Bernardo Gomez Ochoa
Antonio González Armentia
Lucia González Azcarate
Emilia González Castellano
Bernandina González Castellanos
Pablo Gorostiza Agirregabiria
Gregorio Gorosabel Amozarrain
Ricardo Gorosabel Amozarrain
Francisco Gorosabel Arregui
José Gorroñogotia Sein
José Gordobil Gomez
Jesus Gordobil Gomez
Andrés Guridi Cortabarría
Victor Guridi Galdeano
Ignacio Cruceta Aranzabal
Doinisia Gutierrez Vicente
Fermín Guzman Otaduy
Celestino Heriz Arizmendi
Antonio Heriz Azcoaga
Eustaquio Heriz Azcoaga
Juan Heriz Ezcurra
Francisco Heriz Heriz
Agustin Heriz Lamarain
José Herrarte Iturbe
Benito Herrarte Sologaitoa
Benito Herrarte Aguinagalde
Felix Herrera Agirregabiria
Jesus Herrasti Uribe
Guillermo Herrera Icoa
Roberto Herrera Icoa
Ciriaco Ibarra Treviño
Jenaro Ibarra Treviño
Alejandro Idigoras Zubia
Teofilo Igartua Bolinaga
Vicente Inda Loza
Ciriaco Irasuegui Aretxabaleta
Tomas Irasuegui Lasaga
Clara Isasa Olascoaga
Manuel Isasi Arregui
Isidoro Iturbe Elcorobarrutia
Adrian Iturbe Sanpedro
Sabino Iturriaga Murua
Francisco Jauregui Legaristi

José Jauregui Pagoaga
Pablo Jauregui Echave
Demetria Jiménez Sanchez
Jesus Juarez Aguinaga.
Bibiana Ladreda Garcia
Eulogia Laguna González
Vicente Langaran Madinabeitia
Feliciano Larrañaga Murua
Eugenio Larreategui Garay
José Lasa Echevarria
José María Lasagaster Arriola
Wescleslao Lasagabaster Arriola
Guillermo Lasagabaster Gorosabel
Antonio Lasagabaster Loinaz
Sabino Lasaga Zuazubiscar
Tiburcio Lasaga Zuazubiscar
Salvador Lazpiur Urrutia
Jesus Leibar Aguinagalde
Juan Leibar Uribarren
Ildefonso Leibar Zubia
Modesto Leibar Balanzategui
Salome Letamendi Ojea
Felipe Letona Mugica
Tomas Leturia Paraigorria
Pedro Lizarralde Agirre
Cristobal Lizarralde Otaduy
Ricardo Lizarralde Otaduy
Maximiana Llanos González
Victoriana López Murua
Luis Madariaga Bedia
Manuel Madinabeitia Beldarrain
Gregorio Madinabeitia Arana
Amparo Madina Martinez
Hilario Madinabeitia Lamarain
Juan Madinabeitia Uribe
Agapito Madinabetia Unceta
Mariano Maiztegui Macazaga
Benito Marcaide Gallastegui
Eustasio Marcaide Larrañaga
Juan Marcaide Pildain
Francisca Martin Aguiriano
Jesus Menchaca Agirre
Santiago Mendizabal Arana
Juan Mendizabal Azcoaga

Juana Mendizabal Esnaola
Jesus Mendizabal Ortubay
Angel Mendizabal Unamuno
Heriberto Mendizabal Unamuno
María Luisa Mendizabal Unamuno
Francisco Mondragón Altuna
Eugenio Mondragón Aranzabal
Casimiro Mondragón Elorza
Dionisio Mondragón Zubia
Juan Mondragón Uribarren
Brigida Monje Garcia
Joaquin Mugica Almandoz
Luis Mugica Almandoz
Paula Mugica Arregui
José Mugica Madinabeitia
Gregorio Muñoa Vitoria
Pedro Murgoitio Alberdi
Valentin Ocaranza Zuloaga
Luis Ochandiano Larrea
Eduardo Olazagoitia Ceciaga
Jacinto Olazagoitia Ceciaga
Juan Olazagoitia Ceciaga
José María Olazagoitia Garcia
Juan Olazagoitia Garcia
Segundo Olazagoitia Garcia
Julian Olazagoitia Zubillaga
Ramon Orena Ingidua
José Ormaechea Mondragón
Florencio Ormaechea Ibarondo
Rufino Ormaechea Ibarondo
Victoriano Ormaechea Ibarondo
Jesus Ormaechea Trojaola
Salustiano Ormazabal Arregui
Damaso Orobengoa Garro
Santiago Orobengoa Gomez
Francisco Orobengoa González
Felix Oroiz Leonardo
Pablo Ortiz de Guzman Gallastegui
Leoncio Ortiz de Guzman Gallastegui
José Ortuoste Altuna
Lucio Otaduy Barrutia
Jesus Oyanguren Arana
Manuel Oyarzabal Uriarte
Juan Pagalday Elcoroberecibar

Jesus Pagoaga Dolara
Francisca Paul Pinedo
Joaquin Pereira Juldain
Concepcion Pinto Lentijo
Domingo Querejeta Urrutia
Pablo Querejeta Urrutia
Isolina Ramos Gamazo
Luisa Ramos Gamazo
Amalia Raposo Pinto
Benito Riviere Olaizola
José Riviere Ormaechea
Damiana Robles Zalama
Alejandro Rodríguez Perez
Presentación Rodríguez Rodríguez
Emilio Rodríguez Rodríguez
Salvador Rodríguez Rodríguez
Eugenia Rodríguez Zamora
Ulpiano Rubio Miguel
Claudio Ruiz de La Cuesta Gomez
Vicente Ruiz de Bergara Perez
María Sagasta Altuna
Mariano Sagasta Altuna
Alejandro Sagasta Azcoaga
German Sagasta Azcoaga
José Salaberri Orbe
Eugenio San Vicente Mugica
Gabriel San Blas Uribe
Tomas Sanchez Guadrado
María Sologaistoa Guerra
Santos Sologaistoa Iriarte
Jesus Trincado Baños
Pedro Urbina Ortiz
Gregorio Urbina Ortiz
Nemesio Urbina Ortiz
Santiago Urbina Ortiz
Venancio Ugalde Arregui
Sabino Ugalde Basoa
Marcelino Ugalde Landa
Angeles Ugalde Guridi
Martin Ugarte Guridi
Victoria Unamuno Jauregui
Francisco Unamuno Ladreda
Justo Unamuno Ladreda
Joséfa Unamuno Ladreda

Cayetano Unamuno Unamuno
Benito Uranga Balanzategui
Francisco Uranga Balanzategui
Eugenio Uranga Olave
Tomas Urrutia Aranburu
Jesus Uranga Urrutia
José Uranga Urrutia
Pedro Uranga Urrutia
Tomas Uranga Urrutia
Manuel Uranga Zubialdea
Pedro Uriarte Barrutia
Jaime Uriarte Cestona
Juan Uriarte Isasa
Benito Uriarte Martinez
José Uribarren Iturrieta
Tomas Uribarren Zubizarreta
Elias Uribe Arregui
Vicente Uribe Arregui
Vicente Uribe Echevarria
Romualdo Uribechebarria Barandiaran
José Uribechebarria Beitia
Alejandro Uribechebarria Mondragón
Juan Uribechebarria Uribechebarria
Vicente Uribesalgo Herrasti
Angel Uribesalgo Icaran
Eulogio Uribesalgo Marcaide
Joséfa Uribesalgo Marcaide
Secundino Uriona Uriarte
José Urionabarrenechea Ormaechea
Lucio Urionabarrenechea Agirre
José Antonio Urionabarrenechea Isasmendi
Benito Urquiola Garay
Joséfa Urreta Garcia
Pedro Urreta Garcia
Lorenzo Urrutia Arregui
Alejandro Urrutia Arregui
Tomas Urrutia Aramburu
Juan Cruz Urrutia Gil
Aniceto Urrutia Leibar
Pablo Urrutia Zaitegui
Prudencio Usobiaga Arrieta
Faustino Velez de Mendizabal Zubia
Buenaventura Vega Alvarez
Pedro Vega Bibiano

Benedicta Vega Bilbao
María Vicente Perez
Gabino Vitoria Albistegui
Meliton Vitoria Aranzabal
José Vitoria Guridi
Marcos Vitoria Goitia
Evaristo Vitoria Sanguitu
Marcelo Vitoria Zabarte
Benigna Vizcarguenaga Bilbao
Carlos Yarza Abalia
Gabino Yarza Abalia
Gregorio Yarza Abalia
José María Yarza Abalia
Pedro Yarza Guridi
Serapio Zabala Agirrebeitia
Gaspar Zabala Algorta
Ceferino Zabaleta Axpe
Francisco Zabaleta Axpe
Carlos Zabaleta Gorrosarri.
Francisco Zabaleta Gorrosarri
Roman Zabarte Garay
Tomas Zabarte Iturriaga
Esteban Zaitegui Ceciaga
José Zaldúa Beitia
Gregoria Zamora Santos
Santos Domingo Zarraoa Elorza
Domingo Santos Zarraoa Elorza
José María Zarraoa Elorza
Luis Zarraoa Elorza
Segundo Sengotita Arzuaga
Francisco Zuazua Mondragón
Jesus Zuazua Mondragón
Joséfa Zuazua Mondragón
Martin Zubia Begoña
Lino Zubia Ezpeleta
María Zubialdea Eguidon
Margarita Zubiarte Ibarrondo
Paula Zubiarte Ibarrondo
Petra Zubillaga Eizagirre
Angel Zubillaga Jauregui
Tomasa Zubizarreta Ariza
José Zubizarreta Idigoras

22 familian kide guztiak kaleratu zituzten

Union Cerrajeratik bidalitako en artean, azpimarratzekoa da 22 familiakoak denak kaleratu zituztela, 3, 4, 5, edo 11 pertsona:

Jarraian datorren familiatik 11 senide kaleratu zituzten:

Juan Berezibar Ormazabal, Lucio Berezibar Ormazabal, Roman Berezibar Ormazabal, Maria Berezibar Ormazabal, Maria Juana Berezibar Ormazabal, Victor Berezibar Ormazabal, Cecilia Berezibar Ormazabal, Gabriela Berezibar Ormazabal, Amadeo Berezibar Aspe, Ciriaco Berezibar Aspe, Lucio Berezibar Galdos.

Batzuk frontean hil ziren: Lucio Berezibar Ormazabal, Juan Berezibar Ormazabal, Eusebio Berezibar Otadui. Roman Berezibar Ormazabal eta bere emaztea, Francisca Ojanguren Iribekanos erail zituzten.

Victor Berezibar Ormazabal, erbestean izan ondoren, Donostiara joan zen bizitzen.

Amadeo Berezibar Aspe, Simona Ormazabal emaztearekin, ihes egin zuen Bartzelonara, bertako bonbardaketa batean 1938 irailean hil zuten.

Cecilia Berezibar Ormazabal ihes egin zuen seme-alabekin itsasoz Bilbotik Normadiara Herrira itzultzean ez dute UCEMen hartzen.

Maria Berezibar Ormazabal, ez dute UCEMen hartzen, Santurtzira joan zen bizitzen.

Juana Maria Berezibar Ormazabal, ez dute UCEMen hartzen, Cuchareran lan egiten du.

Mikaela Galdos bere senarra Ciriaco Berezibar Axpe eta bere semea Lucio Berezibar Galdos azken biak frontean ibilitakoak itzultzerakoan ez dute UCEMen hartzen eta Cuchareran lan egiten dute.⁷³⁵

Hurrengoak 5 senide kaleratuak:

Esperanza Garay Albistegui, Genoveva Garay Albistegui, Toribia Garay Albistegui (hirurak ELMA-n hasten dira lanean), Francisco Garay Albistegui, (Altuna Garay y Cian hasten da lanean) eta Florentina Albistegui Leceta.

Valentin Ruiz de Alegria Corcostegui, Tomas Ruiz de Alegria Balanzategui, Francisco Ruiz de Alegria Balanzategui, Pedro Ruiz de Alegria Ba-

lanzategui, Gregorio Ruiz de Alegria Corcostegui. Pedro eta Francisco, frontean hil zuten, Tomas eta haren aita Valentin, itzultzerakoak Eibarrera joan ziren lanera, eta gero Asamen hasi ziren lanean.

Jesus Uranga Urrutia, fusilatua, Jose Uranga Urrutia Lakuntzara joan zen lanean, Pedro Uranga Urrutia trabajadorietatik etorrita gero Carmetalen, Tomas Uranga Urrutia Asamen.

Gabriel Goitia Uralde erbesteratua, Jose Goitia Uralde, Pedro Goitia Uralde, Olegario Goitia Uralde, Saturnino Goitia Uralde.

Hurrengo seiak 4 senide:

Pedro Gallastegui Azpitarte, erbestean, Maria Cruz Gallastegui Azpitarte, Francisca Gallastegui Azpitarte, Ciriaco Gallastegui Azpitarte.

Santos Domingo Zarraoa Elorza, eta haren anaia Luis Zarraoa Elorza Oñatira joan ziren lanean. Domingo Santos Zarraoa Elorza, Jose Maria Zarraoa Elorza.

Aurora Andres Carmona, Fuencisla Andres Carmona, senarra gerran desagertua, bere kabuz ebanista hasi zen, Maria Andres Carmona, Ursitina Andres Carmona.

Gabino Yarza Abalia, Industrias Gabai sortu zuten, Gregorio Yarza Abalia, Jose Maria Yarza Abalia, Carlos Yarza Abalia.

Dimas Bolinaga Arregui, Victor Bolinaga Arregui, Pablo Bolinaga Arregui, Pedro Bolinaga Arregui.

Pedro Urbina Ortiz, Gregorio Urbina Ortiz, Nemesio Urbina Ortiz, Santiago Urbina Ortiz.

Beste horiek hiru senide:

Fermin Arabaolaza Arriola, Magdalena Oslan lanean hasi zen, Jacinto Arabaolaza Arriola, Vicente Jose Maria Olazagoitia Garcia tuberkuloso etorri zen kontzentrazio esparrutik, eta denbora gutxira hil zen; Juan Olazagoitia Garcia, frontean hila, Segundo Olazagoitia Garcia, frontean hil zuten.

Florencio Ormaechea Ibarrondo, Rufino Ormaechea Ibarrondo; eraila izan zen Victoriano Ormaechea Ibarrondo.

Francisco Zuazua Mondragon, Jesus Zuazua Mondragon, eraila Intxortan; Josefa Zuazua Mondragon, erbestera joan zen.

José Maria Bidaburu Aranburuzabala, Roman Bidaburu Aranburuzabala, Pio Bidaburu Aranburuzabala.

Claudia Cacho Gamazo, Manuela Cacho Gamazo, Maria Cacho Gamazo.

Carlos Eguidazu Lizarralde, Gregorio Eguidazu Lizarralde, Jose Eguidazu Lizarralde.

Antonio Eguidazu Zarraoa, Pedro Eguidazu Zarraoa, Andres Eguidazu Zarraoa.

Angel Mendizabal Unamuno, Heriberto Mendizabal Unamuno, Maria Luisa Mendizabal Unamuno.

Presentación Rodriguez Rodriguez, Emilio Rodriguez Rodriguez, Salvador Rodriguez Rodriguez.

Francisco Unamuno Ladreda, Justo Unamuno Ladreda, Josefa Unamuno Ladreda.

Hemeretzigarren mendean Union Cerrajerako aurreko lantegian lanean hasita-koak eta kaleratuak

Pedro Arabaolaza Arregui (39 urte lanean)
Francisco Azcarraga Berecibar. (40 urte lanean)
Jose Antonio Berecibar Altuna (37 urte lanean)
Domingo Ceciaga Olalde (37 urte lanean)
Vicente Ceciaga Olalde (36 urte lanean)
Tiburcio Echaurre Garay. (60 urte lanean)
Ignacio Fuldain Abarrategui. (43 urte lanean)
Rufina Garay Zubizarreta. (38 urte lanean)
Francisco Jauregui Legaristi (45 urte lanean)
Eugenio Mondragon Aranzabal. (38 urte lanean)
Casimiro Mondragon Elorza. (40 urte lanean)
Cayetano Unamuno Unamuno. (55 urte lanean)
Eulogio Uribesalgo Marcaide. (46 urte lanean)
Pedro Eraña Urien (46 urte lanean)

Etxetxikietatik kaleratuak

10 zenbakitik: Felipe Letona Mugica, Benita Aguirre Elorza, eta seme-alaba, Felisa eta Jesus.

14 zenbakitik: Pedro Uranga Urrutia, Salome Uranga Balanzategui, eta seme-alaba Dolores, Gregorio eta Fernando.

24 zenbakitik: Valentin Ruiz de Alegria Corcostegui, Maria Balanzategui Elcoro, eta seme-alabak: Pedro, Tomas, Francisco, Trinidad eta Natividad.

32 zenbakitik: Cosme Castelo Martin, Dolores Fernandez Gonzalez, eta seme-alaba, Silvestre, Victorio, Apolonia, Andres, Marcelino, Valentin, Valentina, eta Alfonso.

VI. ERANSKINA

ELMA fabrikatik ihes egindako langileen Zerrenda

Union Cerrajeratik bezela ELMAtik langileen % 65a faxistak Arrasatera sartu baino lehen ihesi joan ziren.

Domingo Abarrategui Abarrategui
Fermin Abarrategui Abarrategui
Julian Abarrategui Abarrategui
Julia Abarrategui Abarrategui
Gregorio Abarrategui Eguidazu
Mateo Abarrategui Maiztegui
Eugenio Abarrategui Mugica
Aniceta Aguirre Arana
Felipe Aguirre Zubia
Manuel Aguirre Elorza
Jose Aguirrebengoa Gabilondo
Fernando Aguirre Cortabarría
Pedro Aguiriano Arana
Pio Altuna Sagasta
Angel Alzola Ochoa
Felisa Alberdi Bengoa
Martin Alberdi Juldain
Francisco Alvarez Rio
Jesus Amozarrain Unzueta
Sabino Amozarrain Unzueta
Julian Amozarrain Unzueta
Faustino Andres Gonzalez
Alberto Arabaolaza Abarrategui
Victoriano Arizabaleta Zabaleta
Braulio Arizabaleta Zabaleta
Juan Arizabaleta Zabaleta
Jose Arrieta Gallastegui
Angel Arregui Loidi
Lucio Arregui Oteiza
Asuncion Arizaga Echevarria
Jesusa Arocena Belamendi
Domingo Arana Ibarguren

Gregorio Armentia Berrio	Juan Eguidon Eguidon
Eugenio Aramburu Azcarate	Aurelio Erce Munilla
Jose Aramburu Bidaburu	Francisco Esquisabel Elorza
Jose Aramburu Cano	Ignacio Ezcurra Areitio
Gabino Aramburu Cano	Elias Ezcurra Heriz
Feliciano Aranzabal Lazpiur	Leandro Fernandez Abarrategui
Eduardo Aristimuño Ayerbe	Luis Fernandez Barbero
Julian Ayerbe Ormazabal	Felix Fernandez Marin
Valentin Azcarate Zabaleta	Mercedez Fernandez Garcia
Francisco Azcoaga Dolara	Jose Fernandez Palacios
Consuelo Azcarraga	Eduardo Gabilondo Arroyabe
Juana Altuna Lasa	Jose Maria Gallastegui Arregui
Salvador Badiola Larracochea	Candido Garay Uribesalgo
Luis Badiola Larracochea	Roque Garay Uribesalgo
Victoriano Bedia Arregui	Rafael Garitano Gurruchaga
Victor Balanzategui Furundarena	Rafael Garcia Fernandez
Luis Balanzategui Zubizarreta	Anastasio Garcia Llanos
Pablo Bengoa Galdos	Leonardo Garcia Llanos
Jose Bengoa Gondra	Eufemia Garcia Lorenzo
Ignacia Barbero del Canto	Angel García Lorenzo
Bernandina Bermudez Perez	Demetrio Garcia Lumbreras
Eugenio Bolinaga Velar	Rogelio Garcia Lumbreras
Julio Baquero Lentijo	Ambrosio Gomez Cabranza
Alejo Beitia Guridi	Segismundo Gonzalez Gonzalez
Micaela Berrio Urrutia	Lucio Goronaeta Mendizabal
Pedro Casanova Martinez	Basilio Guridi Belategui
Pedro Casanova Gomez	Cloraldo Herrero Carreras
Fortunato Ceciaga Lazpiur	Ana Herrera Aguirrebeitia
David Ceciaga Ugalde	Luis Herrera Gonzalez
Felix Cortabarría Lasarguren	Daniel Heriz Arizmendi
Jesus Cortabarría Lasarguren	Luis Ibañez Axpe
Francisco Corral Alberdi	Leandro Ibañez Axpe
Roman Dominguez San Vicente	Camilo Ibañez Azcoaga
Angel Echave Unamuno	Fermin Ibañez Azcoaga
Pedro Echevarria Arregui	Francisco Ibañez Chinchurreta
Leon Echevarria Arregui	Jose Inda Iriarte
Esteban Echevarria Arabaolaza	Jesus Inda Iriarte
Jose Echagibel Otaduy	Enrique Iriarte Unzue
Gregoria Echaguibel Otaduy	Hermenegildo Iriarte Pagalday
Francisco Echevarria Bizcargoenaga	Martin Iturbe Uribe
Pablo Echevarria Larrañaga	Fausto Iturriazcazar Azcasar
Filomena Echevarria Ibisate	Alejandro Iraola Leaniz-Barrutia
Jose Maria Eguidazu Pagalday	Vicente Iraola Urrutia
Valentin Eguren Azcarraga	Modesto Jauregui Leibar
Tomas Egidazu Zarraoa	Josefa Jauregui Muñecas

Eufemio Jimenez del Campo
Abundio Jimenez Sanchez
Miguela La Arena Pascual
Julian la Fuente Gil
Gregorio Lazpiur Urrutia
Francisco Letamendi Ojea
Ignacio Lopez Juldain
Marcelino Madinabeitia Lamarain
Jose Maria Madinabeitia Arregui
Juana Marcaide Eguren
Domingo Martiartua Ibarzabal
Melquiades Marañon Peña
Claudio Merino Merino
Estanislada Moreno de Lucas
Alejandro Murgoitio Alberdi
Jose Antonio Mendizabal
Pilar Menchaca Turiel
Lucia Mendizabal Esnaola
Juana Mendizabal Ortubay
Inocencia Mendizabal Unanue
Juan Jose Madinabeitia
Cipriano Murua Mendarach
Juan Nuño Alcalde
Ignacio Olazabal Larreategui
Andres Oquina Ceciaga
Ezequiel Ordaz Robles
Ramon Ormaechea Trojaola
Manuel Ormaechea Trojaola
Maximo Orobengoa Gomez
Rufina Orobengoa Gomez
Vicente Orobengoa Ceciaga
Gregorio Orobengoa Ceciaga
Jesus Otaduy Heriz
Domingo Oyanguren Otaduy
Natividad Ozaeta Sologaitoa
Delfina Perez Diaz
Justo Perez Prieto
Pelagio Perez Larraga
Ricardo Pereira Juldain
Clemente Pereira Juldain
Abundio Pinacho Delgado
Remigia Pinto Lentijo
Jose del Pozo Pinto
Lucia Querejeta Mugica
Atilano Ramos Gamazo

Tomas Romero Moraita
Gerardo Ruiz de la Cuesta Gomez
Domingo San Vicente Mugica
Maria San Vicente Santamaria
Severiano San Vicente Santamaria
Jesus Sagasta Altuna
Ricardo Sagasta Altuna
Miguel Secades Fernandez
Jose Ramon Salaberri
Marcelo Tarragona Calvo
Pablo Tarragona Calvo
Teodora Treveño Madariaga
Juan Ugalde Basoa
Jose Maria Ugalde Guridi
Felisa Ugarte Arcauz
Daniel Ugarte Arcauz
Eusebio Unamuno Jauregui
Pedro Unamuno Loidi
Vicente Unamuno Jauregui
Francisco Unzurrunzaga Lazpiur
Faustino Urcelay Garcia
Jose Maria Urcelay Zarraoa
Julian Urcelay Vitoria
Santos Urcelay Zarraoa
Manuel Uriarte Martinez
Celestino Uriarte Bedia
Juan Uribarren Altuna
Roman Uribesalgo Icaran
Alejandro Urrutia Arregui
Lorenzo Urrutia Arregui
Miguel Vazquez Saiz
Cruz Villar Igartua
Agustin Zabala Aguirrebeitia
Vicente Zabala Aguirrebeitia
Modesto Zabarte Indarraga
Miguel Zubia Zumelaga
Nicolas Zubia Zumelaga
Vicente Zubia Uribe
Pedro Zubiarte Otaduy
Anastasio Zubizarreta Azcarate
Antonio Zubizarreta Urcelay
Alejandro Zabaleta Zugasti

VII. ERANSKINA

UCEMek kaleratutako langileen zerrenda, 1934ko urriko mugimendu iraultzailearen Ondorioz

Abarrategui Abarrategui	Mateo	Goicolea Garaygordobil	Valentín
Abarrategui Eguidazu	Leon	Hériz Arizmendi	Celestino
Abechuco Barrecheguren	Tomas	Hériz Lamarain	Agustin
Acha Zubia	José	Herrarte Sologaistua	Benito
Agirregomezcorta Echevarría	José	Lasagabaster Gorosabel	Guillermo
Alegria Corcóstegui	Valentín	Lazcano Lasagabaster	José
Altuna Orobengoa	Jesús	Lizarralde Otaduy	Cristobal
Andoaga López	Felipe	Madinabeitia Beldarrain	Manuel
Aperribay Oquina	José	Madinabeitia Lamarain	Hilario
Arabaolaza Alcelay	Francisco	Mendizábal Azcoaga	Juan
Arabaolaza Alcelay	Matias	Mendizabal Unamuno	Heriberto
Arabaolaza Arriola	Fermín	Olazagoitia Ceciaga	Juan
Arabaolaza Arriola	Vicente	Olazagoitia Ceciaga	Jacinto
Arana Ibanzuaga	Donato	Olazagoitia Garcia	Segundo
Aranzabal Cacicedo	Ignacio	Ormaechea Ibarrondo	Rufino
Aranzabal Cacicedo	Lucio	Ormaechea Ibarrondo	Florencio
Arenaza Uribechevarría	Domingo	Ormazabal Arregui	Salustiano
Azcárate Mendieta	José Ramón	Orobengoa Gonzalez	Francisco
Azcoaga Arana	Francisco	Oroiz Leonardo	Felix
Balanzategui Arizmendi	Benito	Ortuoste Altuna	José
Balanzategui Elorza	Marcos	Pereira Juldain	Joaquin
Balzategui Iregui	Angel	Riviere Ormaechea	José
Bengoa Arregui	Prudencia	Rodriguez Rodriguez	Salvador
Berecibar Ormazabal	Roman	Ruiz de Vergara Pérez	Vicente
Berecibar Ormazabal	Victor	Sagasta Azcoaga	Alejandro
Berecibar Ormazabal	Lucio	Sánchez Cuadrado	Tomás
Berecibar Otaduy	Eusebio	Trincado Baños	Jesús
Bolinaga Arregui	Victor	Uranga Balanzategui	Benito
Bolinaga Arregui	Dimas	Uranga Urrutia	Jesús
Ciardegui Gallastegui	Candido	Uranga Urrutia	Pedro
Echevarría Chincurreta	Juan M ^a	Uranga Urrutia	Tomás
Echevarría Larrañaga	Vicente	Uriarte Cestona	Jaime
Echevarría Larrañaga	José M ^a	Uribarren Iturrieta	José
Eguidazu Lizarralde	José	Uribarren Zubizarreta	Tomas
Fernandez Bilbao	Andrés	Uribechavarría Alberdi	Vicente
Garay Albistegui	Francisco	Uriona Agirre	Secundino
García García	Bernardo	Uriona Agirre	Lucio
García González	Carlos	Vega Alvarez	Buenaventura
Garro Altube	Domingo	Vitoria Goitia	Marcos
Gastañarez Elorza	Juan	Vitoria Sanguitu	Evaristo
		Yarza Guriri	Pedro
		Zabaleta Aspe	Francisco
		Zabarte Garay	Roman
		Zabarte Iturriaga	Tomás
		Zubillaga Jaúregui	Angel

VIII. ERANSKINA

Milizianoen zerrendak

RELACION DE MILICIANO DEL COMITE QUE PRESTAN SUS SERVICIOS A LAS ORDENES DEL

COMISARIADO DE GUERRA

<p>1 Matias Arabaolaza (abril) 2 Jesus Balanzategui id. 3 Roman Bereciber id. 4 Francisco Obengoa. id. 5 Jose Maria Echevarria. id. 6 Vicente Echevarria. id. 7 Salustiano Ormazabal id. 8 Leon Abarrategui id. 9 Bernardo Gomez id. 10 Valentin Goicolea. id. 11 Francisco Arabaolaza id. 12 Cristobal Lizarralde id. 13 Victor Bereciber id. 14 Domingo Abarrategui id. 15 Santos Urcelay id. 16 Francisco del Rio. id. 17 Francisco Letamendi id. 18 Daniel Heriz id. 19 Jose Maria Ugalde id. 20 Pablo Tarragona. id. 21 Jose Fernandez id. 22 Serapio Urruchua. id. 23 Felipe Ormazabal id. 24 Joaquin Mendista. id. 25 Zocimo Olmedo id. 26 Pedro Urbina. id. 27 Donato Aramburuzabala. id. 28 Pablo Gonzalez. id. 29 Jose Uribarren id. 30 Jose Apeirribay id. 31 Tomas Abechuco id. 32 Jesus Balanzategui id. 33 Francisco Garay id. 34 Segundo Olazagoitia id. 35 Tomas Zabarte id. 36 Victor Golinaga. id. 37 Permin Arabaolaza id. 38 Juan Maria Echevarria. id. 39 Tomas Uribarren id. 40 Lucio Bereciber id. 41 Esteban Dolara id. 42 Gerardo Ruiz id. 43 Atilano Ramos id. 44 Gregorio Lozpiur id. 45 Jose Bengoa. id. 46 Basilio Guridi id. 47 Marcelo Tarragona. id. 48 Ismael Diez. id. 49 Pedro Ibañez. id. 50 Marcos Altuna id. 51 Francisco Guridi id. 52 Alejandro Diez. id. 53 Emilio Rodriguez. id. 54 Carlos Cecilia. id. 55 Eutiquiano Sanchez. id. 56 Mateo Abarrategui id. 57 Agustin Heriz. id. 58 Jesus Trincado id. 59 Ignacio Arrieta id. 60 Pedro Ruiz de Alegria id. 61 Jacinto Arabaolaza id.</p>	<p>62 Jacinto Olazagoitia (Abril) 63 Jose Acha. id. 64 Bernardo Garcia id. 65 Felix Herrera id. 66 Gregorio Azconaga. id. 67 Sabino Ugalde id. 68 Tese Ramon Azcarate id. 69 Tomas Sanchez id. 70 Jose Riviere id. 71 Jose Uribarren id. 72 Celestino Heriz. id. 73 Alejandro Sagasta id. 74 Guillermo Lasagabster id. 75 Nicolas Zubia id. 76 Permin Ibañez. id. 77 Mariano Zubia. id. 78 Daniel Ugarte. id. 79 Francisco Echevarria id. 80 Jose Maria Urcelay id. 81 Carlos Zabeleta id. 82 Jesus Cecilia. id. 83 Tomas Alegria. id. 84 Francisco Gonzalez. id. 85 Jesus Zabala. id. 86 Arsenio Rodriguez. id. 87 Luciano Elorza. id. 88 Urbano Rodriguez id. 89 Fernando Uribesalgo. id. 90 Jose Eguidazu. id. 91 Francisco Azconaga. id. 92 Benito Errarte id. 93 Rufino Ormaechea. id. 94 Victoriano Ormaechea. id. 95 Roman Zabarte id. 96 Ventura Vega. id. 97 Felipe Anduega. id. 98 Jose Ortuoste. id. 99 Evaristo Victoria. id. 100 Secundino Uriona id. 101 Jaime Uriarte id. 102 Melquiades Marchon id. 103 Gabino Aramburu id. 104 Ignacio Ezcurra. id. 105 Lucio Coronasta. id. 106 Jose Aguirrebengoa. id. 107 Luis Fernandez id. 108 Fernando Aguirre id. 109 Patricio Esperanza id. 110 Enrique Muga id. 111 Benito Errarte id. 112 Sabino Lasaga id. 113 Victorio Castelo. id. 114 Segismundo Gonzalez. id. 115 Jose Maria Bidaburu id. 116 Vicente Langaran id. 117 Leonadro Garcia. id. 118 Jose Maria Olazagoitia. id. 119 Cruz Ugarte. id. 120 Gregorio Grosabel Nomina id. 121 Lucio Ayerbe. id. 122 Antonio Gonzalez. id. 123 Pedro Abasolo. id.</p>
---	---

124	Roman Aramburu	Fabril	131	Jose Jauregui.	Fabril.
125	José Cecilia	Nómina.	132	Francisco Oregui	Nómina.
126	Vicente Cubillo	Cartero rural	133	Jose Maria Arriaran	(Empleado municipal)
127	Hogelio Izarra	Maestro Nacional	134	Pablo Ibarra.	
128	Santiago del Valle.		135	Rufino Azcoaga.	
129	Benito Arriaran		136	Andres Matute	
130	Miguel Manchaca				

COMISARIAS Y SERVICIOS AUXILIARES DELAS MISMAS

Celestino Uriarte	(Fabril)	Marcos Vitoria	(Fabril)
Jose Gorroño Goitia	id.	Salvador Lazpiur	id.
Pedro R. de Lecube	id.	Jesus Uranga.	id.
Eustasio Marcaide.	id.	Cosme Altuna	id.
Nicolas Uriarte	id.	Felipe Letona	id.
Juan Castañares	id.	Jesus Leibar	Nómina.
Olegario Goitia	Nómina	Francisco Vitoria.	id.
Gabriel Goitia	id.	Marcelo Vitoria.	id.
Juan Cruz Aramburu	-----	Gregorio Uriarte	Cartero.
Francisco Urrutia	(Empleado municipal)	Juan Echevarria	(Maestro particular)
Pedro Gallastegui	(Empleado Provincial)	Guillermo R. de Alegria.	

JOVENES MILITANOS DE 13 a 18 AÑOS QUE PRESTAN SERVICIOS AUXILIARES.

Pedro Fernandez	Vicente Uranga.
Ricard o Arriaran	Elias Olmedo.
Xarmelo Balanzategui.	Juan Irazabal.
Andres Castelo.	Amos Azconaga.
Felipe Vitoria.	Jose Aramburu.
Jose Manchaca	

Señoritas que prestan diversos servicios.

Catalina Vega.	Esperanza Sagasta.
Oliva Herrera	Marcela Arabaolaza.
Eladia Urbiceta.	Marina Iza.
Mercedes Jauregui.	Hipólita Baranda.

Mondragón 31 de Agosto de 1936.

RELACION DE MILICIANOS ALAVESSES QUE PRESTAN SERVICIO EN MONDRAGON CONTROLADOS POR EL MANDO MILITAR.

Jose D. Zapada (Comenzaron sus servicios antes del 15 de Agosto)

Aurelio Erraunquin.

Jose Soria.

Armando Sarceño.

Felix Domenech.

Martin Candoya.

Prudencio de Otegui.

Valentin Delgado.

Bias Angulo.

Rigoberto Lopez.

Esteban Añua.

Manuel Cabrera.

Eugenio Lahora.

Isidoro Acha.

Miguel Garro.

Jose Beitia.

Segundo P. de Landa.

Agustin B. de Arriaga.

Erminio Antia.

Cecilio Lopez.

Luis Ormaschea.

Leon Zabaketa.

Alfonso Saiz.

Ramon Romanillo.

Manuel Semaniego.

Pedro Arnaiz.

Luis Garcia 8 de Agosto.

Jose Laorden... 9 id.

Sandelio Gubas 9 id.

Teodoro Salazar. 9 id.

Manuel Beitia. 10 id.

Jesus Ruiz de Gauna. id.

Cipriano Gimenez. id id.

Hilario Ciennaz. id id.

Luis Saenz. id id.

Justiniano Rodriguez 11 id.

Aurelio Madrid 11 id.

Jose Luis Vidal. id id.

Jose Altuna. id id.

Jeronimo Elejalde. id id.

Inocente Soto. id id.

× Marcelino Ibañez. 12 id.

Antonio Velasco. id id.

Jose Luis Martin id id.

Emeterio Gomez. id id.

Victor Zuazua. 13 id.

Tomás Arnaiz. 17 id.

Leandro Fernandez 18 id.

Constancio Rodriguez 18 id.

Balbino Candoya 19 id.

Serafin Diezias. 19 id.

Leocadio Beitia id id.

Jesus Nalda id id.

Jose Manzanares id id.

Manuel Ibañez 22 de Julio Joven de 16 años.

Jose Maria Angulo 18 id.

Rodolfo Lopez 9 Agosto

Santos Cole 11 id.

Clemente Velasco 11 id.

Nemesio Alvarez 11 id.

Jesus Arnaiz. 18 id. Joven de servicios auxiliares.

Julian Gordejuela 28 Julio

Jose Guerra 26 id.

Pablo Velasco 30 id.

Mondragón 31 Agosto 1934

COMISARIA DE GUERRA DE
ESCORIAZA

Relación de los milicianos de Escoriaza

1	Juan de Dios Gorosarri	34	Vicente Eraña
2	Sebastian Echebarria	35	Jesus Zubizarreta
3	Mamel Garicano	36	Felix Pagalday
4	Julian Uribe Echebarria	37	Toribio Zubia
5	Francisco Eraña	38	Cecilio Aguiriano
6	Mariano Legorburu	39	Cristobal Uribe Echebarria
7	Guillermo Berasaluce	40	Marcelino Rivers
8	Celestino Arana	41	Jose Altuna
9	Florentino Cortazar	42	Millan Zubizarreta
10	Edorta Gorosarri	43	Angel Uriarte
11	Cipriano Urrutia		
12	Eugenio Oyangureh		
13	Bernabe Errasti		
14	Joaquin Cortazar		
15	Felipe Uribe Echebarria		
16	Juan Biain		
17	Bonifacio Badiola		
18	Jose Eraña Uriarte		
19	Rudensio Pagalday		
20	Ramón Izurrategui		
21	Vicente Biain		
22	Luis Urcelay		
23	Eduardo Aréchaga		
24	Benito Urcelay		
25	Segundo Iriarte		
26	Mateo Landa		
27	Eugenio Eraña		
28	Benito Errasti		
29	Felipe Iriarte		
30	Leandro MASSA Ayerdi		
31	Eustaquio Aréchaga		
32	Marcos Zubizarreta		
33	Dionisio Araolaza		
- MILICIANOS QUE HAY EN EL COMITE
44	Pascual Zubizarreta
45	Jose Eraña Hernandez
46	Juan Garikano
47	Cecilio Aréchaga
48	Serapio Larrañaga
49	Jose Maria Eraña
50	Aniketa Gorosarri
51	Jose Zaldúa
52	Gregorio Yregui
53	Luis Iriarte
54	Jose Aramburuzaba

POR LA COMISARIA DE GUERRA

Juan Garicano

Union Cerrajerako milizianoak

Recepción y pago de los jornales de los milicianos de la Unión Cerrajera y adictos hoy al servicio de guerra, cuyos jornales se pagan con esta fecha.

Nº	Nombre	Pesetas.	Pag. Nº	Nombre	Pesetas.
6	Bernardo Gomez	62.80 63	35	62 Jesus Balanzategui	62.63.00
29	Guillermo Lasgabaster	11.81 51	64	44 Juan Castañares	83.62.00
30	Victor Bolinaga	63.40 54	36	51 Pascual Zubizarreta	46.15.00
16	Segundo Olazagoitia	84.40 63	29	101 Jose M ^a Eraña	29.37.00
113	Jose M ^a Echeverria	62.00 65	23	24 Venancio Elorza	40.32.00
143	Roman Zabarte	11.40 65	16	23 Francisco Azconaga	77.47
4	Jose Gorroño	70.00 70	17	32 Hermenegildo Bergea	52.12.00
103	Eusebio Marzalde	17.40 58	18	13 Demetrio Ayestuy	45.41.00
10	Salvador Lazpiur	13.36 53	17	42 Benito Urquiola	8.64.00
139	Lucio Berecibar G.	47.80 48	7	20 Jose Otuoste	59.19
17	Señin Arabaolaza	40.36 40	25	40 Vicente Inda	41.40.36
102	Señino Ugalde	35.00 38	25	44 Carlos Zabaleta	61.61
72	Felipe Anduaga	12.40 53	26	69 Pio Bidaburu	60.60
22	Jose Riviere	11.40 46	22	30 Matias Arabaolaza	46.21.00
60	Juan M ^a Echeverria	62.00 67	3	29 Gaspar Zabala	28.37
121	Salustiano Oyarzabal	62.00 66	1	Antonio Gonzalez	54.42.00
27	Jesus Axpe	44.26 41	19	90 Lucio Berecibar O.	40.40
130	Jose M ^a Oyarzabal	49.31 49	19	92 Jose M ^a Bidaburu	57.16.00
109	Evaristo Villar	41.00 45	62	22 Pablo Aguirre	75.71.00
28	Jaime Uriarte	15.00 56	64	42 Tomas Zabala	64.64
124	Victor Bercegar	13.80 54	64	41 Leon Abarrategui	63.63
116	Francisco Galay	44.80 45	41	69 Victoriano Armahon	63.63
70	Tomas Avelhucio	34.80 35	34	34 Francisco Unamuno	54.54
27	Francisco Arabaolaza	62.00 56	26	18 Jose Acha	62.62
61	Jose Uribarren	62.00 63	27	24 Juan Elorri Azcarate	66.66
27	Felix Herrera	62.00 66	62	23 Jose Ramon Urtione	78.78
39	Pablo Bolinaga	12.40 53	22	10 Maximino Gabilonda	25.51.40 10
9	Felipe Letona	12.40 53	63	20 Simon Axpe	58.67.80 5
128	Cosme Altuna	12.00 58	62	20 Jose M ^a Yarza	155.77.20 5
29	Jesse Eguidazu	10.20 50	62	31 Florencio Castelu	13.40.36 1
29	Jesus Balanzategui	12.40 50	44	31 Venancio Castañares	43.18.40
66	Roman Berecibar G.	62.00 65	27	112 Venancio Castañares	65.65
54	Jose Aperribay	70.00 70	44	32 Domingo Castañares	64.64
108	Mateo Abarrategui	41.00 45	27	22 Gregorio Madrazo	40.40
29	Jesus Cyanguren	13.00 53	31	13 Jesus Leibar	61.61
54	Gregorio Azconaga	14.00 71	22	7 Vidua Uribe	43.47.90
41	Bernardo Garcia	44.80 45	19	14 Benito Marzalde	13.13
60	Marcos Vitorica	10.18 50	21	18 Joaquin Acha	88.88
9	Jesus Uranga	15.72 56	62	113 Francisco Aguirre	68.68.60 3
46	Ventura Vega	63.40 63	44	21 Lorenzo Arambarri	66.66.00 2
117	Celestino Heriz	44.20 44	22	21 Patricio Baños	53.53
90	Vicente Echeverria	66.40 66	22	21 Joaquin Balanzategui	62.62
88	Jacinto Ola zagoitia	14.80 55	22	21 Jose Mugica	40.40
7	Tomas Sanchez	53.36 52	40	169 Timoteo Vergateche	58.58
34	Jose Cediga	34.20 35	26	59 Pablo Jauregui	46.46
29	Jesus Trincado	14.54 55	22	21 Gregorio Muñoz	67.67
27	Tomas Uribarren	61.41 61	22	21 Domingo Murete	57.57
27	Alofandro Sainza	18.40 58	22	21 Marcelino Ugalde	12.12
27	Aristobal Bizarralde	62.70 63	22	21 Justo Unamuno	63.63
27	Benito Heriz	14.00 54	26	39 Gabino Yarza	47.47
27	Francisco Oyarzabal	14.00 45	26	34 Diego Arregui	47.47

Paq.	Nº		Pesetas.	Jornal	Dias
77	18	Ignacio Bedia	57	26.50	
8	81	Pedro Acha	67	26.40	
19	91	Felix Cechaga	48	21.70	
26	67	Tomas Urrutia	55	24.10	
2	41	Ignacio Luceta	41	14	3
28	103	Jose Balanzategui	35	24.80	
91	130	Pablo Arizabaleta	39	28.18	
18	181	Segundo Cechaga	21	19.20	138
26	66	Pedro Ruiz	56	16.60	
24	11	Benito Jauregui	49	21.33	3
45	91	Juan Eraña	10	40	1
8	94	Francisco Castaños	16	61	1
38	130	Adrian Iturbe	10	28.81	1
37	117	Eugenio Uranga	32	41.42	3
27	7	Padro Abasolo	46	41.81	
87	6	Jose Jauregui	46	41.81	
87	10	Facinto Arabaolaza	46	41.81	
27	89	Pedringo Iria	17	11.55	14
13	13	Jose Barrutia	54	13.41	
6	40	Valentin Golcochea	52	12.22	
1	22	Luciano Eibiza	70	70.81	
19	74	Esteban Uribealzo	77	61.66	1
21	34	Isidro Iturbe	48	6.9	274
34	28	Juan Jose Echevarria	44	17.77	3
46	73	Antonio Azcoaga	51	67	2
18	68	Pablo Echevarria	35	67.76	2
78	88	Claudio Aranzabal	68	67.16	
34	33	Jaimo Gamarra	45	44.84	
28	99	Lorenza Agustuy	40	12.32	2
51	129	Felix Garas	41	40.36	
27	79	Jose Gordail	37	13.11	274
16	14	Jose Zaldua	23	41.81	2
50	31	Gregorio Yarga	39	21.81	7
90	13	Francisco Gerasabei	14	14.18	1
1	14	Maximo Crucelegui - (2)	247	61.53	16
31	70	Rufino Ormaechea	92	41.81	8
76	34	Julian Leibar	4	40	38
TOTAL PTAS....			7.308		

(1) - Corresponde a jornal de 2 semanas.
 (2) - Corresponde a jornal de 4 semanas.

IX. Eranskina

Erreketeen taldeen zerrendak

(RESERVA)

REQUETE DE MONDRAGON
=====

Jefe = D. Miguel Aguirreurreta
Adelantado = D. Ceferino Aguirre

Jefes de Patrullas:

José Ramón Zubillaza : Segundo Arzamendi : Timoteo Echevarría

Boinas Rojas:

Robustiano Zubillaga : Galo Lete : Facundo Uriarte
Leandro Astaburuaga : José Gastañaga : Nicasio Barrena
José Antonio Laceta : Agustín Echevarrieta : Bartolomé Barrena
Santos Iriondo : Fernando Bergareche : Domingo Arzamendi
Antonio Berecibar : :

Camilleros:

Enlace:

R. E. Q. U. E. T. E D. E.
.....

MONDRAGON
=====

GRUPO SEGUNDO
.....

Jefe = D. Victor Mondragón
Adelantado = D. Alberto Aramburuzabala

Jefes de Patrullas:

Nicolás Garay : Leandro Aguirre : Andrés Bidaburu

Escuadras Rojas:

Fiel Amozarraín	: Modesto Otaduy	: Jesús Mondragón Zubía
José Beitia	: José Mondragón	: Prudencio Gorosábel
Lorenzo Inza	: Antonio Larrea	: Norberto Jaureguibarría
Pedro Guridi Mendizábal	: José Aguirreurreta	: Felipe Amozarraín
Juan M ^a . Sampedro	: Victor Beitia	: Cándido Beitia

Camilleros:

Leonardo Olazábal
Ignacio Pildáin

Enlace:

Gonzalo Echevarría

Zumalacarregui tertzioaren erreketekak, gerra bukatutakoan.

Elkarrizketatuak

Emakumeak: 43

Mª Tere Agiriano Zillaurren
Felisa Arbulu Azkarate
Carmen Arrieta Arregi
Amaia Arregi Liceaga
Luzia Arregi Etxabe
Consuelo Azcarraga Arejola
Mikaela Bakarte Aristeta
Jaione Bengoa Eraña
Libe Bengoa Eraña
Pilar Berezibar Galdos
Carmen Bilbao Eraña
Sabina Dolara Mendizabal
Benita Eraña Iribekanos
Romana Eraña Iribekanos
Fani Garai Igartua
Carmen Garai Igartua
Karmele Garcia Gorosabel
Julene Iturbe Muñoa
Margarita Iturmendi Busto
Sofia Jauregui Saracibar
Eugeni Langarán Rodríguez
Margari Lasarguren Unamuno
Mª Tere Letona Barrutia
Gregori Markaide Juldain
Candelaria Mondragon Bidaburu
Brijida Monge Garcia
Felisa Murguzur Yarza
Juanita Okina Zeziaga
Beni Pagola de Madina
Leonor Rodriguez Sadornil
Trini Ruiz de Alegria Balanzategi
Antonia Tarragona Calvo
Juanita Uranga Mandaluniz
Bibiana Zabalo Urtecano

Miren Zabaleta Ortubai
Teresa Zabaleta Ortubai
Ana Maria Vitoria Berezibar
Esther Goikolea Zabala
Ana Abarrategi Mendizabal
Juli Berezibar Arabaolaza
Estibalitz Miren Amutxategi Ateka
Francisca García Vermande
Mercedez Bolinaga Garay.

Gizonak: 61

Pedro Agiriano Urrutia
Sinforoso Alzola
Jose Akizu Astola
Fermin Arabaolaza Arriola
Xabier Arregi Liceaga
Jose Maria Arriaran Ortueta
Miguel Arrieta Arregi
Iñaki Arizabaleta Aranburu
Iñaki Arsuaga Mendaratz
Pedro Ayala Zabala
Leandro Azcoaga Bidaburu
Angel Balzategi Olazagoitia
Biktor Bonet San Miguel
Gregorio Etxabe Orobengoa
Rafael Ceciaga Cortazar
Jon Bengoa Eraña
Jose Ceciaga Agiriano
Jose Maria Egidazu Pagaldai
Miguel Etxagibel Urizar
Jose Mª Echevarria Larrañaga
Simon Arregui Dorronsoro
Jose Exposito Mondragon
Jose Maria Gallastegi Arregi
Joaquin Garmendia Araba
Paco Goronaeta Mendizabal

Juan Jose Gorosabel Aranguren
Eduardo Larreategi Bolinaga
Guillermo Lasagabaster
Luis Lopez Diez
Jose Lopez Diez
Andres Garate Umerez
Ignacio Goicoechea Uriarte
Pedro Gonzalez Pinto
Felix Iraola Otadui
Jesus Iribekanos Okina
Alejandro Mendizabal Cormenzana
Jesus Mendizabal Ortubai
Jose Mentxaca Mancebo
Jesus Moreno Leibar
Imanol Moreno Leibar
Elias Olmedo Paunero
Josu Otadui Belastegi
Lucio Oteiza Cortazar

Elias Otero Iregi
Joseba Uribechevarria Osinaga
Jose Maria Uranga
Roberto Uriarte Lasagabaster
Jose Uribesalgo Irazola
Atilano Ramos Gamazo
Tomas Ruiz de Alegria Balanzategi
Iñaki Sagasta Azcoaga
Santiago del Valle Arcada
Pedro Vega Galdos
Cruz Villar Igartua
Marcos Vitoria Goitia
Jose Manuel Zugazti Azcarraga
Pedro Zumelaga Ozaeta
Martin Zubizarreta
Jose Maria Etxebarria Bolinaga
Jose Maria Lasagabaster Arriola

Memoria partekatu baterantz - Arrasate 1936-1956. Gerra, erresistentzia eta frankismoa

Orri-oinak

¹ Felisa Arbulu, herrian bizitakoan lekukoa

² Juana Uranga, erbesteratua, aita fusilatua

³ Juanita Okina, erbesteratua, aita preso

⁴ Felisa Murguzu, espetxeratua

⁵ Luzia Arregi, anaia gerran hila

⁶ Juan Jose Gorosabel *Amelu*, Arrasaten, Bergaran eta Bilbon atxilotu zuten karlista izateagatik. Zumalakarregiren Tertioko boluntarioa. Gerran bukatzean diktaduran, sindikalista eta ELMA enpresako “Juradoa” izan zen

⁷ Joseph Roth, *Crónicas berlinesas*, Ediciones minúscula: 2016 Barcelona. 15. Orr.

⁸ https://www.marxists.org/espanol/luxem/01_19.htm

⁹ Bere senideek Errekaldetarrak matxinatuek oso bortizki errepresialatu zituzten.

Juan, Lucio Berezibar Ormazabal, eta Eusebio Berezibar Otadui gerrako frontean hil zituzten; Amadeo Berezibar Aspe, Barcelonara ihesi joandakoa, bonbardeo batean hil zuten; Román Berezibar Ormazabal eta bere emaztea, Francisca Ojanguren Iribecanpos, atxilotuak eta epaitu gabe erailak.

Beste zazpi senideak Unión Cerrajeratik kaleratuak izan ziren: María, María Juana, Victor, Cecilia eta Gabriela Berezibar Ormazabal anai arrebak; Ciriaco Berezibar Aspe eta Lucio Berezibar Galdos.

María Berezibar Ormazabal eta bere anaia Victor Arrasatetik kanpora bizitzera joan behar ziren.

¹⁰ Jose Letona

¹¹ *El Obrero Vasco* 18-V-1923

¹² *El Obrero Vasco* del 25-V-1.923.

¹³ Trini Ruiz de Alegria Balanzategi

¹⁴ Arano maisua gogora ekarri aurretik, garrantzitsua da Pedro Viteri aipatzea, haren izena zeramaten eskolen fundatzailea. Aranok eskola haiek instituzio zentro bihurtu zituen. Bada Arrasaten dioena Viteri ezin dela ulertu Aranorik gabe. Pedro Viterik ideia liberalak zituen, eta uste zuen herritarren formazioa “oparotasunaren eta hobekuntzaren oinarria zela, gizarte-hezkuntzarantz ezinbesteko baldintza eta nazio birsorkuntzarako aurreneko betekizuna.....”. Viteri Arrasaten jaiotzen 1833ko ekainaren 18an. Aita eta arreba hiltzean, oinordetzan jaso zuen dirutza guztia kulturaren sustapenean gastatu zuen Gipuzkoan zehar ireki zituen 11 eskoletan (1908an, zendu zenean, sosik gabe zegoen).

1936ko abenduaren 21ean, Arano kaleari jarri zioten Jeneral Franco kalea, eta Viteriko lorategiak pasatu ziren izatera Maisu Arano plaza. Gaur egun, kale horrek Arano eta Garcia maisu-maistren kalea du izena, aintzat hartzeko Felix Aranoren emazteak Viteri Eskolan egindako lana.

¹⁵ Dionisio Urkiolak emandako datuak.

¹⁶ José Maria Urangak dioenez, Balerdi errepede istripu baten ondorioz hil zen. Bizikletaz zihola, kamioi baten kontra talka egin zuen.

¹⁷ Alejandro Mendizabal Cormenzanak esana.

¹⁸ Gregorio Etxabe Orobengoa.

¹⁹ Martin Zubizarreta Arzamendi.

²⁰ Arrasateko udal artxiboa. Gai sozialak.

²¹ Romualdo Uribechevarria. Euzkaditik aterata.

²² Jose Mª Uranga.

²³ Sabino Aranak, Larrinagako espetxean idatzitako olerki baten izenburua.

²⁴ Fani eta Carmen Garai ahizpei egindako elkarrizketa 2008ko abuztuaren 18an.

²⁵ Ikusi Eranskina II.

²⁶ Arrasateko udal artxiboa, Gai sozialak.

²⁷ José Letona.

²⁸ Jose Maria Uranga.

²⁹ Juan Carlos eta Felipe semea dinastia adar horretakoak dira.

³⁰ Horrela da, eta oso adierazgarriak dira Durango eta Oñatin gertatu zirenak. Durangon, 1912ko irailak 29an, Jaime III.aren aldeko 11 jarraitzaile (Gora Jaime III. Oihukatzen ari zirela), Antonio Pagoaga Maquibar (Zinegotzi Karlista Bigarren Errepublikan), José Madinabeitia eta Segundo Arzamendi (Errekete Patruiletako Buru Errepublikan), Eugenio Zulueta Aranzabal, Cristobal Altube y Vergara, Felipe Agirre, Celestino Arzamendi, Pedro Bengoa, Fernando Bergareche, Eduardo Ariz eta Venancio Ugalde, akusatua izan ziren, EAJko (Gora Euskadi oihukatzen ari zirela) 7 militante tiroz eta beste bi arma zuriak erabilia zauritu izanaz. Iragi, PS Bilbao, 248 kutxa, 5zk.

Beste gertakari latza 1936ko maiatzaren 1ean jazo zen Oñatin. Txaketua tabernan Arrasatear batzuk pistola batekin ikusi zutelako, tirabira izan zen hauen eta mikeleteen artean. Ordu batzuk geroago, arazoa konponduta zegoela ematen zuenean, tiroketa bat entzun zen gorago aipatu den Moiuua kalean. Nola eta zergatik hasi ziren ez dago garbi. Dirudienez, tiroak karlisten Zirkulotik zetozen eta

- bala haietako batek Martin Errasti Sologaitoa mondrautarra jo zuen ezkerreko mokorrean. Ordu batzuk geroago, beste tiroketa batzuk ere izan ziren errepublikazale eta karlisten artean Portaleku aldean, baina, aparteko ondorio odoltsurik gabe. Istilu hauek zirela bide, 47 tradizionalista atxilotu zituzten eta Zirkulua itxi egin zuten, baina ez luzaroan.
- ³¹ José María Urangak 1987ko apirilean, Arrasate Belaunaldi Etena liburuan jasotako iruzkinak.
- ³² Juan Jose Gorosabel.
- ³³ La Voz de España
- ³⁴ Felisa Murguzur.
- ³⁵ Juanita Okina.
- ³⁶ Horrela, 1923an 1.127 hautesleetatik bozkatu zuten 592 bakarrik, berriz, 1931eko ekainean 3.600 hautesleetatik bozkatzera 3.305 joan ziren.
- ³⁷ Martin Zubizarreta.
- ³⁸ La Voz de Gipuzkoa, 1.931- Ekaina
- ³⁹ José María Urangak horrela zioen: *Zarugaldeko eskolan pistola atera eta airera tiro egin zuena errepublikar-sozialista bat izan zen.*
- ⁴⁰ Antonia Tarragona
- ⁴¹ Obrero Vasco 15-11-1.930.
- ⁴² José Gorroñoigoitia
- ⁴³ Arrasate 1936, 119-120 orr.
- ⁴⁴ La Voz de Guipuzcoa, 1934ko urriak.
- ⁴⁵ Tafalla, Un camino Cortado, Jose Mª Esparza.
- ⁴⁶ Arrasaten egindako elkarrizketa: Santiago del Valle, Atilano Ramos, José María Etxebarria eta José Ceciaga "Ponponio", 1986ko azaroan
- ⁴⁷ Oharra: Bahituran hartutako guztien ordainez bonoak utzi zituzten.
- ⁴⁸ José María Arriaran Ortuetai elkarrizketa.
- ⁴⁹ Josu Otadiukin elkarrizketa, Arrasaten 2005eko ekainaren 8an.
- ⁵⁰ La Voz de Gipuzkoa. 1934ko urriak 12.
- ⁵¹ Zauritutako soldaduak Gasteizera eraman zituzten hurrengo egunean: Cleofás Martínez Cámara, Francisco Sierra, Teófilo Fernández eta Gregorio López Ortiz soldaduak hain zuzen ere.
- ⁵² *Ibidem*. "Arrasate 1936 Belaunaldi Etena".
- ⁵³ Tomás Ruiz de Alegría, eskuizkribuak.
- ⁵⁴ Unión Cerrajerako langilea eta Dragones batalioiko tenientea; Santander erori ondoren eta 24 orduko ibilbidearen ondoren muga pasatzera zihoala bere semea Amosekin batera, atxilotu eta Donostian fusilatu zuten Donostian 1939ko azaroaren 27an.
- ⁵⁵ 1930ean EAEn militaratu zuten. 1934ko urriko gertaerengatik kartzelaratu. 1936an Batzorde Nazionalako kide hautatu zuten. Gerran, EAeko lehen batalioiko (Eusko Indarra) komandantea izan zen. Euskadin eta Asturiasen borrokatu zen. Larri zaurituta Iparraldera eraman zuten. Erbestean, Euskal Kontsultarako Kontseiluko kide izatera pasatu zen.
- ⁵⁶ Andres Perea EAeko (ANV) Batzorde Nazionalaren idazkariaren gutuna. Artxibo Historiko Nazionala, Salamanca, Bilboko Sekzioa, 33
- ⁵⁷ "El Pueblo Vasco", 1934ko abenduak 9
- ⁵⁸ Artxibo Historiko Nazionala. Salamanca, Politiko Soziala, Bilbo, karp. 215, esp. 10
- ⁵⁹ *Ibidem*, Kausa 549/34 1ª pieza, Logroñoeko Fondoa, sig 8435. Constantino Maizen deklarazioak, SOV/EAeko kidea Beasaingo CAF enpresan.
- ⁶⁰ Euzkadi: 28-X-1.934
- ⁶¹ J.L. La Granja:liburu berdina.
- ⁶² Jabi Balanzategik idatzitako artikulua Arrasaten 1934ko urrian sortu zen mugimendu iraultzailearen inguruan.
- ⁶³ *Ibidem*, 1934ko abenduaren Sean.
- ⁶⁴ *Ibidem*, 1934 urriak 30.
- ⁶⁵ *Ibidem*, 1934ko azaroak.
- ⁶⁶ *Ibidem*.
- ⁶⁷ La Voz de Gipuzkoa, 1934ko abenduak 5.
- ⁶⁸ Ondorengo hauek dira "Espainiako ohorea defendatzen duten Institutu Armatuentzako" diru-laguntzarik handienak ematen duten erakundeak: Banco de España Bilbon 791.348 pezeta, Banco Bizkaia 270.228 pezeta eta Merkataritza Ganberak 38.360 pezeta. El Nervión 1934ko azaroak 3.
- ⁶⁹ Garai Bengoa Juan Ramón. "Celestino Uriarte Clandestinidad y Resistencia Comunista". Txalaparta, Tafalla 2007, 46orr.
- ⁷⁰ Garai Bengoa, Pág.67orr.
- ⁷¹ Garai Bengoa, *Ibidem*, 47 orr.
- ⁷² Octubre de 1934 en Euskal Herria, Revolucion, insurreccion y huelga general. Juan Ramon Garai, Josu Chueca, Jesus Gutierrez. Intxorta 1927 kultur elkarte.
- ⁷³ *Idem*.
- ⁷⁴ *Ibidem*, 191 folioa. Gorpua jaso zeneko oharra. Eskuineko indarrek bere buruaz beste egin zuela baziolen ere, ezkerrekoek esan zuten iraultzaileen atzetik zihoazen indarrek "ley de fugas" aplikatu ziotela.
- ⁷⁵ Octubre de de 1934 en Euskal Herria, Revolucion, Insurreccion y Huelga General, pag 259.
- ⁷⁶ Fermin Arabaolaza.
- ⁷⁷ Ikus. III Eranskina.
- ⁷⁸ *Ibidem*, folioak 71alderantziz eta 72. José María Urzelai frankistek fusilatu zuten Bilboko Larrinaga kartzelan 1938ko martxoaren 10ean.
- ⁷⁹ Dragones Batalioiko Lehenengo Komandantea. 1938an hil zen Ebroko Batailan. borrokatzen. Azpimarratzekoa da Dragones Batalioia Guadalupeko gotorlekuan sortu zela, Arrasate, Aretxabaleta eta Hernaniko 34ko presoekin.
- ⁸⁰ *Ibidem*, Juez Ramiro Llamas epailearen erabakia.
- ⁸¹ Teodoro Zubizarreta Lasaga, 1930. urtean etorri zen Arrasatera guardia zibil.Urrizolako (Nafarroa) zen.
- ⁸² GARAI JUAN RAMÓN, "Celestino Uriarte..." Jesús Trincadok eskuz idatzitako gutuna 2001eko maiatzaren 31an.
- ⁸³ Pedro Gonzalez Pinto.
- ⁸⁴ *Ibidem*, Causa 106/1934, folio 94.
- ⁸⁵ *Ibidem*.
- ⁸⁶ 1936ko urtarrilaren 10ean, La Voz de Guipúzcoa egunkariak argitaratutakoa: "El fiscal auditor Militar de Burgos en sus conclusiones definitivas pidió condena a la pena de muerte a dos de los procesados y a reclusión perpetua a muchos más".
- ⁸⁷ Hernaniko Juventudes Socialistaseko lehendakaria. Errusian ez-kondua. Bartzelonan film errusiarrak proiektatzen zituztenean, bera eta Luis Bermejo ziren itzultzaileak. Rafael Ureta elkarrizketa zitaua.
- ⁸⁸ Romualdo Uribechevarría
- ⁸⁹ Trini Ruiz de Alegria Balanzategi.
- ⁹⁰ Karme Garcia
- ⁹¹ Koldo Mitxelena , Fondo Gordeak, Gestora Provincial, Sesión del 25 de octubre de 1934ko urriak 25eko sezioa, SIG.2313. Deigarria da Arinek bakarrik Resusta aipatzea, zeren, Marcelino Oreja ere Union Cerrajerako goi kargua zen.

- ⁹² Zer Egin, 1981eko urriak 24ko elkarrizketa, urriaren bostean iraultzako partaide batzuei.
- ⁹³ José Maria Arriaran.
- ⁹⁴ Arrasateko Agrupazio Sozialistak bere izena du.
- ⁹⁵ AMF, Causa 106/ 193.
- ⁹⁶ Celestino Uriarteren adierazpenak: Octubre de 1934 en Arrasate, Zer Egin, Ipes, 1981ko urriak 24.
- ⁹⁷ Trini Ruiz de Alegria Balanzategi.
- ⁹⁸ Pilar Berezibar Galdos "Errekalde". Arrasate- 1920-10-12, Iruñea- 2011-8-16.
Maalako etxean jaioa. Ciriaco Berezibar zuen aita (gerra bitarte Cerrajerako langilea) eta Mikaela Galdos (etxeakoandrea) ama. Neba bakarra Luzio zen, Lehenago hil batailoiko gudaria, bere aita bezala Cerrajeratik kaleratua. Pilar gerra ostean Iruñera ezkondu zen (1951) Emiliano Etxarterekin, Arrasatera joandako etorkin nafarrek.
- ⁹⁹ Karmele Garciaren oharrak.
- ¹⁰⁰ Acción Católica de la Mujer.
- ¹⁰¹ Asociación Femenina de la Acción Nacional, Asociación Femenina de Renovación Española, Asociación Femenina Tradicionalista, Sección Femenina de Falange Española, Comisión Femenina del Frente Popular, Emakumes, EEA...
- ¹⁰² La mujer vasca. Amayur Jaun goikua eta Lege zarra. 1936ko uztailaren 12an.
- ¹⁰³ Horrela kontatu zuen Accion Popularreko Madrileko hautetsi Clara Friasek 1936ko otsailaren 12an eman zuen diskurtso batean. La Epoca.
- ¹⁰⁴ Galtzadun emakumeak Euskalerrian. Argia 1º orria, 1931ko otsailaren 15ean.
- ¹⁰⁵ Industrial Mondragonesa lantegian zeuden emakumeak 1936ko irailaren 17an: Antonia Tarragona Calvo, Leovigilda Diez, Dorotea Sampedro, Isabel Pinacho, Eusebia San Miguel Larrea, Ildefonsa Idigoras, Milagros Perez, Anastasia García, Alejandra Arabaolaza, Angela Villar, Andrea Villar, Petra Álvarez, Luisa Echaurre, Manuela Herrero Otero, Maria Riesco, Joaquina García, Justa Urreta, Paulina Paunero, Eugenia López, Leona Balanzategui, Modesta Pinto, Josefa Guridi, Valeria Llanos, Purificacion Alonso, Carmen Barberan, Andresa Nuin, Alicia García, Ines Abarrategui, Maria Echezarreta, Ludivina Sánchez, Isabel Elorza, Maria Rubio, Josefa Aguirre, Jenara Zorita, Marina Herce, Hortensia del Pozo, Severina Basauri, Teodora Bengoa, Victoriana Rodríguez, Alfonsa Sandoval, Segunda Gutiérrez, Rosa Querejeta, Rufina Madinabeitia, eta Delfina González.
- ¹⁰⁶ Rufina Ugarte, Remigia Pinto, Josefa Alzola, Ana Herrera, Jesusa Arocena, Inocencia Mendizabal. Miguela La Arena, Lucia Mendizabal, Piedad Menchaca, Natividad Osaeta, Juana Altuna, Delfina Perez, Rosa Galvan, Estanislada Moreno, Eufemia García, Mercedes Fernández. Ignacia Barbero, Bernardina Bermudez, Maria San Vicente, Julia Abarrategui.
- ¹⁰⁷ Josefa Jauregui, Maria Gastelu eta Regina Ormaechea.
- ¹⁰⁸ Basilisa Vitoria, Feliciano Eraña, Julia Orobengoa, Rosalia Vitoria, Escolastica Zubia, Consuelo Azcarraga eta Maria Mondragón.
- ¹⁰⁹ Amaia Arregi Liceaga.
- ¹¹⁰ Margari Lazarguren.
- ¹¹¹ Miren Zabaleta Ortubay.
- ¹¹² Margari Larzanguren Unamuno.
- ¹¹³ Mikaela Bakarte.
- ¹¹⁴ Candelaria Mondragon Bidaburu.
- ¹¹⁵ Antonia Tarragona.
- ¹¹⁶ Sofia Jauregui.
- ¹¹⁷ Eugeni Langaran.
- ¹¹⁸ Leonor Rodriguez.
- ¹¹⁹ Miren Zabaleta.
- ¹²⁰ Benita Eraña Iribekampus, Juan Bengoa Agirianoren alarguna.
- ¹²¹ Elias Olmedo.
- ¹²² Leonor Rodriguez Sadornil.
- ¹²³ T.Rodriguez.
- ¹²⁴ Eusko Deya, Parisen 1937ko apirilak 4. El Paraíso Guipuzcoano.
- ¹²⁵ Felisa Murguzur.
- ¹²⁶ Fani Garai Igartua
- ¹²⁷ Julene Iturbe.
- ¹²⁸ Felisa Murguzur
- ¹²⁹ Carmen Arrieta.
- ¹³⁰ Leandro Azkoaga.
- ¹³¹ Juli Berezibar.
- ¹³² Trini Ruiz de Alegria.
- ¹³³ Eusko Deya, 1937ko apirila 4.
- ¹³⁴ Berriz onartua, 1955ko abenduan.
- ¹³⁵ Berriz onartua, 1947ko otsailean.
- ¹³⁶ Berriz onartua, 1941ko otsailean.
- ¹³⁷ Idem 1940ko otsailean.
- ¹³⁸ Idem 1940ko apirilean.
- ¹³⁹ 38 urte zeraman lanean
- ¹⁴⁰ Onartua 1940ko ekainean.
- ¹⁴¹ Idem 1940ko abenduan.
- ¹⁴² Idem 1940 apirilean.
- ¹⁴³ Idem 1940 apirila.
- ¹⁴⁴ Idem 1940 apirila.
- ¹⁴⁵ Eraila.
- ¹⁴⁶ Onartua 1940 otsailean.
- ¹⁴⁷ Bibiana Zabalo Urtecabo
- ¹⁴⁸ Isabel Gonzalez Cortabarría deitzen zan. Zabaleta bigarrenekoa. Benita Eraña.
- ¹⁴⁹ Jaione Bengoa.
- ¹⁵⁰ Eugeni Langaran.
- ¹⁵¹ Sueiro, D y Díaz Nosty. B Historia del franquismo. Vol. 1. Ed. Sarpe. Madrid 1986, orr.312.
- ¹⁵² Consigna 27zk. (1943) AHPSF B-166. "Peligros de la civilización moderna para la biología de la mujer".
- ¹⁵³ Benita Eraña Iribekampus.
- ¹⁵⁴ Guillermo Lasagabaster
- ¹⁵⁵ Avilako Artxibo Militarra, C5539/87.
- ¹⁵⁶ Jose Maria Arizmendarrieta fondoa, <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFFondo/02311255.pdf>
- ¹⁵⁷ Andoni Alzelai.
- ¹⁵⁸ Irargi, caja 459, sig.7175.
- ¹⁵⁹ Guillermo Lasagabaster.
- ¹⁶⁰ José María Uranga, Ibídem.
- ¹⁶¹ Karmele Garcia.
- ¹⁶² Trini Ruiz de Alegria.
- ¹⁶³ Nicolas de Uriarte, 1938ko martxoaren 3an Biarritzten. *La guerra civil en Euzkadi. 136 testimonios inéditos* Jose Miguel de Barandiaranek batutakoak.

- ¹⁶⁴ Gerra hasi baino hilabete batzuk lehenago, leihotik ikusi nuen Arrasate Pasealekutik kamioneta bat zetorrela. Centro Católicoaren ondoan geratu zen. Pertsona batzuk zaintzen ari ziren bitartean, beste batzuk egurrezko kaxa pisutsuak kamionetatik jaitsi eta Resusta kaleko Labekoren baratz-oiategian sartzen zituztela ikusi nuen. *Juaneri, kaxa haietan armak ekarri zituztela esan nion, baina, honek ez ninduen sinistu.* Benita Eraña.
- ¹⁶⁵ Voz de España, 1939ko uztaila 24a.
- ¹⁶⁶ Guillermo Lasagabaster.
- ¹⁶⁷ Juan Jose Gorosabel.
- ¹⁶⁸ Romualdo Uribechevarría.
- ¹⁶⁹ Nicolas Uriarte.
- ¹⁷⁰ José Maria Uranga
- ¹⁷¹ José María Arriaran
- ¹⁷² AHN, F. Contemporáneos, Causa General, 1337 (1), Aramaioko udala.
- ¹⁷³ Pedro Lasagaren oharrak
- ¹⁷⁴ José Maria Uranga
- ¹⁷⁵ Daniel Mugarza.
- ¹⁷⁶ El Decenio Crítico, 122 orr.
- ¹⁷⁷ Gipuzkoako erreketen buruzagia zen.
- ¹⁷⁸ Idem 138 orr. Ikusi eranskina 340 orr.
- ¹⁷⁹ Miguel Angel Etxagibelei, Elkarrizketa 29/09/2013.
- ¹⁸⁰ Pedro Zumelaga Ozaeta.
- ¹⁸¹ Jose Maria Uranga.
- ¹⁸² Jose Exposito Mondragon.
- ¹⁸³ Pedro Agiriano Urrutiari, Altzibar baserrikoa, egindako elkarrizketa, 2010eko otsailaren 5ean, Arrasaten egina.
- ¹⁸⁴ José Exposito Mondragon, Zumalacarrengi Tertzioan sartu zen 1936ko urriaren batean. Bi aldiz zauritua izan zen, Euskal Herrian 1937ko ekainaren 17an, eta Levanten 1938ko uztaila 18an. (Avilako Artxibo Militarra, 7620 kutxa, 58 karpeta)
- ¹⁸⁵ Jose Exposito
- ¹⁸⁶ Pedro Uribarrenaren elkarrizketa.
- ¹⁸⁷ Ramiro Larrañaga Fernández de Arenzana Soroluzerra Zumalakarregi Tertzioako (Montejurra Tertzioaren baitan integratuta dagoena) boluntarioa izan zen Ebroko Batailan. Historia 16, Mikel Rodriguez Alvarez.
- ¹⁸⁸ José Exposito
- ¹⁸⁹ Jose Maria Uranga.
- ¹⁹⁰ José Maria Uranga
- ¹⁹¹ José Maria Uranga
- ¹⁹² Errepublikarrak erail zituzten.
- ¹⁹³ 1888an jaio zen.
- ¹⁹⁴ José Maria Uranga
- ¹⁹⁵ AMO 750 kutxa, exp. 7
- ¹⁹⁶ Arrasateko Epaitegia, Heriotza liburua, 33 zk.
- ¹⁹⁷ Gerra Zibila Aretxabaletan, Ezin Ahaztu.
- ¹⁹⁸ Pedro Zumelaga, Arrasateko Udala artxiboa.
- ¹⁹⁹ www.bermemar.com
- ²⁰⁰ Jesus Iribecampos Okina.
- ²⁰¹ Idem.
- ²⁰² Jose Letonak emandako zerrendak.
- ²⁰³ 1936ko azaroaren 18an, tornuan ari zen lanean Industrias Movilizadasetan, Bilboko Escuela Elemental de Trabajo izeneko eskolan. Irargi, 11/7/12.
- ²⁰⁴ Jose Mentxaka.
- ²⁰⁵ Jose Maria Gallastegui, "Intxausti"; Joaquin Garmendia, "erre"; Marcos Vitoria eta Jose Maria Egidazu tertulixan, Pedro Uribarrena eta Idoia Salaberrikin, 1983ko maiatzak 7.
- ²⁰⁶ Egun hartan Arrasaten indar erresistentearen buru zen Marcos Vitoria Goitiak egindako txostenaren arabera.
- ²⁰⁷ Jose Maria Arriaran
- ²⁰⁸ Jose Maria Arriaranen oharrak, Roquefort, Francia, 1977ko maiatza.
- ²⁰⁹ Tomás Ruiz de Alegria
- ²¹⁰ Pedro Uribarrenaren elkarrizketa, Marcos Vitoria eta beste batzuei.
- ²¹¹ Jose Maria Arriaran.
- ²¹² Lucio Goronaeta Mendizábalen testigantza. AMF, 162/48 Auzia. Hesietan gatibu, Lucio Goronaeta eta Celestino Uriarterekin batera beste arrasatearrak hauek egon ziren: Atilano Ramos, Francisco Garay, Benito Arriaran, Jaime Uriarte, Bernardo Gomez, Uranga eta Cecilio Gómez asaltoko guardien tenientea.
- ²¹³ Elias Olmedo Paunero.
- ²¹⁴ de AmilibiaMiguel, ibidem.
- ²¹⁵ Ibidem, Guillermo Lasagaster.
- ²¹⁶ Jose de Anibarro, 1769/37 Auzia, Bilboko, Archivo Militar del Ferrol.
- ²¹⁷ Jose de Anibarro, 12447/38 Auzia, Bilboko, Archivo Militar del Ferrol.
- ²¹⁸ Arrasateko udal artxiboa, eskutitzak.
- ²¹⁹ EL Pais, 1994ko martxoaren 17an: "Suplemento sobre la Guerra Civil", Juan Pablo Fusi Aizpurua.
- ²²⁰ Frente Popular, 1936ko abuztuaren 15. Koldo Mitxelena San Sebastián .
- ²²¹ Maximo Alberdi Ceberio. Jose Miguel Barandiaran.
- ²²² Eusko Gudarostea, Jabier Buces Cabello, Azpeitia 2017.
- ²²³ Felix Iraola Otaduy.
- ²²⁴ 1936ko irailaren 7an Arrasateko Defentsa batzordeak hartutako erabakia.
- ²²⁵ Arrasate 1936...
- ²²⁶ Miguel Angel Etxagibel
- ²²⁷ Karnele Garcia
- ²²⁸ Guillermo Lasagabaster
- ²²⁹ Guillermo Lasagabaster.
- ²³⁰ José Maria Horcajada.
- ²³¹ Trini Ruiz de Alegria Balanzategi.
- ²³² Jose Akizu Astola.
- ²³³ Guillermo Lasagabaster
- ²³⁴ Gerra Zibila Aretxabaletan.
- ²³⁵ 1936ko abuztuaren 31an, Gasteitik ihesi joandako 70 pertsona, Arrasaten miliziano bezela zenbiltzen.
- ²³⁶ AHPV.
- ²³⁷ José Mentxaka
- ²³⁸ 70 hamarkadan, Besaideko Espeologia taldeak, Bedoñako auzoko leize batean, pertsona baten gorpuak aurkitu zuen. Aranzadi Zientzia elkartera eraman zuten. 2002an beste pertsona baten gorpuak aurkitu ziren. Biak 1936ko gerrakoak.
- ²³⁹ Jose Mentxaka.
- ²⁴⁰ Pedro Uribarrenaren elkarrizketa.
- ²⁴¹ Idem, Pedro Uribarrena.
- ²⁴² Nicolas Uriarte.

- ²⁴³ Juan Manuel Zugazti Azkarraga
²⁴⁴ Gerra Zibila Aretxabaletan.
²⁴⁵ José María Uranga
²⁴⁶ Arrasateko Epaitegiaren Heriotz liburua 34zk.
²⁴⁷ Idem, 36.liburua
²⁴⁸ Archivo Militar del Ferrol causa 535/47
²⁴⁹ Candelaria Mondragon Bidaburu.
²⁵⁰ Simon Arregui.
²⁵¹ Josu Otadui, “Herrero”, elkarrizketa 16/06/2004.
²⁵² Idem.
²⁵³ Miguel Etxagibel
²⁵⁴ Santiago del Valle, elkarrizketa.
²⁵⁵ Carmen Bilbao, elkarrizketa.
²⁵⁶ 1936ko urriak 6, “El Noticiero Bilbaino”.
²⁵⁷ AGMAV.C.2677.
²⁵⁸ Pedro Gonzalez, elkarrizketa.
²⁵⁹ Miguel Echaguibel, elkarrizketa.
²⁶⁰ Miguel Etxagibel
²⁶¹ Miguel de Amilibiaren oharrak.
²⁶² “Batallones de Euskadi”, Miguel de Amilibia.
²⁶³ Gerra Zibila Aretxabaletan Ezin Ahaztu. 83 orr.
²⁶⁴ Guillermo Lasagabaster
²⁶⁵ Santiago del Valle eta Jose Mª Arriaran.
²⁶⁶ Jose Maria Etxebarria Bolinaga.
²⁶⁷ Guillermo Lasagabaster.
²⁶⁸ Paco Goronaetarekin izandako elkarrizketa, Villerut-en, Frantzia, 2004ko irailaren lean.
²⁶⁹ *Euzkadi Roja*, 154 zk., 1937ko martxoaren 27koa.
²⁷⁰ Gerra Zibila Aretxabaletan. Ezin Ahaztu!, 409 orr.
²⁷¹ Avilako Artxibo Militarra: 04 Plan General de Operaciones Frente de Vizcaya 31/03/37.
²⁷² Eugenio Otxoa.
²⁷³ Santiago del Valle eta José Mª Arriaran
²⁷⁴ Euzkadi, 1936ko abuztuaren 28.
²⁷⁵ Miguel de Amilibia, Los Batallones de Euskadi.
²⁷⁶ Jose Maria Etxebarria.
²⁷⁷ Kontxi Lazpiur.
²⁷⁸ *El abrazo de los muertos*, Jose de Arceche, orr 77-83.
²⁷⁹ Santiago del Valle.
²⁸⁰ Lucio Oteizari elkarrizketa.
²⁸¹ Arrasateko Epaitegia, heriotza liburua 33 zk.
²⁸² Bizkaiko Artxibo Historiko Probintziala,AHPV.
²⁸³ Jose Maria Arriaran
²⁸⁴ Jose Mª Arriaran.
²⁸⁵ José Maria Arriaran.
²⁸⁶ Bizkaiko Artxibo Historiko Probintziala.
²⁸⁷ José Maria Arriaran arrasatearra. Dragones batailoikoa. 1986ko urriaren 31n egindako elkarrizketa (jatorrizkoa gaztelaniaz)
²⁸⁸ José Mentxaka
²⁸⁹ Angel Balzategi, odoloztuta hil zen Bilboko zezen plazan.
²⁹⁰ Jose Maria Arriaran
²⁹¹ Jose Maria Arriaran.
²⁹² “Diario de un gudari en el frente de Euskadi”. Jaime de Urkijo, Intxorta 1937 kultur elkarte
²⁹³ Jacinto Carmona, Martin Echeverria eta Juan Ibañez Ayesa Heranikoak.
²⁹⁴ José Maria Arriaran
²⁹⁵ José Maria Arriaran
²⁹⁶ “Historia crítica de la guerra en Euskadi. (1936-37)” Pablo Beldarrain, Intxorta 1937 kultur elkarte
²⁹⁷ Miguel Amilibia
²⁹⁸ Guillermo Lasagabaster,oharrak.
²⁹⁹ Batallones de Euskadi. Miguel de Amilibia.
³⁰⁰ José Mentxaka, ídem.
³⁰¹ Santiago del Valle
³⁰² Arrasateko Epaitegia, 36 liburua, 40 orria.
³⁰³ AMF, Causa militar 535/47 Celestino Uriarte.
³⁰⁴ Reverte Jorge Martínez, “La batalla del Ebro”, 239 orr.
³⁰⁵ Mezquida Luís María, pp. 63-67.
³⁰⁶ Jorge Martínez Revertek diosku bere aitak Ebroko Batailan borrokatu zuela eta aitak esan ziola Celestino zaurituta zegoela. Gure datuen arabera, eta horrela jasota dago Armada Errepublikarraren 1938ko maiatzaren 29ko 129.buletinean, Celestinok maior kargua betetzen zuen orduan.
³⁰⁷ Mezquida Luís María página 79: Vallés Pedrix soldadoen testigantza.
³⁰⁸ Pedro Zumelaga.
³⁰⁹ Octubre Taldea, “Arrasate 1936”... 238 orr.
³¹⁰ IV Eranskina.
³¹¹ Jokin Garmendia.
³¹² Jokin Garmendia.
³¹³ Jesus Mendizabal.
³¹⁴ Eguzki, Amayurreko korrespontsala “Eguna”n, Alejandro Etxebarria.
³¹⁵ Jokin Garmendia,
³¹⁶ “Tierra Vasca”n, Francisco Turrillas
³¹⁷ Jesus Mendizabal
³¹⁸ Cruz Villarren testigantza.
³¹⁹ Jesus Mendizabal
³²⁰ Jokin Garmendia.
³²¹ Jokin Garmendia.
³²² Jokin Garmendia.
³²³ Mari Tere Letona. Arrasatera etorri zenean, “etsaiaren idazkaria” izateaz akusatu eta preso eduki zuten.
³²⁴ Domingo Martiartu, bere semea Diegok esanda: Esperanza y Cia lantegian ibili zen lanean Bilbon. Morteroak egiten.
³²⁵ Paulo Kerexeta Urrutia. EAJeko gudarien zerrendatik ataratakoak.
³²⁶ Irargi, Fondo Carlos Blasco, elkarrizketa
³²⁷ Arrasateko Epaitegia. Heriotza-liburua 36 zk. 87 orria.
³²⁸ Idem, 41 orria.
³²⁹ Jose Letona.
³³⁰ Arrasateko Epaitegia. Heriotza-liburua 36 zk. 42 orria.
³³¹ Idem
³³² Carmen Garcia.
³³³ Carmen Arrieta.
³³⁴ Carmen Garcia Gorosabel, oharrak.
³³⁵ Carmen Arrieta.

- ³³⁶ Sebero Altube: "Laztantxo eta Betargi"
- ³³⁷ Josu Otadui.
- ³³⁸ Beni Pagola de Madina.
- ³³⁹ Carmen Garcia Gorosabel.
- ³⁴⁰ Jose Mari Velez de Mendizabal. Sebero Altube plaza, 40 urte. 2017ko otsailak 15: Lehen aldiz, 1957. urtean argitaratu zuten "Alderdi" aldizkarian eta aurrerago, 1979. urtean, liburu formatuan. "Laztantxu eta Betargi" eleberriko protagonistak Karmen eta Venantzio izan ziren.
- ³⁴¹ Carmen García Gorosabel.
- ³⁴² Maite Landin Urrietak kontatu zigunaren arabera, antzeko zerbait gertatu zen Galernan atxilotu zuten bere anai Juan Antoniorekin. Hilerriko hobi komunetik ateratzeko, Arrasatekoak atera behar izan zituzten aurretik gorpuak honen gainean zeudelako. Juan Antonio Landin Urrieta bere neskalagun Pepita Sarasquetaren familiak Hernanin zuen panteoian lurperatu zuten.
- ³⁴³ Carmen Garcia.
- ³⁴⁴ Arrasateko Epaitegia. Heriotza-liburua 34 zk. 343 orria.
- ³⁴⁵ Jaione Bengoa.
- ³⁴⁶ Libe Bengoa.
- ³⁴⁷ Arrasateko Epaitegia. 36 Zk. Heriotza-liburua, 148. Orrialdea.
- ³⁴⁸ M^aTere Agiriano.
- ³⁴⁹ Arrasateko Epaitegia. 35 Zk. Heriotza-liburua, 62. Orrialdea
- ³⁵⁰ Arrasateko Epaitegia. 35 Zk. Heriotza-liburua, 119. Orrialdea
- ³⁵¹ Arrasateko Epaitegia. 37 Zk. Heriotza-liburua, 54. Orrialdea
- ³⁵² Julene Iturbe.
- ³⁵³ Arrasateko Epaitegia. 37 Zk. Heriotza-liburua, 54. Orrialdea
- ³⁵⁴ Arrasateko Epaitegia. 35 Zk. Heriotza-liburua, 157. Orrialdea
- ³⁵⁵ Maria Aranbarri.
- ³⁵⁶ Arrasateko Epaitegia. 36 Zk. Heriotza-liburua, 58. Orrialdea
- ³⁵⁷ Arrasateko Epaitegia. 35 Zk. Heriotza-liburua, 22. Orrialdea
- ³⁵⁸ El Noticiero Bilbaino, 1936ko azaroak 8.
- ³⁵⁹ Arrasateko Epaitegia. 34 Zk. Heriotza-liburua, 344. Orrialdea
- ³⁶⁰ Arrasateko Epaitegia. 34 Zk. Heriotza-liburua, 344. Orrialdea
- ³⁶¹ Arrasateko Epaitegia. 37 Zk. Heriotza-liburua, 22. Orrialdea.
- ³⁶² Arrasateko Epaitegia. 36 Zk. Heriotza-liburua, 119. Orrialdea.
- ³⁶³ Arrasateko Epaitegia. 36 Zk. Heriotza-liburua, 148. Orrialdea.
- ³⁶⁴ Arrasateko Epaitegia. 34 Zk. Heriotza-liburua, 385. Orrialdea.
- ³⁶⁵ Jose Uribesalgo.
- ³⁶⁶ Luis de Arrizabalaga, Jose Miguel de Barandiaran.
- ³⁶⁷ Jose de Arteche, *El abrazo de los muertos*, 52 orr.
- ³⁶⁸ Fani Garai.
- ³⁶⁹ Trini Ruiz de Alegria.
- ³⁷⁰ Xabier Arregi Lizeaga.
- ³⁷¹ Carmen Arrieta.
- ³⁷² 1939ko uztailearen 29an, Arrasateko Union Cerrajera S. A.k Falange Tradicionalista y de las J.O.N.Seko Probintzia-buruari aurkeztutako txostena. Mikel Ormaetxea Zeziagak utzitakoa.
- ³⁷³ Bibiana Zabalo Urtecabo.
- ³⁷⁴ Benita Eraña.
- ³⁷⁵ Eduardo Larreategi Bolinaga.
- ³⁷⁶ Gregori Markaide Pildain, Ahotsak.
- ³⁷⁷ Jose Maria Ormaechea Etxebarria.
- ³⁷⁸ Pedro Uribarrenak emandakoak.
- ³⁷⁹ Luzia Arregi
- ³⁸⁰ Jose Akizu.
- ³⁸¹ Sabina Dolara Mendizabal.
- ³⁸² Juanita Uranga.
- ³⁸³ Juan Jose Gorosabel.
- ³⁸⁴ Antonia Tarragona.
- ³⁸⁵ Antonia Tarragona Calvo.
- ³⁸⁶ Consuelo Azcarraga.
- ³⁸⁷ Trini Ruiz de Alegria.
- ³⁸⁸ Miren Zabaleta Ortubai.
- ³⁸⁹ Teresa Zabaleta Ortubai
- ³⁹⁰ Luis Lopez Diez.
- ³⁹¹ José María de Palaciossek utzitako elkarrizketa.
- ³⁹² Joanita Oquina.
- ³⁹³ Brigida Monje.
- ³⁹⁴ Erretirua hartutako Guardia Zibil baten alaba zen.
- ³⁹⁵ Elkarrizketa: Pedro Gonzalez Pinto, el 18/12/2017
- ³⁹⁶ Biktore Bonet, elkarrizketa 14/12/2017.
- ³⁹⁷ Angel Balzategi Olazagoitia. Iturria ez ezaguna.
- ³⁹⁸ Arrasate 1936, Belanunaldi Etena, 396 orr.
- ³⁹⁹ Jesus Moreno Leibar.
- ⁴⁰⁰ Imanol Moreno Leibar.
- ⁴⁰¹ Jose Menchaca Mancebo, 9/16/2004, Audun Le Tiche. Francia.
- ⁴⁰² Francisca García Vermande.
- ⁴⁰³ Iñaki Arsuaga Mendiaratz.
- ⁴⁰⁴ Josu Otadui.
- ⁴⁰⁵ Carmen Arrieta.
- ⁴⁰⁶ Jaione Bengoa.
- ⁴⁰⁷ Juliana Guridi.
- ⁴⁰⁸ Simon Arregi.
- ⁴⁰⁹ Idem.
- ⁴¹⁰ Pedro Ayala Zabala.
- ⁴¹¹ Jose Mª Arriaran.
- ⁴¹² Eusko Ikaskuntza, Jose Maria Arizmendarrieta Fondoa
- ⁴¹³ Joaquin Garmendia
- ⁴¹⁴ Jose Mª Arriaran.
- ⁴¹⁵ Zubizarreta Guardi Zibiletik erretiratzean, ELMAko biltegian eta zaintzaile gisa gero jardun zuen lanean.
- ⁴¹⁶ Pedro Gonzalez Pinto
- ⁴¹⁷ 1989ko azaroaren 15ean idatzitako eskuizkribua.
- ⁴¹⁸ Fermin Arabaolazari elkarrizketa.
- ⁴¹⁹ "La fiesta termino en tragedia" Montevideo 1944, Francisco Artasánchez.
- ⁴²⁰ Guillermo Lasagabasterren oharrak.
- ⁴²¹ Miguel Arrieta Arregi.
- ⁴²² Jose Maria Etxebarria.
- ⁴²³ Julia Monge
- ⁴²⁴ Angel Balzategi
- ⁴²⁵ Euskal Memoria
- ⁴²⁶ Imanol Moreno
- ⁴²⁷ Angel Balzategi
- ⁴²⁸ Trini Ruiz de Alegria

- 429 Pedro Vega
- 430 Angel Balzategi
- 431 Aitor Etxarte Berezibar
- 432 Esther Goikolea
- 433 Juana Uranga
- 434 Pedro Gonzalez
- 435 Ana Maria Vitoria
- 436 Ama Zezilirekin, eta lau seme-alabakik Normandiara joan ziren.
- 437 Roberto Uriarte
- 438 Hamasei urterekin irten zen etxetik, Bizkaia, Frantzia, eta Cataluñan egon zan. Mari Tere Elorza Garro.
- 439 Eneko Barberena
- 440 Rafael Ceciaga Cortazar
- 441 Julia Monge.
- 442 Eugeni Langaran.
- 443 Arrate Landa Bidaburu.
- 444 Juanita Okina.
- 445 Angel Balzategi
- 446 Ana Abarrategi Mendizabal
- 447 Juan Jose Berezibar Azpiolea
- 448 Francisca García Vermande.
- 449 Mercedes Bolinaga Garay.
- 450 1936ko azaroaren 5eko gauen fusilatu zuten nazionalismoaren jarraitzaile izateagatik.
- 451 Romana Eraña Iribekanos.
- 452 Carmen Arrieta.
- 453 Nati Moreno.
- 454 Julene Iturbe.
- 455 Benita Eraña.
- 456 Carmen Bilbao Eraña.
- 457 Juliana Guridi, Jose Miguel de Barandiaran.
- 458 Tierra Vasca, Alperrik.
- 459 Informe SIADECO (1979).
- 460 EUSKALTZAINDIA (1977).
- 461 Ortiz Muñoz Luis: "Glorias imperiales".15 orr.
- 462 Angelita Arano eta Antonio Armengou ezik, besteak Pedro Barruso Barés, pasatutakoak dira, "Represaliados del Alto Deba" lanetik edo Alcalá de Henaresko Archivo General de la Administraciónetik
- 463 AGA, 32/13222 kutxa, exp.556/59.
- 464 Idem, 32/12631 kutxa, exp. 191/4.
- 465 Idem, 32/12631 kutxa, exp.190/19.
- 466 Idem, 32/ 12629 kutxa, exp. 190/25.
- 467 Idem, 32/ 12631 kutxa, exp. 191/8.
- 468 Idem, 32/ 12631 kutxa, exp. 191/12.
- 469 Idem, 32/ 12631 kutxa, exp. 640/30.
- 470 Idem, 32/ 12631 kutxa, exp. 559/5.
- 471 Idem, 32/ 12628 kutxa, exp. 190/10.
- 472 Idem, 32/ 13225 kutxa, exp. 559/3.
- 473 Margarita Iturmendi Busto.
- 474 1938ko irailak 29. Herriko Gestoraren akta.
- 475 Estatuko Buletin Ofiziala. 1939ko otsailak 13.
- 476 Archivo del Ministerio de Cultura, Memoria Historikoaren Dokumentoen Zentroa.
- 477 *La aplicación de la Ley de Responsabilidades Políticas en la provincia de Castellón. Extirpar el mal de raíz: antecedentes históricos de la Ley de Responsabilidades Políticas.* Fernando Peña Rambla. Universitat Jaume. I.
- 478 Ramón Aperribay Larrañagak pasatutako epaiketa, Nafarroako eta Gipuzkoako Erantzukizun Politikoen Epaitegi Zibil Bereziak 503 zk. Epaileak Eladio Carnicero Herrero, Leocadio Tamara García eta Joaquín Ochoa de Oza Arrieta.
- 479 Arrasateko alkatearen informea. 1939ko irailak 14.
- 480 1939ko irailak 1ean, Nafarroa eta Gipuzkoako Ardura Politikoen Epaitegi Zibil Bereziak 1500 pezetako isuna jarri zioten..
- 481 AGA,Justicia 75/291.
- 482 212,54 pezeta isuna jarri zioten. Irargi, 462 kutxa, sig. 7060.
- 483 Irargi, 451 kutxa, sig, 7048
- 484 Idem, sig. 7057
- 485 Idem, 456 kutxa, sig. 7129
- 486 Idem, 451 kutxa, sig. 7126
- 487 Idem, 458 kutxa, sig. 7170
- 488 Idem, sig. 7162
- 489 Idem, 451 kutxa, sig.7049
- 490 Idem, 458 kutxa, sig. 7162
- 491 Idem, 458 kutxa, sig. 7159
- 492 Idem, 459 kutxa, sig. 7189
- 493 Idem 462 kutxa, sig.7263
- 494 Idem, sig.7255
- 495 Irargi, 451 kutxa, sig. 7066
- 496 Idem, sig. 7055
- 497 Idem, sig.7062
- 498 Españaiko Defentsa Nazionaleko Batzordearen Buletin Ofiziala. Burgos, 1936ko uztailak 30.
- 499 Españaiko Defentsa Nazionaleko Batzordearen Buletin Ofiziala. Burgos, 1936ko irailak 4.
- 500 Españaiko Defentsa Nazionaleko Batzordearen Buletin Ofiziala. Burgos, 1936ko azaroak 5.
- 501 Estatuko Buletin Ofiziala. Burgos, 1936ko azaroaren 23an
- 502 Estatuko Buletin Ofiziala. 1940 urtarrila 26.
- 503 Estatuko Buletin Ofiziala. 1945ko urriak 20.
- 504 Ferrolgo Artxiboa eta Irargitiek ateratako informazioa.
- 505 La Memoria, herida abierta. Alazne Díez Muñoz, orria 175.
- 506 José María Urangak: Jesús Gorosabel, Donostira bizitzera joan zenez, benetako alkatea Isidoro Echevarría zen.
- 507 Agapito de Urarte bere liburuan: Hogeita zazpi hilabete heriotza zigorrera kondenaturik.
- 508 Juana Uranga.
- 509 Aranzadi Zientzia Elkarte, Ferroleko Artxibo militarra.
- 510 Juanita Uranga.
- 511 Aranzadi Zientzia Elkarte, Ferroleko Artxibo militarra.
- 512 Idem.
- 513 Aranzadi Zientzia Elkarte, Ferroleko Artxibo militarra.
- 514 Joaquin Garmendia
- 515 Aranzadi Zientzia Elkarte, Ferroleko Artxibo militarra.
- 516 Ferroleko Artxibo Militarra
- 517 Guadalajarako Artxibo Militarra, 300759 kutxa,
- 518 Idem.

- ⁵¹⁹ Aranzadi Zientzia Elkarte, Ferroleko Artxibo militarra.
⁵²⁰ Guadalajarako Archivo Militarra, 300032 kutxa.
⁵²¹ Idem.
⁵²² Archivo Histórico Provincial de Cádiz, 29288, kutxa, exp 7.
⁵²³ Guadalajarako Archivo Militarra, 300032, kutxa.
⁵²⁴ Francisco Garay Albistegui.
⁵²⁵ Ferroleko Artxibo Militarra, SIG. 9168.
⁵²⁶ ACCPCE, Microfilmado, SIG. 189-190, Celestino Uriarte.
⁵²⁷ Ferroleko Artxibo Militarra.
⁵²⁸ Aranzadi Zientzia Elkarte, Ferroleko Artxibo militarra.
⁵²⁹ Ferroleko Artxibo militarra.
⁵³⁰ Aranzadi Zientzia Elkarte, Ferroleko Artxibo militarra.
⁵³¹ Ferroleko Artxibo militarra.
⁵³² Ferroleko Artxibo militarra.
⁵³³ Ferrolgo Artxibo Militarra, Aranzadi Zientzia Elkarte
⁵³⁴ Idem
⁵³⁵ Idem
⁵³⁶ Idem.
⁵³⁷ Cadizko Archivo Histórico Probinziala.
⁵³⁸ Cadizko Archivo Histórico Probinziala, 29259 kutxa, exp 22.
⁵³⁹ Idem, 29268 kutxa, exp 19.
⁵⁴⁰ Idem, 29275 kutxa, exp 22
⁵⁴¹ Idem, 29288 kutxa, exp 2
⁵⁴² Idem, 29318 kutxa, exp 7
⁵⁴³ Idem, 29299 kutxa, exp 19
⁵⁴⁴ Idem, 29294 kutxa, exp 12.
⁵⁴⁵ Ferrolgo Artxibo Militarra, Aranzadi Zientzia Elkarte.
⁵⁴⁶ Idem.
⁵⁴⁷ Ferrolgo Artxibo Militarra, Aranzadi Zientzia Elkarte.
⁵⁴⁸ Ferroleko Artxibo militarra.
⁵⁴⁹ Ferroleko Artxibo militarra. Aranzadi Zientzia Elkarte.
⁵⁵⁰ Ferroleko Artxibo militarra.
⁵⁵¹ Guadalajarako Artxibo militarra, 300274 kutxa.
⁵⁵² Idem, 300504 kutxa.
⁵⁵³ Idem.
⁵⁵⁴ Guadalajarako Artxibo Militarra, 300504 kutxa
⁵⁵⁵ Idem.
⁵⁵⁶ Idem.
⁵⁵⁷ Irargi, 451 kutxa, sig. 7064.
⁵⁵⁸ PCEko militantea zen.
⁵⁵⁹ Ondarretako espetxean, 1938/05/07-1941/09/19.
⁵⁶⁰ Ondarretako espetxean.
⁵⁶¹ Iñaki Arizabaleta Aranburu.
⁵⁶² Esther Goikolea.
⁵⁶³ Irargi, 460 kutxa, sig. 7203. Preso egon zen. 1937/07/11-1947/12/25 arte.
⁵⁶⁴ Idem, 462 kutxa, sig. 7262
⁵⁶⁵ Idem, 451 kutxa, sig. 7054.
⁵⁶⁶ Idem, 458 kutxa, sig. 7162.
⁵⁶⁷ Gipuzkoako Probintzia-Artxibo Historikoa, dokumentoak
⁵⁶⁸ AHPG-Gpah Gez 002774/0098.
⁵⁶⁹ Gipuzkoako Probintzia-Artxibo Historikoa, dokumentoak.
⁵⁷⁰ Idem, 460 kutxa, sig. 7199
⁵⁷¹ Ana Abarrategi Mendizabal.
⁵⁷² Gipuzkoako Probintzia-Artxibo Historikoa, dokumentoak.
⁵⁷³ Arrasateko Udalaren Artxiboa, eskutitzak.
⁵⁷⁴ Mercedes Bolinaga Garay.
⁵⁷⁵ Consuelo Azcarraga.
⁵⁷⁶ Santiago del Valle.
⁵⁷⁷ <https://oroimena.bera.eus/es/batallon-de-trabajadores/>
⁵⁷⁸ Juan Antonio Paños. Artxibo honetako ordenantza oso lagungarri izan zaigu.
⁵⁷⁹ Fermin Arabaolaza.
⁵⁸⁰ Guadalajarako Artxibo Militarra: 304250 kutxa
⁵⁸¹ Idem 304738 kutxa.
⁵⁸² Idem, 302037 kutxa
⁵⁸³ Idem.
⁵⁸⁴ Miguel Etxagibel.
⁵⁸⁵ Fermin Arabaolaza.
⁵⁸⁶ Idem 302090 Kutxa.
⁵⁸⁷ Idem, 302090 kutxa.
⁵⁸⁸ Idem, 302090 kutxa.
⁵⁸⁹ Guadalajarako Artxibo Militarra, 302112 kutxa.
⁵⁹⁰ Idem, 302090 kutxa.
⁵⁹¹ Guadalajarako Artxibo Militarra, 304459 kutxa.
⁵⁹² Idem, 302159 kutxa.
⁵⁹³ Idem 302124 kutxa.
⁵⁹⁴ Idem. 302 582 kutxa.
⁵⁹⁵ Idem. 302124 kutxa
⁵⁹⁶ Arrasate 1936 Belaunaldi Etena liburua.
⁵⁹⁷ Idem, 302159 kutxa.
⁵⁹⁸ Idem, 302159 kutxa.
⁵⁹⁹ Miguel Etxagibel.
⁶⁰⁰ Arrasate 1936 Belaunaldi Etena liburua.
⁶⁰¹ Jose Maria Etxebarria. "Adoquinador" bideak egitera deitzen zieten.
⁶⁰² Guadalajarako Artxibo Militarra 302582 kutxa.
⁶⁰³ Idem, 302582 kutxa.
⁶⁰⁴ Idem, 302595 kutxa.
⁶⁰⁵ Idem.
⁶⁰⁶ Idem, 302595 kutxa.
⁶⁰⁷ Fermin Garai Etxabe.
⁶⁰⁸ Guadalajarako Artxibo Militarra, 300331 kutxa
⁶⁰⁹ Pedro Gonzalez.
⁶¹⁰ Arrasate 1936 Belaunaldi Etena liburua.
⁶¹¹ Guadalajarako Artxibo Militarra, 302595 kutxa
⁶¹² Guadalajarako Artxibo Militarra, 303068 kutxa.
⁶¹³ Aitor Iturriaga
⁶¹⁴ Idem.
⁶¹⁵ Fermin Arabaolaza.
⁶¹⁶ Arrasateko Epaitegia. Heriotza-liburua 36 zk. 41 orria.
⁶¹⁷ Idem 303397 kutxa.
⁶¹⁸ Jose Menchaca.
⁶¹⁹ Idem.
⁶²⁰ Jesus Mendizabal.

- ⁶²¹ Idem, 303575 kutxa.
- ⁶²² Elias Olmedo.
- ⁶²³ Idem 303575 kutxa.
- ⁶²⁴ Pedro Gonzalez.
- ⁶²⁵ Guadajarako Artxibo Militarra, 303701 kutxa.
- ⁶²⁶ Idem, 303780 kutxa.
- ⁶²⁷ Arrasate 1936 Belaunaldi Etena liburua.
- ⁶²⁸ Idem 303 914 kutxa.
- ⁶²⁹ Iñaki Sagasta.
- ⁶³⁰ Idem 304140 kutxa.
- ⁶³¹ Joseba Uribechevarria.
- ⁶³² Idem.
- ⁶³³ Guadajarako Artxibo Militarra, 304138 kutxa
- ⁶³⁴ Santiago del Valle.
- ⁶³⁵ Guadajarako Artxibo Militarra, 304220 kutxa.
- ⁶³⁶ Idem.
- ⁶³⁷ Idem.
- ⁶³⁸ Guadajarako Artxibo Militarra, 304142 kutxa.
- ⁶³⁹ Idem 304454 kutxa.
- ⁶⁴⁰ Jose Ignacio Yarza Mendizabal.
- ⁶⁴¹ Arrasate 1936 Belaunaldi Etena.
- ⁶⁴² Idem, 304237 kutxa.
- ⁶⁴³ Idem 304456 kutxa.
- ⁶⁴⁴ Idem kutxa 410.
- ⁶⁴⁵ Juli Berezibar Arabaolaza.
- ⁶⁴⁶ Sabino Arana fundazioa, GE 432-4.
- ⁶⁴⁷ AN, GE, 551-1.
- ⁶⁴⁸ AN,R-242/3-5.
- ⁶⁴⁹ 1942ko urtarrilak 5ean idatzitako eskutitza. Oñatiko Udal Artxiboa, Z-643.26.
- ⁶⁵⁰ Jose Maria Arriaran.
- ⁶⁵¹ A.Murua.
- ⁶⁵² Pedro Zumelaga.
- ⁶⁵³ Juan Jose Gorosabel.
- ⁶⁵⁴ Ermandadeko akta liburuak, 1940-1943, Maria Jose Estrella.
- ⁶⁵⁵ MCU Artxibo Estatala, 1335 kutxa, exp 48.
- ⁶⁵⁶ Inigo Agirre Kerexetaren liburua, 75 años de la Historia de la Unión Cerrajera.
- ⁶⁵⁷ Jose Arizmendarrieta Fondoa.
- ⁶⁵⁸ Eduardo Larreategi.
- ⁶⁵⁹ Angel Balzategi.
- ⁶⁶⁰ Irargi, 1943ko martxoko txostena.
- ⁶⁶¹ Idem, 1943ko abenduko txostena.
- ⁶⁶² Jose Maria Arriaran
- ⁶⁶³ Jose Maria Arriaran.
- ⁶⁶⁴ Bergarako Udal Artxiboa. UCEM fondoa, C/1573-06.
- ⁶⁶⁵ Artxibo Militarra 1zk. Madril. 131397zk.kausa militarra.
- ⁶⁶⁶ Idem.
- ⁶⁶⁷ José María Arriaran.
- ⁶⁶⁸ Sinforoso Alzola.
- ⁶⁶⁹ José María Arriaran.
- ⁶⁷⁰ Marcos Vitoriaren eskutitzak. Archivo Historico de Euskadi, Fondos del Departamento de Hacienda.
- ⁶⁷¹ Euzkadi Roja, 1946ko urria. Archivo Histórico del PCE, sig. 67/13
- ⁶⁷² Idem.
- ⁶⁷³ Irargi, Diligencias previas 248/46.
- ⁶⁷⁴ Uste dugu, Jose Luis Ezcurra Areitio dela.
- ⁶⁷⁵ Rafael Ceciaga Cortazar.
- ⁶⁷⁶ Roberto Uriarte.
- ⁶⁷⁷ José Sainz González izan zen galdeketa arduratu zen polizia. (Ramon García Piñeiro historiadoreak esandakoa). “Pepe el Secreta” edo “Pepe el Gordo” ezizenak zituen eta torturatzaile ezaguna zen. Honek, beste faxista askok bezala, ohoratuta eta Poliziaren goi-kargudun izanik amaitu zuen karrera demokraziaren defendatzaile irmoa zela. 1963. urtetik aurrera, Bilboko Brigada Erregionaleko Gizarte Ikerketaren buru izan zen. 1968tik 1969ra, Gipuzkoako Segurtasunerako Zuzendari Nagusiaren Ordezkaritza Berezia izan zen. 1970etik 1974ra, Bilboko Poliziaburu kargua bete zuen. 1974tik aurrera, Segurtasunerako Zuzendaritza Orokorreko Komisario Orokorra izan zen, 1975ean bere kargutik dimititu zuen arte. 1977tik 1979ra, Segurtasun Orokorreko zuzendariordea izan zen eta 1979tik 1980ra, Poliziaren Zuzendari Orokorra. Berak egin zuen kargu hau uzteko eskaera.
- ⁶⁷⁸ A.N. Artea GEK00522.
- ⁶⁷⁹ Jose Maria Arriaran.
- ⁶⁸⁰ Trini Ruiz de Alegria.
- ⁶⁸¹ Euzkadi Roja, 1947ko otsaila. Archivo Histórico del PCE, sig. 67/13
- ⁶⁸² Aurrera, 1947ko otsaila 15. Órgano del Comité Regional de la UGT en Euzkadi. Archivo Histórico del PCE, sig. 71/9
- ⁶⁸³ Euzkadi Roja, febrero de 1947ko otsaila. Archivo Histórico del PCE, sig. 67/12
- ⁶⁸⁴ Fermin Arabaolaza, oharrak .
- ⁶⁸⁵ Euzkadi Roja,1947ko maiatzaren bat.
- ⁶⁸⁶ Pedro Gonzalez.
- ⁶⁸⁷ Josu Otadui.
- ⁶⁸⁸ Fermin Arabaolaza, oharrak.
- ⁶⁸⁹ Jose María Arriaran.
- ⁶⁹⁰ Ferrolgo Artxibo Militarra, 423/47zk.
- ⁶⁹¹ Jose Maria Arriaraneri, Hendaian egindako elkarrizketa 1990ko urtarrilla 8an.
- ⁶⁹² Arrasateko Parrokiako artxiboa.
- ⁶⁹³ Atxilotuak: Felix Ugalde Osinaga, Lucio Oteiza Cortazar, Vicente Arce Oyanguren, Nicolás Peña Irizar, Ramón Anchia Galdos, Manuel Beitia Heriz, Ceferino Aguiriano Errasti, Victor Ugalde Lasagabaster eta Angel Zubillaga Jáuregui.
- ⁶⁹⁴ Atxilotuak: José Elcoro Aramburu, Victor Olavarria Aranguren, Jose Mª Aranzeta Arregui eta Anastasio Aranzeta Arregui
- ⁶⁹⁵ Atxilotuak: Sergio Prieto Guisasaola, Juan Arregui Mallaviabarrena, Genaro Boneta Cortazar, José Aranguren Olañeta, Victorio Alberdi Izaguirre, Antonio Fariñas Bonzo, Jesús Ortiz de Zarate Aramburu, Francisco Ganchegui Barrutia, Máximo Echevarria Larrarte, Ildefonso Blasco Benito, Juan Sarasqueta Aguirregomezorta, José Alcerreca Olave, Pablo Orueta Madinabeitia, José María Blasco Benito, Carmelo Blasco Benito, Perfecto García Ruiz.
- ⁶⁹⁶ Atxilotuak: Juan de Dios Errasti Larrañaga, Jesús Gallastegui Madina, Félix Ramos Jiménez, Severiano Alberdi Arregui eta Anastasio Basauri Galárraga.
- ⁶⁹⁷ Atxilotuak: Víctor Aldai Urzelai eta Agustin Unzurrunzaga Lazpiur.
- ⁶⁹⁸ 1947ko maiatzan 7xan, martizena, Agustin lantokitik eruen auien preso. Goizeko 7terdietan Vitorixatik datorren trenien eruen auien

- Donostiara, 11k aldien Amara Zaharreko estaziñora. Donostiako kalietan tranbia ibiltzen zan ta bere buruarekin beste egin auen. “Nire andriai egixa esan, familia esperuan dau, jakin daixela lagunak ez galtziarren tranbiara bota nazela”. Carmen Larrañaga bere emazteak esandakoa.
- ⁶⁹⁹ “1947-ko maiatzaren huelga Gipuzkoako Debagoienean” Juan Ramon Garai
- ⁷⁰⁰ Diario Vasco, 1947ko uztaila 5.
- ⁷⁰¹ Jose Maria Arriaran.
- ⁷⁰² Jose Maria Arriaran.
- ⁷⁰³ PCERen Artxiboa.
- ⁷⁰⁴ Sabino Arana Fundazioa, sig: Irujo.0066-04, Nota nº 196 de Londres 1947ko uztaila 8an.
- ⁷⁰⁵ Estibalitz Miren Amutxategi Ateka, elkarrizketa.
- ⁷⁰⁶ Imanol Moreno.
- ⁷⁰⁷ Arrasateko postuko Guardia Zibilaren ehun eta berrogeita hiru Komandantziako 10. konpainiako bigarren guardia Alejandro Martin Lazarok jasotako atestatua. Ondo Biurtuko artxiboa. Bergara.
- ⁷⁰⁸ Euzkadi Roja, 1947ko abenduak 18.
- ⁷⁰⁹ Jon Bengoa Erañak kontatua.
- ⁷¹⁰ Jose Menchaca.
- ⁷¹¹ Trini Ruiz de Alegria.
- ⁷¹² Donostiako Probintzia Presondegiko askatasun ziurtagiria.
- ⁷¹³ Museo Industrialaren artxiboa, Arrasateko Udala.
- ⁷¹⁴ Jose Uribesalgo.
- ⁷¹⁵ Arrasateko Udaleko Artxiboa
- ⁷¹⁶ Ignacio Goicoechea Uriarte
- ⁷¹⁷ Eusko Ikaskuntza, Jose Maria Arimendarrieta Fondo: “Consideraciones sobre la oportunidad de la fusión de la Escuela de Aprendices de U.C y de la Escuela Profesional de Mondragón”.
- ⁷¹⁸ Angel Balzategi.
- ⁷¹⁹ Unión Cerrajerak igorritako gutuna hustea aginduz.
- ⁷²⁰ Voz de España, 1951ko apirilak 24. Hemeroteca Koldo Mitxelena. Gipuzkoako Foru Aldundia.
- ⁷²¹ Jose Luis Uribesalgo Irazola. Elkarrizketa, Angelun, 2004/02/21.
- ⁷²² Juan Jose Gorosabel
- ⁷²³ Arrasateko Metalaren Sindikatuko Gizarte Saileko Buru eta Probintziako zein Estatuko Gizarte Sail Ekonomikoko kide izan zen.
- ⁷²⁴ Juan Jose Gorosabel, 1991an egindako elkarrizketa, Arrasateko Udala, Museo Industrial Artxiboa.
- ⁷²⁵ Biktore Bonet.
- ⁷²⁶ Josu Otadui.
- ⁷²⁷ Aitor Iturriaga Bakarten elkarrizketa, Jose Mari Lasagabaster Arriolari.
- ⁷²⁸ Elías Oterori elkarrizketa.
- ⁷²⁹ 1956ko maiatzaren 23an igorritako eskutitza.
- ⁷³⁰ Irargi, 410 kutxa, sig 6.422.
- ⁷³¹ Jabier Ortubay Arana 1942ko irailaren 9tik 1954ko abenduaren batera arte egon zen han lanean. Jesus Larrañaga Lizarralde 1940tik 1954ko abenduaren batera arte. Luis Usatorre Arriola 1937ko abenduaren 4tik 1955eko abenduaren 19ra arte. Alfonso Gorroñogitia Gonzalez 1939ko urriaren 3an hasi zen bertan lanean, Escuela de Aprendices inauguratu zuten egun berberan, eta 1956ko azaroaren 1era arte egon zen. Jose Maria Ormaechea Uribechevarria 1941eko irailaren 15ean hasi zen, eta han egon zen 1957ko irailaren 1era arte. Union Cerrajerako kontrato amaieraren liburua 1992arte. Intxorta 1937 kultur elkarte artxiboa.
- ⁷³² Paulo Kerexetak pasatutako zerrenda.
- ⁷³³ Ikusi Xgarren Eranskina.
- ⁷³⁴ Aitor Etxarte Berezibar.

Bibliografía

- Agirre Kerexeta Iñigo: *75 años de la historia de la Unión Cerrajera*, argitaratu gabeko lana
- Artetxe Jose, *El abrazo de los muertos*, Icharopena, Zarautz, 1970
- Amilibia Miguel de, *Los Batallones de Euskadi*, Txertoa, Donostia, 1978
- Altube Sebero, *Laztantzxo eta Betargi*, Alderdi, 1957
- Artasanchez Francisco, *La fiesta termino en tragedia*, Montevideo 1944
- Barandiaran Jose Miguel de, *La guerra civil en Euzkadi, 136 testimonios inéditos*. Bidasoa, 2005
- Barruso Barés, Pedro, *Represaliados Alto Deba*, argitaratu gabeko lana
- Beldarrain, Pablo, *Historia crítica de la guerra en Euskadi, 1936-37*, Intxorta 1937 kultur elkarte. Oñati, 2012
- Botella Llusia, José, “Peligros de la civilización moderna para la biología de la mujer”,
- Consigna, nº 27, 1943.
- Buces Cabello, Jabier, *Eusko Gudarostea*, Azpeitia 1936, Graficas Lizarra, 2017
- Diez Muñoz, Alazne, *La memoria herida abierta*, Bizkaiko Diputazioa, Bilbo, 2017
- Esparza José Maria, *Un camino cortado. Tafalla 1900-1939*, Altaffaylla Kultur elkarte, Tafalla, 1985
- Fusi Aizpurua, Juan Pablo, Suplemento sobre la Guerra Civil de EL Pais, 17 de marzo de 1994
- HHAA: Gogoratu Guran Taldea, *Gerrako Garra Oñatin*, Intxorta 1937 kultur elkarte, 2011, Oñati
- Intxauspe López, José R. (Kord.), HHAA, *Guerra civil en Aretxabaleta, Ezin Ahaztu!*, Eusko Ikaskuntza, Astigarraga, 2011.
- HHAA: Octubre Taldea, *Arrasate 1936. Belaunaldi Etena*, autoedizioa, Graficas Iparaguirre, Urretxu, 1987
- Garai, Juan Ramon, *Celestino Uriarte, klandestinatea eta erresistentzia komunista*. Txalaparta, Tafalla, 2006
- Garai, Juan Ramon, *1947-ko maiatzaren huelga Gipuzkoako Debagoiensean*. Mondraberri 2012
- Garai, Juan Ramon, Chueca, Josu, Gutierrez, Jesús, *Octubre de 1934 en Euskal Herria, Revolucion, insurreccion y huelga general*. Intxorta 1927 kultur elkarte, Oñati, 2014
- Granja Sainz, José Luis de la, *De las elecciones de noviembre de 1933 a la revolución*. Sancho el Sabio, Gasteiz, 2004
- Martinez Reverte, Jorge, *La batalla de Ebro*, Crítica. Madril. 2003
- Mezquida y Gené, Luis María, *La Batalla del Ebro*, Diputación Provincial de Tarragona, 1963.
- Mugarza, Daniel, *El decenio crítico: La política y la guerra en el país vasco entre 1930 y 1940*, Loroño, Oñate, 1974.
- Ortiz Muñoz, Luis, *Glorias Imperiales*, Magisterio Español. Madril. 1940

Urkijo, Jaime de, *Diario de un Gudari en el frente de Euskadi*, Intxorta 1937 kultur elkarte, Oñati, 2014

San Sebastián, Koldo, *Cronicas de postguerra 1937-1951*, Ekin, Bilbo, 1982

Sartorius Nicolas,/Alfaya, J. *La memoria insumisa. Sobre la dictadura de Franco*. Ed. Espasa Calpe. S.A, Madrid, 1999

Sueiro, D. Y Díaz Nosty, B. *Historia del franquismo. Vol.1*. Ed. Sarpe, Madrid, 1986

Rodriguez, Mikel, Historia 16,: *Un Voluntario del Tercio de Zumalacaregui*. Ramiro Larrañaga, 2008

Urarte Susaeta, Agapito, *Veintisiete meses condenado a muerte*, Real Condor, Santiago de Chile, 1964

Aldizkako agerkariak

Euzkadi, 1936tik 1938 arte

Euzkadi Roja, 1937, 1938, 1946, 1947ko urteak

Alderdi, 1957

La Lucha de Clases 1934

El Obrero Vasco, SOV, 1923

Noticiero Bilbaino, 1936

El Nervión, 1934

La Voz de Gipuzcoa, 1934tik 1936 arte

La Voz de España, 1937tik 1948 arte

Euskaltzaindia, 1977

Zer Egin, 1981eko urriaren 24koa

Frente Popular, 1936

Eusko Deya, 1937

Eguna, 1937

Tierra Vasca, 1937

Galtzadun emakumeak Euskal Herrian. Argia, 1931

El Pueblo Vasco, 1934

Estatuko Buletin Ofiziala, 1939 - 1945

Orri-oinak

Karmele Garcia Gorosabelen oharrak

Tomás Ruiz de Alegría Balanzategiren oharrak. 2. *Errepublikaren historia Arrasaten*

Jose Maria Arriaran Ortuetaren oharrak

Jaione Bengoa Erañaren oharrak

Luis Balanzategui Zubizarretaren oharrak

Guillermo Lasagabaster Gorosabelen oharrak

Pedro Lasagaren oharrak

Josu Otadui Belastegiren oharrak

Fermin Arabaolazaren oharrak

Jesus Trincado Bañosen oharrak

Pedro Uribarrenak egindako elkarrizketak

<https://oroimena.bera.eus/es/batallon-de-trabajadores/>

San Juan Bataiatzailea Ermandadearen akta liburua 1940-1943. María José Estrellak utzitakoa.

Artxiboak:

Administrazioaren Artxibo Orokorra (AGA) Alcalá de Henares

Amilibia Manchinbarrena Sunti Fondoa, Intxorta 1937 kultur elkarte, Arrasate

Aranzadi Zientzia Elkartearen artxiboa

Arrasateko epaitegia

Arrasateko Udal artxiboa

- Jose Letona artxibategia.

- Jose Mª Uranga artxibategia

- Industria museoa

- Korrespondentzia

- Aktak

- Gai sozialak

- Udal erroldak

- Unión Cerrajera

- Elma

Avilako Artxibo Militar Orokorra

Bergarako udal artxiboa

Bizkaiko Artxibo Historiko Probintziala

Cadizko Artxibo Historiko Probintziala

Eusko Ikaskuntza: Jose Maria Arizmendarrieta Fondoa

Eusko Ikaskuntzako Artxiboa. Usurbil
Euskal Nazionalismoaren Artxiboa, Sabino Arana
Fundazioa. Artea
Ferrolgo erdiko Artxibo Militarra. Ferrol
Gipuzkoako Probintzia- Artxibo Historikoa. Oñati
Guadalajarako Artxibo Militar Orokorra
Intxorta 1937 Kultur Elkartearen Artxiboa
Ondo Biurtu taldearen artxiboa. Bergara.
Arrasate Zientzia Elkartearen Artxiboa
Iragi. Euskadiko dokumentazio ondarearen zentroa
- Fondoek Elkarrekin. Gerra Zibila, Bilboko Sails:
Gerrako parteak, milizianoen zerrendak.

Nominak Elorrio. SESBera (Sobietar
Errepublika Sozialisten Batasuna) ebakutatutako
haurren fitxak.1937.

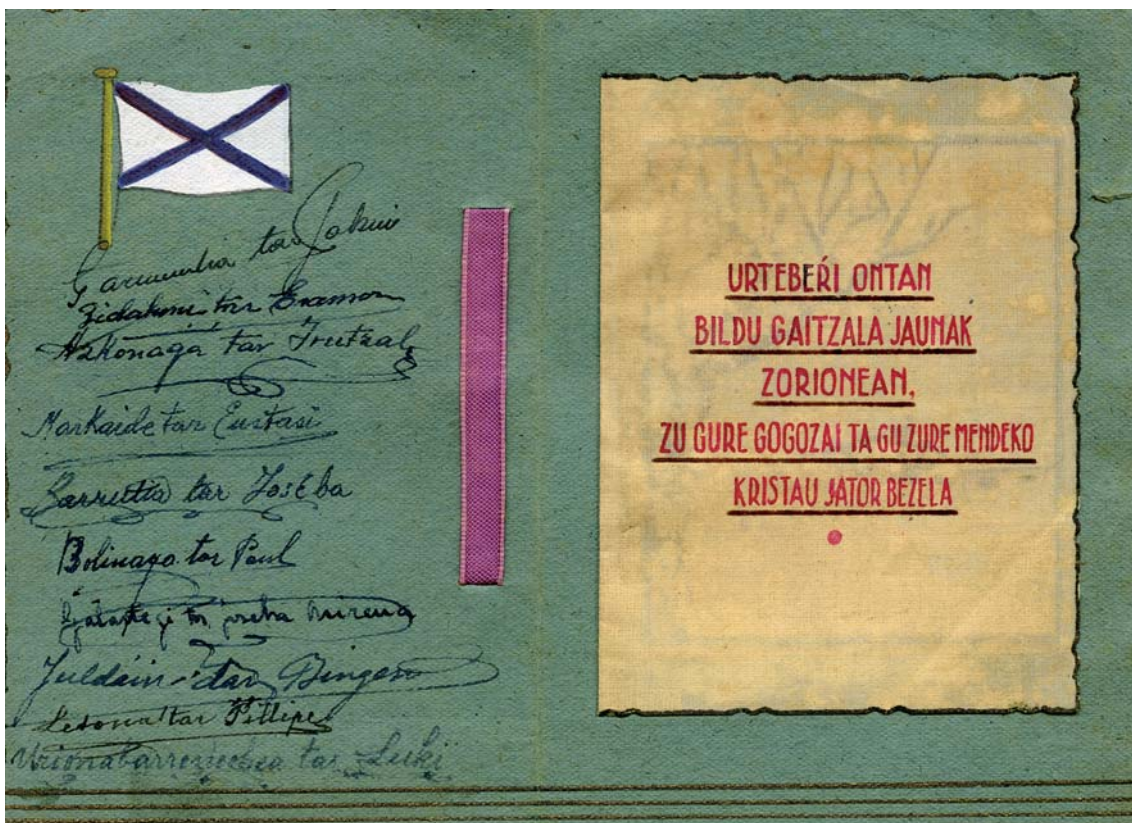
- Fondoek Elkarrekin. Gerra Zibila, Salamancako
Sails: Dragones eta Amayur batailoietako
nominak.
- Bidasoa Institutuko bilduma: argazkiak.
- Bergarako epaitegiko espediente judizialak
- Carlos Blasco fondoa. Elkarrizketak.

Madrilgo 1go Artxibo Militarra

Oñatiko udal artxiboa

Salamancako Artxibo Historiko Nazionala

PCEko Artxibo Historikoa, Madril.

EPILOGOA

*Entzuten duzu goizean
negar isil bat haizean.*

*Ezker nahiz eskuin aditu
bí belarri hartzen dítu.*

*Odolak íhes zainetik
lubaki biren gainetik.*

*Mugagabea lausoa
oinazezko itsasoa.*

*Bandoei egin gabe men
ote genezake omen?*

*Omen pairatu zutenei
gure bular estuei deí.*

*Hartu nauzunean aintzat
brintzatu díra harkaitzak.*

*Egiaren arragoa
beti da zabalagoa.*

Jon Sarasua Maritxalar

ARGITARATUTAKO LIBURUAK – LIBROS PUBLICADOS

1. *Punto Final. Última testigo*. Maite Landín, Juan Ramon Garai, Izpi Berdea
2. *Gerrako Garrak Oñatin*. Gogoratu Guran Taldea: Nekane Arrazola, Beatriz Gomendio, Idoia Etxeberria, Jerardo Elorza, Juan Ramon Garai
3. *No busqué el exilio*. Semblanzas de una vida. Francisco Zacarías Gorritxo
4. *XIX. Mendeko euskal-burgesia - Pedro de Viteri Arana filantropoa eta eskola-sortzailea*. Ana Isabel Ugalde, Arantza Otaduy, Javier Balanzategi, Juan Ramon Garai
5. *Gerrako ipuinak*. Maria Asunción Amilibia
6. *Historia crítica de la guerra de Euskadi (1936-1937)*. Pablo Beldarrain - 2ª Edición
7. *Zezen festak Arrasaten (XVI-XX. Mendekak)*. Ana Isabel Ugalde, Arrasate Zientzia Elkarte
8. *Consejos de guerra contra el clero vasco (1936-1944), La Iglesia Vasca Vencida*. Anxo Ferreiro Currás
9. *Zamorako Landan*. Jon Etxabe
10. *Mondragoe beirazko plaketan*. Gure lehenengo argazkiak. Ana Isabel Ugalde (zuzendaria), Jabier Bengoa, José Ángel Barrutiabengoa, Juan Ramon Garai
11. *Diario de un gudari en el frente de Euskadi*. Jaime Urkijo
12. *Octubre de 1934 en Euskal Herria. Revolución, insurrección y huelga general*. Juan Ramon Garai, Jesús Gutiérrez, Josu Chueca
13. *Arrasate 1945 Mondragón. Ametsaren etorkizuna – Labrando el futuro*. Ana Isabel Ugalde Gorostiza, José Ángel Barrutiabengoa Uranga, Pilar Askasibar Ormazabal, Jabier Bengoa Leibar, Juan Ramon Garai Bengoa (Arrasate Zientzia Elkarte)
14. *Educación, memoria e historia de las mujeres vascas. Lecturas feministas*. VV.AA.
15. *Bizitza bi aurrez aurre. Arantzazu, Kuba, Bilbo, New York – Dos vidas cruzadas. Aranzazu, Cuba, Bilbao, New York*. Juan Mari Zulaika
16. *Apaizak ere torturatuak*. VV.AA.
17. *Nuestra Huelga*. Trabajadores de Laminación de Bandas Echevarri
18. *3M: Memoria. Las mujeres de Gasteiz en la matanza del 3 de marzo de 1976*. Zuriñe Rodríguez Lara (Coord.), Itziar Mujika Chao y Nora Miralles Crespo

IKUSENTZUNEZKOAK - DOCUMENTALES

1. *Gerrako Garrak Oñatin*
2. *Malko Gorriak. Gerra zibila Aretxabaletan*
3. *Gerra eta errepresioa Elgetan*
4. *Arrasate 1936. Emakumea, gerra eta errepresioa*
5. *Bergara 1936. Gerra eta errepresioa*
6. *Kamarada*

INTXORTA 1937
KULTUR ELKARTEA

ARRASATEKO UDALA
AYUNTAMIENTO DE MONDRAGÓN

Gipuzkoako
Foru Aldundia

Diputación Foral
de Gipuzkoa